

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
KØBENHAVN

UDGIVNE AF KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

VED

DR. VILLADS CHRISTENSEN

FØRSTE BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1907—08

INDHOLD.

AFHANDLINGER.

	Side
Kredslæge <i>K. Carøe</i> : Stadsfysikatet i København.....	189
Dr. phil. <i>Villads Christensen</i> : Københavns Vækst og Udvidelse. /	
Med 5 Kort	1
— København under Belejringen 1807.....	97
— Kommandanten og Magistraten. En Skildring fra Byens Fæstningstid.....	489
— En jødisk Ægteskabssag	599
Sognepræst <i>H. D. Lind</i> : Nogle Bidrag til Søkvæsthusets Historie i Kong Kristian den femtes Tid	449
Underbibliotekar <i>Carl S. Petersen</i> : Naar opførtes »Den politiske Kandestøber« første Gang?	615
Ingeniørkaptejn <i>H. U. Ramsing</i> : Bidrag til det gamle Københavns Topografi (I. Præabsaloniske Spor. II. De ældste Gadeanlægs Udførelse). Med 10 Billeder	409
<i>R. P. Rasmussen</i> , Præst: Den murede Galge paa Vesterfælled og de jordiske Levninger af Greverne Struensee og Brandt. Med 4 Billeder og 3 Grundplaner.....	151
— Landskabsmaler <i>H. G. F. Holm</i> og hans Billeder. Med en Frise og et Billede.....	257
Rigsarkivar, Dr. jur. <i>V. A. Secher</i> : Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV.s og Frederik III.s Tid 1624—63: Indledende Bemærkninger. I. Bytinget i København. II. Gaards- eller Hofretten paa Københavns Slot. III. Københavns Politiebedsmænd.....	292
IV. Københavns Bys Fængsler. V. Retterstederne i og ved København. VI. Om Straffene, som fuldbyrdedes i København.....	333
VII. Livsstraffene og deres Fuldbyrdelse. Med Billede... ..	569
<i>H. Trier</i> : Gaarden Nr. 14 ved Stranden. Af dens Forhistorie ...	167
— Et Stortyveri i København 1836	227

	Side
Mag. <i>H. Weitemeyer</i> : Graverboligen paa Assistens Kirkegaard og Jens Bang. Med 3 Billeder og en Grundplan	65
— Nogle Planer og Kort over København fra Midten af det 18. Aarhundrede	275
Kaptejn <i>A. Wolff</i> : Livet i København i Frederik den sjettes Dage	536

OPTEGNELSER OG BREVE.

Fra 1807. Af <i>J. C. Drewsens</i> Optegnelser	47
En af Stadens 32 Mænd. Brændevinsbrænder <i>P. C. Hansens</i> Optegnelser	244
<i>Mary Wollstonecrafts</i> Breve om hendes Ophold i København 1795. Meddelte af W. R. Prior, London	385

SMAASTYKKER.

1. Af Folketællingslisterne 1. Febr. 1801. Ved <i>H. T.</i>	94
2. Kirurgerne vil paa Bal paré	95
3. »Passage« imellem Latinskoledisciple og Skomagerdrengene... ..	96
4. »Den engelske Kaptejn«. Af <i>Villads Christensen</i>	186
5. Fra Snedkerlaugets Optog i Febr. 1749	187
6. »Fylla«. Ved <i>H. T.</i>	254
7. En Notits om Ludvig Holberg. Ved <i>H. Weitemeyer</i>	256
8. Et Brev fra H. N. Rosenkjær	330
9. Fortidens Kiosker. Af <i>H. Weitemeyer</i>	331
10. Mekaniske Damehatte. Af <i>V. Chr.</i>	403
11. Medaille om Indfødsretten. Ved <i>V. B. Jablonsky</i> . Med Billede ..	406
12. Fra Theatrets Trængselstid. Ved <i>V. Chr.</i>	488
13. Fra den jødiske Kirkegaard i Møllegade. Ved <i>H. T.</i> Med Billede	619
14. To Ansøgninger. Meddelte af <i>H. Weitemeyer</i>	623
15. Indbydelse til Fugleskydning. Meddelt af <i>V. B. Jablonsky</i> ..	626

KØBENHAVNS VÆKST OG UDVIDELSE.

Af

VILLADS CHRISTENSEN.

DER er i den sidste Menneskealder bleven gjort et stort og fortjenstfuldt Arbejde for at oplyse Københavns ældste Historie. Efter at Udgiverarbejder som Dr. Rørdams »Kjøbenhavns Kirker og Klostre« og Dr. O. Nielsens »Kjøbenhavns Diplomatarium« havde udtømt det skrevne Stof, saa man ad den Vej næppe tør vente at faa mere at vide for den ældste Tids vedkommende, har Undersøgelserne givet sig ind paa andre Veje og navnlig søgt at lokke Københavns Jordhund til at aabenbare, hvad den ved om Byens Fortid. De store Udgravningsarbejder, som Aar efter Aar er foretaget i Hovedstaden i det sidste Slægtled, er her kommen Forskningen ypperligt tilpas. Støttet paa det nye Materiale har Historie-skriverne givet sig i Kast med den vanskelige Opgave: at forsøge paa at sprede det Mørke, der indhyllede Byens Oprindelse, eller i det mindste fastslaa, hvad vi egentlig ved derom. Og selv om Resultatet her, som saa mange Gange ellers i Historieforskningen, kunde synes at blive det ret nedslaaende: at gamle Forestillinger kuldkastedes, medens de nye Antagelser brødes mod hverandre uden at kunne forliges, — saa har Diskussionen dog ikke været ført forgæves. Der blev hver Gang en lille sikker Viden til Rest, naar de gamle urig-

tige Forestillinger eller de nye uholdbare Hypoteser bukkede under for den kritiske Prøve.

Et var man enig om: at Biskop Absalon ikke er Københavns Grundlægger i den Forstand, hvori en tidligere, mere naiv Tidsalder opfattede ham. I en Krønike fra det 16. Aarhundrede hedder det uden mindste Betænkning eller Tvivl: »Aar efter Guds Byrd 1168 eller ved det Pas begyndte Biskop Absalon at lade bygge nogle smaa Fiskerboder nede paa Strandebakken, som nu staar København«. Og selv om der siden kom lærdere Mænd, der drog denne Opfattelse i Tvivl, vedblev den dog længe at fastholdes i det almindelige Omdømme. Endnu for c. 100 Aar siden kunde »Nyeste Skilderi af Kjøbenhavn« aabne sin første Aargang med en Artikel, hvori det manede Absalon frem og lod ham udbryde: »Er dette det Fiskerleje, som jeg har rejst op af Støvet? Hvor ere hine Træhytter, hvori fordom Dyd og Maadehold boede?« o. s. v.

Et Fiskerleje i dette Ord's nuværende Betydning — altsaa en Kystby med en fast bosiddende Fiskerbefolkning, som Skovshoved eller Gilleleje — har København aldrig været, ej heller har Absalon bygget de første Huse paa dens Grund. Men selv om vi nu ved, at Byen er ældre end Biskop Absalon, er ikke derved hans Betydning for den blevet forringet; vi har kun faaet den noget klarere belyst og faaet lidt sikrere Viden om, hvori den egentlig bestod.

At Byen Havn eksisterede før Absalons Tid, er sikkert nok. Den nævnes tidligst i en islandsk Saga ved Aar 1043 i Anledning af Kampene mellem Magnus den Gode og Svend Estridsen, men uden at vi faar andet at vide om den, end at den laa paa Sælland og at der stod først et Søslag, derefter en Kamp til Lands i dens Nærhed. Derefter hører vi intet om den, før Sakso meddeler ved Aar 1167, at Absalon byggede sin faste

Borg paa en Holm i Havet, og lidt længere fremme nævner, at denne Borg laa ved København. Men hvad Historieforskere og Fortolkere af Saksos latinske Udtryk i vor Tid har været uenige om, er netop særlig det Spørgsmaal, hvad dette gamle Havn havde været, hvilke Forudsætninger for den senere Købstad der allerede var til Stede før Absalons Tid.

Herom har to hver paa sin Vis saa fremragende Historikere som Københavns Raadstuearkivar Dr. O. Nielsen og den senere Rigsarkivar A. D. Jørgensen forfægtet stærkt afvigende Meninger.

Som Resultat af Striden kan det betragtes som anerkendt, at Havn oprindelig har været en agerdyrkende Landsby¹⁾. Dens Gadekær har man ved Udgravninger ment at kunne paavise under Vestergade og Studiestræde, og omkring dette har altsaa den oprindelige By ligget²⁾. Den har haft sin egen Sognekirke, indviet til Vor Frue og liggende paa Toppen af den Bakke, der endnu, trods mange Fods Opfyldninger, skraaner fra Frue Kirkes Sokkel ned mod Kanalerne og Havnen³⁾. Som den eneste Sognekirke mellem Brøndshøj og Taarnby paa Amager søgtes den af flere omliggende Byer: Valby,

¹⁾ Dette er Dr. O. Nielsens Antagelse, først bekæmpet men senere tiltraadt af A. D. Jørgensen, og ligeledes forsvaret af Dr. A. Heise. Se foruden O. Nielsens »Københavns Historie og Beskrivelse« Afhandlinger i Danske Samlinger VI og 2. R. IV, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1872, 1874, 1877 og 1881 og Historisk Tidsskrift 5. R. II.

²⁾ H. N. Rosenkjær: Fra det underjordiske København S. 3, 36.

³⁾ Vor Frue Kirke nævnes allerede i Absalons Levetid og der var paa den Tid (Aar 1193) kun een Kirke i Havn. Se Dr. A. Heise i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 544. — Den lille Sct. Klemens Kirke, der laa i Nærheden af Vesterport, har dog nogle Muligheder for at gøre Vor Frue Kirke Rangen stridig som Byens ældste Kirke; der er (i Følge Meddelelse fra Lærer Rosenkjær) ved Udgravning af dens Fundamenter fundet Levninger af en ældre Træbygning paa samme Plads. Hvis dette betyder, at der her tidligere har staaet en Trækirke, maa man i hvert Fald tillægge Sct. Klemens Kirken en høj Ælde.

Vigerslev, Solbjerg og Serridslev. Havns egne Bymarker strakte sig fra Valby Bakke ud til Østerbro i et Bælte af højst en Fjerdingvejs Bredde og 3 Fjerdingvej i Længden; Kirken og Byen laa midt imellem begge Yderpunkterne. Mod Vest har altsaa Bymarkens Grænse været den samme som i vore Dage, den har her stødt lige op til Valby Mark. Men mod Nordvest og Nord har rimeligvis den Sænkning, hvori Søerne ligger, og Afløbet fra dem ud i Sundet dannet Bymarkens oprindelige Grænse. Udenfor Søerne laa de nu forsvundne Landsbyer: Solbjerg, der er bleven til det nuværende Frederiksberg, og Serridslev, hvis Jorder forlængst er bleven opslugte af København.

Nede ved Stranden gik Grænsen mellem Land og Vand selvfølgelig langt højere oppe end nu til Dags. Det er jo ikke saa længe siden, at Vesterbro blev gjort dobbelt saa bred ved Opfyldninger i Kallebodstrand, eller at Østerbro skød sin Kystlinie saa langt ud i Sundet, at det gamle Kalkbrænderi, der tidligere laa yderst paa en langt fremspringende Landtunge ude i Vandet, kom til at ligge et godt Stykke inde i Landet. Saadanne Forandringer er foregaaet bestandig i Aarhundredernes Løb, og for at danne os et Billede af Kystlinien paa Absalons Tid maa vi til alle Sider lade det salte Vand brede sig frit hen over de nu saa indsnævrede Grænser.

Vi maa tænke os alle Gaderne mellem Løngangsstræde og Langebro oversvømmede af Kallebodstrand. De nuværende smalle Kanaler omkring Slotsholmen maa udvides til et aabent Strømløb, der overskyllede det meste af Holmen og gik et Stykke op over de nuværende Gader paa Sællandssiden, vistnok i det mindste til Snaregade og Magstræde. En anden Havarm skilte Bremerholm — en Ø, der omtrent svarede til det senere Gammelholm — fra Sælland; og fra disse Vande skar Bugter og Vige sig ind under den nuværende Byes Huse. En

saadan Vig, der fra gammel Tid kaldtes »Dybet«, skar sig ind i det faste Land i Nærheden af Nikolaj Kirke, hvor endnu Dybensgade har bevaret dens Navn. Foruden Slotsholmen og Bremerholm laa ogsaa enkelte andre endnu mindre Holme og Grunde udenfor Kysten. En af dem kaldtes Skarnholmen, hvilket Navn brugtes indtil Frederik III.s Tid; da var den vokset sammen med Slotsholmen og danner nu Grunden under Thorvaldsens Museum. Alle disse Smaaholme ragede kun lidet op over Vandet, og da ligeledes helé det nuværende Kristianshavn endnu laa paa Havets Bund, har man fra Strandbredden ved Vartov haft det aabne Vand for sig lige over til Taarnby paa Amager. Imellem de to Øer, hvor nu en Bro kan spænde over Løbet, har der paa Absalons Tid været et Farvand af henimod en Fjerdingvejs Bredde.

Hvis man, i den rette Aarstid, nærmede sig Havn fra denne Side, vilde man ikke faa Indtryk af, at man kom til en agerdyrkende Landsby. Thi udad mod Sundet fremviste Byen et helt andet Ansigt end det, der vendte mod Solbjerg og Serridslev. Det Farvand, der strakte sig her inden for Holmene, fra Indløbet ved Bremerholm til Udløbet i Kallebodstrand, har sikkert fra fjerne Dage været en kendt og benyttet Havn — det var jo den, som havde givet hele Pladsen sit Navn. Den Virksomhed og Travlhed, der rørte sig hernede, skyldtes ikke Bønderne oppe ved Vestergade, — den kom ude fra Havet. I Markedstiden kom Købmænd fra fremmede Lande søværts til Havn med deres Varer, og i den rette Fisketid mellem Bartholomæi og Dionysii Dag (24. Aug.—9. Okt.) søgte Sundfiskerne herind for at tilberede og afsætte deres Fangst. Navnet Bremerholm er formodentlig et Minde fra hine gamle Tider, — det har været paa denne Holm, at Købmændene fra Bremen havde deres Fed under Markederne. Nogen fast Bebyg-

gelse har der før Absalons Tid sikkert ikke været hernede, derimod nok af Telte, Boder og Skur til de fremmedes Brug. Som alle Forstrande hørte ogsaa denne Kyststrækning Kongen til, og til ham maatte der betales Jordleje eller Jordskyld for at faa Tilladelse til at rejse Boder paa Stranden. Da Kongen skænkede Havn til Biskop Absalon, fulgte altsaa ogsaa denne Ret til Jordskyld med; fra Absalon kom Byen over til Roskilde Bispestol, og i lange Tider, efter at der forlængst var lagt Gader og bygget Huse paa den tidligere Strandbred, vedblev Beboerne i denne Del af Byen at svare Jordskyld til Bispem, — i Modsætning til de gamle Københavnere i Landsbyen, der ikke kendte noget til denne Afgift.

Midtpunktet for Handelsrøret og Sejladsen var Egnen omkring den senere Nikolaj Kirke. Her har man ved Udgravninger fundet ældgamle Bolværker nede i Grunden og Stensætninger, i hvilke Jernringene til Fortøjning af Skibe endnu sad paa deres Plads. Her var altsaa Byens ældste Havn, hvis Navn er os overleveret som »Gamlebodehavn«, Havnen ved de gamle Boder. Og da der senere byggedes en Kirke hernede, blev den indviet til Sct. Nikolaus, de søfarendes Beskytter.

I disse Egne kan der ogsaa paavises en gammel befæstet Gaard, formodentlig en Kongsgaard, der under Navnet Østergaard nævnes første Gang 1298, men rimeligvis gaar helt tilbage til Tiden før Biskop Absalon. Den har været omgivet med Grave, men noget Forsvar mod Fjender fra Søen kan den dog ikke have været i Stand til at yde; thi først efter Anlæget af Absalons Borg fremtræder Havn som en befæstet Plads. Derimod kan Kongsgaarden vel have haft Betydning derved, at fra den kunde den kongelige Foged have Tilsyn med Markederne, holde Justits mellem det urolige Selskab, som samledes her, indkræve Jordskylden o. s. v. Øster-

gaard forsvinder allerede i Middelalderen, men kommer senere igen under det nye Navn Vingaarden. Det er den, der har givet Vingaardsstræde Navn, og gennem Oplegninger om dens forskellige Ejere kan dens Historie føres saa langt ned mod vor egen Tid, at dens Plads endnu har kunnet paavises; det er Gaarden Nr. 6 i Vingaardsstræde.

Saaledes har altsaa de to Forudsætninger for Byens Opkomst været tilstede allerede før Absalons Tid: Landsbyen med sin faste Befolkning, sin Sognekirke og sin Bymark, der gav Plads til fremtidig Udvidelse, — og den gode Havn med det blomstrende Markedsliv paa Kongens Forstrand. Der har været Strid om, hvilken af disse to Bestanddele, der er det ældste og oprindelige København. Derom kan dog næppe siges andet, end at baade Landsbyen og Markedspladsen utvivlsomt gaar langt tilbage i Tiden; at den første faste Bebyggelse fandt Sted oppe i Landsbyen, men at det i Tidens Løb blev Havnen og Havnebyen, der kom til at bestemme Udviklingen og skabe Fremtiden. Allerede hos Saksø træffes det nye Navn, som det voksende Handelsliv paatrykte det gamle Havn: »Købmandshavn«, *portus mercatorum*. Ved Købmænd forstodes i hine gamle Tider ikke bosiddende Handlende, men alene de fremmede, der for Handelens Skyld besøgte Pladsen som farende Gæster.

Til disse to Elementer føjede da Absalon det nye tredie: han gjorde København til en Hovedfæstning for Riget og skabte først derved Muligheden for den fulde Udnyttelse af Stedets naturlige Fordele; han gjorde Byen til en Bispestad, hvorfra den senere gik over til at blive Kongesæde.

Efter Saksos Angivelse var det i Aaret 1167, at Absalon byggede det første Københavns Slot paa den lave, sumpede Holm, der først gennem Aarhundreders Opfyldning har hævet sig til sin nuværende Højde over

Havfladen. Med denne ene Oplysning er i Grunden sagt alt, hvad der direkte er overleveret os om Absalons Byggevirksomhed i København og om hans Arbejde for Byens Opkomst. Men vi tør vistnok gaa ud fra, at den handlekraftige og fremskuende Statsmand ikke har ladet sit Værk forblive en halvgjort Gerning. Han, som ejede baade Havn og det halve Herred der omkring, har villet gøre en stor Stad, en betydningsfuld Plads for Riget i Krig og Fred, ud af de Muligheder, som han saa, var til Stede. Derfor gjaldt det først og fremmest om at spærre for Sørøvere, som i de Dage gjorde alle aabne Kyster usikre; men Befæstningen var kun Middel, ikke Maal. I Læ bag de faste Mure skulde den Udvikling foregaa, som af Landsbyen Havn og af Træboderne paa Stranden kunde skabe en Fremtidens Storstad.

Vi tør vist antage, at det er Absalon, som har forandret den gamle Landsby til en Købstad. Bøndernes Marker er gaaet over til at blive Kommunejord, medens deres Gaarde og Toflejorder inde i Landsbyen er bleven til Byggepladser. De gamle Veje, der førte fra Byens Midtpunkt ved Gadekæret ud til Vangene og ned til Stranden, er bleven de første Gader i den nye By: Vestergade, Nørregade og den bugtede Vej mod Øst, der dog ikke vides nogensinde at være kaldt Østergade, men allerede fra gammel Tid havde forskellige Navne: Klædeboderne, Skoboderne, Tyskemannegade og Fisketorvet (nu Skindergade, Skovbogade, Vimmelskaftet og Amagertorv). Den aabne Plads ved Gadekæret, hvor Bystævnet plejede at holdes, blev Købstadens ældste Torv, Gammeltorv, der i hin Tid strakte sig helt op til Frue Kirke. Og endelig opførte Absalon den første Befæstning omkring Byen.

Man har villet finde et bestemt Vidnesbyrd om denne Befæstning i et Udtryk hos Sakso, der et Steds fortæller, at Absalon lod Hovederne af nogle fangne Sørøvere op-

sætte paa Murene omkring *Urbs Absalonica*, Absalons Stad eller Absalons Borg. Uheldigvis kan Udtrykket efter Saksos Sprogbrug oversættes paa begge Maader, saa det ikke kan afgøres, om der er tænkt paa Murene omkring Slottet eller paa Mure omkring Byen. Men ogsaa uden noget direkte Bevis derfor fejler vi næppe i at antage, at Absalon har sørget for at sikre Byen, og i hvert Fald nævnes Befæstningen udtrykkelig kort efter hans Død.

Hvor gik saa denne Københavns første Befæstningslinie, Byens ældste Grænse? Der er et Stykke af Fæstningslinien, som trods alle senere Udvidelser synes at have holdt sig saa temmelig uforandret fra de ældste Tider; det er Strækningen fra Nørreport til Vesterport og videre ned til Vartov. Her har den første Plankebefæstning fulgt omtrent den samme Linie som de Volde, der blev sløjfede i vor egen Tid, dog med Undtagelse af det fremspringende Hjørne ud for Sct. Pedersstræde. Her har man ved Udgravninger fundet Levninger af en Fæstningsgrav, formodentlig Byens ældste, der fra Nørrevold omtrent ved Teglgaardsstræde gik ind under den nuværende Husrække, tværs over den yderste Ende af Sct. Pedersstræde (under Nr. 49 og 51) og atter ud til Vester-vold ved Helmerhus¹⁾. Her var »Jermers Gab«, opnævnt efter Fyrst Jaromar af Rygen, der i 1259 indtog baade Byen og Slottet, »og kom han ind ad Byen ved Jermers Gab, hvor som endnu staar Jermers Skanse«, siger Arild Hvitfeldt. Maaske denne Katastrofe har belært Borgerne om, at her var et svagt Punkt i Befæstningen; i hvert Fald blev Muren paa dette Sted senere rykket længere ud, og det ejendommelige skarpe Knæk fremkom. »Jermers Skanse« blev senere til »Helmers Bastion«, og i

¹⁾ Meddelt af Lærer Rosenkjær. Smlgn. »Det underjordiske København« S. 26—27.

sin oprindelige Form er Rygerfyrstens Navn knyttet til de endnu staaende Ruiner af »Jermers Taarn«.

Syd for Vesterport gik Befæstningen omtrent i samme Linie som nu indtil Vartov; her naaede den Stranden, og Afslutningen betegnedes, i hvert Fald senere, med et fast Taarn, der stod midt i Vartovs Gaard. Herfra gik saa en Mur et Stykke øst paa langs Stranden, hvor langt hen kan næppe siges, men et gammelt Fæstningstaarn, som hed »Vestre Mag«, synes at have staaet i Nærheden af Magstræde. Forøvrigt har Befæstningen paa Slots-holmen været Byens Beskyttelse paa denne Kant. — Paa den modsatte Side af Nørreport har Befæstningen strakt sig langs Husrækken paa Skidentorvet, under Købmands-skolens nye Bygning og hen til de Sumpe og Vandhuller, der fandtes i Egnen omkring Pustervig og Aabenraa, og hvorfra der var Afløb ned til Stranden. Paa denne sidste Strækning har rimeligvis det sumpede Terræn, der bredte sig mellem Købmagergade og Gothersgade, foreløbig gjort særlige Befæstningsanlæg overflødige. Der har paa den Tid næppe endnu været nogen fast Bebyggelse i Egnen omkring »Dybet« og Østergaard, og Nikolaj Kirke har endnu ikke været bygget.

Saaledes stod Byen der allerede i Absalons Levetid. Han havde afstukket den Udviklingsbane, paa hvilken Havn skulde naa frem til at blive Rigets Hovedplads, og hans Efterfølgere i Herredømmet over Byen — Roskildebisperne og senere Kongerne — kappedes om at hjælpe den frem og vinde dens Borgers Velvilje. Snart fik Byen et Domkapitel og en ny, mægtig Kirkebygning for Vor Frue; andre Sognekirker, Klostre og milde Stiftelser grundedes — det var jo slige Ting, som det tilkom Bisperne at sørge for, og det blev ikke glemt. Fra Erik af Pommerns Tid blev Byen Kongesæde og dermed Midtpunktet i Landets Historie. Under Kristian I fik den Universitet, under Kong Hans blev den Orlogshavn —

flere og flere af Rigets betydningsfuldeste Institutioner optoges indenfor dens Mure.

Og Slag i Slag vider Byen sig ud, Befolkningen øges rask, og snart trænges der baade til mere Boplads for Menneskene inde i Byen og til større Græsgange for Kreaturerne ude paa Bymarken. Det sidste naaes først. Allerede i en tidlig Tid — vi vide ikke naar — har Byen skaffet sig sin første Udvidelse paa sine Naboers Bekostning, idet den havde faaet Ret til at græsse sit Kvæg indtil Rosbæk. Rosbæk var Navnet paa det lille Vandløb, der endnu flyder fra Emdrup Sø og Lersøen over til Dammene paa Ingeniørkorpsets Øvelsesplads og derfra ud i Stranden lidt syd for Tuborg. Paa det sidste Stykke, mellem Strandvejen og Sundet, danner dette Vandløb endnu Byens Grænse, og dets gamle Navn, der længe har været ude af Brug, er fornylig bleven mindet i Gadenavnet Rosbæksvej. Som tidligere nævnt maa vi antage, at Bymarken oprindelig kun har gaaet til Søerne, og det er altsaa hele Strækningen langs Stranden fra Sortedamssøen til Hellerup, som Byen paa denne Maade har erhvervet Brugsret til. Disse Jorder maa tidligere have hørt til Landshyen Serridslev eller maaske til Kongsgaarden Serridslevgaard, der skal have ligget i Nærheden af Rosbæks Udløb. I Begyndelsen har Københavns Borgere betalt Græspenge for denne Rettighed; men i Jakob Erlandsens Stadsret af 1254, hvori Rettigheden paany bekræftes, nævnes samtidig, at Græspengene for Fremtiden skal bortfalde. Københavns Borgere er saaledes bleven Ejere eller Medejere af en Del af Serridslev Mark.

Hele Resten og Byen selv maatte senere følge efter. I Belejringen 1523 blev Serridslev By ødelagt, og i Stedet for at lade den opbygge paany fandt Frederik I det mere tjenligt at overlade dens hele Bymark til Københavns Borgere. Han imødekom derved et Ønske hos Borgerne om paany at faa deres Bymark udvidet, og fik saaledes

Lejlighed til at vise, at han, skøndt han kom som Erobrer, dog gerne vilde staa sig godt med Indbyggerne i hans fremtidige Residensstad. Og selvfølgelig overlod han dem heller ikke Marken gratis.

Serridslev By var saaledes bleven det første Offer for den fremadstræbende Hovedstads Udvidelsestrang. Byen selv menes at have ligget ude paa Fællederne ved Tagenshus eller ved Store Vibenshus, og dens Markjorder har omfattet Strækningen imellem de københavnske Søer og Lersøen, der saaledes nu blev Byens Grænse mod Nordvest. Den nordligste Del af Serridslev Mark, det som nu kaldes Ryvangen og som ligger norden for Rosbæk, afstod Byen dog atter i 1530 ved et Mageskifte med Københavns Domkapitel. Ryvangen blev lagt til Gentofte Sogn, men ved et nyt Mageskifte med Kongen i 1621 kom ogsaa denne Del af den gamle Serridslev Mark atter tilbage til Byen. —

Fra disse Udvidelser paa Bymarkens Yderkanter vender vi os nu til den indre By for at følge de Forandringer, som i Tidens Løb er foregaaet med det Areal, der omsluttedes af Befæstningslinien.

Omtrent 100 Aar efter Absalons Tid, ved Aar 1290, træffes samtidige bestemte Udtalelser om, at København paany blev befæstet. Hvori denne Befæstning har bestaaet, fortæller Datidens magre Optegnelser os ikke; men Dr. O. Nielsen har opstillet den rimelige Formodning, at de nye Anlæg havde til Hensigt at drage hin østlige Staddel omkring Gamlebodehavn og Østergaard ind under Befæstningens Omraade. Paa den Tid vides Nikolaj Kirke at være bygget — den nævnes 1261 —, og Kvarteret har altsaa nu haft sin fast bosatte Befolkning. Den endelige Sammensmeltning af Landsbyen og Havne-staden er herefter altsaa først foregaaet Aar 1290. København har oplevet den første store Indlemmelse.

Under Forudsætning af denne Gisnings Rigtighed

maa vi da tænke os, at Byens Fæstningsværker i 1290 blev trukne i den Omkreds, hvor de i Hovedsagen holdt sig til Kristian IV.s Tid. Den vestlige Halvdel af den ovale Ring — fra Nørreport til Vartov og derfra langs Stranden hen mod Slotsholmen — var allerede givet; men den østlige Halvdel blev først nu søjet til. Det tidligere naturlige Værn af Vandløb og Sumpe blev altsaa afløst af en Mur og Grav, der førtes fra Nørreport i den ældre, skraa Retning over mod Gothersgade, langs denne Gade indtil Hjørnet af Grønnegade, derfra atter skraat over mod Østerport for Enden af Østergade og videre ned til Holmens Kanal.

Det var altsaa — foruden Nikolaj Kirke og dens Omegn — særlig Strækningen mellem Købmagergade og Gothersgade, som nu blev inddraget i København. Denne Del af Byen var endnu i lang Tid derefter kun lidet bebygget, men henlaa mest som Moradser, Haver og Grønninger. Herude laa Sct. Gertruds Kapel og Sct. Klara Kloster, hvis Pladser endnu betegnes ved de Gader, der har bevaret deres Navne. Andre gamle Gadenavne minder endnu om Stedets landlige Karakter: Grønnegade og Pilestræde, Regnegade, der oprindeligt hed Regnfælggade, Tornebuskegade og Rosengaarden. Hjørnet af Regensgaarden vedblev længe efter Byens Udvidelse i 1290 at regnes for Byens egentlige Grænse; dens Nordside kaldtes »Byens Ende«, og herfra udgik Landemærket og Slippen, hvilke Navne betyder noget lignende som »Byens Ende«.

Hele dette store, ubebyggede Kvarter inden for de nye Volde kaldtes ofte under et for »Rosengaarden«; det blev senere til Rosengaardens Kvarter og derefter til det nuværende Rosenborgs Kvarter. Stedet var kun ilde anset. Herude laa Retterstedet, hvor bl. a. Torben Okse blev henrettet; her boede Rakkeren, og her havde utugtige Kvinder deres Tilhold. Endnu efter Reformationen, da det nye Kvarter dog for Størstedelen var bleven be-

bygget, var Mindet om Rosengaarden og det Levned, som førtes derude, stærkt levende, og Biskop Peder Plade skriver herom i sin Visitatsbog: »Hvor mange mistede ikke deres Liv i København, for den Rosengaard var

København c. 1500.¹⁾

¹⁾ Denne og de 3 følgende Grundtegninger er ikke samtidige Kort men Rekonstruktioner, der skyldes afdøde Forfatter Carl Bruun. Sammen med flere lignende Grundplaner af København erhvervedes de efter Carl Bruuns Død af Raadstuearkivet.

ved Magt! Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tit nu udi denne Tid, som han gjorde i den Tid«. — Det kan vække lidt sentimentale Stemninger hos en Nutidskøbenhavnerv at læse om alle de mange Haver og grønne Træer, der her har maattet vige Pladsen for et af Byens smudsigste og skumleste Kvarterer; hvor nu Aabenraa, Vognmagergade og Gammelmønt strækker sig, laa dengang sammenhængende Haver og Grønninger lige fra Nørreport til Nikolaj Kirke: Rosengaarden, Pilegaarden, Urtehaven, Hushaven og Vingaarden. Nu findes der næppe andet Grønt paa den hele Strækning end et enligt Træ i »Vismergaarden« i Gammelmønt og et lille Haveanlæg bag Povl Fechtels Stiftelse. Men vi faar da trøste os med, at dengang de mange Haver laa derude, synes Byen aldeles ikke at have sat Pris paa dette Naboskab.

Efterhaanden som Bygningerne fyldte det inddragne Rum indenfor Voldene, opstod en ny »Rosengaard« udenfor dem. Atter bredte Haver og Smaahuse sig i ubunden Lovløshed foran den laasede og stængede Fæstnings Porte, og atter fik de det samme Skudsmaal som sidst. I 1575 skriver Frederik II til Lensmanden i København, at der skal bo meget Folk uden for Byen, »og skal det mesten Delen være et løst Folk og Selskab, som fast uddrage af Byen af den Aarsag, at de ikke kunne lyde et kristeligt Regimente og Øvrighed, men heller ville bo uden for Byen, paa det de der kunne bruge deres ukristelige Handel og Levned«. Kongen vilde derfor have alle disse Huse, Haver og Boder ryddede, og det skulde fremtidig ganske forbydes at bo udenfor Byen. Men Magistraten fandt dog denne Fremfærd for haard og fik udvirket, at Planen ikke blev udført. Men Forstadens Rygle blev ikke bedre. Kristian IV klagede over, at Omegnens Bønder, der efter Forordningen skulde være ude af Byen Kl. 12 Middag, sad den øvrige Del af Dagen og drak ude i Forstæderne. Og da der blev Tale

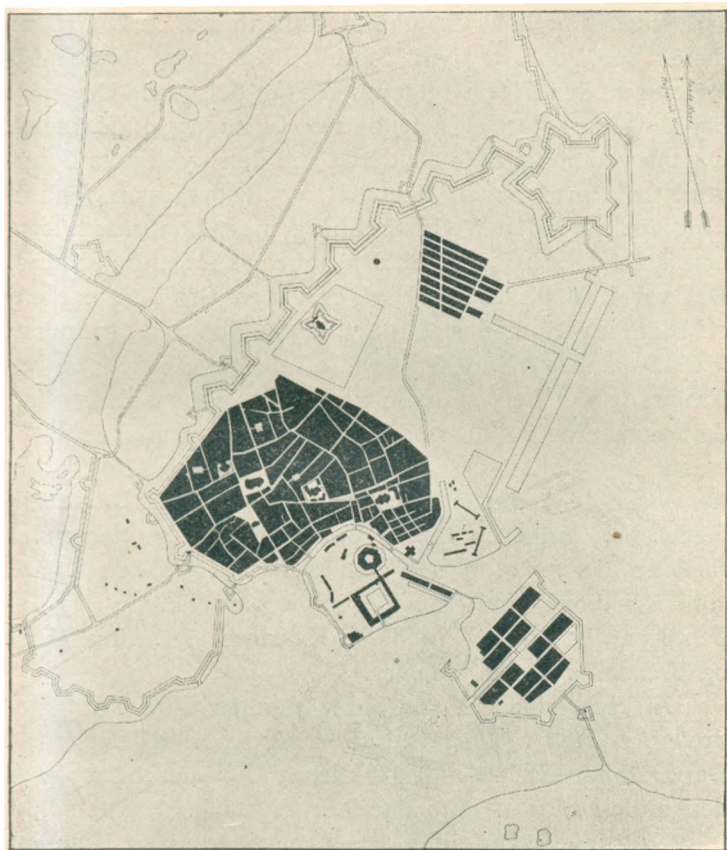
om at henlægge Valby og Vigerslev, der hidtil havde søgt til Vor Frue Kirke, til den nye Kirke, som var bleven bygget uden for Nørreport, maatte denne Plan igen op-

København c. 1620.

gives, »at Bønderne ikke skal forårsages til Drik«, og de to Byer blev da i 1625 henlagte til Hvidovre Sogn. Disse nye Forstæder fik da heller ikke nogen lang Levetid. Kristian IV opkøbte alle de Haver og Grunde, som

laa uden for den daværende Østervold, og indlemmede dem i Byen ved den næste store Udvidelse af Landbefæstningen; de øvrige, uden for Nørre- og Vesterport,

København c. 1650.

blev afbrændte ved Belejringen 1658 og derefter ikke mere bebyggede igen.

Det var i Aaret 1606, at Kristian IV købte alle Haverne uden for Østervold, det vil sige hele Terrænet mel-

lem Kongens Nytorv og Botanisk Have og fra Gothersgade helt ud til Stranden. Det var Befæstningens anden store Udvidelse, som forberedtes, og med virkelig store Planer for Øje lagde Kristian IV nu et nyt Areal, lige saa stort som hele det gamle København, ind bag Volde. Her opførte han Slottet Rosenborg, Nybodershusene og den aldrig fuldendte Kirke Sct. Anna Rotunda, ligesom han gjorde Begyndelsen til Anlæg af Kastellet. Og uden om det hele trak han saa den nye lange Østervold fra Nørreport til Kastellet, og Københavns Befæstning fik derved den Udstrækning mod Landsiden, som den i det væsentlige beholdt, saalænge Fæstningen stod. Det var i 1629, Kongen lod grave en Grøft og opkaste et Dige fra Nørreport til Sct. Anna Bro ved Stranden; i 1642 paabegyndtes Anlægget af de egentlige Volde og Grave, og det hele store Arbejde var næppe nok færdigt, da Svenskerne i 1658 stod uden for Byen. I Kristian IV.s sidste Aar sløjfedes saa den gamle Østervold, og tværs hen over de jævnedes Volde og de tilkastede Grave anlagdes den lange og lige Gothersgade, der blev Grænsen mellem den nye og den gamle By. Hele den Bydel, som Kristian IV indlemmede, kaldtes en Tidlang Ny København; den udgør nu de to Kvarterer Sct. Anna Øster og Sct. Anna Vester Kvarter.

Af Sællands Fastland blev derefter i et Par Hundrede Aar intet nyt lagt ind under Københavns Bygrænse. Derimod foregik en aldrig hvilende Udvidelse af Byen til den anden Side — ud i Vandet.

Kystlinien skød sig stedse længere frem, og Holmene voksede. Byens Affald, Fejeskarn og Gødning blev aflæstet nede ved Vandet, for saa vidt det ikke fik Lov at blive liggende i Gaderne. Ballastede Skiibe, der fik Fragt i København, udkastede deres Ballast i Havnen, — snart maatte Kongerne til at give strenge Bestemmelser herimod, for at ikke Havnen skulde ganske tilstoppes.

Fund af svære, nedgravede Egepæle paa begge Sider af Kanalen ved Højbro tyder paa, at allerede Absalon har ladet slaa Bro mellem Sælland og Slotsholmen. Ved Aar 1400 nævnes Broen der med sit nuværende Navn Højbro, men den har naturligvis den Gang været en Del længere end nu. Byens ældste Vejerhus laa mellem Kompagnistræde og Snaregade og har sikkert oprindelig ligget lige ved Stranden. I Tidens Løb kom det længer og længer bort fra den, og i 1581 byggede da Kristoffer Valkendorf et nyt Vejerhus længere ude, saa langt ude, at Huset stod i den aabne Strand, »som ingen havde tænkt eller troet, at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa«. Men ogsaa dette Vejerhus kom paa fast Land; det stod ved sin Nedbrydelse i 1857 paa Torvet ved Gammelstrand for Enden af Assistenshuset.

Ved de bestandige Opfyldninger gik det ud over den gode Havn. Farvandet mellem Holmene og Stranden blev stedse snævrere; »Dybet« ved Nikolaj Kirke blev opfyldt i Frederik I.s og Kristian III.s Tid, og sidstnævnte Konge skænkede da Københavns Borgere Grønnegaards Havn paa Amagersiden til Vinterleje for deres Skibe. Et Hundrede Aar senere var ogsaa denne Havn opfyldt af Renovation fra Kristianshavn; men da var ogsaa det store Skridt gjort: ganske at opgive den gamle Havn mellem Sælland og Holmene og at indrette en helt ny udenfor Holmene, mellem disse og Amager.

Det er ligeledes Kristian IV, som har Æren for dette store Arbejde. For at skabe en sikker og bekvem Havn søgte han at nærme Sælland og Amager saa meget som muligt til hinanden, og Opfyldningsarbejderne, der tidligere havde været af mere tilfældig Art eller helt ulovlige, blev nu fremmede med Kraft og efter Plan. Slotsholmen blev ved Opfyldninger forlænget ned til Knipsbro, hvorved der indvandt al den Grund, som nu

Børsen, Tøjhuset og Kancellibygningen ligger paa. Skarnholmen var vokset helt sammen med Slotsholmen, og i 1650 blev det under Straf forbudt at bruge det gamle Navn. Længere mod Nord blev Bremerholm først nu inddraget under Byens Befæstning, og i det »nye København«, som Kristian IV selv havde skabt, regulerede han Kystlinien og anlagde her en ny Toldbod paa Opfyldninger i Stranden.

Endnu mere storslaaede var de Nyanlæg, som Kristian IV planlagde og udførte paa den modsatte Side af sin nye Havn. Ogsaa Amagersiden skulde jo rykkes længere frem, og i den Hensigt skabte Kristian IV en helt ny By, Kristianshavn, paa opfyldt Grund mellem Sælland og Amager. I 1618 blev Anlægget begyndt, og i 1620 aabnede Knippelsbro for første Gang en landværts Forbindelse mellem de to Øer. Byggegrunde i den nye Købstad kunde faaes gratis, endda med 12 Aars Skattefrihed; men »Grundene« bestod ganske vist af det bare Vand, og de nye Ejere maatte selv opfylde og pilotere, inden de kunde komme til at bygge. Kongen sørgede selv for Befæstning omkring de nye Byggepladser, og Bønder fra Amager og fra Københavns Len havde nok at gøre med at skaffe Fyld til de store Arbejder.

I 1639 blev Kristianshavn gjort til en selvstændig Købstad; den fik sin egen Magistrat og egne Privilegier. Det var en delvis tysk By; den første Sognepræst, der kaldedes 1640, skulde prædike afvekslende paa tysk og dansk, senere fik den tyske Menighed baade sin egen Præst og sin egen Kirke. Den nye Købstad bestod som selvstændig Kommune indtil 1674, saa indlemmedes ogsaa den i København.

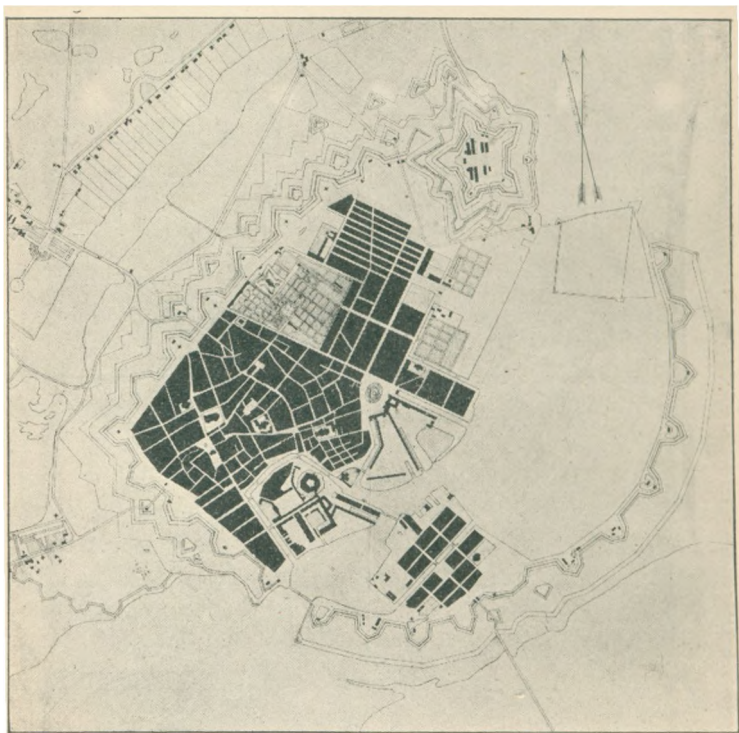
Kristian IV havde naaet sit Maal: at nærme Sælland og Amager saa meget til hinanden, at de dannede en beskyttende Ramme omkring hans nye store Havn. Et Blik paa Kortet fra c. 1650 viser, hvor vidt han var

naaet, inden han døde, — det viser tillige, hvor meget Vand der endnu bredte sig paa Steder, hvor der i Fremtiden skulde ligge Gader og Husrækker. Ejendommeligst er vel den Forskel fra vor Tids By, at det salte Vand stadig, lige som paa Biskop Absalons Tid, gik lige op til Vartov. Her var fremdeles Hjørnet af Vestervold, og herfra gik Bymuren langs Løngangsstræde og over Vandkunsten ned til Stranden, hvor den ved en bedækket Bro, en saakaldet Løngang, af Kristian IV var bleven sat i Forbindelse med Befæstningsanlægene paa Slotsholmen. Men under Frederik III skete der en stor og betydningsfuld Forandring paa dette Sted. I Aarene 1667—68 førtes Vestervold frem i lige Linie fra det gamle Hjørne ved Vartov og midt igennem det aabne Vand ned til nuværende Langebro. Dermed var et nyt Areal indvundet for Staden, nemlig Terrænet mellem den nye Voldlinie og Slotsholmen. Foreløbig var det hele Areal dækket af Vand, men Opfyldningsarbejderne begyndte straks og fremmedes paa samme Maade, som det var sket paa Kristianshavn: Private fik gratis Jord mod Forpligtelse til selv at besørge Opfyldningen. Snart rejste sig her en helt ny Bydel, der i daglig Tale beholdt Navn efter det Vand, hvoraft den var opstaaet, og kaldtes Kalleboderne, men hvis officielle Navn blev Frederiksholm. Det blev et herskabeligt Kvarter med brede Gader og palæagtige Gaarde, de fleste byggede af Arkitekten Hans Wiedewelt. — I 1668 fjernedes »Løngangen«, som nu var uden Betydning.

Efter Afslutningen af dette Landvindingsarbejde var der paa Sællandssiden mellem Kastellet og Langebro ikke stort mere Plads til Udvidelser i Havnen. Hvad der senere blev foretaget her, var kun Reguleringer af de ældre Hovedlinier. Toldbodvejen gik dog endnu paa Kristian V.s Tid ude i Vandet; den blev gjort landfast og enkelte nye Arealer inddæmmede uden for den.

I et Par Hundrede Aar forblev Grænsen mellem Land og Vand derefter saa temmelig uforandret, og da man i vor Tid paany skred til store Inddæmningsarbejder, maatte de foregaa nord for Kastelet og syd for Langebro.

Ovre paa Kristianshavnsiden sluttede Befæstnings-

København c. 1700.

anlægene sig til den nye Vestervold nede ved Kallebodstrand, saa Langebro kunde bygges i 1686. Og tilbage stod saa kun, for helt at lukke Kredsen om Byen og Havnen, at føre Kristianshavns Vold saa langt op gennem Vandet, at den ved Havnens Nordende kunde slutte sammen med Kastelet. Dette Arbejde blev udført under

Kristian V, og paa Kortet fra c. 1700 ses Omkredsen helt fuldendt. Inden for Voldens Ramme begyndte efterhaanden Øerne at dukke frem. Hvor nu Nyholm ligger, stod i 1671 to høje Pæle oprejste ude i Vandet, med Hænder, der pegede, hvor Skibene skulde kaste deres Ballast. Saaledes blev her en Holm dannet. Lidt senere kom Kristiansholm og de andre Øer til, og med Begyndelsen af det 18. Aarhundrede kan det regnes, at Byens Landvinding fra Sundet væsentlig var afsluttet for denne Gang.

Der gik næsten to Hundrede Aar, inden man igen tog fat paa Opfyldningsarbejder i større Stil, og over halvandet, inden der skete nogen Forandring paa Byens Grænse mod Landsiden. Territorialt voksede Byen ikke i dette lange Tidsrum; Voldene trak deres skærmende, men tillige spærrende Grænse omkring den og slog Bom for al yderligere Udvidelse. I denne lange Pavse kan vi da kaste et Blik paa de Sider af Byens Vækst og Udvikling, der ikke giver sig tilkende gennem Grænsernes Flytning.

Om Byens Indbyggerantal i de ældste Tider kan naturligvis ingen paalidelig Oplysning faaes. Dr. O. Nielsen har paa Grundlag af forskellige Beregninger anslaaet Folkemængden paa Dronning Margrethes Tid til 4000, under Kong Hans til 10.000; men saadanne Tal bliver dog kun Gisninger. Først fra Kristian IV.s Tid foreligger der tilstrækkeligt Materiale, navnlig gennem Kirkebøgerne, til at disse Sandsynlighedsberegninger kan faa et nogenlunde sikkert Fodfæste.

Dette Materiale er med megen Omhu og Skarpsindighed gennearbejdet af nuværende Generaldirektør Marcus Rubin i en Undersøgelse over Københavns Befolkningss Statistik i Hundredaaret 1630—1730¹⁾, og med

¹⁾ Historisk Tidsskrift 5. R. III.

denne Undersøgelse som Ledetraad skal vi kaste et Blik paa den Side af Byens Vækst, der viser sig gennem Folke-mængdens Forøgelse.

Hr. Rubin kommer til det Resultat, at København ved Tiden 1630 havde c. 25.000 Indbyggere, og at dette Tal ved Svenskekrigens Udbrud i 1657 var steget til c. 29.000¹⁾. I Tredserne naaede Tallet c. 31.000, i Halvfjerserne c. 42.000, og i Firserne steg det til omtrent 60.000.

Overfor dette Resultat er Forfatteren selv stanset, idet han med Rette siger, at man med nogen Undren ser paa denne rivende Tilvækst. »Man maa gaa til vor Tid og til den nye Verden, for at se en By paa 30.000 Indbyggere i tyve Aar fordobles og faa 60.000«. Resultatet er dog sikkert rigtigt. Den engelske Forfatter King, der i 1694 udgav et Modskrift imod Molesworths tendentiøse »Account of Denmark«, og som var bleven forsynet med autentiske Oplysninger fra dansk Side, siger netop nøjagtigt det samme: »København har nu dobbelt saa mange Indbyggere som for 20 Aar siden«.

Kristian V.s Regeringstid har saaledes været en vistnok enestaaende Udviklingsperiode for Hovedstaden. Hans Bedstefader havde skabt de rumlige Betingelser for denne stærke Vækst: den nye store Havn og Plads inden for Voldene til det dobbelte Antal Mennesker. Men i de første Aar efter Kristian IV.s Død hæmmedes Folkeforøgelsen ved hyppige Epidemier i København, der kulminerede i Pesten 1654, og kort derefter kom Svenskekrigen med den langvarige Belejring. Men da

¹⁾ Professor Fridericia, der har anstillet nogle lignende Beregninger (Hist. Tidsskrift 6. R. II), mener dog, at Tallet paa dette Tidspunkt ikke kan sættes højere end til 25.000. Fridericia regner efter Skattemandtallerne, der altid er tilbøjelige til at vise for lave Tal, medens Rubin støtter sig til Kirkebøgernes Opgivelse af Børneføds-lernes Antal.

Freden atter var vundet, da Borgernes Mod og Selvfølelse var styrket ved den Prøve, de havde bestaaet i de trange Tider, og da Byen nu stod med nye Privilegier og kongelige Løfter, beredt til med Kraft at gennemføre en ledende Stilling paa alle borgerlige Omraader, — da var Tiden kommen til den store Udvikling.

Af Hr. Rubins Tabeller over Børnefødslernes Antal i de forskellige Kirkesogne lærer vi yderligere, i hvilke Distrikter af Byen denne store Folkeforøgelse særlig fandt Sted. I den egentlige gamle By, i Vor Frue, Helliggejst og Nikolaj Sogne, var Tilvæksten i de fødte Børns Antal jævn, ikke overvældende; her har Bebyggelsen allerede tidligere været ret tæt. Men Forøgelsen falder paa Trinitatis Sogn og Kristianshavn, paa de militære Menigheder (Holmens Sogn, Garnisons Sogn og Citadellet), samt endelig paa den over hele Byen boende tyske Menighed, der søgte til Sct. Petri Kirke. Til Trinitatis Sogn var omtrent hele Ny København bleven henlagt, og her er da ogsaa Folkemængden vokset enormt. Medens der i Tredserne gennemsnitlig døbttes 4 (!) Børn aarlig i Sognet og i Halvfjerdsernerne 8 (!), døbttes der i Firserne 138 Børn om Aaret. Herude er altsaa Pladsen for det egentlige Borgerskabs Vækst. Paa Kristianshavn og i Sct. Petri Sogn vokser Fødslernes Antal til omtrent det dobbelte, i Holmens Sogn, hvortil ogsaa Landmilitære dengang hørte, til det tredobbelte. Man faar gennem disse sidste Tal et Indtryk af, at den Indvandring, som saaledes pludselig har fordoblet Byens Befolkning, har været af en særegen Art: Den store Tilvækst, uden for Ny København, skyldes de militære Etater og de tyske Menigheder (thi Kristianshavn var jo, som tidligere nævnt, halvvejs tysk). Noget helt glædeligt Fænomen er det altsaa ikke, vi bliver Vidne til: Den danske Borgerby fra 1659 er bleven til Enevoldskongernes halvtyske Residens- og Garnisonsstad. Allerede i 1662 havde de danske Præster i

København klaget til Kongen over, at »deres Sogner dagligen forringes og mærkeligen aftager, formedelst mange og fast de bedste Huse i Sognerne beboes enten af tyske Folk, eller af danske, som sig med tyske i Ægteskab begiver, hvilke fast alle den tyske Kirke skal søge«; og under Kristian V, i 1678, fik den tyske Kirke endnu yderligere forøgede Privilegier: En af de kongelige Ministre skulde være Kirkens Patron og ved alle forekommende Lejligheder søge og fremme dens Bedste; i Kirken skulde Stole reserveres ikke blot for ham, men ogsaa for de andre kongelige Ministre, Overhofmarschallen og Hofbetjentene. Hoffet selv regnedes altsaa som hørende til den tyske Menighed¹⁾.

Garnisonens Kirkebøger, der er førte særskilt for den danske og den tyske Garnison, viser ikke blot, at Militæret forøgedes stærkt, men tillige at den tyske Bestanddel stadig var den overvejende, og at denne Overvægt forøgedes op gennem det 18. Aarhundrede.

I 100 Aar var København saaledes en halvvejs tysk By. Først ved Loven om Indfødsretten i 1776 blev dette tyske Herredømme endelig brudt.

Efter den voldsomme Befolkningsforøgelse i Firserne, gaar det atter langsommere opad. I Halvfemserne naaede Folketallet til c. 62.000, og i det første Aarti efter 1700 kom det op til c. 66.000. Saa kom den store Pesttid 1710—12, der brat gjorde Ende paa mange Aars opsamlende Folkeforøgelse. Da den treaarige Ulykkestid var forbi, var Folketallet højst 44.000; Staden havde saaledes mistet en Trediedel af sit Indbyggerantal og var bleven sat et Trediedel Aarhundrede tilbage i sin Vækst. Men forbavsende hurtigt blev det tabte atter vundet tilbage. Indvandringen til København har altid været stor; men i den første Snes Aar efter Pesten naaede den et

¹⁾ Kirkehist. Saml. 2. R. III, S. 150—51, 221.

saadant Omfang, at kun en Sjettedel af dem, der tog Borgerskab i Byen, var indfødte Københavnere, de fem Sjettede indvandrede. Saa hurtigt fyldte de fremmede op paa de tomme Pladser, at Byen i 1728 ikke blot havde naaet sit tidligere høje Folketal, men endogsaa overskredet det med en halv Snes Tusinde.

I 1769 afholdtes den første Folketælling i Danmark, og København kunde da opvise et Indbyggerantal af 92.571. Just ved det nye Aarhundredes Begyndelse overskred Tallet det første Hundredetusinde; Folketællingen d. 1. Febr. 1801 viste for København et Indbyggerantal af 100.975.

Grundlaget for Byens Vækst var stadig den store Handel, som Beliggenheden ved Sundet og den gode Havn fremkaldte. Byen vedblev, som i Absalons Tid, at være »Købmændenes alfare Havn«. I en gammel Beskrivelse over Danmark fra 1591 siges det, at København drev en stærk Handel med Korn, Brænde, Voks, Tjære og andet, som udførtes til alle Kystlande lige fra Rusland til Spanien. Og nogle Aar senere giver en lybsk Rejsende, Herman von Zesterflet, der besøgte København i Aaret 1600, et malende Billede af Skibenes, som det forekom ham, endeløse Tog gennem Sundet ved Danmarks Hovedstad:

»Nær ved Havnen er en Stendæmning, som strækker sig fra Strandbredden langt ud til Dybet, den kaldes Sct. Anna Bro, og her er det meget bekvemt at bade sig.

Her stod vi og saa paa den utrolige Mængde af forbisejlende Skibe. Uagtet de tydelig nok gik for fulde Sejl, saa kom det os dog i Førstningen næsten for, som vi ikke ret vidste, om de stod stille eller gled frem, saa jævnt og uophørligt kom der nye Fartøjer i samme Sted og Stilling som de forrige, og altid var der lige mange;

dette stod vi længe og betragtede, og tabte os selv i Glæde og Henrykkelse over dette Syn«. ¹⁾

Alle disse Skibe har vel ikke haft Ærinde til København, og i hvert Fald tale de nøgterne Tal, hvor saadanne haves, ikke ganske det samme Sprog, som den begejstrede Fremmede, der stod hin Sommerdag paa Sct. Anna Bro. Men Liv og Fremgang har der været i disse Aar; selv Magistraten, der ellers tidt nok klager over Tidens Vanskeligheder, udtaler i 1622, at »Søhandelen og Købmandstrafikken (Gud være lovet) dagligen vokser og tiltager«.

Københavns egen Handelsflaade har dog efter vore Forestillinger ikke været stor. Vi har en Opgivelse om, at den i 1635 bestod af 88 Skibe og Skuder, hvis samlede Læstedrægtighed viser, at de gennemgaaende kun har været halvt saa store som Sejlskibene i det 19. Aarhundrede. Tallet er i 1678 vokset til 116 Skibe, — den jævne Fremgang, som passer med Folketallets Vækst. Men saa kommer ogsaa her under Kristian V en pludselig og stærk Forøgelse. Handelsflaadens Tonnage voksede til det dobbelte. I 1704 var der 208 Skibe hjemmehørende i København og blandt dem adskillige af en Størrelse, som man ikke før havde kendt, med henved 100 Mands Besætning. Fremgangen fortsattes jævnt Aarhundredet igennem, og ved Aar 1800 talte Københavns Handelsflaade 327 Skibe.

Det var ikke alene de gode Naturbetingelser og Borgernes egen Driftighed, der førte København frem. Den blev tillige paa mangfoldige Maader støttet og begunstiget af Landets Konger, ofte paa det øvrige Riges Bekostning.

Allerede Kristian II havde Planer om at gøre København til en Stapelplads for hele Riget, saa al Ind- og Udførsel skulde foregaa over den. Den af sine Læge-

¹⁾ Suhms Nye Samlinger III, 97.

bøger bekendte lærde Malmøbo Henrik Smith skriver herom i sin Aarbog 1516: »Vilde Kong Kristiern gjort en vældig Købstad af København og lagt der Købmands Handel; thi forbød han alle, som bosiddende var i Smaalandene og andensteds i Riget at føre deres Varer uden Lands eller uden Riget, men de skulde føre dem til København og ind til Købstæderne i Øresund«. Kristian II flyttede ogsaa Øresunds Toldsted fra Helsingør til København, men som saa meget andet gik det tilbage igen efter Kongens Fald.

Tanken om at gøre København til Rigets eneste Oplagsplads kom dog stadig frem paany. I Privilegierne af 1661 blev der givet Byen udtrykkeligt Løfte om Stapelrettighed for Sælland. Dette blev vel aldrig helt overholdt; men talrige Forrettigheder faldt dog Tid efter anden i Hovedstadens Skød. I 1726 fik Byen Eneret paa de saakaldte fire Species: Salt, Vin, Brændevin og Tobak. Disse fire Varesorter skulde hele Landet hente i København; men Privilegiet vakte saa stærk Misnøje i de andre Købstæder, at det efter faa Aars Forløb atter maatte opgives. Men i 1732 fik København udelukkende Oplagsret paa en Mængde andre Produkter: Eddike, Sejldug, Jern, Staal, fremmed Rug og Hvede, Beg og Tjære m. m., og dette Privilegium blev, om end med nogle senere Indskrænkninger, hovedsagelig i Kraft gennem hele det 18. Aarhundrede. I København fandtes fremdeles saa godt som alle de af Staten anlagte og understøttede Fabriker, og her havde de store, privilegerede Handelskompagnier deres Sæde. Intet Under derfor, at denne By alene blomstrede, medens Landets øvrige Købstæder hensygnede i dens Skygge. Toldregnskaberne viser Resultatet: i Aarene 1760—70 var Landets Toldindtægter aarlig c. 250.000 Rdlr.; af disse indkom de 200.000 i København, de 50.000 ved alle de øvrige Toldsteder tilsammen.

Et saa iøjnespringende Resultat af Enevoldskonger-
nes Bestræbelser for at centralisere alt i Hovedstaden
maatte selvfølgelig give Stof til Eftertanke, vække Mis-
fornøjelse og Kritik og endelig fremkalde det Spørgsmaal,
om ikke hele denne Bestræbelse var mere til Skade end
til Gavn for Riget i dets Helhed. I Slutningen af 18. Aar-
hundrede drøftedes dette Spørgsmaal med en Iver og
Interesse, der drog Næring fra mange Sider: National-
økonomer angreb eller forsvarede Regeringens Politik;
norske og danske Provinskøbstæder klagede over det
Tryk, den begunstigede Hovedstad lagde paa dem, og
gammeldags vante Moralister raabte op om den For-
dærvelse, som København mentes at være Hjemstedet
for. Af den Fejde, der førtes for eller imod København,
lærer vi Befolkningens Syn paa Hovedstaden at
kende.

Allerede i »Danske Atlas« fra 1764 kommer disse
Overvejelser frem. »Om det er godt for Staten i Almin-
delighed«, hedder det, »at just een Stad saaledes beriger
sig paa alle andres Omkostning, det er et andet Spørgs-
maal, som af de fleste og bedste Statister benægtes.
Engelsmanden har længe siden klaget at London, og
Frantzosen at Paris var bleven alt for stor, saa de
truede Resten med Ødelæggelse, efterdi Pengenes eller
de almindelige Kræfters Circulation synes at kunne ud-
rette langt mere, naar deres Omløb var fordelt i det
ganske Legeme, end naar de hendrages næsten alene
til eet Sted i Statslegemet, ligesom dette deraf ogsaa tager
Anledning til desto mere Overmod og Overdaadighed«.

Til Forsvar for den store By peger »Danske Atlas«
kun paa det før nævnte Forhold, at der igennem Kø-
benhavn gaar saa mange Penge ind i de offentlige Kas-
ser: Told, Konsumtion og Accise beløber sig i Hoved-
staden til omtrent 400.000 Rdlr. aarlig. »Heraf ses, at
dersom København maaske misundes af nogle andre

Stæder det store Fortrin i Brug og Næring, da bør og af gode Patrioter betænkes dette, at den ene Stad i de offentlige Byrder giver større Understøttelse end en hel Provins«. Noget overbevisende Forsvar er dette i og for sig ikke; thi det var jo ikke givet, at Statens Indtægter vilde blive mindre, fordi Opkrævningen af dem fordeltes paa flere Steder.

Det var dog først i Trykkefrihedsperioden efter 1770, at Drøftelsen af Københavns Betydning som begge Rigers Hovedstad rigtig tog Fart, og den fortsattes nu med usvækket Kraft til ind i det 19. Aarhundrede. Det blev da ikke blot Hovedstadens økonomiske Betydning for det hele Statslegeme, men fuldt saa meget dens »Overmod og Overdaadighed«, der blev taget Sigte paa.

Nordmændene hørte i denne literære Kamp til Københavns afgjorte Modstandere. For dem var Hovedstaden en Blodigle, der udsugede alle Undersaatter til Marv og Ben, og det særlige Hensyn, Regeringen tog til København, var en aabenlys Tilsidesættelse af deres særlige Fædreland¹⁾. Hos de danske Forfattere var Følelserne overfor København af en mere sammensat Natur. Dem kunde Hovedstaden paa samme Tid tiltrække og frastøde som Tilfældet var med »Skilderiet«s Udgiver Johan Werfel; eller de kunde blive stillede som Guldberg, den senere Statsminister, der som Enevældens overbeviste Tilhænger forsvarede Regeringens Politik overfor Hovedstaden, men samtidig saa paa det frembrydende Storstadsliv med saa strenge Øjne, som nogen Nordmand. Under Navnet »Philodanus« beskæftigede han sig i Smaaskrifter fra Aarene 1770—71 stærkt med dette Spørgsmaal. »Jeg har nu«, siger han, »kendt Landet fra min skønsumme Alder at regne i 42 Aar og Kø-

¹⁾ E. Holm: Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie 1770—73. S. 137—38.

benhavn i 35, men jeg forsikrer som en ærlig Mand, at jeg synes mig hartad drømmende, naar jeg sammenligner de første Tider med disse. Regner efter, gamle Medborgere, hvad Kød, Smør etc. der da forbrugtes i Eders Huse, og hvad nu. Vi spiste da to Retter om Middagen, og Grød eller et Smørrebrød om Aftenen. Vi havde og, som man kalder det, fremmede; men fire Retter var højeste Nummer i min fornemme Principals Hus. Vi havde sjælden uden vore Slægtninge. Endog de kom kun sammen visse Tider om Aaret. Fruentimmerne slæbede vi da ej i Triumf med os, og at de kun sjælden kom i Selskaber forhindrede deres ulykkelige *Æmulation*: da vare de huslige, stille, arbejdsomme, dydige.

Al denne ulykkelige Forandring strækker sig fra den blaa Ridder indtil Haandværksmanden; det er vist, at der i de fleste Huse konsumeres mere end tilforn. Dette gælder egentlig om København, men ogsaa, dog med nogen Indskrænkning, om det hele Rige, især om de Købstæder, der ligge ved Søen, og som ere mer eller mindre, dog alle noget befængte af den københavnske Luft«.

Men i det samme Skrift kalder han København for »Circulationens Middelpunkt«, hvad der gav Anledning til mange Angreb paa ham; og i et Brev til Johan Bül low skriver han senere udførligt herom:

»Det er en uryggelig Finants-Sandhed for en middelmaadig Stat: samle dine Kræfter i din Middelpunkt. Svæk dem ikke (thi du har kun faa) ved at adsprede dem, og allerhelst ved at adsprede dem til Udsiderne: København er Statens Middelpunkt. Anvendelsen er let. Men det er mærkeligt, at om Regenten anvender behørigt 1 Million i Hovedstaden, skal den i Told, Konsumtion, Skatter give ham 20 p. c. Gør han det samme i Holsten, skal den ikke bære 2 à 3 p. c., og i det øvrige

Danmark ikke 5 til 6 p. c. Aarsagen ligger i Omløbets mægtige Hastighed og de kongelige Indtægters større Sikkerhed paa det første Sted, og højere Tilflod.«¹⁾

Det formenes ogsaa at være Guldberg, som har forfattet de Raad og Regler, som Enkedronning Juliane Marie i 1784 nedskrev for Kronprins Frederik. Heri hedder det ligeledes: »København er yderst vigtigt for Kongen, thi denne Stad giver den femte Del af de kongelige Indtægter. Farligt derfor her at gøre Konster.«²⁾

Medens saaledes Enevældens Forsvarer, trods al Uvilje mod det nymodens Københavnerliv, dog holdt paa, at Hovedstaden vedblivende skulde støttes, mødte den nye Tids Tilhængere med skarpe Angreb paa Regeringens Hovedstadspolitik. Det var især Nationaløkonomen Christian Martfelt, som under Navnet »Philocosmus« førte Kampen mod Guldbergs »Philodanus«; det var Verdensborgeren mod Patrioten. I Skrifter af Martfelt fra 1771 hedder det saaledes om København:

»Skulde Hovedstaden være Circulationens Middel-punkt, som Philodanus kalder den? Jeg tænker den er det lige saa lidet, som en Blodigle paa Legemet er Middelpunktet derpaa. Hovedstaden kan, tænker jeg, anses som vor Stats Scylla og Charybdis, hvor vore Næringers halvtomme Skibe snart kunne lide Skibbrud. Den er og lig et opsvulmende Lem paa Legemet, der bliver ved at hovnes unaturlig, uden at den naturlige Føde giver det den rette Kraft og Styrke. Man har længe set det, og bliver nu først var, at de andre Lemmer kan svækkes derved, og at hele Circulationen kan med Tiden stanse.«

Paladser og Mængder af andre Bygninger, siger han videre, er i de sidste Aaringer opført her, og Grundvold

¹⁾ Historisk Tidsskrift 4. R. I, 161.

²⁾ Danske Samlinger I, 156.

er lagt til et andet Babylon. Men alt dette gør ikke København til Cirkulationens Centrum. Det bliver den først, naar hele Landets Næringsvæsen er omordnet, den størst mulige Frihed indført, Lovene fuldkommengjorte, og de enkelte Dele stillede i det rette Forhold til hinanden indbyrdes og til det hele Statssamfund. Da, men ogsaa først da, kan København blive Centrum for Cirkulationen, »ej alene af Penge, men af Varer, af Flid, ja af borgerlige Dyder«.

»Flid og borgerlige Dyder« savnede altsaa Martfelt lige saa vel som Guldberg i den Tids København, og fra alle Sider i Samtiden høres den samme Dom. Livet i Hovedstaden fremtraadte virkelig i disse Aar med et Præg af Løssluppethed og Yppighed, som den Tids Skribenter ikke bliver trætte af at forbavses over, og som ogsaa for vore Øjne tegner sig saa meget kraftigere, som det staar i den stærkeste Modsætning baade til den foregaaende og til den efterfølgende Periode. Fra smaa og trykkede Kaar i Begyndelsen og Midten af 18. Aarhundrede var man i Aarene efter 1760 ret pludselig naaet ind i de udvortes set saa rige og glimrende Forhold, der betegnes som »Struenseetiden« og »den glimrende Handelsperiode«. Rige Aaringer og heldige Konjunkturer bragte Penge til Landet og særlig til København. Handel og Søfart tog et ukendt Opsving, og med de let vundne Penge, som Folk endnu var uvante med at eje og bruge, bredte megen taabelig Luksus sig helt ned i Middelstanden. »Købmændene lod opbygge store Palaier, holdt Heste paa Stald, havde sin snurbartede Kusk og et Par Drabanter til at springe bag paa Vognen. Enhver Handelsbetjent holdt selv Ridehest, lustrerede hver Dag, havde ti Damer at give Foræringer til o. s. v.«¹⁾

Men hvad enten Datidens Forfattere ansaa Køben-

¹⁾ Anført i »Illustr. Tid.« 1866—67, S. 137.

havn for Rigets Grundpille eller for en Blodigle paa Statslegemet og et moderne Babylon, var de i hvert Fald enige i at tillægge Hovedstaden den allerstørste Betydning for Landet baade i godt og i ondt. Begge Parter har sikkert overdrevet Københavns Betydning og muligvis derved ægget Modsigelse frem; men det lyder dog som et helt Paradoks, naar man i denne mangesidige Debat om Hovedstaden ogsaa træffer det Standpunkt repræsenteret, at Danmark slet ingen Hovedstad har. Denne Paastand blev (i 1811) fremsat af Professor C. Olufsen, »Gulddaasen«s Forfatter.

»En Hovedstad,« siger han, »er som en Klub, hvor man gør Bekendtskab, modtager og meddeler Ideer, sætter sig i Ligevægt med Tiden i almindelig Oplysning, sliber Provinsialkanterne af, ser Sæder og Skikke, taber Ensidedighed og Hjemstavnens Selvtykke, bliver Borger i den hele Stat isteden for i en enkelt Egn.

København fortjener egentlig ikke Navn af den danske Stats Hovedstad, naar man bedømmer den efter forestaaende Fordringer. Hertugdømmerne behjælpe sig i den Henseende med Hamborg, og tildels med Kiel. Fra Norge ligger København for langt til at foranledige ret mange andre Rejser og andet Ophold, end Nødvendighedens. For Danmark selv har Hovedstaden en ubekvem Beliggenhed ved en afsides Udkant. Medens Skaane, Halland, Bleking, og af og til hele Sverig, laa under Danmark, var Hovedstadens Beliggenhed god. Nu derimod kan man paa den anvende, hvad Diderot skrev til Catharina den Anden: »Deres Majestæts uhyre Rige, med Petersborg ved Nevas Munding, er et Legeme, hvis Hjerte sidder paa Spidsen af den lille Finger.«¹⁾ —

»Den glimrende Periode« fik sit Grundskud ved Begivenhederne i 1807. Men Periodens Pragt og Glans,

¹⁾ Dansk Minerva I, 332.

der altid havde været noget forloren, fortsattes dog endnu, for Kapernes hastigt vundne og ødselt brugte Penge, i de følgende syv Krigsaar. Livet i København førtes fremdeles i det samme hastige Tempo, rigt og spillende paa Overfladen, kun endnu en Grad mere forlorent end før. Først ved Kielerfreden, med Norges Tab og Statens Bankerot, ender det 18. Aarhundrede i København. Saa stanser al Tale om det nye Babylons Overmod og Overdaadighed. Nedsunken i den samme Fattigdom og Tarvelighed som det øvrige Land, herøvet sine Forrettigheder og Monopoler, deler Hovedstaden fra nu af Landets almindelige Kaar. Det 19. Aarhundredes strænge men styrkende Arbejdsdag er begyndt.

I Frederik VI.s Dage laa Byen da igen bag sine Volde, smaaborgerlig og dansk, som den havde ligget der, da Karl Gustav red over Valby Bakke. Det tyske Befolkningselement var nu trængt tilbage; de lette franske Sæder fra Struenseetiden bortvejredes under Landsfaderens nøjeseende Regimente og den haarde Kamp for Udkommet. Storhandelens og Aktiesvindels vidtflyvende Planer afløstes af Døgnslidets ensformige Graat i Graat. Tidens eneste Luksus var at drømme sig bort fra Virkeligheden i Theaterinteresser og Æsthetik, og det friere Pust fra Europa, som den franske Revolution havde sendt ogsaa herop, blev lukket ude, naar Fæstningens Porte stængedes, og Nøglerne hver Aften bragtes til Frederik VI personlig. Nu passede Olufsens Paastand: København var Danmarks største Provinsby.

Langsomt, ganske langsomt voksede Byens Folke-tal, — synderlig Plads til Udvidelse var der jo ej heller mere, selv om Trangen dertil havde været til Stede. Rummet inden for Voldene var allerede tidligere fyldt, og uden for dem maatte der ikke bygges. I 1801 havde Byen over 100.000 Indbyggere; endnu i 1840 var den ikke naaet højere end til 120.000, — en gennemsnitlig

Tilvækst af kun 500 Mennesker om Aaret. Plads til disse blev skaffet derved, at man efter Bombardementet havde hegyndt at bygge Husene højere end tidligere, — 21 Alen i Stedet for 18. Men omkring ved Aarhundredets Midte var ogsaa dette 3 Alens Rum bleven udfyldt, og da samtidig Folkeforøgelsen tog stærkere Fart — den voksede i Fyrreerne med gennemsnitlig 1000 Mennesker om Aaret — begyndte det for Alvor at knibe med Plads.

Byen var ved at vaagne, styrket og forfrisket af den lange Søvn. De magre Aar efter Statsbankerotten var forbi, Følgerne af Krigen og Handelens Standsning var overvundne og glemte. Og nu begyndte det 19. Aarhundredes nye Teknik, der overalt har fremmet Storbyernes Vækst, ogsaa at virke paa Danmarks Hovedstad.

I 1819 havde København set det første Dampskib »Caledonia«. Et saadant Fartøj var dog foreløbig kun en Kuriositet, og Havnen og Bolværkerne var ikke indrettede efter den nye Trafik; de Dampskibe, som kom til København, maatte ankre paa Reden, og Passagerer og Gods bringes i Land i Baade. Endnu helt op i Fyrreerne maatte man delvis hjælpe sig paa denne gammeldags Maade; men i Halvtredserne indrettedes rummelige Anlægspladser for Dampskibe ved Toldboden og Kvæsthusbroen, og fra nu af begynder Dampkraftens Betydning at mærkes i Byen. I 1847 aabnedes Jernbanen til Roskilde, i 1856 forlængedes den til Korsør. I 1854 kom København i telegrafisk Forbindelse med Hamborg, Aaret efter med Sverig og Norge, og saaledes følger nu Slag i Slag nye Opfindelser og Anlæg af nye Kommunikationslinier, der snart bringer København i lige saa let Forbindelse med hele Europa, som den før var det med Sælland.

Vor Hovedstad stod atter foran en Opgangsperiode, saa vældig og af saa indgribende Betydning for Byens hele Karakter, at man maa gaa tilbage til Kristian V.s

Dage for at finde et Sidestykke dertil. Men det var denne Gang ikke en enevældig Konge, der bragte Hovedstaden i Flor ved Privilegier, og forøgede dens Folketal ved indkaldte Tyskere og Soldater. Det var Byens egen opsparede Kraft og Udvidelsestrang, der endelig skaffede sig Luft ved at sprænge det snærende Bælte, som Volde og Grave havde lagt omkring den. Fæstningsringen brast for Befolkningens Tryk, som Rustningen om Uffe hin Spages Legeme, og den frigjorte By skyllede i en uanstelig Strøm sine Beboelseshuse helt ud til Bymarkens yderste Grænser.

Københavns Forstæder var bleven afbrændte ved Svenskernes Nærmelse i August 1658, og deres Tomter laa derefter ubebyggede hen i over to Hundrede Aar. I 1661 blev det forbudt at bygge mellem Fæstningen og Søerne, en Snes Aar senere udstraktes Forbudet til et Stykke paa den anden Side Søerne, og sluttelig fæstedes Grænselinien for det ubebyggede Jordsmon omtrent ved Falkoneralléen og Jagtvejen. Alt, hvad der laa indenfor denne saakaldte Demarkationslinie, skulde henligge som et aabent Terræn, der kunde beherskes af Skytset paa Voldene, og hvor Fjenden ikke kunde finde Dækning. Helt ubebygget blev dette store Terræn dog ikke. Markmænd og Vangemænd havde deres smaa straatakte Hytter derude; Møller med tilhørende Møllehuse fandtes i stort Tal uden for Voldene; Rebslagere havde især slaaet sig ned uden for Vesterport, Blegmænd uden for Nørreport, og hinsides Søerne laa enkelte Lystgaarde med store Haver omkring. Men Husene maatte kun have eet Stokværk, Grundmur maatte kun anvendes til Fundamenter og Sokkel, og Ejerne var forpligtede til at finde sig i, at Militæret nedrev eller afbrændte Bygningerne, saasnart nogen Fare mentes at true Byen. Da Englænderne gik i Land paa Sælland i 1807, blev disse Foranstaltninger straks udførte. Bygningerne afbrændtes

og Træerne omhuggedes indtil Søerne og omtrent til Vesterbros Torv. Hvad der laa længere ude naaede man ikke at faa raseret.

Som Boplads for Byens Befolkning var Demarkationsterrænet altsaa omtrent værdiløst. Men Københavns Betydning som Fæstning blev jo ringere og ringere; efter 1807 var den gamle Voldlinie i Virkeligheden opgivet, og det gjaldt nu kun om at faa den endelige Indrømmelse heraf slaaet fast og dermed Dødsdommen afsagt over de gamle Fæstningsværker.

I 1852 gjordes det første Skridt hertil. Demarkationslinien blev trukket tilbage fra Falkoneralléen og Jagtvejen til Søerne. Det betød altsaa, at hele Terrænet uden for Søerne blev overladt til fri Bebyggelse.

Nu blev der Travlhed ude paa Broerne. Alle de fornemme Lystgaarde derude: Ravnsborg, Blaagaard, Solitude, Rolighed, Forhaabningsholm og hvad de nu alle hed, blev jævned med Jorden lige saa vel som Blegmændenes og Markmændenes Smaahytter. De lange Alléer og de gamle Haver faldt for Øksen, og Forstadskvarterernes graa og triste Stenørkener bredte sig, hvor før de grønne Kroner bølgede, — det var »Rosengårdens« Saga endnu en Gang. Der var ikke Tid til at tage æsthetiske Hensyn, knap nok hygiejniske; thi Menneskemasserne pressede paa, og der var Penge at tjene for Grundejere og Spekulanter. Hver Dag, der gik hen, før Lejekasernen stod færdig, betød en Formindskelse i Gevinsten. Saaledes opstod de triste, ensformige Sidegader paa Nørre- og Vesterbro, som vor Tid ikke ret gerne vil kendes ved, og som man nu bagefter og med store Pengeanvendelser søger saa vidt muligt at bøde en Smule paa. Østerbro kom før t senere med i Byggespekulationen, og dens Bebyggelse fik derfor ogsaa et noget andet Præg.

Men det var endnu kun uden for Søerne, der maatte

bygges. Fæstningen var ikke officielt nedlagt, Demarkationslinien var kun trukket tilbage, men ikke ophævet. Mellem Fæstningsgraven og Søerne laa fremdeles det aabne Glacis, som ikke maatte bebygges, og gennem selve Volden var der endnu kun Passage ad de samme tre Porte som i Middelalderen, Vester-, Nørre- og Østerport. Byens Forbindelse med Omverdenen blev tilmed yderligere hæmmet ved, at der for Passagen igennem disse Porte skulde betales en Afgift, de saakaldte Port- og Passagepenge. Men Skridt for Skridt begyndte dog Fæstningen at give efter. I 1852 blev Passagen gennem Portene givet fri for Fodgængere om Dagen, i 1853 til lige om Natten. I 1855 anlagdes, ligeledes for Fodgængere, en ny Vej over Volden med en Bro over Graven ud for Sct. Pedersstræde; Aaret efter begyndte Nedrivningen af de gamle Fæstningsporte, og fra 1859 blev al Færdsel igennem dem gratis. Fra den Tid af var Voldene uden Betydning for Byens Forsvar, og de stod nu kun som historiske Minder og som smukke Spadsere-gange for Byens Befolkning. Over Gabet, hvor de svære murede Fæstningsporte havde staaet, blev lagt lette Luftbroer, der tillod Passage fra Vold til Vold, — en af dem kan endnu ses i Ørstedsparken, hvor den ligger som Bro over Kanalen. I de samme Aaringer blev Flaadens Værfter og Magasiner flyttede bort fra deres ældgamle Plads paa Gammelholm og lagte over paa Øerne ved Kristianshavnsiden, og Gammelholm blev derefter udlagt til Bebyggelse i 1861. Refshaleøen paa Kristianshavns Nordspids blev dannet i 1868, og nye Inddæmninger paa-begyndtes kort efter i Kallebodstrand.

Men endnu hvilede altsaa Fæstningens Haand over den indre Del af Demarkationsterrænet inden for Søerne. Det var dog ikke længer militære Hensyn, som holdt dette Areal tilbage fra Bebyggelse, men alene et Spørgsmaal om Penge. Staten var bleven opmærksom paa,

hvilke Kapitaler der var tjent ved Frigørelsen af Grundene uden for Søerne, og havde ikke Lyst til endnu en Gang at forære en saadan Gave bort til nogle enkelte Grundejere. Regeringen forelagde derfor i 1860 et Lovforslag om, at Staten skulde overtage alle Ejendommene paa den tilbageværende Del af Demarkationsterrænet til de gamle Priser, og derpaa selv realisere Arealerne, naar Fæstningsservituten var faldet bort. Forslaget blev vedtaget i Landstinget, men strandede i Folketinget. Nogle Aar senere forsøgte da Regeringen at naa det samme Maal ad en anden Vej; dens nye Forslag gik ud paa, at de private Ejere vel beholdt deres Jorder, men med Forpligtelse til at afgive Halvdelen af den Værdistigning, der vilde indtræde, naar Servituten faldt bort, til Statskassen. I denne Skikkelse blev Forslaget vedtaget i 1867. Efter Vurdering fastsattes Værdistigningen for samtlige private Ejendomme mellem Fæstningen og Søerne til noget over 4 Millioner Kroner, hvoraf Staten altsaa fik godt 2 Millioner som sin Part.

Saaledes kunde nu endelig hele Fæstningsterrænet bebygges, og i Løbet af faa Aar skød de nye Voldkvarterer op af Jorden. Den første Bygning derude var Kommuneskolen i Nansensgade, der blev opført 1869. Selve Fæstningsværkerne overdroges i 1870 til Københavns Kommune, og Sløjfningen af dem blev paabegyndt i 1872. I den Linie, hvor de gamle Volde og Grave strakte sig, ligger nu en Række Parkanlæg, afvekslende med Beboelseskvarterer og offentlige Bygninger. Færdselens Hovedaarer strækker sig nu uden nogen Hindring fra Byens Hjerter til de yderste Forstæder; og de tre Søer, som engang dannede Bymarkens Grænse, ligger nu midt inde i den sammenhængende By.

Folketallets vældige Stigning viser, at Udvidelsen var nødvendig og uopsættelig. Som nævnt havde Byen i 1840 kun 120.000 Indbyggere, i 1860 155.000. Men i

de næste 20 Aar steg Tallet til 235.000 i 1880, derefter til 312.000 i 1890 og til 360.000 i 1901. I 1906 var det, iberegnet de sidst indlemmede Distrikter, 426.000, og naar Frederiksberg medregnes, rummer Hovedstaden over en halv Million Indbyggere. København er »relativt set Europas største Hovedstad«.

Medens Bebyggelsen saaledes sprængte alle gamle Hindringer og bredte sig over Bykommunens hele Areal, vedblev de ydre Grænser at holde sig uforandrede. Siden Kristianshavns Indlemmelse i 1674 var Københavns Omraade ikke vokset. Den eneste Tilvækst, Byen modtog, var Tilbageerhvervelsen af Dronningens Enghave og nogle andre smaa Jordstykker uden for Vesterport, ialt 15 Tdr. Land, som Magistraten i 1621 havde afstaaet til Kongen mod Erstatning i Ryvangen (se S. 12). Kristian IV vilde bruge disse Jorder som Led i nye Befæstningsanlæg og havde derfor helt udsondret dem fra Københavns Bystyrelse og henlagt dem dels til Hvidovre, dels til Frederiksberg Sogne. Befæstningsplanerne var forlængst opgivne, men de smaa Enklaver paa Københavns Grund vedblev i halvtredie Hundrede Aar at henregnes under Amtets Jurisdiktion. Først i 1867 blev Kommunalbestyrelsen ved kongelig Resolution bemyndiget til at indlemme disse Jordstykker, efterhaanden som Ejernes Samtykke dertil kunde erhverves, og i Løbet af den næste Snes Aar faldt de da enkeltvis ind under Københavns Kommune, de sidste af dem i 1888.

Men en saadan Opsugning af fremmede Elementer i Byens Legeme skaffede jo ikke dens Indbyggere nye Bopladser, og snart var Befolkningen vokset saa stærkt, at selv Bymarkens Ydergrænser ikke længer kunde omspænde den. Paa Amager var allerede Tusinder af Københavnere vandret ind i den nordlige Del af Taarnby Sogn og havde der omdannet de to gamle Landsbyer Sundbyøster og Sundbyvester til en Købstad uden Køb-

stadrettigheder, men med en Snes Tusinde Indbyggere. Paa Sællandssiden havde Frederiksberg nydt godt af Demarkationsliniens Flytning paa samme Maade som København, og Solbjergs gamle Landsbymarker var hurtigt bleven bebyggede i Flugt med Nørrebro og Vesterbro. Nu er Frederiksberg den næststørste Kommune i Landet og tæller nærværd 90.000 Indbyggere. Og efterhaanden som nye Jernbane- og Sporvejslinier lettede Forbindelsen, trak Hovedstadens Befolkning langs Jernskinnerne længere og længere ud over Bøndernes Marker. De gamle »Forstæder« blev Dele af den store By, de nye Forstæder laa allerede ude i Valby, Brøndshøj og Gentofte Sogne. Men Ulemperne ved at en tæt Befolkning af Købstadfolk, væsentlig Byarbejdere, levede under Landkommuners Styrelse, blev stedse mere iøjnefaldende, og en ny stor Indlemmelse, den største, København nogensinde havde oplevet, stod for Døren.

I 1901 blev Brøndshøj og Valby forenede med København. Fra Lersøen og Lygteaaen flyttedes Grænsen mod vest ud til Kagsaa, Damhussøen og Harrestrupaa, saa Frederiksberg kom til at ligge midt inde paa Københavns Territorium, — en ny Enklave, »Dronningens Enghave« i større Stil. Aaret efter blev de to Sundbyer paa Amager ligeledes en Del af København.

Det var et Areal af over 8000 Tdr. Land, som ved denne vældige Udvidelse blev lagt ind under Byens Styre. Hovedstadens Territorium voksede til det tredobbelte, og med Frederiksberg iberegnet spænder den nu over omtrent $1\frac{1}{2}$ Kvadratmil. Her er Plads til megen fremtidig Bebyggelse; men utvivlsomt vil der ogsaa blive Brug derfor, selv om Folketallet ikke vedbliver at stige i samme Grad som hidtil.

Fremtidens Hovedstadsbefolkning vil forhaabentlig kræve mere Boplads, end Fortidens har maattet nøjes med. Saa længe den hele Befolkning skulde sammen-

stuves inden for de Grænser, der var afstukne 200 Aar tidligere, var den mest minutløse Udnyttelse af Pladsen en Nødvendighed. Da Forstæderne bebyggedes i Halvtredserne, gjaldt det endnu om at gøre Afstanden mellem de forskellige Bydele, mellem Arbejdspladsen og Hjemmet, saa kort som muligt, og Bebyggelsen foregik derfor efter det samme Bikubesystem, som man var vænnet til fra den gamle By. Men nu er de kunstige Skranker faldne, og vor Tids fortrinlige Samfærdselsmidler har gjort det muligt for Befolkningen at sprede sig over et langt større Omraade end tidligere. Hovedstaden er nu i Færd med at flade sig ud over hele det omliggende Land. Allerede ser vi Byen paa næsten alle dens Yderkanter omgivet af Husklynger af en helt anden Type end det forrige Slægtleds Lejekaserner: lave, pynkelige Huse af et halvt landligt Præg og med Haver omkring. Forhaabentlig bliver det denne Form for Byudvidelse, som vi i Fremtiden vil blive Vidne til.

Samtidig tømmer det stærkt i den alt for tæt pakke indre By. Inden for den gamle Voldgrænse boede i

1860	114.000	Mennesker
1895	84.000	—
1901	81.000	—
1906	68.000	—

I vore Dage har altsaa Indbyggerne i den gamle By omtrent den samme Plads, som de havde paa Kristian V.s Tid; men for et Par Slægtled siden har de maattet nøjes med det halve!

Den allersidste Grænseregulering er foregaaet just i disse Dage. Der er afsluttet et Mageskifte med Gentofte Kommune i den Hensigt at skaffe en heldigere Ordning af Forholdene paa Byens Nordgrænse. Her laa fra gammel Tid en Enklave fra Gentofte, den saakaldte Tuborg Vang, midt inde i Københavns Jorder vest for Strand-

vejen. Denne er nu indlemmet i København, og samtidig er Grænsen ved Hellerup Station, der før laa med den ene Ende paa Byens Grund og med den anden i Gentofte, flyttet saa langt mod nord, at Stationsbygning-

Københavns Grænser 1. April 1907.

gen med tilhørende Terræn helt er kommen ind under København. Fra 1. April 1907 er denne Overenskomst traadt i Kraft, og det vedføjede Oversigtskort viser saaledes Københavns nuværende Grænser.

Vor Vandring er til Ende, og fra Maalet søger Blikket endnu en Gang tilbage til vort Udgangspunkt.

Halvottende Aarhundrede tilbage i Tiden ser vi Absalons Borg rejse sig paa den lille Holm i Sundet, — røde Teglstens Huse og Taarne, omgivne af en hvid Kridtstens Ringmur. Lige over for paa Sællands Kyst ligger den gamle Landsby, der i Læ af Borgen skyder Ham og forvandler sig til en Købstad. Og hinsides dens nye Planke og Grave ligger de Gaarde og Landsbyer, som lyder under Borgen ved Havn, og som opregnes i de Pavebreve, der stadfæster Absalons Gave til Roskilde Bispestol: Otherslef, Serslef, Solbiarge, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, Brunshøga, Imbrethorp. Vi genkender dem alle i deres gammeldags Dragt, — og alle er de nu Dele af Absalons By. Kun Solbjerg ligger endnu som den eneste af de gamle Nabobyer fra Absalons Tid med sit gamle Omraade under eget Styre; men sit oprindelige smukke Navn har det mistet.

Den lange Vandring fra Absalons Dage til Nutiden har ført os bestandig opad fra det mindre til det større, overalt har Fremgang, Vækst og Trivsel blomstret langs vor Vej. Hvad den store Statsmand begyndte, har efterfølgende Slægter trolig fortsat. Hans Borg paa den lave Holm mellem Sælland og Amager er bleven vogtet og værnet, stadig rejst paany, naar Fjendehaand eller Ildsluer har villet slette den ud: netop nu rejses den for ottende Gang paa sin gamle Plads. Og den lille Købing, som Borgen skulde skærme, har vokset sig stor og kraftig; omkring Murresterne af Absalons Hus ligger Nordens største Stad.

FRA 1807.

Af J. C. Drewsens Optegnelser.

Johan Christian Drewsen var født 23. Decb. 1777. Han undervistes privat hjemme. »Min første Lærer«, fortæller han, »var en theologisk Candidat Winter — Fader til den nulevende Digter, Christian Winther — en Mand af lidet Genie, og jeg troer ude af Stand til at lære et Par dovne Drengene Noget. Ham havde vi i adskillige Aar.« Saa blev Læreren Præst — »han skulde egentlig have været Musicus, thi han spillede godt paa Claver og Fløite og aflokkede denne i Sandhed fortryllende Toner, og havde saa fint Gehør, at han strax spillede enhver Melodie han hørte, naar den gjorde Indtryk paa ham«. I Mallings Store og gode Handler læste og genlæste den unge Drewsen, da Læselysten vaagnede i ham, Afdelingerne: Kækt Mod, Snildhed, Tapperhed og kunde dem til sidst udenad. »Min Indbildningskraft opflammedes«, siger han; »mit letopvarmelige Blod bruste; jeg vilde blive en Helt, lykkelig om jeg kunde udgyde mit Blod for Fædrelandet«. I Steden for at blive Papirmager — hans Fader ejede Papirværket paa Strandmøllen — vilde han nu være Officer. Omtrent 18 Aar gammel sagde han det til sin Fader. »Jeg troer ikke, at hverken hans eller Nogens Bønner vilde rokket mit Forsæt, men jeg blev forlovet, og dette gav Piben en anden Lyd«. Hans Fader tillod, at han friede til Ophelia Rosing, og da han var bleven forlovet med hende, blev han »skreven i Papirmagerlære«. Tre Aar efter blev han gift, »og først da jeg blev gift og følte mig lykkelig ved min Ægtefælles Side, først da blev jeg en Mand«. Af sin Fader fik han overladt en Bondegård i Smidstrup, »og der blev den Kiærlighed til Agerbruget, som siden aldrig har forladt mig, grundlagt«. Senere købte han sammen med Faderen en større Gaard i Lundtofte. Da Landeværnet i 1801 oprettedes, fik han sin Faders Tilladelse til at indtræde som Officer i dette Korps. »Jeg kom nu i Exercerskolen, lærte at exercere og commendere, men vi Landværnsofficerer kunde ikke faa Lov at blive saalænge i Skolen, som vi ønskede og behøvede, thi de andre

Officerer saa paa os med Ærgrelse over, at vi saaledes pludseligt vare blevne deres Kammerater.

Saa fortæller han i de Optegnelser, hvorfra ogsaa de ovenstaaende Citater er tagne, og som nu tilhører hans Børnebørn:

1807 kom og Kiøbenhavn beleiredes. Den anden Battaillon, hvorved jeg stod, commenderedes til Kiøbenhavn, og jeg var saaledes saa lykkelig, ei at være med ved Kiøge.

Vi havde havt saa langvarig Fred, da Krigen nu udbrød, og vi vare saa visse paa, at i Kiøbenhavn var fuldkommen Sikkerhed, at jeg ei blot tog Kone og Børn med mig til Kiøbenhavn, men at min Fader ogsaa sendte sin Kone og mine Halvsødskende derind.¹⁾ Den eneste Angst jeg havde — thi jeg troede vi skulde forsvare os til det Yderste — var at vi skulde komme til at mangle Vand, da det var at forudsee, at Fienden vilde afskiære Vandrenderne, og jeg fyldte derfor alle de Kar og Flasker med Vand, som jeg kunde skrabe sammen.

En eller to Dage efter at Englænderne vare landede, stode de allerede for Kiøbenhavn, og Communicationen var ganske afbrudt med Landet; men da man havde forsømt at afbrænde Forstæderne, saa skete nu flere Udfald, for at hindre Fienden fra at sætte sig fast i disse, og da ved Svanemøllen var oprettet engelske Batterier, der vare til stor Hinder for vore Kanonbaades Operationer, saa besluttede Peyman, at forsøge at tage disse Batterier. Der havde nemlig nogle Dage iforveien fundet en Søefægtning Sted, hvori vor Marine haandthævede sin gamle Roes og drev den langt overlægne Fiende tilbage, men standsedes ved Batterierne ved Svanemøllen. Denne

¹⁾ Ejeren af Strandmøllen Chr. Drewsen var 29. Juni 1792, 47 Aar gammel, bleven gift med den c. 15aarige Anna Christine Dorothea Lassen, der blev hans tredje Hustru. Hun døde 23. April 1852, 42 Aar efter Manden. Stifsønnen giver i sine Optegnelser en Karakteristik af hende. (Se i øvrigt om hende: Vor Ungdom 1896 S. 563 ff.)

Søefægtning havde nær kostet mig Livet, som jeg kun, ved mit skarpe Blik og hurtige Beslutning reddede. Jeg stod nemlig paa Kastelsvolden og saa paa Fægtningen. Lidt længere til høire Side af Kastelsporten, just der hvor Volden danner en Vinkel, stod Peyman med sin Stab. Om de engelske Bombeskibe vare blevne opmærksomme paa denne Klynge Officerer, eller om det var et Tilfælde, ved jeg ikke. Men som jeg saa ud over Sundet, bemærkede jeg, at en Deel Marinere, hvoraf Volden var besat, pludselig, og som efter Aftale, styrtede sig som een Mand, hen under de store Træer, der staa paa den indvendige Side af Volden. Jeg begreb let, at de havde seet noget over sig, og i det jeg løftede mit Blik, skimtede jeg en sort Plet over mit Hoved. Uden at betænke mig styrtede jeg mig til Venstre, just som et stort Stykke af en, i Luften sprungen Bombe, slog ned tæt ved min høire Side. Havde jeg kastet mig til denne saa havde jeg været dræbt, men da jeg som slagen af Lynild, havde kastet mig til Jorden, saa hørte jeg en Mariner sige om mig: »Der hat Gott verdamme mich Thewasser gekriegt!« men jeg reiste mig uskadt.

For nu at tage dette Batterie ved Svanemøllen udkommenderedes en Dag hele den mobile Magt, der laa i Kiøbenhavn, og navnlig ogsaa den Battaillon Landværn hvorved jeg stod. Vi opstilledes i Gothersgaden, og stode vel mere end en Time der. Denne Forhaling gav mig Leilighed til at gjøre mig noget nærmere bekiendt med mine Kameraters Stemning, og jeg vil ei nægte, at Yttringer jeg hørte, ikke lode mig haabe stor Daad, naar vi kom for Fienden. Hvad der var at faa i Kielderne af Brændevin blev drukket af de Gemene, vel og af nogle Officerer, men jeg, som kun var en Melkedrikker, og maaske da aldrig havde smagt Brændevin, maatte ganske fastende marschere ud af Byen, hvilket forresten aldeles ikke generede mig, der var saa vant til Jagten og

dens Strabadser, fra hvilken jeg ofte, uden at have nydt det ringeste, eller i alt fald kun havde delt Skoften med min Hest, usvækket og utrættet, er om Aftenen kommen hjem. — Vor Bataillon kom dog ei i Ilden, men stod blot i Reserve ved Broen mellem Peblinge- og Sortesøe.

Da jeg mærkede, at Landvænet ei havde Udsigt til at blive brugt, og da Adskillige af dem jeg levede med, og som stode ved Livjægerne eller Herregaardskytterne, ofte udkommenderedes og maalte sig med Fienden, og da man i Byen begyndte at tale ilde om Landvænet, saa blev den Tanke, at vende hjem, uden at have seet Fienden i Øinene, mig utaalelig. Jeg gik derfor en Dag til Chefen for Livjægerne, Holstein, og bad ham, at jeg, naar Livjægerne atter udkommenderedes, maatte som Frivillig følge dem. Allerede samme Dags Aften besluttedes et Udfald til Classens Have, for at omhugge Træerne og nedbrænde Bygningerne, da disse laa Kastellet alt for nær. Vi samledes da paa Trappen af det ene Palais paa Amalienborg og i Forsalen. Men som vi skulde marschere, indløb Efterretning om, at en Mariner var deserteret, og da Commendoen frygtede for, at Udfaldet var anmeldt for Fienden, saa contramanderedes det; men vi fik Ordre at møde næste Morgen Kl. 6. Min Kone til hvem jeg intet havde sagt; mine Venner, navnlig Rahbek, som nu erfarede at jeg vilde følge med Livjægerne i Classens Have, søgte forgiæves at holde mig tilbage. Jeg svarede Rahbek, at jeg havde givet mit Ord at møde og kunde altsaa ei med Ære blive borte. Han maatte erkiende Sandheden heraf, og har formodentlig sagt min Kone det Samme.

Det er forresten mærkeligt hvorledes en fix Ide, kan binde sig til et Menneske. Jeg var paa det fuldkomneste overbevist om, at jeg ikke vilde falde, men ligesaa vis paa, at jeg vilde blive saaret, og det kom mig altid for, at det var en Arm, eller et Been, jeg skulde ofre

mit Fædreland. Jeg gik tilsengs og sov sødt og roeligt, uden at jeg mindes at have drømt indtil min Kone om Morgenens vaagnede mig, og sagde at nu var det Tid. Da bemærkede jeg, at jeg i Søvn havde svedt saa stærkt, at jeg nødtes til at skifte; men om denne Sved var Følgen af det varme Veir, eller om dog menneskelig Frygt og Tanken om imorgen, hvormed jeg naturligvis indslumrede, har været Skyld heri, veed jeg isandhed ikke. Fredrik Bartholin, der var Overjæger, og hos hvem vi boede [paa Hjørnet af Admiralgade og Vingaardsstræde], var nu parat og vi fulgtes ad, og vare hele Dagen Sidsmænd. Jeg havde under min røde Surtout trukket min grønne Jagttrøie paa, for ikke at være den eneste Røde blandt alle de Grønne, og da jeg var udmarscheret i en rød Mundering, som jeg uden for Porten trak af og gav min Kone, og efter Udfaldet marschered grøn tilbage, saa udbredtes Rygtet i Byen at jeg var falden, fordi jeg imellem de Andre var bleven ubemærket.

Da vi marscherede ind i Klasens Have var Bartholin og jeg i den forreste Jægerkiede. Efter at vi vare komne over en bred Grav, saa vi de første Englændere, opstillede ved en Bygning, der laa midt i Haven, og da disse havde hele Udseendet som den danske Livvagt, saa spurgte jeg Bartholin om dette var Engelændere, og da han bejaede dette, sendte jeg dem min første Kugle. Jeg var den Tid saa god en Skytte, at jeg skiød Ænder i Stranden med Riffelen, og at jeg baade har skudt Krager og Musvaager dermed. Det var altsaa ikke muligt for mig, at skyde feil, paa ei langt Hold af et Menneske. Ogsaa saa jeg den jeg sigtede paa, at falde. Skiæbningen vilde mig desuden saa godt, at der hvor vi tilsidst toge Post, var et Piletræ afhugget just i den Høide, at jeg derpaa kunde lægge min Riffel, og gjøre mit Skud saameget sikkrere. Hvad der passerede i Klassens Have var jo ei egentlig andet, end en Forpostfægtning, thi intet

Angreb med Bajonnetten fandt Sted, og det Hele indskrænkede sig til en Fusillade, der varede i 3 Timer. Imidlertid nedbrændtes Bygningerne bag os. — Englænderne havde trukket sig tilbage til et vist Punkt, hvor de dækkede sig i Grøfter, bag Hække og Bygninger, og derfra sendte os deres Kugler. En stakkels Diævel, der kom, jeg veed ei fra hvilket Smuthul, og vilde over til sine Landsmænd, maatte falde for en Kugle, som jeg just i det Øieblik fik nedstødt i min Bøsse. Bravo! sagde Holstein, som i det Øieblik stod ved min Side og saa Skuddet. [Senere sagde han i lignende Anledning til ham: »Man kan se, De har været paa Rævejagt før.«]

Efter tre Timers Fægtning fik vi Ordre, at trække os tilbage, og det syntes og at være høj Tid, thi Englænderne rykkede frem med Magt, og deres Artillerie begyndte godt at spille, og vilde have nedlagt langt flere end Tilfældet var, om de ei, for det meste havde skudt for høit, thi Træernes Grene, faldt ned omkring os, og vi stode, som i en stærk Regn af Blade. Det var et af disse høie Skud, der langt bag vor Linie, saarede General Peyman i Foden. — Da jeg havde været i den forreste Kiede ved Angrebet, blev jeg ved Retiraden i den bagerste, der skulde dække de Andres Retirade. Men da vi nu og fik Ordre til at trække os tilbage, og alt-saa ei længere kunde kiæmpe, saa kom Englænderne frem og sendte os en Hagel af Kugler. Den brede Grav, hvorom jeg har talt, laa bag os og skulde overspringes. Mange Gange havde jeg paa Jagten giort lige saa store Spring, men denne Gang sprang jeg slet, og var ved at styrte i Vandet, hvormed Graven var fyldt, da i det samme Bartholin hurtigt rækkede mig Haanden.

Jeg maa nu fortælle en lille Begivenhed, som i Grunden gjør mig Skam, thi saameget Modet hædrer Manden, saa lidet fortienner Overmodet Roes, og jeg var Ægtefælle og Fader! I det Øieblik jeg var kommen over

Grøften savnede jeg den lange grønne Fieder, som Landværnsofficerene bar. Jeg havde nemlig lagt den i Græset, hvor jeg sidst stod, fordi den generede mig. Jeg vil hente min Fieder, sagde jeg til Bartholin, den skal de ikke have. Er Du gal, svarede han, lad den ligge. Uden at høre videre paa ham, sprang jeg over Grøften, og løb hen og tog min Fieder. Naturligvis blev der sendt mig Kugler, men de traf ikke, og kort derefter stod jeg atter hos Bartholin, der havde været ædelmodig nok til at vente paa mig. Men nu sprang vi ogsaa adsted, omtrent som Hiorten springer, naar den hører Hundene bag sig. Siden fik vi Ordre til at lægge os ned, thi nu aabnede Kastellet sin Ild, for at dække vor Retirade, og for at Kuglerne skulle slaa mellem Englænderne, maatte de sendes saa lavt, at man frygtede for at gjøre os Skade. Det var i sandhed en hærlig Musik, at høre Kuglerne brøle over vore Hoveder, udskudte af svære Kanoner. — Da de øvrige Tropper vare inde af Porten fik ogsaa vi Ordre at trække os tilbage, og saaledes endtes denne Dag, der var os den blodigste under Beleiringen, thi vi havde, om jeg erindrer ret, 80 a 100 Saarede og Døde, og dog var kun Livjægerne, Herregaardskytterne, en Battaillon Infanterie og et Compagnie af Garden, i Ilden. Men Kanonbaadene, der dækkede vor Flanke, havde og en Deel Døde og Saarede. Siden har jeg talt med Bønder, som af Englænderne vare blevne requirerede til at transportere de Saarede, og de have sagt mig, at et langt større Antal Englændere vare faldne. De Døde begravede de strax omkring i Haverne.

En eller to Dage efter at dette Udfald havde fundet Sted, begyndte Bombardementet. Jeg havde netop forladt min Kone for at begive mig til Volden, da jeg ved Gammel-Strand hørte den første Bombe falde. Jeg ilede til Volden, thi det Compagnie jeg — som Premier-Lieutenant — commenderede, havde Ordre, naar noget fore-

faldt, at møde paa Volden ved Nørreport, og dernæst at opstille sig i den saakaldte Kirsebærgang, ved Nørreport. Snart var og tre Compagnier, som jeg som ældste Officer commenderede, der opstillede. Det blev snart mørkt, og vi havde nu et i Sandhed majestætisk Skue. Bomberne med deres brændende Rør, saa ud som Stierner; Brandrakterne der som gloende Stanger [Slinger?] skiøde sig frem i Luften, og i Baggrunden Byen, der snart paa flere Steder tog Ild. Imidlertid bliver man dog tilsidst kied, selv af et Bombardement, og saaledes gik det ogsaa mine Landværnskarle, som jeg tilsidst havde ondt ved at holde vaagne, og det uagtet Bomber og Brandrakter, naar de faldt for tidligt, ofte giæstede os, og jeg gjorde dem opmærksom paa, at naar de holdt Øie med dem, kunde de undgaas, men at derimod den der sov, let kunde komme til at sove den evige Søvn.

Midt om Natten sendte jeg min Tiener hjem for at sige min Kone at jeg levede, og for at erfare hvorledes det gik hende og Børnene, og til min store Forundring erfarede jeg da, at de vare borte Allesammen. Om Morgen, da vi fik Lov at gaa hjem, opdagede jeg dem da, sammentrængte med mange Flere i en lille Kielderstue, hvorhen min Kone var tyet, fordi hun her troede sig sikkrere. Første Nats Beskydning havde lært mig, at i Byen var ei Sikkerhed for dem, og da Rahbek havde sagt mig, at om Byen skulde blive bombarderet, saa vilde han kunne skaffe mig en bombefrie Plads til Mine, saa besluttede jeg at søge ham. Men hans Post var paa Studiigaarden, og denne der laa nær ved Fruetaarn, som var det hvortil Bomber og Brandrakter sigtede, var farlig at besøge. Men hvor hen gaar man ei for Kone og Børns Skyld. Jeg begav mig derfor strax paa Veien, men jo længere frem, jo værre. Jeg maatte nu springe i en Kielderhals, for muligst at dække mig mod en Bombe, som var nær ved at springe.

Hvor intet Skiul var, maatte jeg, indtil Bomben var sprungen, kaste mig paa Maven hen ad Stenbroen, og naar da Bomben sprang, overøstes jeg af Jord, medens Broestenene kastedes til alle Sider. Blod, som laa levret paa Stenene viste mig at der hvor jeg nu var, var ei godt at være. Men Gud bevarede mig, og jeg naaede uskadit til Studiigaarden, hvor jeg ogsaa fandt Rahbek. Jeg sagde ham hvorfor jeg kom, og han sagde at det var i Kielderen af det afbrændte Christiansborgs Slot, at Etatsraad Hansen [Bygmesteren] havde tilbudet Plads. Han førte mig om og viste mig hvad Studiigaarden allerede havde lidt. Jeg erindrer ei Antallet paa de Bomber, der havde truffet den, men det var ei faa, og dog havde Studenterne formaaet at slukke Ilden, de flere Gange havde tændt. Just i det vi talede kom en Bombe styrtende ind i Stuen ved Siden af os. Vi kastede os til Jorden indtil den var sprungen, og reiste os Alle uskadte, men overøste af Kalk og Muurbrokker. Den tændte, men Ilden var snart slukket.

Jeg søgte nu Hansen, der og viste mig den Tieneste, at følge mig til Slottets Ruiner, men hvor kun Vægge stode, hvor intet Vindue, ingen Dør fandtes, var det umuligt at boe. Jeg maatte altsaa tænke paa andre Midler, og jeg var den Første, der undfangede Ideen om, at flytte mine Kiære til Amager; men hvorledes skulde jeg faa det Nødvendigste transporteret derud. Dog og i denne Henseende fandt jeg paa Udvei. — Som sagt, troede jeg at Kiøbenhavn vilde giøre den alvorligste Modstand. Jeg forestillede mig, at kun Hungersnød kunde bringe os til at capitulere. Jeg var derfor en Dag gaaet til Politimesteren Etatsraad Haagen, og havde sagt ham, at jeg havde nogle hundrede Tønder Sæd liggende i Kiøbenhavn, hvilke jeg tilbød at give til Byens Proviantering, kun med den Betingelse, at de ei maatte uden Nød bruges, thi, tilføiede jeg, jeg er ikke Formu-

ende. Jeg gav Politimesteren skriftlig Erklæring, der, kunde jeg see, behagede ham meget. — I min Nød for at faa en Vogn, til at transportere Senge og Sengeklæder, faldt denne Forhandling med Politimester mig ind, og jeg besluttede at henvende mig til ham, med Bøn om Hielp. Saasnart han hørte hvad jeg ønskede, vinkede han af en Politiebetient, og sagde ham: Følg med Lieutenanten, tag den første Arbeidsvogn Du møder paa Gaden, befal Kudsken, at tage Læs paa for Lieutenanten og at transportere det til Amager. Saadant skete, og jeg indlogerede min Familie, i det første Huus paa høire Haand uden for Bommen, da jeg hændelsesvis, en Nat, jeg havde Piquetvagten paa Amager, var bleven bekiendt med dets Eier. — Jeg gik nu til Byen igien, og fik min Stedmoder og mine Sødskende, ligeledes transporterede, og disse kom til at boe ved Siden af os.

Om Dagen mellem 2den og 3die Bombardementsnat, havde jeg overvældet af Træthed just kastet mig paa min Feldseng der stod i mit Telt i Philosophgangen — thi der stod vor Leier — hvorfra jeg kunde see hen ad hele dens Længde, da jeg saa en fiern Skildvagt, pludselig kaste sig til Jorden. Uden at tøve et Øieblik kastede jeg mig og ud af min Sæng, ned paa Jorden. I dette Øieblik passerede en Granat langs ad Philosophgangen, slog nogle Grene ned, tørnede mod Hiørnehuset af nye Kongensgade, og i det den dannede en Vinkel, tørnede den mod Stenbroen, hvorover man fra denne Gade gaaer ind i Philosophgangen, slog — som endnu kan sees — et Stykke ud af Broens Side for Neden, og faldt i den dybe Grøft, hvor den i Vandet slukkedes og snart blev opdragen. — Jeg kom saaledes ikke til at sove og gik den 3die Nat, uden mindste Søvn, imøde. At vaage to Nætter og Dage, gaar endnu an; men i det tredie Døgn er Søvn næsten uimodstaaelig. Ogsaa var jeg den tredie Nat saa udmattet, at naar jeg lænede mig til et

Træe, faldt jeg i Søvn, og vaagnede kun ved, at Træerne bukkede sig under mig. Da jeg hen imod Morgen blev afløst, tyede jeg derfor strax ud til min Kone paa Amager, og jeg gik derud saaledes i Søvn, at jeg ikke saa at vort Fruetaarn brændte og blev derfor ei lidet forundret ved at savne det om Morgen.

Den tredie Bombardementsnat var i sandhed frygtelig. I Linie med Halmtorvet havde Englænderne et Bombebatterie af 12 Morterer, der brugtes saa flittigt, at intet Øieblik forløb uden at vi saa Bomber og Raketter over vore Hoveder. Tømmerpladsene vare skudte i Brand, og da det blæste stærk fløi store Gløder ind over Volden, og vor Leier var nær gaaet op i Flammer. Hvad Angst og Jammer og Ødelæggelse saa jeg ei denne Nat! Især er endnu Erindringen levende hos mig, om den rædselfulde Angst, hvoraf et gammelagtigt Fruentimmer var besat, der vilde til Christianshavn, men ei vovede at passere Langebroe, som hun med rette ansaa for farlig. Medlidenhed drev mig til at følge hende, indtil hun var i Sikkerhed. Jeg saa Nakken slaas af to unge Fruentimmer, jeg saa Indvoldene vælte ud af en Borger, som en Bombe traf; jeg saa en Bombe falde paa en Artillerist, der sov, og at splitte ham saaledes ad, at man kun paa Stænger, som man stak under hans Levninger, kunde bære dem bort. Tilsidst brød man sig ei mere om saadanne Begivenheder, men dog farer det endnu igiennem mig, naar jeg tænker paa, at jeg stod paa Volden og saa, at en fiendtlig Kugle fra Pesthuusbatteriet, dræbte og haardt saarede 5 eller 6 Livjægere paa de afbrændte Tømmerpladse; blandt hvilke Drestrup, som vi i flere Aar saa i Kiøbenhavn paa to Træbeen.

Under al denne Tummel saas ei noget til vore Befalingsmænd. Peymann var saaret. General Bilefeldt (saaledes troer jeg Næstcommenderende heed) saa jeg

aldrig. Den Tredie, Flemming passerede en af Nætterne langs ad Volden, men han befattede sig ei med Jorden, da det der foruroeligede ham var i Høiden, nemlig Bomberne. Han var bleg og hans Gang var vaklende. Jeg taler ei om vor, Landværnets Commendeur, Gen: Valtersdorff, thi til ham har jeg aldeles intet seet. — Derimod kom den hæderværdige Biskop Balle til os, og stræbte med Religionens og Pligtens Stemme, at forbedre og styrke os, og da han maaske bemærkede, at jeg viste ham mere Opmærksomhed end Andre, saa indlod han sig ofte med mig, og endskiøndt jeg følte, at jeg, uden al Paamindelse, vilde gjøre hvad der paalaa mig, kunde jeg dog ei andet end høre paa ham med Agtelse og Ærbødighed, da han stod for mig som en sand Apostel.

Jeg var den Første der, efter at Portene vare gienaabnede, passerede Strandveien, da min Bataillons-Chef Kammerherre Schrøderse tillod mig, at ile hiem for at see hvordan Alt stod til der, og jeg brugte mine Been saa godt, at jeg i mindre en $1\frac{1}{2}$ Time indtraf paa Strandmøllen til stor Glæde for min Fader. Da jeg nogen Tid efter igjen maatte til Byen for at gjøre Tieneste var nogle Piecer, der handlede om Beleiringen udkomne. Da jeg havde som Frivillig været i Classens Have med Livjægerne havde den ene Forfatter paa Prosa, den anden paa Vers, derfor hæderlig nævnet mig.¹⁾ Dette vakte

¹⁾ De Piecer, Forf. hentyder til, er: N. T. Bruun, Danmark i September 1807 S. 20:

Vel brændte mangel af en ædel Lue,
 men ei det Hele havde den antændt;
 vi Landværnets Drengen jo har kiendt,
 som, hvor de største Farer monne true,
 med Kongens kiække Jægere drog ud,
 og, anbefalende til Naadens Gud
 sin Huustro, sine Børn, var overtydet,
 at hvis han skulde segne i sit Blod,

maaske Misundelse hos en og anden af mine Kamerater og en af Dem sagde mig, som jeg syntes lidt spidst, at jeg nu var den første Landværnsmand, som den Eneste, der var bleven offentlig roest. I stedet for at føle mig krænkede svarede jeg, at jeg blot havde havt det Held at faa en god Ide, og at jeg var vis paa, at enhver af mine Kamerater, vilde, naar Tanken havde opstaaet hos ham, gjort det samme som jeg. Jeg stod siden bestandig godt med mine Kamerater, og just den her omtalte Officer valgte mig til sin Secundant, da han troede sig fornærmet af en anden Officer, og det var maaske ved min Mellemkomst, at en Duel blev afværget.

Hvor ofte har jeg ikke, ved at tænke tilbage paa denne Periode af mit Liv, maattet sige mig selv, hvilket underligt, med sin Stilling utilfreds Væsen er dog ei Mennesket, og hvilke lønlige, det selv næsten ubevidste Ønsker slumrer ei i dets Barm. Jeg, der var tilfreds i min huuslige Stilling, der var Fader til fem vakkre Børn, der havde mit Udkomme, der nu var vandt til og havde intet imod mine Forretninger, jeg — gik i nogle Uger, efter Beleiringen, om som en Drømmer, æklede ved mine Forretninger, som jeg ei kunde tage fat paa, og længtes kun efter den Tilstand jeg havde været i under Beleiringen. Hvorledes kan da en gammel Soldat, der er gaaet fra Seir til Seier, vende tilbage til sine oprindelige Sysler og blive en god Borger? Der er, for visse

var de ei uden Hielp han efterlod;
thi den, som Pligtens Stemme har adlydet
og dør i Striden for sit Fædreland,
med Tillid i sin Dødstund haabe kan,
at kiere, som han selv os var i Live,
hans Efterladte vil hver Landsmand blive.

Thom. Bruun, Toget til Siælland og Kiøbenhavns Beleiring. 1807.
S. 88: Ikke bør Sandhed fortie, at Lieut. Drevsen af Landværnet deelte Faren med dem som Frivillig; at Lieut. Hammer af samme foragtede den og fremledte sin Skare til Æren.

Characterer, noget usigeligt tillokkende i at lege med Livet, i den exalterede Tilstand, hvori Krigen hensætter Manden, naar ei Frygt for Død eller Saar plager ham, og naar han erindrer at det er for Fødelandet han kiemper, bliver et saadant Menneskes Tilstand, i sandhed poetisk. Ikke heller kunde jeg bare mig for at tage Deel i de smaa Skiærmysler, som ikke saa sielden da fandt Sted her i Sundet. Blandt andre Steder var jeg en Dag nærværende ved et Forsøg, som en engelsk Brig gjorde paa at gientage 3 Skibe, som vore Kapere om Natten havde hentet ud af en Convoi. Disse Skibe løbe paa Grund under Smistrup, eller rettere sagt ankrede Landet saa nær muligt, og Englænderne satte da Barkasser ud for at besætte dem. Dansk Infanterie og tilsidst Artillerie kom da ned til Kysten, og jeg kom da ogsaa med en svær Riffel, der skiød ypperlig og førte en urimelig stor Kugle. Militairet kiendte mig, og jeg var altid vel modtaget. I Smistrup boede da Digteren Thomas Thaarup, just uden for hvis Huus og Have, et af Skibene havde ankret. Da den engelske Brig nærmede sig Landet stærkt, og at det var at forudsee, at en Canonade vilde finde Sted, var han just ved at forlade Hiemmet som jeg kom. Da han saa mig væbnet og jeg sagde ham, at jeg agtede at sende Englænderne et Par Kugler, om de ei dreiede af, saa spurgte han mig, og jeg vil ei sige uden Grund: Hvad siger Deres Kone til disse Ridderstreger? Men jeg svarede ham med et Fragment af et af hans egne Digte

O! lader Europa erkiende,

At Ingen sig holder til Kampen for god,

Men hver til at fly for sin Fiende!

Men Barkasserne kom ikke rigtigt paa Skud og da Lieutenant Evald, der commenderede Artilleriet, ramte en af Barkasserne, saa dreiede de af, og fik ikke vore Skibe. Jeg havde ellers nær betalt denne Tour dyrt nok, thi en af de Kanonkugler der kom i Land, slog saa nær

i Jorden ved min Hest, som jeg havde bundet bag en lille Bakke ved et Træ, at den ganske forskrækket rev sig løs rendte hiem, og lod sin Herre vandre bag efter. Forresten vækkede dette ingen Angst paa Strandmøllen, thi da jeg den Tid gik meget paa Jagt, saa pleiede jeg, naar jeg uventet kom til noget Vildt, som jeg vilde liste mig paa, og jeg ikke i en Hast fandt Noget, hvorved jeg kunde binde Hesten, at give den et Rap af Pidsken, hvilket den forstod saa godt, at den strax løb hiem og stillede sig ved Stalddøren.

Landeværnet fik nu en nye Organisation, saaledes at 2 Batailloner deraf annecteredes et Regiment, men da al Udsigt til en Landkrig var forsvunden, og jeg uden var kied af at staa ved Landværnet, der ingen Agtelse mere nød, saa bad jeg Kongen om min Afsked. Først blev han vred, og svarede kort, at jeg kunde gierne faa min Afsked. Men da jeg sagde ham, at det ei var mit Øiemeed, hvis der blev mindste Udsigt til en Landkrig, at undrage mig fra mit Fødelands Forsvar, og at jeg da kun bad om, at maatte indtræde i Livjæger- eller Skyttecorpset, saa fik han bedre Tanker om mig, og spurgte om han ikke kunde gjøre mig en Tieneste; men da jeg herpaa svarede, at jeg behøvede og ønskede Intet uden Hans Majestæts Naade, blev han atter stødt og bukkede for mig. Saa besynderlige ere selv de bedste Konger. Min Uegennyttighed burde, synes mig, snarere have behaget, end mishaget. Siden havde han maaske hørt Noget om mig, der behagede ham, og han lod General Bülow tilbyde mig et Compagnie, men jeg blev ved at bede om min Afsked, som jeg da og fik, jeg tør neppe sige i Naade, thi mit Navn stod midt imellem Navnene af en heel Mængde Landværns-Officerers, hvoraf vist den største Deel aldeles ikke havde anholdt om Afsked, hvorfor Publicum ansaa dem, som halvt casserede. — Saaledes endtes min militaire Bane!

Drewsens Datter Ophelia, der var født 1801, bevarede endnu i sin Alderdom Indtrykket af hvad hun som 6 Aars Barn havde set og hørt, og hendes Datter har i 1872 nedskrevet, hvad hun har fortalt hende derom. Det efterfølgende er et Brudstykke heraf.

Da Bombardementet var endt, forlod Familien Drewsen sit Tilflugtssted paa Amager og begav sig til Strandmøllen. Paa Østerbro maatte de overfor Sortedamssøen svinge ind i Nachtigalls Gaard og atter ud af Tuteins Port, fordi Broen var spærret af et engelsk Batteri, opført af Sandsække. Et lignende maa de have truffet paa ved Svanemøllen. Ankomne til Strandmøllen havde de det uvante Syn af tre Officerer i engelsk Uniform sidende om Bordet i Dagligstuen. De blev imidlertid snart bekendt med dem, og de to af dem vandt ved deres Elskværdighed saaledes Familiens Godhed, at det kun var med Sorg de sagde dem Farvel, da et skotsk Troppekorps afløste det engelske.

Foruden de tre Officerer var 128 Mand indkvarterede paa Strandmøllen. De sørgede selv for deres Forplejning, men at skaffe dem Plads var vanskeligt nok. At de strenge Jagtlove ikke blev agtede af de fremmede Soldater falder af sig selv, og min Moder har omtalt hvorledes hun saa dem stege et helt Dyr, som de havde skudt i Dyrehaven, og som de hængte paa Grenene af et Træ, hvorunder et flammende Baal var tændt. Værre var det at de skød de to vilde Svaner, der byggede i Aaen. Denne Begivenhed maa have rygtet sig i Svanernes Samfund, thi der hengik over 50 Aar før noget Svane-par atter vovede at bygge Rede i Aaen.

Paa Eremitagesletten var min Moder Vidne til en Revue over de engelske Tropper. For hendes barnlige Øjne var det en umaadelig Masse af Rødkjoler der her manøvrerede, og hele Sletten syntes bedækket af dem.

Af de tre Officerer, som var indkvarterede paa Strandmøllen, var den ældste en Hannoveraner. Han var Kaptein og hed Langreder. Det var en høj temmelig blond

Mand, hvis hele Ydre røbede hans tyske Herkomst, i Modsætning til hans engelske Kammerater. Den næste af Officererne var Englænderen Lieutenant Winnecke, og den tredje endelig var Fændrikken Wyck, en Dreng paa 15 à 16 Aar, ogsaa en Englænder.

Winnecke, som var en ung ret smuk Mand, optraadte paa en temmelig raa Maade, som dannede en stærk Modsætning til Langreders høflige og hensynsfulde Opførsel. Et Træk min Moder havde bevaret karakteriserer dem begge to. Paa Væggen i Dagligstuen hang et Billede, der forestillede en for Danmark hæderlig Træfning mellem et dansk Orlogsskib, ført af Kaptain Jensen, og to engelske. Winnecke skrev under dette med Kridt: It is a damned lie. Da Langreder saa' dette, gik han hen og viskede det ud, og idet han irettesatte Winnecke for hans Adfærd, tilføjede han: »Jeg vil gøre Dem opmærksom paa, at den Mand, i hvis Hus vi er, er en stor Patriot.« Wyck, den lille Fændrik, var en Dreng eller Yngling med fine Træk og smukke Øjne. Han legede med Børnene og var deres erklærede Yndling, ja Forholdet var saa inderligt imellem dem, at det forekom min Moder som om de havde samtale, hvad der jo paa Grund af hans fremmede Tungemaal næppe er muligt.

Hvor længe disse Mennesker opholdt sig paa Strandmøllen kunde min Moder end ikke tilnærmelsesvis angive, men hvad enten det var længe eller kort, saa var Afskeden smertelig, og vilde have været det endnu mere, havde Familien kunnet forudse den Skæbne, der ventede de to af dem for hvem den havde fattet Interesse. Da de skulde rejse, forærede min Bedstemoder Langreder en Kurv med Æbler, og besvarede den velopdragne Officers beskedne Indvendinger mod at berøve hende al den dejlige Frugt med de Ord: »Fressen Sie sie doch!« Denne sproglige Bommert gjorde, at de begge kom til at le, og hjalp dem saaledes over det pinlige Farvel.

Winneckes Skæbne er aldrig blevet Familien Drewsen bekendt, men den lille muntre Fændrik faldt i Portugal, og Langreder, som uskadet gennemgik Krigens Farer, traf, da han omsider vendte tilbage til sit Hjem i Hannover, sin Forlovede som en andens Brud. Fortvivlet herover gjorde han ved et Skud Ende paa sit Liv.

Den engelske Indkvartering blev imidlertid afløst af en skotsk. Man forstod nu bedre at indrette sig, og Familien fik det straks bestemt saaledes, at Officererne, der, af hvad Grund huskede min Moder ikke, gjorde et meget ufordelagtigt Indtryk, fik Bolig i et Hus, der laa paa den anden Side Gaarden. Soldaternes nøgne Ben og hele fantastiske Dragt gjorde naturligvis et stærkt Indtryk paa Børnene, men nogen videre Erindring om denne Indkvartering har min Moder ikke. Hun husker kun, at hendes Fader bestandig afslog Officerernes atter og atter gentagne Indbydelse til at deltage i deres Punchegilder. Omsider forlod den fjendtlige Armé Landet og den fremmede Indkvartering afløstes af en dansk; thi ved denne Lejlighed iværksattes forskellige, som det synes højst overflødige Foranstaltninger til Kystens Bevogtning o. s. v., efter at Englænderne havde bortført alt hvorom der kunde være Tale. Langs Stranden og bl. a. i Springforbi Skov var der oprejst Signalstænger, paa hvis Top der var anbragt en Halmvisk, som af Vagten skulde antændes ved Fjendens Nærmelse. Min Moder huskede, hvorledes hendes Bedstefader, der den Gang boede paa Springforbi, gik ud om Aftenen for at skænke en Snaps til den forfrosne Skildvagt. Den danske Indkvartering førte undertiden større Ubehageligheder med sig end den fremmede. Saaledes skete det en Gang, at en Kaptain Smith, hvis Værelse stødte op til Familiens, med den flade Klinge gennempryggede sin Oppasser, og den stakkels Husmoder var Ørenvidne til den brutale Handling.

GRAVERBOLIGEN PAA ASSISTENS KIRKEGAARD OG JENS BANG.

Af

H. WEITEMEYER.

JEG har i Traps Danmark (Bd. I, 2. Afdeling, Anmærkingen S. 102) udtalt, at det næsten er utvivlsomt, at den gamle Graverbolig med Søjleportalen paa Assistens Kirkegaard ikke skyldes Arkitekt P. Meyn, som det tidligere almindelig antoges¹⁾, men Læge og Viceborgmester i Kjøbenhavn, Justitsraad Jens Bang. Efter en nærmere Undersøgelse i Arkiverne, navnlig i Raadstuearkivet, kan jeg nu slaa dette fast med Sikkerhed.

Jeg kunde rigtignok være kommet adskilligt lettere til dette Resultat, thi det staar paa Tryk i en Bog, der udkom 1810, to Aar efter Bangs Død. Det er i »Bibliothek for Læger«, Bd. II, hvori der findes en Nekrolog over ham, skreven af hans Efterfølger i Pladsen som Professor i Anatomi ved Kunstakademiet, Vilhelm Klingberg. Det hedder der, at Bang sammen med Slotsforvalter Voigt gjorde Udkast til Anlægget paa Kirkegaarden, »hvis Graverhus med Ligstue er udført efter hans Tegning«. Men det har ingen set, hverken Weinwich eller Weilbach, der dog begge anfører Nekrologen blandt deres Kilder. Jeg lagde ogsaa først Mærke til det, efter

¹⁾ Se saaledes E. Schiødttes Artikel om Meyn i Salmonsens Leksikon, Bd. XII; se ogsaa Tillægshæftet til »Architekten« 1902-3 S. XV.

at jeg havde foretaget Undersøgelserne. Disse har dog, som jeg haaber, bragt noget nyt frem, som kan paa-regne Interesse.

At man som Graverboligens Bygmester har gættet paa Meyn, der døde 1808, samme Aar som Bang, er ganske naturligt, da han som Stadsbygmester (fra 1789) havde med de fleste offentlige Byggeforetagender i Kjøbenhavn paa den Tid at gøre, og navnlig i 1805 opførte han Muren ved den ny indlemmede Del af Kirkegaarden langs Nørrebrogade og den store Gitterport ud til Nørrebros Runddel (Magistratens Kopibøger i Raadsluearkivet).

Hvad der først gjorde mig opmærksom paa, at det vistnok ikke var Meyn, hvem Tegningen til Bygningen skyldtes, var en til mig refereret Ytring af Etatsraad Abrahams, at ingen anerkendt, praktisk Arkitekt kunde have lagt Navn til den, blandt andet fordi Afstanden mellem Søjlerne i Portalen var saa ringe, at en Ligkiste næppe kunde klemmes ind gennem dem (Bygningen var, som det vil ses af det efterfølgende, fra Begyndelsen bestemt baade til Graverbolig og Ligstue). Da jeg saa gennem samme Kilde fik en Henvisning til Kollegialtidende af 1805 (S. 679), hvor det af Kancelliet approberede Forslag til Anlægget af den ny indlemmede Del af Kirkegaarden med Tegningerne til Bygningen staar omtalt som forfattet af Borgmester Jens Bang og Slotsforvalter Voigt, var jeg straks paa det rene med, at jeg her havde fat i Manden.

Bang var nemlig ikke alene Læge, men ogsaa et godt Stykke af en Arkitekt og paa mange Maader knyttet til Kunstakademiet. Som ung Mediciner kastede han sig særlig over Anatomi og foretog Dissektioner for Professor Chr. Friis Rottbøll og Professor ved Kunstakademiet Chr. Joh. Berger; 1770 blev han Prosektor ved Universitetet; allerede 1764 holdt han efter Indstilling af

Berger Forelæsninger paa Fødselsstiftelsen, og 1768 holdt han anatomiske Forelæsninger paa Kunstakademiet i Bergers Fraværelse. Efter at han i 1773 havde underkastet sig den medicinske Embedseksamen og næste Aar havde erhvervet sig Doktorgraden, var han i to Aar Læge ved Næs Jærnværk i Norge, men 1776 vendte han tilbage til Danmark for at overtage Embedet som Læge ved Sorø Akademi, og fra 1788 var han tillige Distriktskirurg for Sorø og Holbæk Amter. I Sorø blev han til 1801, da han udnævntes til Viceborgmester i København og fik Bestyrelsen af Magistratens fjerde Hovedfag, Sundhedsvæsenet, i hvilken Stilling han virkede til sin Død 25. Februar 1808. I 1788 var han blevet Æresmedlem af Kunstakademiet, i 1797 Medlem af Videnskabernes Selskab; 7. Juni 1805 blev han efter Weidenhaupts Død udnævnt til Professor i Anatomi ved Kunstakademiet, en Post, som han allerede paa Bergers Anbefaling havde søgt i 1771, men da var Weidenhaupt blevet foretrukket. I 1807 valgtes han til Akademiets Kasserer (vgl. Approbation af 20. Marts).

Lægevidenskaben var saaledes hans Hovedfag. Men han var en meget alsidig dannet Mand og havde mange Interesser, navnlig kunstneriske. Samtidig med at han som ung drev sine medicinske Studier, lagde han sig ivrigt efter Bygningskunsten og studerede den ved Akademiet under Vejledning af Mænd som Jardin den ældre og yngre og Anthon, saa at han i Løbet af faa Aar erhvervede sig alle Akademiets Medailler, nemlig Sølvmedaillen 1760 og 1762, den lille Guldmedaille 1764 (et Opfostringshus til 400 Hittebørn) og den store Guldmedaille 1765 (et Kornmagasin til Forraad for 3 Aar for en By saa stor som København). I 1770 søgte han for yderligere at uddanne sig til Arkitekt det Rejsestipendium, der var blevet ledigt ved J. G. Bradts Død, men fik det ikke; havde han faaet det, tyder jo alt paa, at

hans Livsstilling var bleven en helt anden, og at der var blevet en Læge mindre og en Arkitekt mere. I 1772 holdt han Forelæsninger ved Akademiet over Arkitektur og Perspektiv. Han gav sig ogsaa af med Tegning og med at stikke i Kobber. For Rottbøll tegnede han Planter; til Danske Atlas leverede han flere Prospekter¹⁾; han tegnede Vignetten (stukket af Haas) til Bastholms Bog »De fire Evangelisters Efterretninger om Christo«, 1786; til sine anatomiske Afhandlinger gjorde han flere Tegninger og stak dem selv i Kobber.

Klingberg siger, at Bang som ung for Bygmestrene forfattede Udkast til adskillige store og mindre Bygninger. Hvad det er for Bygmestre og Bygninger, ved jeg ikke. Det var i alt Fald først i sine sidste Leveaar, at han tog Affære som udøvende Arkitekt og leverede Tegninger til offentlige Bygninger. Graverboligen blev dog, saa vidt jeg ved, den eneste, der kom til Udførelse. Det er den, hvis Historie jeg nu skal fortælle.

Efter flere Forhandlinger mellem Kancelliet og Magistraten — blandt andet findes der en Skrivelse fra Magistraten af 6. Maj 1805 om det nye Anlæg paa Kirkegaarden efter Forslag af Professor, Stadskonduktør J. H. Rawert — indgav Jens Bang og Gartner, Slotsforvalter paa Frederiksberg M. F. Voigt 20. Sept. 1805 paa Opfordring af Kancelliet et Forslag til Anlæg og Beplantning samt Opførelsen af en Graverbolig, der tillige indeholdt Ligstue, paa den ny indlemmede Del af Kirkegaarden. Forslaget er ledsaget af Oplysninger og Anmærkninger samt to Tegninger til Bygningen (Originalen til Forslaget

¹⁾ Jeg har i Danske Atlas fundet 10 Prospekter signerede med Bangs Navn, nemlig Frederikspladsen og Frederiks Kirke i Kjøbenhavn (Bd. II), Gaunø, Maribo, Sakskjøbing og Stubbekjøbing (III), Grenaa (IV), Dronninglund (V, 1), Lemvig og Holstebro (V, 2). Der er dog en Mængde Prospekter, som slet ikke er signerede, saa Bang kan godt have adskillig flere paa sin Samvittighed.

i Magistratens 1. Sekretariats Brevbøger af 1805, i Raadstuearkivet).

I den første Del af dette Forslag, der omhandler Anlægget og Beplantningen, siges, at de to Herrer har tænkt sig, at Gravmonumenterne skal stilles med Front ud til Gangene, hvorpaa det hedder: »Ønskeligst vilde det være, at Tegningerne til Monumenterne skulde forevises Kunstakademiet og af dette approberes, førend de blive opførte. Da Fremmede uden Tvivl ville anse disse Monumenter, som vidne om Nationalismagen, saa bør der vist vaages over, at de kunne gøre denne Ære.«

Det er ganske sikkert første Gang, at denne Tanke om en Kontrol med Gravmonumenterne bliver fremsat, og det er i alt Fald utvivlsomt, at Bangs Ord gav Stødet til, at en saadan Myndighed overdroges Akademiet, thi i Skrivelse af 19. Okt. 1805 opfordrer Kancelliet Akademiet til at have Indseende med Gravmonumenterne paa den nye Kirkegaard uden for Nørreport, og Akademiet erklærer sig 28. Okt. s. A. villigt til at bedømme Tegningerne til disse.¹⁾

Den anden Del af Forslaget, der omhandler Graverboligen, lyder saaledes: »Pladsen inden for Hovedporten, der vender ud mod Runddelen, ønskede vi bestemt for saadanne Grave, som blive prydede med smukke Ligstene, eller dog at Gravene paa denne Plads beplantedes

¹⁾ Forholdet blev paa Indstilling af Stadsbygmester P. Mallings nærmere bestemt og udvidet ved Reskript af 27. Dec. 1816 (Raadstueplakat af 8. Jan. 1817), hvori fastslaas, at Tegninger og Indskrifter til alle Monumenter af Sten, Jærn og andet Metal, som agtes opstillede paa Steder, hvor de er offentlig til Skue, paa offentlige Pladser og Kirkegaarde, i Kirker og Kapeller osv., skal indsendes til Akademiets Bedømmelse (se Dagbog fra 1816 i Akademiets Arkiv), og ved Reskript af 28. Juli 1819 (Raadstueplakat af 11. Aug.) udstraktes Bestemmelsen til ogsaa at gælde Træmonumenter. Nu er denne Bedømmelse, som dog vistnok ikke altid blev overholdt, forlængst ophørt, maaske fra 1857, da Haandværksuddannelsen lagdes fra Akademiet over til den tekniske Skole.

med Roser og andre for Øjet behagelige Blomster. Naar der i Baggrunden blev opført et Hus (paa Tegningen mærket med H.) med en smuk Façade ud mod Hovedporten, da vilde dette gøre et skønt Syn fra Landevejen af. Dette Hus kunde tillige indrettes til Bolig for den ene Graver, og saaledes blev det nyttige forenet med det behagelige, da en Gravers Bosættelse paa Kirkegaarden efter vor Formening er aldeles fornøden, naar Opsynet skal blive fuldkomment.¹⁾ Vi lade derfor ogsaa en Tegning medfølge af saadant et Hus. Opstalten deraf forestiller den Side, som vender ud mod den store Stakitport ved Runddelen. Dens simple, rustique Form og en vis Proportion i dens Dele og Leder samt en mørk Indhuling bag ved Kolonner af den simpleste og stærkeste Form, saaledes som de i Pæsto forefundne, alt giver den Udseende af Styrke, Ensomhed, Rolighed og stille Sorg. Saaledes haabe vi at have karakteriseret denne Bygning, at man ved første Øjekast maa finde den passende til Stedet.«

Det er Akademikeren, der taler; men Meningen er god nok. Og — hvad man end kan sige om Bygningen, dens Uhensigtsmæssighed, daarlige Fundering og Vandafledningsforhold og saa videre, saa er der meget rigtigt i det: Karakteren har den. Den bærer netop Præget af, hvad den skal være: et Ligkapel, og den giver dette Parti af Kirkegaarden en egen Stemning, som jeg synes ingen kan frigøre sig for, naar han færdes der. Prøv blot paa at gaa derud en stille Foraars- eller Sommerdag, eller man kan endog nøjes med at faa et Glimt af

¹⁾ Man maa her huske paa de Udskejelser, der havde fundet Sted paa Kirkegaarden i de foregaaende Aar (se bl. a. »Den danske Tilskuer« 28. Marts 1803), og den Plyndring af Gravene, som Graverkarlene i længere Tid havde forøvet, og som opdagedes i Begyndelsen af 1804; Dommen i Sagen faldt i Juli s. A. Det var ogsaa Aarsagen til, at den store Gitterport ud til Runddelen blev opført, for at der kunde være frit Indblik til Kirkegaarden.

Søjleportalen, som den staar mod den store Mur som Baggrund og omgiven af det grønne Løvværk og de lyse Monumenter, ude fra Runddelen! Dens Uvenner har kaldt den en Teaterdekoration. Jeg synes nu, at den er mere.

Forslaget fortsætter: »Bagved Façaden er Vaaningshuset for Graveren (som ses i Grundtegningen), hvori er

Portalen med den oprindelige, i 1900 genaabnede Bue inden for Søjlerne.
Efter et Fotografi (1907), der tilhører Raadhusbibliotekets
fotografiske Billedsamling.

4 Værelser og Køkken samt et Ligkammer, hvor Lig kunne indsættes, indtil Graven for det er opmuret, om nogen ønsker det.«

Til Slut hedder det: »Det indses letteligen, at Pladssens mere end i een Henseende uregelmæssige Figur, saavel som de allerede anbragte Porte har indskrænket os og lagt os mange Hindringer i Vejen. Vi have vel

bestræbt os for saavidt muligt at overvinde disse, men allevegne har det ikke kunnet lykkes.«

Kancelliet sendte 12. Okt. Forslaget med Tegninger til Magistraten med Bemærkning om, at det fuldt approberer det, og at Bekostningerne ved Anlægget og Bygningens Opførelse skal afholdes af vedkommende Kirker i det Forhold, som der er udlagt Jord til dem. Da Kancelliet har overdraget Opsynet med Arbejdets Udførelse til de to Herrer, anmoder det Magistraten om at ville efter Afbenyttelsen »aflevere dem Tegningerne«.

Skade at disse Tegninger er gaaede tabte! Jeg har i alt Fald ikke kunnet finde dem. Det er vel gaaet med dem som med de fleste Tegninger paa de Tider: de blev afleverede til Kunstneren og er saa forsvundne.

Efter hvad der ovenfor er fortalt om Bang, kan der ikke være Tvivl om, at han er Ophavsmanden til Tegningerne. Men desuden siges det med rene Ord i en »underdanigst pro Memoria« af 30. Dec. 1806 til Magistraten fra den paa den Tid bekendte Murmester Laurids Laurberg Thrane (Fader til Arkitekt J. L. Thrane), der havde ledsaget Tegningerne med et Overslag, og hvem det var blevet overdraget at opføre Bygningen. Da Skrivelsen giver flere Oplysninger om Bygningen og Omkostningerne ved den, skal den her anføres i sin Helhed:

»Bygning til Vaaning for Graveren samt Lighuset med Portal og videre paa den nye Assistens Kirkegaard er nu efter Hr. Justitsraad og Borgmester Bangs Tegninger og Paavisning udført i fuldstændig Stand, saaledes at intet andet mangler end nogen udvendig Maling paa de fritstaaende Søjler og Gesimser i Portalet samt Lighusets indvendige Dekorerings i Malerarbejde, der ikke førend til Foraaret med fuld Varighed og Nytte lader sig gøre.

Velbemeldte Hr. Justitsraaden er bekendt, at det af Bygningen, som vedkom Graverboligen, saa betids i Sommer er fuldført, at Værelserne var udtørrede, og Grave-

ren beboede dem før Michaelis Flyttedag. De Vanskeligheder, som er mødt mig ved at faa de til Kapitælerne og Gesimserne nødvendig behøvende Sandsten, der for sin Størrelses Skyld først maatte bestilles paa Bornholm, er Aarsagen for, at Arbejdet saa silde i Efteraaret er blevet færdigt, hvorved jeg er den tabende, som i de kortere Dage og slette Veje har maattet lade gøre dette Arbejde, som i bedre Arbejdstid kunde været fuldført.

Vedlagt følger Regning for de Udgifter, jeg har haft ved den nye Port i Muren til Fattiges Kirkegaard og Vandleddningerne gennem Murene. Regningen for de i Aar opførte Bygninger mener jeg at lade blive til Foraaret, naar Bestemmelsen er taget og alt er færdiggjort ved Ligstuen og Portalets Maling, at alle Bygningsomkostninger kan komme med i Regningen.

Jeg ansøger, at de paa min Akkord i Overslag af 12. Maj d. A. tilbagestaaende 1602 Rd. 5 Mk. [i Juli 1806 havde han faaet 2000 Rd. i Afdrag] samt vedlagte Regnings Beløb 167 Rd. 4 Mk. og 10 Sk., som udgør tilsammen 1770 Rd. 3 Mk. og 10 Sk., maa blive mig udbetalt.

Det uden for Akkorden af mig efter Ordre udlagte ved Afgivelse fra Overslaget (Gaardens Brolægning og videre) kan henstaa, til i Foraaret endelig Afregning sker, da den udvendige Afpudsning i Tilfælde, om noget af denne i Vinter skulde beskadiges, tillige kan blive efterhjulpet, saa det i alle Henseender som godt og med Flid udført Arbejde fra mig skal blive afleveret.«

Magistraten anmodede saa i Skrivelse af 12. Jan. 1807 Kirkeværgen for Helliggejstes Kirke, Kaptajn Liebenberg, at udbetale Thrane Regningerne.

Men Bygningen blev nu alligevel ikke færdig i Foraaret 1807, som det var blevet lovet. Det trak ud over Sommeren, og saa kom i Eftersommeren Englændernes Bombardement, der ogsaa anrettede Skade paa Kirkegaarden — det berørte dog kun i ringe Grad Graverboligen, men særlig Kirkegaardsmuren —, og først 19. Dec. 1808 kunde Slotsforvalter Voigt (Magistratens Journal) indsende Thranes Regninger over hans »endnu Tilgodehavende for det Arbejde, som han efter afg. Justitsraad

og Borgmester Bangs Ordre og Anvisning i Aarene 1806 og 1807 har forfærdiget uden for det beregnede Overslag og Akkord ved Templets og den nye Graverboligs Opbyggelse paa Assistens Kirkegaarden, samt paa det Arbejde, han har repareret og istandsat ved bemeldte Kirkegaards Mur og Tag, Indkørselsporte, Graverbolig og videre, som Engelskmændene i afvigte Aar ruinerede«. Regningen beløb sig til 1595 Rd. 5 Mk. og 8 Sk.; desuden medfulgte 3 af Thrane betalte Regninger til Major og Billedhugger Køppen, Malermester Fædderholdt og Plattenslager Jensen for Kapitæler, Malerarbejde og Røghætter, »hvorom afgangne Justitsraad Bang med Haandværksmestrene selv har akkorderet«, tilsammen 368 Rd. 2 Mk. og 5 Sk.

Disse Regninger er paategnede af Voigt, at det anførte Arbejde er udført, med Tilføjelse af, at det ekstraordinære Arbejde ved Graver- og Lighuset er efter Ordre af Bang.

Om Benyttelsen af Ligstuen, der er det eneste Rum i Bygningen, som har hvælvet Loft, og som ligger i den ene Gavlside i hele Bygningens Dybde (se Grundplanen S. 80), hedder det i Kancelliets Resolution af 5. Nov. 1808 om Forbedringer paa Kirkegaarden:

1. For det Lig, som efter Kirkepatronens Ordre af Politimesteren paategnet optages af Graven og indbringes gennem Gaarden ved Graverboligen ind i Ligstuen, betales 1 Rd. maanedlig.

2. For det Lig, som indføres gennem Templet eller Kolonnaden for i Ligstuen at bisættes, indtil Gravstedet er færdigt, betales 1 Rd. maanedlig og ved Indbringelsen 2 Rd.

3. For en formentlig Skindød eller en saadan, om hvis Død Venner og Paarørende ere uvisse, og derfor lade Liget indbringe i aaben Kiste, betales ved Indbringelsen 2 Rd. og ugentlig 3 Rd.

4. Dersom nogen forlanger, at Lampen i Ligstuen skal brænde over et saadant Lig, da betales 2 Sk. for hver Time til Kirken.

I Ligstuen anbringes en Klokke, som gaar ind til Graverens Værelse. Klokkestrængen vedhæftes den Dødes Hænder, saaledes at den ringeste Bevægelse sætter Klokken i Gang til at give Lyd. Over Liget anbringes tvende store Bøjler og over disse et stærkt Næt, som fastgøres, at Liget ej skal falde ud af Kisten, om det kom til Live, og dog kan have fri Bevægelse derunder. Midt i Loftet er et Trækrør, hvorved Ligdunsterne kan fare ud gennem Husets Gavl.

Angaaende Nr. 4 og Slutningen, da overlades det i hvert Tilfælde til Vedkommende, om de selv vil besøge Lysningen i Ligstuen, eller om de hellere vil, at den i Forslaget omtalte Lampe skal bruges mod 2 Sk. Betaling for hver Tiime til Kirken, ligesom det henstilles til deres frie Valg, om de paa egen Bekostning vil lade den formentlige Skindøde bevogte eller betjene dem af de foreslagne Bestemmelser.

Som man ser, kunde Liget baade bringes ind mellem Søjlerne¹⁾ i Forhallen, fra hvilken der i Sidevæggen førte en Dør ind til Ligstuen, eller gennem Gaarden, hvor der altsaa ogsaa ind til Ligstuen har været en Dør, som lukkedes 1823, da det nuværende Vindue indsattes.

Ligstuen er vistnok aldrig blevet meget benyttet. Det er sikkert kun faa Lig, som indsattes der midlertidig, medens Graven istandsattes eller muredes, der er jo kun forholdsvis faa saadanne murede Begravelser paa Kirkegaarden; og Skindøde — ja, der var maaske flere af den Slags dengang end nu; men det er dog til at haabe, at intet Lig er kommet til Live igen og har forstyrret Graverens Nattero med sin uhyggelige Ringen. Brugen er vistnok blevet sjældnere og sjældnere, og ved Aarhundredets Midte er den i alt Fald helt ophørt. I

¹⁾ Melleumrummet mellem Søjlerne er nede ved Jorden ca. 1¹/₂ Alen, højere oppe henved 2 Alen, saa at en Kiste let kan komme igennem, men der kan rigtignok ikke gaa nogen ved Siderne af Kisten og bære den. Det højtidelige maatte jo opgives, naar Kisten saaledes skulde slæbes ind.

det mindste er det blevet fortalt mig, at baade Graver E. Hattinge, der boede her fra ca. 1850, og W. Hattinge, der fulgte efter Faderen fra 1872, benyttede Ligstuen som Stadsstue (»Salen«). Der var i 1823 blevet anbragt en Dør, som førte ind til den øvrige Lejlighed.

Om Samtidens Mening om Bang som Arkitekt har jeg fundet enkelte, kun rosende Udtalelser. Saaledes kaldes han i Tidsskriftet »Penia« (I, 1806, S. 192) en duelig og smagfuld Arkitekt, hvad navnlig hans Tegning til det nye Galehus (hvorom nærmere nedenfor) vidner om, og sammesteds (III, 1810, S. 93 flg.) siges i hans Nekrolog, at han var en »udmærket teoretisk Arkitekt«. Om Graverboligen selv har jeg fra Samtiden ikke kunnet finde nogen Udtalelse, hverken i den ene eller anden Retning. Derimod er der i de sidste Aar sagt mange, baade anerkendende og nedsættende Ord om den.

Det var i Aarene 1898—1900.¹⁾ I 1898 foreslog Begravelsesvæsenet med Tilslutning af Magistraten at nedbryde Bygningen som ubrugelig til Bolig, da den var saa forfalden og pilraadden, at ingen Haandværksmester i de sidste 20 Aar havde villet paatage sig at restaurere den. Der sagdes, at den aldrig havde været underkastet nogen Istandsættelse siden dens Opførelse (det skal dog vistnok ikke tages helt bogstaveligt); den var daarligt funderet, og der var intet gjort for at aflede Vandet fra den, saa at Fugtigheden var trængt 3—4 Alen op i Murene. Man foreslog derfor at opføre en helt ny Bygning paa samme Sted efter Tegning af Arkitekt Chr. Becker (Tegningen findes i Stadsarkitektens Arkiv), et almindeligt »Bondehus«, som det kaldtes under Forhandlingerne i Borgerrepræsentationen, med et Udhus, til Bolig for en Opsynsmand, som ikke kunde undværes paa denne fjerne

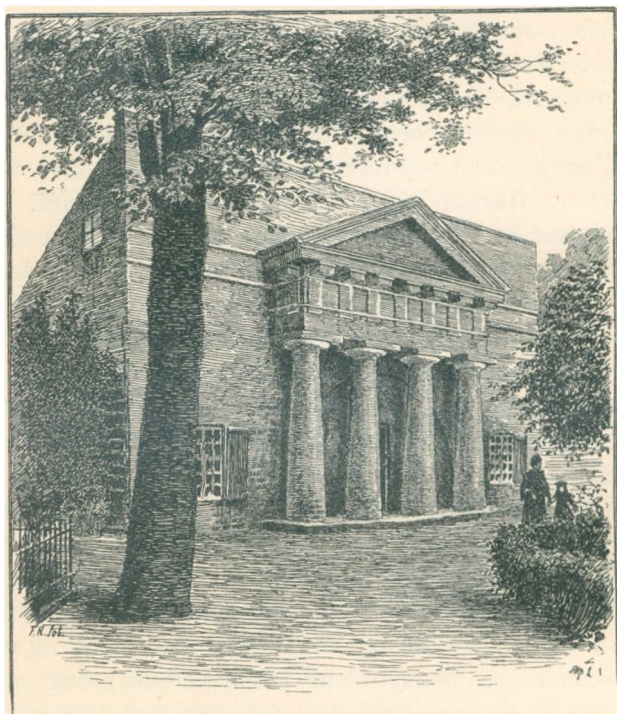
¹⁾ Se Borgerrepræsentationens Forhandlinger for 1898, 1899 og 1900.

Del af Kirkegaarden, naar den om Eftermiddagen er lukket, da det allerede nu sporedes, at dette Opsyn manglede (den havde været beboet indtil 1898 af Graver W. Hattinge); desuden skulde der være Materialhus, Spiserum for Kirkegaardens Arbejdere m. m. samt en Planteskole til Beplantningen af Gravstederne og en Have med Havestue for Graveren. Men Borgerrepræsentationen vilde have den gamle Bygning eller i alt Fald Portalen bevaret, da den var karakteristisk, passede til Omgivelserne og nu engang hørte med til Kirkegaardens Fysiognomi. Det var navnlig J. Jensen (den nuv. Borgmester) og Harald Bing, der var dens Talsmænd. Der blev nedsat et Udvalg, og medens Stadsarkitekten (L. P. Fenger) paa det stærkeste udtalte sig mod Bygningen, idet han erklærede, at der ikke var en eneste arkitektonisk Enkelthed, paa hvilken han kunde se med Glæde, og sammen med Magistraten hævdede, at den var værdiløs som Kunstværk, fik Udvalget fra Arkitekterne H. B. Storck, V. Dahlerup, Martin Borch og Martin Nyrop, hvis Mening det afæskede, Udtalelser i en helt modsat Retning, og alle sluttede sig til Udvalget i den Anskuelse, at Bygningen burde bevares.

Af disse Skrivelser (der findes i Borgerrepræsentationens Arkiv) skal jeg fremdrage enkelte Ytringer.

Storck skriver, at den ubetinget bør bevares og gives en passende og hensynsfuld Istandsættelse; den passer fortrinlig til Omgivelserne, og selv om den i Øjeblikket ikke vurderes efter Fortjeneste, vil man sikkert senere være Borgerrepræsentationen taknemlig for dens Bevarelse. Dahlerup siger, at den græske Portal bør bevares, mindre fordi den er et egentligt Kunstværk, end fordi den maa betragtes som et ret interessant Mindesmærke om en svunden Tids Smag, og fordi den nu engang hører med til Kirkegaardens Fysiognomi. Borch mener, at Portalen med den bagvedliggende Hal ikke uden

særdeles tvingende Grund bør nedrives. Man har i dette for Tidsalderen saa karakteristiske Stykke Arkitektur et godt Eksempel paa den fortræffelige Virkning, Datidens Arkitekter forstod at skabe med simple Midler; der er taget bredt og stort paa denne lille Opgave, og

Portalen med den i 1870'erne tilmurede Bue.

Efter Tegning af Alfr. Larsen i »Gamle kjøbenhavnske Huse og Gaarde«.

ved en omhyggelig Istandsættelse vil Portalen kunne blive en Pryd for Kirkegaarden. Men for at den skal kunne gøre den fulde Virkning, maa den store tilmurede Bue bag Søjlerne atter aabnes¹⁾, saa at disse tegner sig

¹⁾ Buen tilmuredes i anden Halvdel af 1870'erne (meddelt mig af Oberst, fhv. Raadmand W. H. F. Abrahamson), og Muren fik en Dør

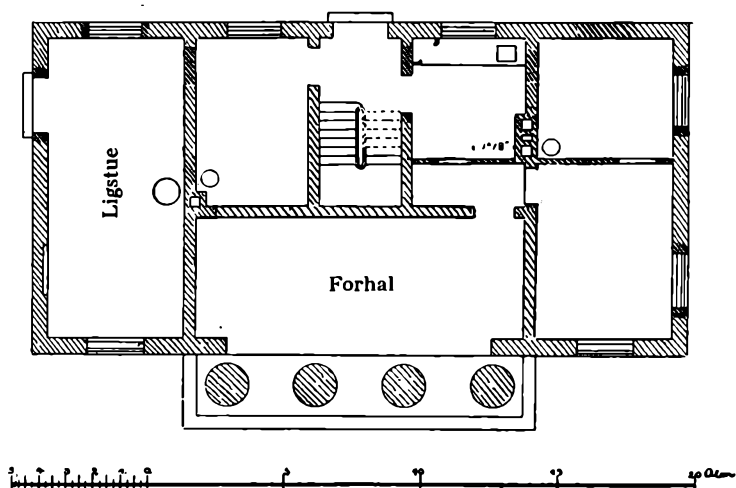
mod den mørke Baggrund. Naar den bagvedliggende Hal bliver istandsat, vil den kunne afgive en hyggelig Hvileplads paa varme Dage. Bygningen er i øvrigt ikke saa forfalden, at Udgiften til Istandsættelsen kan spille nogen Rolle, og moderne Graverboliger kan vi faa nok af, men er denne først nedreven, faar vi aldrig Magen. Ogsaa Nyrop mener, at den bør bevares, dersom det ikke træder hindrende i Vejen for større Formaal; i alle Tilfælde kunde vel Forsiden sættes i sin gamle Stand og til den knyttes en Nybygning med samme Præg.

Med en saadan Ballast, der yderligere forøgedes ved, at de to Arkitekter i Borgerrepræsentationen samstemmede, kunde Udvalget sagtens styre sin Skude i Havn. Ved Borgerrepræsentationens Møde 30. Marts 1899 forelaa der fra Begravelsesvæsenet og Magistraten to nye Projekter; det ene, fra Chr. Becker, gik ud paa at opføre en ny Bygning med Bevarelse af Portalen, det andet, af Stadsarkitekten, var Tegning til en Villa i italiensk Stil, der skulde opføres i Stedet for den gamle Bygning; et tredje Projekt, som skyldtes Murmester Ette, og som var fremkaldt af Udvalget, gik ud paa at bevare Portalen, dog med Indskrænkning af den Mur, som danner dens Baggrund og i særlig Grad giver den Præg. Skønt Borgmestren stadig holdt paa Bygningens ringe Værd og Uhensigtsmæssighed, vilde han for ikke at faa Ord for Vandalisme bøje sig for de kunstforstandiges Dom, og Udvalgets Forslag, at der skulde opføres en Funktionær-bolig med Bevarelse af Portalen, vedtoges, dog uden at noget af de foreliggende Projekter godkendtes.

Endelig kom Sagen til Afslutning i Mødet den 5. Febr. 1900, idet Begravelsesvæsenet og Magistraten forelagde nogle af Storck udførte Planer og Overslag til Ombygning og Restauration af den gamle Bygning og

midt mellem Søjlerne; Forhallen benyttedes derefter som Materialskur og Spisekammer af Graveren.

Opførelsen af et Udhus. Magistraten havde ment, at det ikke var rigtigt at overdrage Arbejdet til Stadsarkitekten (hvad der ellers havde været det naturligste), da han var saa stærkt indtaget mod Bygningen, men hellere til en Arkitekt, der havde Sympati for den, og et Medlem af Forsamlingen ytrede sin Taknemlighed, fordi man havde henvendt sig til Landets fineste Kunstner paa det arkitektoniske Omraade. Storck havde holdt

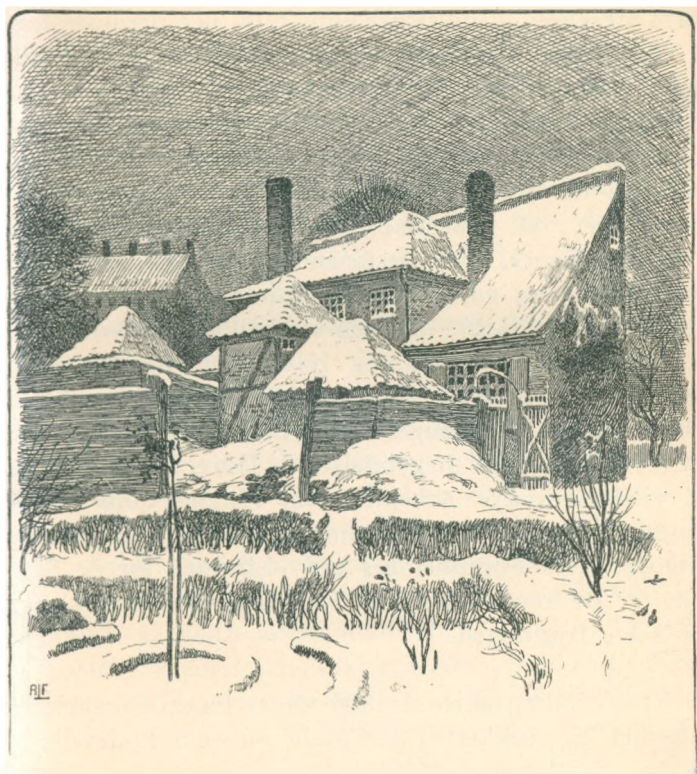

Grundplan af Graverboligen efter Restaurationen 1900.
Findes i Begravelsesvæsenets Arkiv.

paa, at hele Façaden maatte bevares, da Portalen vilde komme til at tage sig anderledes ud, hvis Muren, til hvilken den støttede sig, fik mindre Dimensioner; ligeledes foreslog han, at Buen ind til Forhallen atter aabnedes. Fjorten Dage efter vedtoges Forslaget.

Ved Restaurationen, der kostede ca. 23,000 Kr. og fuldendtes i 1900, opførtes et en Etages Udhus med Vadskerum, Borgestue for Kirkegaardens Arbejdsfolk m. m. samt Havestue med foranliggende lille Havestykke

for Graveren, medens Hovedbygningen med Portal og bagvedliggende Bolig i alt væsentlig kom til at staa, som da den opførtes af Bang. Ligstuen, til hvilken der aabnedes en Dør i den ene Gavlside, bruges nu til Ma-

Graverboligen før Restaurationen 1900.

Tegning af Alfred Larsen i »Gamle københavnske Huse og Gaarde«.

terialhus og Værksted; den har mistet alt Præg og enhver Prydelse undtagen det hvælvede Loft.

Jeg sagde, at Bygningen nu staar i alt væsentlig, som den er opført af Bang. For — og jeg maa gentage det: Skade at Bangs Tegninger er gaaede tabte! — nogen

Afvigelse er der ganske sikkert. For det første er der Tilbygningen midt paa Skraataget over Graverboligen, hvorved der fremkommer en 1. Sal. Den kan ikke have været der fra Begyndelsen. I det mindste er den ikke nævnt i Bangs Beskrivelse fra 1805. Her taler han kun om 4 Værelser — nu er der kun 3, da det fjerde er taget til Trapperum — og Køkken foruden Ligstuen, som alle ligger i Stuen; hvis der havde været 3 Værelser ovenpaa, havde han naturligvis ogsaa nævnt dem. Hvornaar denne Tilbygning er foregaaet, har jeg ikke kunnet finde. Dernæst laa der indtil 1900 bagved Graverboligen to ejendommelige, ret maleriske Bindingsværksbygninger, en Slags Pavilloner, hver bestaaende af et lille Taarn med Pyramidetag og en Udbygning (omtrent som en Kirke med Taarn og Skib); den ene ses helt paa Billedet S. 81. De afgrænsede Gaarden, og Indkørslen til denne har utvivlsomt i tidligere Dage været mellem dem. Har disse Udhuse, der brugtes som Brænderum, Høsehus osv., været der fra Begyndelsen? Hører de maaske til det ekstraordinære Arbejde, som Thrane udførte efter Bangs Anvisning? Eller stammer de fra 1823, da der foretoges flere Forandringer ved »Ligstuen for de Skindøde«? De kan vistnok i alt Fald ikke være meget yngre end selve Bygningen.¹⁾

Ove Malling skrev i 1806 under Bangs Portræt, der er tegnet og stukket af A. Flindt, og som findes i »Bibliothek for Læger«, 1810:

I Tale, Tanke klog og blid,
i Kald, i Venskab tro,
han ofred Æsculap sin Flid
og Muserne sin Ro.

¹⁾ Paa den Grundtegning af Kirkegaarden, som findes i »Vejviser til Familiebegrovelserne paa Assistens Kirkegaarden uden for Staden Kjøbenhavns Nørreport«, udgivet 1831 anonymt af Oberst O. N. Olsen,

At han kun benyttede sin Fritid til at sysle med Kunsten, maa dog vistnok ikke tages helt efter Bogstavet. Jeg har ovenfor omtalt, at han som ung gav sig en Del af med Tegning og lignende, og alene for Fornøjelsens Skyld har det ganske sikkert ikke været, da han havde det smaat og ofte havde sin Nød med at klare sig. Men i alt Fald i sine senere Aar som Embedsmand i Kjøbenhavn optraadte han flere Gange som udøvende Arkitekt og ofrede, om end forgæves, baade sin Ro og sin Flid paa Arbejder, som jeg nu skal omtale.

Der skal dog først nævnes et Arbejde, der skriver sig fra hans Ophold i Sorø, og som han vistnok har udført ret *con amore*. Det er det Reitzensteinske Monument i Sorø Kirke.

Hvorledes det forholder sig med dette Monument, er dog ikke ganske klart. Det findes i et af de to Sidekapeller (Johannes Evangelistens Kapel) i søndre Korsfløj og bestaar af en Obelisk af gulgraat Marmor over en Niche med en Lampe foran, det hele hvilende paa et Fundament med 4 Trin; paa hver Side staar to grønne, som Porfyr malede Urner med Navnene paa de fire afdøde, der hviler i Sarkofagerne i Kapellet, nemlig Amtmand og Overhofmester ved Sorø Akademi Wolf Veit Christoph v. Reitzenstein (død 1781), hans to Hustruer og Sønnen af første Ægteskab, Kammerjunker Friderich Wolf Carl v. R., der døde i en Alder af 20 Aar 1777. Monumentet er rejst 1778 efter Sønnens Død af Amtmanden »for sig og sine«; nederst paa højre Side af Obeliskens staar: »J. Bang inven.«¹⁾ Ogsaa hans Bio-

findes Pladsen angivet til to Udhuse, der i Form og Beliggenhed kan passe til dem. Af Grundtegningen i C. Friis: »Assistenskirkegaarden«, 1868, lærer man intet, da Udhusene her er afsat som een Bygning.

¹⁾ Se Wendelboe og Estrup, Beskr. af Monumenterne i S. Akademi Kirke, S. 74, og Løffler, Gravmonumenterne i S. Kirke, S. 31. Wendelboe har fejlagtigt »Bang fecit« i Stedet for »invenit«; Løffler angiver den unge Reitzensteins Fødselsaar til 1754 i Stedet for 1757.

graf Klingberg siger, at han har gjort Tegningen til det smagfulde Monument over den R. Familie. Meier siger derimod i sin Bog om Wiedewelt (S. 121), at Monumentet er udført af denne Kunstner, der samme Aar (1778) ogsaa udførte en Gibsbuste af den unge Reitzenstein. Efter dette hænger vel Sagen saaledes sammen, at Bang, der var en Ven af Familien og særlig af den unge Mand¹⁾, har gjort Tegningen, hvorefter Wiedewelt har arbejdet.

Jeg skal nu omtale de Bygningstegninger, Bang udførte som Borgmester. Jeg har fundet fire.

For det første har han leveret Tegninger til endnu en Bygning paa Kirkegaarden, »hvori Ligfølget under Ligbegængelser kunde indtræde«, altsaa et Ligkapel omtrent i den Forstand, hvori vi nu bruger Ordet. Forslaget, der indgaves til Kancelliet i første Halvdel af 1807, var indsendt af Bang og Voigt og indeholdt, foruden Bilag, 2 Tegninger til en saadan Bygning samt Overslag af Murmester Thrane (desuden var der en Tegning til en Stakitport som Indkørsel til Frihedskirkegaarden fra Jagtvejen). Men under Bombardementet brændte Papirerne hos Justitsraad, Professor i Astronomi Thomas Bugge.²⁾

¹⁾ Bang har samlet og udgivet en Bog: »Over salig Kammer-Junker Friderich Wolf Carl v. Reitzenstein«, Sorø 1778, et Slags Æresminde, en højst kurios Bog, der indeholder Ligprædiken, Lovtaler, Digte, Elegier og mytologiske og allegoriske Fortællinger samt en af Bang selv forfattet Sygehistorie. Foran i Bogen findes et Kobberstik, der forestiller et Gravmæle bestaaende af en Pyramide med Portrætmedaillon, over en Niche med Lampe foran og Vaaben ovenover, samt paa hver Side en Sfinks. Under Billedet staar: »Til Erindring af sin Ven opsat og tegnet ved Jens Bang«. Men dette Gravmæle er sikkert aldrig blevet »opsat«, men kun tegnet til Pryd for Bogen. Medaillon, antager jeg, er efter den ovennævnte Buste af Wiedewelt. Meier har vistnok aldrig set Monumentet i Kirken (han kalder Obelisk for en Pyramide) og sandsynligvis heller ikke Løfflers Beskrivelse af det. I saa Fald havde han vel ikke forbigaet Bangs Navn.

²⁾ Bugge, der boede i en af Professorboligerne i Store Kannikestræde, mistede ved denne Lejlighed en betydelig Del af sit store Bibliotek og af sine Instrumenter.

Efter Bangs Død fik Magistraten endelig i Løbet af 1808 efter gentagne Anmodninger Genparter af Sagen fra Voigt, da Kancelliet gennem Kommissionen for Kirkegaarden havde afæsket Magistraten dens Betænkning om Sagen. Men de i Kirkegaarden deltagende Kirkers foresatte, til hvem Magistraten henvendte sig, fraraadede bestemt Bygningens Opførelse, idet de støttede sig paa Professor Bugges Grunde (Magistratens Kopibøger: Skrivelser fra Magistraten til Voigt af 8. Maj og 18. Juni 1808 og til Kancelliet af 14. Sept. 1808).

Dermed var Sagen bortfaldet. Men det kunde have haft sin Interesse at se disse Tegninger. Har Bygningen maaske været i den samme antikke Stil som Graverboligen?

Saa er der »Druknehuset« ved Langebro. Paa Foranledning af, at Kongens Foged 9. Maj 1803 havde anmodet Magistraten om at anvise et Sted, hvor de i Kanalerne fundne Lig kunde henlægges og obduceres, samt Bolig til en Mand, der kunde have Opsyn med de døde Legemer, da den afbrændte Slutteribygning, der før var benyttet i dette Øjemed, skulde nedbrydes, indsendte Bang 14. Marts 1804 Tegning til et saadant Lighus ved Kanalen; Omkostningerne beregnedes til ca. 400 Rd. Den 29. Marts meddelte han yderligere, at et Skur ved Kommunens Brændemagasin ogsaa godt kunde benyttes, naar det indrettedes dertil. Rentekamret meddelte da Magistraten 11. Aug., at der godt kunde opføres en Bygning efter den indsendte Tegning paa Hjørnet af Brændeoplagets Plads.

Men alligevel blev det ikke Bangs Tegning, som blev benyttet. Bygningen vilde vel være bleven for lille efter den. I Skrivelse fra Magistraten af 12. Juli 1805 (2. Sekretariats Kopibøger) hedder det nemlig: »I Anledning af kgl. Reskript af 4. Jan. 1805, at de Druknedes Lig skal obduceres enten i Skuret ved Langebro, hvor Li-

gene henlægges, eller i det grundmurede Hus, det var blevet tilladt at opføre efter Rentekamrets Skrivelse af 11. Aug. 1804, og da Stiftsfysikus fandt Skuret dertil aldeles ubrugeligt, havde man 18. Marts 1805 anmodet P. Meyn om at indsende Tegning og Overslag til et saadant Lighus samt til et Sprøjtehus til Brændemagasinet. « Den 9. Juli samme Aar afleverede Meyn Grundtegninger og Overslag, der lød paa ca. 1214 Rd., til disse Bygninger, og i Løbet af 1806 blev det af mange ældre Københavnerne bekendte »Druknehus« opført.

Jeg kommer nu tilsidst til Bangs to største Bygningsprojekter, et »Galehus« og et Tugthus. Da de formentlig har en Del Interesse, skal jeg omtale dem noget udførligere. Efterhaanden som man sætter sig ind i dem, beklager man mere og mere de mange skønne spildte Kræfter. Men for Resten — man føler sig, om jeg maa sige, saa hjemlig ved at læse om dem, de er i Grunden saa danske.

Akterne til Sagen om Sindssygehospitalet findes i »Fra St. Hans Hospitals Forhandlingsprotokol i 1794—1804« og »Dokumenter om St. Hans Hospitals Bygninger 1794—1808«, i Raadstuearkivet.

St. Hans Hospital, der særlig benyttedes som Sindssygehospital, men ogsaa havde Afdelinger for uhelbredelige og veneriske Sygdomme, havde fra 1768 Plads paa den nuværende Ladegaard, som Kommunen havde købt til dette Brug. Men allerede tidlig, i alt Fald fra 1788, var der stærk Klage over Manglerne ved Hospitalet og navnlig ved dets Bygninger,¹⁾ og der blev snart alvorlig Tale om at ombygge dem. Efter Opfordring indsendte Hofarkitekt A. J. Kirkerup 30. April 1792 til Kancelliet Forslag med Tegninger til Hospitalets Ombygning og Udvidelse; disse Tegninger sendtes til Magistraten i Febr.

¹⁾ Det var især N. D. Riegels, der gjorde sig til Talsmand for Klagerne i »Kjøbenhavns Skilderie« (2. og 3. Aargang).

1793, og ved kgl. Resolution af 27. Nov. 1794 nedsattes Kommissionen om Hospitalsbygningerne. Men denne kom allerede i sit første Møde i Jan. 1795 til det Resultat, at Kirkerups Projekt ikke vilde svare til Udgifterne (ca. 36,000 Rd.), og at man maatte søge et andet Sted til at opføre et helt nyt Hospital, da det gamle var altfor usundt paa Grund af Fugtighed. Et saadant andet Sted havde man alt i længere Tid gaaet paa Jagt efter. Der var Tale baade om Blaagaard paa Nørrebro, som var i Statens Eje fra 1780, og hvor Seminariet havde Plads, og om Kvæsthuset i Kvæsthusgade; den sidste Plan vakte stærkt Røre i Kvarteret, og Beboerne indgik 5. Juni 1793 med en Ansøgning til Kongen om, at de dog endelig maatte blive fri for »Pesthuset«. Magistraten foreslog ogsaa Kommissionen at købe Ejendommen Rolighed (tidligere »Schwermandsdahl«) uden for Østerport. Endelig faldt man til Ro ved Magistratens Tilbud om at overlade Hospitalet det Hjørne af Nørrefællø, der laa bagved Jødekirkegaarden ud til Jagtvejen, altsaa lige over for Assistens Kirkegaard, og Harsdorff, der selv var Medlem af Kommissionen, paatog sig Hvervet at udføre Tegningerne til det nye Hospital. Imidlertid kom Kjøbenhavns Ildebrand i Juni 1795; den gav Folk andet at bestille og standsede Kommissionens Arbejde. Først i Marts 1797 genoptog den det og forfattede da en flere Aar lang Betænkning, »Resultatet«, hvis Hovedindhold var, at Harsdorff skulde udføre Tegningerne til det nye Hospital, hvis Bygninger alle skulde være af Grundmur og ligge paa det omtalte Sted paa Fællø. I Juli 1798 indsendte Harsdorff Tegningerne til Kommissionen. Disse, der, ligesom Kirkerups ovennævnte Tegninger, endnu findes i Raadstuearkivet, bestaar af to Planer, der foruden Grundplan af hele Bygningskomplekset m. m. viser en Opstalt af Hovedfacaden ud til Landevejen; den er i to Etager med Kælder og med et Midtparti med Fronton,

for Resten uden nogen særlig Stil. Næste Aar døde Harsdorff, og det gik atter i Baglaas for Kommissionen i flere Aar.

Men saa dukker Bang op og bringer Fart i Sagen. Han blev valgt ind i Kommissionen i Marts 1802 (alle-rede 1801 var han bleven Medlem af Hospitalets Direk-tion), og i Maj samme Aar tog Kommissionen Afstand fra Harsdorffs Projekt, dels fordi det ikke var helt prak-tisk og ikke ganske svarede til Øjemedet, dels fordi Om-kostningerne, ca. 160,000 Rd., vilde overskride Hospita-lets Kræfter, og besluttede, at Hospitalet skulde blive, hvor det var, men at der skulde opføres en ny Bygning for »Galne, Afsindige og Vanvittige« paa det ca. 6 Tdr. Ld. store Vænge, der tilhørte Hospitalet og stødte op til det, dog saaledes at den nye Bygning kom til at ligge adskilt fra de ældre, som alene skulde være for inkurable og veneriske syge, og som skulde forbedres saa godt som muligt. Samtidig overdrog Kommissionen til Major og Viceraadmand Philip Lange, der var bleven valgt ind i Kommissionen sammen med Bang, at forfatte Tegning og Overslag til en saadan Galehusbygning, til hvilken han alt havde fremlagt en Skitse, samt nøjere at under-søge Vængets Grund, om det egnede sig til Byggeplads. Dette Kommissionens Forslag approberedes af Kongen 18. Juni s. A. Imidlertid indhentede den Oplysninger fra flere større udenlandske Sindssygehospitaller, nemlig fra St. Petersborg, fra St. Lukasstiftelsen i London, fra Wien, Toledo, Berlin og Lübeck (flere af disse med Teg-ninger findes i Raadstuearkivet, deriblandt de fra St. Pe-tersborg, der er fra 1798 og tegnede af Kirkerup). Den 13. Juli 1804 fremlagde saa Bang for Kommissionen fuld-stændige, af ham udførte Tegninger til et Daarehus; man blev i Mødet 30. Sept. enig om flere Forandringer i Pla-nen, og 30. April 1805 indsendte Bang nye Tegninger med Beskrivelse og Overslag; det sidste, der lød paa

108,000 Rd., var forfattet af ovennævnte Lange (i »Penia«, III, S. 210, siges dog, at Bangs Projekt vilde koste 160,000 Rd., men det maa vel være med Inventar). Tegningerne (5 Planer) findes ikke, men efter Beskrivelsen bestod Komplekset af to Længdebygninger med en Side- eller Tværbygning imellem samt en bageste, halvrund Bygning til rasende; der skulde i alt være 206 Kamre og Daarekister. Det lader imidlertid til, at man snart har opgivet Hospitalsvænget som Byggegrund, maaske fordi den var for fugtig; thi i 1806 købte Kommissionen af Traktør Lars Christensen paa Vesterbro »Fuglebakken« og to andre ham tilhørende Jordstykker, der grænsede op til Vænget (Skødet, af 15. Dec. 1806, lyder paa 12,245 Rd.), det ene Jordstykke havde tidligere hørt til Ejendommen Forhaabningsholm. Paa denne nye Grund skulde Bangs Bygning opføres.

Man satte store Forhaabninger til den. I »Penia« (III, 1808) hedder det efter Bangs Død: »Til det nye Galehus har han forfattet en hensigtsmæssig og skøn Tegning. Af en duelig Læge, som er god Arkitekt, venter man her meget. Man vil vist og finde, at naar Hospitalet opføres efter Tegningen, vil det i Fremtiden bevare hans Minde«.

Saa kom Bombardementet 1807 og væltede det hele. Det gamle St. Hans Hospital blev besat af Engelskmændene, der plyndrede det for en stor Del af Inventariet (se »Penia« II, 1807, S. 283 flg.), efter at Personale og Patienter havde maattet rømme det i Huj og Hast, og da Fjenden var draget bort, blev man enig om, at Pladsen skulde inddrages i Byens Forsvarsværker, saa at det blev nødvendigt at finde et andet Sted til det nye Hospital. Man glædede sig over det Held i Uheld, at man endnu ikke havde taget fat paa Opførelsen af de nye, kostbare Bygninger (se »Penia«, 1821, S. 65). Aaret efter, 1808, købte Kommunen Bidstrupgaard ved Roskilde.

Men man forhastede sig heller ikke nu; først 1816 aabnedes Sindssygeanstalten her.

Sagaen om det nye Tugthus strækker sig vel ikke over saa mange Aar, men den er næsten ligesaa bedrøvelig i sin Udgang (Kancelliets Forestillinger af 11. Maj 1804 og 3. Juli 1807 og kgl. Resolution af 17. Juli 1807, i Rigsarkivet).

Paa Foranledning af en Forestilling fra Kancelliet i 1803 bestemte en kgl. Resolution af 23. Juni, at der i Stedet for Børnehuset paa Christianshavn eller, som det kaldtes fra 1790, Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset skulde være to fra hinanden adskilte Institutioner i Kjøbenhavn: et Tugthus for hele Landet, for Fanger paa Livstid og for dem, som ellers idømtes Fæstningsarbejde, og et Forbedringshus, for Kjøbenhavns, Hirschholms, Frederiksborg, Kronborg og Jægerspris Amter, for Forbrydere, der indsattes paa kortere Tid, og at der skulde nedsættes en Kommission, der skulde overveje flere Spørgsmaal vedrørende disse Institutioner, men navnlig, om det gamle Børnehus paa Christianshavn eller Stokhuset ved Østervold bedst egnede sig til det nye Tugthus, og om Fattigvæsenets Tvangsanstalt (paa St. Hans Hospital?) eller Almindeligt Hospital i Amaliegade bedst var skikket til Forbedringshus, eller om der i det hele kunde anvises andre Pladser eller Bygninger til disse Øjemed.

Ifølge Kancelliets Forestilling af 11. Maj 1804 kom imidlertid Kommissionen eller Direktionen, som den nu kaldes, til det Resultat, at ingen af de omtalte Bygninger kunde bruges, hvorimod den foreslog at købe til Plads for det nye Tugthus en ca. 8 Tdr. Ld. stor Grund, der stødte op til det gamle Børnehus og tilhørte Søkvæsthuset, og som Admiralitetet vilde sælge for 5000 Rd. paa flere nærmere præciserede Betingelser, blandt andet, at der anlagdes »en Gade mellem Kvæsthuset og Tugthuset som Prinsensgade«. Det gamle Børnehus kunde da om-

dannes til Forbedringshus. Direktionen ansatte den Sum, der vilde medgaa til Indretningen af begge Institutioner, til 190,000 Rd. Kancelliet indstillede Direktionens Forslag til Godkendelse, og at Direktionen bemyndigedes til at lade udfærdige Tegninger og Overslag, samt til at foretage de nødvendige Forberedelser paa Grunden, naar den var købt. Kongen bifaldt det med den Tilføjelse, at Tegningerne skulde forelægges ham til Approbation.

Der gaar nu et Par Aar, uden at man hører noget om Sagen. Saa blev der 26. Sept. 1806 nedsat en ny Kommission for at undersøge og straks foretage de nødvendige Foranstaltninger i det gamle Børnehus, saa at det kunde omdannes til det nye Forbedringshus. Endelig foreligger Kancelliets Forestilling af 3. Juli 1807, hvori meddeles, at Direktionen for Tugthusets Opførelse nu har købt Grunden og faaet udarbejdet Tegninger af Jens Bang, der baade var Medlem af Direktionen og af den i 1806 nedsatte Kommission. Efter Tegningerne (5 Planer), som det heller ikke har været mig muligt at opspore, skulde Bygningskomplekset bestaa af 4 i en Firkant sammenbyggede Hovedlænger (med Arbejdsstuer, Sygestuer og Soveværelser), hver med Kælder og tre Etager og paa de fire Hjørner udstaaende Pavilloner til Betjentene; i den indre Firkant var der 4 en Etages Tværbygninger (med Spiserum), der afdelte fire Gaarde til Fangerne; »hvor Længderne stode sammen, er anbragt en Runddel, i hvilken 2 Bade indrettes i underste Etage, og en liden Kirke eller Kapel oventil«. Hele Komplekset omgives af en 8 Alen høj Mur, der støder til Pavillonerne og afgrænser Betjentenes Gaardsrum mellem Hovedlængerne og Muren. Fængslet var beregnet paa 400 Fanger, hvoraf en Fjerdedel Kvinder, og Overslaget, der var udarbejdet af Tømmermester Martens og Murmester Weile, lød paa ca. 285,000 Rd. Direktionen mente dog, at man ved at gøre Ringmuren og de enkelte Etager i Hovedlængerne

lavere og ved at anbringe færre Trapper samt ved at faa til Grunden en Del Stenbrokker fra det brændte Christiansborg Slot (Bang var ogsaa Medlem af Kommissionen for Opførelsen af Slotsbygningen og det nye Raadhus) kunde bringe Udgifterne ned til 250,000 Rd. Kancelliet fandt Tegningerne hensigtsmæssige og indstillede dem til Godkendelse, dog med de Forandringer, som Direktionen havde foreslaaet.

Men saa kommer der en Passus i Forestillingen, der viser, at man ikke straks havde til Hensigt at ride, om ogsaa man havde sadlet.

Direktionen havde vel gjort en Del Forberedelser, lagt Vandrender til Bygningsstedet, indkøbt Kalk og Tømmer m. m. Men — »Med alt dette tror Direktionen dog, at i en Tid som denne, medens ekstraordinære Foranstaltninger til Betryggelse for Nationens udvortes Sikkerhed fordre overordentlige Statsudgifter og nye Skattepaalæg, og medens Bygningsmaterialierne staa i en saa overordentlig Pris, hvilken dog formodes at ville falde, burde der ikke fremskyndes med en Indretning, som, i hvor god og gavnlig den i og for sig selv er, dog under saadanne Omstændigheder kunde købes for dyrt, i det mindste meget dyrere end ved at gaa langsomt frem. I denne Tanke er Direktionen ikke lidet blevet bestyrket ved Bemærkninger fra Professor Hansen, som paastaar, at dersom man i samme Tid, medens Arbejdet ved Slotet og Raadhusbygningen begynder at gaa i Fremdrift, tillige vilde ile med flere offentlige Bygninger af vid Omfang, vilde disse flere store Arbejder paa een Gang standse hinanden, fordyre hinanden og give Haandværkerne ny Lejlighed til at gøre sig kostbare og, som efter Københavns Ildebrand var Tilfælde, at foreskrive høj Betaling for slet Arbejde«.

Den kgl. Resolution af 17. Juli bifaldt Kancelliets Forestilling og sendte de approberede Tegninger tilbage,

blandt andet med den Bemærkning, at man ved Udførelsen i Samraad med Professor Hansen skulde følge de samme Grundsætninger, baade hvad Materialiers Anskaffelse og Kontrakt med Haandværkerne angaar, som ved Slottets og Raadhusets Opførelse.

Saa fulgte kort efter Englændernes Angreb. Hvad man ikke før havde haft af offentlige paatrængende Arbejder, fik man nu, og Tugthuset maatte vente paa bedre Tider. I Juli 1808 overlod Direktionen for Tugthuset en Del af det indkøbte Tømmer til Kommissionen for Sindsygehospitalet (da var Bidstrupgaard købt), da der, som det hed, er Udsigt til, at der vil gaa flere Aar, inden man kan begynde paa Opførelsen af Tugthuset. Saa forsumpede efterhaanden Sagen helt. Hvornaar Købet af Grunden er gaaet tilbage, ved jeg ikke. Der var jo heller ikke megen Ulejlighed ved det, det var kun fra den ene i den anden Lomme.

Bang var imidlertid gaaet i sin Grav i den Tro, at han skulde være baade Sindssygehospitalets og Tugthusets Bygmester.

Han blev begravet paa Assistens Kirkegaard i Nærheden af sin Ven Lægen og Digteren Tode og sin Biograf, den ovennævnte Klingberg. Men medens Todes Grav og Monument er vel bevaret og vedligeholdt, og Klingbergs Grav ses endnu, er Bangs forlængst forsvundet. Der blev heller aldrig rejst noget egentligt Monument over ham. Hans Monument derude er Graverboligen, og det kan være ligesaa godt som eller bedre end mange andre af de interessante Monumenter paa Kirkegaarden.

SMAASTYKKER.

1.

Af Folketællingslisterne 1. Febr. 1801.

Klosterstræde 62 (nuv. Nr. 20).

Beline Hertz, Huusmoder,	38,	Enke efter første Ægteskab,	Bagermester
Hertz Phillip, hendes Søn,	19,	ugivt,	Mestersvend
Friderike Hertz	14		
Salmon Hertz	10		under-
Sara Hertz	8	ugivt	holdes
Rose Hertz	5		hos For-
Heymann Hertz	3		ældrene
Michel Lau	40	ugivt	
Peter Jede	23	ugivt	
Friderich Bremer	37	ugivt	
Jacob Mans	20	ugivt	Bagersvende
Johan Henrich			
Buchhard	21		
Carl Blam	40	ugivt	
Johan Rubel	20		
Jacob Levin	16		Læredreng
Peter Andersen	23	ugivt	Kudsk
Rasmus Rasmus.	26	ugivt	Gaardskarl
Hanne Abraham	30	ugivt	
Inger Marie Knuds.	43	ugivt	

Den yngste Søn er den senere Digter Henrik Hertz; det omtvistede Spørgsmaal om hans Fødselsaar — August 1798 eller 1797? — afgøres hermed, Listens Paa-

lidelighed forudsat, til Gunst for det sidste.¹⁾ Salmon H. er den senere Redaktør i Vejle Sylvester Hertz. Antallet af Tjenestefolk bekræfter, at Moderen efter sin Mands Død med stor Dygtighed fortsatte hans borgerlige Virksomhed. Han havde 19. Februar 1781 vundet Borgerkab som Handelsmand og indtegnedes 21. Novbr. 1791 som Bager i Lavet. Bagersvendene synes at have været tyske.

H. T.

2.

Kirurgerne vil paa Bal paré!

Underdanigst Promemoria!

Da jeg forrige Aar forlangte Billetter til Bal paré hos Hof-Marechallen S. T. Hr. Kammerherre Hauch, erholdt jeg til Svar, at jeg derom havde at henvende mig til den Høje Magistrat.

Som nu det Chirurgiske Amts Interessentere ikke, som andre Medborgere af lige Stand, kan ved borgerlige Embeder have lige Forret til at nyde den samme Naade, som det borgerlige Militair og andre er forundt, fordi samme er paalagt andre Pligter baade til Hans Majestæts og Stadens Tjeneste, saa gør jeg mig herved saa dristig paa Amtets Vegne underdanigst at anmode Høj- og Velædle Magistraten om, ved Uddelingen af bemeldte *Bal en Domino* Billetter at forundes et lidet Antal af samme til Deling mellem nogle af det Chirurgiske Amt, da jeg i saa Fald skal indestaa for, at deraf ikke skal ske nogen Misbrug.

København d. 26. Jan. 1798.

Underdanigst

W. F. Muth

Oldermand for det Chirurgiske Amt,

boende paa Kristianshavn i Lille Torvegaden Nr. 77 & 78.

(Brev i Raadstuearkivet.)

¹⁾ Smlgn. Historisk Tidsskrift 6. R. 6. Bd. S. 797—98.

3.

„Passage“ imellem Latinskoledisciple og Skomagerdrenge.

Til Biskop Worm.

Efter Hans ærede Skrivelse til os af 26. hujus angaaende den Passage, som imellem nogle af Disciplerne i Vor Frue Latine Skole og en Del Skomagerdrenge den 25. ditto om Aftenen skal være tildraget, haver vi straksen ej alene ladet Oldermænden for Skomagerlauget for os fremkalde, men endog det ganske Skomagerlaugs Mestre forsamle og alvorligen foreholdt dem hver for sig at tilholde deres Læredrenge herefterdags at entholde sig fra saadan uanstaaelig og højt strafværdigt Forhold, der, saaledes som meldt, af deres Drenge imod Skoledisciplerne er bleven forøvet, saa fremt de, Mesterne, ej selv vilde indestaa for al den Straf, Skade og Ansvar, som ellers deraf kunde tilvokse. Hvilket de i alt lovede hver for sig tilbørligen at i Agt tage og efterkomme. Men ellers haver samme Laugsmestre tillige foredraget og tilkendegivet for os, at den Tvistighed, som saaledes er rejst sig imellem deres Drenge og Skoledisciplerne, kommer deraf, at Disciplerne ubesindig og ved Lejlighed ej alene overfalde fornævnte Drenge paa Gaden med Hug og Slag, naar de enten hente Mad til Svendene eller gaar deres Mesters andre Ærinde i Byen, og undertiden spille Maden for dem; men endog ligeledes Mesternes Hustruer med Snebolde paa Vor Frue Kirkegaard, som mange af Mesterne særdeles beklagede sig over. Hvilket vi har eragtet fornøden Deres Højærværdighed allertjenstligst at tilmelde, paa det Insolencierne og paa den Side ved Hans gode Anstalt kunde forekommes, og Enighed dermed paa begge Sider blive stiftet. Imidlertid forbliver vi næst guddommelig Beskærmelses Erønskning etc.

Københavns Raadstue d. 30. Martii 1718.

(Magistratens Kopibog.)

KØBENHAVN UNDER BELEJRINGEN 1807.

At

VILLADS CHRISTENSEN.

I DETTE Aar, hvor Hundredaarsdagene indtræffer for en af de største Ulykker, der nogensinde er overgaaet vor Hovedstad, vil der utvivlsomt fra mange Sider blive fremdraget Minder fra Bombardementet i 1807. Ogsaa paa disse Blade vil det være naturligt at fæstne nogle Træk fra hine Ulykkesdage, da København ikke længer var den muntre Residensstad eller den travle Forretningsby, men ene og alene en belejret Fæstning. Det er dog ikke Hensigten her at skrive Krigens Historie, eller at opregne de enkelte Krigsbegivenheder, der forefaldt fra Dag til Dag i Københavns nærmeste Omegn. Herom foreligger der i Forvejen en betydelig trykt Literatur. Allerede i Aarene 1807 og 1808 udkom over en Snæs Skrifter om disse Begivenheder, og senere er der, især af militære Forfattere, skrevet dygtige og udførlige Værker derom.¹⁾ Derimod vil det ligge nær paa dette Sted at fremdrage saadanne Træk, der fortæller os noget om den civile Befolknings Liv og den borgerlige Øvrigheds Virksomhed inde i den belejrede By. Dette vil i

¹⁾ Saaledes »Danmarks Krigs- og politiske Historie 1807—1809« af Kaptejn Ræder, 1845. »Krigstildragelserne i Sjælland 1807« af Major H. I. Blom, 1845. Meddelelser fra Krigsarkiverne, 3. Bd., af Kaptejn C. Th. Sørensen.

det efterfølgende blive forsøgt. Den vigtigste Kilde til Fremstillingen vil være Magistratens Protokoller og Breve i Raadstuearkivet.

I.

Den store engelske Flaade havde allerede siden den 3. August ligget ved Helsingør, uden at man der eller i København vidste noget om dens Bestemmelsessted. De Forhandlinger, der skulde afgøre, om Englænderne kom som Forbundsfæller eller som Fjender, førtes ikke i København, men i Kiel, hvor Kronprins Frederik og Udenrigsministeren opholdt sig. Budskabet om det truende Angreb kom først til Hovedstaden den 11. Aug., da Kronprinsen ved Middagstid ankom til Byen efter en skyndsom Overrejse fra Holsten. Den elskede Fyrste, hvis Popularitet dengang stod paa sit højeste, og til hvis Evner som Kriger og Statsmand Undersaatterne havde den mest ubetingede Tillid, blev modtaget med Jubel, og Budskabet om det nær forestaaende Fredsbrud vakte en Storm af patriotisk Begejstring. Om Aftenen var Byen illumineret til Kronprinsens Ære; men alle de Forhaabninger, som hans Komme havde vakt, blev haardt og hurtigt skuffede. Endnu inden Lysene var udbrændte i de illuminerede Vinduer, havde Kronprinsen, Natten mellem den 11. og 12. August, forladt Hovedstaden, medtagende sin Fader, den sindssyge Konge. Han efterlod nogle hastige og mangelfulde Ordre angaaende Byens Forsvar, samt den for Borgerne saa nedslaaende Proklamation »Jeg iler til Arméen«, der blev offentliggjort den næste Dag. Den øverste Magt og det hele Ansvar overdrog han til den gamle hæderlige General Peymann, hvem alle civile og militære Myndigheder blev underlagt, og som fik den højeste Kommando baade til Lands og til Søs. Generalmajor Bielefeldt og Kommandør Steen Bille blev hans Næstkommanderende. En bekræftet Gen-

part af Peymanns Udnævnelse blev tilstillet Københavns Magistrat, der altsaa fra nu af skulde betragte ham som sin øverste Foresatte og efterkomme alle hans Ordre.

Magistraten gjorde dette af en god Vilje. Den gamle General var agtet og afholdt i Byen, og den borgerlige Øvrighed var ikke mindre ivrig end den militære for at faa alt i den bedst mulige Stand til Stadens Forsvar. En Samvirken, der stod sin Prøve under de vanskeligste Forhold og ikke brast paa noget Punkt, kom snart i Stand. Alle kappedes om at gøre deres yderste, og da Ulykken ikke kunde afvendes, bar de den alle med samme Taalmodighed. Den ene søgte ikke at skyde Skylden paa den anden.

Det er i Virkeligheden forbavsende, med hvilken Hurtighed de mangfoldige Forberedelser blev gjorte til at gaa en Indeslutning i Møde. Enhver Ordre fra Peymann bliver øjeblikkelig sat i Værk af Magistraten, — undertiden foregriber den endogsaa hans Ønsker, eller den kommer selv til ham med Forslag og Tilbud, for hvilke Peymann altid har en venlig Tak. Den sædvanlige langsomme og omstændelige Forretningsgang i Magistraten er som blæst bort: En Resoluthed og Virkelyst er traadt i Stedet, der tydelig nok ikke er dikteret af undersaatlig Pligt og Lydighed, men af personlig Iver og Offervillighed. Den taler endnu paa denne Dag ud af hvert Blad i de gamle Magistratsprotokoller. Som Eksempel paa, med hvilken Hurtighed Sagerne kunde fremmes, uden at man dog sprang noget forretningsmæssigt Mellemlid over, kan nævnes et enkelt blandt mange:

Den 1. Sept. skrev General Peymann til Feltkommisariatet, at det blev nødvendigt nu at spare paa Rugmelet; af de 7000 Tdr., som Rentekammeret raadede over, var allerede udleveret omtrent 2000 Tdr. Stadens Møller maatte derfor tages i Rekvisition til Melmaling

for Militæret. — Feltkommissariatet sendte da en Forespørgsel til Magistraten om, hvor mange Møller der fandtes paa Stadens og Kristianshavns Volde. Magistraten lod Forespørgslen gaa videre til Oldermændene for Møllerlauget og modtog fra ham en skriftlig Beretning, hvorefter Møllernes Antal var 14. Denne Beretning fremsendte Magistraten til Feltkommissariatet, og modtog derpaa en Skrivelse om, at det maatte paalægges de 14 Møller hver Uge, saafremt Vinden gjorde det muligt, at levere 200 Tdr. formalet Rug til hvert af de to militære Brødbagningsetablissementer i Citadellet. Magistraten foranstaltede det fornødne og kunde endnu samme Dag, den 1. Sept., melde tilbage til Feltkommissariatet: Alt er efterkommet.

I dette Tilfælde er der omhyggelig vaaget over, at ingen af de Autoriteter, der havde Krav paa at blive hørt, er sprunget over. Men der er ogsaa Eksempler paa, at Magistraten, naar det kneb, har opgivet den reglementerede Forretningsgang og er gaaet løs paa Maalet ad den kortest mulige Vej. Da Englænderne havde begyndt at afskære Vandledningerne til Staden, blev der sat Kraft ind paa at faa saa mange nye Brønde som muligt gravede inden for Voldene. Stadskonduktør Rawert, der havde Ledelsen af dette Arbejde, henvendte sig da den 27. Aug. til General Peymann med Anmodning om at faa overladt 14 Mand til Brøndgravning. Generalen svarede, at han ikke kunde undvære nogen, og lod saa Anmodningen gaa videre til Magistraten. Paa Trods af al tilsyneladende Rimelighed henvendte Magistraten sig da til — Tobakspinderlaugets Oldermænd Augustinus. Men Manden, de kom til, var den rette; han svarede omgaaende, at de 14 Mand endnu samme Dag skulde blive afleverede til Rawert, og samtidig sendte han Magistraten en Liste over deres Navne. Opmuntret ved dette gode Resultat sendte Rawert den næste Dag

en ny Anmodning til Magistraten om at faa yderligere 16 Mand til Brøndgravning. Det forløb ganske som sidst: Augustinus skaffede de 16 Mand samme Dag. Magistraten undlod ikke at meddele det heldige Udfald af sine Bestræbelser haade til General Peymann og til Vandkommissionen, der først nu, da det hele var bragt i Orden, nævnes i denne Sammenhæng.

Det er saa godt som udelukkende Sager vedrørende Forsvarsvæsenet, der i disse Dage behandles i Magistraten. Et af de yderst faa civile Anliggender, som forelaa, drejede sig, pudsigt nok, ogsaa om en Englænder, som paa dette uheldige Tidspunkt havde forvildet sig til København. »En fra England hidkommen Professionist, navnlig John Cleghorn, anholder om Privilegium til at forfærdige Sadelmagerarbejde og Hestegeskir uden at indgaa i Sadelmagerlauget.« Denne hans Ansøgning var til Behandling i Magistraten den 2. September — den Dag Bombardementet begyndte —, og man kan forstaa, at den under disse Omstændigheder ikke blev bevilget. Strengt taget burde John Cleghorn have været arresteret og udvist af Landet i Henhold til en af Kronprinsen den 16. Aug. udstedt Parolbefaling, hvori det hedder: »Da enhver Engelskmand er Statens Fjende, saa belægges de med Arrest, indtil de kan blive udsendt af Landet.«¹⁾ Men det synes altsaa ikke at være bleven taget saa strengt. Forøvrigt var af Forsigtighedshensyn al Udstedelse af Borgerskabsbreve bleven stanset straks ved Fjendtlighedernes Udbrud. I Borgerskabsprotokollerne, hvor der ellers regelmæssig indskrives nye Borgere tre Gange om Ugen, er der et tomt Rum fra 10. Aug. til 7. Oktober.

Byen forberedte sig til en langvarig Belejring. Der blev truffet Bestemmelse om, hvor Lig skulde begraves,

¹⁾ Meddelelser fra Krigsarkiverne III, 15.

i Tilfælde af, at Byens Porte blev spærrede. Og Magistraten skyndte sig med at faa Natrenovationen, »som ikke uden Skade for Sundheden længer kan forblive her i Staden«, udført paa Amager, medens det endnu var Tid. I den Anledning blev Amagerport staaende aaben to Nætter igennem, den 21. og 22. August.

Den første større Opgave, der kom til at hvile paa Borgerne og Magistraten, var den at sørge for Indkvarteringen af de regulære Tropper og Landeværnsfolk, der nu i største Skynding og i saa stort Antal som muligt blev indkaldt til Fæstningen. Allerede d. 11. Aug. fik Magistraten Ordre til at tage imod fire Batailloner af det sællandske Landeværns Regiment samt »Frifolkene« og »de Nationale«. 12. Aug. rekvireredes Kvarter til 452 Mand af danske Livregiment, og 13. Aug. til det sællandske Rytterregiment, der skulde indkvarteres i Forstæderne. Det var selvfølgelig ikke let med saa kort Varsel at faa denne Indkvartering tilfredsstillende ordnet, og det eneste lille Sammenstød mellem civile og militære, som Magistratsprotokollerne nævner, forefaldt da ogsaa i denne Anledning. Affæren var ganske ubetydelig og endte i al Fredelighed. Rodemester Leisner havde faaet Ordre til at indkvartere 160 Mand af Landeværns Jægerne paa Kristianshavn. Han anviste dem Kvarter fra Børnehustorvet og ned i Overgaden oven Vandet og i Dronningensgade. Men deres Kaptejn, Wildenrath, vilde have dem allesammen i een Gade og have sit eget Kvarter anvist i Nærheden, hvad der ikke kunde lade sig gøre. Altsaa skældte han Rodemesteren ud: »Der kan man se, hvad det er for Borgere, man skal vove sit Liv for! Man skal tigge sig Kvarter til! Og Rodemesteren maa spørge, om de har Indkvartering!« o. s. v. Den krænkede Rodemester indgav, medens Harmen endnu var frisk, en Klage til Magistraten og forlangte, at der skulde tildeles Kaptejnen en Irettesættelse.

Men allerede næste Dag var Striden bilagt og der kom en ny Skrivelse fra Rodemesteren: Kaptejn Wildenrath havde nu indset og fortrudt sin overilede Opførsel, og han tog derfor sin Klage tilbage.

Efter Indkvarteringen meldte sig Spørgsmaalet om Fæstningens Proviantering. Til at lede denne blev d. 12. Aug. nedsat en Kommission, bestaaende af fire civile Personer: Borgmester Hjorthøj, Assessor Lassen, Bankdirektør Kirketerp og Grosserer Otto. Kommissionen fik fra Statskassen anvist et Forskud af 20.000 Rdlr. til at begynde Indkøbene med. Kornet stod overordentlig frodigt paa Markerne i den skønne og varme Sommer 1807, og alt, hvad der paa nogen Maade var tjenligt til Indhøstning, blev i en Fart ført inden for Fæstningens Volde. Vældige Masser af Kød og Mel blev indkøbte, og store Transporter gik uafbrudt gennem Byens Porte. D. 19. Aug. kunde Portneren ved Vesterport ikke holde det ud længer og indsendte derfor følgende Promemoria til Magistraten:

Da jeg i 5 à 6 Dage ikke har været af mine Klæder, fordi jeg som Portner ved Vesterporten bør og er stedse følgagtig, naar paaafordres — saa beder jeg den respective høje Magistrat have den menneskelige Naade for mig at give mig Assistance, da jeg ikke alene kan udholde det længere.

Københavns Vesterport d. 19. August 1807.

Ærbødigt

G. Wilde,

Portner ved Vesterport.

Som vagthavende Officer d. 18.—19. Aug. 1807 ved Vester Port kan jeg attestere, at det er for besværlig for en Mand i disse Dage at bestride Portner Embedet ved Vester Port.

L. H. Wiimh.

Der var i de Dage ingen Smaalighed i Administrationen, og Portneren fik en Ekstra-Mellemligger ansat til sin Medhjælp endnu samme Dag. Andre af Byens Betjente, der ligeledes klagede over Overbebyrdelse ved

de mange ekstraordinære Forretninger, fik tilstaaet Gratialer af Byens Kasse.

D. 19. Aug. kunde Peymann meddele Magistraten, at der laa 17.000 Tdr. Rug i Pakhuset paa den forrige Gryn mølleplads paa Kristianshavn. For paakommende Ildebrands Skyld burde det store Oplag fordeles paa flere Steder, og han overdrog Magistraten at træffe Foranstaltninger til, at dette kunde ske. Magistraten henvendte sig først til Grosserersocietetet med Forespørgsel, om Grossererne i deres Pakhuse kunde modtage en Del af denne Rug, men fik til Svar, at alle deres Pakhuse allerede var fulde. Stadens Kæmner, Brygger Leisner, gik da personlig rundt hos sine Kolleger, Bryggerne, for at forhøre om Loftsrum hos dem, men fik overalt det samme Svar. Leisner var imidlertid en resolut Mand, der ikke let gav tabt og ikke sparede sig selv. Han indlagde 1000 Tdr. i sin egen Bryggergaard i Gothersgade, den anden Kæmner, Møller, fik 500 Tdr. i sin Gaard i Farvergade, Bager Jong paa Vestergade fik en Part, Grønlandske Pakhus en anden — kort: Leisner kunde d. 22. Aug. meddele, at Opgaven var løst.

Byens Proviantering lykkedes i det hele taget godt, og der opstod ikke under Belejringen, som jo rigtignok ogsaa blev mere kortvarig, end man havde tænkt sig, nogen Mangel paa Levnedsmidler. Alligevel var der adskillige driftige Medborgere, som straks gjorde Forsøg paa at fremkalde en Prisstigning; men Magistraten var paa sin Post imod dem og udstedte herom følgende Raadstueplakat:

Da det er os berettet, at adskillige af Stadens Indvaanere forhøje Priserne paa de af dem udsælgende Fødevarer, og vi finde dette deres Forhold under nærværende Omstændigheder at være aldeles utilbørligt; saa advares herved de af bemeldte Indvaanere, som ere undergivne Taxt, at holde sig de nu gældende efterrettelige, ligesom vi og forvente af de andre Hand-

lende, at de ikke af deres Medborgere tage højere end de gangbare Priser.

Københavns Raadstue den 19. August 1807.

Over-Præsident samt Borgermestere og Raad.

Dagen efter udgik en »Kiød-Taxt, hvorefter Slagterne her udi Staden sig indtil videre have at rette«; den gjorde dog for saa vidt Slagterne en Indrømmelse, som den satte Priserne paa Kød 1 à 2 β op; før Belejringen kostede Kødet 10 à 11 β Pundet; nu blev Prisen sat til 12 β for al Slags Kød.

Hærens Forplejningsvæsen var paa den Tid overordentlig mangelfuldt, — hvis man ikke vil foretrække at sige, at der slet intet fandtes. I Belejringens første Dage henvendte de militære Chefer sig direkte til Magistraten om den fornødne Proviant til deres Tropper. Hver sørgede for sine, og Magistraten var den fælles Uddeler til dem alle. D. 17. Aug. skriver saaledes Peymann selv til Magistraten, at de Tropper, som har besat Forstæderne, Strandvejen og Gamle Landevej, trænger til Levnedsmidler og Drikkevarer. Han beder Magistraten hjælpe med til straks at faa nogle Fødevarer bragt hen til disse Steder, samt til Tømmerpladserne og Blaa-gaard, der ligeledes er besat af vore Tropper. Dagen efter skriver Kammerherre Schrødersee til Magistraten om at faa nogle Fødevarer befordret ud til hans Bataillon, der nu paa tredie Dag har staaet i Solen uden Mad. Men det viste sig jo snart, at der nødvendigvis maatte bringes mere Orden i disse Ting. Til at fordele de af Kommissionen og Magistraten samlede Levnedsmidler blandt Tropperne udnævnte Peymann derfor ved Parolfefaling af 18. Aug. et Feltkommissariat, bestaaende af to civile Personer, Justitsraad Reimer og Borgmester Beck. Feltkommissariatet, under hvilket en Proviantforvalter blev ansat, havde sine Depoter i Kristiansborg Slots Ridehus. Her afleveredes alle de Spise- og Drikke-

varer, som Magistraten forskaffede, og hertil kunde saa de militære Chefer indsende deres Rekvisitioner.

Samme Dag, som dette Kommissariat blev oprettet, sporer vi allerede dets Virksomhed. Dets første Handling var at forlange oplyst, hvor mange Tønder Øl og Brændevin der daglig kunde leveres fra Staden. Samtidig udskrev Kommissarierne som første Levering 20 Tdr. Øl, 15 Ankere Brændevin, 5 Fjerdinger Smør og 20 Lispund Ost, hvilket alt næste Dags Formiddag skulde leveres paa Slottets Vognhus, hvor Proviantforvalter Grundtvig vilde kvittere for Modtagelsen. Magistraten skaffede det forlangte og lod Forespørgslen om den daglige Produktion gaa videre til Bryggerne og Brændevinsbrænderne. Svaret fra de to Korporationer indkom næste Dag. Brændevinsbrænderne gav kort og klar Besked: de kunde levere 6 Tdr. Brændevin daglig. Derimod vilde Bryggerne ikke binde sig til noget bestemt, men affattede en uhyre lang Skrivelse, som man kun forbavs over, at de har faaet Tid til at opsætte; de fremhævede i denne alle de Vanskeligheder, de havde at kæmpe med, paa en Tid da deres Karle var udskrevne til Krigstjeneste, og deres Køretøjer, Sluffer og Tønder tagne i Rekvisition til Kørsler for det offentlige o. s. v. De foreslog derfor forskellige indviklede Maader, paa hvilke de mente, at Sagen kunde ordnes, og udbad sig herom Magistratens Betænkning. Øjensynlig havde Bryggerne endnu ikke ret fattet den forandrede Situation, eller de havde for vanskeligt ved at komme ud af det tilvante Trit. Men Magistraten slog resolut en Streg over alle deres Betæneligheder og Forslag. »Bryggerne foreslaar forskellige Indretninger,« skrev den til Feltkommissariatet, »men da vi ikke under nærværende Omstændigheder kan indlade os paa det saaledes foreslagne, anmoder vi om at faa bestemt opgivet, hvor mange Tdr. Øl der daglig behøves til Troppernes For-

syning, da det fornødne derefter straks skal vorde foranstaltet.«

Kommissariatet udbad sig da 8 Ankere Brændevin og 30 Tdr. Øl daglig. Men det viste sig hurtigt, at det havde undervurderet Soldaternes Evne til at drikke Brændevin. Allerede to Dage efter, d. 22. Aug., maatte det meddele Magistraten, at »Rekvisionerne af Brændevin til Tropperne tiltager saaledes, at vi ikke længer kan fyldestgøre dem med de 8 Ankere dansk Brændevin, som vi under 20. ds. har forlangt leveret daglig. Fra i Morgen og fremdeles maa derfor leveres 16 Ankere daglig.« Med Øllet gik det omvendt; de 30 Tdr. viste sig at være for meget.

Al den Brændevin kostede Penge. D. 26. Aug. anmoder Oldermænden for Brændevinsbrænderne, Kaastrup, om et Forskud paa 2000 Rdlr. af hans Tilgodehavende for det til Feltkommissariatet leverede Brændevin. Kæmneren faar straks Ordre til at udbetale Beløbet. Uafhængig af de private Brænderier arbejdede det kongelige Brænderi i Sølvgade med fuld Kraft; dets Leder, Justitsraad Rafn, indberettede d. 19. Aug., at der i disse Dage var leveret derfra til Proviantgaarden ca. 12.000 Potter Brændevin, og at der endnu var en Beholdning paa 3—4000 Potter tilbage.

Et og andet Træk tyder da ogsaa paa, at Københavns Borgere ikke altid var ædru under Belejringen. Da Fattigvæsenets Tvangsanstalt i Pustervig brændte efter Bombardementet, blev Redningsmandskabet og Fangerne i Forening sat til at redde Inventariet og Arkivet; men deres Bestræbelser mislykkedes ganske, hvilket Fattigvæsenets Direktør, Assessor Bærens, udtrykker saaledes: »At en Mængde i Haven udbragt Inventarium brændte, maa tilskrives en Bagboers gode Vinkælder. Vin og Brændevin var Prisgods for Brandfolk, for dem som skulde rive ned, og for Tvangshus-

fangerne. Flere af dem maatte køres beskændede bort.«¹⁾

Det var, som nævnt, smukt og varmt Sommervejr i de 3 Uger, Belejringen stod paa, og der kunde nok trænges til mange Drikkevarer. At drikke Vand var endnu for Hundrede Aar siden en Udvej, man meget nødig greb til, og utvivlsomt har Datidens københavnske Drikkevand, der lededes ind fra Søerne gennem Trærender, ej heller været helt skikket til at nydes ublandet. Den bekendte Læge, Professor Winsløw, forsøgte da at faa Soldaterne til at drikke det ved at give det en passende Tilsætning. »Hvor en Mængde Mandskab er samlet,« skrev han til Peymann, »bør alletider findes en eller flere Tønder med rent og godt Vand, som er syret med Vineddike, hvortil endnu tilslaaes en Kvantitet enten af fransk eller dansk Brændevin eller Rom, saa at Vandet har Smag af disse Dele.«

Peymann, Feltkommissariatet og Magistraten var allesammen glade for Winsløws Ide. Generalen rekvirerede straks en Forsyning af den nye Drik ud til Citadellet, hvor den skulde afleveres i Kirken; Kommissariatet gjorde Bestilling paa en daglig Leverance af 10 Tdr., og Magistraten overdrog Eddikebrygger Schoustrup og Oldermænden for Brændevinsbrænderlauget at fremstille Drikken og besørge den henbragt paa vedkommende Steder. Men Soldaterne har næppe syntes om den. I hvert Fald kunde de ikke drikke de 10 Tdr. daglig, som Kommissariatet havde tiltænkt dem, og efter kort Tids Forløb maatte Kommissarierne skrive til Magistraten, at de nu var forsynede med »Grog« for flere Dage, saa Leverancen heraf kunde indstilles indtil videre.

Professor Winsløw drog ogsaa paa andre Maader Omsorg for Tropperne og indlagde sig i det hele taget

¹⁾ Penia 1807 S. 283.

megen Fortjeneste ved sin Virksomhed under Belejringen. Han foreslog — i Skrivelser til Peymann, Magistraten og Politimesteren —, at der skulde rejses Telte overalt, hvor Mandskabet var samlet, for at det kunde betrygges mod Solens Hede og finde Læ under mulig indtrædende Regn. Men sit største og vigtigste Virkefelt fandt dog den utrættelige Kirurg ved Organisationen af Lazaretter for de syge og saarede Soldater.

Allerede d. 15. Aug. havde han i Prins Carls Værelser paa Landkadetakademiet faaet indrettet et Officers Lazaret med 30 Senge. Derefter omdannede han den von Hemmerske Gaard (Vajsenhuset) paa Købmagergade til et Lazaret paa 60 Senge for Soldater af Landeværnet, og endelig fik han indrettet et Epidemilazaret i den ene Ende af Eksercerhuset i Gothersgade. Dette blev dog ikke taget i Brug, da der ingen smitsomme Sygdomme viste sig. En Kapellan Jakob Bloch tilbød sig frivillig som Præst ved disse to Hospitaler; til deres Begravelsesplads blev Runde Kirkegaard anvist, og i denne skulde ligeledes de i Kampen faldne Landeværnsmænd jordes. At Winsløws og Magistratens Lazaretter tilfulde har opfyldt deres Hensigt, erfares af en Efterskrift, som Landeværnets Chef v. Waltersdorff har føjet til en tjenstlig Skrivelse til Magistraten efter Belejringens Ophør: »Jeg betjener mig af denne Lejlighed til at bevidne Københavns Magistrat min Højagtelse og varmeste Erkendtlighed for den Virksomhed og Liberalitet, med hvilken den har sørget for Landeværnets Pleje i Sygdoms Tilfælde.«

Lige fra Belejringens første Dag var alle Byens Heste og Vogne taget i Beslag til det offentliges Tjeneste. D. 14. Aug. havde Peymann anmodet Magistraten om at lade udgaa en Opfordring til Borgerne om frivillig at stille deres Heste til Kongens Tjeneste. Men, tilføjede han, hvis det fornødne Antal ikke frivillig blev leveret, maatte Magistraten sætte dem i Rekvisition. I

Henhold til denne Skrivelse udstedtes Dagen efter følgende

Plakat.

Da det under nærværende Omstændigheder er fornødent, at det Kongelige Artilleri-Korps forsynes med de fornødne Heste og Vogne til de ideligen forefaldende Transporter og Kørseler af Artilleri-Vogne og Ammunition, saa og Rideheste samt andre løse Heste til Feltbatteri og anden Artilleri-Tjeneste, og vi ikke paatvivle, at de af Staden Københavns og dens Forstæders Beboere, som have Heste og Vogne, i disse vigtige Øjeblikke ville overlade samme til Hans Majestæt Kongens og Statens Tjeneste; Saa anmodes forannævnte Beboere herved om, snarest muligt at opgive paa Raadstuens 2det Secretariats-Kontor i Postgaarden, hvormange Heste og Vogne de saaledes kunne overlade, da de derefter nærmere skulle blive underrettede om Tiden og Stedet, hvor disse skulle møde.

Københavns Raadstue den 15. August 1807.

Over-Præsident, samt Borgermestere og Raad.

Magistratens Opfordring blev villigt efterkommet. Borgerne stillede ikke blot deres Arbejdsheste, men ogsaa Pragtheste, til det offentlige Raadighed.¹⁾ Det tør vistnok anses som et Vidnesbyrd om, at Begejstringen og Offervilligheden har revet alle med sig, naar selv en tilrejsende fremmed ikke har villet holde sig tilbage. Der findes i Magistratsarkivet en Skrivelse, der i Oversættelse fra Tysk lyder saaledes:

Da Københavns Indbyggere er bleven opfordrede til at afgive deres Heste til offentlig Tjeneste, saa gør undertegnede Rejsende fra Hamborg sig den Ære at meddele, at han er i Besiddelse af en Ridehest, hvilken han meget gerne tilbyder til offentlig Tjeneste, og som er at finde i hans Logis hos Hr. Grosserer Friderici paa Hjørnet af Amager Torv.

København 17. Aug. 1807.

Lorent
fra Hamborg.

Men Magistraten fik ogsaa snart Brug for alle de Heste, den kunde skaffe; thi nu indløb Rekvisitionerne

¹⁾ Ræder I, 101.

Slag i Slag. D. 15. Aug. forlangte Generalmajor Bielefeldt 26 Rideheste, 160 Køreheste og 16 holstenske Vogne, som skulde møde samme Dags Eftermiddag paa Artilleriets Laboratorium paa Kristianshavn. D. 17. Aug. blev forlangt 12 Arbejdsvogne, hver med 2 Heste, til at transportere Ammunition fra Laboratoriet til Volden; d. 18. Aug. 4 Rideheste og 80 Køreheste til Bespændingen af 2 Felthatterier, som straks skulde rykke ud o. s. v. Indtil d. 21. Aug. var der ialt leveret 250 Heste til Artillerikorpset, og da Korpset gennem Feltkommissariatet ønskede at faa Rede paa, hvem disse Heste tilhørte, viste det sig, at derom kunde intet oplyses, »da Hestene i en Skynding og uden Fortegnelse bleve overleverede Korpset, uden at de Kuske, som afleverede dem, ere blevne hos Hestene«. Ogsaa Feltkommissariatet selv rekvirerede stadig Køretøjer til Udbringelse af den Proviant, som skulde leveres fra Depoterne paa Kristiansborg. Regelmæssig skulde 3 Vogne møde ved Depoterne hver Morgen Kl. 7 og med Afløsning forblive der til Kl. 8 Aften.

Saaledes var snart alle Byens Køretøjer beslaglagte. D. 21. Aug. forlangte Peymann, at Magistraten skulde skaffe 50 Høstvogne til at møde næste Dag ved Amagerport »for at indkøre fra Amager al den Sæd og Fourage, som der findes og høstes«. Paa Amager skulde Vognene melde sig hos Oberstlieutenant Schmidt i Ullerup. Men da var allerede Bunden saa temmelig skrabet. Magistraten fremkaldte Oldermændene for det store og det lille Vognmandslav og forelagde dem Generalens Forlangende; men de erklærede begge, at det var ganske umuligt, da alt hvad der fandtes paa Laugene af Heste og Vogne allerede var sat i Rekvisition. Lidt bedre Held havde Magistraten hos Formanden for Hyrekuskene, der lovede at forskaffe saa mange Vogne, som han og hans Medinteressenter kunde undvære. Men antagelig har det

ikke forslaaet; thi Magistraten henvendte sig derefter til Politimesteren og bad ham ved Politiets Hjælp skaffe det forlangte. Dagen efter skrev Magistraten til Stiftamtmanden, under hvis Myndighed Amagerland hørte, at Byen ikke kunde skaffe de Køretøjer, der rekvireredes, hvorfor den bad ham foranstalte, at Beboerne paa Amagerland, saa snart de kunde, kom Byen til Hjælp ved med deres Heste og Vogne at holde uden for Amagerport og derfra køre efter Politimesterens Ordre. Amtets Kontor har ikke været sat i saa hurtig Fart som Magistratens; det varede 3 Dage, inden Amtets Svar blev udfærdiget, og da det endelig kom, gik det ud paa, at Bønderne paa Amager ej endnu var færdige med deres Høst eller med Fourages Indbringelse til Staden og derfor ingen Vogne kunde undvære; men om nogle Dage vilde de antagelig være i Stand til at afgive 10 Vogne om Dagen.

Men det var ikke alene Heste og Vogne, som det blev paalagt Magistraten at skaffe. Ogsaa menneskelig Arbejdskraft blev »sat i Rekvisition«. Da Belejringen forestod, blev der begæret Mandskab til at arbejde paa Voldene og skuffe Jord til Kanonernes Anlæg. Magistraten udsendte Cirkulærer til alle Laugene med Forespørgsler om, hvor mange Svende og Drengene hvert Laug kunde afgive til dette Arbejde. Sadelmagerne og Possementmagerne svarede, at de havde ingen at undvære, Drejerne svarede, at »Drengene ere kun faa og meget klejne af Vækst«, Skrædderne anmeldte 18 Drengene, som dog faar Vedtegningen »ej modtagne«, Smedene leverede 13 Svende, Skomagerne 11 o. s. v. Af Bygningshaandværkerne findes der ingen blandt disse Voldarbejdere, — for dem var der anden og bedre Brug, og de blev heller ikke sparede. 26. Aug. rekvirerer Peymann 200 Tømmermænd med Økser uopholdelig at møde i Citadellet for der videre at fordeles. 27. Aug.: 12 Mur-

folk og 24 Tømmermænd med deres Redskaber uopholdelig til Tømmerpladserne. 30. Aug.: 300 Tømmerfolk skal straks forsamle sig paa Esplanaden uden for Cita-dellet, medtagende deres Økser, o. s. v. Magistraten skaffede ikke blot disse Folk, hver Gang det blev forlangt, — den betalte dem tillige af Stadens Kasse, og havde saaledes vel fortjent den Takskrivelse, som den modtog fra Ingeniørkorpsets Chef d. 3. Sept.:

»Da Korpset ved den højrespektive Magistrats gunstige Be-virkning allerede har erholdt de under Dags Dato rekvirerte 8 Tømmersvende, hvilke er bestemt at bruges ved Stadens Porte; saa aflægger samme sin ærbødige Taksigelse for den stedse ved slige Lejligheder udviste allerskyndigste Medvirkning; men imidlertid forespørger Korpset tillige ærbødigt, om bemeldte Tømmersvende, ligesom med Borgerarbejderne forhen er sket, kan vorde udbetalt af Stadens Kasse.«

En Institution, der med Sikkerhed kunde gøre Regning paa nogle varme Dage, var Brandvæsenet. Foruden de faste Brandfolk indrulleredes et betydeligt Ekstramandskab, saa at Brandmajor Kirkerup under Belejringen kommanderede over ca. 4000 Mand. Blandt disse var samtlige Byens Skrædersvende. Hver af disse fik udleveret et Brandskilt og en »Pik«, d. s. et fem Alen langt Spyd, og under Ledelse af deres to Oldgeseller trak de regelmæssig til og fra Vagt under hele Belejringen. Som alle andre Byens Borgere har ogsaa disse Skrædersvende fuldt ud gjort deres Pligt under de uvante Forhold; flere af dem blev dræbte eller kvæstede i Bombardementet, — deres Post var jo i de kritiske Dage netop den allerfarligste, da Englænderne systematisk rettede deres Skyts mod de Steder, hvor der allerede var udbrudt Ild. Da Belejringen var forbi, indgav de to Oldgeseller en Regning til Magistraten, hvori det hedder: »Under Krigsurolighederne og Stadens Bombardement vare undertegnede, som Oldgeseller ved Skræder-

lauget, Dag og Nat occuperede ved hver 24 Timer at fremstille 400 Skrædersvende til Brandvæsenets Tjeneste, som vedvarede i c. 3 Uger«, hvorfor de to Oldgeseller beder om ialt 30 Dlr. »for Tidsspilde og Tab paa Klæder, samt Strabadse og Fare«.

Uden nogen Indvending blev denne rimelige For-
dring betalt.

Brandvæsenets overordentlige Virksomhed begyndte d. 15. Aug., da Brandkommissionen udstedte følgende Bekendtgørelse:

»Ved Fjendtlighedernes Udbrud, hvortil Allarmtrønnen tjener som Signal, fordrer Sikkerheden, at i hver Gaard og hvert Hus bliver Folk tilstede for at paase og besørge, at Vand bliver sat uden for Gaarden eller Huset, og at Tagrenderne bliver tilstoppede med Propper, samt at Lofterne blive forsynede med fornødent Vand.«

Derpaa indrettedes en ny Vagtjournal for Brandvæsenet. Den blev taget i Brug den følgende Dag, samtidig med Englændernes Landgang paa Sælland, og blev ført Dag for Dag indtil d. 5. Sept., — i Begyndelsen udførligt og vidtløftigt, i de sidste Dage, da Brandvæsenet havde andet at bestille end at skrive i Journalen, mere og mere kortfattet. Af Journalen skal hidsættes nogle Uddrag:

Søndag d. 16. Aug. mødte, efter at Allarm var slaget til Fjendtlighedernes Udbrud, efterfølgende Sprøjter med deres tilhørende Over- og Under Officerer:

7 Sprøjter paa Gammel og Ny Torv, 3 paa Kongens Nytorv, 3 paa Amalienborg, 3 paa Esplanaden, 3 paa Kristianshavns Torv.

Til Kammerherre Steen Bille blev givet Begæring om Udlivering af 600 à 1000 Stkr. Pikker til Brug for Brandkorpsets Personale, hvilke er blevet mig udleveret og derefter iblandt Personalet omdelt.

Til Sprøjterne blev fordelt 82 Skrædersvende, og blev det paalagt af Kommandør Kierulff, at disse Skrædersvende

skulde møde med Brandskilter paa Grund af nærværende krigs Omstændigheder.

100 Mand af Værk Gesellerne skal møde paa Esplanaden ved Toldboden for at transportere de døde og saarede.

Fanen, som var plantet paa Kongens Nytorv straks ved Allarmen, blev indtaget om Aftenen Kl. 10.

Mandag d. 17. Aug. om Morgenens Kl. 6, slet. Fanen blev videre plantet paa foregaaende Sted og bevogtet af de dertil udnævnte 3 Brandofficerer.

Til Frelserens Kirketaarn blev af Kirkeværgerne rekvireret 20 Mand for at assistere med Vand til Taarnet.

Ligeledes til de kongelige Palaier paa Amalienborg blev rekvireret 6 Mand af Reserverne til hver af Palaierne, ialt 24 Mand. — Endvidere blev rekvireret til Classenske Fideikommis paa Amalienborg 4 Mand.

Fredag d. 21. Aug. Naar Fjendtlighederne saa vidt skulle begynde, at Fjenden ville bestige Københavns Volde, ere efterfølgende Over- og Underofficerer straks beordrede at møde med tilhørende Mandskab, alle bevæbnede med Pikker eller saakaldede Spyd: Hr. Major Kirkerup og Sihm, Kaptejnerne Gross, Binder og Mohr, Lieutenanterne Schneider, Kurtzhals, Lyngé, Neye, Schlage og Backhaus. — Overbrandmestrene Evers, Wardinghausen, Danielsen, Schmidt, Løser, Petersen, Børner, Dreboldt, Caspersen, Kuhn, Johansen og M. Casse ere dertil ligeledes tilsagte at møde for at kommandere Folkene hen paa Vagtstuerne, naar Allarm sker.

Kl. 6 slet Aften blev 96 Mand tilsagt straks at møde ved Reservefanen for at modtage hver sit Spyd til nærmere Bestemmelse.

Onsdag Kl. 9 slet d. 26. Aug. 50 Mand blev beordret at møde ved Agent Duntzfeldts Pakhus for at rulle Tjæretønder i Vandet.

En nærliggende Foranstaltning under en tilstundende Fæstningskrig var jo den at bringe vigtige og uerstattelige Papirer i Sikkerhed. Den af Kommunens Institutioner, der først ses at have tænkt paa sit Arkiv, er Overformynderiet. Dette tilskrev d. 14. Aug. Magistraten om at faa anvist et sikkert Sted til sine Obligationer og Protokoller, da disse paa den sædvanlige Plads kunde blive udsatte for Fare. Magistraten an-

modede straks Kancelliet om Tilladelse til at lægge Overformynderiets vigtige Dokumenter ned i Kancelliets Arkiv, — et Opbevaringssted, som Magistraten altsaa maa have antaget for at være det sikreste af alt. Kancelliet svarede tilbage, ligeledes samme Dag, at det var villigt til at modtage Dokumenterne, men tilføjede rigtignok den mistrøstende Oplysning, at det ikke selv ansaa sit Arkivrum for noget sikkert Opbevaringssted og allerede havde truffet Foranstaltninger til at flytte sine egne vigtigste Papirer bort derfra.

Dagen efter kom en lignende Anmodning fra Professor Jens Bang, der som Kasserer ved Kunstakademiet laa inde med en Obligation paa 1000 Rdlr. og som Direktør ved Gratistskolen med hele denne Skoles Kapital, 5360 Rdlr. i Obligationer, hvilke han bad Magistraten tage under sin Bevaring, saa længe Krigsurolighederne varede. — Fattigvæsenets Arkiv blev liggende i Tvangsarbejdsanstalten i Pustervig og brændte for en stor Del sammen med denne. Finanskollegiets Bøger og Papirer blev nedlagte i fem Kufferter, som nedsattes i den tyske Frederiks Kirkes Gravhvælvinger under Præsten Massmanns Opsyn. Stiftsarkivet blev nedsat i en Gravhvælving under Frue Kirke, og skønt Kirken brændte, blev netop denne Hvælving uskadt og Arkivet saaledes reddet. Fra Universitetsbibliotheket, der havde sin Plads paa Trinitatis Kirkes Loft, flyttedes den største Del af Haandskrifterne ned i Kælderne under Kirken; og senere, da Ilden rasede stærkt i Kirkens Nærhed, slog man Hul paa den tykke, hule Pille i Rundetaarns Midte og nedsænkede de kostbareste af Bibliothekets trykte Bøger i denne. — Fra Assistenshuset flyttedes en Del Guld- og Sølv-sager i tillaasede Skabe og forskellige andre værdifulde Panter i store Pakkasser paa Pramme ned til Proviantgaarden, hvorfra de senere i uskadt Stand kom tilbage. Kronrega-

lierne skulde været førte til Holsten, men paa Grund af Bæltets Spærring kom de ikke længere end til Sorø, hvor daværende Amtmand Stemann lod dem nedlægge i Mogens Gøes Ligkiste. Det kongelige Guldservice blev nedgravet i Haven paa Gisselfeldt.

II.

Den 16. Aug. var Englænderne gaaet i Land ved Vedbæk. Der blev fra dansk Side ikke foretaget noget for at hindre dem deri, — man havde ligesom ikke rigtig troet paa, at det skulde blive Alvor. Selv den Øverstkommanderende delte denne sangvinske Forhaabning: En smuk Sommeraften, da General Peymann fra Citadellets Volde saa ud over Sundet og den engelske Flaade, sagde han til sin Ledsager: »Det aner mig stedse, som der kommer engang en Ordre til hine Skibe at sejle bort, og ikke angribe os. Hvi skulle de ellers ligge saa rolige?«¹⁾

Men desuden var det den almindelige Mening, at Englænderne for deres egen Skyld nok vilde vogte sig for en Landgang. I København hørte man daglig den Talemaade: »Lad dem bare komme i Land, saa har vi dem!« Man havde jo endnu 1801 i frisk Minde. Dengang havde man dristig bundet an med den engelske Flaades Veteraner, anførte af Tidens største Søhelt. Hvor meget mindre skulde man da frygte en engelsk Landhær, sammensat af Lejesvende og misfornøjede Hannoveranere! Man havde endvidere fra 1801 en Forestilling om, at de engelske Granater ikke duede. Det var »svenske« Bomber, sagde man; de knaldede i Luften og gjorde ingen Skade. De sagkyndige mente vel, at denne lagttagelse for saa vidt var rigtig, som det i Sla-

¹⁾ Thom. Bruun: Kiøbenhavns Beleiring, S. 57.

get paa Rheden havde været Fjendens Formaal at overøse de danske Skibsdæk med Granatstumper; men hvor det gjaldt om at skyde efter Bygninger, kunde de samme Bomber meget vel bringes til først at eksplodere, naar de naaede Jorden. Men Menigmand blev ved sit: De engelske Bomber duede ikke.¹⁾

Saa kom da Fjenden. Kort efter at Landstigningen var paabegyndt, vidste man i København, hvad der gik for sig, og en Følelse af, at Alvoren nærmede sig, greb alles Sind. Forfatteren Thomas Overskou, der som 9 aars Dreng oplevede Belejringen, fortæller som gammel Mand om dette betydningsfulde Øjeblik:

»Det var en skøn Søndagmorgen, da Englænderne opfyldte vort Ønske og gik i Land. Klokkerne lode, Generalmarschen blev slaaet, de Militære ilede under Vaaben, Studenterne fore afsted for at blive försynede dermed, af og til hørtes dumpe, drønende Skud fra Strandkanten, enkelte Andægtige vandrede til Fruekirke. Nu, da Øjeblikket var forhaanden, kæmpede Enthusiasmen i Alles Bryst med bange Anelser, og den dejlige, stille, klare Morgen gav den hele urolige Bevægelse en besynderlig Højtidelighed, som har indpræget sig dybt i min Sjæl.«²⁾

Englænderne spildte ikke Tiden; allerede den næste Dag stod de i en Linie fra Vibenshus langs Jagtvejen og Falkoneralléen til Frederiksberg. Endnu d. 16. om Eftermiddagen blev der fra København afsendt to Kanoner med tilhørende Ammunition til General Castenskjolds Korps i Roskilde; men det var ogsaa den sidste Transport, der slap ud, og medens Tøjhuset i København stod fuldt af Kanoner og Geværer, maatte Castenskjold og Oxholm væbne deres Landeværnsfolk med gamle Sabler og hjemmelavede Spyd. Da Kørekarlene fra den ovennævnte Transport vendte tilbage til København,

¹⁾ Thom. Bruun, S. 72.

²⁾ Overskou, Af mit Liv og min Tid, S. 53.

fandt de allerede Vejen spærret, som en af dem fortæller i følgende Brev til Magistraten:

Efterat jeg efter Høj- og Velædle Magistratens Ordre havde indfundet mig med min Vogn og 2de Heste og efter Ordre derpaa ført 9 Td. Kugler og Krudt til Castenskjold Gods, som blev udlosset i Roskilde (i Følge med 10 andre Vogne), blev vi paa Hjemrejsen ved Damhuset anholdt af Fjenden, men tog derpaa en Genvej. Da Fjenden imidlertid skød skarp paa os, lod jeg mig falde ned af Vognen, men maatte saaledes lade Vognen i Stikken.

Efter Rygte skal nu Vognen staa i »Prindsen« i Roskilde og Hestene være ved den danske Armee; men for at erholde ermeldte Vogn og Heste tilbage, vil en Attest for at jeg, saaledes som meldt, har kørt i Stadens Tjeneste efter Ordre fra og efter Anmeldelse for Magistraten, være nødvendig, hvilken herved underdanigst udbedes.

København d. 10. Sept.

Underdanigst
Morten Jørgensen
med paaholdt Pen
paa Kultorvet hos Assessor Horn.

Selve Københavns Befæstning var paa dette Tidspunkt sat i saa god Forsvarsstand, som den kunde blive. Søforterne og en Kanonbaadsflotille betryggede den mod Angreb fra Søsiden, og mod Land var Citadellets og Byens Volde spækkede med Kanoner; men det viste sig snart, at vort Krudt ikke var saa langt rækkende som det engelske, saa Englænderne i Ro og Mag kunde anlægge deres Batterier og bringe deres Skyts i Stilling uden at hindres synderligt af den heftige Skydning fra Voldene. Et enkelt farligt Punkt i Fæstningslinien var Graven bag Tømmerpladserne ved Kallebodstrand, der i den Grad var opfyldt med Tømmer, at Generalmajor Gedde kunde bruge det Udtryk i en Skrivelse til Magistraten, at »en indtrængende Fjende derover finder en banet Vej ind i den bedækkede Vej«. Magistraten gav d. 17. Aug. Tømmerhandlerne Ordre til straks at rense

Fæstningsgraven for Tømmer, og nogle Dage senere blev ligeledes alle løse Pramme, som var henliggende ved Tømmerpladserne, ført inden for Langebro.

Saa var da Byen lukket inde. Bommen blev lukket ved Estakaderne mellem Kallebod og Rysensteens Køkkenkurv, Portene blev lukkede og al Passage igennem dem forbudt. Byen var nu henvist alene til sig selv; med Rigets Overhoved i Holsten havde man ingen Forbindelse, og kun faa og usikre Rygter fra Omverdenen naaede ind i den belejrede By. Man vidste, at i Ryggen paa Belejringshæren organiserede General Castenskjold det sællandske Landeværn, og man haabede paa, at Kronprinsen snart med den regulære Armé vilde komme til Undsætning. For øvrigt raadede vedblivende den bedste Stemning; man drømte om et nyt 1659 og mente, at Byen i hvert Fald kunde holde sig i tre Maaneder. Men man havde glemmt, at Belejringskunsten havde gjort Fremskridt siden da, og at Krig ikke mere var det samme nu som i Frederik III.s Tid.

Indelukket i København havde Peymann alene det hele Ansvar. Under Kronprinsens hastige Besøg d. 11. Aug. havde han kun faaet en kort og ufyldstgørende Instruks, og nu var der ingen Mulighed for at indhente nærmere Vejledning: han maatte handle efter Konduite og med Udsigten til bagefter at blive ofret som Syndebuk. Da Kronprinsen kom tilbage til Holsten, er han dog kommen i Tanker om en enkelt vigtig Post, om hvilken han burde have givet Peymann Besked. Han afsendte en Officer med Ordre til Generalen om i Nødsfald hellere at brænde Flaaden end udlevere den til Fjenden. Men Sendebudet blev opsnappet af Englænderne, og Ordren blev aldrig afleveret. Alligevel blev der under Belejringen truffet visse Forberedelser til Flaadens Ødelæggelse, og blandt disse maa vistnok regnes den Ordre, som blev givet alle de i Havnen liggende

Skippere: at de i paakommende Tilfælde skulde hugge Hul i deres Skibe for at kunne sænke dem. Havnen var stuvende fuld af Handelsskibe, og da denne Plan blev bekendt, søgte Rederne, som rimeligt er, først at redde de kostbare Ladninger. Paa Grosserersocietetets Vegne androg Grosserer Fr. Tutein d. 29. Aug. hos Magistraten om Tilladelse til at faa overladt de tvende Kirker paa Kristianshavn med deres Kirkegaarde og Hvælvinger til Oplagsplads for disse Skibes Ladninger. Magistraten sendte Andragendet videre til Kancelliet med sin Anbefaling, men der kom ikke senere noget Resultat ud deraf, og Ordren med Hensyn til Skibene blev ikke udført.

Et andet Ødelæggelsesværk blev derimod delvis bragt til Udførelse, nemlig Afbrænding af Forstæderne. D. 17. Aug. udstedte Peymann følgende Proklamation:

Omstændighederne ere af den Beskaffenhed, at det muligen kunde blive en tvingende Nødvendighed at lade Forstæderne eller de saakaldte Broer afbrænde. Magistraten i Kiøbenhavn ville, ved at avertere Broernes Indvaanere herom, tillige tilkiendegive dem, at man paa ingen Maade kan tillade, at de med deres Gods indlades gennem Fæstningsportene i Staden, men det forbydes dem at søge Tilflugt ind til Fæstningen. Derimod bliver den sikreste Vei for dem, ifald Afbrænding befales, at søge Redning for sig og Gods til Frederiksberg og videre ud i Landet.

Citadellet Frederikshavn d. 17. Aug. 1807.

Peymann.

Trods denne Anvisning, der samme Dag blev bekendtgjort af Magistraten ved en Raadstueplakat, strømmede dog alle Indbyggerne fra Forstæderne ind i Byen, da Afbrændingen senere blev iværksat.

D. 19. Aug. indtraf til Magistraten følgende Ordre fra General Peymann:

»Alle Træer paa Blaagaard, Blegedammene og der omkring foranstaltes straks omhugne, at man kan have fri Udsigt fra Fæstningen; dog bestemmes udtrykkelig, at intet mere maa omhugges, end hvad der straks kan bortskaffes; Begyndelsen kan ske med Underbuske og lave Træer, at man frit fra Fæstningen kan se ind mellem de større Træer; alle Hauger mellem Peblingsøen og Kalkbrænderiet, den Classenske inclusive, ere herunder begrebne.«

Det er bekendt, at det ikke lykkedes at faa denne Ordre udført, — Fjenden var allerede kommen for tæt ind til Byen. Inden for Søerne blev derimod alt ryddet. D. 19. omhuggedes Træerne paa Glaciholmen (den nuværende Jernbanestations Grund) og i den saakaldte Fedderske Have ved Tømmerpladserne. D. 23. Aug. sløjfedes Bygningerne paa Enighedsværn (bag Dronningens Enghave, ved Siden af Tømmerpladserne) og d. 24. blev der givet Ordre til, at samtlige Reberbaner paa Vesterbro skulde afbrændes. Brandkorpset udførte »med glimrende Held«, siger Overskou, »dette Hverv, der var saa ganske imod dets Bestemmelse«. Bevæbnede med Pikker og under Bedækning af Soldater holdt en Afdeling af Brandkorpset Vesterbro besat denne Dag fra Kl. 12 Middag til 12 Nat, og da den efter Midnat trak sig tilbage til Staden gennem den bedækkede Vej ved Køkkenkurven, brændte ikke blot Reberbanerne, men alle Gaarde paa den søndre Side af Vesterbrogade indtil Vesterbros Torv. D. 27. og 28. Aug. afbrændte endelig Brandkorpset alle de Bygninger, som endnu var tilbage inden for Sortedamssø samt Møllen bag Trommesalen, Bygningerne paa Glaciholmen og Gaardene Eutin og Ægypten foran paa Vesterbro. — Nogen synderlig Nytte gjorde som bekendt disse Foranstaltninger ikke. Bevæbnederne tog jo et ganske andet Forløb end det, man i Fæstningen havde forberedt sig paa, og Fjenden kom slet ikke inden for Søerne, før det hele var forbi.

Uden for Søerne var saa godt som intet bleven sløjft. For Enden af Dæmningen mellem Peblingsøen og Sct. Jørgens Sø laa Sct. Hans Hospital, den nuværende Ladegaard, hvori 500 Patienter, væsentlig sindsyge, var sammenstuede. Lige ved Siden af Hospitalet anlagde Englænderne et Batteri, og da Fæstningens Kanoner rettedes mod dette, kom de ulykkelige Patienter og Hospitalets Betjente i en farlig Stilling. D. 26. Aug. forlangte General Peymann en Vaabenhvile paa 36 Timer for at lade Patienterne føre ind til København. Den engelske Øverstbefalende vilde dog kun tilstaa 4 Timer, hvilket Tilbud Peymann ikke modtog, og Hospitalet blev altsaa overladt til sin Skæbne. Men tre Dage senere flyttede Englænderne selv Patienterne bort, foreløbig til Frederiksberg Kirke. De kørtes paa Bøndervogne, eskorterede af engelske Ryttere. Hænderne var bundne paa dem. »De Bindegale«, siger en samtidig Beretning, »henlagdes ved Alteret, de mindre gale blev satte i Stolene, og de veneriske, 16 i Tallet, henbragtes i Staldene ved Slottet.« Senere flyttedes Patienterne af Englænderne længere bort, til Frederiksborg Ladegaard, Esromkloster og Frederiksværk. Hospitalets Madradser og Sengklæder brugte Englænderne til Sandsække til deres Batterier.

Paa dette Tidspunkt havde de danske allerede gjort et første Bekendtskab med det nye Angrebsvaaben, der senere skulde bringe saa stor Fordærvelse over deres Hovedstad, og som, mere end noget andet Ødelæggelsesmiddel, kom til at sprede en helt mystisk Rædsel omkring sig. D. 23. Aug. udsendte Peymann en Bekendtgørelse om et Angreb, som de danske havde foretaget mod et engelsk Batteri ved Svanemøllen, og i denne Bekendtgørelse hedder det: »Det fortjener at anmærkes, at de Engelske foruden Bomber, kastede med et Slags Raketter, som ikke plejer at bruges af policerede Natio-

ner«. — Det er de Congreveske Raketter, der hermed sigtes til.

Et Øjenvidne beskriver dem udførligt saaledes:

»I en af disse hæderfulde men lidet afgørende Kampe saas første Gang Brugen af de Congrevske Brandpile. Fra et Slags Ramme-Værk paa en engelsk Bombarder-Galiot i Kalkbrænderi-Bugten opstege de som sædvanlige Raketter og styredes mod Landsiden. Grev Holk indbragte en i Citadellet, den var udbrændt; en fyldt fandtes siden staaende med Spidsen i Jorden. Figuren ligner ganske en overskaaren tilspidsset Blyantspen; Tykkelsen er af en Arms Førlighed, Røret, omtrent $1\frac{1}{2}$ Alen langt, er af Jernblik. Det tilspidsede Hoved af omtrent et Kvarters Længde er af støbt Jern, fastgjort til Piben med Skinner, og har adskillige Huller af en Toskillings Størrelse, igennem hvilke den brændbare Materie udflyder. Ved Overenden af Røret ere to Hanke, hvori en Lægte-Stang af 3 til 4 Alens Længde er nedstukket. Under Bombarderingen saas de hyppig i Luften; de skyde sig frem som en Slange, med en stor Ildstrøm. Men en Brandkugle er et langt farligere Vaaben; dens Lysning er kun liden, og den iler med en Snelhed, som næsten undgaar Øjet.«¹⁾

En anden samtidig ved at fortælle om dem, at de er »forsynede med Smaahuller, hvor Ilden driver igennem, og Kroge, der sætte sig fast, hvor de træffe. Hvor de faldt, gave de en Dunst fra sig, der var færdig at kvæle de Tilstedeværende. De ere opfundne af en vis Congreve, som fulgte den engelske Flaade med 3 Chalupper, fyldte med disse Brandvaaben.«²⁾

Ingeniøren Congreve, efter hvem Raketterne er opkaldte, siges at have lært dem at kende i Indien, hvor de brugtes af de Indfødte. Her i Europa var de kun i Brug i nogle faa Aar under Napoleonskrigene, saa blev de fortrængte af nyere og fuldkomnere Ødelæggelsesmidler. Professor Bruun har vistnok Ret, naar han

¹⁾ Th. Bruun, S. 48.

²⁾ Hansen, Lejrkrands 1807, S. 136.

siger, at Brandkuglerne i Virkeligheden var et langt farligere Vaaben; men Rakterne skræmmede ved deres Nyhed, og da det sluttelig blev en af dem, som tændte Frue Kirkes Spir i Brand, og deres Farlighed saaledes uomstødelig var godtgjort, fik de det Ry for at have afgjort hele Byens Skæbne, som har holdt sig lige ned til vore Dage. I en Karikatur, der udkom i København straks efter Bombardementet, ser man de engelske Generaler holde deres Triumfindtog i London. Men foran dem rider Congreve overskrævs paa en af sine Raketter, og ved Siden af hans Billede læses: »Jeg har gjort alt«. Folkets Røst krævede da ogsaa uafviselig, at en retfærdig Gengæld maatte ramme Opfinderen af et saa djævelsk Redskab. Sællands senere Biskop Dr. Friederich Münter, der udgav et Skrift om Københavns Belejring 1807, fortæller i dette, at Congreve ikke kom levende hjem fra Toget til København; »thi faa Skridt fra den engelske Strand, just som han vilde gaa i Land, kændrede Baaden, han omkom, og hans Legeme fandtes ikke«. ¹⁾ En anden samtidig Beretning ved, at Begivenheden fandt Sted ved Woolwich, og tilføjer: »Man søgte forgæves efter hans døde Krop, Afgrunden synes at have slugt den«. ²⁾ Denne Fortælling er kun et Vidnesbyrd om, hvilken Skæbne man her i Landet undte Congreve. Han døde i Virkeligheden først i 1828. —

Men endnu havde Raketter og Brandkugler ikke gjort videre Skade, og endnu herskede Fortrøstning, ja en vis Sorgløshed i den indesluttede By. Det var kun de færreste, der følte Indespærringen som en Plage, eller som foruroligedes ved Frygt for det, som endnu kunde komme. Til disse enkelte hørte Professor Klingberg, der efter Belejringen skriver til sin Broder i Norge, at

¹⁾ Abrahamsons Oversættelse S. 117.

²⁾ L. Møller, Krigstildragelser 1807. Kbhvn. 1808. S. 52.

de fire sidste Dage, da Byen brændte, ikke forekom ham nær saa pinagtige som den Tid, der forløb mellem Englændernes Landgang og Bombardementets Begyndelse. »At se sig saaledes indesluttet til alle Kanter, se Forstæderne brænde, hver Nat blive vaagnet i Skræk af de voldsomme Knald af Kanonerne og Morterne fra Voldene og Forposternes Skærmydsler og skue den uhyre Flaade af 3—400 Skibe, som omringede os, — alt dette holdt een i en bestandig Spænding og berøvede een al Kraft til at virke eller beskæftige sig saaledes, at man kunde glemme den Fare, hvori man svævede. Under selve Bombardementet derimod havde jeg saa meget at bestille med de Kvæstede, at jeg glemte alt andet«. ¹⁾

Prof. Klingberg taler kun om sig selv og er klar over, at han var en Undtagelse fra Reglen. Thomas Overskou har derimod givet os en Skildring af det hele københavnske Folkeliv, som det udfoldede sig under Belejringen lige til Bombardementet begyndte d. 2. September. Skønt den er nedskrevet mange Aar efter Begivenhederne, gør den ved sin Anskuelighed og ved mange Detailler, hvis Korrekthed endnu kan dokumenteres, Indtryk af at være nøje erindret.

Den første Søndag efter Englændernes Landgang, altsaa d. 23. August, var den 9aarige Thomas med sine Forældre paa en Spadseretur langs ad Volden. Alt var under Vaaben, og da man havde begyndt at »presse« dem, der ikke allerede var i det offentliges Tjeneste, gik intet voksent Mandfolk paa Gaden uden at bære et, i det mindste laant, Tegn paa, at han var det. Overskous Fader havde til denne Spadseretur laant et Brandskilt, der hængte ham paa Brystet saa brammende som muligt.

»Volden var bedækket med en uhyre Menneskevrimmel. Vægterne havde deres gule Kobbelt om Livet eller spadserede

¹⁾ Daae, Breve fra Danske og Norske, S. 190.

i Vægterkjolen med Kone og Børn; Borgerskabet, som Borger-væbningen kaldtes, gik i et eller andet Stykke af Uniformen eller med den opkrampede Militærhat til den sædvanlige Dragt; Studenterne i korte mørkeblaa Trøjer med hvide Lidser — nok en Levning fra Uniformen i 1801, — eller i sorte Kjoler med en paaheftet rød Krave; nogle civile Embedsmænd, for hvem der ikke var reglementeret Dragt, havde deres Bestalling heftet paa Hatten; Møllere og Bagere hævdede deres Fritagelse fra Militærtjeneste ved hvide Trøjer over den almindelige borgerlige Paaklædning. Langsmed Brystværnene stod Infanteri, og i Bastionerne laa Artilleristerne lejrede om Kanonerne, medens den saakaldte »anden Afdeling« eller »Femtenrigsdalerskarlene« i smaa Truppe eksercerede nedenfor ved Møllebygningerne. Stabsofficerer, Herregaardsskytter og sællandske Ryttere, som Ordonanser, galopperede under Skrigen og Skraalen til Stim-melen, som overalt spærrede Vejen, frem og tilbage forbi hver-andre i største Travlhed. I en aaben Vogn kørte den gamle Biskop Balle med det alvorlige, store Ansigt under den mæg-tige, pudrede Allongeparyk, uden Hat paa, fra den ene Flok til den anden, for at holde Trøste- og Opmuntringstaler, som kun faa brød sig om at høre paa. Paa mange Steder havde hele Kompagnier stillet Geværerne i Pyramider og laa gruppe-vis omkring Brødkoner og Brændevinssælgersker, medens Kam-merater fra andre Vaabenarter halvberusede spankede, syngende og støjende, Arm i Arm om iblandt dem. Og udenom og mel-lem de Bevæbnede, med deres i Solen blinkende Vaaben, myl-rede det af Mænd, Fruentimmer og Børn, som dels besøgte deres Venner og Beslægtede, dels begabede dette til alle Kanter udbredte nye og overordentlige Røre. Alle var glade og lystige; Trommernes Hvirvlen og Feltmusikens Lyd, blandet med Tu-sinders Snakken, Latter, Skrigen og Kommanderen, gjorde en bedøvende Tummel. Igennem dette bevægede og larmende uen-delige Menneskeurede, som det, især fra Rosenborg ud mod Toldboden, var næsten umuligt at slippe ud af, trængte vi, efter mange Stansninger og megen Gaben paa de rigt afvekslende store bevægelige Billeder, frem til den med Beskuere tæt be-dækkede Bastion, hvorfra man, indtil et Kvarterstid førend vi naaede dertil, havde betragtet en fire Timers heftig Kamp mel-lem danske Kanonbaade og et engelsk Batteri ved Svanemøl-len, men vi nu kun forbavsede stirrede paa den engelske Flaa-

des uhyre Masteskov, som uoverskuelig tabte sig for Øjet i det yderste Fjerne.¹⁾

Saaledes forløb de smukke Sommerdage for Hovedstadens Beboere, hele August Maaned til Ende. Hver Dag en straalende Himmel over Byen, et malerisk Folkeliv gennem Gaderne og paa Volden, en uafbrudt Torden af Fæstningens Kanoner, som Borgerne absolut vilde skyde med hele Tiden, skønt de Overordnede søgte at holde igen paa den unyttige Bortødslen af Krudtet, — og en Gang imellem en Bombe ind over Byen, som dog sjældent gjorde nogen Skade. Man morede sig over de smaa komiske Episoder, der kunde forefalde, som da en Bombe sprang i Stadsgraven, og en lille Hund for løs paa den med sin Bjæffen. En anden Bombe sprang i Citadellet paa Pladsen foran Kirken, hvor nogle Hundrede Mennesker laa spredte paa Græsset ved deres Frokost, uden at en eneste af dem blev ramt. »Fra nu af ansaas disse Mord-Kugler som Lyst-Bolde, der knaldede snarere til Morskab end til Fortræd«, siger Professor Bruun.

Inden Englænderne for Alvor tog fat paa Angrebet, forsøgte deres Øverstkommanderende, General Cathcart, ved gentagne Henvendelser at faa Byen til at forstaa, hvad den udsatte sig for ved et Bombardement. »Der- som denne By,« hedder det i en Skrivelse til General Peymann, »Rigernes Hovedstad, Kongernes Residens, Lærdommens Sæde, Handelens Samlingssted, sætter sig paa en belejret Fæstnings Fod, maa den angribes med alle de Midler, der kan tjene til at betvinge den; og ere vi engang satte i denne Nødvendighed, maa vi gøre vore yderste Anstrengelser, da vor Regering har rigelig forsynet os med alt hvad der behøves til denne Hensigts Opnaaelse. Jeg beder Dem derfor i Himlens Navn al-

¹⁾ »Af mit Liv og min Tid«, S. 54.

vorlig at overveje den uoprettelige Ulykke, som nogle faa Dages Operationer kunne foraarsage, men som endnu kunde afvendes, og som maatte netop befordre Tabet af den Skat, man søgte at bevare. Dog maa dette ingenlunde betragtes som noget Slags Trudsel, da det danske Folks Tapperhed er almindelig nok erkendt til ikke at behøve ved en unyttig Modstand at give nye Beviser derpaa.« — Denne Henvendelse blev fra vor Side aldeles ikke besvaret.¹⁾

Opfordringen blev gentaget d. 1. September i en høj-officiel Skrivelse til Peymann, undertegnet baade af General Cathcart og Admiral Gambier med alle deres Titler og Ordener. Deres Tilbud lød saaledes:

»Dersom De indvilliger i at udlevere og lade bortføre den danske Flaade, saa skal den blive tagen i Forvaring som et Depositum for Hans danske Majestæt og tilbageleveret med alt, hvad der hører til dens Udrustning, i samme Tilstand, vi erholde det, saasnart de almindelige Fredspræliminier have hævet den Nødvendighed, som har foranlediget denne Fordring. Alle Ejendomme af ethvert Slags, som siden Fjendtlighedernes Begyndelse have været i vore Hænder, skulle tilbagegives Ejerne, og Alliancen imellem de forenede Kongeriger og Danmark fornyes.«²⁾

Peymann afslog Tilbudet, som hans Pligt var, og som Stemningen i Byen krævede. Det blev dog gentaget endnu en Gang fra engelsk Side. »Vi have gjort det Yderste, som ligger inden for Grænsen af vor Fuldmagt,« skrev de to Overbefalingsmænd d. 2. Sept., »naar vi endnu en Gang gør Dem lige saa fordelagtige Betingelser, som de vare, ved hvilke vi søgte at forhindre et Brud.« Og samtidig prøvede General Cathcart ved en mere privat Henvendelse til Peymann at faa en Overenskomst i Stand. Han lod den danske Major Tscher-

¹⁾ Th. Bruun, S. 58. Blom S. 78.

²⁾ Ræder I, 220 f.

ning, som var Kommandant paa Frederiksværk og dér var bleven fanget af Englænderne, skrive til Peymann, »at Englænderne øjeblikkelig vilde forlade Sælland og betale enhver forarsaget Skade, naar Danmark godviligen vilde udlevere Flaaden til Oplægning i engelske Havne under danske Officerers Kommando og med en Bemanning af 80 til 100 Mand paa hvert Skib.« Men alt var forgæves. Peymann holdt sig til den almindelige Befaling, som Kronprinsen havde givet: »At forsvare Flaaden til det Yderste«. Hans afvisende Svar til Englænderne vandt da ogsaa almindeligt Bifald i Byen, — hverken han eller Borgerskabet havde jo paa dette Tidspunkt noget Begreb om, hvad et Bombardement mod en tæt befolklet Hovedstad vilde sige. Faa Timer efter skulde de lære det at kende.

III.

Onsdagen d. 2. Septbr. var en af dette Aars mange smukke Sommerdage. Solen var ved at gaa ned, men Luften var stille og mild, og Byens Indbyggere sværmede i den lune Sommeraften i det fri, særlig i Rosenborg Have og paa Kongens Nytorv, hvor Militærmusikken i denne Tid spillede hver Aften uden for Traktør Raus Hotel, nuværende d'Angleterre, i hvilket General Peymann havde sit Hovedkvarter.

Imellem Kl. 7¹/₄ og 7¹/₂ gjorde Englænderne de første Prøvekast, og de første Bomber faldt paa Kongens Nytorv uden dog straks at gøre nogen Skade. Men et Øjeblik efter fulgte en Generalsalve af Fjendens samtlige Batterier, og Mængden spredtes i Hast til alle Sider med det Udraab: »Der har vi Bombardementet!«¹⁾ — Den samme Scene forefaldt i dette Øjeblik overalt i Byen.

¹⁾ Blom S. 136.

Nede i »Noæ Ark« i Studiestræde oplevede Overskouden. »Jeg, min Søster og nogle andre Børn sad ude midt i Gaarden og legede Præsten paa Prædikestolen; ved Posten stod en Mand og en Kone, der vrede vasket Tøj; Værtens Pige løb og gennede en lille Hund ind, og en Soldat var i Færd med at pumpe sit Geværløb rent. Alt var den dybeste, hyggeligste Sommeraftensfred. Pludselig hørtes et Par svære Skud. »Nu begynder de«, raabte alle« — og et Øjeblik efter slog en Bombe gennem Forhuset, gik ud i Gaarden og eksploderede tæt ved Folkene ved Vandposten, saa Bombestykker og Brosten dansede omkring dem.

Uden Ophør varede nu Bombardementet hele Natten igennem, og Byen begyndte at brænde paa mange Punkter. Kl. 8 om Morgenen stansede Skydningen, og der var stille hele Dagen, — Englænderne ventede øjensynlig en Parlamentær fra Fæstningen med Tilbud om Kapitulation. Men der kom ingen, og om Eftermiddagen Kl. 6 blev da Bombardementet aabnet paany. Det fortsattes med fuld Kraft Natten igennem og derefter svagere indtil Kl. 4 om Eftermiddagen. Saa blev der en Pavse paa tre Timer; men da der stadig ingen Parlamentær kom, tog Bombardementet for tredie Gang fat, om Aftenen Kl. 7, og den tredie Rædselsnat brød frem over den ulykkelige By. Denne Gang varede Beskydningen i næsten 24 Timer, og først henad Aften d. 5. Sept. faldt de sidste Bomber i Byen. Da var der ialt slynget 13—14,000 Projektiler ind over København. Efter Belejringen solgtes Jernstumperne af de sprængte Bomber for $\frac{1}{2}$ Skilling Pundet; Jernhandlerne samlede hele Kældere fulde.

I tre Døgn havde Hovedstadens 100.000 Indbyggere været et værgeløst Offer for Fjendens Bomber, for Ildebrandenes Rasen, for Flugt, Hjemløshed og Fortvivlelse. I Skarevis søgte de over paa Kristianshavn og derfra

videre ud paa Amager, eller de gemte sig i de dybeste Kældere i Byen, — for dog ogsaa der at findes af Bomberne, som i Reglen slog igennem alle Husenes Etager og først eksploderede, naar de naaede Bunden. Hele Kvarterer af Byen stod i Flamme, og Englænderne søgte ved en systematisk Beskydning at forhindre Slukningsarbejdet. De vidste, at Ilden var deres Forbundsfiende, Københavns Brandkorps deres eneste virkelige Modstander. Og trods al Tapperhed og Udholdenhed kunde Brandkorpsen ikke bestaa i den ulige Kamp. I Regnen af Fjendens Granater trak det sine Slukningsredskaber saa nær som muligt hen til de brændende Bygninger; men Mandskabet kvæstedes, Sprøjterne ødelagdes, og Kampen mod Ilden blev stedse mere haabløs. I den første Bombardementsnat havde Brandfolkene endnu saa nogenlunde kunnet beherske Ilden, skøndt det brændte paa 38 Steder. I den anden begyndte baade Kræfterne og Materiellet at svigte dem, og i den tredje og frygteligste var al Kamp haabløs. Det var i denne Nat, at baade Frue Kirkes Taarn og de mægtige Træoplæg paa Tømmerpladserne brændte. Flere Borgerkompagnier forlod deres Post paa Volden og gik hjem, — ikke af Frygt for deres egen Person, thi intetsteds i Byen stod man bedre dækket end bag Voldenes Brystværn, som Fjenden desuden slet ikke skød efter, — men fordi det var uudholdeligt for dem at staa som uvirksomme Tilskuere eller skyde unyttige Skud ud i Mørket, medens Byen brændte bag deres Ryg, og ingen vidste, om hans nærmeste var i Live, eller hvor de flakkede husvilde om. Og ind over den hele By listede sig nu en Fjende, der var mere uimodstaaelig end Bomberne og Ilden, og som i Løbet af faa Timer maatte gøre Ende paa al videre Modstand: den fysiske Udmattelse, den ubønhørlige Træthed og Sløvhed, for hvilken alle bukkede under og mod hvilken der intet Forsvar fandtes. Efter de tre

Dages voldsomme Anspændelse forlangte Nerverne at slappes; de lystrede ikke længer Viljens Bud. Folk faldt over Ende af Træthed og blev liggende; eller de faldt i Søvn, hvor de gik eller stod, midt mellem springende Granatstumper og under Kanonernes Torden. En fortæller, hvorledes han sovende gik fra Københavns Vold ud paa Kristianshavn, en anden passerede Frue Plads uden at lægge Mærke til, at Kirken brændte.¹⁾ Professor Klingberg, der forestod et Lazaret paa Kristianshavn, fortæller, at den tredie Bombardementsnat, da Tømmerpladserne brændte, var hele Himlen saa rød som Purpur og alting saa oplyst, at han midt om Natten kunde læse den fineste Skrift. »Hele Amager saa ud, som om Solen skinnede stærkt derpaa; men jeg var saa træt, at det slet ikke rørte mig«. En svær Kugle slog ind i Lazaretet, i den Stue, hvor de kvæstede Studenter laa, og lige ved Siden af det Værelse, hvor Klingberg opholdt sig. »Men jeg kan ikke sige, at jeg blev urolig derved; jeg var saa ubegribelig ligegyldig.«²⁾

Som et Symbol for Byens Belejring, Bombardementet og Kapitulationen virker den Vagtjournal for Brandkorpset, der tidligere er omtalt. Den er paabegyndt samme Dag, som Englænderne gik i Land; den er i de første Dage ført omhyggeligt og nøjagtigt, gaar saa i Stykker under Bombardementsnætterne og slutter d. 6. Sept. med følgende Notits:

»Brandmester Weber, som i Aftes d. 5. Sept. Kl. 6 blev beordret at møde ved sin Sprøjte for at have Vagt, men ej indfandt sig, foregav, at han ej kunde finde Sprøjten. Men da Kaptejn Zimmer forespurgte ham, hvorfor han ikke søgte Sprøjten ved Ilden, og hvorfor han, trods Ordren, udeblev, svarede han, *at man ej kunde gøre mere end hænge ham*. Da han efter 6 Timer skulde afløse, udeblev han ligeledes.«

¹⁾ Se saaledes Ræder I, 240. Drewsens Optegnelser »Fra 1807« (S. 56—57 her) og mange andre Memoirer.

²⁾ Daae, 193.

Nej, man kunde ikke mere end hænge ham! Med disse Ord slutter Brandkorpsets Journal, med disse Tanker gik den hele By ud af den tredie Bombardementsnat. Dette var saa utaaleligt, at man lige saa gerne kunde lade sig hænge!

Fra om Formiddagen d. 5. Sept. var det klart for de fleste, at dette burde ikke fortsættes. Lidelsernes Maal var nu fuldt, een saadan Nat til kunde man ikke gaa i Møde. Fra mange Sider arbejdedes der i Løbet af denne Dag paa at bevæge Peymann til at sige det afgørende Ord. Blandt Deltagerne i disse Bestræbelser var den tyske Præst ved Garnisonskirken, L. M. Hudt-walker, der nogle Uger senere nedskrev en Beretning herom.¹⁾

Han havde med sin Familie tilbragt den tredie Bombardementsnat i Kælderen under Grev Schimmelmanss Palæ, i Selskab med Legationsraad Kirstein med Familie, Etatsraad Ewers med Familie, Grevinde Rantzau med sine Børn, og flere. Alle de tilstedeværende Kvinder bad Præsten om at gaa til General Peymann, der var hans mangeaarige Ven, for at bede ham gøre en Ende paa det, og Lørdag Formiddag d. 5. gik han til ham. Generalen var meget nedslaaet, han sagde, at han var det ulykkeligste Menneske paa Jorden, og at han vilde ønske, den første Bombe havde truffet ham. De talte sammen omtrent en halv Time, men Præsten gik fra ham med uforrettet Sag. Efter at have meddelt dette til Kvinderne i Grev Schimmelmanss Kælder, gik han hen i Etatsraad Bruuns Kælder, hvor 50—60 Mennesker, deriblandt hans Ven, Dr. Fr. Münter, var samlede. Ogsaa her bad de tilstedeværende, næsten alle, men især Kvinderne, ham om endnu en Gang at gaa til Generalen. Om Eftermiddagen gik han da anden

¹⁾ Trykt (paa tysk) i Meddelelser fra Krigsarkiverne III, 205 f.

Gang derhen og traf nu General Bielefeldt hos Peymann. Deres Samtale varede denne Gang kun 4—5 Minuter, og Præsten fik det Svar af dem begge, at naar Borgerskabet (Borgervæbningen) erklærede, at det ikke kunde forsvare sig længer, saa var de beredte til at træde i Underhandling. Da han havde overbragt Kirstein og nogle flere dette Svar, blev de efter fælles Raadslagning enige om, at de maatte forsøge at skaffe en saadan Udtalelse fra Borgerne — gennem Magistraten eller de 32 Mænd — for derved at redde Byen fra fortsat Bombardement. Hudtwalker og Kirstein gik først til Bankdirektør Larsen og Agent Erichsen, derpaa ned i Proviantgaarden, hvor de ventede at træffe Borgmester Hiorthøy; men ved deres Ankomst der fandt de allerede Borgmesteren og flere Medlemmer af Magistraten og de 32 Mænds Forsamling i Færd med at formulere et Andragende om Kapitulation. Det er da rimeligvis i Proviantgaarden, at følgende Skrivelse til Magistraten er affattet:

København, den 5te September 1807.

Den Ødelæggelse, som i de sidst forløbne trende Dage og Nætter er foraarsaget Stadens Indvaanere ved Fjendens Bomber, og hvad der end videre fra Fjendens Side kan være at befrygte, foranlediger undertegnede at anmode høj- og velædle Magistraten om ved Forestilling til den kommanderende General, Hr. Generalmajor Peymann, at bevirke, at de nærværende Uroligheder kunne blive tilendebragte paa en for Indvaanerne i Staden og Staten passende Maade.

A. M. Mørk. J. Bech. Larssen. H. Wassard.
Hans Friis. Liebenberg. J. Harboe. Rosbjerg. C. Hansen.
Frid. Bertelsen. D. C. E. Wulff. J. Bech. Becker.¹⁾

De 13 Underskrivere var Medlemmer af Byens daværende Repræsentation, de 32 Mænds Forsamling, og

¹⁾ Sagen om Københavns Kapitulation, Bilag Nr. 103. Krigsministeriets Arkiv. Trykt i Meddelelser fra Krigsarkiverne III, 199.

hørte alle til Københavns mest fremragende Borgere. Aksel Müller Mørk og Hans Mathias Wassard var Grosserere og Vinhandlere. Jørgen Bech var Grosserer og Tømmerhandler; han blev senere Forsamlingens Formand. Den anden J. Bech er Tobaksfabrikør Jørgen Peter Bech, der i 1806 var bleven Medlem af de 32 Mænds Forsamling. Grosserer og Bankdirektør Lars Larssen havde været Forsamlingens Viceformand; han havde i det sidste Møde før Belejringen, d. 23. Juli, faaet Tilladelse til at udtræde af Forsamlingen; derfor nævnes han senere for sig i Modsætning til de 32 Mænd, medens han dog endnu paa dette Tidspunkt af Forsamlingens Medlemmer blev regnet for deres Kollega. Hans Friis, Jens Harboe og Peter Frederik Becker var Grosserere, Johan Ditlev Liebenberg Bundtmager og Christen Nielsen Rosbjerg Smed, den første Haandværker, der var bleven indvalgt blandt de 32 Mænd. »Groshandler« Christian Hansen var en gammel Mand, han havde været Medlem af Forsamlingen siden 1770 og havde tidligere været baade Viceformand og Formand. Frederik Bertelsen var Urtekræmmer og David Christian Emanuel Wulff Brygger.

Repræsentanternes Skrivelse blev straks sendt videre til den Øverstbefalende, ledsaget af følgende Anbefaling fra Magistraten:

Til Hr. General Major Peymann, Ridder!

Hosfølgende fra nogle af Stadens 32 Mænd og Bancodirekteur Larssen hertil indkomne Skrivelse, hvorudi de anholde om, at vi ved Deres Højvelbaarenhed vilde bevirke, at de nærværende Uroligheder kunne blive tilendebragte paa en for Indvaanerne her i Staden og Staten passende Maade, finder vi os foranledigede til, saavel med Hensyn til det derudi fremførte, som den overhaandtagende Ildebrand her i Staden, der, foruden at forøge den almindelige Nød hos en Del af Stadens Indvaanere, har forlæret en Mængde af de her værende Fødemidler, paa hvilke er taget Hensyn ved de over Byens Forsy-

ning optagne Calculer, paa det bedste at anbefale til Deres Højvelbaarenhed.

Københavns Raadstue den 5. Septbr. 1807.

Hiorthøy. B. Schiøtt. I. H. Voltelen.

N. Wulff. Hammerich.

F. Møller.

Af Underskriverne var Hiorthøy og Balthasar Schiøtt Borgmestre, de tre andre Raadmænd. Møller var Kontorchef i Andet Sekretariat.

Foruden disse Skrivelser fra Byens Repræsentanter og Øvrighed modtog Peymann i det mindste een Henvendelse i samme Retning fra et Par Privatmænd. Gros-serer Fr. Tutein indsendte en Skrivelse, dateret »5. September Formiddag«, hvori han, med flere Ord og stærkere Farver, skildrer Byens Tilstand og forlanger Fjendtlighedernes Stansning. Han nævner, at al videre Modstand er hensigtsløs, »den tjener ikke mere til Forsvar af vores Liv, Fædreneland og Ejendom, men til dens Ødelæggelse«; der er ikke et Sted længer i København, hvor man er sikker for Bomberne; alle offentlige Institutioner ødelægges, og de privates Ejendom fortæres af Luerne. Gader og hele Kvarterer er kun Grus og Stenhobe, »og hvad skulde da Skæbnen blive af en Stad, hvis Undergang er udeblivelig, naar ikke Deres Excellence efter vores underdanige Forestilling antager vores Bøn, i at tage et afgørende Skridt til at ende disse Ulykker, om muligt i Dag«.

Dette Andragende er tiltraadt af Professor, Dr. Schønheyder i følgende Efterskrift:

Paa Grund af ovenstaaende, hvortil endnu kommer den vigtige Omstændighed, at Provianten, hvorved Folk havde søgt at værne sig mod Hunger, ved Ild og Bomber er ødelagt, vover jeg underdanigst at underskrive denne Bøn.

Dat. ut supra.

Schønheyder.¹⁾

¹⁾ Sagen om Københavns Kapitulation, Bilag Nr. 106.

Peymanns Svar til Magistraten er først udfærdiget Dagen efter og lyder saaledes:

Det har været og er endnu mit højeste Ønske at faa den nærværende Krig og de Ulykker, som samme har i Følge med sig, endte paa en for Indvaanerne her i Staden og for Staten passende Maade, men Fjendens overdrevne Fordringer er alene Aarsag i, at de Skridt, jeg i denne Henseende har gjort, have været frugtesløse.

Jeg kan altsaa, i Anledning af Københavns Magistrats Skrivelse af Gaars Datum og medfulgte Forestilling fra nogle af Stadens 32 Mænd og Bancodirektør Larssen, intet videre foretage, *saa længe jeg ej af Københavns bevæbnede Borgerskab gennem Stadshauptmandskabet dertil er opfordret.*

Hovedkvarteret i København d. 6. Sept. 1807.

Peymann.

Den ulykkelige General ønsker en Opfordring fra det væbnede Mandskab! Han beder om, at man med Magt vil tvinge ham til at kapitulere! En saadan Opfordring fik han dog ikke, og han maatte da tilsidst gøre det tunge Skridt paa eget Ansvar. Men ganske rigtigt blev han ogsaa senere dømt fra Ære, Liv og Gods for at have kapitulert for tidligt!

Endnu d. 5. Sept. var Tanken om fortsat Modstand — eller om fremdeles at holde ud i Ulykken — altsaa ikke opgivet. Der foretoges endnu den Dag et Udfald til de afbrændte Tømmerpladser for at redde de der efterladte Kanoner, og Ingeniørkorpsets Chef traf Foranstaltninger til at tage mod en Storm. Han paalagde d. 5. Sept. Magistraten at skaffe Brænde til Vagtblus, som skulde antændes om Natten, for at man kunde være sikker mod Overrumpling af Fjenden. Men vistnok er denne Foranstaltning ikke bleven bragt til Udførelse; thi samme Dags Eftermiddag var Underhandlingerne begyndt.

Peymann sendte en Parlamentær til General Cathcart med Anmodning om en Vaabenstilstand paa 24 Timer

for at Forhandlinger om Kapitulation kunde indledes. Vaabenstilstanden blev ikke formelt sluttet, men Bombardementet blev dog ikke genoptaget. Næste Dags Formiddag, d. 6. Sept., vedtog det om den saarede Generals Sygeseng forsamlede Krigsraad, suppleret med Repræsentanter for Regeringskollegierne, Højesteret, Magistraten og Stadens 32 Mænd, enstemmig at gaa ind paa den engelske Fordring om Flaadens Udlevering, og d. 7. September blev Kapitulationen underskrevet.

IV.

Allerede samme Dag, d. 7. Sept., blev Portene atter aabnede. D. 8. blev Feltkommissariatet ophævet, og d. 9. afgik Posterne for første Gang igen regelmæssigt til Sælland. Byen vendte hurtigt tilbage fra Fæstningens Belejringstilstand til det civile Liv.

Nysgerrigt strømmede Københavnerne ud af Portene for at tage Englænderne og deres Værker i Øjesyn. Synet af den mægtige Troppestyrke, om hvilken man hidtil ingen ret Forestilling havde haft, af de stærke engelske Batterier og deres Overflødighed paa Belejringsskyts, af de allerede færdige Faskiner, der laa i Frederiksberg Allé, parate til at bruges ved en Storm, — alt hidrog til at forvisse Befolkningen om, at Overgivelsen ikke var kommen et Minut for tidlig. Og dog følte de Ansvarshavende sig stadig forpligtede til at retfærdiggøre deres Adfærd, — ikke at de havde holdt Byen saa længe, men at de omsider havde gjort Ende paa dens Lidelser. Et Brev af saadant Indhold, skrevet faa Dage efter Kapitulationen, skal her meddeles som Udtryk for denne Stemning og paa Grund af de Oplysninger, det forøvrigt indeholder. Det findes blandt Grev Schimmelmanns Papirer¹⁾, afskrevet af hans Privatsekretær, den senere Ge-

¹⁾ Pakke Nr. 20. Rigsarkivet.

hejmekonferensraad Dankwart. Brevskriverens Navn er ikke medtaget i Afskriften; det fremgaar af Indholdet, at han har været en højststaaende Officer, og det ligger nær at gætte paa Ingeniørkorpsets Chef, Generalmajor Gedde som Brevets Forfatter.

København 11. Sept. 1807.

Nu da vi have haft Lejlighed til at se de af Englænderne imod os opkastede Værker, det i samme placerede Artilleri og Arméens Styrke, som agerede imod os, maa vi endmere være forvissede om, at al videre Modstand fra vores Side vilde have været ikke alene forgæves, men haft Byens totale Ødelæggelse til Følge. De havde fuldført deres tvende første Paralleler, og deres Batterier var besatte med 24- og 32-pundige Kanoner, mest Skibskanoner, som stode paa Skibs-Rapperter. De havde ikke undladt nogen Forsigtighed, hvorved deres Tropper kunde være sikrere baade imod vore Skud og imod al Surprise. Tre stærke Batterier vare bragte frem paa deres venstre Flanke, hvorved de tog Trekroners Batteri og de to Blokskibe, som laa Norden for det, *à dos*. De kastede Bomber og Granater af 57 Morteers og Haubitser, uden at regne de forbandede Raketter, som med en ubeskrivelig Force trængte ind, hvor de faldt, og bleve siddende fast som en Harpun, og med deres lange Ild-hale tændte en Ild, som var meget mere vanskelig at slukke end den af Bomberne. Desuden kastede de Ildkugler, som tændtes i Luften og faldt som en liden Ildsky ned paa Husene. De tvende første Nætter af Bombardementet lykkedes det os ved vore Brandfolks mageløse Mod, Dristighed og Anstrengelse at undertrykke Ilden, og ikkun enkelte Huse brændte af, hvorved især den Tuteinske Familie var læderet, og hvis Tab anslaaes til 130.000 Rdl. Men den tredie Nat, da Fjendens Ild var uudstaaelig, vare vore Brandfolk og den Del af Tropperne, som skulde assistere dem, aldeles udmattede og begyndte næsten at blive modløse; en stor Del af dem var skudt og saaret, da Fjenden især dirigerede sin Ild til de Steder, som brændte; Brand-redskaberne vare og dels ved sammes uopholdelige Brug, dels ved Bomber og Granater, beskadigede og gjort ubrugbare, og paa nogle Steder begyndte man at mangle Vand, da Fjenden havde søgt at afskære os Vandet, hvilket dog kun for en Del lykkedes ham. Efter første Dags Bombardement vare henimod 40.000 Mennesker, mest Koner og Børn, flygtet til Kristianshavn,

med hvad Effekter de kunde føre med sig; men derved vare mange Huse i Byen efterladte tomme for Mennesker, og naar en Bombe faldt i et Hus, var ingen der, som straks kunde slukke Ilden, da man i de Huse, hvor Folk vare aarvaagne og ikke lod Modet falde, for det meste straks fik Ilden slukket, hvilket skete i mit Hus 3 eller 4 Gange. Det forskrækkeligste var, da Frue Kirke med omliggende Gader, og da Tømmerpladsen brændte; denne sidste Ild kostede os og mange Mennesker, da man paa samme Tid attaqverede Rysensteens Lunette og det til Tømmerpladsens Beskyttelse anlagte Batteri, som blev forsvaret med mageløs Kækhed og Mod; men efterat den kommanderende Officer, Kaptejn Restorf, en udmærket brav Soldat, og mange af hans Folk, hvoriblandt 12 eller 16 af Kongens Livjægerkorps, vare skudte, maatte vi evacuere bemeldte Batteri og fornagte Kanonerne. Derved sattes Fjenden i Stand til at etablere sine Batterier saaledes, at han kunde beskyde Kristianshavn, Tøjhuset, Laboratorium og Flaaden. Man forsøgte næste Morgen (thi forbemeldte Attaqve skete om Natten, blot med Kanoner og Granater) at etablere bemeldte Batteri ved Tømmerpladsen, men Fjendens Ild var saa stærk, at det blev os umuligt. Imidlertid var alt Tømmeret opbrændt, men der stod endnu paa Tømmerpladsen et Par Tusind Favne Brænde, hvori et Par Gange var gaaet Ild, som man dog havde faaet slukket. Nu var Elendigheden større paa Kristianshavn end noget Steds; man flyttede til Amager, hvor man dog frygtede for en Landgang; der var Huse paa Kristianshavn, hvori der laa 150 til 200 Mennesker, mest Kvinder og Børn; hvor de saa en Officer, kastede de sig til hans Fødder, raabte om Hjælp og bad om et Tilflugtssted, andre skreg ud af Vinduerne: Vil man da ikke overgive sig? Imidlertid greb Luerne alt mere og mere om sig. Voldene vare besatte, men hvorledes? Man havde aldeles ikke kunnet besætte Udenværkerne. I hver Ravelin 100 Mand, i 3 eller 4 *Place d'Armes* 100 Mand i hvert, de farligste Steder i Faussebrayerne hvert med 150 Mand. Det højeste, vi kunde mønstre paa nogen Ravelin, var 400 Mand, hvoraf Halvparten Borgere. Ingen Reserve, thi hvor skulde den tages fra? Naar nu Fjenden, efter først at have dirigeret alle sine Bomber og Granater mod Volden i Steden for imod Byen, havde forvoldt nogen Konfusion og kvæstet mange, havde stormet Byen, kunde man ingensteds have opponeret ham nogen Masse, og det vilde dog naturligvis have været med stærke Kolonner, at han havde angrebet os, og desuden vilde han have

gjort adskillige falske Angreb. Kan der være mindste Tvivl om Udfaldet? Kunde det forsvares for Gud og Mennesker, dersom den kommanderende General enten af Egenkærlighed eller Fortvivlelse havde ladet Byen total ødelægge? Og var ikke Ødelæggelsen her uundgaaelig? Forunderlig nok er det ellers, at den Nat, i hvilken vi negocierede Kapitulationen, var bestemt til en Generalstorm; man havde til det Øjemed landet 5000 Matroser, som skulde være i Spidsen. Vel var der ingen Bresche, men Udenværkerne var som sagt ubesatte, Byens Grave hverken brede eller dybe, men kunde tages i en Hast, dersom man ikke havde Pontons (!), og Hovedvolden var ikke vanskelig at bestige. Man havde lovet de stormende 2 Timers Plyndring. Alle disse Ulykker har Kapitulationen afværget. I et stort Krigsraad, som blev holdt, imedens vi negocierede om Kapitulationen i vort Hovedkvarter, proponerede Kammerherre Bille, at man skulde gøre et Udfald med alt, hvad der kunde bære Vaaben, og tage Holmens Tømmermænd med, som brændte af Begærlighed efter at gaa imod Fjenden. Men hvorledes skulde man organisere og dirigere denne Attaque? Vi kendte aldeles ikke Fjendens Stilling, hans Værker eller hans Styrke. Alle hans Batterier var maskerede ved Bygninger, som det havde været os umuligt enten at afbrænde eller ved vore Bomber at ødelægge; maatte disse Batterier ikke naturligvis være flankerede? Nu at søge Fjendens Batterier under Kardætsk Ild, og det med Folk, som for største Delen ej var Soldater, saasom Borgere og Studenter, med uerfarne Officerer og om Nattetiden, naar den Frygtssomme lettere kan skjule sig og undgaa Opmærksomhed! Hvo kan tvivle om, at det vilde have blevet et totalt Nederlag, og at Fjenden vilde have trængt ind i Fæstningen med de Flygtede? Nogle ville bebrejde os, at vi ikke brændte Flaaden, da det kom til det yderste; men det var umuligt uden at brænde hele Byen. Fra Toldboden af og indtil Langebro laa parallel med vore Orlogsskibe ikke en Rad, men en Skov af Købmandsskibe tæt op til de største Pakhuse i Byen; paa den anden Side af Orlogsskibene laa Holmens Magasiner. Hvorledes kunde da Kongens Skibe brændes, uden at alt det øvrige brændte med? Og hvo kunde stanse Ilden? Baade Kongens Dok og det asiatiske Kompagnis Dok samt dette Kompagnis betydelige Magasiner vilde være bleven et Rov for Luerne. Man anslaa de Varer og Effekter, som er oplagte paa Kristianshavn, til 36 Millioner; men om det end ikkun var Halvparten! Og hvad skulde der blive af de Men-

nesker, som under disse ulyksalige Omstændigheder reddede Livet, naar med den største Del af Byen tillige den største Del af vore Levnedsmidler var opbrændte? Maatte ikke Hungersnød være uundgaelig? Desuden, vilde ikke Fjenden, hvis Hensigt, at bemestre sig vor Flaade, var bleven tilintetgjort, have hævnnet sig over dette disapproachment [!], og kunde man have ventet nogen Slags Kapitulation? To Ting maa anses som afgjort for enhver, som vil overttydes: at vi ikke kunde gøre længere Modstand uden at opofre alt, og at vi ved at opofre alt, end ikke reddede vor Flaade. Og nu dømme man os!

Tre eller fire engelske Generaler sagde til mig igaar: »Your line of defence by sea was inattaccable and impregnable, I defy any man to force it; you might as well put your hand into the fire«. De tale med den højeste Beundring om vore Søofficerer, især om vore Kanonerbaade, ingen Mand i Verden kan slaas bedre, siger de. I samme Tone taler de om vort Artilleri, ligesom de overalt lader vort Mod og vor Fermitet vederfares Ret. Ved vor sidste Sortie for at recognoscere Classens Hauge og drive Fjenden derud, havde de tabt en Del Mennesker, og ligesom paa vor Side General Peymann fik et Musketskud gennem den venstre Læg, blev den engelske General Sir David Baird to Gange saaret; den første, en Musketkugle, strejfede den ene Side af Brystet, og en anden Kugle knuste ham Mellemfingeren paa den ene Haand. Vores Folk gjorde deres Sager meget godt den Dag, især vore Volontærer, Kongens Livjægerkorps, som af de Engelske kaldes Officers-Korpset; jeg saa disse raske unge Mænd, ligesom de havde bragt en af deres saarede Kammerater til en Vogn for at køre til Byen, lade deres Riffel og ile tilbage i Ilden. Highlænderne har været meget forbitrede paa dem, fordi de skød mange af deres.

At vi medens denne Belejring har set mange rørende Scener, behøver jeg ikke at sige. Under det stærkeste Bombardement bragte Konerne Mad og Drikke op paa Volden til deres Mænd, de armerede Borgere og det borgerlige Artilleri, hvilket sidste er et meget respektabelt Korps. Siden Kapitulationen har de Engelske vist sig moderate og intet ubehageligt er passeret, men i Henseende til vor Marine er Sir Home Popham umættelig; han tager alt. Det er et forskrækkeligt Menneske. De engelske Generaler, især Lord Cathcart, er høflige Mænd, som synes at beklage vor Stilling, og som næppe bifalder den os paaførte Krig.

Min Stilling er ubeskriveligen ubehagelig, og jeg fortæres af Arbejde og Ærgrelse. Gid jeg var langt borte herfra. Alle her har tjent Staten troligen.

Nu stod tilbage at opgøre den skete Skade og, saa vidt muligt, yde de husvilde Familier den første og mest paatrængende Hjælp. D. 10. Sept. indsendte Stadsbygmester Meyn til Magistraten en Fortegnelse over de ved Bombardementet afbrændte Huse og Gaarde. Den saa saaledes ud:

Amagertorv 1, Dyrkøb 1, Hyskenstræde 2, St. Fiolstræde 45, Lille Fiolstræde 3, Frederiksberggade 5, Sct. Gertrudsstræde 3, Graabrødretorv 8, St. Kannikestræde 6, Lille Kannikestræde 4, Lille Købmagergade 17, Klædeboderne 5, Klosterstræde 10, Kultorvet 13, Landemærket 12, Lars Lejstræde 20, Nørregade 35, Nørrevold 10, Peter Hvitfeldsstræde 22, Sct. Pedersstræde 11, Pustervig 9, Rosengaarden 19, Skidenstræde 14, Skidentorvet 6, Skindergade 24.

Ialt 305 Huse og Gaarde, hvoriblandt 26 Bryggergaarde, 5 Bagergaarde og nogle og tyve Brændevinsbrænderier. »Herforuden er afbrændt Vor Frue Kirke, en Del af Hømagasinet, Pottfabriken ved Vejen til Tømerpladserne og nogle faa Baghusbygninger«.

For alle de Familier, der ved Bombardementet og Ildebranden havde mistet Hus og Hjem, var Tilstanden fortvivlet. Det tidligere smukke Sommervejrs var nu forbi. Det er jo bekendt, at en stærk og længe vedholdende Kanonade bevirker Forandringer i Atmosfæren og fremkalder Storm og Regn, og saaledes gik det ogsaa her. Da Bombardementet hørte op, begyndte Regnen at strømme ned, og paa den opblødte Jord laa nu Familier i Hundredvis under aaben Himmel. En Mængde af dem var tyet ind i Rosenborg Have, hvor en privat Mand, Vinhandler Bech, var den første, der

tog sig af dem. Herom fortæller han selv følgende i et Brev til Magistraten:

Ved at gaa igennem Rosenborg Hauge sidstafvigte Løverdags [5. Sept.] bevægede Synet af de mange ulykkelige Familier, som, berøvet Hus og alt, dør havde søgt Tilflugt, mig først til at meddele en Del af samme nogen Understøttelse, samt dernæst at overveje, om det ikke var muligt at forskaffe saa mange af dem som muligt et Sted, hvor de kunde have Husly, indtil der paa anden Maade kunde sørges for dem. Jeg troede, at det ved Rosenborg Hauge opbygte Depothus, som paa den Tid var ledigt, dertil kunde være bekvemt, og jeg erholdt efter Anmodning Tilladelse af Major Kirkerup til at disponere derover, saa at jeg i dette Hus fik indlagt 47 Mænd, 77 Koner og 82 Børn, tilsammen 206 Sjæle, foruden 10 à 12 Personer, som der har Nattely. Jeg har og, for saa vidt det i en Hast kunde lade sig gøre, besørget deri adskillige simple Indretninger, for at hver Familie nogenledes kunde have sin Plads, og hvad jeg videre kan gøre for at vederkvæge disse mine lidende Medmennesker er en Pligt, som jeg med Glæde vil opfylde. Idet jeg tilmelder den høje Magistrat dette, forhaabende at samme ikke har noget imod denne min Fremgangsmaade, maa jeg ærbødigt overlade til Højsammes gunstige Overvejelse og Foranstaltning, hvad der for disse ulykkelige og husvilde Mennesker videre maatte være at gøre.

Kbhvn. d. 10. Sept. 1807.

Ærbødigst

Peter Bech.

Bech har dog ikke faaet alle de husvilde i Rosenborg Have bragt under Tag; thi et Par Dage senere, d. 7. Sept., sendte Stadskonduktør Rawert Magistraten en Skrivelse, hvoraf det fremgaar, at Haven fremdeles var fyldt af Flygtninge:

»Det tillades mig at gøre den høje Magistrat opmærksom paa en Omstændighed, som er af Følger, hvis ikke derpaa snarest muligt raades Bod. De Brandlidte ere nemlig for største Del flyttet ind i Kongens Have og paa offentlige Pladser under aaben Himmel. Nu det begynder at regne, flytte de atter ud og trænge sig i Hobetal ind i Gaarde og Huse, hvor de i mange Henseender ere til Hinder.

Skulde Magistraten ikke kunne rekvirere fra Tøjhuset Telte for disse Ulykkelige, der bliver opslagne i Kongens Have, de nødlidende til Afbenyttelse, under Opsyn af Vagt og udsatte Poster. Generalitetet maatte besørge dem opslagne, og en af Magistraten dertil udnævnt overlevere et Telt til 1 à 2 Familier efter Omstændighederne.

Paa dette Tidspunkt var allerede de to Kirker paa Kristianshavn bleven aabnede som Tilflugtssted for de husvilde; Dagen efter, d. 8. Sept., blev Helliggeist og Trinitatis Kirker indrettede til samme Brug, og senere indkvarteredes en Del af dem i den forrige Reberbane udenfor Østerport. Desuden var alle Kælderne under Kristiansborg Slot, samt Proviantgaarden, Hoftheatret og det kongelige Ridehus fyldte med husvilde, og i Rundetaarn laa de lige op til Hammerdøren. Blandt dem, der havde søgt Tilflugt her, var den astronomiske Professor Thomas Bugge, hvis Professorresidens i Kanikestræde var brændt, og som derefter havde opslaaet sin Bolig øverst i Taarnet, lige under sit Observatorium.

Et Par af de Skrivelser, som i disse Dage indkom til Magistraten fra de brandlidte, skal her meddeles. De viser, hvor stor Nøden var, men tillige hvor roligt og taalmodigt Folk fandt sig i den, og hvor smaa Krav man stillede for at kunne hjælpe sig igennem:

Ved Ildebranden, som i denne Tid er overgaaet Byen, mistede jeg mit Hus Nr. 101 paa Ulfeldtsplads og med det næsten min hele Ejendom. Jeg har maattet med min Familie henlægge mig paa Kristianshavn i en Port, hvor nu Vand og Kulde ødelægger vores Helbred. Min underdanigste Begæring er derfor til den høj- og velædle Magistrat, at den vilde tillade mig at opbygge et lidet Skur paa Ulfeldtsplads ved min afbrændte Grund, hvor jeg kunde være i med min Familie indtil videre, og at Magistraten dertil vilde forstrække med en liden Summa Penge.

Kristianshavn d. 10. Sept. 1807.

Underdanigst
Niels Jensen Walsøe.

Da jeg ved Bombardementet d. 5. September mistede al min Ejendom, som blev et Rov for Luerne, og nu ligger paa et Loft hos s. t. Hr. Major Kye med Kone og 3 umyndige Børn, er det at jeg herved ærbødigen ansøger den høje Magistrat om, at der maatte forundes mig Tilladelse at opslaa mig en liden Hytte, og om muligt ønskede jeg paa Kultorvet, for der at erhverve Brød til min ulykkelige Familie i min forrige Næringsstand som Høker.

København d. 12. September 1807.

Underdanigst
Conrad Friderichsen,
borgerlig Artillerist.

V.

Krigen var forbi, Fjenden var borte, — nu kunde man begynde at uddrage den dyrtkøbte Lære, som Begebenhederne indeholdt.

Københavns Borgere havde intet at bebrejde sig. De havde kæmpet tappert, saa længe der var nogen Lejlighed til Kamp, de havde lidt og taalt til det yderste i de frygtelige Bombardementsnætter, da de stod som magtesløse Tilskuere til deres Bys Ødelæggelse. Mod Peymann og de øvrige Ansvarshavende var det ogsaa unyttigt at rette Kritiken, — de havde ordnet og forberedt alt, saa godt som det under disse Vilkaar kunde gøres. Ej heller Kronprinsen kunde der bebrejdes noget alvorligt, skønt han, ved at forblive i den indesluttede Hovedstad, maaske havde kunnet gøre Ende paa Ulykkerne noget tidligere, end Peymann vovede det. Men Folkets Kritik fandt ret hurtigt det svage Punkt, hvor Fejlen fra vor Side laa: deri nemlig, at København overhovedet var bleven gjort til en Fæstning.

Englænderne havde tidligere end vi set det meningsløse heri. I den foran omtalte Opfordring til General Peymann om at overgive Byen uden Bombardement,

peges med Rette paa det mislige i, at »Rigernes Hovedstad, Kongernes Residens, Lærdommens Sæde og Handels Samlingssted sætter sig paa en belejret Fæstnings Fod«. Dengang forstod ingen i København dette; fjorten Dage senere forstod de det alle.

Straks efter Kapitulationen paabegyndte »Kjøbenhavns Skilderie« en Artikkelrække om »København betragtet som Fæstning«. Den fortsattes gennem flere af de ugentlige Numre, og i et af dem, for d. 27. Septbr. 1807, hedder det herom:

»Konsten at forsvare Fæstninger har ingenlunde holdt Skridt med Konsten at angribe, ødelægge og indtage dem. De Franske især have i deres langvarige Krige efter Revolutionen bragt Belejrvidevidenskaben til en utrolig høj Fuldkommenhed, og næsten ingen Fæstning, hvor stærk den af Naturen eller Konsten end har været, har i de nyere Tider kunnet holde sig. — Ved Udhungring, Bombardement og Storm maa de fleste befæstede Stæder kunne tages i en Tidsalder, hvor intet Ødelæggelsesmiddel er saa vanærende for Menneskeheden, at jo Statskonsten finder det tilladeligt. Med Tiden vil Ødelæggelses- og Myrdekonsten naa en utrolig Højde, og hvo ved, om den Græske Ild ikke midt under Europas Fremskridt i Oplysning endnu vil blive benyttet i Krigskonsten. Jo mindre Fæstningerne kunne forsvare sig under Angrebskonstens bestandige Stigen, desmere indlysende bliver det, at vore Fædre handlede meget urigtigt i at befæste en saa stor Handels- og Residencestad som Kjøbenhavn, der indbefatter Statens største Skatte, hvis Tilintetgørelse ved et Bombardement er uerstattelig.«

Folkets Røst i Dagspressen faldt her sammen med de høje Militærkyndiges Dom. Generalmajor Falbe, der var en af dem, som havde stemt for Kapitulationen, indgav efter Opfordring en skriftlig Redegørelse, dateret 15. Decbr. 1807, for de Grunde, der havde ledet hans Afstemning. Efter heri at have nævnt Besætningens Faatallighed, dens Udmattelse ved Nattevaagen og Strabadser og Umuligheden af at afslaa en Storm, fortsætter han:

»Imidlertid skulde alt dette dog ej have bestemt mig til at kapitulere, naar *Kjøbenhavn havde været en Fæstning alene*, og den ej inden dens Volde havde haft Arsenaler og andre betydelige kongelige Indretninger, der vare af saa stor Værdi, og som man udsatte Hans Majestæt for ganske at tabe ved at lade det komme til en Storm, som man ej havde Tro til at kunne slaa af.«

Og han tilføjer, at ogsaa uden en Storm kunde Fjenden have anrettet den samme Ødelæggelse ved at fortsætte Bombardementet. »Det, som man frygtede for, naar Fjenden blev Herre over Byen ved Storm, fandt altsaa til Dels Sted, naar den blev ved at bombardere.«¹⁾

Den Lære, man saaledes i de nærmeste Dage efter Begivenhederne uddrog af dem, vedblev ogsaa efterfølgende Forfattere stadig at indskærpe. En Snes Aar senere træffes i en Artikkel om Belejringen 1807 (i Østs Arkiv for 1827) næsten ordret den samme Betragtning som i »Skilderiet«. »København var og er ingen Fæstning, men en kongelig Residens, hvori er sammendynget hele Rigets kostbareste Kostbarheder.«²⁾ Og atter et Par Aartier længere fremme giver den fremragende Militærforfatter, Major H. I. Blom³⁾ sin udførligere Begrundelse af den samme Opfattelse: At 1807 har lært os, at København bør være en aaben By.

Vi vil slutte denne Artikkel med at anføre hans Ord⁴⁾:

»Saaledes faldt dennegang København, efter 3 Ugers Indeslutelse, i Fjendevold, uden at vi derfor bør lægge General Peymann eller hans nærmeste Raadgivere denne Overgivelse under de stedfindende Omstændigheder til Last; meget mere knytter sig hertil uvilkaarlig den oftere ytrede Betragtning, at da Københavns Tilstand som Fæstning endnu stedse er den samme, om ikke slettere, og da paa den anden Side ligeledes

¹⁾ Meddelelser fra Krigsarkiverne III, 204—5.

²⁾ 8. Bd. S. 44.

³⁾ Se om ham Biografisk Leksikon II, 418—20.

⁴⁾ »Krigstildragelserne i Sjælland 1807.« S. 151—53.

en lignende Løkkemad for Rovfuglene atter er beredt og færdig i vore store Krigsskibe, vil ved en tilkommende almindelig Krig Danmarks Hovedstad ikke usandsynligen atter vorde udsat for en lignende Skæbne, for hvilken iøvrigt vore dyrekøbte Erfaringer 1700, 1801 og 1807 nu dog vel tilstrækkeligen burde have advaret os. Thi kun for at have en betrygget Byggeplads og et Opbevaringssted for vore store Skibe, som ikke kunne ligge noget andet Sted i Riget, maa København vedblive at være befæstet, og derved, enten som hidtil, ved et næsten haabløst Forsvar udsættes for Ødelæggelse, og Flaaden alligevel for at tabes; eller og maa dens Fæstningsværker gives en Udvidelse, der nok langt vilde overstige vore finansielle Hjælpekilder at bestride, ligesom vore militære Kræfter at besætte, naar ikke andre Dele af den i saa mange Henseender adsplittede Stat skulle blottes. I ethvert Tilfælde blive vi derved trukne ind i et skævt Forsvarssystem, der gør os afmægtigere, end vi behøvede at være, og udsætter vort ømsindtigste Punkt for at blive Krigens Skueplads, uden at vi besidde tilstrækkelig Garanti for dets Betryggelse. Derfor maa ogsaa den egentlige Aarsag til Københavns Overgivelse meget mere søges i denne Grundfejl, end hos de enkelte Befalingsmænd, der stod hin Katastrophe nærmest. Thi om vi end tænke os Peymann mere energisk, og som Følge heraf Udfaldene kraftfuldere og det ydre Forsvar langvarigere og mere haardnakket; om end Castenskjold havde lagt mere Overblik og større Anførerduelighed for Dagen, er der dog ringe Sandsynlighed for, at det endelige Resultat i materiel Henseende vilde være bleven stort anderledes, hvor villige vi end ere til at indrømme, at vort Folkeliv i saa Tilfælde vilde have erholdt et Opsving, som det nu til dels savnede.«

Major Blom havde den Tilfredsstillelse at se, at de Betragtninger, han her havde fremsat, endelig en Gang trængte igennem. 1807 havde omsider indpræntet Befolkningen og Regeringen det, som han mente, de allerede burde have lært af 1700 og 1801. Faa Aar efter at hans Skrift var udkommen, blev Københavns Befæstning nedlagt, og vor Hovedstad var fra den Tid af en aaben By.

DEN MUREDE GALGE PAA VESTERFÆLLED
OG DE JORDISKE LEVNINGER
AF GREVERNE STRUENSEE OG BRANDT.

AF

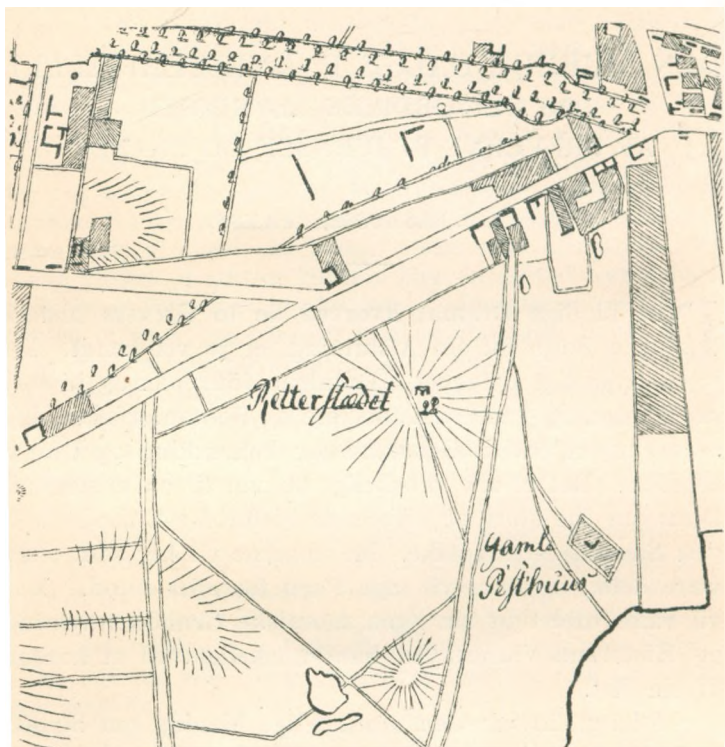
R. P. RASMUSSEN, PRÆST.

DET blodige Drama, hvorved de to Grevers historiske Rolle fik sin Afslutning, er jo vel kendt. Det er omhyggeligt optegnet i Datidens Journaler og historiske Kilder, og baade Historikere og Romanforfattere har senere gjort det til Genstand for Behandling og Undersøgelser. Det er ofte vanskeligt at naa til en enstemmig Dom om saa store og afgørende historiske Episoder som den Struensee-Brandtske. Meningerne vil her som oftest være delte, og man vil tage Parti for eller imod. Man vil være hildet af sin egen moralske Grundbetragtning, og Historiens Vidnesbyrd har vanskeligt ved at komme til sin Ret.

I lang Tid var den almindelige Mening om Struensee's Dom saaledes hildet, mere bestemt ved personlig Antipathi end efter historisk Indsigt. Datidens Vrede imod Manden og hans Medhjælper nedarvedes gennem Tiderne, og Følgen deraf var, at man ikke kunde dømme retfærdigt om Sagen. For længst er der dog nu i dette Forhold sket en Forandring. Den Dom, som overgik Struensee og Brandt, er bleven gransket baade af Historikere og Jurister, og deres Forhold er paa forskellig Maade bleven undersøgt paany, og man ser som bekendt

nu paa de to Grever med ganske andre Øjne end tidligere. Man er nu ved at regne deres Dommere den Dom, som de fældte, mere til Last end til Fortjeneste.

At gaa nærmere ind paa Sagens Historie er dog ikke

C. 1790.

her vor Hensigt. Den mildere Betragtning har imidlertid affødt en forøget Interesse for de to Mennesker, hvis Skæbne jo forøvrigt var saa aparte, og vi gaar her ud fra, at Interessen for de tvende Personer endogsaa strækker sig saa langt, at det ikke vil blive anset for ganske overflødigt og spildt Arbejde at omtale, undersøge samt

gætte paa, hvor Grevernes jordiske Levninger tilsidst er havnede, og om de endnu kan paavises og findes.

Historisk set er en saadan Paavisning maaske af saare ringe Værd, og det er nu heller ikke vor Mening, at vi ved at eftersøge deres jordiske Levninger vil kanonisere Greverne; men nu da man saa ivrigt afsøger vor Bys historiske Grund og saa vidt muligt stedfæster dens

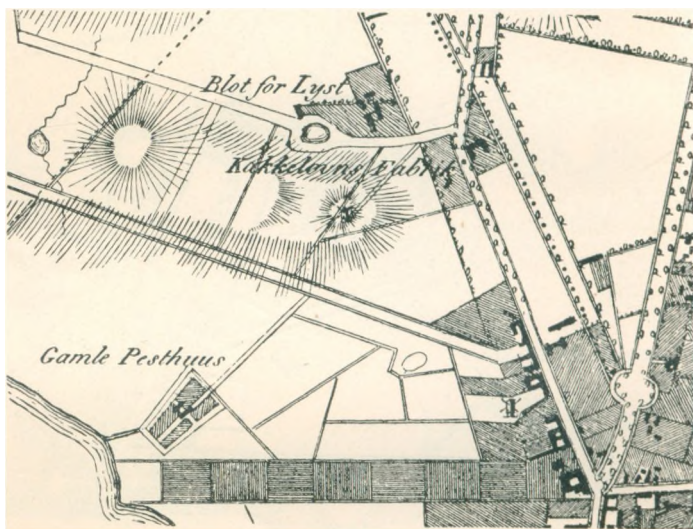
1806.

Lokaliteter fra fjernere, ja fra de aller ældste Tider, vilde det ikke være uden topografisk Interesse at vide, hvor Struensees og Brandts Ben muligvis nu gemmes. Herom foreligger der nemlig en ikke usandsynlig Antagelse eller Formodning, og herpaa synes vi, at der, mens Tid er, ogsaa bør gøres opmærksom, saa Erindringen kan blive bevaret, og Stedet blive kendetegnet.

Vi vil knytte disse Bemærkninger sammen med en Redegørelse for den paa Vesterfælle rejste murede Galge og dens Endeligt; thi ved den var de Stejler rejste, paa

hvilke Grevernes parterede Legemer blev anbragte som det sidste Moment af Afstraffelsen.

Københavns store Galge stod fra gammel Tid udenfor Vesterport, omtrent paa det Sted, hvor nu Victoria-gade gaar, og den ses der paa de ældste Prospekter af Byen. Men den voxende Bebyggelse nødvendiggjorde dens Flytning, og 1622 blev den anbragt en Del længere

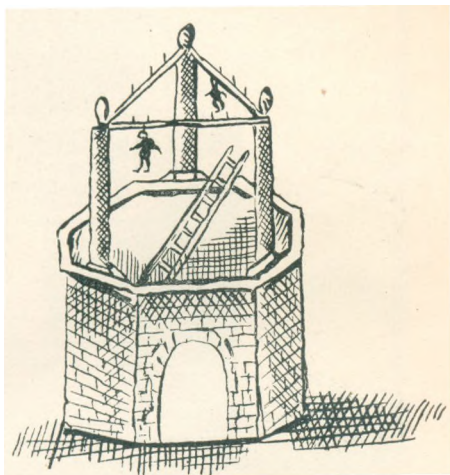
1817.

ude paa Pesthusfælleden paa det Sted, hvor senere »Amerikamølle« laa, bag »Folkets Hus« ved Enghavevej. Dens Plads bestemmes nøjagtigt ved en Sammenligning af hosføjede tre Grundplaner over det Hjørne af Vesterfælled, som ligger mellem Vesterbrogade og Enghavevej. Paa den ældste Plan, fra c. 1790, ses Retterstedet med Galge og to Stejler paa en Høj, der gennemskæres af en Grøft. I 1806 ligger Højen paa samme Sted, men Grøften har faaet en noget anden Retning, og Retterstedet er forsvundet. I 1817 er der kommen

en Mølle netop paa samme Plads, hvor Galgen og Stejlerne tidligere stod. De tre her gengivne Planer er fotograferede efter Kort i Raadstuearkivet.

Galgen var ottekantet, grundmuret og forsynet med en hvælvet Dør. Op over Muren ragede Stolperne, der foroven var forbundne med Tværstykker, paa hvilke Forbryderne blev klyngede op. I de Tider var Galger et nødvendigt Tilbehør til en By. Lovens Majestæt fandt derved sit synlige Udtryk.

Den 28de April 1772 Kl. 9^{1/2} om Morgenen foregik Greverne Struensees og Brandts Henrettelse paa Østerfælle, efter at Dødsdommen var bleven stadfæstet og Dagen før underskrevet af Kongen, Christian VII. Dødsdommen blev fældet af en særlig nedsat

Den murede Galge i 17. Aarh.
Efter en Haandtegning i Holger Jacobsens »Itinerarium«.

Ret, Inkvisitionskommissionen, som dømte Greverne for *crimen læsæ majestatis*, Majestætsforbrydelse, efter Christian V's Danske Lov, hvor det hedder: »Hvo som laster Kongen eller Dronningen til Beskæmmelse, eller deres og deres Børns Liv eftertragter, have forbrudt Ære, Liv og Gods, den højre Haand hannem levende afhugges, Kroppen parteres og lægges paa Stejle og Hjul, og Hovedet med Haanden sættes paa en Stage.«

Det blodige Skuespil paa Østerfælle overværedes af den ganske Stad. Kun faa blev tilbage i Byen, og

dens Gader var øde og folketomme. Efterat de henrettedes Legemer var parterede, blev de paa Rakkersluffen førte ud til den murede Galge og der anbragte paa 8 Stejler, og Hovederne paa 2 Stager i Midten.

Som Forklaring paa, at de afsjælede Legemer blev førte den lange Vej fra Østerfælle til Enghaven, har

man henvist til, at Stedet, hvor Stejlerne stod, kunde ses fra Frederiksberg Slot, og at Enkedronning Juliane Marie altsaa kunde nyde sin Sejr ved fra Slottets Vin-
duer at iagttage de paa Stejlerne anbragte Grever.

Paa et gammelt Billede af denne Scene ses Stejlerne med Galgen i Baggrunden og Byens velklædte Borgere staaende derved og med stor Interesse iagttagende de parterede Legemer. En Herre har endogsaa en Kikkert for Øjet og retter den op imod det ene Hoved.¹⁾ Saaledes laa disse uhyggelige Levninger et Par Aar. Endnu i 1774 fortæller et Øjenvidne, at han har set dem. Om sider blev endelig Hovedskallene og de Knogler, som Himlens Fugle og Forraadnelsen havde levnet, nedgravede paa Stedet. At blive lagt paa Stejle hørte nemlig efter den Tids Klassifikation med til de uærlige Straffe, d. v. s. at Delinkventerne ikke maatte begraves i indviet Jord, derfor maatte Pesthusfællede i sit Skød gemme Resterne af de to Grever.

Hvad nu den murede Galge angaar, kan det bemærkes, at dens Aar ikke blev mange, efter at den havde været Genstand for saa stor og saa uhyggelig Opmærksomhed.

I Aaret 1779 indgav Byens Magistrat til Kongen en underdanigst Forestilling om at maatte sælge den til Nedbrydning og at lade Indtægterne derved tilflyde Stadsens Kasse, og denne Forestilling blev, efter at være anbefalet af Kancelliet, taget til Følge af Kongen. — I sin Begrundelse for det paatænkte Salg henviser Magistraten til den Forandring og Formindskelse i Brugen af Galge-Straffen ved den civile Jurisdiktion, som ved Forordn. af 27. April 1771 var indtraadt. Denne Forordning bestemte nemlig, at »i de Tilfælde, hvor de, som har begaaet sær grove og kvalificerede Tyverier, hidtil i Følge Loven er dømte til at miste Livet, der skal de efterdags alene dømmes til at kagstryges, have Tyvs-Mærke paa

¹⁾ De to Henrettelsesbilleder samt Tegningen af den murede Galge er laant fra Dr. Villads Christensens Artikel »Dødsstraffen« i »Det ny Aarhundrede«, 1. Aargang 2det Bd., hvorfra ogsaa nogle af de her meddelte Oplysninger er tagne.

deres Pande og arbejde i Jærn deres Livs-Tid.« Som Følge heraf vilde Galge-Straf saare sjældent indtræffe. — Desuden henviste Magistraten til, at Galgen Tid efter anden var bleven brøstfældig, saaledes at dens nordre Side ganske var indfalden, og det øvrige næsten var faldefærdigt, og at det som Følge heraf vilde koste en Sum af 200 Rdl. at istandsætte den, hvortil endnu maatte tilføjes de Omkostninger, som vilde medgaa til et Optog af vedkommende Haandværkerlaug for at lægge Haand paa Arbejdet. Efter Datidens Begreber ansaa man nemlig visse Arbejder for uværdige, saasom Skorstenes Rensning, Natmandsarbejde, Skarpretterarbejde osv., og disses Udøvere var ligesom Hestegildere og Svinesnidere i Foragt. Til samme Kategori henregnedes ogsaa Arbejdet med Skafot eller Galge. For at nu ikke den ene Laugsbroder skulde kunne lade den anden noget høre, maatte hele Lauget paa Benene, og med Faner og klingende Spil marcheredes der til Stedet, for at alle Laugets Svende kunde arbejde med paa »Justitiens Rejsning«.

For disse forskellige Grunde bøjede Regeringen sig altsaa, og den murede Galge blev derpaa fra Stadens Kæmnerkontor ved offentlig Auktion udbudt til Salg d. 10. Aug. 1779. Ved Auktionen blev den højstbydende Brændevinsbrænder Jens Nimb, som købte Galgen for 51 Rdl. Auktionskonditionerne lød paa, at de 3de ved Galgen anbragte hugne Stene, hvorpaa fandtes »antique Inskriptioner«, skulde reserveres for Staden og flyttes til Materialgaarden. Af Regnskaberne ses det, at dette ogsaa er sket. Disse Sten, som formodentlig har indeholdt Sentenser som Udtryk for den strænge Retfærdighed, er ikke til at finde nu. De er formodentlig for længe siden slaaede i Skærver, og deres Bidrag til Galgens Historie fattes saaledes. Galgen blev altsaa nedbrudt og Materialet bortført. Den havde været omgivet af en Grøft, og den stod paa en Bakke, der vel næppe har været

synderlig høj. I Efteraaret 1779 blev Bakken sløjfet og Grøften fyldt, og der kom ikke mere til at staa nogen Galge paa dette Sted.

Hermed er altsaa den murede Galges Historie ude.

Men selv om Galgen var borte, mistede Stedet dermed ikke den Karakter, som det hidtil havde haft, nemlig som Rettersted for den civile Jurisdiktion. Dette skete først i 1792. Af en Forhandling mellem Kanceliet og Københavns Magistrat om Byens Rettersteder ses det, at man ønskede Retterstedet udenfor Vesterport nedlagt og flyttet et andet Sted hen. Der var Tale om Amager Fælled eller Slagtervænget udenfor Østerport, og Enden blev, at det sidste Sted i 1792 blev valgt.

Retterstedet paa Vesterfælled var altsaa nu som saadant forladt. Byens Udvidelse ad Vesterkanten nærmede sig ogsaa til Stedet. Af den senere Bebyggelse har et Sted Interesse for os her. For Enden af Amerikavej ligger endnu den Bygning, hvoraf Amerika-Møllen forud var en Del. Møllen blev i 1814 bygget af amerikansk Konsul Forbes, som havde købt Grunden af Københavns Magistrat. Den kom senere paa andre Hænder, men indtil Midten af 19de Aarhundrede var der ingen Beboelse knyttet til Møllen. Den afbrændte 1849 og blev opbygget Aaret efter, 1850. I de to følgende Aar blev der opført Beboelse ved den, først paa den østre Side og Aaret efter paa den vestre. Den havde da det Udseende, som vises paa hosstaaende Billede, der er taget 1877. 1882 blev Møllen nedbrudt. Vesten for Møllen gik som nu Vesterfælledvej, der dog den Gang vist ikke havde noget Navn, men noget senere blev kaldt Thaysens Vej efter en Villa, som op imod Vesterbrogade var bygget af Direktør Thaysen. Vejen var forøvrigt kun en Markvej og gik ikke igennem til Jernbanevolden som nu. Fra denne Vej gik »Møllevej«, hvoraf endnu en Stump er tilbage, ind til Amerika Mølle. Langt senere

Amerika Mølle.

blev den nuværende Amerikavej fra Vesterbro ført ned til Møllen, — tværs over en Grund, hvor der tidligere havde været en Beboelse, der blev afbenyttet af Fru Frederikke Dannemand.

Amerika Møllen laa, som de foran gengivne Kort udviser, just paa det Sted, hvor Galgen tidligere havde staaet. Paa gamle Billeder af Byen kan den eftervises

endogsaa i sine forskellige Skikkelser. Paa en af Joh. Friedr. Fritz udført Tegning af København, som er litograferet af A. Cranz & Co. i Altona, ses Møllen i sin ældste Skikkelse, hvor den er af amerikansk Konstruktion. Møllevingerne var saa brede, at Sejlene næsten rørte hinanden, naar de var udspændte. Derved er Møllen paa Billedet let at kende.

Paa et andet Billede, malet 1851 af Nordahl Grove og litograferet hos Tegner & Kittendorff, ser man Møllen med den østre Tilbygning, og paa et tredje Billede, malet 1853 af Wilhelm Petersen og litograferet af A. Nay, ses Møllen endelig med begge Tilbygninger. Nu er selve Møllen revet ned, men det svære Møllehus, oven paa hvilket den stod, ligger endnu paa Stedet; det tilhører »Københavns Arbejdshjem«.

Umiddelbart østen for Møllen ligger et skiferdækket Hus, hvor Arkivar Dr. O. Nielsen, som det senere skal omtales, i Begyndelsen af 1870'erne flyttede ind, og c. 50—60 Alen nord for Amerika Møllens østre Fløj laa indtil Paaske 1907 en til »Folkets Hus« hørende Theaterpavillon, som blev bygget i 1895. Grunden til denne Pavillon blev udgravet i godt 1 Alens Dybde, og ved denne Lejlighed gjorde man det Fund af Menneske-Kranier og Knogler, som har været den egentlige Anledning til nærværende Undersøgelse.

Der blev paa denne Plet — altsaa ganske tæt ved det Sted, hvor Galgen og Stejlerne havde staaet — fundet Rester af to Skeletter, som laa saaledes, at de maa formodes at have været nedgravede samtidig og ved Siden af hinanden. Det bliver derfor af Betydning for os at faa undersøgt, om der i Tiden forud for og efter 1772 er nedgravet Lig paa Retterstedet, og da især om det kan tænkes, at to Lig er bleven nedgravede sammen. Vi har i de gamle Sigt- og Sagefaldsregnskaber undersøgt de Exekutioner, som har fundet Sted fra 1760—72,

og her synes et saadant Tilfælde ikke at kunne findes. 1761 d. 23. Juli blev en Kvinde, Abelone Greifkesdatter, henrettet med Øxe og Kroppen lagt paa Stejle. Stedet angives ikke, men formodentlig er det Vestre Fælled. 1763 d. 14. April blev atter en Kvinde, Karen Olsdatter, henrettet med Øxe og Hovedet sat paa en Stage. Stedet angives at være ved den murede Galge.

Foruden disse to, som jo særligt maa interessere os, finder vi kun 3 Henrettelser til i vor Periode. De fandt alle 3 Sted 1767, men Stedet angives ikke for nogen af dem. Det var ogsaa Kvinder. 19. Maj 1767 henrettedes Barbara Andersdatter Vibe, Kroppen blev lagt paa Hjul og Hovedet sat paa en Stage. 24. November henrettedes Anna Christoffersen med Øxe, og 8. Dec. Johanne Maria Olsdatter med Sværd. Den sidste kan altsaa ikke komme i Betragtning. Og heller ikke falder de øvrige Exekutioner saa nær paa hverandre, at to Lig maa antages begravede ved Siden af hinanden.

Hvad nu angaar Henrettelserne efter 1772, da har vi undersøgt dem alle i hele Perioden lige til 1792, da Pladsen paa Vesterfælled blev nedlagt som Rettersted.

Af de gamle Sigt- og Sagefaldsregnskaber fra paa-gældende Tid fremgaar det nu, at der maaske kun kan være Tale om et eneste Lig, som er nedgravet i Jorden i hin Periode. Det er Skarpretterens Regninger, som her kommer i Betragtning. Efter disse er der d. 22. December 1772 paa Vesterfælled henrettet en Mand, Hans Jørgen Carl, og d. 6. Aug. 1778 ogsaa en Mand, Anders Madsen, atter igen 8. Aug. 1783 en Mand, Rasmus Asmussen, men Stedet for de tvende sidste Henrettelser angives ikke. Men alle 3 Henrettelser blev udførte med Sværd, og da denne Dødsmaade ikke ansaas for uærlig Straf, maatte Ligene begraves i indviet Jord. Sandsynligvis er Ligene af disse 3 derfor nedlagte andensteds og kan slet ikke komme i Betragtning i denne Undersøgelse.

Derimod er der endnu en Forbryder, om hvem der her kan være Tale. Torsdagen d. 13. Oktbr. 1791 blev Delinkventen Frantz Woyer henrettet med Øxe og lagt paa Stejle. Stedet angives rigtignok heller ikke for hans Vedkommende, hverken i Skarpretterens Regning eller i en Notits i Adresseavisen om Afstraffelsen. Formodentlig er dog Stejlerne paa Vesterfælled bleven benyttede, og Liget af Woyer er senere bleven nedgravet paa Stedet. Af de to Grever og af Frantz Woyer kan altsaa Rester være gemte i Jorden paa Vesterfælled til vore Dage.

Usikre er ganske vist vore Formodninger, og kun med ringe Sandsynlighed kan der skønnes over Identiteten af de fundne Rester af Skeletter, men Fundet har dog saa megen Interesse, at de nærmere Omstændigheder ved det her skal fremdrages.

Den Interesse, Stedet har for os her i denne Sammenhæng, vaagner først c. 100 Aar efter, at det var blevet nedlagt som Rettersted, nemlig i Midten af Halvfemserne i forrige Aarhundrede, da Grunden blev udgravet til den før nævnte Theaterpavillon, og allerede da er den Formodning fremsat, som vi her har forsøgt at underbygge.

Omtrent 1874—75 flyttede Arkivar Dr. O. Nielsen ind i Havehuset til Ejendommen Enghavevej Nr. 40, nu »Folkets Hus«. Han havde sit Gravsted paa Vestre Kirkegaard, af hvilken Grund han ofte besøgte denne Begravelsesplads. Da han var flyttet ind i nævnte Nr. 40, ytrede han en Dag til Inspektøren paa Vestre Kirkegaard, Kammerraad Bahnson, at han nu boede paa et historisk Sted, nemlig paa den Plads, hvor Struensee og Brandt havde ligget paa Stejle og Hjul, og at Stejlerne havde staaet i hans Have. Ogsaa til andre har Dr. Nielsen med Bestemthed udtalt, at Stejlerne havde staaet i hans Have. Kammerraaden mærkede sig denne Angivelse, og da det nu traf sig, at Politiet i Maj 1895 udbragte til

Kirkegaarden nogle Rester af Menneskeskeletter, der netop, som nævnt, var fundne ved Udgravning af Grunden til Theaterpavillonon, og denne Pavillon netop laa i Haven til det Hus, i hvilket Dr. O. Nielsen havde boet, ledtes Kammerraadens Tanker ganske naturligt hen paa, at det muligt kunde være Grevernes. Med Dr. Nielsen, som den Gang endnu levede, men som døde nogle Maaneder senere, fik Kammerraaden ikke talt om Fundet, men med Tanken paa hans Ord begravede han Benene et Steds paa Kirkegaarden og tilføjede i Kirkegaardens Protokol en Bemærkning derom med Angivelse af, at det var Struensees og Brandts jordiske Levninger. Der var i hvert Fald 2 Kranier og nogle større Knogler, bl. a. 4 kraftige Laarben, og man fik det bestemte Indtryk, at man her stod overfor Rester af to Mands-Skeletter, hvilket netop giver et lille Holdepunkt ved Identifikation af Fundet.

Vor Sandsynlighedsberegning ser da saaledes ud.

I den sidste Menneskealder af Retterstedets Historie er 4 Kvinder og 3 Mænd aflivede derude, og deres Lig formodentlig nedgravede i Jorden. De 4 Kvinder og den ene Mand er nedgravede enkeltvis, hvorimod de to andre vel er nedgravede sammen. Naar man da paa saa lille en Plet, som en Havepavillon spænder over, graver ned og finder 2 Skeletter, da vil man med lidt god Vilje let fristes til at gætte paa, at det er disse to, altsaa Greverne, som er fundne. Benene laa tæt sammen, og de fandtes i 1 Alens Dybde i Pavillonens nordøstre Hjørne.

Vi er derfor tilbøjelige til at mene, at netop Fundet af to Kranier med tilhørende Knogler taler for Rigtigheden af den Notits, som Begravelsesprotokollen paa Vestre Kirkegaard indeholder. I hvert Fald er det muligt, at Struensees og Brandts Ben saaledes omsider er bleven jordede i indviet Jord, tiltrods for at de fik en uærlig Død og ikke maatte komme i saadan Jord.

Stedet, hvor Benene blev nedgravede, har i Kirkegaardens Protokol følgende Betegnelse: 1895, $\frac{4}{5}$ Løbe Nr. 681. Frijord. Et—2—5. Det findes langt nede paa Kirkegaarden i en Plantning af Ask og Elmetræer. Ved Roden af et Par af disse ligger de i en halveret Grav, som man den Gang brugte til Børn, idet man lod 2 Børn komme i en Grav til en Voxen.

Paa Østerfælled findes endnu en lille Jordhøj, som angiver Retterstedet; og den københavnske Overlevering har længe vidst at udpege det Hus paa Østerbro, til hvis Opførelse Tømmeret af Skafottet blev brugt. Paa Vesterfælled er Sporene udslettede, maaske Stedet paa Vestre Kirkegaard paa en eller anden Maade kunde afmærkes. Om ikke anderledes, saa kunde man lade de to Træer, imellem hvilke Benene er begravede, staa som Struensee-Træer, naar deres Naboer fældes for at give Plads for den næste Slægt, som skal lægges ned paa dette Sted.

Det var dog altid et lille Mærke og et lille Minde.

Det kan maaske have nogen Interesse at se Skarpretter Mühlhausens Regning for Henrettelsen af den før nævnte Frantz Woyer. Samme Woyer var engelsk af Fødsel, 39 Aar gammel, og han maatte lide den forsmædelige Dødsstraf, fordi han paa et Skib i Østersøen havde begaaet dobbelt Mord. — Posterne paa Skarpretterens Regning er følgende:

For Hoved at afhugge	8 Rdlr.
For Haanden at afhugge	4 do.
For Haanden at slaa »paa Baggen«	2 do.
For Hovedet ligeledes	2 do.
For Kroppen at lægge paa Stejlen	7 do.

ialt . . . 23 Rdlr.

GAARDEN NR. 14 VED STRANDEN.

AF DENS FORHISTORIE.

VED

H. TRIER.

DEN tidligste Meddelelse, der formentlig foreligger om den bekendte Gaard ved Stranden overfor Kristiansborg, gaar ud paa, at den omtrent fra Midten af det 17. Aarhundrede var beboet af Margrete Keitum, Datler af Raadmand (1635—1653) Peter Mortensen Keitum og Enke efter Renteskriver Sigvard Friis. 10. Marts 1663 giftede hun sig igen, med Kristen Andersen Dverig.

Denne var født 24. Dec. 1622 i den jyske Landsby Tistrup. I Ligprædikenen over ham fortælles, at hans Fader, den ærlige og velagtbare Anders Sørensen, længe havde været under Militien og paa de Tider holdt Ros-tjeneste. Hans Moder var den dyderige Matrone Kirstine Mads-Daatter. Kristen Andersen blev sat i Regne- og Skriveskolen i Ebeltoft og gik der til sit 13. Aar. Velbaarne Hr. Just Høg til Bjørnsholm tog ham saa til Page, lod ham oplære i Ridekunsten og beholdt ham i sit Hus, til han var 18 Aar. Saa kom han i Tjeneste hos Hr. Tage Thott Andersen paa Sølfvisborg i Bleking og var hans Haandskriver paa 3. Aar. Efter Tage Thotts Død tog velbyrdige Hr. Lave Beck, Sekretær i det danske Kancelli, sig af ham og brugte ham en 3 Aars Tid i adskillige vigtige Ærinder, Kongen havde overdraget ham. Da der brød Krig ud mellem Danmark og Sverig, blev Kri-

sten Andersen Kyrasserer under Kristian IVs egen Livfane, førte Skjold og Harnisk og lagde i to Træfninger i Skaane sin Tapperhed for Dagen. Ved Fredsslutningen i Brømsebro benyttede Lave Beck ham; ligeledes ved Fastsættelsen af Grænseskellet mellem Halland og Skaane. Fra Kancelliet gik han saa over til sin Husbonds Broder Sten Beck i Rentekammeret, fulgte med ham paa en højvigtig Sendefærd til Holland og rejste derefter omkring paa egen Haand for at se de spanske Nederlande. I Brüssel blev han syg og maatte 1650 rejse hjem. Her blev han straks Kommissarieskriver over Sjælland, en Post, han beklædte under Københavns Belejring. Ved denne gjorde han ikke alene selv Tjeneste paa Volden, men udrustede ogsaa andre med Vaaben og deltog flere Gange i Udfald fra Byen. Da Krigen var endt, blev han Krigs-Kommissarius over Sjælland, Laaland og Falster. Hans Ægteskab med Margrete Keitum varede »i fortrolig og huldsalig Ægtekærlighed« 28 Aar 5 Dage. De fik en Søn, som opkaldtes Sigvard Friis Dverig efter hendes første Mand. Denne havde efterladt hende 4 Børn, Peder, Hans, Engelke og Magdalena Friis, og Stiffaderen elskede dem som sine egne Børn, »saa at begge Sønner derved nød god Forfremmelse og de tvende Døtre bleve forsynede til den hellige Ægtestand«. Hans Friis døde dog allerede 1684, Peder Friis 1688.¹⁾ Familiens Gravsted i Nikolai Kirke sønden for Koret havde Raadmand Peder Mortensen fæstet i 1638 og var selv bleven begravet der 31. Maj 1653, 72 Aar gammel.

Kristen Andersen gjorde i 27 Aar Tjeneste ved Kommissariatet og blev 1676 beskikket til Borgmester i København efter Baltzer Seckman, to Aar efter til Assessor i Højesteret; 1684 udnævntes han til Medlem af Børnehusets Direktion og fik 1690 Æressæde blandt Hs. Maje-

¹⁾ Personallhist. Tidsskr. I, 197.

stæts Kancelliraader. Sund og rask naaede han en efter Datidens Opfattelse høj Alder. Da han Mandagen den 9. Marts 1691 kom hjem fra Raadstuen, maatte han gaa til Sengs. Kongens Livlæge Henrik à Møinichen blev kaldt; men Søndagen efter døde han Kl. 5 om Eftermiddagen 68 Aar, 11 Uger og 3 Dage gammel. I Ligtalen over ham prises ved Siden af hans Dygtighed hans »Op-rigtighed og gode gamle Redelighed«. ¹⁾ Tre Aar efter døde hans Enke. Marts 1694 blev hun begravet i Nikolai Kirke. Magister Mikael Henriksen, som havde talt ved hendes Mands Kiste, holdt ogsaa Talen over hende. »Denne velbaarne sal. Frues Dyd«, sagde han i Datidens gejstlige Blomsterstil, »var mere værd end Perler, og i hendes Død har hun opnaaet den evig-glimrende Perlekrans i Guds Rige, Livsens og Ærens Krans og Krone. Hun førte sit Liv i Gudelighed og endte det i Salighed. Sit Hvile- og Lejersted har hun i Graven, og hendes Mindested i hendes velædle Søns, Daatters og Svogers Hjerter.« ²⁾

Da hendes første Mand døde Novb. 1652, efterlod han sig en Lysthave med 24 derved liggende Lejevaa-ninger uden for den gamle Østerport mellem Bredgade og Strandstræde. 1. Maj 1654 faar Enken paa Københavns Byting »udi lovlig Tingslyd med Haand og Mund« af Formynderne for Sigvard Friises efterladte Børn Skøde paa disses Lod og Andel i den nævnte Have. I Ny-Københavns Grundtakst af 1661 opføres under St. Annæ Kvarter »Hendes dronninglige Majestæt tilhørende en stor Have, Margrete Sigfred Friises tilforn haver ejet«.

I Grønnegade har Sigvard Friis omkring 1640 ejt nogle Boder. 11. Aug. dette Aar faar han kgl. Bevilling paa at lade Vand lede ind til dem fra Naboen Holger

¹⁾ Mag. Michael Henrichsøns Liig-Prædikeners Fjerde Deel 1705. 321 f.

²⁾ Smst. 437.

Rosenkrantz's Gaard i Pilestræde, »hvilket maa og skal idelig og altid forblive til samme Boder uden nogens Forhindring i nogen Maader«.

Mandtallet af 1645 opfører Sivard Friis, Renteskriver, som Ejer af en Gaard i Admiralgade, og om Jørgen Bundtmager i Skvaldergade siges der sammesteds for Hovedskattens Vedkommende, at han har betalt til Sivard Friis. 1661 nævnes saa Margrete Sivard Friises Gaard ved Stranden og sættes med 2 Lejekældere til 1200 Rdl. I Grundtaksten af 1689, hvori hendes anden Mand, Assessor og Borgmester Kristen Andersen, staar opført som Ejer, er den stegen til 1245 Rdl. I Mellemtiden, Grundtaksten af 1668, havde den været oppe paa 1300 Rdl. Da det første Brandforsikringsselskab oprettes i København i Firserne, træder Andersen ind deri for »sin Gaard ved Stranden med tvende Kældere«. Fra 1694 skal afgangne Kancelliraad Kristen Andersens Enke for Rende fra sit Hus til Kanalen betale 20 Rdl. i aarlig Afgift.

Af de omkring 40 Aar, hun synes at have boet i Stedet, har særlig Tiden om Københavns Belejring været urolig. Hos Naboen mod Syd, Tor Segllægger, kom i 1658 en Kugle ind i Stuen gennem Vinduet; »som en Studenter stod og saa paa, hvorledes to andre sad og legte Brætspil, skød Kuglen hannem straks ihjel«. Det var en Søn af Byfogden i Bergen. Hendes egen Gaard gik heller ikke fri: »Kom en Kugle igennem Sivard Friises Enke hendes Stuevinduer og ind i Stuen, løb runden om, saa Skorstenen revnede i Stuen, og kom igennem Væggen og ud af Forstuen.«¹⁾ 4. Feb. 1660 gik en Del Soldater paa Amagertorv og neden omkring ved Stranden med Gevær og Stænger og tog fra Høkerskerne der Kød, Flæsk, Fisk, saltet og udblødt Kød med andet

¹⁾ Museum 1896, I, 35.

mere Fetalje, de havde at sælge, hvorover Borgerne og Soldaterne sloge digt ind paa hverandre med dragne Værger og Stænger. En Part af Borgerskabet blev huggen baade paa Torvet og ved Stranden, en Part maatte flygte, kom ind i Husene og maatte lukke baade Porte og Døre for dennem. Oberst F. Thuresens Folk gav Klage over Soldaterne. Saa gik de til hans Logement, ved Stranden Nr. 16, Huset mod Nord ved Siden af Margrete Keitums, og slog Vinduerne ind hos hannem. Anden Dagen derefter gik alle fire Borgmestre og Rigens Raad til Kongen derom. Soldaterne klagede paa, at de ikke havde faaet Penge eller haft Kwartér i 11 Uger. Saa blev der forordnet 8 Ryttere paa Amagertorv, 4 ved Stranden til at vogte over Høkerskerne, at Soldaterne ikke videre skulde tage fra dennem.¹⁾

Der har allerede i det 17. Aarhundrede været forholdsvis god Plads til Færdslen ved Stranden. Da Skure og Stakitter, ifølge en Skrivelse af 27. Feb. 1683, allesteds skal afskaffes, undtages i alt Fald »de, som ere ved de Huse ved Stranden fra Vejerhuset indtil Holmens Bro, hvilke maa forblive, saasom de dog der haver store Fortove«. ²⁾ —

Margrete Keitums og Kristen Andersens Søn Sigvard Friis Dverig fik 1695 Skøde paa Forældrenes Gaard. Han havde været Sekretær i det tyske Kancelli, var 24. Feb. 1694 bleven Viceborgmester og blev Maanden efter, 28. Marts, af velædle og velbaarne Hr. Etatsraad og Præsident Hans Nansen indført paa Københavns Raadstue for at tage Sæde der. Allerede som Viceborgmester var han bleven Direktør over Pesthuset og de husarme i København, og da Pesthuset 8. Feb. 1696 lagdes under Børnehusets Direktion, blev han Medlem af denne. Han var saaledes blandt dem, til hvem den

¹⁾ Museum 1896, I. 122.

²⁾ K. D. VII, 35.

kgl. Skrivelse af 26. Juni 1697 om Børnehusets Opgaver var rettet: Det skulde rumme alle Haande nyttige Manufakturer, særlig af Klæde og Baj, og for at ophjælpe dem skulde Obersterne være forpligtede til der at bestille saa meget af saadanne Varer, som de havde nødig til deres Regimenter. Det skulde være et Middel til at holde Gaderne rene for Betlere; de fattige, som arbejdede i Børnehuset, skulde have forsvarlig Klædning og Føde, Sengklæder og Tvæt. I Pesthuset skulde der indrettes bekvemme Steder, hvor afsindige Mennesker kunde forvares.

I det hele synes Borgmester Friis at have været en meget benyttet Arbejdskraft. Han var med, da der i 1701 oprettedes en Politiret, der en Gang om Ugen satte paa Raadstuen. Han blev Aaret efter Medlem af en Kommission, der skulde overveje, hvorledes ikke arbejdsdygtige Tiggere kunde forsørges. Han tilforordnedes til at have Indseende med Overholdelsen af Silkevævernes Lavsartikler, og han var en af Kommissarierne, da Indkvarteringen skulde ordnes.

Han var gift med Hans Nansens Datter Sofie og var ogsaa derigennem knyttet til Borgerskabets Spidser. Sine Børn mistede han tidlig, og selv døde han 23. Marts 1710. Hans Enke ægtede senere Præsident Joh. Schrader og overlevede sin første Mand i 19 Aar. Aaret efter hendes Død fornyede Schrader Familiegravstedet i Nikolai Kirke og blev selv indsat i det Sept. 1736.

I den efter Branden 1728 optagne Fortegnelse over Gaarde og Huse i København opføres for Ejendommen 212 ved Stranden:

Hr. Etatz Raad og Præs. Schrader [Mand, Kone, Barn, 5 Karle og Dreng, 4 Piger].

Hans Frues Broder Datter fra Jyll.

Logerer Sr Rasmus Randsløf fra Schiring Munchgaard i Jylland, saa snart hand paa sine ansøgninger i Cancelliet bliver expedt, agter at reysze hjem.

Udj dend 1ste Kielder boer Gotfred Hansen [Mand, Kone, Pige].
 Logerer Anders Lange Musicant Svend, er svag, agter, saa snart
 hand bliver frisk, at reysze.

Christian Bay Urtekr: Svend uden Condit., agter at
 reysze til Jylland.

Henrich Møller, en Kiøbm: Søn fra Hadersleben, Hans
 forige Logem^t er brent, agter med første at reysze.

Margrethe Seielchen fra Bergen, fattig, hendes forige
 Logem. er afbr.

forem^{te} Gotfred Hansens Søster, ligger under Barberers
 Haand.

Udj dend 2den Kielder boer Anna Smits, Skipper Søren Peder-
 sen Smitz Kone, udj hendes Mandz fraværelse.¹⁾

Fra Schrader er Gaarden gaaet over til hans Datter
 og Svigerson. Denne dør i 1743, og Aaret efter udsteder
 hun følgende Skøde, det første, der findes opbevaret, af
 Skøderne paa Gaarden:

Jeg Sara Hedwig Schrader salig Iustits Raad og
 Borgemester Michael Worms efterladte Enke

Kender og hermed vitterlig gør, at jeg med min kære Lav-
 værges Raad og Samtykke haver solgt og afhændet, ligesom
 jeg og fra mig og mine Arvinger |: efterdi jeg ved Testamente
 de dato 4de Martii 1741, som den 5te Iulii 1743 allernaadigst
 er konfirmeret, er sat udi fuldkommen Possession og Direktion
 angaaende Stervboet :| herved sælger, skøder og afhænder til
 Seigr Carl Hieronymus Gustmeyer, velfornemme Negotiant her
 udi Staden, en min tilforn tilhørende Gaard beliggende ved og
 ud til Kanalen imod det Kongl. Residens Slot Kristiansborg
 imellem Hr. Regiments Kvarter Mester Stephan Hansens nu
 tilhørende Gaard paa den ene, og det saa kaldede Malmø Her-
 berg paa den anden Side, jordfri Grund og Ejendom, med alle
 sine tilhørende Mur- og Nagel-faste Pertinentier, i værende tolv
 Jærn Kakkellovne, Kaminer, og dessen Sirater, samt Spring-,
 Pumpe- og Brønd-Vande udi Gaarden, med dessen Opstandere
 og Tilbehør, og in Summa, saaledes som samme Gaard nu ind-
 hegnet og bebyggt forefindes, intet i nogen Maade undtagen,
 isærdeleshed efter det af mig forfattede og Sr. Gustmeyer ved
 Købe Kontraktens Forfærdigelse den 28de Decembris 1743 over-

¹⁾ Kbhs. Huse og Indvaanere efter Branden 1728. 1906. S. 141.

leverede Inventarii samt forhen ergangne og tinglyste Skøde de dato 10de Maji 1695 tillige med Maale Brev af 6te Maji 1695 dessens videre Formelding.

Og som vel bemeldte Sr. Gustmeyer haver fuldkommen fornøjet mig for Købe Summen = 5000 Rdr., skriver fem Tusinde Rigsdaler Dansk Kurant, med det videre efter Købe Kontraktens Formelding af 28de Decembris 1743, som nu aldeles er fyldest gjort og efterlevet,

Saa kender jeg herved for mig og mine Arvinger ingen ydermere Lod, Del, Ret eller Rettighed at have til eller udi før bemeldte min forhen tilhørende Gaard, eller dets Tilliggende i nogen optænkelig Maade, men samme nu og her efter at være Sr. Carl Hieronimus Gustmeyers, hans Hustrus og deres Arvingers rette og sande Ejendom, fri for hver Mands Tiltale, ligesom jeg og herved holder Sr. Gustmeyer og hans Arvinger fri for al Vanhjemmels Brøst efter Loven.

Dets til Bekræftelse haver jeg dette mit Skøde egenhændig underskrevet og forseglet, saa og ombedet min kære Lavvæрге høj ædle og velbyrdig Hr. Justits Raad Bartholin, samme med mig til Vitterlighed at underskrive og forsegle, hvor efter og samme, naar forlanges, og uden noget foregaaende Kald og Varsel til Københavns Byting maa læses, paaskrives og protokolleres.

Datum København den 11te Iunii A^o 1744.

Som tiltagen Lavvæрге
C. C. Bartholin.

Sl. M. Worms
S. H. Schrader.

Carl Hieronymus Gustmeyer var en født Tysker, Stralsund hans Fødeby. Omtrent 40 Aar gammel tog han 1740 Borgerskab i København som Groshandler. Hans Forretning, en Veksel- og Tømmerforretning, blev en af de mest bekendte i Byen. Blandt de øvrige Købmænd nød han megen Anseelse: de valgte ham til Revisor ved Banken og første Direktør ved det kgl. oktroierede islandske Kompagni. Da han 1756 var død, fortsatte hans Enke, Catharina f. Sprich, Madame sal. Gustmeyers, Forretningen, kaldes i Mandtallet af 1771 endog Grosserer, ligesom hun stadig er sat i Næringsskat, 2^{1/2} — 3 Portioner.

1733 havde hendes Søster, Marie Rebekka f. Sprich, som var gift med Lærredskræmmer Thomas C. Bargum, født Sønnen Henning Frederik Bargum. Som Faderen lægger ogsaa han sig efter Handelen og bliver i en ung Alder Kompagnon i sin Mosters store Forretning. 1762 bliver han gift med hendes Datter Barbara Eleonora. Han synes at have været en meget virksom Forretningsmand og ikke kræsen i Valget af sine Midler. 1758 overdrages det ham i Udlandet at indkøbe Tømmer til den danske Flaade. 2 Aar efter bliver han General-Tobaksdirektør i Danmark og faar Monopol paa at indføre Tobak til Forhandling i Indlandet. Dette Tobaksmonopol satte Stadens 32 Mænd i Bevægelse. Agent J. Hammerich meddeler i en Oversigt, han omkring 1820 har udarbejdet over Forsamlingens Arbejde 1753—1819 og som findes i Borgerrepræsentationens Arkiv, under Om-
talen af Aaret 1761 følgende: »Den efter Forordningen af 31. Decbr. f. A. til Kjøbmand Bargum overdragne Tobakshandel gav de 32 Mænds Collegium Anledning til at indgive en directe Besværing til Kongen, hvori de yttre, at de, som efter Privilegierne ere satte til at paasee Stadens og Menighedens Tarv, ikke uden at overtræde deres Pligter og besværges deres Samvittigheder, ej andet kunde, end derimod gjøre Forestillinger, da 3 à 400 Borgere med Familie vil komme til at staae under hans Bestyrelse; de beraabe sig paa, at Kongen stedse havde hadet Monopolia, og bade om ved visse Begivenheder og vigtige Forandringer, at Magistratens og deres Erklæringer, ifølge Stadens allernaadigst givne Privilegier, maatte indhentes, hvorefter de højere Collegier, som have dybere Indsigt, kunde udvælge det Tjenligste og Bedste. Derefter blev Magistraten og de 32 Mænd fra Commercecollegiet betydet i Anledning af deres Forestilling mod Bargum, at naar de ville indgaae at betale aarlig til den Kongelige Casse 100000 rd. istedet for Told og Consum-

tion af den her i Riget indførende og forbrugende spundne Tobak, saa skulle denne Sag nærmere blive refereret; dette indgaaes, og Conditioner forfattes af de 32 Mænd for at bringe denne Sag i Orden, men, da de vare veegne i adskillige Punkter fra Conditioner, som vare indgaaede med Bargum, fik de Afslag.« Allerede et Fjerdingaar efter er Bargum uenig med General-Toldkammeret og mister Administrationen af Tobakshandelen. Ogsaa jævne Folk var blevne bange for, at Tobakken skulde blive for dyr, naar Bargum skulde betale 100000 Rdl. for Monopolet. Paa Holmens Kirkes Dør fandtes en Dag en Undsigelse mod ham opslaaet, og Politimesteren maatte kundgøre, at Folk ikke behøvede at være bange, de vilde i Fremtiden faa lige saa megen Tobak for en Skilling som tidligere. Saa faar Bargum Privilegium paa en Hattefabrik og driver en Fiskebensfabrik.

Han rejser meget, hans Tanker tager dristigere Flugt, og bl. a. hjembringer han Tanken om Oprettelse af et Slavehandels-Societet for Danmarks Vedkommende, ligesom England og Frankrig havde det: Slaver skal indkøbes paa Guineakysten og paa særlige Skibe føres til dansk Vestindien; dér skal de ombyttes med Raasukker, og saa skal dette bringes til Danmark og behandles i et dertil oprettet Raffinaderi. For 20 Aar faar hans Societet Privilegium herpaa.

Saa gaar han videre.

29. Okt. 1765 gør det vestindiske og guineiske Rente-kammer og Generaltoldkammer i København yderligere Indstilling¹⁾ til Kongen om Planen. »Stormægtigste Konge Allernaadigste Herre!« hedder det. »Fra Kiøb-mændene Gustmeyers Enke og Bargum er til Os indkommen hosfølgende Forslag, hvorudi de paa det til

¹⁾ Rel. og Res. ang. Vestind. og Guinea 1760—65. Rigsark.

Handelen paa Kusten af Guinea under 18. Martii indeværende Aar octroyerede Societets Vegne, og til denne Handels Ophielpelse og Befordring ansøge, at de Kongl. Forter Christiansborg og Fredensborg med tilhørende Loger paa bemeldte Kust dennem maatte vorde overladt udi de dennem octroyerede 20 Aar, dog at den Capital, som disse Forteresser med Betienternes og Besætningens, item Fortress-Negers Underholdning med viidere Aarlig maatte findes at have kostet den Kongl. Cassa, Societetet Aarlig maatte vorde gotgiort; og derhos fremdees begiere:

1, at Societetet samme Forts maatte gandske overlades udi benævnte 20 Aar, og dermed have fuldkommen Disposition samt at gjøre der paa Kusten saadanne Forandringer med at anlegge nye Etablissements til Handels Udvidelse og Befordring, som de maatte finde tienlig, saa og efter Befindende at maatte afsette Gouverneuren og øvrige Betientere og udi deres Sted andere at beskikke.

2. At det maatte staae Societetet frit fore i fald samme ikke derved fandt sin Regning og med benævnte bevilgede Tilskud til Fortressernes og Logernes Vedligeholdelse ey kunde udkomme, at frasige sig disse etablissements efter 5 à 6 Aars Forløb og være befriet for Betienternes, Besætningernes og Fortress-Slavernes Underholdning.

3. Societetet vilde forbinde sig at vedligeholde Fortresserne og Logerne udi vedbørlig Stand, men udbad sig at Vagt Taarnet paa Christiansborg, som skal være gandske forfalden, uden Societetets Bekostning til Fæstningens Beskyttelse maatte vorde sat i forsvarlig Stand; og ellers

4. tilbyde de sig at alle Kongl. Undersaatters Skibe skulle nyde der paa Kusten alle de Friheder og Aggre-

ments til Slavernes Indkiøb og deres Cargaissons Forhandling, som Societetets Skibe der havde.«

Skrivelsen gør derefter Rede for, hvorledes der »efter herhos lagde fra Kusten indløbne Beretninger fra de der værende Kongelige Betientere een stor Uorden findes der paa Kusten i henseende til Direction og Negotie, thi Ober-Kiøbmænd Schmidt under 30. Martii og 16. April 1764 og 28. Jan. 1765 forestiller og søger at beviise den Uret hannem af Operhøft Resch er vederfaren i henseende til den ham tillagde anseelige Gield og paaførte Arrest samt at Sagen imod ham ey paa lovlig Maade er bleven behandlet; Factor Wriesberg under Dato 8. May 1764 beretter den slette Huusholdning, som findes paa Kusten og at Bogholder Laersen var skyldig og havde defect for 1100 Rdlr.; andre Betientere vare ligeledes fattige og i Gield, samt at bemeldte Opperrhøft tracterer ham og øvrige Betientere med Skiølds Ord og ved hands Adfærd setter alle Betientere i Gield og ruinerer Handelen; Assistent Kuhberg forestiller den 29. May 1764 ligeledes Opperrhovet Resches skadelige Direction for Handelen og ilde Medfart med Betienterne, som hand søger at ruinere; Assistent Knoblauch under Dato 31. May 1764 beretter, at hand af Opperrhovt Resch er bleven tracteret med Stokke Prygel, naar hand har søgt at udrette Kongl. Tieneste, at Regningerne der befandtes i megen Urigtighed og mange defect Regninger; Assistent Kuhberg under 2. Febr. 1765 atter beskriver Opperrhovdens egensindige og eegenraadige Opførsel til den Kongl. Interesse og der værende Raads og Betienternes Fornærmelse og heder at maatte befries for saadan desperat Regiering, samt melder at ingen Slaver til det der liggende Kongl. Skib kand faaes, efterdi der negtes Vahre til at kiøbe samme for; Assistent Kierulf indberetter under 30. Jan. 1765 adskillige ham tilføjede Forurettelser, og endelig attestere eendeel Betientere benævnte Opperrhovts skadelige Op-

førsel og direction, foruden anden af der værende Præst og fleere indgivne Beskyldninger og Klagemaal.

Udi hvilke forbemeldte fremlagde Beretninger findes de største Beskyldninger imod Opperrhovet Resch saavel i henseende til hands Opførsel udi Kongl. Tieneste og hands Embedes Pligt som til de Forurettelser, hand skal tilføye de øvrige der værende Betientere og at hand med Magt tvinger dennem udi det Secrete-Raad saavelsom uden for at følge hands Sind og Meening. Da mand nu efter saadann paa Kysten værende og andragne Beskaffenhed har grundig Aarsag til at foreslaae den nuværende Opperrhovet Resches rappel (Tilbagekaldelse) og ikke alleene at fordre Regnskab for hvis (d. e. hvad) ham har været anfortroet, men og for det som Ober-Kiøbmand Schmidt og andre maatte befindes at være skyldig til den Kongl. Cassa, ved hvilken Forandring og nye Betienteres Antagelse og Oversendelse nye Omkostninger og Udgifter for den Kongl. Cassa vilde vorde for aarsaget« —

saa indstiller Rentekammeret, at Societetet skal have de nævnte Forter og Loger overladt paa 20 Aar med Til-ladelse for alle danske Undersaatter til frit at handle med dem, at Societetet skal holde Forterne i forsvarlig Stand og forsynet med Mandskab mindst som hidtil, lade enhver under dets Jurisdiktion vederfares Ret og Skel, haandhæve de kongl. Rettigheder der paa Kysten, holde Venskab med de europæiske Magters Gouverner og Forter og leve i god Forstaaelse med Neger-nationerne samt oprette nye Forhindtligheder med dem til Commerciens Befordring.

8. Novb. 1765 godkendtes Indstillingen af Kongen. Societetet besatte Forter og Loger med sine egne Embedsmænd, og Bargum blev Direktør for det kgl. oktroierede guineiske Kompagni. Dette var oprettet med en Kapital af 130000 Rdl., men 10 Aar efter maatte hele Foretagen-

det erklæres insolvent, og allerede Aaret i Forvejen havde Bargum af Frygt for sine Kreditorer forladt Danmark. Han kom næppe nogen Sinde tilbage. 1782 boede han i Wien.

Sin Svoger Frederik Gustmeyer havde han, medens Moderen laa paa Sottesengen, kaldt hjem fra Hamborg og optaget i Forretningen, men da hun døde i Slutningen af 1773, var Boet i haabløs Uorden og maatte gøre Ophud. 29. Juni 1774 overtager Sønnen som Eneejer Gaarden ved Stranden mod at svare den Gæld, der hæfter paa den. Frederik Ludvig Gustmeyer forstod efter Bargums Flugt at benytte de stigende Konjunkturer. Han arbejdede paa ny Forretningen op, blev en af Byens rigeste Mænd og førte et stort Hus. Men han døde allerede 1804, kun nogle og halvtredsindstyve Aar gammel. I Aarenes Løb gik derefter de fleste af Handelshusets Forretninger paa Sverig over i andres Hænder, konkurrerende københavnske Købmænd sender rejsende over Sundet¹⁾, og omkring 1815 fallerer Gustmeyer & Co. Carl Gustmeyer dør i trange Kaar og er den sidste af Slægten, hvis Navn er knyttet til Handelsverdenen. —

I en Vurderingsforretning af 23. Okt. 1771, underskreven af Tømmermester Mathias Henckel og Murmester Henrich Brandemann, skildres Gaarden, som den paa den Tid stod: en Købmandsgaard med 8 Fag Grundmur 2 Etager høj til Gaden og 2 Frontespicer. Ved den ene Ende en Udbygning paa 1 Fag 2 Etager høj, ovenpaa den en Altan med Jærnrækværk omkring. Ved den anden Ende en gennemgaaende Port med et Hængeloft til Duer — i Porten Retirade og Skarnkiste. Under Forhuset 2 Kældere med Nedgang fra Gaden. Gik man op ad Stentrappen, kom man i 1. Etage gennem en flisebelagt, lærredsbetrukken Forstue ind i en 3 Fags Stue,

¹⁾ J. Suell: Til mine Velyndere. Altona. 1826. S. 6. 37.

der var brystpanelet, til Dels betrukken, havde panelet Loft og en stor Vindovn med 6 Messingfødder og 16 Messingknapper; paa den anden Side af Forstuen i et 3 Fags Værelse med Gyldenlæders Tapeter, panelet og malet Loft og en Kamin med Marmor-Gericht, prydet med Billedhuggerarbejde. I 2. Etage var der tre 2 Fags Stuer, de to med Vindovn, Tromle og Rør, den tredje med en tre Etagers Kakkellovn. I begge Etager laa der Kamre, betrukne med Rask eller Lærred, forsynede med Blik-Vindovn eller Kamin beklædt med hugne Sten, paa 2. Sal desuden en Alkove med Glasdør og deri Bogreol og Hyl-der. Under Taget i den ene Frontespice strakte der sig under Hanebjælken et fast Loft, i den anden laa en fodpanelet, lærredsbetrukken Stue og et Pakkammer.

Til Gaarden var der opført et Heltags-Sidehus af Mur og Bindingsværk paa 17 Fag, 2 Etager højt, med en Kvist paa 3 Fag og en grundmuret Kælder, delt med Brædder og Lægter i 4 Afdelinger. Nærmest Porten en 3 Fags Stue med Kamin prydet med Stukkaturarbejde og Spejl, med Skilderirammer, fast Skab med Glasdøre og 4 Vægskabe, samt Vindovn med Messingfødder og -knapper. I Sovekamret var der to Pillarer og en Vindovn i en Niche, 4 faste Skabe i Væggen og bagved et lille Klædekammer. Køkkenet var paa 4 Fag, panelet, aaben Skorsten overalt, 3 Anretterborde med 10 Skabe, 4 Tinrækker med Glasdøre og 2 andre Tinrækker, Vask med Springvand og fliselagt Gulv. Ved Køkkenet laa et Pakkammer paa 6 Fag, to Spisekamre med Hyl-der og Reoler og en Trappe til 2. Etage. Desuden var der et 3 Fags Kontor, dels i Side-, dels i Forhuset og 3 andre 3 Fags Stuer til forskellig Brug. Loftet var delt i 3 Afdelinger.

Baghuset var paa 7 Fag, 2 Etager højt, med Kvist over 3 Fag; det tjente dels til Vognremise, dels til Pakhus.

Endelig var der endnu et Sidehus paa 9 Fag Mur og Bindingsværk til Vaskerhus og Stald til 4 Heste.

Gaardsrummet var temmelig stort, brolagt, indhegnet med 2 Fag Plankeværk; over Retiraden var der Høsehus, i Gaarden en Portion Spring-Vand med Opstander og 2 »Vandfæde« (d. e. Vandkar), en Portion Pumpe-Vand med Opstander og Tilbehør og en Brønd samt de behørigte Brandredskaber.

Gaarden vurderedes til 15000 Rigsdaler. »At denne Vurdering er sandt efter vores beste Skønsomhed, og ikke nogen til Villie endten for Gunst eller gave, Villie eller Vendskab forhøyt eller needsadt men at vi ikke har fundet eller forstaaet at denne Vurderede Eyendom for anden endten høyere eller ringere Summa burde af os med rette vurderes, det bekræfte vi Saa sandt Hielpe os Gud og Hans Hellige Ord.« —

Paa Raadstuearkivets Mandtal over Byens Borgere findes Gaarden ved Stranden opført som Nr. 212 i Øster Kvarter allerede 1694. Grundtaksten er her sat til de 1245 Rbdl., som først i Mandtallet af 1757, samtidig med at Gaarden skifter Nummer og faar Nr. 249, ændres, til 1090 Rdl.

I Mandtallene kan de to Lejekælderers Beboere følges gennem Tiderne. 1694 bor Rasmus Jensen Fisker i den ene af dem. Han er Øltapper og betaler 1 Portion i Næringsskat. Endnu i 1701 bor han samme steds og ved Siden af ham, vel i den anden Kælder, Peder Gotfredsen, som er Borgmestertjener — Stedet ejes jo dengang af Borgmester Friis. Gotfredsen staar sidste Gang paa Listen 1708. Hans Nabo i Kældereren er nu Bedemand Niels Møller, som bliver boende i Gaarden i alt Fald til 1717. Naar Gotfredsen ikke længer findes paa Mandtalslisten, hænger det maaske sammen med, at Borgmester Friis er død og Hr. Justitsraad Schrader bleven Ejer af Stedet. Hvor Borgmestertjene-

ren har boet, er nu en næringsdrivende Mand, Hans Poulsen, opført. Paa Indkvarterings-Mandtallet af 1723—24 er Kristen Stephensen Soldat rykket ind i Kælderen. Han synes ikke at have drevet Næring, er i alt Fald ikke sat i Næringsskat. Saa kommer der et Tidsrum, hvor der i næsten hvert Sted ved Stranden bor én eller flere Øltappere. I Nr. 212 tapper Aar 1727 Anders Nielsen Øl i den ene Kælder, Søren Smidt i den anden. 1730 er Gotfred Hansen og Søren Pedersen traadt i deres Sted. 1731 er den sidstnævnte efterfulgt af Niels Larsen. 1733 træffes Gotfred Hansens Navn sidste Gang, og Niels Larsen har faaet Niels Carlsen til Afløser. Øltapperiet giver nu efterhaanden Plads for anden Næring: Carlsen, som endnu 1741—42 bor i sin Kælder ved Stranden, har siden 1736 været Pottekræmmer. Fra 1740 gør han Tjeneste ved Nikolai Sprøjte. Hans Nabo, Øltapperen, hedder i 1736 Peder Sørensen, som paa næste Mandtal s. A. tillige optræder som Staldkarl. Det synes at have fremmet hans borgerlige Virksomhed, eftersom hans Næringsskat samtidig stiger fra $\frac{1}{4}$ til 1 Portion. Aaret efter er han afløst af Didrik Larsen. Paa Mandtallet 1736—37 opføres Præsident Schraders Arvinger som Gaardens Ejere, 1740—42 Hr. Justitsraad Worm, 1743—44 dennes Enke.

Under Worms Regimente hedder Øltapperen i Kælderen Jakob Larsen. Med ham forsvinder Øltapperne fra Ejendommen. To Pottekræmmere lejer Kælderne 1743: Hans Henrik Michelsen, som sidste Gang nævnes 1745, og Niels Matthiessen, som bliver boende til 1749, fra 1746 med Marchandiser Jørgen Hansen til Nabo. Denne udvider sin Forretning, handler 1760 med Jærn og Porcellæn, Aaret efter med Te og Porcellæn. Fra 1751 og mindst til 1755 har Pottekræmmer Hans Jensen haft den anden Bod. 1757 er han afløst af Pottekræmmer Gotfred Buurmand, som i

1762 erobrer begge Kælderne og fra 1763 tillige handler med »Snuftobak«. 1767 er Kælderne igen fordelte paa to Hænder: Nikolaj Wismar, hvis Forretning ikke kan have været helt ubetydelig, siden han ogsaa findes opført i den Tids noget knappe Vejviser, og den reformerte Pottehandler Jakob Dufort. Wismar kalder sig selv i 1767 Tehandler, 1768 handler han med »adskiligt«, 1769 er han Te- og Porcellænshandler, 1770 hedder han Negotiant og 1772—73 endelig igen Tehandler. Hans Næringsskat er begyndt med $\frac{3}{4}$ og ender med $1\frac{1}{2}$ Portion. Efter ham bebor Kristen Harildsen en Snes Aar samme Kælder, hvis han da ellers er den samme, som paa Mandtallet af 1794 opføres som Kristian Harrildsen; ifølge Vejviseren var denne Porcellænshandler. Aaret efter forsvinder Kælderne i deres gamle Skikkelse.

Ved den store Ildebrand 1795 nedbrænder Gaarden nemlig sammen med saa mange andre, men Gustmeyer melder til Myndighederne, at han »saa hastig som muligt agter at begynde paa at opbygge den Bopæl, som den ulykkelige Ildebrand har berøvet ham«, og at han »til den Ende med allerførste lader komme Materialier, bedende i den Anledning, at Magistraten ville tillade ham at afbenytte, til Materialiers Opsættelse med videre, en liden Plads ved Enden af St. Anne Plads paa Amalienborg«. Pladsen indrømmes ham, »dog alene til derpaa at opsætte Sten«. ¹⁾ Stadskonduktør J. H. Rawert gør i en Promemoria af 1. Juli 1795 opmærksom paa, at Konsul Gustmeyers forrige Gaard ved Genopførelsen »med Rette burde udrykkes efter Hjørnerne paa begge Sider« af Gadestrækningen mellem Størrestræde og Fortunstræde. ²⁾ Endnu samme Aar indsender Stadsbyg-

¹⁾ Kbhs. Raadstue-Resolut.-Prot. 3. Juli 1795.

²⁾ J. H. R.: Den store Ildebrand 1795. Kbh. 1800. S. 46.

mester Meyn, med sin Paategning, til Magistraten »en Tegning, hvorefter Konsul Gustmeyer agter paa sin Grund ud til Admiralgade Nr. 249 (d. e. 243) at opføre en til alle Sider grundmuret Pakhus-Bygning, 6 Fag, 4 Etager høj med fladt Tag«. ¹⁾ Det kommer til Sammenstød mellem ham og hans Haandværkere. Tømmermester N. Zimmer besværer sig for Magistraten over »et ham fra Konsul Gustmeyer tilstillet Brev, betræffende at have hævet Penge fra ham og ej igen at have udbetalt dem til Tømmermester Volmesters Arbejds-Folk, som [han] har Tilsyn med, bedende desaaarsag, at saavel Hr. Konsulen som Tømmér-Polerer Møller herom for Magistraten maatte forekaldes for at overbevises om Urigtigheden heraf«. ²⁾ Kun Zimmer og Møller møder, og Tømmermesteren lover at opgøre Regningen nærmere med Polereren.

Da Rasmus Nyerup i 1800 udgiver sin Københavns Beskrivelse, kan han deri nævne »langs med Kanalen en Række prægtige Bygninger, hvoriblandt Gæstgiver Løbels og svensk Konsul Gustmeyers især udmærke sig ved smuk Arkitektur«. Endnu, 100 Aar efter, giver den sidste Kvarteret ved Stranden dets aristokratiske Præg.

I 1903 blev den græske Konge Georg Gaardens Ejer.

¹⁾ Kbhs. Raadstue-Resolut.-Prot. 12. Okt. 1795.

²⁾ Smst. 19. Aug. 1796.

SMAASTYKKER.

4.

„Den engelske Kaptejn“.

Af Villads Christensen.

Enhver dansk kender Carl Baggers smukke Digt om den engelske Officer, der ikke vilde deltage i Toget mod København 1807 og derfor sprang overbord og druknede i Øresund. Men neppe nogen har anset denne Fortælling for andet end digterisk Opfindelse, eller tænkt sig, at der kunde ligge en virkelig Begivenhed til Grund derfor. Georg Brandes siger f. Eks. i sin Afhandling om Carl Bagger,¹⁾ at Emnet i dette Digt er »naivt indtil det umulige«, hvorved velsagtens menes, at noget saadant vilde være komplet utænkeligt i Virkeligheden. Men i hvert Fald, — hvis Fortællingen er opdigtet, er det ikke Carl Bagger, der har fundet paa den.

Ugebladet »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn« indeholder i Numret for 20. Okt. 1807 følgende:

»Indfødte Engelske, som for otte Dage siden ere komne fra London, forsikre, at næsten hver Mand i Engelland er yderst misfornøjet med Angrebet paa Danmark. Selv de fleste Engelske Officierer, som have været med Expeditionen, ansee den for en Caperexpedition. Et mærkeligt Exempel herpaa havde Engellænderne, da de vilde lande: en Capitain, som længe havde ivret mod Toget, druknede sig, for ikke at blive nødt til at fegte for en saa uretfærdig Sag. De Engelske foregive, at han var lidt tungsindig.«

¹⁾ Samlede Skrifter II, 133.

Episoden med »den engelske Kaptejn« har jeg ikke truffet omtalt andensteds i Samtiden. Men den i Stykkets Begyndelse nævnte almindelige Uvilje mod Krigen hos de engelske Officerer, er der adskillige Vidnesbyrd om. Saaledes skriver Generalmajor v. d. Decken midt under Krigen, d. 30. Aug. 1807, til den danske Major Tscherning, efter at have meddelt ham Landeværnets Nederlag ved Køge: »Jeg vilde glæde mig over denne Begivenhed, dersom den kunde bidrage til snarligen at ende Differentsen imellem vore Hoffer, da for mig personligen ingen Krig kan være ubehageligere end den, vi føre med dem.«

Kaptejn Ræder, som meddeler dette Brev i sit Værk om Krigen 1807, tilføjer, at de deri udtalte Følelser var almindelige i den fjendtlige Arme.¹⁾ Dette stemmer ogsaa med den foran (S. 143) anførte Ytring i et Brev fra 1807, at de engelske Generaler »næppe bifalder den os paaførte Krig«.

5.

Fra Snedkerlaugets Optog i Febr. 1749.

»Da Snedkerne i Anledning af at forny deres Skildt holdte i Onsdags et prægtigt Optog her i Staden, var hele Almuen i denne Kgl. Residentsstad i Bevægelse for at være Tilskuere derved. Især var Tilløbet usigeligt, da de paa Slotspladsen beviste deres allerunderdanigste Ærbødighed for Deres Kongl. Majestæter ved at svinge Fanen og ved adskillige Dandse. Hans Majestæt, vor Allerdyrebarste Monark, beviste sig og saa naadig at see ud af Vinduet paa dette Lyst-Spil, hvorved alles Øien bleve hendragne fra Slotspladsen og fra Spillet til Monarkens naadige Aasyn, hvoraf Naade og Majestæt fremskinne. Men den ved allerunderdanigst Troskab optændte Glæde blev usigelig, da de attente Tilskuere øinede paa Slottet Nordens dyrebarste Klenod, vor Allerlivsaligste Dronning, der havde Allernaadigst behaget at trine til Vinduet og benaadet dette Optog med Sit Allernaadigste Aasyn, hvor-

¹⁾ Ræder. Danmarks Krigs- og politiske Historie I, 214.

ved alle Tilskuerne bleve forvissede om deres Bønners Bønhørelse for Hendes Majestæts Restitution og Allers højeste Velgaaende. Om bemeldte Optog, som siden blev fortsat forbi Raadhuset, hvor ligeledes Fanen blev svinget, igiennem Stadens fornemmeste Gader og endtes udi Grønnegade, hvor Skildtet blev ophængt for Snedkernes Laugshus, haaber man ellers herefter at meddele en udførlig Beskrivelse«.

(Kjøbenhavnske Danske Posttidender 21. Febr. 1749. — Beskrivelse af hele Optoget i Nye Stats-Tidender, Febr. 1749, og R. Berg, Snedkerlavet S. 162—66.)

STADSFYSIKATET I KØBENHAVN.

AF

KREDSLÆGE K. CARØE.

DET første spor til ansættelse af en stadsmedikus i København fører langt tilbage men stopper også hurtigt op. Det findes i Resen's samlinger til Københavns historie i rådstuearkivet, i et kort afsnit om stadsfysici, som indledes med følgende skrivelse fra Frederik I til første borgemester og råd:

Frederik med Guds nåde Danmarks, Venders og Goters konning. Vor gunst tilforn. Vider, at som i selv vel kunne formærke, at i selv, eders borger og menig mand der omkring eders by storligen behøver en doktor og apoteker at bo udi eders by, som i og de besøge kunde udi sygdom og krankhed, da efterdi at der er nu rum og plads udi Gråbrødrekloster udi eders by for sådan leilighed, thi bede vi eder og ville, at med allerførste udlægge nogen bekvemme rum og plads udi forskrevne Gråbrødrekloster, som en doktor og apoteker alle tid bekvemmelig kunde have deres våning og værelse udi, eder selve og den menige mand til gavn og bedste. Her forlade vi os visseligen til og lader det ingenlunde. Skrevet på vort slot Gottorp torsdagen næst efter St. Antonii Abbatis dag (?: 19. Jan.) år 1531.

Om magistraten har opfyldt kongens ønske, er usikkert; nogen læge vides ikke at være bleven ansat, men Pontoppidan meddeler i *Origines Hafnienses*, at der under Frederik I og Christian III var apotek i Gråbrødrekloster.

Der går så omtrent 100 år, inden Resen atter kan fortælle noget om en stadsmedikus i København og om den første da kun disse ord:

»Stadsmedici, så vidt jeg har kunnet finde, var disse:

Doktor Scheel, som siden sig herfra på andre steder har begivet.«

Det er kun meget lidt, der vides om Joakim Scheel; han var født i Rostock og bleven dr. med. der 23. Marts 1625; han er rimeligvis kommen til København 1635, da han blev immatrikuleret 11. Juli; senere var han stadsfysikus til 1639, uden at det dog har været muligt at skaffe nærmere oplysning om hans ansættelse og fratræden; i Dec. 1636 giver Christian IV ordre til, at der skal leveres dr. Scheel nogle af de syge børn i børnehuset, at han derpå gør sin prøve; det er dog næppe, som tidligere antaget, ham, om hvem Christian IV skriver, at han kurerede børnene således, at de efter hinanden kom i kirkegården, men derimod vistnok Ambrosius Rhodius, der var læge ved børnehuset Juni 1636—Juni 1637.

Efter Scheel's bortrejse meddeler Resen, at den senere så bekendte Otto Sperling blev stadsfysikus 4. Juni 1639, antagen dertil »af borgemester og råd efter Korfits Ulfeld's, da statholders, rekommendation; som årligen af stadens kæmner bekom til løn 200 rdl., hvilke han fik udi fire år.«

Heller ikke om denne udnævnelse har det været muligt at finde andet end Resen's udtalelse; og mærkeligt nok omtaler Sperling i sin ellers så omhyggelige selvbiografi heller ikke direkte eller i kronologisk orden, at han fik en sådan udnævnelse; muligvis fordi han hurtigt blev afskediget efter en strid med den ansete borgemester Jakob Mikkelsen, hvilket fremgår af selvbiografien (Birket-Smith's udgave s. 125—27).

Sperling fortæller her, som i almindelighed uden årstal, om uenigheden mellem Christian IV og Ulfeld og deres derefter følgende forsoning, og det må da have været i 1644: »Herover glædede den ganske stad sig igen uden alene hans fjender. Også borgemestrene kom op for at lykønske ham, da dog ingen af dem havde besøgt ham i hans nødstand. Han gav dem også at forstå, at det fortrød ham, at de havde opsagt mig min tjeneste. Borgemesteren Jakob Mikkelsen vilde indvende, at deres ringe intrader ikke tillod dem at holde en medikus. »Hvad?« sagde hr. rigens hovmester, »jeg har forbedret eders intrader med mere end 2000 rdl. om året; jeg ved hel vel, hvo der er årsag heri.« Årsagen var han selv, Jakob Mikkelsen; thi da vi engang skulde følge en brudgom til kirken sammen, talte han mig til med de ord: »H. Doctor, I fortæncker Eder icke, dersom ieg træder ind for Eder.«¹⁾ Jeg svarede: »Herr Bormester, I fortæncker Eder wel icke sielff, dersom ieg tager min Platz der, som ieg bør at tage.« Som vi nu skulde gå med brudgommen, søgte Mikkelsen at træde ind foran mig, men jeg var ham for hastig og tog min tilbørlige plads og vendte mig om, idet jeg sagte sagde til ham: »H. Bormester, der falder Eders Gang, bag efter mig.« Det fortrød den gode herre. Men han har vel siden lært bedre, da hr. rigens hovmester igen kom frem og bebrejdede ham hans handling, thi han lod mig under hånden ved Joh. Braem²⁾, min landsmand og meget kære og fortrolige ven, give at forstå, at når jeg begærede det, kunde jeg vel få tjenesten igen. Jeg svarede Joh. Braem: »Vil i vel råde mig dertil? Jeg beder jer, sig den hoffærdige borgemester, som har søgt at affrontere mig *in actu publico* og siden har tænkt ydermere at affrontere mig, at jeg ved Guds nåde endnu har så mange midler, at jeg kan leve uden den ringe indtægt fra dem, og at jeg ikke vil sælge min frihed for hans stoltheds skyld. Jeg beder jer, gentag mine ord for ham, men har i betænkelighed derved, så vil jeg vel lade ham det vide ved en højere person.« Ak, min kære Mikkelsen var siden så ydmyg, når vi mødtes ved slige lejligheder, at han ingensinde bød sig til at træde ind foran mig. Ja, jeg kunde ikke undlade engang, da vi fulgte en brudgom, at sige til ham: »Vil hr. borgemesteren ikke tage sin plads?« Han blev rød og turde ikke svare. En rum tid derefter blev han syg og lod kongens medikus, dr. Jakob Fabritius kalde til sig, men da sygdommen blev ved, kaldte han også mig. Men jeg lod ham svare, at nu skulde han skikke bud til sin stadsfysikus. Men nok om denne materie.«

¹⁾ Findes således og senere i den i øvrigt på tysk skrevne selvbiografi.

²⁾ Bekendt handelsmand i København, f. 1595, d. 1646. Han var ligesom Sperling født i Hamburg.

Da Jakob Mikkelsen døde 25. Aug. 1644, passer angivelsen om, at Sperling var stadsfysikus fra 1639 i 4 år, altså til ind i 1643, jo godt med det her meddelte.

Fra Sperling's afskedigelse c. 1643 indtil Kölichen's ansættelse 1668 vides det ikke med sikkerhed, at der har været nogen stadsfysikus i København. Det synes dog, som om Simon Paulli, professor i medicin, har været eller fungeret som stadsfysikus, thi i Dec. 1645 og Jan. 1646 fortæller den berømte Ole Worm, ligeledes medicinsk professor, i breve til Henrik Køster, livlæge hos tronfølgeren Prins Christian i Nykøbing p. F., at S. Paulli havde forlangt »pro physicatu« af københavnske apotekere et årligt salarium af 500 rdl. og desuden medikamenter til sin familie, papir, blæk m. m., en fordring, som apotekerne afslog som noget uhørt, da de ikke havde anmodet om »physicus civitatis« hjælp eller trængte til den.

Hvis Simon Paulli har været stadsfysikus i tiden efter 1643, er han i alt fald fratrådt senest i 1664, thi da blev stillingen tilbudt provinsialmedikus i Kristiansstad og Bleking Jens Foss, senere højesteretsassessor, som det fremgår af følgende udtalelse i hans selvbiografi¹⁾:

»Anno 1664, som Gud havde i April hjembefordret til sig min gode sl. moder, for hvis skyld jeg mig der i landet (S: Sjælland) merendels opholdt, blev jeg efter hans kongl. may.^{lts} sl. og højlovlig i amindelse Frid. tertij befaling af hans exscellence hr. Hannibal Sehested så og hans højærværdighed erkebiskoppen d. Hans Svane fordret at indstille mig her i byen at antage den mig allernådigst destinerede statsfysici bestilling, ikke uden et anselig årligt salario. Hvilken allernådigst befaling med skyldig underdanighed at efterkomme jeg straks resignerede den mig anbetroede medici provincialis charge i Kristiansstads len og Bleking, og forføjede mig hid til byen min allernådigste herres vilje at efterkomme, hvortil jeg foruden min medfødte pligt så meget des mere fandt mig befunden, som jeg på

¹⁾ H. Rørdam: Hist. Saml. og Studier I, s. 153.

5 års tid i min ungdom havde af hans kongl. may^{lts} hr. faders C 4 liberalitet haft min fri underholdning og information på Sorø og var derfor og skyldig at employere mit ringe talent i hans kong. may^{lts} tjeniste.

Mens som der samme tid indfaldt noget sært, hvorved dette dessein blev forhindret, sluttede jeg med fornemme venners råd at begive mig til Randers i Jylland, helst efterdi jeg af den fornemste adel og andre fornemme godtfolk, som sig der i og omkring byen opholde, blev dertil indstændeligen ombedet og formanet, og ankom jeg der til byen in Novembri samme år 1664.^c

Hvad det var for »noget sært«, der indtraf, vides ikke; muligvis har det været det altid vanskelige penge-spørgsmål, der yderligere har forhindret ansættelsen af en stadsfysikus indtil 1668.

Som den tredje (og for ham den sidste) i rækken nævner Resen som stadsfysikus Caspar Kölichen, den første, hvis ansættelse kendes i hele dens ordlyd og som vides at have fået sin bestalling kongelig konfirmeret, således som det var blevet skik efter enevældens indførelse. Først fra 1668 kan der således med fuld sikkerhed tales om et stadsfysikat i København; men ikke engang fra den tid har der uafbrudt været en stadsfysikus.

I rigsarkivet findes såvel magistratens bestalling 19. Februar 1668 som den dermed enslydende kgl. konfirmation 15. Juni 1668:

F. 3 gøre alle vitterligt, at eftersom hos os underdanigst ansøges og begæres vores nådigste konfirmation på efterfølgende os elskelige præsident, borgemestere og råd her i staden deres til os elskelige, hæderlig og højlerd d. Caspar Kollichen gifne bestalling lydendes ord efter andet som følger: Præsident, borgemestere og rådmænd udi den kongelige fri rigs- og residensstad København gøre vitterligt at have forordnet og antaget, såsom vi herved forordne og antage hæderlig og højlerd mand Casparem Kollichen, medicinæ doctorem og practicum til en physicum og ordentlig medicum i denne stad, udi hvilken hans officio han skal forpligt være denne stads bedste i alle måder efter sin profession og bestillings games at søge og med samtlige apotekerne her i staden have flittig indseende og foruden den

generalvisitation, som han med hofmedicorum, professorum og her-sammesteds praktiserende medicinæ doctorum deres hjælp og udi deres nærværelse, hver halve år gøre en particulier visitation om al-ting sig ret og som det sig bør forholder. Haver han og derhos flit-tig tilsyn at have, at recepterne stedse lidelig takseres og af apote-kerne sælges, så ingen derudi imod billighed besværges, alle empirici, kvaksalver og deslige, som deres profession ej vedkommer, imodstå og hindre, hvorudi hannem af magistraten al tilbørlig assistens er-vises skal. Ved bartsøkæramtet udi denne stad skal han, når nogen ung mester eksamineres, hos være og ellers have indseende med, at enhver af bartsøkærne, hvis dennem vedkommer, iagttager og ej gør medicis practicis nogen indgreb i deres kurer, mens allene, med hvis deres profession vedkommer dem befatter; samt om nogen sig deri-mod skulde forgribe, skal han tiltænkt være slig disordre magistraten at tilkendegive. Fremdeles skal han udi grasserende sygdomme så-velsom udi pesttid (hvilken Gud dog nådeligen afvende vil) være og blive til stede her i staden og sig imidlertid ej nogensteds herfra be-give og meddele dem hjælp og råd, som det begærer, dog at enhver patient hannem for sin møje tilbørlig belønner. Haver d. Caspar sig end hos magistraten at anmelde og forlov erlange, når udi sunde tider hannem kan tilfalde årsag på nogen tid af staden at udrejse. For sådan velbemeldte d. C. Kõlch's bestilling, besværing og opvart-ning vel billigen hannem straks en årlig pension af staden tillægges skulde, men efter at byens itzige middels tilstand det ej kan tåle, skal dog dertil med tiden forblives tiltænkt, og det så snart stadens vilkår det kan medføre. Meden når efter Guds vilje svage eller smit-somme syges tider kunde indfalde, da skal han straks fra den tid hannem årlig visse pension af stadens kærner gives og betales, så længe slig svage tider varer, beregnet 200 rdl. årlig, foruden hvis hannem især som forberørt gives, for hvis kur og opvartning han en-hver isærdeleshed bevisende vorder. Udi alt forskrevne samt alt an-det forskrevne, hans bestilling kan medføre og gemes være, haver velbemeldte d. Cassper Kõlck sig troligen og flittigen at forholde og derudi sit embedspligt således at observere, som han agter at forsvare og det hannem selv til ære og respekt kan geråde. Hvilken bestil-ling fra dato skal angå og således kontinuere, så længe velbemeldte d. Casper Kõlch samme bestilling tilbørligen forvalter og betjener. Des til vitterlighed under vores herunder trykte stadssekret. Køben-havn den 19. Februarij anno 1668.

Da ville vi forskrevne bestilling udi alle des ord, klausuler og punkter, eftersom den heroven indført findes, nådigst have konfir-meret og stadfæst, så herved konfirmerer og stadfæster. Hafniæ d. 15. Junij anno 1668.«

Det er første gang, at de pligter nævnes, der påhvilede stadsfysikus, egentlig en instruks, der først 145 år senere — 1813 — blev erstattet med en ny. I disse 145 år er det en selvfølge, at stadsfysikatet gennemgik en stadig udvikling, og at der derfor, alt som tiden krævede det, blev pålagt stadsfysikus en række ny pligter, der i det følgende så vidt muligt skal blive fremdragne for hver enkelt fysikus' vedkommende.

I de 19 år, Kōlichen var stadsfysikus, var det ikke mange ny pligter, der blev pålagt ham, men i hans tid blev givet medicinalforordningen 4. Dec. 1672, som endnu er den gældende.

I denne forordnings § 14 hedder det: »Enhver apoteker skal altid have dygtige og forfarne svende, en eller flere efter fornødenhed, og skulle de, førend de anammes i apoteket, forevise deres testimonia til decanum facultatis medicæ eller stadsfysicum og love dem med hånd og mund, at de deres recepter, som af medicis approbatis præskriberes, flittelig og trolig ville præparere; og i § 18 om apotekertaksten: »Ellers skal stadsfysikus i København og medici ordinarii i de andre stæder flittig sig erkyndige om de stigende og faldende varers kurs til Amstêrdam og Frankfurt, på det taksten derpå efter forandring kan rettes den gemene mand til nytte.«

I nær forbindelse hermed står det, at det ved kgl. brev 14. Dec. 1686 blev pålagt Kōlichen i forening med fakultetet at fremkomme med en betænkning om »en vis anordning mellem apotekerne og sukkerbagerne såvelsom urtekræmmerne og adskillige andre her sammesteds, som sig for materialister og destillatorer udgive, at måtte gøres om, hvad specier af apotekertaksten dennem kunde til-lades at handle med.«

Dette endnu stående stridsspørgsmål træder her første gang offentligt frem og venter endnu på sin løsning.

Desuden blev ved kvæsthusets fundats¹⁾ pålagt stadsfysikus tilsyn med de kvæstedes behandling og pleje:

»§ 6. De kvæste, så længe de ej endnu ere helede, skulle spises efter landtaksten, og skal vores deputerede med de tvende borgere drage tilbørlig omsorg og sådan anordning gøre, at deres mad bliver forbedret og forandret, og at de altid god, varm, fordøjelig og dennem

¹⁾ Sjæll. åbne breve 15. Juni 1668, nr. 185.

tjenlig mad bekommer, hvorfor de og tilligemed stadsfysico en spise-takst til hver dag skal opsætte.

§ 11. Den chirurgus eller de, som til de kvæste at kurere eller opsigt med dennem at have bliver antagen, skal være vel in anatomia erfaren, for at de kvæste formedelst deres uvidenhed ej ilde skulle medhandles eller blive forsømede, og skal denne stads fysikus særdeles med dennem have opsigt og følge med hem. chirurgus, når nogen lem formedelst indfaldende nød og årsager af de kvæste må opskæres, for at rådføre dennem i sådanne tilfælde og erindre dennem, om hvis hannem synes derved bør i agt at tages, for hvilken hans umage vi efter tiden og mængden af patienterne hannem à parte gage allernådigst vil tillægge, og desforuden selv betale, hvis medikamenter dertil efter hem. stadsfysici opskrift og attest kan behøves og forbruges, hvorfor og alle recepter af hannem skulle underskrives, om de ellers apotekeren skulle vorde godtgjorte.«

Af Kōlichen's bestalling fremgår det, at der ikke var lovet ham nogen fast årlig gage som stadsfysikus, men det synes dog, som om han snart har fået en sådan, idet der i et bevaret kæmnerregnskab fra 1673 findes opført som lønning til stadsfysikus Kōlichen 150 sletdaler; måske er denne løn senere nedsat til 100 rdl.; i alt fald skriver Resen, at der fra 16.. blev ham årligen forundt 100 rdl.: »eftersom han skal være forpligtet at blive her i staden i pest og smitsom sygdomstid og tjene byen med besigtigelse og andet, hvad forekomme kan, hvorudi staden kan behøve hans tjeneste.« Om disse 100 rdl. har intet nærmere kunnet oplyses; Herholdt skriver i: »Arkiv for Lægevidenskabens Historie«, at det var fra 1677, at Kōlichen fik 100 rdl., uden at angive sin kilde; han følger i øvrigt nøje Resen. For »hans opvartning ved søetatens syge« vides Kōlichen i alt fald i 1683 at have fået 100 rdl.

Det synes af det følgende at fremgå, at det er denne løn, der har trykket stadens kasse så stærkt, at der efter Kōlichen's død 30. Dec. 1687 ikke blev givet ham nogen efterfølger.

Savnet af en stadsfysikus har dog vistnok snart gjort

sig gældende og må til sidst have været følt så stærkt, at Johan Eichel, som det synes af egen drift, søgte om at blive stadsfysikus 8. April 1698.

»Eftersom eders kongl. maj. haver båret den allernådigste milde omhu for sine undersåtter og indvånere i København, at staden ved en physico tilforn har været forsynet, hvilken funktion i nogle år har været vakant og derudover sig adskillige misbrug uformærket ind-sneget, som have draget skadelige konsekvenser efter sig, lægevæsenet til største nachdel, hvorom de, som imidlertid har lært i den daglige praxi allerbedst kunne bære vidne, altså falder til eders kongl. maj.^{ts} min allerunderd. bøn og begæring, at dette mit til den algemene staden bedste hensigtende forslag i nåde må optages, og jeg som eders maj.^{ts} indfødte arveundersåt med den ære må benådes stadsfysici embede at erlange og betjene udi allernådigste konsideration, at jeg allerede i nogle år haver forestået garnisonsmedici embede her i staden uden noget vederlag og derved måt udstanden adskillige viderværdigheder, slig kongl. nåde ikke aleneste skal opmuntre mig til at forrette samme tjeneste med al tilbørlig flid og troskab, men jeg end-også med bønner til gud, den allerhøjeste læge skal anholde for eders kongl. maj.^{ts} langvarige sundhed, lykkelige regering og al kongl. selv-behagelig velstand, forblivende med allerunderd. respekt« o. s. v.

Magistraten, der blev spurgt, svarede 8. Juli 1698:

»At vi ej andet kan befinde, end at det jo var vel fornøden, at denne by med en stadsfysikus blev forsynet, hvis tjeneste kunde emplojeres til den gemene mands kur og assistance såvelsom også ud i adskillige andre tilfælde, mens besynderligen udi svagheds tider såsom dette forår haver haft udscende til; mens årsagen, at vi ej hidtildags haver, som tilforn er sket, antaget nogen anden dertil udi den afgangne doktor Kölliches sted, har været, at staden er nødtørftig og har både store renter årlig at aflægge såvelsom også andre uforbigængelige udgifter, hvorfor vi haver haft betænkende derved. Mens såsom supplikanten ej prætenderer nogen belønning, altså indstiller vi sådant hans ansøgning til hans kongel. maj.^{ts} egen allernådigste villie og disposition, forblivende med allerunderdanigste respekt« o. s. v.

En ny stadsfysikus blev da også ansat; dog blev det ikke Eichel, men Philip Hacquart, som 25. Marts 1699 fik bestalling, uden at det kan ses hvorledes eller hvorfor. Muligvis har her kongens indflydelse gjort sig gældende til fordel for Hacquart som søn af den ved hoffet ansete livkirurg og bartskær ved Holmen Philip

Hacquart den ældre, der var død i 1698; måske kan man også i dette forhold se grunden til, at der i bestallingen gives Hacquart rang med livmedici. At familien Hacquart må have forstået at gøre sig gældende, fremgår også deraf, at ikke alene faderen, men også sønnerne, af hvilke den yngste, Christian Vilhelm, der senere bliver omtalt, var en anset fødselshjælper, nåede vidt frem, skønt de tilhørte den katolske tro.

»C. 5 gøre alle vitterligt, at vi allernådigst haver beskikket og forordnet så og o. s. v. os elskelig doktor Philip Hakquart til at være stadsfysikus i vores o. s. v. København. Thi skal han være os o. s. v. Udi særdeleshed skal han alle og enhver, som hans tjeneste kunde behøve og begære, med største flid og vindskibelighed for billig betaling opvarte og betjene, så og tilbørligen rette sig efter vores om doktore og apotekere allernådigst udgivne forordning, såvidt den hannem kan vedkomme, og ellers i det øvrige sig således skikke og forholde, som det sig en ærekær og oprigtig stadsfysikus egner og vel anstår og herved agter at ansvare og bekendt være efter den ed, han os derpå allerunderdanigst gjort og aflagt haver. Her foruden have vi og allernådigst for godt befundet at bevilge og anordne, så og o. s. v. at bemeldte dokt. Philip Hakquart må og skal herefter udi alle samkvemme nyde og have sin rang udi sæde og gang med vores livdoktorer efter vores senest om rang allernådigst udgangne forordnings videre formelding.«

I de 11 år Hacquart var stadsfysikus, blev, foruden et par mindre væsentlige hverv vedrørende en strid mellem bartskærere og badere og oprettelsen af et apotek på Kristianshavn, kun pålagt ham et betydningsfuldt hverv (og det udførte han ikke), idet han 10. Okt. 1704 fik ordre til sammen med overmedikus ved kvæsthuset (en stilling, der altså ikke mere var forbunden med stadsfysikatet) J. de Buchwald, enkedronningens livkirurg J. P. Prescheur og magistraten at afgive betænkning om eksamination af jordemødrene, som dog ikke blev efterkommet.

Hvorfor Hacquart i 1710 er fratrådt stadsfysikatet, vides ikke; muligvis har han været svag og gammel,

muligvis har den stærkt truende pestfare krævet en yngre og mere energisk mand. I hvert fald fik, efter 12 års ventetid, Johan Eichel 22. Sept. 1710 bestalling som stadsfysikus med samme ordlyd som Hacquart dog uden tilføjelse af rang med livmedici; men til gengæld fik han under samme datum bestalling som viceborgemester (med ascension til borgemester og indtil da rådmandsløn) og »rang udi sæde og gang med borgemestrene i København«.

Det var under meget bevægede og vanskelige forhold, at Eichel var tiltraadt; pesten truede fra søsiden og brød kort efter ud i Helsingør, hvorfor Eichel 3. Dec. 1710 sammen med viceborgemester Grundt¹⁾ og apoteker Scharffenberg fik ordre til at begive sig til Helsingør for at undersøge forholdene der. Til København nåede pesten først henimod Juni 1711, helt sikkert kan tidspunktet ikke angives, men i begyndelsen af denne måned var den i alt fald fuldtud konstateret, og 12. Juni 1711 blev Eichel beskikket som præsens i en til pestens bekæmpelse oprettet sundhedskommission, i hvilken stilling der senere blev lagt en del forskellige hverv på ham, som her ikke nærmere skal omtales; kun skal fremhæves, at Eichel's energiske virksomhed i de måneder, smitsoten rasede, på en tid, da det endnu fandtes i sin orden, at lægerne flygtede, når pest indfandt sig, har gjort ham fortjent til særligt at mindes mellem hovedstadens stadsfysici, af hvilke ingen hverken før eller senere har været stillet over for så fortvivlede forhold.

Som tidligere omtalt var påbudet om at fremkomme med forslag om eksamination af jordemødrene ikke blevet efterkommet; Eichel rejste 1713 atter spørgsmålet, der bevirkede et kgl. reskript til magistraten med befaling om at indberette, hvad der var foretaget i anled-

¹⁾ Det beror på en misforståelse, når O. Nielsen i »Københavns Historie og Beskrivelse« VI, s. 427 skriver, at Grundt var stadsfysikus; han var ikke læge og har ikke fået bestalling som stadsfysikus.

ning af reskriptet 1704; magistraten, i hvilken Eichel selv sad som viceborgemester, svarede, at »det med samme eksamination . . . ej endnu er kommen til nogen rigtighed«, men at man for nogen tid siden havde ladet rodemestrene optegne de jordemødre, de havde kunnet finde; »derefter vi skal med allerunderdanigst hørsommelighed stræbe at bringe dette til bedste rigtighed muligt bliver«; og 8. Dec. 1713 kom der da et reskript til Eichel, livmedikus J. de Buchwald og den tidligere nævnte dr. med. Christian Vilhelm Hacquart, oftest kaldet Philip Hacquart den unge, om »at i de her i staden værende jordemødre med forderligste eksaminere, og de af dem, som i ved eksaminationen ej derudi finde erfaren, reducere.« Imidlertid var der i denne sag optrådt en ny fordrings-haver, nemlig det medicinske fakultet, hvilket fremgår af følgende kgl. skrivelse 10. Juli 1714 til de tre eksaminatorer: »Såsom i allerunderdanigst haver andraget, at de fleste af jordemødrene her i vores o. s. v. København, som efter vores til eder den 8. Decembris næstafvigte år ere blevne eksaminerede, ikkun hel slette in examine skal være befundne, eftersom de enten lidet eller intet skal have vidst af hvad, som til denne så høj nødvendige kunst rekvireres, og at i derfor og til at forekomme den skade og ulempe, som barselkvinder herefter ved jordemødres vanvittighed kunde tilføjes, 15 artikler til samme vigtige værks fortsættelse og forfremmelse have forfattet og os dennem til vores allernådigste approbation allerunderdanigst tilstillet, så er vores o. s. v., at i derover med facultate medica ved universitetet i bemeldte København, som vi forskrevne artikler har tilskikket og derom à parte beordret, sammentræde og nøje med hinanden konferere, på det at alting derudinden kan ske endrægtig og til det gemene bedste.«

Disse sidste ord sigter åbenbart til, at fakultetet havde følt sig forbigået og derfor 27. Febr. 1714 var indgået med et andragende, i hvilket det hævdedes, at en sådan eksamination af jordemødre »altid tilforn er sket udi facultatis medicæ overværelse«, hvorfor dette søger om, at det »i denne passu ej måtte forbigås«. Ved reskript 30. Marts 1714 bestemtes det da, at de, som ønskede at blive jordemødre, skulde melde sig til fakultetet, »som dennem tillige med andre herværende medicis practicis haver at eksaminere, og, såfremt de dygtige befindes, til jordemødre at approbere.«

Der er her dvælet så udførligt ved Eichel's andel i denne ordning, fordi den i alt væsentligt endnu består den dag i dag.

I 1728 havde Eichel været stadsfysikus i 18 år og var bleven 62 år gammel; han ønskede da at træde til-

bage fra stadsfysikatet, men han vedblev at fungere som borgemester (hvortil han var ascenderet ved J. B. Ernst's død 22. Dec. 1722) til sin død 26. Marts 1736. Nogen afskedsbegæring foreligger ikke, derimod en ansøgning fra Edvard Wium 13. Jan. 1728, med efterfølgende bestalling 5. Marts 1728. Bestallingen har samme ordlyd som Eichel's.

Ligesom Eichel oplevede Wium, at en stor ulykke, der også havde stor sanitær betydning, hjemsøgte København, ildebranden i Oktober 1728, der lagde mere end en tredjedel af hovedstaden i aske. Mærkeligt nok findes Wium's navn ikke i det mandtal over indbyggerne, som blev optaget kort efter branden, medens man ellers i dette finder alle de bekendte læger, der da fandtes i København, deriblandt jævnligt Eichel som pant-haver men ikke som ejer eller beboer, hvilket også er ret mærkeligt.

I Februar 1731, da der blev en viceborgemester-plads ledig, søgte Wium denne; af de 11 ansøgere var Wium den eneste læge, men fik desuagtet bestalling 2. Marts 1731 og derved sæde i magistraten, hvad der tyder på, at man har været tilfreds med denne ordning i Eichel's tid. Denne udnævnelse gav anledning til en ret ejendommelig rangstrid, der minder om Sperling's, idet Wium allerede 12. Marts 1731 fremkom med følgende forespørgsel:

»I allerdybeste underdanighed nedlægger jeg for deres majestets fødder denne min allerunderdanigste bøn, deres majestet vilde i nåde anse dette, hvorudi jeg imod vilje nødes allerunderdanigst at forespørge mig. Ved det udi politi- og kommercecollegio ere ordnede 3 officier af landetaten, hvoraf en kaptajn er den ringeste; da som jeg allerunderdanigst iblandt magistraten i samme collegio hidindtil har beholdt det sted af orden i at votere, som i andre rådstueforretninger; men nu gøres prætension måske mest af meldte kaptajn, som hidindtil har voteret for rådmændene, som ere benådigede med kommercerådskarakter, at jeg bør gå ud af mit sted at votere og såvel for meldte kaptajn som for rådmændene imod den hidindtil nyde

orden votere, at deres samtlige rang således konserveres. Understår mig derfor i allerdybeste underdanighed at forespørge, om jeg samme prætension skal konsentere, som jeg ikke uden deres majestets ordre understår mig at vige det sted, hvor deres majestet allernådigst har placeret mig.«

Kongen afgjorde klogeligt striden ved at udnævne Wium til virkelig kommerceråd og beordre, at udnævnelsen skulde antedateres, forud for rådmændenes bestallinger 2. Marts; i koncepten er da også datoen 15. Juni overstreget og 1. Marts 1731 sat i stedet.

Hverken af sit viceborgemesterembede eller af sin kommercerådstitel fik Wium lang glæde, thi allerede 3. Okt. 1731 døde han kun 41 år gammel; og nu dukker op som stadsfysikus, vistnok protegeret fra højere steder, en ung tysk læge Theodor Wilhelm Grothaus, som rimeligvis skyldte den da herskende pietisme sin forfremmelse; han var nemlig, eller blev i alt fald snart Herrnhutter og opgav hurtigt stadsfysikater for at gå til Vestindien som missionær for brødreneheden.

Det er ret betegnende for forholdene under Christian VI, at det ikke alene er en tyskfødt men også tysk skrivende mand, der nu bliver stadsfysikus i Danmarks hovedstad; Kölichen, der også var tyskfødt, ansøgte på dansk, og alle skrivelser til ham og de tyskfødte Hacquarier og Buchwald er på dansk.

Af Grothaus' ansøgning ses det, at fysikater stadigt var ulønnet, og han anmoder derfor om at komme i betragtning, når et filosofisk professorat bliver ledigt; derimod omtaler han ikke i sin ansøgning, at han allerede var ansat ved Vajsenhuset. Hans bestalling blev udstedt 15. Febr. 1732, men allerede 1734 ansøgte han om afsked, hvilken bevilgedes ham 31. Juli 1734; nogen afskedsansøgning foreligger ikke, heller ikke nogen ansøgning fra Christen Lodberg Friis, der fik bestalling som stadsfysikus 10. Dec. 1734.

Da collegium medicum få år efter blev oprettet (9. April 1740), fik stadsfysikus ordre til at indtræde som fast medlem af dette. I øvrigt skete der ingen forandringer i de 13 år, Friis var stadsfysikus, indtil han ved Detharding's død 19. Okt. 1747 trådte ind som professor i det medicinske fakultet og opgav stadsfysikatet.

Efter Friis' fratræden søgtes fysikatet af T. Wirth, M. H. Peckel, F. de Buchwald, G. Mühlhausen, G. B. Rudolphi, J. V. Bing og Peter Rudolph Wandeler, der fik bestalling 26. April 1748. Ved denne besættelse blev det medicinske fakultet spurgt om ansøgernes kvalifikationer; det er første og eneste gang, at dette er sket; senere blev det collegium medicum, der adspurgtes.

Efter næsten 23 års virksomhed fik Wandeler 23. Jan. 1771 kongelig befaling til at tage sæde i magistraten »som før er sket«. Det var begyndelsen til den fuldstændige omdannelse af magistraten, som Struensee kort efter iværksatte, og det var forgæves, at kancelliet protesterede mod ordene »som før er sket« ved at gøre opmærksom på, »at ingen stadsfysikus hidindtil har haft i sin bestalling at skulle tillige tage sæde i magistraten«, og henvise til, at kun Eichel og Wium havde været beskikkede som viceborgemestre, den sidste endda først 3 år efter sin udnævnelse til stadsfysikus.

På denne forestilling fra kancelliet er med Christian VII's egen hånd tilføjet: »Stadens fysikus skal bestandig sidde i magistraten, uden at betales, men han skal have 400 rdl. som fysikus af stadens kasse.« Reskript herom udgik 9. Febr. 1771 og efterfulgtes af et nyt 22. Marts 1771: »Stadsfysikus skal sidde i magistraten som virkelig rådmand så og således anses, omendskønt han ingen gage nyder.« Altså i løbet af to måneder hele tre reskripter, et talende vidnesbyrd om Struensee's hæsblæsende reformiver.

Herligheden varede da også kun et år; efter Stru-

ensee's fald blev der nedsat en kommission til at undersøge, hvad der atter skulde forandres i det meget ny, han havde indført, og i dens forestilling af 12. Sept. 1772 kom punkt 10 til at lyde således: »At stadsfysikus skal være et medlem af magistraten, som i afvigte år blev fastsat, kunne vi ikke finde nogen tilstrækkelig grund til eller indse, at nødvendigheden skulde udfordre det. At blive vicerådmand vilde nuværende stadsfysikus, professor Wandeler næppe være tjent med. Imidlertid er han udi forrige år som rådmand bleven tillagt 600 rdl.; det kan og ikke heller nægtes, at jo stadsfysici forhen faste løn, 150 rdl., er vel ringe; altså indstille vi allerunderdanigst: Om ikke bemeldte professor og stadsfysikus for hans betjeningstid kunde tilstås et tillæg af 250 rdl., følgelig med den forrige løn af 150 rdl. en årlig gage af 400 rdl., hvorimod han af magistraten aldeles måtte udgå, og hans udi qualité som rådmand hafte gage igen tilfalde stadens kasse.« I overensstemmelse hermed resolveredes 1. Okt. 1772.

I denne forestilling er der to dunkle punkter; det har nemlig ikke kunnet oplyses, når stadsfysikus har fået 150 rdl. som »fast løn«, og heller ikke, hvorledes det forholder sig med de 600 rdl., der var tillagt ham som rådmand, da det jo i reskriptet 22. Marts 1771 udtrykkelig bestemtes, at han vel skal sidde i magistraten som virkelig rådmand men uden gage. Af kæmnerregnskabet for 1771 fremgår det dog, at denne gage er udbetalt stadsfysikus.

Af ny pligter blev der kun pålagt Wandeler at tage sæde i den 1770 oprettede karantænekommission, dog næppe ex officio som stadsfysikus, thi hans efterfølger blev først medlem af den tre år efter, at han var bleven stadsfysikus; alle følgende stadsfysici synes dog at have været medlemmer af denne kommission.

Efter Wandeler's død 6. Juni 1775 søgtes stadsfysi-

katet af J. H. Schønheyder, J. C. Lange, H. V. Gulbrand, N. Friberg og Peter Christian Abildgaard, der af collegium medicum indstilledes sammen med Friberg og fik bestalling 12. Juli 1775 med den ifølge reskript 1. Okt. 1772 bestemte gage af 150 rdl.

Imedens Abildgaard var stadsfysikus, udkom rådstueplakat 1. Dec. 1779, ved hvilken stadsfysikus bemyndigedes til på embeds vegne med fornøden assistance af politiet at hindre og afvende handel hos uvedkommende af ind- og udvortes udenrigs medicin (arkana); desuden blev det forbudt alle dem, som forfatter og trykker de offentlige blade, under tiltale at indrykke anmeldelser om sådanne midler, med mindre stadsfysikus' påtegning derpå findes efter collegii medici foregående samtykke, en bestemmelse, som endnu i de allersidste år med nytte er bleven anvendt.

På grund af sine mange andre offentlige hverv og svageligt helbred søgte Abildgaard 4. Nov. 1782 om at måtte nedlægge embedet som stadsfysikus og de dermed forbundne forretninger som medlem af collegium medicum, jordemoderkommissionen og karantænekommissionen, hvorefter afsked bevilgedes ham 4. Dec. 1782.

Efter Abildgaard's afsked søgtes fysikatet af A. N. Aaskow, A. B. Ranøe og Christian Elovius Mangor, der allerede i adskillige år havde været landfysikus og nu fik bestalling 19. Febr. 1783 med samme ordlyd som tidligere og altså en gage af 150 rdl.

Det var selvfølgelig umuligt at leve af denne gage, og efterhånden var embedspligterne stadigt blevet flere og mere omfattende, som det vil ses af følgende ansøgning, som Mangor indgav 1784; de krævede derfor også mere og mere arbejde, så at der ikke blev tilstrækkelig tid til at passe den private praksis, som fysikus navnlig var henvist til at leve af.

»Stadsfysikatet her i København, som jeg har haft næsten i 2 år, siden hr. professor Abildgaard frasagde sig samme, er uden modsigelse et af de vigtige medicinske embeder i deres majestæts riger, dels som fysikat for staden og nærmeste amt eller med 130,000 mennesker,

dels formedelst de dertil lagte mange og forskellige forretninger, langt flere og langt vigtigere og fortrædeligere, end nogen kan forestille sig, før han kommer i embedet; og dog er intet embede af betydning i deres majestæts riger og lande så slet aflagt. 150 rdl. er den hele løn, ej over 2 mark daglig, når skatterne ere fradraget; thi det uvisse kan ej være 10 rdl. årlig. Så utroligt som det lader, så sandt er det.

Men det har ej altid været således. 1710 blev fysikus beskikket at være tillige rådmand med tilsigelse at skulle tillige efter turen avancere til borgemesterløn, og dog bestod København dengang ej uden af halvdelen de mennesker som nu, og forretningerne vare meget få og alene de, som immediate flød af hans embede. Siden den tid har man endnu tillagt:

1) at sidde i jordemoderkommissionen fra 1730 [?] og derved deltage i alle jordemodereksamina og alle de erklæringer, som angå jordemodervæsenet i begge kongeriger og alle kolonier.

2) fra 1740 at være medlem af collegio medico og tage del i alle dette collegii forretninger.

3) fra 1770 at være medlem i karantænekommissionen og tage del i de deraf flydende rejser, erklæringer og foranstaltninger, når, som gud forbyde, landene trues med pest.

4) at have opsigst med de græssende smitsomme sygdomme, om slige udbrede sig, og til den ende foreslå fornødne anstalter; samt ugentlig konferere de derom meddelte kirkesedler.

5) alle obduktionsforretninger i byen og på landet; forhen da der var forskellige jurisdiktioner, foranstaltedes de af forskellige, som af hofmedico, regimentsfeltskærerne og divisionschirurgis; men siden 1770, da alle retter ere forenede under hof- og stadsretten, bliver fysikus rekvireret til dem alle, og da disse forretninger altid betræffe fattige, så må de gøres uden betaling.

6) Det samme kan og siges om alle besigtigelser på levende og om erklæringer, som æskes af retten; de meddeles alle af fysico siden bemeldte retters forening og alle omsonst.

7) at udstede attest for alle dem, som ville købe gift på byens apoteker. Disse attester ere mangfoldige, næsten daglige, og jeg får intet for dem uden uvenskab, når jeg nægter dem for ubekendte og usikre personer.

8) at have indseende med, at ingen falbyder medikamenter uden collegii medici tilladelse.

Allernådigste konge! så mange og flere ny forretninger ere til-lagte embedet, siden man forringede lønnen fra en rådmands fulde gage til 150 rdl. og det i disse dyre tider, da 150 rdl. ej betyde mer end 50 rdl. ved begyndelsen af dette århundrede. Deres majestæt behagede og at erkende dette 1770 ved at tillægge fysico 250 rdl. til de forhen hafte 150 rdl., da de forenede alle retterne, for det tillæg af

forretninger, han herved fik; men det tillæg blev ved professor Wandeler's død frataget igen, og dog har man siden den tid tillagt embedet flere og en practico, som skal leve af praxi, skadelige forretninger. Da der nu er intet embede i landet, som man betaler med den stående gage, som jo har fået betydeligt tillæg i dette århundrede i betragtning af levnetsmidlernes forhøjede pris, men fysikater derimod er blevet ved det samme, uagtet sine mange vigtige og besværlige forretninger, ja uagtet forretningerne ere stegne til firdobbelt, så beder jeg allerunderdanigst deres majestæt vilde allernådigst igen forunde embedet den forhen hafte løn af 400 rdl.

Når da lønnen bliver således, kunde endog adskillige af de senere tillagte forretninger indrettes bedre af staten til mere nytte; ja man kunde tillægge fysico tilsynet med de syge i stadens arrest og på rådstuen; og jeg skulde da arbejde med glæde og uden suk; thi det er overmåde ydmygende at være i et embede af så megen vigtighed og så megen besvær og dog være lønnet ringere end de ubetydeligste betjentere i byen.«

Om denne ansøgning forlangte kongen magistratens erklæring; de 32 mænds forsamling udtalte, at »da det er en almindelig regel, at enhver, som arbejder for publikum, nogenlunde bør belønnes efter billighed, så anse vi det overensstemmende dermed, at han for sit arbejdes formerelse i den egentlige borgerlige etat af stadens kasse kunde tilstås en forbedring i sin årlige løn af et hundrede rdl.«. Magistraten svarede derefter kancelliet, at det ikke kunde anses for ubilligt, at Mangor fik »noget« for sit arbejde med obduktionerne, der foretoges for hof- og stadsretten, og dette da måske kunde udredes af denne rets sportelkasse, men at den ikke agtede at forhøje lønnen, skønt de 32 mænd havde foreslået det. Finanskollegiet foreslog derpå, at når magistraten vilde give bestemt erklæring om, at den vilde give fysikus 100 rdl. mere årligt, vilde det indstille til kongen, at der af dennes kasse også ydedes ham 100 rdl. årligt, men hertil svarede magistraten, at den ingen anledning fandt.

Magistraten fik dog ingen glæde af sit kniberi, thi kancelliet indstillede, at stadsfysikus, som er ringe aflagt

mod andre fysici, måtte af stadens kasse tillægges 100 rdl. årligt, hvilket fik kgl. stadfæstelse 11. Febr. 1785, og ved kgl. resolution 16. Marts 1785 blev der desuden tillagt Mangor 100 rdl. årligt af kongens kasse.

Selv disse forhøjelser var ikke tilstrækkelige til at skaffe Mangor, »der sad i et lille embede med en stor familie«, udkomme, og ved prof. C. Jensenius' død 3. Nov. 1795 søgte han derfor den lønnede sekretærplads i collegium medicum, i hvilket han som stadsfysikus selv havde sæde, og blev også 4. Dec. 1795 ansat i denne plads, dog med tilføjelse af, at hans stemme som stadsfysikus bortfaldt så længe.

Imedens Mangor var stadsfysikus, blev der pålagt fysikatet en ny pligt, nemlig ifølge den 1. Juli 1799 approberede plan for fattigvæsenet at tage sæde i dettes direktion og derved også i direktionen for Almindeligt Hospital.

Efter 33 års embedstjeneste, hvoraf 17 som stadsfysikus, og i en alder af 62 år søgte Mangor på grund af tiltagende svagelighed og sorg over en søns død, som allerede var begyndt at hjælpe ham med hans arbejde, afsked 25. Juli 1800 og bad om en pension, ikke efter embedets indtægter men de mange års tjeneste. Hvorfor der intet svar indløb, vides ikke; 22. Jan. 1801 gentog han sin ansøgning, i hvilken han fremhæver, at hans praksis er aftagen på grund af hans mange embedsforretninger, og det var dog den, han mest skulde leve af; han var medlem af collegium medicum, jordermoderkommissionen, karantænekommissionen og fattigvæsenets direktion og desuden af forskellige kgl. kommissioner. Nu var der imidlertid lejlighed til at skåne den kgl. kasse for pension, thi den ene borgemesterplads var ledig, og den mener Mangor, at han nok kunde bestride og endda beholde sæde i de nævnte kommissioner. Han henviser til, at Eichel havde begge embeder, men opgav fysikatet og vedblev at være borgemester.

Kancelliet må have tilskrevet magistraten og denne forespurgt de 32 mænd, der meget ønskede at beholde Mangor; magistraten svarede derfor kancelliet, at den

gerne vilde forhøje stadsfysikus' gage fra 250 til 300 rdl., skønt stadens kasse vanskeligt kunde udrede dette, men da magistraten frygtede, at denne forhøjelse ikke vilde være tilstrækkelig til at få Mangor til at forblive, fremsatte den et ønske om en yderligere forhøjelse andetstedsfra; kancelliet vendte dog det døde øre til, og magistraten rykkede nu ud med, at den også var bange for en ny stadsfysikus' ansættelse, fordi den ikke så nogen udvej til at skaffe pension til den afgåede. Herfor slap den. Mangor havde imidlertid gennemgået en hård sygdom og indgav 5. Marts 1801 en ny ansøgning om afsked om muligt inden udgangen af Marts, men inden afgørelsen kom, døde han 17. Marts 1801.

I en senere ansøgning fra stadsfysikus A. Lund siges det, at Mangor var udnævnt til borgemester 13. Marts 1801; det beror dog vistnok på en forveksling med, at der den dag udgik kgl. resolution om oprettelse af en lægekyndig borgemesterplads.

I Jan. 1801 havde nemlig kancelliet udbedt sig magistratens erklæring, om ikke dens forretninger kunde inddeles i visse bestemte fag og hvert fag nærmest henlægges under et af dens kamres særdeles bestyrelse. Efter forskellige forhandlinger blev en sådan ordning fastslået ved kgl. resolution 13. Marts 1801, hvis andet punkt kom til at lyde således: »At opsynet over sundhedspolitiet i almindelighed skal henlægges under et af disse hovedfag og en lægekyndig mand beskikkes til viceborgemester, til hvem disse fag kunde betros.«

Måske har det været hensigten at give Mangor dette embede, hvilket han, som foran omtalt, havde ønsket; hans død kort efter har måske også været grunden til, at det er trukket ud med besættelsen af pladsen; snarere har grunden dog vist været, at gageforholdene først blev ordnede 14. Aug. 1801, hvorefter Jens Bang, da medicus ved Sorø akademi, 25. Aug. 1801 søgte pladsen —

andre ansøgere ses der ikke at have været —, men først 16. Okt. 1801 fik han bestalling at være viceborgemester i København. Som sådan fik han første viceborgemesters løn 400 rdl. og ifølge reskript 14. Aug. 1801 tillige 1000 rdl. af politiets besparelsesfond. Af de 400 rdl. måtte Bang dog afgive 200 rdl. i nådsens år til fhv. borgemester Schiøtt.

Af en senere udtalelse i en af Lund's ansøgninger synes det at fremgå, at denne deling af lægekyndigheden mellem en borgemester og en stadsfysikus ikke havde vist sig heldig; i hvert fald fik det lægekyndige borgemesterembede ikke lov til at bestå ret længe, thi allerede ved kgl. resolution 30. Maj 1806 bestemtes:

»at det medicinske borgemesterembede, som nu formedelst sundhedscollegii oprettelse er mindre nødvendigt end forhen, skal til besparelse for stadens kasse, når den nuværende borgemester, du os elskelig justitsråd Bang derfra afgår, blive ubesat og ingen lægekyndig borgemester igen ansættes, men derimod stadsfysikus forpligtes at tiltræde magistratens deliberationer, så ofte han af overpræsidenten tilsiges, imod en godtgørelse, som i sin tid bliver at bestemme.«

Efter Mangor's død 17. Marts 1801 søgtes stadsfysikatet af B. Bojesen, S. Bugge, R. Frankenau, J. Koefoed og Poul Scheel, der fik bestalling 26. Marts 1802 med en af hensyn til indfødsretten lidt ændret ordlyd: »at vi hermed beskikke og forordne vores hofmedikus, dr. med. os elskelig Poul Scheel, som har de udi indfødsretten fastsatte egenskaber, til at være stadsfysikus i vor kgl. residensstad København med den dette embede ved vore reskripter 1. Okt. 1772 og 11. Febr. 1785 af stadens kasse tillagte løn 250 rdl. i stedet for den forrige og ved døden afgangenen stadsfysikus Christian Elovius Mangor«. ¹⁾

¹⁾ Der findes ved sagen ingen andre ansøgninger end Scheel's, der ikke er dateret men har stempelmærke fra 1801, og overhovedet intet, der forklarer, hvorfor der gik et helt år, inden stadsfysikatet atter blev besat; måske hænger det sammen med den samtidige besættelse af den lægekyndige borgemesterplads, der jo også trak længe ud.

Da sundhedsskollegiet oprettedes 13. Maj 1803, fik Scheel sammen med de tidligere medlemmer af collegium medicum befaling til at tage sæde i dette, dog ikke i sin egenskab af stadsfysikus. Senere blev det pålagt ham at modtage anmeldelse fra præsterne om dødfødte børn, at føre tilsynet med vaccinationen, da den vigtige forordning af 3. April 1810 herom udkom; og som et kuriosum kan bemærkes, at han fik tilladelse til at obducere de druknede menneskers lig, som forefindes i de i København eller omkring samme værende vande, når de ikke kendtes eller forlangtes udleverede, en bestemmelse, der synes at vidne om særlig videnskabelig interesse hos Scheel.

Den 25. Febr. 1808 døde Jens Bang og dermed bortfaldt som tidligere omtalt den lægekyndige borgemesterplads; magistraten indstillede da, om ikke stadsfysikus, der skal tiltræde magistratens deliberationer, så ofte han af overpræsidenten tilsiges, og i betragtning af hans mange forretninger uden for magistraturen måtte af de 500 rdl. (som blev tilbage af Bang's 1000 rdl. efter at 500 rdl. på anden måde var anvendte) tillægges 250 rdl., så at hans gage af stadens kasse i alt vilde blive 500 rdl.

Samtidigt indgav Scheel en ansøgning om gageforhøjelse, i hvilken han nærmere omtaler, hvad der nu påhviler ham af pligter:

»Hovedstadens fysikus er ex officio medlem af sundhedsskollegiet og dets jordemoderkomité, direktionen af fattigvæsenet, dets medicinalkommission og direktionen for det almindelige hospital. Som medlem af karantænekommissionen er det hans pligt at besøge skibenes visitation på reden og andre didhørende forretninger; han er pligtig til at undersøge og at give sin skriftlige erklæring over havarerede kornvarer og bedærvede fødevarers beskaffenhed, som bringes for politiretten; han må foretage visitationerne af de for politikammeret bragte veneriske syge; han udsteder sin erklæring over de personers sindsforfatning, som her fra staden i St. Hans hospital skal indlægges formedelst sindssvaghed; ved alle de mangfoldige slagsmål blandt almuen, som komme for politiretten, må stadsfysikus udstede sin attest over den udøvede vold; stadens apoteker visiteres af ham; han tiltaler for politiretten ulovlig medikamenthandel og kvaksalveri; af ham fordres tilsyn med redningsanstalterne for de druknede; endeligen påligger ham de her i staden såre ofte forefaldende legalobduktioner.

Alle disse og en del andre poster kunne anses for stadsfysici

løbende forretninger, som i og for sig selv ere byrdefulde. men blive det endnu mere derved, at de indtræffe til ubestemte tider, som oftest mange på engang; og de vokse endnu mere. når børnekopper eller nogen anden epidemisk og contagios sygdom udbryder i byen. Det ansvar og de byrder, som i almindelighed og især da hvile på stadsfysikus, ville bedst kunne bedømmes efter det kgl. sundhedscollegii udkast til hans instruks, som hos bemeldte collegium nu er under ventilation.«

Det må sikkert indrømmes, at 250 rdl. i fast gage og små, usikre sportler var et ringe vederlag for et så stort og ansvarsfuldt hverv, og Scheel anfører da også i sin ansøgning, at stadsfysikus i Hamburg har over 1200 rdl.; han ansøger derfor om, at gagen må forhøjes til 1200 rdl., »en sum, der i betragtning af livets første fornødenheders høje priser og min stilling som embedsmand og læge, der foranlediger en del ikke ubetydelige videnskabelige udgifter, vist ikke vil anses for altfor stor.« Det har cancelliet dog ment, thi i dets forestilling 15. Juli 1808 indstiller det Scheel til en forhøjelse af 500 rdl., så at den hele gage vilde blive 750 rdl., men ikke engang så meget opnåede han, thi ved kgl. resolution 22. Juli 1808 fik han kun 300 rdl. tillæg, altså 550 rdl. i alt.

I 1810 søgte Scheel atter om forhøjelse af sin gage, og cancelliet, der følte det grundede i denne bøn, spurgte magistraten, om der ikke af stadens kasse kunde tillægges ham en sådan forhøjelse; og da der netop ved dødsfald i magistraten var blevet 200 rdl. ledig, erklærede magistraten sig villig til at overlade Scheel disse som et personligt tillæg, hvilket fik kgl. resolution 24. Dec. 1810.

Efter Scheel's død 7. Juni 1811, søgtes stadsfysikater af C. A. Gulbrand, J. C. V. Wendt og Andreas Lund, der fik bestalling 17. Sept. 1811 med samme ordlyd som sidst. Der er her det mærkelige, at der i indstillingen står, at embedets indkomster er 750 rdl., hvilket de faktisk ikke var, thi ved Scheel's død skulde det personlige

tillæg af 200 rdl. være faldet bort. Det kom, som det skal ses, senere til at spille en rolle ved et nyt andragende om gageforhøjelse.

Vistnok i 1801 må det være besluttet, at der skulde udarbejdes en instruks for stadsfysikus, thi 27. Maj 1801 indsendte en dertil nedsat kommission et udkast til cancelliet, hvor det ses at være blevet behandlet i Nov. 1801; først i Nov. 1802 findes der atter noget herom, idet Jens Bang som lægekyndig borgemester indsender et mere udførligt udkast, og atter et godt år senere, i Dec. 1803, udbeder sundhedskollegiet sig forskellige oplysninger for at kunne afgive betænkning over det kollegiet tilstillede udkast til en instruks. Af en ytring af Scheel i en ansøgning fra 1808 synes det at fremgå, at der endnu i dette år er forhandlet i sundhedskollegiet om en sådan instruks, men i akterne findes intet herom, før Lund 11. Nov. 1811 søgte cancelliet om at få udstedt en instruks »for at kende omfanget af mit embede såvel de pligter, der påligger mig, som de rettigheder, der tilkommer mig«; idet han tilføjer, at han har hørt, at en sådan instruks er under arbejde i sundhedskollegiet. Kollegiet indsendte da også 7. Dec. 1811 et udkast til en instruks, men først 16. Marts 1813 fik det gennemarbejdede udkast kgl. resolution og trådte i kraft 23. Marts 1813. Instruksen, der endnu er gældende, lyder således:

Instruction for Stadsphysicus i Kjøbenhavn.

§. 1. Stadsphysicus skal paasee alt, hvad der hører til at bevare og befordre Stadens Indvaaneres Sundhed. Saasnart han faaer Kundskab eller Formodning om noget for Sundheden skadeligt, enten i private eller offentlige Huse og Stiftelser, skal han, naar det er af den Beskaffenhed, at det kan blive en Gjenstand for Medicinalpolitiet, hos vedkommende Øvrighed, Direction eller Foresatte forlange fornøden Undersøgelse anstillet, og, efter Overlæg med den executive Magt, bringe de fornødne Foranstaltninger i Forslag. §. 2. De Forslag, han maatte finde sig anlediget til at affatte, være sig enten Sundhedspoliets Forbedring, eller nogen anden Deel hans Embede vedkommende, har han at indsende til Vort Sundheds-Collegium i Kjø-

benhavn. Til samme Collegium har han ogsaa at henvende sig, naar han in quæstionibus artis maatte have nogen Tvivl. Men dersom han i Udførelsen af sit Embede skulle behøve Assistance, da har han derom at henvende sig til den executive Magt. §. 3. Naar hidsige epidemiske Sygdomme vise sig i Staden eller paa dens Grund, skal han, efter Overlæg med Stadens Politimester og øvrige Vedkommende, foreslaae og udføre de Foranstaltninger, som til slige Sygdommes Standsning og Udryddelse eragtes fornødne. Bliver en saadan bekjendt Epidemie paa en usædvanlig Maade overhaandtagende og haardnakket, eller og en ualmindelig og pestagtig Epidemie udbryder, har han uopholdeligen at gjøre Indberetning til Vort Sundheds-Collegium, saavel om Sygdommens Beskaffenhed og de formodede Aarsager til samme, som og om de Midler, der allerede ere anvendte eller kunde anvendes til at standse og udrydde den. Naar Epidemie indtræffer, bør han desuden i de offentlige Tidender betimeligen gjøre Almuen opmærksom paa de bedste Forebyggelsesmidler, samt paa diætetiske Feil. §. 4. Skulde det forebringes Stadsphysicus, at Koppe-Sygdom har yttret sig i hans Embedskreds, da er det hans Pligt uden mindste Ophold at forskaaffe sig Kundskab, om saadan Sygdom virkelig er Smaakopper. Finder han da, at dette er Tilfældet, har han strax at henvende sig til Politimesteren, for at Forordningerne af 17 April 1782 og 3 April 1810, samt Cancellie-Placaten af 19 April 1805 kunne blive satte i Execution. §. 5. Iøvrigt bør Stadsphysicus med al Flid søge at fremme Vaccinationen i sin Embedskreds. For at han kan vide, hvo der til Praxis er authoriseret, bør han forskaaffe sig den, efter Sundheds-Collegiets Foranstaltning, trykte Liste over authoriserede Læger i Danmark; ligesom han og fra bemeldte Collegium Tid efter anden vil blive meddeelt Navnene paa dem, som herefter til Praxis vorde authoriserede. Det er hans Pligt at vaage over, at Qvaksalvere og de saakaldte kloge Folk og overhovedet enhver, der ikke har faaet Tilladelse til at udøve en eller anden Deel af Lægevidenskaben, ikke befatter sig med Curer, eller forordner Lægemidler for indvortes og udvortes Sygdomme. For end mere at kunne have Leilighed til at opdage slige Qvaksalvere, skal han være berettiget til af Apothekerne at forlange sig tilstillet de Recepter, som Uberettigede maatte have skrevet, og som Apothekerne i det Øiemed bør holde tilbage. Naar han iøvrigt forlanger Action anlagt mod nogen for Qvaksalverie, er han befriet for personligt Møde i Retten, imod at han skriftligen erklærer, at han ingen videre Oplysning kan meddele, end den hans Klage indeholder. Af den i en saadan Sag passerede Dom, bør Retten, paa hans Forlangende, meddele ham en Udskrift paa ustemplet Papiir og uden Betaling. §. 6. Han bør sørge for, at Redningsanstalterne for tilsyneladende Livløse ere i god og brugbar Stand. Hvor han selv kan være tilstede ved saadan ulykkelig Hæn-

delse, bør han stræbe, saavidt mueligt, at tilveiebringe den hastigste og virksomste Hjælp. Til Videnskabens Fremme er det ham tilladt, naar al Hjælp har været frugtesløs, at obducere de i Liighuset ved Langebro henlagte Lig. §. 7. Det paaligger ham, efter Canc. Plac. af 21 Mai 1811, at syne og udstede Attest om Lig af den jødiske Religions Bekjendere, i de Tilfælde og imod den Betaling, som bemeldte Placat fastsætter. Skulde nogen anden privat Mand forlange noget Liig synet, for at forvisses om, at Mennesket er dødt, er han forpligtet at foretage et saadant Syn, i det mindste for samme Betaling, som i nysnævnte Placat er bestemt. §. 8. Stadsphysicus bør besørge og selv være tilstede ved alle legale Obductions-Forretninger, som requireres i det ham anbetroede Physicat, naar ikke hans betimelige Møde formedelst usædvanlige Omstændigheder bliver umuelig. Til at foretage Obductionen, requirerer han een, eller hvis mueligt er, tvende examinerede Chirurger, dog ikke den, der har havt den, der skal obducere, under Cuur i hans dødelige Sygdom. Obductionen lader Stadsphysicus Chirurgen foretage i Overværelse af Rettens Middel, Gjærningsmanden, naar denne, i Tilfælde af Vold eller Drab, er tilstede, samt den Læge, der har betjent Obducenten i dennes sidste Sygdom. Stadsphysicus bør derved nøie have Tilsyn med, at alle Legemets Dele, efter Omstændighederne, blive undersøgte, og at der ikke ved uagt-som Section skee saadanne Læsioner, som kunde gjøre visum repertum tvivlsomt. Naar Gift formodes at være Aarsag til Døden, bør Stadsphysicus ei alene nøie examinere læsionem ventriculi & intestinorum, men ogsaa contenta ventriculi, og alle øvrige Dele, hvori Giften mueligen kunde være anbragt, og ved bekjendte videnskabelige Forsøg forvisse sig om Giftens Tilværelse og Beskaffenhed. I sidstnævnte Øiemeed maae han, hvis han finder det fornødent, tilkalde en bekjendt Chemicus. Kan den chemiske Undersøgelse ikke iværksættes paa selve Stedet enten under eller strax efter Obductionen, bør de forefundne mistænkelige Substantser opbevares i et reent Kar, som vel tilproppes eller tilbindes med Blære, og forsegles af Stadsphysicus og øvrige Vedkommende. Naar den videre chemiske Undersøgelse iværksættes, hvilket bør skee saasart mueligt, tilsiges alle Vedkommende, i hvis Overværelse Karret atter aabnes. Hvad der af det giftige Contentum, efter anstillet Prøve, er tilovers, skal strax optages i et passende Kar, og med Stadsphysici og Obducentens Segl forsynes, for derefter at fremstilles i Retten. Det bør strax af Obducenterne nedskrives, hvorledes Alt ved Obductionen forefindes, og intet deri senere forandres, udslettes eller raderes. Vedkommende, som ere tilstede, bør med deres Underskrift attestere Rigtigheden. Skulde nogen af de tiltagne Chirurger ikke være enig med Stadsphysicus, afgiver han sin særskilte Obductions-Beretning. Den passerede Obductions Beskrivelse bør nøiagtigen følges i visum repertum, og af Samme atter uddrages Conclu-

sionen, hvorefter den, forsynet med de tilstede værende Lægekyndiges Paategning, strax bør indsendes til vedkommende Sted. Skulde Stadsphysicus i noget betydeligt Tilfælde, især hvor der kan blive Spørgsmaal om Anvendelse af Livsstraf, finde Sagen tvivlsom, bør han indsende sin Beretning til Sundheds-Collegium, hvilket atter fremsender den til Retten, ledsaget med sin Betænkning. Iøvrigt skal Stadsphysicus bruge al muelig Forsigtighed ved at syne og aabne Cadavera; ligesom han og med yderste Vaersomhed, dog i et tydeligt og forstaaeligt Sprog, bør affatte sin derom udstedende Attest, den han ikke bør støtte paa andet end rene og klare Data. §. 9. Da det er af Vigtighed, at den veneriske Sygdom standses, bør han være betænkt paa og for Vedkommende foreslaae de i saa Henseende nødvendige Foranstaltninger; ligesom han og i Forening med Politimesteren bør, saavidt mueligt, fremme sammes Iværksættelse. Han bør, saavidt mueligt, søge at hindre alt, hvorved Luften kan bedærvs, og paasee, at Vandet holdes reent og sundt. §. 10. Han skal have et vaagent Øie med Kornvarer, der angives som havarerede eller paa anden Maade bedærvede. Overhovedet henhøre alle Slags Spise- og Drikkevarer, som falholdes, under hans Opsyn; han bør, saavidt mueligt, sørge for deres sunde Beskaffenhed og aftale det Fornødne desangaaende med Politimesteren. For at han kan faae betimelig og nøiagtig Kundskab om alle de herskende Sygdomme og om Mortaliteten under Stadsens Jurisdiction, bør han af Vedkommende ugentligen lade sig tilstille de anordnede schematiske Beregninger og Lister over Fødte og Døde, samt over de Sygdomme, der have foraarsaget Døden. §. 11. Stadsphysicus bør, i Overværelse af de Tilforordnede i Sundheds-Collegiet, hvert Efteraar foretage Visitation i alle Apotheker paa Stadsens Grund, hvorved bør eftersees, om der haves et tilstrækkeligt Forraad af Medicamenter, om disse ere af tilbørlig Godhed, om det forordnede Medicinal-Maal og Vægt er tilstede, samt om ethvert Glas, enhver Krukke og Skuffe m. v., overensstemmende med Cancelliets Circulair Skrivelse af 1 Mart. 1806, er forsynet med dobbelte Navne, nemlig baade de gamle forhen brugte og de nye, som Pharmacopœa danica indeholder, samt om ethvert Apothek er forsynet med fornødent Laboratorium; saa bør han derfor og, i Forening med bemeldte Tilforordnede i Sundheds-Collegiet, eftersee den ved Forordningen af 1 Apr. 1796 befalede Bog over udleverede Gifter, og bør samtlige ved Underskrift i Bogen attestere, at den er revideret. Det staaer iøvrigt Stadsphysicus frit for, endog uden for den bestemte Tid, og uden derom i Forveien at gjøre Anmeldelse til Apothekeren, at forlange et Apothek revideret; dog bør saadant stedse skee i Forening med Sundheds-Collegiets Decanus, samt een eller tvende af dets øvrige Tilforordnede. Skulde Sundheds-Collegiet finde det fornødent, uden for den bestemte Tid at foranstalte et eller andet Apothek visiteret, bør

Stadsphysicus rette sin Leilighed til at være tilstede dermed. Iøvrigt bør Stadsphysicus vaage over, at Medicamenterne udsælges fra Apothekerne til den anordnede Priis. Indløber nogen Klage over den Priis, Apothekerne fordrer, bør han undersøge samme, og, hvis han skjønner, den er grundet, advare Apothekeren om at holde sig Taxten efterrettelig; men, skulde denne Advarsel ikke frugte eller Klageren ikke dermed være tilfreds, bør han sende Klagen til Politimesteren til Behandling efter Anordningerne. Det Samme gjelder og i Henseende til andre Uordener, som Stadsphysicus forefinder i et Apotek.

§. 13. Stadsphysicus bør, i Følge det danske Cancellies Foranstaltning af 9 Febr. 1811, examinere de Lærlinge i Apothekerne under hans Physicat, som af Apothekerne ansees duelige til at vorde Svende, forinden de erholde Lærebrev; saa bør han og lade sig underrette om, hvormange examinerede Svende og Lærlinge enhver Apotheker holder, og hvad Forandring derved foregaaer, samt anmærke saadant i hans aarlige Indberetning til Sundheds-Collegiet.

§. 14. Han bør paasee, at de Medicamenter, som sælges af privilegerede Materialister, Droguister og Laboranter, have den behørig Beskaffenhed og Tilberedning. Den Chinabark, som Kjøbmænd en gros maatte falholde i Pulverform, saavelsom de i Handel en gros mueligt forekommende havarede eller paa anden Maade beskadigede Medicamina, bør han ligeledes syne, og skriftligen meddele sin Erklæring om det Synedes Beskaffenhed.

§. 15. Al Handel med Medicamenter, Arcana, Brokbaand eller andre Bandager, som foretages af uberettigede Personer, bør han foranstalte paatalt.

§. 16. Over de ved Cancelliets Circulair-Skrivelser af 24 Decbr. 1802 og 9 Decbr. 1806 befalede Beretninger om dødfødte Børn, bør Stadsphysicus aarligen tilstille Biskoppen over Sjællands-Stift en General-Anmeldelse, affattet i schematisk Form, saaledes som foreskrevet, og iagttages tillige, hvad der af det førstnævnte Circulair-Skrivelser Indhold iøvrigt vedkommer ham. I Analogie med Cancelliets Circulair-Skrivelse af 20 Decbr. 1803 bør han fremdeles forfatte, og til Sundheds-Collegiet indsende den i bemeldte Circulaire befalede Indberetning, til hvilken Ende han er berettiget til hos Vedkommande at søge de mueligst nøiagtige og fuldstændige Efterretninger. Det paaligger ham og at meddele vedkommende Ret, paa deres Forlangende, de i Anmeldelserne om Dødfødte grundede Spørgsmaale, naar der i den Anledning optages Undersøgelser-Forhører, samt desuden personligen at møde ved disse Forhører, naar hans Nærværelse derved eragtes fornøden, uden at han derfor tilkommer nogen Godtgjørelse.

§. 17. I Directionen for Kjøbenhavns Fattigvæsen er han paa Embedsvegne Medlem, og skal han deri varetage de Forretninger, hvilke efter den allernaadigst approberede Plan paaligger ham.

§. 18. I Gjordemoder-Commiteen tager han Plads, for, i Forening med dens øvrige Lemmer, at examinere Gjordemødre og sørge for, at

Staden forsynes med et tilstrækkeligt Antal af samme' Desuden bør han paasee, at ingen Uberettiget udøver Fødselshjælp. §. 19. I Qvarantaine-Commissionen har han ligeledes Sæde, for at kunne have desto bedre Leilighed til at afværge smitsomme Syger. I denne Egen-skab paaligger det ham især at foretage de fornødne Undersøgelser paa Skiibe, og overhovedet rette sig efter Anordningerne om Qvarantainevæsenet. De Forretninger, hvortil han af Øvrigheden eller Retten requireres, bør han foretage ex officio, og uden derfor at nyde nogen Betaling; dog undtages herfra de Forretninger, hvilke paaligge ham som Medlem af Qvarantaine-Commissionen; thi for disse maae han oppebære den Betaling, som af Directionen for Qvarantaine-Foranstaltningerne fastsættes. For Undersøgelse af havarerede Varer. Attesters Meddelelse, og overhovedet for alle legale Forretninger, som angaaer private Personer, er han berettiget til at fordre Betaling i Analogie med, hvad der er fastsat i Sportelreglementet for Notarius Publicus i Kjøbenhavn. §. 20. Stadsphysicus maa, endog i Embedsforretninger, ikke være fraværende fra Staden over 24 Timer, uden at drage Omsorg for, at der paa hans Bopæl er nogen tilstede, som kan give fuldkommen Beskeed om, til hvem man under saadanne Omstændigheder kan henvende sig. Til Fraværelse fra Staden paa længere Tid bør han ansøge Tilladelse hos Cancelliet. I saadant Tilfælde, som og naar Sygdom hindrer ham fra at varetage sit Embede, vil en af ham for Sundheds-Collegiet foreslaaet og fra Samme til Cancelliet indstillet medicinsk og chirurgisk Embedsmand blive con-stitueret som Stadsphysicus.

Medens Lund var stadsfysikus, blev der taget flere ny bestemmelser, som vedkom stadsfysikatet og her kort skal nævnes i kronologisk rækkefølge.

Opsigt med forholdsregler over for de af gale hunde bidte mennesker og kreaturer; bestemt honorar for legale forretninger, der angik private personer; påbud til jordemødre om inden 6 timer at give stadsfysikus meddelelse om dødfødsler, for at det kunde afgøres, om der var foretaget ordentlige oplivningsforsøg; påbud om, at stadsfysikus skulde overvære barberamtets eksamination af udlærte lærlinge; tilsyn med dødsattesters ugentlige indlevering og deres statistiske bearbejdelse. Desuden udstedelse af en stor mængde helbredsattester, for hvilke Lund forgæves søgte at få godtgørelse.

Det var da rimeligt, at Lund med det stigende arbejde ønskede en større gage, som han dog forgæves søgte om i 1812 og 1815. I en ny ansøgning 1818 på-

viser han, hvor meget forretningerne er tiltagne, uden at indtægterne er stegne videre; dog anslår han sine indtægter (foruden den bestemte gage, som han angiver til 750 rdl.) til at have været 650 rdl. dansk kurant i 1813, 250 rdl. navneværdi i 1814, 165 rdl. n. v. i 1815, 140 rdl. n. v. i 1816, 230 rdl. n. v. i 1817, 180 rdl. n. v. i 1818; men ved kursens nedsættelse fra 375 til 250 er disse indkomster, som er bestemte i sølvværdi, nedsatte til 2 tredjedele. Sundhedskollegiet anbefalede ansøgningen, men de 32 mænds forsamling modsatte sig en forhøjelse på grund af de ret rigelige ekstraindtægter og stadens kasses slette tilstand, og magistraten sluttede sig hertil med tilføjelse af, at gagen i virkeligheden kun var 550 rdl., men at der alligevel stadig var udbetalt Lund det personlige tillæg af 200 rdl., som var tilstået Scheel, hvilket i 1810, 1811 og 1812 havde givet anledning til udsættelser fra kancelliets side ved revisionen. Magistraten udtaler sin fulde tilfredshed med Lund's hurtighed og nøjagtighed og anbefaler ham til vedblivende at beholde 750 rdl. årlig af stadens kasse og mulig en forbedring af hans indtægter uden for stadens kasse.

Den kgl. resolution 8. Dec. 1818 kom da også til at gå ud på, at der tilstodes Lund et tillæg af 200 rdl., således at han i alt oppebærer 750 rdl. af stadens kasse, og at dette tillæg beregnes ham fra hans embedstiltrædelse, og at han derfor fritages for at tilbagebetale noget af den allerede i den forløbne tid oppebårne fulde sum af 750 rdl. Så nær var Lund ved at være bleven 200 rdl. fattigere, i stedet for at få gageforhøjelse.

Det er rimeligvis en følge af de dårlige gageforhold og det stadigt voksende antal af ny pligter og hverv, der blev lagte på stadsfysikater, at der under Lund's fysikat gjordes et forsøg på at lette ham arbejdet ved at give ham en fast ansat medhjælper, et forsøg, der

ligesom det med den lægekyndige borgemester i 1801 atter hurtigt blev opgivet.

I 1823—24 herskede der efter mange års forløb atter en stærk koppeepidemi i København, hvorfor der blev nedsat en særlig kommission til dens bekæmpelse, og denne foreslog i Dec. 1825, at der skulde ansættes en fast læge, der under epidemier kunde gå i karantæne med de syge og uden for disse assistere stadsfysikus. Forslaget anbefalede af sundhedskollegiet, men fandt først sin afgørelse 10. Nov. 1826, da reservemedikus Nikolai Christian Møhl fik bestalling som adjunkt ved stadsfysikatet med en gage af 400 rdl. Da Møhl 6. Juni 1829 blev lektor ved universitetet, søgte han om at måtte beholde adjunktposten, men 22. Sept. 1829 resolveredes, at adjunktposten ikke måtte forenes med noget andet embede, og posten blev derfor opslået vakant i Okt. 1829. Den søgtes af J. L. Drejer, S. M. Trier, H. K. Marcher, P. C. E. E. Rafn og Børge Anton Hoppe, der fik bestalling 13. Jan. 1830.

Straks efter Lund's død 15. Febr. 1832 indgik sundhedskollegiet med følgende ret mærkelige forestilling 2. Marts 1832, altså inden der endnu var udnævnt en ny stadsfysikus:

»Ligesom det hidtil ikke har været nogen regel, at stadsfysikus i København skal være medlem af sundhedskollegiet, endskønt denne embedsmand til visse tider har tillige haft en sådan post, således må man efter overvejelse af de omstændigheder, der tale for og mod, at samme embedsmand er medlem af kollegiet, være af den formening, at han rettest ikke bør være det. Det antages nemlig [ikke] alene, at stadsfysikus, som sådan, er sundhedskollegiet subordineret, men og desuden, at det ikke er ganske passeligt, at han deltager i eller er til stede ved alle kollegiets deliberationer, der undertiden angå sager, som enten umiddelbart vedrøre hans egne pligter og forhold, eller hvis udfald umiddelbart kunde have indflydelse på ham eller hans stilling. Derimod var det efter vor formening godt, at kollegiet kunde tilkalde stadsfysikus som assessor — lig assessores pharmaciæ i farmaceutiske anliggender — i de tilfælde, hvor det måtte anses nyttigt

til forekommende sagers hurtige og hensigtssvarende omhandling og afgørelse.«

Kollegiet indstiller derefter, at dr. med. Carl Otto bliver medlem af kollegiet, og at dette kan tilkalde stadsfysikus som assessor, og ender sin forestilling således:

»For øvrigt undlade vi ikke at berøre, at uagtet vi ifølge det foranførte antage, at stadsfysikus i København almindeligvis ikke bør deltage i alle sundhedskollegiets forretninger som dets lægekyndige tilforordnede, vi dog tillige indse, at bemeldte embede til en eller anden tid kan være beklædt af en mand, hvis særdeles erfaring, kundskaber og øvrige egenskaber gør det så ønskeligt at have ham til medlem af kollegiet, at dette måtte holde det for sin pligt dertil at foreslå ham uden hensyn til, hvad som ellers under andre omstændigheder findes at være derimod.«

I overensstemmelse hermed resolveredes 24. April 1832, at sundhedskollegiet, når stadsfysikus i København ikke er medlem af samme, skal være bemyndiget til at tilkalde ham som assessor i kollegiet, når det finder det gavnligt og passende.

Kort efter Lund's død forespurgte kancelliet, på foranledning af magistraten, sundhedskollegiet, om ikke adjunktposten kunde nedlægges til lettelse for stadens kasse, når den ny stadsfysikus fik et tillæg af 200 rdl.; kollegiet frarådede det, men da B. A. Hoppe, der havde søgt stadsfysikatet sammen med H. Fangel, fik bestalling 3. Aug. 1832, kom denne til at lyde således:

»Vi ville allernådigst have dr. med. og hidtilværende adjunkt ved stadsfysikatet i København Børge Hoppe beskikket til stadsfysikus og derhos have ham som fast gage tillagt 950 rdl. sølv årligt af stadens kasse, imod at han ved den for ham udfærdigende bestalling tilpligtes at holde en til medicinsk praksis berettiget amanuensis, der kan assistere ham ved fysikatforretningerne; og bifalde vi derhos allernådigst, at adjunktposten ved bemeldte stadsfysikat må indgå og den hertil henlagte gage, for så vidt den ikke anvendes til gageforbedringen for stadsfysikus, således inddrages.«

På den måde tjente stadens kasse 200 rdl., uden at stadsfysikus vistnok blev rigere; thi at han har holdt en amanuensis som påbudt, er vel sandsynligt; noget

sikkert har ikke kunnet oplyses herom, og pladsen havde vel også en helt privat karakter.

Hvor vidt sundhedsskollegiets udtalelse om, at det ikke altid var heldigt, at stadsfysikus havde sæde i kollegiet, hvilket (med et par års afbrydelse) havde været tilfældet siden dets oprettelse 1803, har været rettet imod den døde Lund eller haft sigte på hans forventede efterfølger Hoppe, er ikke godt at afgøre. Sikkert er det kun, at Hoppe, trods adskillige vakancer i kollegiet, først blev medlem af dette 12. Juli 1843.

Af ny bestemmelser vedrørende stadsfysikatet kom der under Hoppe kun få; det blev pålagt stadsfysikus at modtage og statistisk bearbejde de lister, som lægerne nu skulde indlevere over revaccine-rede og behandlede koppepatienter. og desuden at påse, at de praktiserende læger i København afgav periodiske beretninger om den epidemiske status i hovedstaden.

Det faldt i Hoppe's lod som hovedstadens sidste stadsfysikus at skulle tage kampen op med en smitsot, hvis voldsomhed byen ikke havde oplevet siden pesten 1711: koleraepidemien 1853. Allerede to år inden dens udbrud blev der ved kgl. kommissorium 12. Marts 1851 oprettet en overordentlig sundhedskommission, i hvilken stadsfysikus Hoppe og dr. med. E. Hornemann fik sæde som lægekyndige medlemmer; den afværgede ikke faren, og dens virksomhed blev stærkt kritiseret.

Få år efter, ved lov 4. Marts 1857 om bestyrelsen af Københavns kommunale anliggender, blev disse helt forandrede og stadsfysikatet som kgl. embede nedlagt. Sundheds- og renlighedspolitiet blev henlagte under magistraten, og ifølge § 11 skulde der ansættes en stads-læge. Loven selv skulde træde i kraft 1. Jan. 1858, og 30. Dec. 1857 blev der derfor udstedt en vedtægt, ifølge hvis § 3 sundhedsvæsenet og den offentlige renlighed blev henlagte under magistratens fjerde afdeling, medens § 9 lyder således: »For stadslægen bliver instruktion

for stadsfysikus 23. Marts 1813 og senere bestemmelser om denne embedsmands forretninger indtil videre gældende. Han overtager således også det stadsfysikus hidtil påliggende tilsyn med de hidtil under fattigvæsenet hørende hospitaler og indretninger, ligesom han i det hele har at være magistraten til medhjælp i alle spørgsmål, der vedkommer den offentlige sundhedspleje.«

Siden da er der gået 50 år, men endnu har den snart 100årige instruks gyldighed.

STADSFYSICI I KØBENHAVN

1668—1858.

1) Caspar Kölichen, født i Wohlau i Schlesien, immatrikuleret i København 12. Maj 1656, dr. med. 12. Dec. 1664, prakt. i København, stadsfysikus 19. Febr. 1668, medikus ved kvæsthuset 13. Juli 1682, rang med universitetsprofessorer 24. Marts 1683, død 30. Dec. 1687.

2) Philip Hacquart, søn af livkirurg Philip H. og Christine Vogt; vistnok født i udlandet og bleven dr. med. der; prakt. i København, medikus ved flåden 30. Okt. 1683—89, stadsfysikus 25. Marts 1699 og samtidigt rang med livmedici; afgang som stadsfysikus 1710; begravet 4. Nov. 1718.

3) Johan Eichel, født c. 1666 i Haderslev, dr. med. i Jena 1689, garnisonsmedikus i København før 1698, stadsfysikus 22. Sept. 1710 til Marts 1728, samtidigt viceborgemester og fra 22. Dec. 1722 virkelig borgemester til sin død, præsides for sundhedskommissionen under pesten 12. Juni 1711, justitsråd 15. Marts 1717, etatsråd 16. April 1728, død 26. Marts 1736.

4) Edvard Wium, søn af toldinspektør Peder W. og Bodil Hansdatter, født 7. Maj 1690 i København, immatrikuleret 13. Juli 1709, udenlands 1714—17, dr. med. 29. April 1717, prakt. i København, stadsfysikus 5. Marts 1728, viceborgemester 2. Marts 1731, virkelig kommerceråd 1. Marts (15. Juni) 1731, død 3. Okt. 1731.

5) Theodor Wilhelm Grothaus, født 1700—05 i Osnabrück, havde studeret i Rinteln, Leipzig, Jena og var bleven

dr. med. i Halle 1725, prakt. i København og medikus ved Vajsenhuset 1. Juli 1730 til 30. Juli 1734, stadsfysikus 15. Febr. 1732 til 31. Juli 1734, immatrikuleret 12. April 1733; tog 1734 til Herrnhut for at uddannes til missionær; gik som sådan til St. Thomas, hvor han døde 28. Marts 1736 få dage efter ankomsten.

6) Christen Lodberg Friis, søn af præst Båge F. og Birgitte Lodberg, født 3. Aug. 1699 i Visby ved Ribe, immatrikuleret 3. Juni 1716, udenlands 1722—24, dr. med. 13. Sept. 1725, prakt. i København, medikus ved vajsenhuset 12. Aug. 1734 til 1753, stadsfysikus 10. Dec. 1734, prof. extraord. med. 31. Juli 1739, prof. designatus med. 22. April 1746, prof. ord. med. 19. Okt. 1747 og fratrådte da stadsfysikater, medlem af videnskabernes selskab 23. Febr. 1750, universitetsrektor 1755, justitsråd 3. April 1761, etatsråd 5. Maj 1769, død 22. Febr. 1773.

7) Peter Rudolph Wandeler, søn af musikus W. og Anna Cathrine Dauw, født 4. Juni 1714 i Slesvig, immatrikuleret 31. Juli 1736, dr. med. 30. Juli 1746, prakt. i København, stadsfysikus 26. April 1748, prof. med. uden ascensionsret 31. Aug. 1759, sæde i magistraten 23. Jan. 1771 til 1. Okt. 1772, død 6. Juni 1775.

8) Peter Christian Abildgaard, søn af arkivtegner Søren A. og Anna Margrethe Bastholm, født 22. Dec. 1740 i København, i apotekerlære 1756, immatrikuleret 22. Dec. 1760, studerede medicin, studerede ved veterinærskolen i Lyon 1763—66, dr. med. 7. Sept. 1768, professor i veterinærvidenskab 18. Juni 1772, medstifter af med. selskab 11. Okt. 1772, forstander og lærer ved den ved hans initiativ 4. Jan. 1773 oprettede veterinærskole på Kristianshavn, præsident i landhusholdnings-selskabet 1774—78, medlem af videnskabernes selskab 10. Febr. 1775, stadsfysikus 12. Juli 1775 til 4. Dec. 1782, medlem af en del forskellige kommissioner og udenlandske selskaber, død 21. Jan. 1801.

9) Christian Elovius Mangor, søn af præst Christian Siegfried M. og Anna Gertrud Wienecken, født 12. Jan. 1739 i Lyngby, immatrikuleret 23. Dec. 1756, dr. med. 23. Maj 1764, læge ved radesygehuset i Kristianssand 10. Maj 1764 til 3. Dec. 1765, da det nedlagdes, landfysikus i Viborg 18. Dec. 1767, i Næstved 15. Febr. 1776, medlem af med. selskab 11. Okt. 1772, stadsfysikus 19. Febr. 1783, sekretær ved collegium medicum 4. Dec. 1795, død 17. Marts 1801.

10) Poul Scheel, søn af advokat Poul S. og Cecilie Margrethe Evers, født 28. Febr. 1773 i Itzehoe, student i Göttingen

1791, immatrikuleret i København 23. Maj 1794, reservelæge ved fødselsstiftelsen 1795, med. eksamen 1796 laud. med udm., udenlands 1796—98, dr. med. 1. Sept. 1798, medlem af kgl. med. selskab 1. Nov. 1798, reservelæge ved plejestiftelsen 19. Juni 1801, underakkuchør 21. Aug. 1801, hjælpelærer ved veterinærskolen 1801, hofmedikus 18. Nov. 1801, medlem af kommissionen til sundhedspolitiets bedre ordning 1802, stadsfysikus 26. Marts 1802, medlem af videnskabernes selskab 7. Maj 1802, af sundhedskollegiet 13. Maj 1803, af landhusholdningsselskabet 1804, medstifter og medudgiver af »Bibl. for Læger« 1809—11, medlem af forskellige kommissioner, død 7. Juni 1811.

11) Andreas Lund, søn af accisekontrollør Peder Jensen L. og Barbara Christine Berner, født 14. Juni 1772 i København, immatrikuleret 2. Maj 1789 laud., med. eksamen 1796 laud. med udm., dr. med. 20. Aug. 1797, hospitalslæge i Slagelse 1. Okt. 1802 til 29. Nov. 1809, prakt. i København, II hofmedikus 29. Jan. 1811, stadsfysikus 17. Sept. 1811, tit. prof. 1. Okt. 1812, medlem af sundhedskollegiet 25. Maj 1813, I hofmedikus 7. Febr. 1832, død 15. Febr. 1832.

12) Børge Anton Hoppe, søn af kontreadmiral Johan Christopher H. og Johanne Magdalene Fjeldsted, født 1. Okt. 1796 i København, student 1813 laud., med. eksamen 1818 laud. med udm., licent. med. 6. April 1819, dr. med. 9. Okt. 1819, udenlands 1819—22, medlem af kgl. med. selskab 26. Sept. 1822, distriktslæge i København 1825, læge ved opfostringshuset 1829, adjunkt ved fysikater i København og læge ved kvæsthuset 13. Jan. 1830, stadsfysikus 3. Aug. 1832, tit. prof. 6. Marts 1833, medlem af sundhedskollegiet 3. Juli 1843, R.* 6. Okt. 1852, D.M. 16. Jan. 1858, stadslæge 9. Marts 1858, død 28. Febr. 1865.

Jens Bang, søn af kammerråd, renteskriver Jens B. og Mette Schumann, født 1. Aug. 1737 i København, immatrikuleret 23. Dec. 1756, studerede medicin og samtidigt arkitektur ved kunstakademiet, lille og store sølvmedaille i arkitektur 1760 og 61, lille og store guldmedaille 1764 og 65; valgt til med U. B. Aaskow at undersøge den grasserende kvægsyge 1763, holdt forelæsninger for jordemødre 1764, anatomiske forelæsninger ved kunstakademiet 1768 og over arkitektur og perspektiv 1772, anatomisk pro-sektor ved universitetet 1770—73, medlem af det trondhjemske videnskabsselskab 1772, af med. selskab 11. Okt. 1772, med. eksamen 1773, med. kandidat ved Frederiks hospital 1773—74,

dr. med. 3. Aug. 1774, læge ved Næs jærnværk i Norge 1774—76, medikus ved Sorø akademi 6. Nov. 1776, tillige distriktskirurg i Sorø og Holbæk amter 12. Sept. 1788, æresmedlem af kunstakademiet 1788, medlem af videnskabernes selskab 3. Febr. 1797, lægekyndig viceborgemester i København 16. Okt. 1801, medlem af sundhedskollegiet 13. Maj 1803, prof. i anatomi ved kunstakademiet 7. Juni 1805, medlem af en stor mængde kommissioner og direktioner, død 25. Febr. 1808.

Nikolai Christian Møhl, søn af kammerråd, havnekontrollør Hans Christian M. og Marie Fabritius, født 28. Juli 1798 i København, student 1816 laud., med. kandidat ved Frederiks hospital 1821—24, universitetets guldmedaille 1822, med. eksamen 1822 laud., læge ved koppehospitalet på søkvæsthuset 1823—25, reservemedikus ved Frederiks hospital 1824—26, medlem af kgl. med. selskab 23. Okt. 1826, adjunkt ved stadsfysikater i København 10. Nov. 1826 til 6. Juni 1829, dr. med. 1827 i Halle, lektor ved med. fakultet 6. Juni 1829, medredaktør af »Maanedsskrift for Litteratur« 1829—30, tit. prof. 12. Okt. 1830, død 3. Nov. 1830.

Af stadsfysici findes, så vidt vides, kun portrætter af P. C. Abildgaard og B. A. Hoppe, samt af den lægekyndige borgemester Jens Bang.

ET STORTYVERI I KØBENHAVN 1836.

AF

H. TRIER.

1.

TORS DAGEN den 29. Sept. 1836 Kl. 6 om Eftermiddagen mødte en 30aarig Handelskontorist paa Politikanret for paa sin Faders og Principals, den københavnske Vekselerer R. Henriques', Vegne at paakalde Politiets Hjælp.

»I Formiddags Kl. 10—11«, hedder det i Rapporten, Politiet i den Anledning optog, »indfandt sig en Lejetjener Schwartz fra Hotel du Nord paa Vekselerer H.s Kontor [Amagertorv da Nr. 3, nu Nr. 6, Hafnias Gaard] og forebragte, at der for Tiden opholdt sig i bemeldte Hotel en portugisisk eller spansk Diplomat, der havde en Del Guldpenge (Dubloner), som han ønskede omsat i andre Møntsorter. Til denne Ende begav sig Komparentens [22aarige] Broder først til Stedet til den ommeldte rejsende, der blev ham anvist af Lejetjeneren Schwartz, og som opgav, at han havde 400 Dubloner og en Del Napoleonsd'ors, som han ønskede omvekslede. Komparentens Broder opgav ham den omtrentlige Pris, der vilde blive given ham for Mønterne, og den rejsende overleverede ham 135 Rdl. preussisk og 2 Dubloner. For de førstnævnte skulde han dels have Guld, dels danske Penge; Dublonerne bleve derimod blot medgivne Kom-

parentens Broder til nærmere Undersøgelse. Senere, omtrent Kl. 1, tog Komparentens Fader selv tillige med ovennævnte Broder hen til den rejsende, der da erholdt udbetalt Beløbet for de 135 Rdl. preussisk med 23 Louisd'ors og 4 Rdl.-Sedler, samt fik de 2 Dubloner tilbageleveret. Komparentens Fader blev nu enig med den rejsende om Prisen for Dublonerne, til hvilken han dog nærmere vilde bestemme sig Kl. 3. Til denne Tid indfandt Komparentens Broder sig atter hos ham, der nu havde bestemt sig til at modtage de af Komparentens Fader foreslaaede Priser og anmodede ham om at komme igen om en Timestid.

Omtrent Kl. 4^{1/2} tog derefter Komparenten og Broder samlede hen til ham, og han erholdt da af Komparenten betalt følgende Summer: 1) 273 Louisd'ors, 2) 650 hollandske Dukater, 3) 5 Stk Guldmonter à 5 Dukaters Værdi, 4) 2600 Rdl. svensk, bestaaende af en Bankseddel paa 500 Rdl. Banko, en gammel Seddel paa 100 Rdl. Rigsgæld, en do. paa 50 Rdl. Rigsgæld og Resten i større og mindre Sedler. Efter at have modtaget disse Summer lagde Personen dem alle i en Pose, med hvilken han gik hen til et i Værelset staaende Chatol, som han aabnede, og hvor han indsatte Posen. Men i det samme ytrede han, at han skulde sige sin Søster Besked om noget, og bad Komparenten og Broder opholde sig et Øjeblik, uden at han dog omtalte, hvor Søsteren opholdt sig. Han gik derefter ind i et Værelse ved Siden af det, hvori de opholdt dem; men da Komparenten saa, at der i det aabenstaaende Chatol endnu stod en Pose af samme Udseende som den, hvori Pengene var lagte, fattede Komparenten ingen Mistanke om Personens Bortgang, endskønt han endnu ikke havde vist dem nogen af Dublonerne, ligesom han ikke heller havde forevist enten Komparentens Fader eller Broder ved deres tidligere Besøg hos ham andre end de to forhen ommeldte

Dubloner. Komparenten saa vel, idet Personen gik ud af Døren, at han havde noget med sig i et Lommetørklæde, som han holdt i Haanden; men heller ikke dette forekom ham paa Grund af det foranførte mistænkeligt, saa meget mere som der foruden Posen laa forskellige Pengeruller i Chatollet af Størrelse, som om de kunde indeholde Dubloner.

Da Komparenten og Broder havde ventet nogle Minutter paa, at han skulde komme tilbage, og de intet mærkede til ham, begyndte de at fatte Mistanke, især da de ikke saa noget til Personen i Sideværelset, og for at overbevise sig om, at Pengene endnu vare i Behold, saa de i den i Chatollet staaende Pose, men fandt, at den kun indeholdt Kobberpenge, ligesom ogsaa Rullerne kun vare Kobberpenge. Komparenten, der heraf saa, at Personen var en Bedrager, søgte øjeblikkeligen at erholde Underretning om Personen hos Værten i Hotellet, der opgav, at han faa Øjeblikke i Forvejen havde set den omhandlede Person løbe forbi ud af Porten om ad Vin-gaardsstræde og Nellikegade [nu Asylgade].

Komparenten maa antage, at han, idet han satte Posen med de modtagne Penge fra sig i Chatollet, har skudt en anden i Chatollet skjult Pose frem og bortbaaret Posen med Pengene i Tørklædet, som han havde i Haanden.« —

Værten i Hotel du Nord forklarede, at der samme Morgen Kl. 9³/₄ var kommet en Person til ham og havde forlangt et smukt Logis med 3—4 Senge. Han talte Fransk og udgav sig for Chargé d'affaires, enten spansk eller portugisisk. Han var efter Portnerens Udsagn kommet gaaende til Hotellet og havde intet andet haft med sig end en lille tærnet Rejsesæk, som han bar i Haanden. Han angav, at hans Familie vilde komme om Eftermiddagen, og Værten anviste ham Værelset Nr. 7 i

første Etage, der stod i Forbindelse med Nr. 6, som ligeledes kunde stilles til hans Raadighed.

Kort efter bad han om en Vogn for at køre til den spanske Minister. Værten lod en bestille til ham, men inden den havde indfundet sig, kom den fremmede ned i Porten, hvor Værten stod, og forlangte at blive ført til en Frisør. Han blev der hentet af Lejetjeneren Schwartz, der kunde tale Fransk og imidlertid var kommen til stede, og kørte med ham i en Droske til den spanske Ministers Bolig i Amaliegade, hvor han stod af og paa lagde Schwartz at vende tilbage til Hotellet og forblive der, til han kom tilbage.

Omtrent en halv Time efter kom han ogsaa og forlangte nu Skrivematerialier m. m. Kl. 2 omtrent saa Værten ham komme alene fra Byen; han gav nu Besked paa at ville spise Kl. 4 i Steden for Kl. 3, som han tidligere havde bestemt, fordi hans Familie, sagde han, først ankom til den Tid. Værten saa saa ikke videre til ham før omtrent Kl. 4 eller 4^{1/2}, da han stod i Hotellets Port i Samtale med Portneren og Gaardskarlen. En Mand kom da løbende meget stærkt forbi dem. Gaardskarlen gjorde Værten opmærksom paa, at det var Herren fra Nr. 7, og Værten skyndte sig da ud for at se efter ham, saa ham løbe hen ad Vingaardsstræde, før efter ham og saa ham dreje ind i Nellikegade. Men inden han kom derhen, var Personen ham ude af Syne.

Ved sin Tilbagekomst mødte han Henriques, der meddelte, hvad der var sket. Den fremmede havde ikke navngivet sig for Værten, og denne havde ikke fundet det passende at spørge ham om hans Navn. —

Lejetjeneren Schwartz forklarede bl. a., at han, mens han var hos den fremmede paa hans Værelse i Hotellet, havde set, at han var i Besiddelse af en Del Sølvpenge, der laa udbredte paa Chatolklappen. Den fremmede havde spurgt ham, om der ikke var Udgang

fra Værelset Nr. 6, og Lejetjeneren havde derfor ladet Stuepigen, der just var paa Gangen, oplukke Døren til Værelset, som derefter ikke igen var bleven aflaaet. Navn havde han, lige saa lidt som Værten, hørt ham opgive, ikke engang paa Posthuset, hvorhen han havde kørt ham for at spørge om Breve. —

Gaardskarlen i Hotellet forklarede, at han den nævnte Torsdag omtrent Kl. 11 saa den fremmede komme kørende alene hjem til Hotellet i en Droske. Han stod selv i Porten og saa ham stige ud af Vognen med en Pakke indsvøbt i graat Linned hos sig. Karlen gik derfor hen til ham og fik Pakken for at bære den op paa hans Værelse. Den var udenpaa beskrevet med forskellige Mærker, som han dog ikke kunde forstaa; i Forhold til sin Størrelse var den ikke tung. Karlen havde først lagt den fra sig i Sovekamret til Nr. 7, men den rejsende gjorde ved Tegn forstaaeligt, at han vilde have den bragt ind i Dagligværelset, hvor den blev lagt paa Bordet. —

Den fremmedes Udseende var, efter de forskellige afhørtes Vidnesbyrd, saaledes: Middelhøj, snarere lille end stor, ikke synderlig før, et Ansigt, der efter Handelskontoristens Udsagn var rundt og fyldigt, efter Værtens noget smalt, efter Hoteltjenerens lidt bredt foroven, men smalt ned mod Hagen, efter Portnerens rundt og lidt smalt mod Hagen; han var rødmusset, havde fin Hud, sorte Haar og sorte, temmelig smalle Bakkenbarter, noget bøjet Næse. Han bar Brillen af anløbet Staal med blaa — efter en Hoteltjeners Mening grønne — Glas, havde blaa Kjole med blanke ophøjede Knapper, ved Ankomsten en graalig Rejsekappe; rødbrune tærnede Benklæder; sort Silketørklæde og en fin Urguldkæde om Halsen; i Brystet en Brystnaal med hvid Sten og 2 Guldnaale sammenlænkede med en Kæde, efter Kontoristens Opfattelse en Guldkæde, hæftet paa Kjolen som et Slags

Distinktion; paa den ene Finger en flad emaillet Fingerering med forgyldte Blomster paa Emailen. Endelig ved Bortgangen blaa Klædes Kasket med flad Puld og derpaa en Sløjfe af Baand (Værtens Kone havde i hans Værelse set ligge en blaa Klædes Kasket med en forgyldt Broncekokarde i Form af en Stjerne), — mens Lejetjeneren fulgte med ham, havde han en sort Hat paa Hovedet. Hans Paaklædning var meget proper og hans Væsen belevent. Han talte, efter den franskfødte Frisørs Paastand, ikke Fransk som nogen indfødt Franskmand; overfor Hoteltjeneren havde han af og til benyttet en Blanding af Tysk og Engelsk, ligesom han godt havde forstaaet begge disse Sprog.

De københavnske Blade indeholdt ikke meget om det stedfundne Bedrageri, »Berlingske Tidende« og »Adresseavisen« intet uden den officielle Efterlysning. »Københavnsposten« fortæller 1. Okt. 1836, at en rejssende den 29. Sept. om Formiddagen var ankommen til Hotel du Nord i en Droske, havde talt Fransk og udgivet sig for at være ansat ved en Legation i København, havde set paa flere Værelser og endelig valgt to med to Udgange. Efter hans personlige Anmodning havde derpaa en af Byens mest ansete Vekselerere indfundet sig hos ham paa Hotellet med en betydelig Sum Penge, flere Tusinde Rigsdaler, som den fremmede ønskede i Bytte for andre, hvoraf han havde forevist Prøver. Efter at have modtaget Vekselererens Penge havde han bedt denne sidde ned et Øjeblik, da han skulde tale med sin Søster, inden han endelig afsluttede Handelen, var gaaet ind i det andet Værelse og siden ikke bleven set. »Dagen« fortæller den 2. Okt., at en meget finklædt Mand med sydlig Teint og flere Ordner den nævnte Dag var kommen til en af Byens mest ansete Vekselerere og havde ønsket 7000 Rdl. i Guld, som om

Eftermiddagen skulde bringes til ham i Hotel du Nord. Af de Penge, han vilde betale Guldets med, havde han haft 200 preussiske Daler hos sig, som han lod blive hos Vekselereren, da han ikke vilde slæbe dem tilbage med sig, og han havde ikke paa nogen Maade villet modtage Kvittering for dem, da han ikke havde mindste Tvivl om, at Vekselereren var en ærlig Mand. Pengene blev om Eftermiddagen bragt ham; han stod paa Springet til at gaa ud og vilde i Førstningen, at Overbringeren skulde tage dem med sig igen. Til sidst bestemte han sig dog til at tage imod dem, lod Vekselererens Bud blive i det forreste Værelse, hvor der stod flere Pengeposer med Paaskrift, og gik saa under et rimeligt Paa-skud ind i det tilstødende Værelse med Guldets. »Siden den Tid«, siger Bladet, »har man ikke hørt til ham, og Pengeposerne skulle have været fyldte med Flintestene.«

I et til Oplysning om Sagen mange Aar efter skrevet Privatbrev¹⁾ siges der, at den fremmede, da han fjernede sig, lod nogle Poser blive staaende i et Chatol i Stuen, at Vekselererens to Sønner, som havde overbragt Pengene, fattede Mistanke, da Manden ikke kom tilbage, aabnede Poserne og fandt dem fyldte med Regnepenge. Blandt Folk ude i Byen opstod det Sagn, at Chatollets Bagklædning havde vendt ud imod en Trappegang, og at Tyven ad den Vej havde ombyttet de rigtige Poser med de falske.

2.

Hvad der efter Bedragerens Flugt fandtes af Efterladenskaber i Hotelværelset, han havde haft, blev straks udleveret til Politiet:

1) 15 St~~æ~~ danske Species. 2) 1 Papirrulle, hvori 4 Rdl. 4 ~~æ~~ danske Kobberpenge og 2 udenlandske Kob-

¹⁾ Grosserer D. B. Adler, København, til hans Kompagnon Martin Levin, London. 5. Juli 1855.

bermønter. 3) 1 do. 4) 1 Papirrulle, hvori 4 Rdl. 1 fl 12 p i danske Kobberpenge og 3 udenlandske Kobbermønter. 5) En Lærreds Pose, hvori 4 Rdl. 1 fl 14 p i dansk Kobbermønt og 28 St fl forskellige preussiske og engelske Kobbermønter. 6) 2 tomme Lærreds Pengeposer. 7) 1 Pose af en Blære, hvori en Del smaa Stene. 8) 1 Pennekniv, hvorpaa anbragt en Saks med Futteral. 9) 1 Par gamle blaa melerede Bomulds Sokker. 10) 1 Par brugte hvide Skindhandsker. 11) 1 Brillefutteral. 12) 1 hvid Halsflip. 13) 2 Par Stropper til Benklæder. 14) 1 fransk og spansk Dictionnaire. 15) 1 Rejsekort fra Düsseldorf. 16) Vekselerer Henriques' Adresse-Vignet. 17) 1 Nota fra do. 18) 4 St fl Papir med Pengeberegninger, paa det ene findes skrevet: Michaelson & Benedicks. 19) Forskellige Stykker Papir, hvoriblandt nogle iturevne Penge-tutter med grønligt Laksegl. 20) 1 ulden sort og blaa Rejsetaske med Messinglaas og Nøgle. 21) 1 Par nye brune Saffians Morgensko. 22) 1 brun Engelsklæders Rejsefrakke med sort Fløjels Krave og Opslag. 23) 1 sort Silkeparaply med Perlemors Knap og Dupper. 24) 1 sort Silkehat, hvoraf Fabrikantens Navn var udrevet, dog findes de første to Begyndelsesbogstaver: J. F., og de to sidste: nn. 25) Et afrevet Segl ved et Stykke Seglgarn, men Bogstaverne saa utydelige, at det ikke kunde læses, hvad der stod. 26) Et Visitkort lydende paa: Le Cte Camille de Le(her var de øvrige Bogstaver borte) attaché à la Légation Belgique. Dette Visitkort fandtes ved Visitationen i Værelset liggende iturevet bag Kakkellovnen og skrev sig muligvis ikke fra Værelsets sidste Beboer.

Rejsefrakken blev af en københavnsk Fagmand erklæret for, saa vidt han kunde skønne, at være forfærdiget i England; Hatten i Hamborg eller Altona (Bogstaverne viste sig senere at kunne passe paa et Firma i Breinen); Paraplyen enten i Hamborg eller andensteds i Tyskland; Tøflerne i Udlandet — dog kunde de mulig

være købte her i Staden, da enkelte Kræmmere og Modehandlere af og til uden Berettigelse handlede med saadanne. Leksikonnet maatte efter de vigtigste Boghandlers Skøn antages at være købt, ikke her i Staden, hvor det ikke var at faa til Købs, men i Paris, hvor det var trykt, eller paa et andet Sted i Udlandet, hvorhen det havde været sendt til Forhandling.

Bedragerens Signalement sendtes samme Aften og Dagen efter til forskellige danske og svenske Myndigheder. Han betegnes heri som snarest mager, af godt Udvortes, rundt Ansigt, blegladen, c. 30 Aar gammel, gik som om han var noget krumknæet.

Den 3. Okt. udstedte Politiet et Stikbrev til Offentliggørelse i inden- og udenlandske Blade. Det angiver de stjaalne Pengebeløb og beskriver Bedragerens Person: efter Udseende mellem 20 og 30 Aar gammel, langagtigt, forneden noget spidst Ansigt, krumagtig Næse, blaa Øjne, noget slæbende Gang, udgav sig for Spanier, men talte Fransk og syntes ogsaa at forstaa noget Tysk og Engelsk. Hans efterladte Sager anføres: Brun Rejsefrakke af vandtæt Tøj, brunlig Silkeparaply, temmelig fin Silkehat, indvendig foret med brunt Skind, paa et tyndere Sted isat en rund Lap, en liden blaa og sort ulden Rejsesæk, et Par nye brune Saffians Tøfler, forede med hvidt Skind, Adresse med vedhængende Rejsekort fra Gæstgiverstedet Zu allen drei Reichskronen in Düsseldorf, den franskspanske Del af Nouveau Dictionnaire de poche françois espagnol & espagnol françois chez A. Berbrügger, Paris 1829, m. m. For Personens Opdagelse udloves, saafremt derved det fulde Pengebeløb tilvejebringes, en Belønning af 1000 Rdl. rede Sølv, men naar ikke alt skaffes til Veje, en mindre Sum efter Omstændighederne.

3.

Saa kommer der til Politiet en Meddelelse fra Slagelse om, at man for vist tror at have set Gavtyven der og talt med ham. En højst mistænkelig Fyr var kommen dertil Fredag Aften Kl. 9, havde forlangt i største Hast at faa Heste til Korsør — Vogn havde han selv — og vilde efter Ankomsten dertil straks over Bæltet. Byfogden havde imidlertid i Henhold til et allerede om Morgen ankommet Brev fra Politidirektøren i København givet Færgelavet Ordre til ikke at sætte nogen over uden først at have meldt ham det. Da Gavtyven hørte, at Vejret var slet, havde han været fiffig nok til at blive i Korsør til Lørdag Morgen og var da rejst med Dampskibet til Kiel i Stedet for som først paatænkt til Nyborg.

Borgmesteren i Korsør indrømmer, at der er noget om Sagen. Han skriver 1. Okt. til Politidirektøren i København, at han — hvad han anser det for sin Pligt at meddele ham — har fattet Mistanke om, at den i Politidirektørens Skrivelse af 29. Sept., modtaget Dags Morgen Kl. 8, omtalte Person om Formiddagen Kl. 9 er taget med Dampskibet »Løven« til Kiel og videre til Hamborg. »Vel søgte jeg at faa ham i Tale, men da han ikkun talte Engelsk, kunde vi altsaa ikke forstaa hverandre. Hvad det opgivne Signalement angaar, da stemmede ikkun, at han havde sorte Haar.« I en Skrivelse af 6. Okt. gør han nærmere Rede for, hvad der havde vakt Mistanken mod den nævnte rejsende og hans Ledsager. Det var bl. a., at de havde betalt en Fredericsd'or og tillige en Specie for Overfarten og senere, da de bestemte sig til at afgaa med »Løven«, igen havde udgivet en Fredericsd'or. »Men«, siger han undskyldende, »det er ikke ualmindeligt, at Udlændinge, som kommer her, betaler med Guld, og denne Omstændighed fandt jeg ikke at kunne berettig mig til at anholde dem, som vare forsynede med lovligt Pas fra samme Autoritet, fra

hvem Efterspørgslen var sket. Med nogen Guldkæde var hverken Herren eller Tjeneren her udvortes forsynet, og om de undervejs skulde have byttet Rolle, skal jeg lade være usagt.« Han beklager, at han upaatvivlelig vil faa den offentlige Mening imod sig, fordi han ikke har paagrebet dem, men beroliger sig med, at Politidirektøren i København vil indse, at han intet har kunnet foretage sig.

De to rejsende havde allerede i København beskæftiget Politiet. Paa Kontoret for rejsende, hvor det straks efter Tyveriet havde forespurgt, var der ifølge Rapport af 29. Sept. 3 Dage i Forvejen, som ankommen til Staden, meldt en engelsk Undersaat Thomas Scott, der kom fra Kiel med Pas udstedt i Madrid 25. August s. A. og sidst paategnet i Hamborg 22. Sept. Han havde en Tjener med, som han under et 3 Timers Forhør paa Kontoret forklarede, at han, der rejste som Privatmand for sin Fornøjelses Skyld og havde været i en Del af Europas Lande, havde fæstet i Bern; Tjeneren hed John Arnolds og var født i England; efter hans egen Forklaring var han 26 Aar gammel og havde tidligere været Sømand. Scott agtede Dagen efter at rejse over Land til Hamborg. Der var i Kontorets Rapport samme Dag føjet til, at Vekselererens Sønner havde troet i John Arnolds at kunne genkende den Person, der havde fravendt deres Fader Pengene. Gaardskarlen i Hotel royal, hvor de to fremmede boede, havde erklæret, at Arnolds den 29. Sept. hele Dagen af og til var gaaet ud og straks efter kommen tilbage, stadig iført brunlig Dyffels Frakke og rød Klædes Vest, de eneste Klæder, han under sit Ophold i Hotellet var set med. Han forekom efter Taffeldækkere-ns Vidnesbyrd alle i Hotellet at være meget enfoldig, og han var overbevist om, at han ikke forstod andre Sprog end Engelsk. De to Kontoristers Mistanke til ham var efter Politidirektørens Ordre bleven meddelt Thomas

Scott, som saa forlangte, at der skulde visiteres i hans Logis saavel i hans egne som i hans Tjeners Gemmer. En saadan Undersøgelse havde ogsaa fundet Sted — »with due punctuality and politeness«, staar der i Scotts Attest derom —, men da der intet mistænkeligt fandtes hos dem, og da Værten og de to Tjenere i Hotel du Nord, som samme Aften havde taget dem i Øjesyn, alle tre erklærede, at ingen af dem var Bedrageren, var det blevet tilkendegivet Scott, at han, naar han ønskede, kunde faa Pas til sig og sin Tjener. Den 1. Okt. havde Kontoret for rejsende saa meddelt, at de to Mænd begge i Medfør af de Passer, der var meddelt dem, Dagen i Forvejen var rejst deres Vej. Paa Passerne betegnedes de som Particulier Thomas Scott, 32 Aar gl., født i England, middel af Vækst og Bygning, brune Haar, blaa Øjne, og Tjener John Arnold, 26 Aar gl., født i England, middel af Vækst og Bygning, brune Haar, blaa Øjne.

Om Morgenens mellem Kl. 5 og 6 kom de den 2. Okt. til Kiel. Paa Vejen havde de ladet veksle en dobbelt Fredericsd'or og fortalt Styrmanden, at de i København havde logeret i Hotel royal. Ved Ankomsten bestilte de øjeblikkelig Forspand til Neumünster og forlod Byen efter knap en halv Times Ophold. Undervejs lovede den ældste — han syntes snarere at være over 40 end over 30 Aar, hedder det — gentagne Gange Kusken Drikkepenge, naar han vilde køre rask til. I Løbet af 3 Timer naaede de Neumünster. Den, der gaves ud for Herren, blev siddende i Vognen, mens Tjeneren bestilte nyt Forspand og igen fik en dobbelt Fredericsd'or vekslet. Saa kørte de videre, et Kvarter efter at de var komne. I øvrigt havde det ikke haft Udseende af, at nogen af dem var den andens Tjener — de sad sammen i Chaisen, den foregivne Tjener til højre; han kunde Tysk, og det var altid ham, der opfordrede til hurtig Kørsel.

Over Bramstedt befordredes Scott med en Ledsager — ifølge Oplysning fra den holstenske Poststation Quickborn — først hertil, saa videre til Altona, stadig i egen Vogn med Ekstraheste. De syntes at have stor Hast: da de havde hørt, at der ikke om Eftermiddagen gik Dampskib til Harburg, havde de ladet Postillonen køre dem hen i en Gade, hvor de havde lejet Fartøj til Harburg, havde faaet deres Vogn udbedret en Smule og var efter omtrent en Times Ophold i Byen sejlet over Elben. De vidstes at være naaet til Poststationen nærmest Bremen. Saa var deres Spor forsvundet.

Fra Politiet i Hamborg meddeltes det senere, at den engelske Rentier Scott den 21. Sept. — altsaa før Besøget i København — var kommen der til Byen, var taget ind i Gæstgivergaarden »Zur alten Stadt London« og efter 24 Timers Ophold, med sit Pas viseret til København over Kiel, rejst videre sammen med en Mand, der havde ventet ham. Denne beskrives som et Menneske i Fyrerne, omtr. 5 F. 10 T. høj, klædt i en blaa Klædesfrakke og en brun Overfrakke, tilsyneladende en fremmed, der ikke kunde Tysk. Allerede nogen Tid før Scotts Ankomst havde han spurgt efter ham i Gæstgivergaarden og spejdende holdt sig i Nærheden af Huset. Senere havde han indtil Afrejsen opholdt sig der sammen med Scott. Denne beskrives som en Mand af undersætsig Statur, c. 5 F. 6 T. høj, omtr. 30 Aar gammel, mørk af Udseende og Haar, Snurbart, Dyffels Overfrakke og guldrandet Rejsehue; han talte Engelsk og Fransk og temmelig godt Tysk. Man havde paa Gæstgivergaarden lagt Mærke til, at han i Steden for at gaa ind i Huset ad Hovedindgangen fra Gaden var kommen ind ad Bagdøren til Gaarden, og at han og hans Ledsager havde fjernet sig ad samme Vej i al Stilhed. Under Kørslen var ingen af dem stegen af Vognen, hverken naar de skiftede Heste

eller af anden Grund holdt. Alt dette syntes Politiet paafaldende og mistænkeligt.

Men trods formentlige Vink mangesteds fra i Indland og Udland og trods ivrig Efterforskning herhjemme fra, ved Afsendinge og ved Brevveksling med Myndigheder, lykkedes det ikke at finde den forsvundne Bedrager.

4.

Omtrent 19 Aar efter, den 28. Juni 1855, indfandt der sig¹⁾ hos en danskfødt Købmand i London, Martin Levin, Indehaver af det londonske Firma Levin & Adler og Associé af Handelshuset D. B. Adler & Co. i København, en Mand, der forestillede sig som Chef for Huset Alex. Levy & Co. i New York og Executor testamenti efter en sammesteds afdød formuende Tysker ved Navn Arnold. Denne havde i sit Testamente meddelt, at han for omtrent 18 Aar siden havde bedraget en Vekselerer i København for en Sum Penge, som hans Eksekutor efter at have indhentet paalidelige Oplysninger skulde betale tilbage. Disse Oplysninger bad han nu den danske Købmand skaffe sig.

I Tidsskriftet »Museum« (1895, II, S. 282) skildrer en Brodersøn af Levin, som dengang var paa hans Kontor, dette Besøg paa følgende Maade: »Jeg var bleven noget forsinket paa Kontoret; Chefen og de øvrige Komiser havde allerede absenteret sig; med en Lærling var jeg selvanden tilbage. Da gik Døren op, og en høj, svær Mand, Yankeen fra Top til Taa, kom anstigende. »Is Mr. L. in?« »No, Sir, he is not; but could you not tell me, what you want?« Nej — mente han, det nyttede ikke noget, jeg var for ung til at erindre et Bedrageri, der for mange Aar siden var udøvet af en Amerikaner mod en Vekselerer i København. Denne Amerikaner

¹⁾ Skrivelse fra D. B. Adler til Politidirektøren i Kbh. 31. Okt. 1855. Skr. fra Politidirektøren til det danske Udenrigsmin. 26. Marts 1856.

havde fralokket Vekselererens Bud, der var sendt til ham i Hotellet, en stor Sum Penge og var stukken af med dem til de forenede Stater. Senere var det gaaet Manden godt, han var nu gammel og plaget af Samvittigheden, og havde paalagt sin Ven, den Yankee, der stod for mig, at bringe en Del af den stjaalne Sum tilbage til dens rette Ejermænd. Jeg tvivlede intet Øjeblik om, at det var Tyven selv, som jeg havde for mig; men Manden var ikke til at formaa til at opgive Navn eller Adresse. Han skulde rejse ind i Landet samme Dag og vilde komme igen om en 14 Dages Tid; indtil da anmodede han om at lade skrive til København efter nøjagtige Oplysninger om Tyveriet, Vekselererens Navn osv. Jeg begav mig til Brighton, hvor min Chef dengang opholdt sig, og fortalte ham den mærkelige Historie.«

Martin Levin henvendte sig om Sagen til sin Kompagnon i København, der efter Forhandling med Politidirektøren svarede, at der i Tidsrummet siden 1836 ikke vidstes at være foregaaet noget andet københavnsk Tyveri end det henriquesske under lignende Omstændigheder og af lignende Omfang. Vekselererfirmaet, som nu var overtaget af den daværende Indehavers Sønner, sendte de fornødne Oplysninger til London tillige med en Erklæring om, at Sønnerne ingen videre Skridt vilde foretage, naar den Sum, for hvilken deres Fader i sin Tid var bedraget, blev tilbagebetalt dem med Renter.

»Men hvem der ikke kom«, fortæller Forfatteren i »Museum« videre, »var Yankee; der gik 14 Dage, der gik en Maaned, og vi begyndte allerede at antage, at der ikke vilde komme mere ud af Sagen. Da endelig en skønne Dag kommer Manden igen. Han fortalte vidt og bredt om sin svagelige gamle Ven, der ikke kunde faa Ro, forinden han havde betalt tilbage og gjort sin Uret god igen. Det hele Beløb kunde han ganske vist endnu ikke afsé; men her var et Afdrag; Resten

vilde komme og Renten oven i Købet.« Saaledes formede Begivenheden sig 40 Aar efter i Fortællerens Erindring.

I Meddelelsen til Politidirektøren Okt. 1855, umiddelbart efter at Beretningen om den var kommen fra London, har Piben en noget anden Lyd, lige saa vel for dette Besøgs Vedkommende som for det forriges. Den 18. Sept. 1855, hedder det her, var Levy igen kommen til Martin Levin i London og erklærede, da han fik Summen opgivet, at han ifølge Testamentet kun kunde betale Halvdelen af Beløbet, da der havde været to om Tyveriet og den afdøde kun havde villet betale sin Part deraf. Noget Arrangement vilde Levin — og det bestjaalne Firma — ikke gaa ind paa, men Levy betalte dog 300 £ i Afdrag og fik Kvittering for dem — i Kvitteringen kaldes den afdøde: Mayer Levi fra Mariposa¹). Politidirektøren i København, med hvem Firmaet havde raadført sig, havde ønsket om muligt at faa en Genpart af Testamentet. Men, siger Levin i Brev af 20. Okt. 1855, »alle vore Spørgsmaal angaaende Testamentet etc. bleve af Herr Levy henviste til Herrer Alexander Levy & Co. i New York til Besvarelse. Et saadant Hus — skriver imidlertid vor New Yorker Korrespondent — er ej at opspørge; den eneste, han kan finde i Vejviseren af dette Navn, er en saakaldt »Pawnbroker« [Pantelaaner], der bor i en meget obscur Gade.« I det hele var Mellemmanden optraadt meget usikkert. »Han taler ej den ene Gang som den anden«, skriver Levin den 25. Septbr., »mente i Dag, at der ej blev stort mere end disse £ 300, efter at Boet er afviklet, maaske £ 30—40. Alle mine Argumenter for mulig at faa mere ud af ham besvaredes med, at han kun handler som Eksekutor af Testamentet. Han taler meget om sin egen Respektabilitet, og at hver

¹) Distrikt i Staten Kalifornien paa Skraaningen af Sierra Nevada, rigt paa Guld, Sølv, Kobber og Kul. Hovedstaden M. er en lille Landsby.

Skilling, der tilkommer Firmaet ifølge Testamentet, vil strictly blive betalt.«¹⁾

Saa henvender den københavnske Politidirektør sig den 26. Marts 1856 til det danske Udenrigsministerium, giver det Meddelelse om Sagen og dens Gang og fortsætter: »Da det nu er antageligt, at Forbryderne ere eller have været i Amerika, og at den fornævnte Alexander Levy enten er en af dem eller dog har været i Forstaaelse med dem«, saa anholder han om Ministeriets Hjælp til at skaffe den fulde Erstatning for det stjaalne Beløb udredet. »Det bemærkes, at den i London optraadte A. Levy beskrives som en Mand paa 60—70 Aars Alder, og at Forbryderen, paa den Tid han var her, tilsyneladende var imellem 20 og 30 Aar gl. og de mistænkte Scott og Arnolds omtrent i samme Alder, eller vel snarere ældre.«

Allerede 1. April s. A. skriver Udenrigsministeriet til den danske Chargé d'affaires i Philadelphia Torben Bille og beder ham tage sig af Sagen.

Men der naaedes ved Diplomatiets Hjælp ikke mere end der var naaet ved Politiets: Sagen løb ud i Sandet, og det gamle endnu bestaaende Vekselererfirma har i de godt og vel 50 Aar, der er gaaede siden den Tid, hverken hørt noget til Tyvene eller set noget til Resten af de stjaalne Penge.

(Politiets Arkiv.)

¹⁾ Martin Levin var en Fætter til Forfatteren M. Goldschmidt. I sin Roman »Ravnen« har denne — i øvrigt til Fætterens Misfornøjelse — benyttet Meddelelser, der skrev sig fra ham, om danske i London (se: En gammel Kjøbmands Erindringer. Museum 1895, II, S. 279). Efter paa ny at have bosat sig i København lod Levin 1866 med J. D. Herholdt til Arkitekt Stedet paa Hjørnet af Havnegade (29) og Tordenskjoldsgade (33) opføre, efter engelsk Mønster kun til én Familie. I et af Lofterne her malede C. F. Aagaard(?) 8 af Muserne — den 9de blev der ikke Plads til.

EN AF STADENS 32 MÆND.

BRÆNDEVINSBRÆNDER P. C. HANSENS OPTEGNELSER.

Oversigt af en kort Beretning over den tilbagelagte Tid af mit Liv til videre Betragtning for mine Efterkommere.

SOM et Barn paa 7 Aar erindrer jeg mig en kold Vinteraften i Aaret 1794, ved min Faders Ledsagelse, at have seet Christiansborg Slot staae i lys Lue, mine Tanker vare den Gang lidet modtagelige for det sørgelige ved denne rædsomme Begivenhed, men det forekom mig at være en smuk Illumination, og den livelige Bevægelse iblandt Brandfolkene, Klokkeringningen og Al-larmtrommerne syntes mig at være ret interessant for mig, thi jeg betalte den Gang ingen Brandskat og tænkte kun lidt paa, at jeg seenere selv vilde komme til at bidrage ogsaa min Andeel til sammes Gjenopbyggelse.

Men Aaret efter, 1795, blev jeg i en meere forstandig Alder endvidere et sørgende Vidne til Kjøbenhavns store Ildebrand, hvorved mine Forældres Eiendom ogsaa blev et Rov for Luerne, og jeg erindrer mig i Forening med mange andre huusvilde Familier at have en Tid af Sommeren bivouaqueret i Telte udenfor Byen, indtil der kunde blive tilveiebragt Huusleilighed for de Mange, som ikke havde nogen Boepæl. Min Moder blev derover syg af Sorg, som foranledigede hendes Død. Hun blev be-

gravet paa Nicolai Kirkegaard i Byen, men hvilken Slagter der nu banker Kjød paa hendes Grav, ved jeg ikke. Min Fader, som var Brændeviinsbrænder, var bleven aldeles ruineret og sat ud af Virksomhed, og jeg i Forening med en fire Aars yngre Syster |: som for en Deel Aar siden er død :| blev under simpel Emballage med Skibslæilighed sendt over til en Familie til videre Opdragelse i Jylland.

Foruden den fornødne Proviant for Reisen bestod mine Reisepænge i 7 $\frac{1}{2}$ 8 $\frac{1}{2}$ i en ny Læderpung, og den første Udtælling jeg gjorde deraf var til to Honningkager for mig og min Syster paa Toldboden, forinden vi gik til Søes. Jeg havde ikke før været i Besiddelse af saa mange Pænge, og troede nu ikke at behøve at spare. Men dette var da ogsaa det eneste Udstyr, mine Forældre kunde give deres 2 Børn.

Efter 4 Dages Seilads ankom vi i god Behold til Colding, hvor min Syster blev modtaget af en Tante i det Slesvigske og jeg blev af en Onkel, som var i Besiddelse af en lille Bondegaard, befordret til Vamdrup Sogn, 2 Miil Vesten for Colding. Denne Onkel havde selv den Gang 3 Børn, og min Faster formerede Huuset aarligen med fleere, hvorefter jeg selv snart blev den Syvende. Som Følge deraf var og blev denne Faster mig mindre god, eftersom jeg var fuldkommen til øvers i Flokken, og jeg maa tilstaae at jeg tilbragte der 7 kummerfulde Aar. Strax ved min Ankomst til Stedet maatte jeg, som et fremmed Væsen fra Hovedstaden og ukjendt med Landvæsenet, tjene til Spot for den, isærdeleshed til den Tid, raa og uvidende Ungdom, hvis pludervælske Bondesprog jeg neppe kunde forstaae. De forundrede dem meget over min Dumhed deri, at jeg ei en Gang vidste hvad »Dauvre — Unnen — og Natter« var for Noget, eftersom disse Deelee dog fremkom hver Dag paa Bordet; paa ordentlig dansk var det: Frokost — Middags — og

Aftensmad. Jeg lærte imidlertid Sproget og blev snart ligesaa rav Jydsk som alle de Andre, og nu skulde jeg da begynde med at vogte Faar og Gjæs, derefter at kjøre Ploven, og senere at tærskes og slaae Græs, hvilket var det værste, thi jeg husker grant, at heele Personen rystede, naar jeg skulde stryge Leen; mit Sovekammer var pyntelig meubleret med Avlsredskaber, Vinduesgardinerne vare sammenflettede af Straa for at afværge Vindens frie Passage igjennem Ruderne; Gulvet var belagt med solide Kampesteen, og et Par Alen fra Sengen havde jeg Selskab af nogle nydelige smaa Kalve, som undertiden opmuntrede mig ved deres behagelige Stemme med en Concert i X Duur. Men Kosten var solid, den bestod regelmæssig i 21 Gange Grød om Ugen under forskjellig Skikkelse. Om Søndagen fik vi Smør paa Brødet, men de søgne Dage blev der som Surrogat tillavet en Slags tyk Meelvelling, som blev kaldet Butter. Men da jeg den Gang havde bedre Appetit end nu, saa smagte mig dette som Sukkerbrød. —

Efter at jeg havde udstaaet denne Tortuur i 7 Aar, blev jeg da endelig confirmeret, og ved et heldigt Tilfælde i det 16de Aar anbragt i Lære ved Handelen i Haderslev. Der forefandt jeg et sandt Himmerige i Forhold til det Liv, jeg tilbragte hos den kjære Slægtning. Jeg forblev der i 8 Aar, og omendskjønt jeg fra den tidlige Morgen til sildig Aften maatte være i Bevægelse, og i Forening med Contoirforretninger deeltage i det simpleste Arbeide, saa henregner jeg dog den Tid til den behageligste Deel af mit Liv, thi jeg levede godt, nød en venskabelig Omgang og havde god Leilighed til at uddanne mig i de væsentligste af de Videnskaber, som vedkom Handelsfaget, og erhvævede adskillige Kundskaber udenfor dette Fag, hvoraf jeg senere har havt Nytte, men jeg maatte naturligviis selv søge at benytte Tiden rigtig. —

Derefter kom jeg i Aaret 1809 som Handelsbetjent til Veile, hvor jeg Aaret efter blev givet med min afdøde Kone. Jeg fik ved dette Ægteskab en god og retskaffen Ægtefælle, som var i Besiddelse af en Eiendom, der efter Fradrag af Gjælden kunde beregnes til 7 à 800 Species, men jeg fik tillige til Forsørgelse i Tilgivt en gammel Svigermoder, en ung uconfirmeret Svigerinde og 2 Stedbørn. Min selvstændige Virkekræds maatte derfor, skjønt i en ung Alder, begyndes med Besindighed og Eftertanke, men Alt gik, Gud være lovet, vel, og efterat jeg i 8 Aar havde fungeret som Borgermand i Veile, var det min Kones inderlige Ønske at komme til at boe i hendes Fødebye Kjøbenhavn.

Dette Ønske blev opfyldt, og efter at have solgt og realiseret vore Eiendomme i Veile, flyttede jeg med Familie i Aaret 1818 til Hovedstaden, hvor jeg først overtog et Bryggerie til Leie, men som Følge af, at man i dette Fag maatte overlade for meget til fremmede Folks Omraade vilde denne Næringsvei ikke trives for mig, hvorfor jeg snarest muligt med noget Tab trak mig tilbage fra denne Bedrivt, og i Aaret 1819 købte min nuhavende Eiendom Nr. 461 i Rigensgade¹⁾ med et deriværende lille Brændeviinsbrænderie. Jeg var til den Tid 31 Aar gammel. Fra denne Tid skriver sig det andet og væsentligste Afsnit af mit Liv, hvoraf jeg i det følgende vil fremsætte en lille Skjældring. —

I den forbenævnte Eiendom drog jeg i Mai Maaned 1819 ind med Kone, 5 Børn, en svagelig halvgal Svigerinde og en Pleiedatter, altsaa en rigelig Familiebesætning. Der maatte saaledes anvendes behørig Eftertanke og Anstrængelse for at faae denne Familiesamling opdraget og befordret ud i Verden. Men ved [med] et godt Mod at lægge rask Haand paa Værket overvindes mange Ting.

¹⁾ Nu Nr. 26, Hjørnet af Sct. Paulsgade.

I de første 6 Aar hjalp jeg mig med een Karl, som i For-
ening med mig udførte det heele Arbeide ved Brænderiet.
Efter den Tid har jeg holdt fleere Folk og selv taget
mindre Deel i det grove Arbeide. —

Efter at jeg saaledes fra Begyndelsen af Aaret 1819
til Udgang 1846 i 28 Aar havde levet og virket som
Brændeviinsbr: i den fornævnte Eiendom, nedlagde jeg
efter veloverveiet Overlæg ved Alderens Tiltagelse og Kræf-
ternes Aftagelse denne Næringsvei og bortforpagtede
Brænderiet fra Michaeli Flyttetid 1846. — Og idet jeg
afsluttede denne Virksomhed, opsendte jeg min Tak til
det høie Forsyn, som i al den Tid naadigst havde for-
undt mig et godt Helbred og den fornødne Kraft til at
udføre den Gjerning, hvortil jeg var kaldet, saavel under
gode som slette Perioder. Og da min Soel nu daler og
det lakker imod Livets Aften, finder jeg det ved Slut-
ningen af min Bane ikke overflødig at overgive en kort
Beretning til Efterkommerne over den forsvundne Tids
Begivenhed og den Nytte, som deraf har været at ud-
drage.

Frugten af hvad som det i den forløbne Tid har
været mig muligt at uddrage, har jeg redelig anvendt til
min Families, fjernere Paarørendes og det Almindeliges
Nytte, og har kun afbenyttet en liden Andeel af det Er-
hværvede til Livets Behageligheder for min egen Person,
og idet jeg beklager, at mine Evner ikke have tilladt mig
at udrette meere eller at kunne have været Borgersam-
fundet saa nyttig som jeg havde ønsket, vil jeg imidler-
tid aflegge en lille Forklaring over, hvad det har været
mig muligt at fuldbringe, og derved isærdeleshed tage
Hensyn paa de seenest forløbne 30 Aar.

Ved Begyndelsen af min Virksomhed som Brænde-
viinsbrænder var der her paa Stedet 200 smaa Brænde-
rier i Drivt, hvilke for det meste virkede med Held og
bestode dem vel, men fra Aaret 1822 bleve, i Løbet af

nogle Aar, adskillige store Værker anlagte, som, for at befordre Afsætningen af den større Production, nedtrykkede Priiserne til et uforholdsmæssigt lavt Standpunct, hvorved de mindre Brænderier ikke saa dem istand til at kunne udholde Concurrencen, hvilket blev Anledning til, at en anseelig Deel af disse maatte ophæve deres Drivt og for det meste forlade deres Stilling i forarmet Tilstand. For imidlertid at modstaae denne Overgangs-Periode og saavidt som muligt at holde Skridt med Tiden, anlagde ogsaa jeg et større Værk med forbedrede Apparater. Men kort efter blev der anlagt en Deel Landbrænderier, som ved et feilagtigt Forhold af det daværende Rentekammer havde tilvendt dem saadanne Privilegier, der favoriserede dem i den Grad, at disse ikkun kom til at svare een Skg: pr Pot Brændeviin i Consumtions-Afgift, imedens Brænderierne i Kjøbenhavn maatte erlægge en Afgift, som var 6 Gange saa stor, hvilket bevirkede, at Hovedstadens Brænderier maatte arbeide under meget fortrykte Kaar ved Siden af adskillige Landbrænderier, som paa et Par Miiles Afstand rundt omkring Hovedstaden vare blevne etablerede, og som vedbleve at forcere deres Drivt, indtil endelig Regjeringen under Stændernes Medvirkning i Aaret 1841 besluttede at anvende store Summer til at afkjøbe Landbrænderierne de Privilegier og Rettigheder, som Samme saa uoverlagt selv gratis havde meddeelt disse. — Til et Exempel paa, hvor skadelige disse Privilegier vare, saavel for Finantserne som for de derved fortrykte Brænderier i Kjøbstæderne og isærdeleshed i Hovedstaden, bemærkes: at et eneste af disse Privilegier, som var givet til Eieren af Rongstedlund, blev, efter Overenskomst med Ihændehaveren Nathan David¹⁾, af Regjeringen tilbage-

¹⁾ Maa være en Forveksling med Broderen Anton Aaron David der siden 1821 havde ejet Rungstedlund.

kjøbt, efterat han i en Række af Aar med stor Fordeel havde benyttet samme, — for en Sum af 75000 Rigsbdl.

Under saadanne ugunstige Omstændigheder maatte Hovedstadens Brænderier under en streng Control udholde en ulige Kamp i circa 20 Aar. Det var da intet Under, at den største Deel af disse maatte standse deres Virksomhed og mange Familier, som før havde fundet Udkomme ved denne Bedrivt, nu vare blevne ødelagte.

Med Aaret 1839 begyndte man at anlægge Dampbrænderier for derved at anvende Kartofler, som den Gang stode i en Priis af 4 à 5 sk for Tønde, og da deraf ingen Formalingsafgift blev svaret, saa udbragte dette Foretagende et ret godt Udbytte, og for at concurrere med Tiden anlagde ogsaa jeg i Aaret 1840 et Kartoffel-dampbrænderie, hvortil der maatte anvendes en Anlægs-capital af circa 5000 Rbd., som tegnede til at ville lønne sig godt, da deraf ikke kunde beregnes nogen Formalingsafgift, — men, hvorlænge var Adam i Paradis? — Den 1te Mai 1841 blev den største Deel af Formalingsafgiften henlagt paa Brændingsafgiften eller Karrummet, som seenere i Aaret 1843 endvidere blev forhøiet. Og da endelig den mislykkede Kartoffelavl 1845 bragte Priiserne paa Kartofler op til 2 à 3rd Tønden, maatte denne Fabrikation ophæves. Af denne Grund maatte flere af de herværende Dampbrænderier 1846 standse deres Virksomhed, og jeg for mit Vedkommende besluttede samme Aar at bortforpagte Brænderiet og henflytte min Boepæl til Gaarden Nr. 460.¹⁾ —

Efterat jeg saaledes under varierende Conjuncturer, som for det meste vare ugunstige for de kjøbenhavnske Brænderier, havde virket i denne Næringsvei i 28 Aar, i hvilken Tid disse Brænderier vare sammensmeltede fra 200 til 90, som havde udholdt Concurrencen, imedens 110 Brænderier havde maattet bukke under for Omstæn-

¹⁾ Nu Nr. 28 i Rigersgade.

dighederne, hvilket beviser, at denne Bedrivt under de fornævnte uforholdsmæssige Byrder, som havde været samme paalagte, med Rette kan ansees for at have været en uhældig Stilling, som ikkun med Conduitte og en god Øconomie kunde fremmes — har jeg opdraget 5 Børn og 2 Pleiebørn. Og i samme Tid etableret og udstyret 7 Familier, nemlig:

1. Marie Seliger, Pleiedatter, givt med Arbeidsmand Hans Kleitrup,
2. Anne Ravn, Steddatter, givt med Bagermester Tiede,
3. Sophie Seliger, Pleiedatter, givt med min Stedsøn Peter Ravn,
4. Grethe Friis, Huusjomfru, givt med Skolelærer P: Schwartz,
5. min Søn Søren Hansen, Toldassistent, givt med Detlefine Foss,
6. min Datter Mariane, givt med nu afdøde Møllermester P: Jensen,
7. min Søn Bendix P: Hansen, etableret som Viinhandler.

Til min Kones Svogers, afdøde Pastor Jørgensens Børn er bidraget:

1. til Candidat N: P: Jørgensen i Anledning af hans Befordring som Sognepræst til Alsøvs Sogns Menighed	Rbd. 200
2. til afd: Pastor Jørgensens ældste Datter Cathrine Margrethe som Bidrag til hendes Brudeudstyr	— 200
3. til Pastor Jørgensens yngste Datter Hanne, ydet et Bidrag til hendes Opdragelse af 50 ^{rbd} aarlig i 6 Aar, er	— 300
4. til Candidat Victor Jørgensen, bidraget til Udgivterne ved hans Studering	— 100
	<u>Rbd. 800</u>

Ved uvederhæftige Debitorer, som i Løbet af den fornævnte Tid ere fallerede eller bortdøde, har jeg ifølge Opgjørelse i mine Bøger maattet lide Tab til Beløb af. . . . Rbd. 5188

Af det foranførte vil det erfares, at jeg under variable Perioder og mange mislige Conjuncturer ofte har haft trykkende Byrder og Besværligheder at overvinde. Og i Forening med egne Anliggender har jeg af offentlige borgerlige Pligter overtaget min fulde Andeel, idet jeg i 6 Aar i Veile og 7 Aar i Kjøbenhavn har assisteret Fatigvæsenet som Forsørgelsesforstander, og blev derefter udnævnt til Borgerrepræsentant, som jeg efter 7 Aars Forløb saa mig nødsaget til, som Følge af den fremrykkende Alder, at fratræde.¹⁾ Som en uvedkommende Begivenhed har det tildraget sig, at min borgerlige Stilling har medført den lille Mærkværdighed, at jeg i Tidsløbet fra 1835 tilfældigviis har siddet til Bords med 3 forskellige Konger af Danmark — at Beværtningen der var noget forskjellig fra den, der blev serveret med i Vamdrup, behøver jeg ikke at bemærke. —

Efterat jeg paa foranførte Maade har aflagt et overfladisk Regnskab for den Huusholdning, som har været min Bestyrelse undergivet, maa jeg endnu kun tilføie: at jeg i min Alders 60de Aar trak mig tilbage fra den commercielle Virksomhed for, imedens jeg endnu var i Besiddelse af den fornødne Aands- og Legemskraft, under et stille Liv at ordne mine øvrige Anliggender for mit og Familiens Vedkommende i den følgende Tid. Og efterat jeg for mine nærmeste og fjernere Familier havde gjort de Opoffrelser, som mine pecuniaire Omstændigheder kunde tillade, har jeg for eget Vedkommende ikkun

¹⁾ Brændevinsbrænder Peter Christian Hansen blev i 1838 Medlem af de 32 Mænds Forsamling, i 1840 af Borgerrepræsentationen, af hvilken han udtraadte i 1844.

forbeholdt mig saameget, som for mig og min Kone maatte ansees nødvendig til en tarvelig Underholdning for den Tid, vi maatte have tilbage. —

Idet jeg dermed slutter det største og væsentligste Afsnit af mit Levnets Løb og tilfulde erkjender, at meget meere i den Tid kunde have været udrettet, trøster jeg mig i Livets Aften dog ved den Tanke at have udført Noget, og at min Reise igjennem Livet, hidindtil, ikke har været aldeles forgjæves. —

Jeg opsender nu en inderlig Bøn til det høie Forsyn om, naadigst at maatte forundes Helbred, Taalmod og Sjælsstyrke til paa en god Maade at tilendebringe den øvrige Deel af den Tid, som Guds uransagelige Viisdom maatte have mig og os alle tilmaalt. —

Kjøbenhavn d. 4de April 1852.

P. C. Hansen.

Kun et Blik endnu tilbage
Paa det alt fuldendte Løb,
Fader! Du min Tak modtage
Før jeg vikles i det sidste Svøb.
Kjerlig var Du hos mig alle Vegne,
Under Medgang og ved nedtrykt Mod.
Haabefuld jeg gaar til hine Egne;
Jeg har følt, at Du er viis og god.

(Manuskriptet til disse Optegnelser findes i Borgerrepræsentationens Arkiv.)

SMAASTYKKER.

6.

„Fylla“.

»Fattigselskabet Fylla [i København] blev stiftet af en Del unge Piger i 1845 for at være til Hjælp for et begrændset Antal Fattige, dels med Næringsmidler, dels med Husleie og Brændselshjælp eller lidt rede Penge.

Det dannedes af:

Georgia Schouw, senere Fru Skovgaard,
Meta Grundtvig, senere Fru Boisen,
Susette Dalgas, senere Fru Mariboe,
Marie Glahn, senere Fru Winther,
Magdalene Købke, senere Fru Constantin Hansen,
Adelheid Radecke, senere Fru Egede Glahn,
Baronesse Elise Stampe.

I 1846 kom jeg Nanny Bech, Datter af alt dengang afdøde Konferentsraad Bech, til. Vi besøgte de Fattige og bragte dem ugentlig Hjælp, eller de hentede den hos os; hver af os gjorde sig Umage for at skaffe saa mange bidragydende Medlemmer som muligt. Afdøde Pastor Peter Boisen var Bestyrer, Kasserer og Regnskabsfører, hver Maaned havde vi et samlet Møde, hvor da hver paa ny overtog sin lille Gjerning og fik sine Fattige og sine bestemte Penge til Uddeling tildelt.

Efter Pastor Boisens Død i Sommeren 1862 har jeg overtaget ikke alene hans Gjerning, men alt hvad der vedrører Fyllas Anliggender, hvilket intet besværligt Arbejde er — Bestyrelsen har opløst sig: én er død, og alle de Andre have forlængst overtaget meget større Pligter, af Medlemmerne ere saare mange døde, og mange have udmeldt sig. De faste Fattige indskrænke sig nu

til to meget fattige Koner, der have faaet Hjælp fra »Fyllas« første Begyndelse, og som tildels existere derved — hvad der maanedlig bliver indsamlet, faa de strax —, ved Juletid er der endnu nogle faa af de gamle og enkelte ny Medlemmer, der give noget, mere eller mindre, og da kunne dels de to gamle faa noget klækkeligere Hjælp og dels adskillige andre, der med Glæde see hen dertil.«

*

*

*

Ovenstaaende Brev er skrevet omkring 1880. Den lille Forening har bestaaet mindst 35 Aar og har sin Interesse ved den Kreds, den er udgaaet fra:

Georgia Schouw var en Datter af Joachim Frederik Schouw og blev Maleren P. C. Skovgaards Hustru og Moder til de to Malere Joachim og Niels Skovgaard og til Malerinden Susette Holten.

Meta Grundtvig var en Datter af N. F. S. Grundtvig og hendes Mand, den i Brevet nævnte Peter Outzen Boisen, en Søn af Biskoppen af samme Navn; han var en ivrig Asylmand, »Børnenes og de fattiges Præst«, i beundrende Kærlighed knyttet til Grundtvig.

Susette Dalgas, en Søster til Hedeopdyrkeren Enrico og Maleren Carlo Dalgas, blev gift med Skolemanden Carl Mariboe og ledede forinden i grundtvigsk Aand en »Dannekvindeskole«, som Natalie Zahle overtog efter hende.

Marie Glahn var en Datter af Poul Egedes Dattersøn Præsten Poul Egede Glahn og blev gift med Præsten Christian Ancher Winther.

Magdalene Købke, en Datter af Oberstløjtnant N. C. Købke, blev gift med Maleren Constantin Hansen og Moder til Malerinden Elise Constantin Hansen.

Adelheid Radecke var Datter af en Gæstgiver i Nykøbing p. F. og blev gift med Marie Glahns Broder Præsten Hans Egede Glahn¹⁾, en Søstersøn af Grundtvigs første Hustru og Svoger til Biskop P. C. Kierkegaard.

Elise Stampe var en Datter af Lensbaron Henrik

¹⁾ Under Krigen i 1864 fik de i Indkvartering en fjendtlig Officer, som hed Radecke og viste sig at høre til Slægten; Situationen var vanskelig, men klaredes, ifølge Meddelelse fra vedkommende Officer, med Takt.

Stampe til Nysø og Susette Dalgas' Faster, Georgia Schouws Moster Christine S., f. Dalgas, Thorvaldsens Veninde.

Nanny Bechs Fader var Toldkammerdeputeret Herman Bech, død 1842, paa hvis Grav danske Toldembedsmænd satte H. V. Bissens Basrelief »Kvinderne ved Graven Paaskemorgen«. En Søster af ham var Moder til Orla Lehmann, for hvem en anden Datter af ham i en Række Aar førte Hus.

Paa dem alle har Grundtvig lagt sin signende Haand. Foreningens Navn var hentet fra den nordiske Gudelære, hvor Fylla er Friggs Æskemø og indviet i hendes Hemmeligheder; hendes Haarbaand er Guldet. *H. T.*

7.

En Notits om Ludvig Holberg.,

Ved *H. Weitemeyer.*

I Magistratens Resolutionsprotokol for 1736 findes under 12. Marts følgende:

Prof. Holberg foredrager, at Urtekræmmer Torstraten forholder en Student, som har logeret hos ham, hans Bøger og Klæder under Foregivende af, at han skulde have lejet Værelser af ham til Paaske Flyttetid, til hvilken Tid han vil have, at han skal betale; men som Studenten ej har akkorderet paa anden Maade med ham end for ugentlig Leje og Sr. Holberg vil betale og være god for, hvad han rester, saa beder han, at Torstraten maa opkaldes og tilholdes at levere Studenten hans tilbageholdte Bøger og Klæder. — Torstraten opkaldtes og mødte 12. Marts og lovede at levere Bøger og Klæder tilbage.¹⁾

¹⁾ Urtekræmmer Torstraten boede paa Hjørnet af Vestergade og Gammel Torv.

LANDSKABSMALER H. G. F. HOLM OG HANS BILLEDER.

AF

R. P. RASMUSSEN, PRÆST.

VOR Bys Udseende forandrer sig i disse Tider med rivende Fart. Den strækker sine Arme længere og længere ud og favner de omliggende Sogne. Og samtidig med denne Udvidelse fornyer Byen sig ogsaa indtil. Det saakaldte gamle København svarer snart ikke længer til sit Navn, og den Tid er ikke fjærn, da dette gamle København topografisk set er forsvundet.

Under disse Omstændigheder kommer man til mer og mer at skønne paa det rige Billedstof, som er os efterladt af Kunstnere og Tegnere. Jo mere af dette der samles sammen i offentlige Samlinger og af private, des mere viser det sig, at det gamle København næsten helt igennem er illustreret. Topografisk set forsvinder det, men i Billederne bevares dets Fysiognomi for Efterverdenen.

Og det er i Grunden mere Opmærksomhed værd, end der hidtil er skænket det saaledes overleverede.

Hvor interessant vilde det ikke være, om København, som den saa ud ved Midten af forrige Aarhundrede, var illustreret. Saaledes at man kunde forvisse sig om Udseendet af Byens større og mindre Bygninger og karakteristiske Smaahuse. Om hvordan Pladserne, Voldene, Søernes Bredder, Haverne, Vejene med Omgivelser og andet mere saa ud. En saadan Billedsamling vilde vække mange Minder og fryde manges Øjne. Den kunde tilvejebringes, og den kommer vel ogsaa en Gang.

Nu findes Billedstoffet spredt paa mange forskellige Steder. Meget findes i vore offentlige Bibliotheker og Museer og ikke lidt hos private Samlere. Og i de større illustrerede Værker, som i den nyere Tid er fremkomne, har man jo ogsaa København i Billeder, saaledes i Traps »Danmark«, i de historiske Skildringer ved Davidsen, Carl Bruun og Bering-Liisberg, i Klæstrups livlige Tegninger og i det interessante Værk: Gamle københavnske Huse og Gaarde osv. Men i disse sidste Værker har snart et historisk, snart et kunstnerisk, arkitektonisk eller andet Hensyn end det blot illustrerende været det raadende, og intetsteds er der lagt an paa Fuldstændighed. Det er derfor kun med meget stort Besvær, ved at søge paa mange Steder, at man kan faa en billedlig d. v. s. illustreret Oversigt over vor By i topografisk Forstand, Sagen være nu taget i dens Enkeltheder eller i dens Helhed.

Endnu er der altsaa langt frem, førend vi faar en Billedsamling til netop blot det gamle København, for at begrænse Opgaven, med Byens Udvidelser førend dens Kæmpevæxt begyndte. Noget lignende som vore Bibliotheker lægger an paa, nemlig at samle et Exemplar af alt, hvad der af Literatur er udkommet, maatte ogsaa være Maalet for en saadan Billedsamling. Noget af alt maatte den omfatte.

Indtil videre maa man nøjes med at frede om, hvad der findes af københavnske Billeder, ogsaa i privat Besiddelse, og tillige saa vidt mulig søge at bevare selve Kunstnerne og Tegnerne, hvem Stoffet skyldes, fra Forglemmelse.

Med et Fingerpeg paa denne Opgave skal her gives nogle biografiske Enkeltheder og karakteriserende Smaa-træk om en af de Kunstnere, som er at nævne i første Række, hvor Talen bliver om københavnske Billeder, med Tilføjelse af en Oversigt over det betydeligste af samme Mands Produktion.

Meget er ydet af S. H. Petersen, noget af C. W. Eckersberg, C. Zeuthen, Chr. Købke, Liebert, af Kobberstikkerne J. F. Clemens, G. Haas, Kleinsorg og mange flere, men den, som her har ydet rundeligst, er dog H. G. F. Holm, hvis Navn er vel kendt fra hans Billeder, men som selv personlig næsten er forglemt. Da jeg lejlighedsvis er kommen til at beskæftige mig med lidt af denne Mands Kunst og derunder er kommen i Besiddelse af nogle Data om hans Liv, mener jeg, at Værdien af hans Billeder fra København gør det berettiget at opfriske Mindet om ham, ihvorvel han var en simpel Mand, der i en vis Henseende heller maa ses i Skygge end i for stærkt et Lys.

For at faa et Begreb om, i hvilket Omfang Holm har malet eller tegnet topografiske Billeder, kunde man spørge om det omtrentlige Tal paa hans Arbejder. Men da han ofte har behandlet det samme Motiv flere Gange, vil Tallet ikke være ret vejledende. Hellere kunde man spørge om, hvor mange Steder der ved hans Pensel eller Blyant er gengivne. Og jeg vil da sige: langt over Hundrede. Heri ogsaa medregnet de af ham behandlede udenbys Motiver baade nær Hovedstaden og rundt i Sjælland.

Holm hentede sine Æmner fra alle Byens Kvarterer.

ogsaa fra Forstæderne. Flere af hans Billeder viser os Byens monumentale Bygninger, Slotte, Kirker og andre større Bygværker, saasom Universitetet, Børsen, Rundetaarn, det kgl. Theater, Garderkasernen, Raad- og Domhuset, Marmorkirkens Ruin. Endvidere Partier fra Havnen og Langelinie, fra Kongens Nytorv, fra Byens Porte. Enkelte Billeder fra Toldboden, fra Tivoli, fra Kastellet, fra Nicolaj Taarn osv. Forskellige Partier fra Torve og Gader, saasom Amaliegade, Sct. Annæ Plads, Kultorvet og Frederiksborggade, Vestervold, Dosseringen, Gammeltorv, Sct. Peders Stræde, Sølvgade, Garnisons Plads, Østerbro, Christianshavns Vold o. fl. Et enkelt interessant Billede fra Fælleden (Koleralejren), flere Billeder fra Almindelig Hospital. Hertil kommer et enkelt Genrebillede, nogle større Prospekter af København og endelig de udenbys Billeder.

Blandt de sidste maa anføres nogle Billeder fra Frederiksberg, nogle Billeder af Slotte og bekendte Ejenomme og Huse i Dyrehaven og videre nord paa helt op til Hillerød og Helsingør, og syd for Byen et Billede fra Dragør (?). Hertil kommer fremdeles hans Tegninger til et Par illustrerede Værker.

Faderen, J. Holm, var Kobberstikker. I Forening udgav disse to 1838 et Værk med Titel: »Sjællands yndigste Egne, tegnede efter Naturen, samt stukne og udgivne af J. Holm og H. G. F. Holm, med dansk, tysk, fransk og engelsk Text«. Værket omfatter 23 Blade i Kvart med Billeder af sjællandske Slotte og Herregaarde. H. G. F. Holm har tegnet Billederne, og Faderen har stukket dem. Udførelse og Udstyrelse er nydelig.

Et andet Værk er en Beretning om en Expedition til Grønland med flere grønlandske Billeder, kolorerede Kobberstik. Titelen er: »W. A. Graah, Kaptejn-Løjtnant i Sø-Etaten: Undersøgelses-Rejse til Østkysten af Grønland i Aarene 1828—31«. Kbhvn. 1832.

Her findes 8 kolorerede Kobbere, alle tegnede af H. G. F. Holm efter Skitser af Graah. De forestiller en grønlandsk Skindbaad, en Grønlænder i sin Kajak, et grønlandsk Sommertelt, det Indre af et Vinterhus, Kirkeruiner fra Grønland og forskellige i Grønland fundne Genstande.

Billederne er stukne dels af Bagge, dels af J. Holm. Ogsaa disse Billeder er særdeles smukke, og der er over enkelte af dem som ogsaa over et enkelt af Holms andre Billeder (Koleralejren med en Skorstensfejer) et vist Lune. Man ser bl. a. grønlandske Kvinder gøre Toilette, og dette intime Indblik i et grønlandsk »Fruerbur« gør et ret pudsig Indtryk.

Den kunstneriske Udførelse staar i mange af Holms Billeder højt. De udmærker sig ved stor Nøjagtighed, og de er meget omhyggeligt gjorte. En Del af Billederne er Tegninger, en Del Akvareller, og en Del haves i forskellige Reproduktioner, nemlig i Kobberstik, i Akvainta og i Lithografi. Der er ikke synderlig Udvikling at spore i Holms Kunst. Hans første Billeder er lige saa vel udførte som hans senere. Han har aabenbart været tidlig modnet som Kunstner. Det ældste Billede, som vistnok haves af ham, er fra 1821. Det er et Kobberstik, stukket i Edinburgh, og forestiller Marienlyst Slot ved Helsingør. Da Billedet er signeret, er der ingen Tvivl om Kunstneren. Det er udført med Finhed, man kunde næsten kalde det »soigneret«, og det staar i Udførelse ikke tilbage for noget andet af hans Billeder. Da han tegnede det, var han kun 17 Aar.

Men man kunde maaske om dette og andre af Kobberne, navnlig de kolorerede, sige, at de er for soignerede. Vor Tid holder jo af den brede Pensel og af det mandige Præg; men Holm er ikke fri for at kunne forfalde til det lidt for indsmigrende. Mandfolket i ham er for tilbagetrædende, og noget vist dameagtigt kan

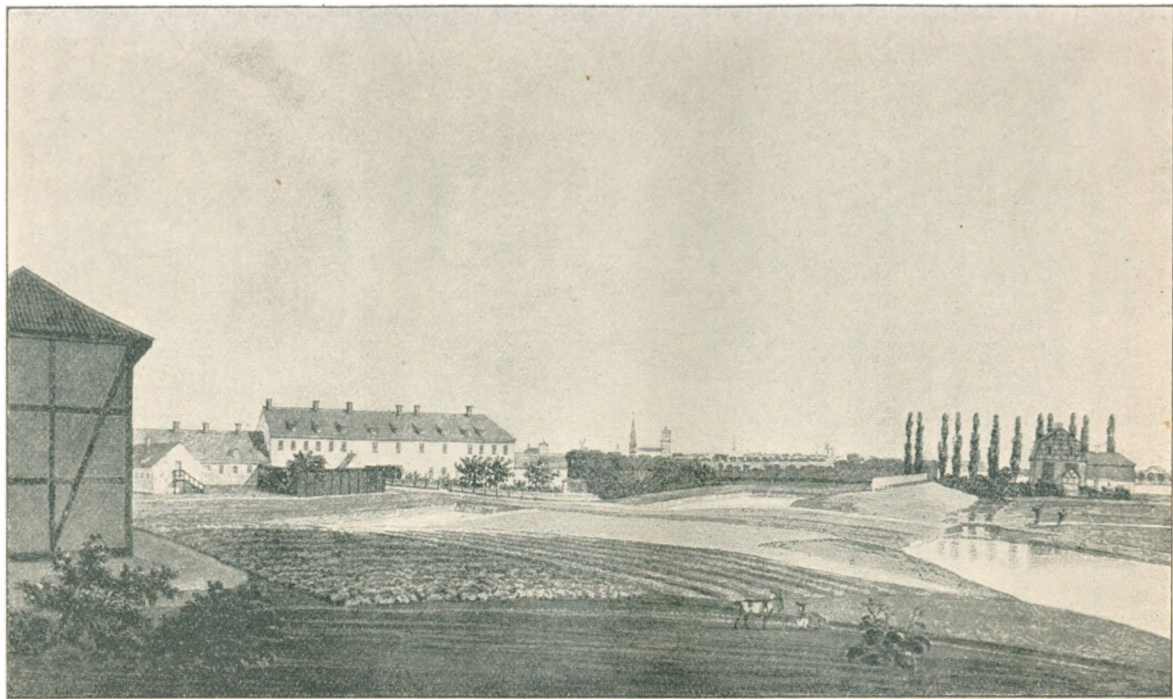
træffes i hans Kunst. Nogle af Stikkene kan derfor komme til at minde for meget om det fine Broderi. Den paatrykte Farve har nu her ogsaa nogen Skyld.

Denne Kritik rammer dog ikke hans Akvareller. Over de bedste af dem er der en tiltalende Finhed og Ynde, og de har ikke blot deres Interesse derved, at de lader de paagældende Partier af vor By leve op for vore Øjne, de har deres Værdi i ren kunstnerisk Henseende og vil være smaa, nydelige Vægprydelser selv i det mest komfortable Hjem. De er derfor ogsaa i de senere Aar, efterhaanden som Opmærksomheden for Holm er vaagnet, komne i temmelig god Pris.

Holm var en stilsfærdig Mand, som bl. a. gik under Navn af den »stille Holm«. Man kan ogsaa læse dette hans Gemyts Præg ud af hans Billeder. Paa Billeder fra hans unge Dage kan man, hvor Farve er anvendt, iagttage en lidt stærkere Kolorering end paa de senere. Men som Helhed er hans Farver meget douce, og det kommer mig for, at netop den douce Farvelægning passer bedst til Billedernes hele Karakter.

Hosstaaende Billede af Ladegaarden, efter en større Vandfarvetegning, hidsættes her som en Prøve paa Holms Kunst. Originalen er i Overlæge A. F. Halks Eje.

Gaarden er set fra den Side, som vender imod Jærnbanen, saaledes som den saa ud 1840 og nogle Aar derefter. Ladegaarden købtes ved offentlig Auktion 1768 af Københavns Kommunes Fattigvæsen tilligemed den derved liggende kongelige Vind-Valkemølle. Valkemøllen med tilhørende Sluse og Jorder blev atter afhændet 1777 til Mesterbager Johan Wæver i København, og af denne Ejendom opstod Gaarden Mosendal, hvis Bygningskomplex ses tilhøjre paa Billedet. Tilvenstre for Mosendal ses et Parti af Rosenaaen, som i sin Tid var meget bred og løb vesten og sønden for Ladegaarden. Ved Opfyldning i det brede Vand, der var en Bugt af Søen,

Ladegaarden.

fremkom de af Christian IV anlagte Fæstningsværker, hvoraf en Bastion laa, hvor Bindingsværksgavlen ses paa Billedet forneden tilvenstre. Stedet er endnu lidt højere end Omgivelserne og bærer Navnet »Bakken«. De to aflange Bassiner er Levninger af Fæstningsgravene. Paa et gammelt Kort fra 1840 ses begge disse Bassiner, og de er der af samme Form som paa Billedet, men paa et senere Kort, fra 1855, er det tilvenstre forsvundet, og det tilhøjre har faaet en afrundet Form; det er i samme Form endnu bevaret som en Dam i Inspektørens Have. I Slutningen af 1860'erne skar man endnu Rør paa det Sted, hvor det nordre Bassin fandtes.

Angaaende Hovedbygningen er et mærke, at der paa Billedet tilhøjre ses en lav Bygning med Tegltag, af hvilken kun en Mur endnu er bevaret. Fra det lange Hus, som i Fortsættelse af Hovedbygningen ses tilvenstre, løber en lav Bygning ud imod Beskueren. Gavlen især ses tydelig. Denne Bygning kaldes »Mindet«, og man mener, at dette Navn skal hidrøre fra Aaens Udløb, dens Munding, et Navn, som jo er bevaret mange andre Steder i Landet, hvor en Aa har sit Udløb.

Billedet af Ladegaarden er, som Holms Billeder sædvanlig, udført med megen Omhu. Der er andre Billeder af ham, som er adskilligt bedre end dette; men da der, mig bekendt, ikke findes Billeder andensteds af Ladegaarden fra saa tidlig en Tid, har Billedet jo ikke ringe Interesse for Kendskabet til den gamle Gaards Udseende ved Midten af forrige Aarhundrede.

Paa det Tidspunkt, da Billedet er malet, benyttedes Ladegaarden paa samme Maade som nu. Efter at Sct. Hans Hospital var flyttet til Bistrup, stod Gaarden, halvt som Ruin efter Bombardementet, ubenyttet, indtil den 1822 indrettedes til Fabrikanstalt, Arbejdsanstalt for Fattige og Husvilde. Først havde man forsøgt at sælge den, men uden Held. 1833 blev den tillige ind-

rettet til Tvangsarbejdsanstalt for Vagabonder og straffede Personer. — Holm har i sit Billede bevaret os dens Skikkelse fra dens i topografisk Henseende ejendommeligste Periode, nemlig med Vandet omkring den, og han har tillige forstaaet at se den fra dens smukkeste Side. —

Hvad nu Kunstnerens personlige Forhold angaar, saa er de biografiske Enkeltheder hovedsagelig fundne i Almindelig Hospitals Arkiv.

Landskabsmaler Heinrich Gustav Ferdinand Holm var Søn af Maler og Kobberstikker Jens M. Holm. Han var født 1804 i Berlin. 1806 var Faderen bleven gift med Louise Köhler, men det er uvist, om hun var H. G. F. Holms Moder. Hun overlevede Sønnen i 2 Aar. Fader og Søn arbejdede sammen, hvorom det før omtalte Værk »Sjællands yndigste Egne« er et Vidnesbyrd. Men deres Navne findes ogsaa hyppigt sammen paa de kobberstukne Billeder. Sønnen har da tegnet Billederne, og Faderen stukket dem¹⁾. I 1832 havde H. G. F. Holm udstillet Plan og Prospekt af Karantæneanlægget paa Øen Kyholm og i 1851 forskellige Prospekter.

Holm indkom som Patient paa Almindelig Hospital d. 19. April 1861. Han havde den Gang sin Bopæl i St. Kongensgade, men han var en fattig Mand, som søgte fri Optagelse paa det kgl. Frederiks Hospital eller paa Almindelig Hospital. Holm medbragte fra Distriktsforstanderen en Attest paa, at han ikke af egne Midler eller af nogen tillagt Pension eller Understøttelse, offentlig eller privat, var i Stand til selv at betale Kuromkostningerne. Saaledes fik han frit Hospitalsophold.

Af den Afhøring, som paa Hospitalet blev taget over ham, fremgaar det, at Holm havde opholdt sig i

¹⁾ Jvf. H. Trier: Et Interiør fra de 32 Mænds Tid, S. 17.

København siden sin Barndom. Af Trosbekendelse var han luthersk. Han var Enkemand med 4 Børn.

Den visiterende Læge har givet nævnte Attest fra Forstanderen den Paategning, at Holms Sygdom var Phthisis. Ret længe varede hans Hospitalsophold ikke. Han døde allerede d. 1. Maj og blev paa Familiens Bekostning begravet d. 7. s. M.

Ogsaa fra Almindelig Hospital har Holm efterladt sig Billeder. Det ene, paa hvilket ses Hospitalets Facade, synes at være en Del ældre end de andre, som er 3 i Tal og gengiver Gaardspladsen (2 Billeder) og Søjlepladsen ved Nyttoldbodgade. Alle 4 er Akvareller. Af det første Motiv findes i Kunstindustrimuseet en Blyantstegning af Holm, som han har tilsendt Generalmajor Heggermann-Lindencrone med Anmodning om, at denne for en billig Penge vilde købe Tegningen af ham. Holms Brev er dateret 20. Juni 1848. Fra samme Tid eller maaske endnu før er vel ogsaa Akvarellen paa Almindelig Hospital.

De 3 andre Akvareller gør Indtryk af at være udførte adskilligt senere. Dersom Tiden mellem Holms Indlæggelse paa Hospitalet og hans Død — 11 Dage — tillod det, kunde man godt antage, at han havde udført dem under sit Hospitalsophold.

Holm havde svært ved at faa sine Billeder afsatte, og han maatte vist ofte gribe til den Udvej at henvende sig til en eller anden kendt Mand for at blive af med dem.

Af Kammertjener Wilckens Bog om Thorvaldsen ses det, at Holm bl. andre ogsaa søgte denne Kunstner, der anerkendte hans kunstneriske Begavelse og af og til købte Billeder af ham. Det hedder herom: »Med sin egen Person var Thorvaldsen meget sparsom og nøje-regnende, men kom det an paa at hjælpe andre, var han altid meget velvillig. En Dag kom netop en Kunst-

ner, bekendt under Navnet Fattig-Holm, som tegnede smukke Prospekter af København. Thorvaldsen købte flere af dem, som han medbragte i sin Mappe, blandt andre et Prospekt af Christiansborg, for hvilket Thorvaldsen gav ham 20 Rd. og som han derpaa samme Dag forærede mig. Thorvaldsen lod ham aldrig gaa uden at købe nogle af hans Tegninger; flere af dem opbevares i Museet. Undertiden købte han ogsaa et Prospekt af Holm til mig, som han da skænkede mig med de Ord: »Jeg kan ikke lade den talentfulde Mand gaa, uden at hjælpe ham til Penge«. Thorvaldsen fik dog ikke stor Glæde deraf; Holm hørte allerede den Gang til de Mennesker, som er tabte for Samfundet«¹⁾. —

Lejlighedsvis er jeg ogsaa bleven opmærksom paa, at han til sine Velgørere sendte Smaadigte med Tegninger og Vignetter til Nytaar og ved lignende Lejligheder. Et saadant med Vignet forsynet Digt findes i de Dankwartske Papirer i Rigsarkivet og er tilsendt Direktør i det udenlandske Departement F. C. Dankwart, † 1856. Et andet, til en Arkitekt Møller, er i Grosserer Carl Claudius' Eje. Begge er de fra Nytaar 1841 og har nogen Interesse, fordi de godtgør, at Holm kæmpede haardt for Tilværelsen. Han takker nemlig de to Herrer, fordi de saa tidt i Nød og Sorg lindrede Kummeren i hans Hjem. Det sidste er forsynet med den Frise, som her er gengivet paa det første Blad. Man ser længst tilvenstre en Kunstner med en Mappe under Armen; efter Sigende skal dette lille Billede forestille Holm selv. Og da man ellers ikke har noget Billede af ham, fortjener denne Tegning at opbevares. Men der er maaske ogsaa noget symbolsk i dette Billede, thi som Kunstneren her maa kæmpe sig frem imod Vinden en kold Vinter-

¹⁾ C. F. Wilckens: Træk af Thorvaldsens Kunstner- og Omgangsliv, Kbhvn. 1874, S. 27.

dag, saaledes har Holm maaske ogsaa opfattet sin Skæbne i Livet. Hans Stilling blev sikkert ogsaa vanskeliggjort ved hans Hang til stærke Drikke.

Endnu lever der adskillige, som har set Holm, og alle Vidnesbyrd stemmer overens i at betegne ham som et tildels forulykket Individ. Han havde betydelige Evner, men det blev kun Smaating, han fik udført. Han var en Autodidakt, der vel udførte smukke Ting, men paa et meget begrænset Omraade. Og hans ulykkelige Tilbøjelighed umuliggjorde ham at vinde sig nogen Position og hindrede vel ogsaa hans Evner i at komme til rigere Udfoldelse.

I København saa man jævnlig Holm, der var en lang, mager Skikkelse, vandre omkring med sin store Mappe under Armen, og al Tid i samme luvslidte Dragt. Han aflagde jævnlig Besøg paa Hoteller og i Gæstgivergaarde for at tilbyde sin Assistance til Rejsende, der kunde have Lyst til at lade en eller anden Udsigt fra deres Vinduer forevige af hans ganske habile Pensel. Billig var han. Han tog 1 Rdlr. for sligt et lille overmaade omhyggelig gjort Billede. Man fortæller, at Holm i Koleratiden ved forrige Aarhundredes Midte var en af Beboerne i den Baraklejr, som var rejst, hvor nu Københavns Vandværk er. Der findes som sagt ogsaa et Billede, tilmed i flere Exemplarer, af ham, hvor denne Baraklejr med de mange Telte er gengivet.

At Holm hørte til den Klasse Mennesker, for hvem Lejren var bestemt, er ogsaa et Vidnesbyrd om hans ringe sociale Stilling. Lejren beskrives i Cl. Rosenhoffs: Illustreret Magazin, 24. Septbr. 1853, og det hedder her, at den var rejst, »for at de overfyldte Hvide Rosser, Pjaltенborge og andre Reder ikke skulde udruge endnu flere Pestæg eller danne Brændpunkter for Epidemien . . .«. Brandmajoren rev Bygningerne ned, naar Sundheden gjorde sligt nødvendigt, og Beboerne maatte

saa ud i Teltlejren. — Som Wilckens siger, skaffede Holms pauvre Udseende ham Navnet Fattig-Holm.

Endnu skal her meddeles et lille Træk af Holms Arbejdsmaade, som man vilde finde ret utroligt, dersom Meddelelsen derom ikke skyldtes en nulevende anset Kunstner.

Holm havde en Gang gjort et Udkast, som han foreviste en af sine Bekendte. Da denne saa havde iagttaget Tegningen, udbryder han: »Men hvad er det for mærkelige Figurer, dør lige i Forgrunden?« Holm kneb Øjnene sammen og saa paa Billedet, og fremmumlede derpaa: »Naa — det er mine Fødder, som er komne med«. Den spørgende saa smilende paa Holm og maatte jo have nærmere Forklaring, og den fik han ogsaa. Kunstneren havde, medens han tegnede, siddet paa Jorden med Benene strakte ud. Og nu viste det sig, at han ganske havde fortabt sig i Stedets Enkeltheder og tegnet alt, hvad han saa, og saa var ogsaa hans Fødder som Forgrundsgenstande, i hans Distraktion, ham uafvidende, komne med paa Billedet!

Denne Forkærlighed for at faa Genstandene anbragte næsten generende nær i Forgrunden paa Billederne, kan man iøvrigt iagttage paa mange af de Stykker, vi har fra Holms Pensel.

Alle hans Billeder er prægede af en bestemt Kunstnerindividualitet, hvorved de er let kendelige. Af den Grund tillægger Kendere ham ogsaa med stor Bestemt-hed adskillige Billeder, som ikke bærer hans Navn.

Paa mange Hænder er Holms Billeder spredte, men et betydeligt Tal af dem er det lykkedes mig ved velvillig Imødekommenhed fra de paagældende Ejere at komme paa Spor efter. En Fortegnelse over alle Holms Billeder vilde have sin Interesse, men en saadan er det dog ikke Hensigten her at give. Jeg henholder mig til

Akvareller og Tegninger alene. Listen er ikke fuldstændig og kan vel vanskelig blive det, da ikke faa af Billederne mangler Signatur, men det vigtigste og det aller-meste af, hvad der findes efter Holm, vil sikkert være indbefattet i den Fortegnelse, som her følger. Her anføres tillige, hvem der ejer Billederne.

Undervisningsinspektør, Dr. phil. S. L. Tuxen:

- L. Amaliegade, set fra St. Annæ Plads, c. 1840, Akv.
 Amalieborg (Kolonnaden), set fra L. Amaliegade, Akv. c. 1825.
 Amalieborg (Residenspalæet), set fra Frederiksgade, Akv.
 c. 1825.
 Udenfor Meyers Toldbodpavillon, c. 1850, Akv.
 Marmorkirkens Ruin med Marmorpladsen, c. 1840, sign. Akv.
 Børsen, set fra Holmens Bro, c. 1830, Akv.
 Garnisons Plads med Kirken, set fra Bredgade, c. 1840, sign. Akv.
 Kongens Nytorv, set fra det kgl. Theater, c. 1850, sign. Akv.
 Rosenborg, set fra Volden, Akv., c. 1825.
 Universitetet, set fra Nørregade, c. 1840, Tusch.
 Nørreport, set fra Gl. Frederiksborggade, c. 1840, sign. Akv.
 Nørregade med Frue Kirkes Portal, sign. c. 1840, Sepia.
 Sct. Pedersstræde med Volden i Baggrunden, c. 1840, Akv.
 Christiansborg Slot med Holmens Bro, c. 1825, Akv.
 Samme Billede (Staffagen forskellig), Tusch.
 Raadhuset paa Ny Torv, c. 1830, Tusch.
 Gl. Torv med Springvandet, c. 1840, Akv.
 Nytorv med Raad- og Domhuset, c. 1825, Akv.
 Vesterport under Nedrivningen, c. 1856, sign. Tusch.
 Et Hus paa Vestervold, c. 1840, sign. Akv.
 Frihedsstøtten, c. 1830, Tusch.
 Udsigt over Peblingesøen, set fra den nordre Side (Blaagaardshave), c. 1850, sign. Akv.
 Dosseringen, set fra Byen, Bly.
 Blegdamsfælle, set fra Nørre Allé, c. 1850, sign. Tusch.
 Koleralejren paa Glaciet 1853, Akv.
 Samme Billede, Tusch.
 Rysenstens Badeanstalt med Langebro, c. 1840, Akv.
 Parti af Langelinie ved Vintertid, c. 1840, Tusch.
 Langelinie med Karantænehuset, c. 1850, Akv.
 Kalkbrænderiet, c. 1830, sign. Tusch.

Flyttedagsscene i København (St. Regnegade ?), c. 1840 (»H.

G. F. Holm« som Navn paa et Skilt), Tusch.

Christianshavns Mølle, c. 1840, sign. Akv.

Bakkegaarden, set fra Haven, 1853, sign. Akv.

Eremitagesletten paa en Grundlovsdag, c. 1860, sign. Tusch.

Parti af Dyrehaysbakken, c. 1840, sign. Akv.

Overlæge, Dr. med. A. F. Halk:

København, set fra Rundetaarn, Universitetet i Ruiner, 1829,
sign. Akv.

Marmorkirkens Ruin, sig. Akv.

Kronprinsessegade, 1826, Akv.

Ladegaarden med Mosendal, c. 1840, sign. Akv.

Triumfbue med Inskription: »Frederico et Mariæ«, Akv.

Flyttedagsscene i København (»H. G. F. Holm« skrevet paa
et Gadeskilt), Tusch.

Kapel-Møllen med Roskilde Domkirke, Akv.

Et Ligkapel med Kister, Akv.

Frederiksdal, Akv.

Professor, Dr. med. E. Schmiegelow:

København, set fra Nørrebro (Blaagaardshave) med Peb-
lingesøen, Akv.

Stadsgraven ved Nørreport, Vinterlandskab, Tusch.

Kastelsporten (»Norgesporten«), sign. Tusch.

Langelinie, med Karantænehuset, sign. Akv.

St. Strandstræde, Waagepeterssens Ejendom, Akv.

Børsen, sign. Tusch.

Koleralejren paa Glaciet 1853, sign. Akv.

Frihedsstøtten, sign. Tuschtegning.

Direktør Jacob Hegel:

Gl. Kalkbrænderivej paa Østerbro, Akv.

Bredgade, 1840, Akv.

Rysenstens Badeanstalt, 1839, Akv.

Gl. Knippelsbro, 1844, Akv.

Generalinde A. Holten:

Børsen, set fra Holmens Bro, c. 1856, Akv.

Oberstinde Sophie Bauditz i Rørvig:

Garderkasernen i København, Akv.

Et Interiør fra Tøjhusgade (General Bauditz boede her),
Akv.

Et Hus i Frederiksborg (hvor Byfoged og Birkedommer,
Konferensraad N. P. Arboe i mange Aar boede), Akv.

Vandmøllen i Frederiksborg, »Slotsmøllen«, Akv.

Inspektør V. Jastrau:

Den gamle Karantænestation ved Langelinie, Akv.

Fru Ebba Proschowsky:

Kronprinsessegade, Akv.

Sangeren Frantz Proschowsky, Chicago:

Børsen, set fra Holmens Bro, Akv.

Marmorpladsen med Ruinen, set fra St. Kongensgade, Akv.

Bredgade med Frederiks Hospital, set fra Grønningen, Akv.

Størrestræde, med Holmens Bro, Akv.

Afdøde Boghandler Otto B. Wroblewski:

Koleralejren paa Glaciet, 1853, Akv.

Thorvaldsens Museum:

Frue Kirke i København, set fra Studiestræde, Akv.

Trinitatis Kirke i København, set fra Landemærket, Akv.

Nikolaj Taarn, med Slagterboderne, set fra Vingaards-
stræde, Akv.

Den Windingske Samling i Kunstindustrimuseet:

Sølvgade, Bly, sign. (Holm).

Amaliegade, set fra Grønningen, Bly.

København, set fra Rundetaarn, Tuschtegning.

Gammel Torv, ufuldendt, Bly.

Nicolaj Taarn med Slagterboderne, ufuldendt Tegn., Bly.

Raadhusmuseet:

Bag Børsen, c. 1850, Akv.

Almindelig Hospital:

Amaliegade med Almindelig Hospital, 1848, Akv.

Interiør fra Gaardspladsen med Hovedbygningen paa Alm.
Hospital, c. 1860, Akv.

Interiør fra Gaardspladsen paa Alm. Hospital, set imod
Ny Toldbodgade, c. 1860, Akv.
Alm. Hospitals Søplads ved Ny Toldbodgade, c. 1860, Akv.

Nationalhistorisk Museum:

Børsen med Banken tilhøjre, kolor. Rad. Signaturen tildels
bortskaaret.
Rysenstens Badeanstalt med Langebro, sign. Akv.
Prins Ferdinands og Prinsesse Carolines Indtog forbi Mar-
morkirken d. 1. Aug. 1829, koloreret Tegning, sign.

Hvad angaar de øvrige Billeder af Holm, som paa forskellig Maade er reproducerede, som Kobberstik, Litografier osv., kan det bemærkes, at af saadanne findes mange, dels i offentlige Samlinger, saaledes i Pinakotheket i det kgl. Bibliothek, i Kobberstiksamlingen i Statens Museum for Kunst, i Nationalhistorisk Museum, i Raadhusmuseet, i Nationalmuseets topografiske Afdeling, dels hos Private, saaledes hos Prof., Dr. phil. S. L. Tuxen, Direktør Jacob Hegel o. fl. En Del Billeder er ogsaa i Handelen hos forskellige Antikvarer. Flere af disse hører til de nævnte Bøger: »Sjællands yndigste Egne« og »Beretningen om Rejsen i Grønland«. I Bibliothekernes Kataloger kan man let skaffe sig Oplysning om dem, ligeledes i Krohns Skrift: »Samlinger til en beskrivende Fortegnelse over Kobberstik og Raderinger«, 1889, der vel for Holms Vedkommende ikke er fuldstændigt, men dog omfatter det vigtigste. Jeg undlader derfor nærmere at katalogisere disse Billeder, af hvilke mange iøvrigt er meget oplysende i topografisk Henseende.

Blandt Reproduktionerne, haade i Kobberstik og Litografi, findes saavel kolorerede som ukolorerede Billeder, alle prægede af de samme kunstneriske Ejendommeligheder og Mangler, som karakteriserer Holms øvrige Produktion; men i Almindelighed maa det dog siges, at

Stikkene staar tilbage for Akvarellerne. Af disse sidste er der som allerede nævnt adskillige meget fine.

Man vil af det anførte indse, at det vilde være et interessant Galleri af københavnske Billeder, om de Holmske var samlede og tilgængelige paa eet Sted. Som de nu findes, splittede paa de mange Hænder, er et nærmere Studium af dem og af de topografiske Enkeltheder, som de frembyder, en Umulighed.

Alene at tilvejebringe en Samling af dem vilde være en Opgave, som maaske kunde løses, om end vanskeligt nok; i hvert Fald vilde det, om den løstes, være en stor Vinding for det topografiske Studium af vor By.

NOGLE PLANER OG KORT OVER KØBENHAVN

FRA MIDTEN AF DET 18. AARHUNDREDE.

AF
H. WEITEMEYER.

DEN Interesse og Iver, som baade Regering og Magistrat lagde for Dagen efter den store Brand i 1728 under Byens Genopbyggelse og Fornyelse, gav sig Udslag paa mange Maader, saaledes i Bestræbelserne for at regulere Gadenettet og udvide de snævre Gader og i Opsynet med Nybygningerne. Naa, det var jo kun efter fattig Lejlighed baade i den ene og den anden Henseende; det var smaat med Pengene, og der skulde knibes paa alle Punkter; heller ikke var det noget større kunstnerisk Syn, der var det ledende, hverken hos dem, der byggede, eller hos dem, der havde Tilsynet med Bygningerne. Først efter Aarhundredets Midte, da Velstanden tog til og dygtige, kunstnerisk uddannede Arkitekter traadte frem, blev det bedre; Mænd som Thurah og Eigtved begyndte at sætte deres Præg, ogsaa paa Privatbygninger, og indlede den Opgangsperiode, hvor Harsdorff førte an. Det var dog efter den Tids Forhold ikke helt ubetydelige Summer, som Magistraten i de første Aartier ofrede til Fremme for Byen. En enkelt Sag, Byens Opmaaling og Kortlægning, vil vise det.

I Anledning af den nye Vurdering af Grundskatten for København, der blev fastslaaet ved kgl. Reskript af

19. Marts 1756, blev der foretaget en ny Opmaaling af alle Stadens Grunde. Ved Opmaalingen blev der skelnet mellem den Del af Grunden, der laa indtil 20 Alen fra Gadelinien, den saakaldte »Gadejord«, og som toges fuldt med i Beregningen, og den øvrige Del af Grunden, »Indjorden«, der kun beregnedes for $\frac{1}{8}$ af det virkelige Areal (en Undtagelse blev dog gjort ved »de smalle Hjørne- og andre Gadegrunde, der ingen Indjord har, fra hvis hele Grund er fradraget 10 pCt. og Resten igen tillagt $\frac{1}{8}$ Part af samme 10 pCt.«). Opmaalingen foretoges under en ifl. kgl. Resol. af 19. Febr. 1742 nedsat Kommission, for hvilken General Michael Numsen stod i Spidsen¹⁾, af Stadskonduktør Peder Møllerup Balle²⁾ og paabegyndtes ifl. kgl. Resolution af 15. Marts 1742. Paa Grundlag af dette Arbejde forfærdigede Balle 12 Foliobøger over Stadens 12 Kvarterer, hvori alle Grundene med Bygninger og Gaardspladser er kortlagte.

Af disse Bøger, hvis Titel er: »De generale Opmaalingsbøger med Grundtakstens Beregning fuldfærdigede Anno 1755«, findes der nu to Eksemplarer, et i Raadstuearkivet og et i Stadskonduktørens Kontor, begge ledsagede af en Foliant, »Københavns og Christianshavns nye Grundtaksts Matricul«, hvis Indledning bestaar af en af Kommissionen den 12. Febr. 1756 afgivet Redegørelse for hele dens Arbejde.

Da Balle nemlig mødte paa Raadstuen den 3. Nov. 1755³⁾ og forelagde Magistraten det færdige Arbejde, er-

¹⁾ De to andre Medlemmer i Kommissionen var Politimester Erik Torm og Kammerraad, Kommercesekretær Jacob Barchmann: ved kgl. Befaling af 4. Jan. 1749 blev der udnævnt 4 nye Medlemmer til.

²⁾ Han var Søn af den tidligere Stadskonduktør, Brygger paa Christianshavn, Søren Balle, g. m. Maren Møllerup (se Saml. t. Jydske Hist. og Topog. 3. R. III 351). Peder Balle var Stadskonduktør til sin Død 1765.

³⁾ Magistr. Resolutionsprotokol.

klærede han ikke at kunne undvære Bøgerne, men nødvendig at maatte beholde dem hos sig »for deri at antegne de daglig forefaldende Forandringer ved Grundene«. Da Magistraten indsaa det berettigede i denne Fordring, akkorderede den straks med Balle om at udarbejde en nøjagtig Kopi af Bøgerne, hvorfor han »for Papir, Indbinding og Arbejde« skulde have 250 Rd.; senere blev dette Honorar forhøjet til 300 Rd.¹⁾ Magistraten skulde han levere Originalen, medens han selv maatte beholde Genparten. Det er altsaa den første, der nu findes i Raadstuearkivet, den anden hos Stadskonduktøren. I den ovennævnte Kommissions Redegørelse staar, at Stadskonduktøren skal holde sit Eksempplar à jour og indføre de forekommende Forandringer, og dette er i Virkeligheden ogsaa sket til ind i det 19. Aarhundrede.

Disse Opmaalingsbøger, der sammen med de senere omtalte Geddes Specialkort over de 12 Kvarterer er af uvurderlig Hjælp ved Studiet af Københavns Topografi og Historie i det 18. Aarhundrede, bestaar af tolv, i fuldt Læder indbundne Bind. Foran hvert Bind findes et Titelblad med tegnet Vignet og Kvarterets Fane i Farve. Hver Grund er kortlagt med Bygningerne i rød Farve, medens Gaardspladsen staar blank. Arealet er opgivet i Kvadratalen med Specifikation for Gadejord, Indjord, Bygninger og Gaardsplads; Skatten er udregnet og ligeledes specificeret for Gadejord og Indjord. Tillige findes hver Grunds gamle og nye Matrikelnummer, Aar og Dato for, hvornaar Opmaalingen har fundet Sted (i Tiden mellem ca. 1700 og 1750), hvem der ejede den, da den opmaaltes, og hvem der ejede den 1755. Desuden er paa hver Tegning afsat de tilgrænsende Grundes Ejere²⁾. Kun de offentlige Bygninger, som Slotte og

¹⁾ Se Magistr. Resolutionsprotokol 14. Maj 1766.

²⁾ Se Tidsskr. for Opmaalings- og Matrikulsvæsen III 213, hvor der er gengivet en af Grundplanerne som Eksempel.

Kirker med Kirkegaardene, Komediehuset, Gethuset, Børsen osv., er ikke kortlagte, derimod findes deres Areal og Skatteansættelsen.

Samtidig med at der i 1742 toges fat paa disse Opmaalingsarbejder, blev det ved kgl. Befaling overdraget Overkonduktør Johan Sylvester Sibrand¹⁾ at udarbejde baade et Generalkort over hele Byen og specielle Kvarterkort paa Grundlag af Opmaalingerne. Begge Kortarbejder findes i Raadstuearkivet.

Generalkortet, der er signeret med Sibrands Navn, har Titlen: »Den kgl. Residentz Stad Kjøbenhavn med alle derudi, inden for Volden, beliggende Grunde og Pladse, aftegnede efter den allernaadigst anbefalede Opmaaling MDCCXLV«. Der er tegnet store pragtfulde Vignetter i alle fire Hjørner af det voluminøse Kort (ca. 3 × 4 Alen); størst er Vignetten i det venstre Hjørne med Titel, Emblemer og Figurer samt en Obelisk, der rager langt op ad Kortets Side. Det er helt uden Farver; kun de offentlige Bygninger er svagt markerede i rødt. Grænserne mellem de tolv Kvarterer er angivne ved gult punkterede Linier. Alle Grundene er afsatte, men uden Bygninger og Gaardsplads; Numrene paa Grundene svarer til Numrene i Opmaalingsbøgerne. Kortet har tidligere været opklæbet paa Stokke, nu ligger det sammenfoldet i en Mappe.

De tolv Specialkort over Kvartererne er alle fra 1744. Skønt det er uden for al Tvivl, at Arbejdet ved dem er forestaaet og ledet af Sibrand, hvad der frem-

¹⁾ Han blev Konduktør ved Fortifikationen i Danmark i 1738, karakteriseret Overkonduktør 1739, virkelig Overkonduktør 1741, karakt. Kaptajn i Ingeniørerne 1750, virkelig Kaptajn 1760; 1766 blev han Ingeniør ved Fortifikationen i Norge; han døde 1772. (Velvilligt medd. af Oberstlieutn. Hirsch.) I Grundtakst-Kommissionens Redegørelse kaldes han Sigbrandt, men selv staver han altid sit Navn Sibrand.

gaar baade af Kommissionens Redegørelse og af den S. 284 omtalte Skrivelse fra Magistraten til Ahlefeldt, er Kortene dog ikke mærkede med hans Navn, men med Navnene paa de forskellige Underkonduktører, der har tegnet de enkelte Kort¹⁾. Kortene er i mere end 3 Gange større Maalestok end de senere omtalte Geddes Specialkort og af højst ulige Omfang; de største er St. Annæ Vester og Øster Kvarter (ca. 4×5 Alen i Kvadrat). Hvert Kort er forsynet med Vignet med Kvarterfane og Titel (f. Eks. »Øster Kvarter, efter Opmaalningen aftegnet 1744«). Grundene er alle afsatte, men uden Bygninger, og har Numre, der svarer til Opmaalingsbøgernes. De offentlige Bygningers Grundplan er rød, ellers er kun hver Bygningskarré mærket med en let Farvetone i Yderkanten. Kortene er opklæbede paa Lærred og findes sammenlagte i en Mappe.

Foruden disse Kort findes der i Raadstuearkivet fra samme Tid to andre Kort, forfattede af Sibrand og Balle i Forening. Det ene, der afleveredes af Sibrand til Magistraten den 25. Juni 1742, bærer Titlen: »Carte over Gadernes Vaterpass i den kgl. Residentz Stad Kjøbenhavn, afdelt i adskillige Tabeller, forfærdigede Anno 1742«. Kortet, der bestaar af 7 i eet Hefte samlede Tavler, er et Nivellements-kort med Byens Højdeforhold. Det viser kun Gadenettet uden Bygninger; alene de offentlige Bygningers Grundplan staar i rødt. Det andet Kort kaldes: »Generalcarte over Kjøbenhavn og Christianshavn forestillende alle Hovedrendernes Løb og Gang i Almindelighed over den ganske Stad med alle, til hver

¹⁾ Under Øster, Snarens, Frimands, Købmager og Klædebo Kvarter staar A. G. Cathen, under Nørre, St. Annæ Vester og St. Annæ Øster Kvarter Friedrich Hansen Lønborg (om ham se Personalhist. Tidsskr. 5. R. IV 172), under Vester Kvarter C. P. Høling; nogle af Kortene har intet Navn; det passer ogsaa efter det senere anførte Regnskab, hvorefter der var fire Konduktører til Hjælp.

Rende henhørende, Kister og publique Poster, hver Rende med sin Couleur, og hver Kiste med Tegn markeret, saaledes som undertegnede Forklaring udviser. Forfærdiget Anno 1742«. Kortet, der er henved halvfjerde Alen i Kvadrat (78 × 82 T.) og opklæbet paa Lærred med Stokke, er omtrent det bedst bevarede af de hidtil omtalte Kort. Vignetten med Titlen findes i det venstre Hjørne. Under Kortet i hele dets Bredde findes et Prospekt af Byen med alle dens Taarne og Spir; omtrent paa Midten ses Frue Kirke med sit kulde Taarn efter Branden 1728 (Spiret blev først opført 1744). Under Prospektet staar den ovennævnte Forklaring. De offentlige Bygningers Grundplaner, der staar i rødt, er gengivne meget nøjagtigt, ligesom Haverne; ellers er ingen Bygninger optagne. Kanaler og Grave staar i blaa Farve. Kortet er meget instruktivt. Jeg kunde tænke mig det reproduceret i en Ottendedel af dets Størrelse og dog være til stor Nytte.

Omkostningerne ved alle disse Opmaalings- og Kortarbejder afholdtes udelukkende af Stadens Kasse. Magistraten opstillede Regnskabet saaledes¹⁾:

Sibrand for Carterne	675 Rd.	»	⌘	»	␣
4 andre Konduktører for Opmaaling og hver Grunds Aftegning	1800	—	»	-	» -
Stadskonduktøren for Udregning og Indskrivning i Opmaalingsbøgerne	450	—	»	-	» -
8 Haandlangere ²⁾ à 8 ␣ dgl.	441	—	4	-	8 -
Stadskonduktøren til 12 Kvarterbø- gers Indbinding	24	—	»	-	» -
Stadskonduktøren for Maalet og Pen- gene i Matrikulen at beregne ³⁾ ..	450	—	»	-	» -
Stadskonduktøren for 3 Genparter af Matrikulen ⁴⁾	100	—	»	-	» -
	3940 Rd.	4	⌘	8	␣

¹⁾ Se Kommissionens Redegørelse og Magistr. Kopibog 20. Okt. 1762.

²⁾ Det var Soldater.

³⁾ Den ovennævnte Grundtakst-Matrikul.

⁴⁾ De afleveredes til danske Kancelli, Rentekamret og Stadens Indkvarteringskommission.

Til disse 3940 Rd. maa lægges de 300 Rd., Balle fik for Kopien af Opmaalingsbøgerne, og Omkostningerne for de to af Balle og Sibrand i Forening forfattede Kort. Hvad de har kostet, har jeg ikke kunnet finde, men Udgifterne afholdtes af den dengang velhavende Renovationskasse¹⁾.

Ved kgl. Befaling af 19. Marts 1756 blev det bestemt, at Sibrands Generalkort fra 1745 skulde stikkes i Kobber »til Efterretning for Publikum«. Men dette blev dog snart opgivet, vel fordi man indsaa, at der trængtes til noget mere, hvis det virkeligt skulde blive til Nytte. Kortet var jo udarbejdet paa et Tidspunkt, da Opmaalingsbøgerne langt fra var færdige, saa at kun Grundene, men uden deres Bygninger, er indtegnede. Ogsaa den Omstændighed, at Kvarteret omkring Amalienborg var blevet planlagt og til Dels bebygget, og at andre Forandringer var komne til, ligesom Ønsket om at medtage de opvoksende Bebyggelser uden for Byen, som Frederiksberg og »Broerne«, bevirkede, at man bestemte sig til at lade udarbejde nye Kort. Saaledes fremkom Christian Geddes 12 smukke Specialkort over Kvartererne og hans store Generalkort.

Ved kgl. Reskript af 3. Nov. 1756 blev det befalet Chefen for Fortifikationen, Generalmajor Samuel Christoph Gedde ved en Konduktørs Hjælp »at lade forfærdige en ny Aftegning af det Generalkort [d. Sibrands] i Proportion af det over Paris, paa hvilket først hver Grund i Længde og Bredde aftegnes, saaledes at det endog stykkevis kan sættes sammen og indbindes, og at af Avenuerne skal aftegnes Frederiksberg, Falkonergaarden, Ladegaarden, Blegdammen, Sundby paa Amager«. Det færdige Kort skulde forelægges Kongen til Approbation, før det blev stukket i Kobber. For at

¹⁾ Se C. Bruun, Kbhvn. III 116.

dække noget af Omkostningerne kunde der modtages Subskription (det sidste blev aldrig til noget).

Efter Korrespondance mellem det danske Kancelli og Krigskancelliet blev Arbejdet overdraget til Generalmajor Geddes Søn Overkonduktør Christian Gedde¹⁾. Samtidig med at Generalmajoren den 8. Dec. 1756 meddelte Magistraten dette, bad han om til Udarbejdelsen af faa udleveret Kortet over Paris, der skulde tages til Mønster, og Sibrands Generalkort tillige med Efterretning om de siden da foregaaede Forandringer og »de forrige Kongers Dessin om den nu udfyldte Plads paa Christianshavn«. Magistraten udleverede Kortene og gav Balle Ordre til at bistaa med alle nødvendige Oplysninger samt udlaane Kvarterbøgerne (o: Opmaalingsbøgerne).

Den 23. Marts 1757 skrev Generalmajor Gedde til Magistraten, at Generalkortet skulde være 6 Alen i Kvadrat og hestaa af de 12 sammenarbejdede Specialkort, og 28. Marts gav Oversekretær, Gehejmerraad Johan Ludvig Holstein atter Magistraten nøjere Oplysninger om Kortet. Arbejdet mentes at ville medtage 3 Aar, og Gedde skulde have 675 Rd. for det — det samme som Sibrand havde faaet —, men desuden skulde anden Konduktør, Christian Carl Pflueg²⁾, som skulde assistere ham i to Aar, have 200 Rd. og 8 Mand, som skulde hjælpe ved Opmaalingen, 150 Rd., i det hele 1025 Rd., alt at betale af Stadens Kasse og direkte til Chr. Gedde. Magistraten »avangerede« ham straks med 60 Rd. i Arbejdspenge.

¹⁾ Han er født i Rendsborg 23. Maj 1719, blev 1739 Værkbase ved den holstenske Fortifikation og forsattes 1745 til Fortifikationen i Danmark; 1754 blev han Konduktør med Karakter af Overkonduktør, 1759 Kaptajn i Ingeniørerne, 1762 virkelig Overkonduktør; 1766 forsattes han til Fortifikationen i Norge. Han fik sin Afsked 13. Jan. 1774 og døde 31. Okt. 1798 (velvilligt medd. af Oberstlieutn. Hirsch).

²⁾ Se om ham Biogr. Lex. XIII 87.

Men Forhandlingerne var ikke endte endda. Der blev flere Gange ændret ved Planen. Oversekretæren forestillede Magistraten, at de specielle Kort over de tolv Kvarterer umuligt kunde samles til eet Generalkort, men maatte udarbejdes særskilt, og han spurgte derfor, om Omkostningerne i saa Fald ikke maatte blive større. Men nu syntes Magistraten, det var rigtigt at sige Stop. Den holdt paa, at Omkostningerne til de specielle Kort var indbefattede i Overslaget paa de 1025 Rd., og desuden vilde Stikningen og Trykningen af Generalkortet blive meget kostbar, saa Byen fik nok paa sin Kappe; Specialkortene mente den ikke skulde stikkes i Kobber, men kun aftegnes i to Eksemplarer, eet til Kongen og eet til Raadstuen. Disse Forhandlinger førte til en Reduktion af Planen. Skulde Omkostningerne ikke være større, naar der baade skulde tegnes Generalkort og specielle Kort, skulde Generalkortet skam ogsaa være mindre. Ved kgl. Resolution af 27. Maj 1757 fastsloges, at Generalkortet kun skulde være 4 Alen i Kvadrat, og at kun Fæstningsværkernes inderste og yderste Kontur skulde afsættes paa det; tillige bestemtes, at Kortet skulde eleveres, 3: fremstilles i Fugleperspektiv, »men de smaa Bygninger skal blot eleveres saaledes, at 3 à 4 Bygninger bliver som een Bygning«. Dette Kort skulde stikkes i Kobber; derimod skulde de 12 Specialkort være uden Elevation¹⁾ og kun aftegnes in duplo; det ene Eksempel skulde afleveres til Kongen, det andet til Bevaring i Raadstuearkivet.

Magistraten var dog stadig bange for, at der skulde komme Efterkrav, noget, den havde set før, og skrev

¹⁾ Der havde ogsaa været Tale om at elevere dem, men Magistraten modsatte sig det, vel ogsaa paa Grund af Omkostningerne. Spørgsmaalet blev atter rejst senere under Udarbejdelsen, men faldt endeligt. Det synes mig ogsaa at være omtrent ugorligt alene af den Grund, at Maalestokken er saa lille.

derfor atter til Generalmajoren for at faa hans Ord baade om dette Punkt og om, hvornaar den kunde vente at faa Kortene. Gedde svarede da 20. Juni 1757, at de 1025 Rd. ikke vilde blive overskredne, og at Generalkortet skulde være færdigt til Paaske 1758 og Specialkortene til Paaske 1759.

Men det gik nu ikke saa hurtigt, og Efterkravet udeblev da heller ikke, som man snart skal se.

Det blev omvendt af, hvad der var lovet: Specialkortene blev først færdige. Det ene Eksempplar, som Magistraten skulde have til Raadstuearkivet, blev vistnok i Slutningen af 1758 afleveret til Overpræsidenten, som straks indsendte det til Kongens Approbation. Denne fulgte den 5. Jan. 1759 med Befaling til at lade Kortene stikke i Kobber, hvad der dog aldrig blev noget af, de var blevne Magistraten dyre nok.¹⁾

Med Generalkortet havde det derimod lange Udsigter. Allerede i Juni 1758 mindede Magistraten Gedde om, at den ikke endnu havde faaet det; det var dog nu over Paaske. Men da havde han vistnok næppe rigtig begyndt paa det (som omtalt senere, staar der paa det, at det er forfærdiget 1760 og 1761). Men Pengene, med dem gik det hurtigere. Foruden de 60 Rd., som han straks var bleven »avangeret« med, fik han i Sept. 1757, i April 1758 og Okt. 1759 udbetalt hver Gang en Fjerdedel af den hele Sum, og i Nov. samme Aar bad han atter om 100 Rd. »i Henseende til de store Udgifter ved Husleje og Ildebrand«, som han skrev. Saaledes resterede der kun 96 Rd. 24 ø. Endelig kom Efterkravet,

¹⁾ Har Magistraten maaske ikke modtaget dem dengang? I alt Fald har Gedde snart faaet dem igen, vel til Hjælp ved Udarbejdelsen af det store Kort. I Resolutionsprotokollen af 20. April 1763 staar, at Balle bad om at faa Kvarterkortene til Laans i Anledning af, at alle Kirkerne skulde opmaales og takseres; ved Siden staar noteret: »kræves hos Gedde«.

idet han den 5. April 1762 henvendte sig til Magistraten med Forestilling om, at Kortarbejdet havde voldet ham baade store Bekostninger og Tab; han sagde, at Kongen havde befalet ham at gaa til Magistraten, og bad om, at den vilde »se ham fornøjet« med det store Arbejde; tillige udbad han sig Efterretning om, hvorledes Magistraten havde forholdt sig med Betalingen over for de tidligere Kortarbejder. Men trods Kongens Anbefaling vendte Magistraten det døve Øre til og nøjedes med i August at udbetale ham Restbeløbet, de 96 Rd. 24 β. Gedde opgav imidlertid endnu ikke Ævret og sendte Ansøgning til Kongen om at faa Ekstrahonorar. Denne Ansøgning blev paa Kongens Befaling af Overkrissekreter, Grev C. V. Ahlefeldt den 9. Okt. sendt til Overpræsidenten med den Meddelelse, at Kongen haabede, at Magistraten vilde se Gedde helt fornøjet. Men saa gav Magistraten under 20. Okt. 1762 (se Kopibogen) til Ahlefeldt et Svar, som, især naar man tager Hensyn til Tiden, ikke kan siges helt at være uden Næb og Klør. Jeg gengiver det i et udførligt Uddrag.

Efter at have bemærket, at Stadens Kasse er i Gæld og ikke taaler at bebyrdes med uvedkommende Udgifter, og at der allerede er udredet en anselig Sum paa disse Arbejder, giver Magistraten en udførlig Beskrivelse af hele Sagens Gang, saaledes som jeg har fremstillet den i det foregaaende: hvad der er gaaet med ifølge Reskriptet af Marts 1742, hvorfor det i 1756 bestemtes at lade tegne nye Kort, hvad der blev akkorderet med Gedde om, og hvorledes Magistraten for at sikre sig mod Overskridelser affordrede Generalmajor Gedde bestemt Besked. Pengene havde Chr. Gedde ogsaa forlængst faaet, »skønt vi ikke til denne Time har set Kortet«. Og derpaa hedder det: »Det kan altsaa ikke lettelig begribes, hvorledes Gedde kan foredrage Kongen, at han ikke har faaet Betaling for sit Arbejde, eller vil begære det, han allerede

har faaet, nemlig ligesaa meget som Sibrand. Og dersom Gedde vilde indvende eller foregive, at han med Generalkortet har haft Ekstraarbejde med dets Elevation, eller at det i Forvejen ej var afgjort, at de 12 Specialkort af ham skulde aftegnes, eller rettere kopieres efter Sibrands ham udlaaante Kort¹⁾, maa vi derimod erindre, at før det blev fastsat, hvad Gedde skulde betales, var det ved Res. af 3. Nov. 1756 befalet og Gedde bekendt, at Elevationen paa Generalkortet skulde ske og det Parisiske Kort tages til Model, og at Geddes Faders Brev til os af 20. Juni 1757 med tydelige Ord indeholder, at der ikke skal betales mere end de fastsatte 1025 Rd. Overkrigssekretæren vil heraf erfare, at Gedde ikke er beføjet til sin Ansøgning. Thi det kan vel næppe hos nogen vinde Bifald, at Stadens Kasse skal bebyrdes med at betale Geddes partikulære Gæld, da han for sit Arbejde og Umage har faaet alt, hvad han derfor havde begært og der var befalet derfor at betales . . .«

Mere har jeg ikke fundet om Sagen, saa Gedde har vel maattet lade sig »fornøje« med, hvad han havde faaet. Med mindre han har faaet noget af Kongens Kasse.

Er saa Generalkortet blevet overleveret Magistraten i 1762? Det ser ikke ud til det, og er det sket, er det snart kommet den ud af Hænde igen, som det fremgaar af det følgende. Man kan ikke værgе sig for den Tanke, at Regeringens og Geddes Holdning i denne Sag er bleven paavirket af Magistratens Stilling til Pengespørgsmaalet.

Den 17. Okt. 1770 (se Kopibogen) skrev Magistraten

¹⁾ Deri synes jeg nu, at Magistraten gør ham Uret. Thi Geddes Kort er virkelig langt mere end en Kopi af Sibrands, hvad der er indlysende af Beskrivelsen af dem (se ndfr.). Noget andet er, at han selvfølgelig i Sibrands Kort har haft et udmærket Grundlag at arbejde paa.

til Gedde, som imidlertid var bleven forsat til Fortifikationen i Norge og havde Station i Frederikshald: »Da adskillige Aar er forløbne, siden Hr. Kaptajnen har faaet udlaant det af ham forfattede eleverede kostbare Kort, uden samme igen er bleven tilbageleveret, maa vi tjenstlig begære, at dette uden Ophold bliver tilbageleveret til os paa Stadens Vegne, der tilhører og har bekostet det«. Som Svar herpaa kom der Kopi af et paa Tysk skrevet Brev fra Chefen for Ingeniørkorpset, Oberstlieutenant de Feignet, til Gedde af 10. Nov. 1770, af hvilket det fremgaar, at Gedde i sin Tid havde overgivet Kortet til den bekendte historiske Samler Hans de Hofman, dengang Præsident i Fredericia, der atter havde sendt det til Feignet, og han havde i den Tro, at det tilhørte Kongen, i Aug. 1769 i Generallieutenant Hauchs Overværelse afgivet det til Hs. Majestæt. Magistraten vendte sig da til Hauch og spurgte, hvor Kortet var blevet af, og han gav en saadan Besked, at man maatte gaa til rette vedkommende¹⁾. Saa skrev Magistraten den 14. Jan. 1771 til Kongen. I Uddrag lyder Skrivelsen saaledes:

Efter Kong Frederik V.s Befaling af 19. Marts og 6. Nov. 1756 og 27. Maj 1757 skulde et Generalkort over København forfærdiges og i Kobber udstikkes, 4 Al. i Længden og Bredden i Proportion af det Pariserkort. Overkonduktør Gedde blev ifl. Kancelliets Befaling af Magistraten antaget at forfatte det og fik derfor af Stadens Kasse efter Akkord betalt 1025 Rd.; men skønt disse Penge forlængst er betalte til Gedde og uagtet mange til ham gjorde Erindringer, har han dog ikke afleveret Kortet til os eller givet os Underretning om, hvor det er afbleven, førend nu vi har erholdt Efterretning,

¹⁾ Se Resolutionsprotokollen 19. Dec. 1770. Det var dog først, etterat Konferensraad G. Nielsen 9. Jan. 1771 havde meddelt, at Kortet fandtes i Kongens Haandbibliotek, og at det vilde blive udleveret, siden det ikke tilhørte Kongen, at Magistraten afsendte sit Brev.

at det af ham skal være afleveret til Generallieutenant de Feignet, som igen skal have overleveret samme til Deres kgl. Maj., og at det skal findes i Ds. kgl. Maj.s Haandbibliotek. Thi understaar vi (os) herved i allerærbødigste Underdanighed at indstille til Ds. kgl. Maj., om det enten maatte behage Ds. Maj. at lade det i Kobber udstikke eller befale, at det til os paa Stadens Vegne maa udleveres for at lade samme udstikke, naar det ved Ds. Maj.s allerhøjeste Hjælp og derefter ved andre skete Subskription maatte kunne ske.

Det hjalp. Gennem det danske Kancelli fik Magistraten mod Kvittering for Modtagelsen tilsendt Kortet den 25. Febr., »for at det kunde stikkes i Kobber«.

Men den lille fine Hentydning fra Magistraten om, at Kongen enten selv vilde lade Arbejdet udføre eller hjælpe til det, var rent bleven overhørt. Og det blev aldrig til noget. Magistraten mente vel, at der var ofret nok paa det.

Der kan vel ikke være nogen Tvivl om, at det »kostbare« og surt erhvervede Generalkort straks er blevet ophængt i Raadhuset og har pyntet der til Branden 1795, fra hvilken det blev reddet. Om det straks er blevet ophængt i det nye Raadhus, ved jeg ikke. Senere hang det i Forværelset til Magistratens Forsamlingssal, hvorfra det 1903 kom til Raadstuearkivet, hvor det nu ligger sammenrullet, opklæbet paa Lærred og paa Stokke.

Kortets Titel, som staar i det venstre Hjørne paa en af menneskelige Figurer omgiven Vignet, er: »Carta over den kgl. Residentz Stad Kjøbenhavn med dens omkringliggende Egne, forfærdiget 1760 og 1761 af Ingeniørkapitain Christian Gedde«. Det har betydelig Interesse navnlig ved det, at det er tegnet i Fugleperspektiv — sel fra Syd —, saa at man mange Steder kan se, hvorledes Bygningerne omtrent har været. Jeg siger »omtrent«; thi helt korrekt er Billedet ikke. For det første maa

man erindre, hvad der alt tidligere er berørt, at mange af de mindre Bygninger er slaæde sammen til een, og her kan ogsaa anføres, at det ved kgl. Befaling i Marts 1759 blev tilladt, »at Elevationen maa ske uden Maal«. Og for det andet er der en Del Unøjagtigheder. Taarnet og Spiret mangler saaledes paa Christiansborg Slot, skønt det var opført omtrent 15 Aar, før Kortet blev færdigt, og Frelsers Kirke staar endnu med sit lave pyramideformede Trætag over Taarnet, uagtet Spiret var blevet opført 1749—52. Det ser ud, som om Gedde her har benyttet ældre Tegninger og undladt at faa dem rettede. Paa den anden Side er Kvarteret omkring Amalienborg ført helt op til Dato og endog ud over den; alle fire Palæer er her gengivne korrekt, skønt de to af dem i alt Fald først var færdige i 1760, og Marmorkirken staar fuldført med Kuppel og alt, saaledes som den var projekteret af Jardin. Men alligevel er der meget at glæde sig ved og lære af. Som Eksempel paa, hvad Kortet byder paa, henviser jeg til Carl Bruuns København (II 649), hvor Universitetsfirkanten er afbildet i samme Maalestok som Kortets. Bebyggelserne uden for Portene, paa Frederiksberg og i Sundbyerne faar man et meget klart Billede af. Men Tidens Tand har gnavet ikke saa lidt paa Kortet, mange Steder er det bristet, og det er saa mørkt, at det ofte er meget vanskeligt at tyde det. Det gamle Kort fortjente sikkert at komme til Ære og Værdighed igen. Men saa maatte det rigtignok restaureres eller vel snarere reproduceres, og det snarest, thi der er Fare ved at vente.

Til Slutning skal jeg sige nogle Ord om Geddes Specialkort. De findes, som jeg alt har sagt, i to Eksemplarer, et paa det store kgl. Bibliotek og et paa Raadhuset, begge smukt indbundne i fuldt Læder med Guldforiringer; særligt er Bibliotekets Bind et smukt

Arbejde¹⁾. De bestaar af et Oversigtskort, med Grænserne for Kvartererne, og de 12 Kvarterkort af ulige Størrelse, men selvfølgelig i samme Maalestok. Hovedtitlen lyder: »Plans af de tolv Kvarterer, hvorudi den kgl. Residentz Stad Kjøbenhavn er inddelt, saavel i deres Sammenhæng som hvert især forestillet, efter kgl. allernaadigst Befaling forfærdiget Anno 1757 af Oberkondukteur Christian Gedde«. Paa hvert Kort staar Titlen paa Kvarteret i en Vignet med Kvarterfanen, til Dels Kopier efter Opmaalingsbøgerne, men for det meste noget rigere udførte. Gadenettet staar blankt, Bygningernes Grundplan med rød, Gaardspladsen med graablaa Farve; desuden er der Havesignatur. Skønt smaa er Arealerne aldeles nøjagtige efter Opmaalingsbøgerne, og i Modsætning til disse er her ogsaa de offentlige Bygningers Grundplan aftegnet. Hver Ejendom er mærket med et Nummer, der svarer til en med sirlig Skrift udført Liste over Ejerne, som findes paa hvert Kort. Der er dog nogle Afvigelser fra Opmaalingsbøgerne, navnlig i Ejer-rækken; de stammer fra de Forandringer, som er foregaaede mellem Opmaalingsbøgernes og Kortenes Afslutning, de sidste blev jo først færdige i 1758. Sammenholdte med Opmaalingsbøgerne danner Kortene som nævnt en rig Kilde til Studiet af Byens Topografi i det 18. Aarhundrede.

Jeg begyndte med at sige, at det ikke var ubetydelige Penge, Byen havde kostet paa disse Arbejder. Lægger man til de 3940 Rd., som Arbejderne fra 1742 til 1755 havde medtaget, de 300 Rd., som Balle havde faaet for Genparten af Opmaalingsbøgerne, og de 1025 Rd.,

¹⁾ I Nationalmuseets 2. Afdelings Arkiv findes Kopier af 5 af Kortene, nemlig Rosenborg, Købmager, Klædebo, Frimands og Snarens, men uden Titelvignet og den øvrige Udsmykning. De stammer vistnok fra Midten af 19. Aarhundrede.

som Magistraten maatte betale Gedde, bliver det i alt 5265 Rd. (og heri er saa ikke medregnet de to af Balle og Sibrand forfattede Kort, der betaltes af Renovationskassen), og sætter man en Rigsdaler Courant ved Aar 1750 til 3,25 Kr.¹⁾, bliver det over 17,000 Kr. Men tages der Hensyn til Pengenes synkende Værdi, bliver det adskilligt mere, hvormeget er vel vanskeligt at sige, men man kan vel nok regne, at Rigsdaleren svarer til 7—8 Kr. i vore Dage, og man faar da en Sum af omkring 40,000 Kr. Det er dog noget, der kan lade sig høre.

¹⁾ Se Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik III 274 flg.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS RETS- OG KULTURHISTORIE

I KRISTIAN IV.s OG FREDRIK III.s TID 1624—1663¹⁾

MEDDELTE AF

V. A. SECHER.

Indledende Bemærkninger.

DA det er en bekendt Sag, at Københavns Bys ældre Arkiver, såvel Byfogdens Arkiv med Tingbøger, Stævnings- og Dombøger som Rådstuearkivet med Byens Regnskaber, Skifteakter og mange andre Slags Akter, ere gaaede til Grunde ved den store Brand 1728, kunde det synes mærkeligt, at en Afhandling med ovenstående

¹⁾ De ovenstående Meddelelser ere for den overvejende Dels Vedkommende samlede under mit Ophold i Nakskov, i det jeg med Til ladelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet efter Hånden fik Københavns Byfogeds Regnskaber tilsendt til Bearbejdelse. Det var oprindeligt kun Meningen at levere en Udgave af Uddrag af Regnskabernes mest interessante Stof, grupperet således, at det Hele let kunde benyttes ved fremtidige kulturhistoriske Skildringer af de københavnske Forhold 1624—1660. Efter Hånden påbegyndte jeg dog en delvis Bearbejdelse af Stoffet, men så nødte Embedsforretninger og senere min Forflyttelse til København mig til at henlægge Arbejdet, og jeg har nu, da der har tilbudt sig en Lejlighed til Offentliggørelse af Samlingerne, ingen Tid til at gennemføre en fuldstændig Bearbejdelse af alle de i de meddelte Uddrag indeholdte Oplysninger. Stoffet er derfor gennemgående meddelt stærkt sammentrængt, og det er mere tilfældigt, hvad der har fået en udførligere Behandling.

Overskrift kan fremkomme. Sagen er imidlertid, at der kan fremdrages en hidtil upåagtet Kilde til Oplysning om de i Overskriften nævnte Forhold i København i Kristian IV.s og Fredrik III.s Dage. Den kan ganske vist ikke helt ud erstatte Ting-, Dom- og Rådstuebøgerne, der under Hensyn til Indholdet af tilsvarende Bøger fra Randers og Helsingør¹⁾ vilde have frembudt uvurderlige Kilder til Københavns Kulturhistorie, men den må dog under de givne Omstændigheder påskønnes, og denne Kilde er de af Byfogden i København aflagte Regnskaber, hvis Tilværelse helt er blevet overset af Københavns Historieskriver Dr. O. Nielsen og derfor også af C. Bruun, som i sit Værk om København for den ældste Tids Vedkommende væsentlig kun støtter sig til den trykte Litteratur. Først i Supplementet til sit Værks 4. Del omtaler O. Nielsen²⁾ en fra Byfogedregnskabet 1623—24 hentet Oplysning, men i øvrigt have de nævnte Regnskaber ingen Indflydelse haft på hans Værk, hvis tørre Indhold med de mange skematiske Opregninger på mange Punkter vilde have kunnet få et helt andet Udseende, hvis han havde benyttet Regnskaberne i Tide³⁾.

Byfogdernes Regnskaber aflagdes til Kongen og omfattede de Kongen fra Byen tilkommende uvisse Indtægter og de Udgifter, som afholdtes af disse Indtægter⁴⁾.

¹⁾ Se Jacobsen: Det danske Købstadvæsen under Kristian III. og Fredrik II., i Historisk Tidsskr. 5. Bd.

²⁾ Københavns Historie og Beskrivelse 4, 462—63.

³⁾ Regnskaberne fra 1661 flg. har O. Nielsen derimod gennemgaaet, efter i sin Tid at have modtaget dem til Låns fra »Kongeriget's Arkiv« (nu Rigsarkivets 2. Afdeling).

⁴⁾ Hovedregnskabet opsummeredes efter Rigsdaler à 4 Rigsort à 24 Sk. à 3 Albi eller Hvid eller 12 Pendinge. En Rigsdaler in specie var ved Frdg. 1619 16. Novbr. (No. 541) § 1 ansat til 96 Sk. danske, der også kunde deles i 6 Mark danske, jfr. Frdg. 1621 20. Febr. § 1. De enkelte Indtægter indkom og Udgifter udbetaltes dog ofte i slette Daler eller Mønt. Herefter regnedes en Daler til 4 slette Mark à 16 Sk. danske, altså til 64 Sk. danske. Jævnlig regnedes dog også

Som Følge heraf revideredes Byfogdernes Regnskaber i Rentekammeret, og de findes nu blandt Rigsarkivets Samling af de i dette Kammer reviderede Regnskaber.

De af Byfogden i København oppebårne Indtægter indordnedes i Regnskabet under følgende Rubrikker:

1. Sagefaldet eller Bøder for Slagsmål, Skældsord, Blodvide, Hor, Lejermål og Jomfrukrænkelse m. m. Dette Sagefald deltes mellem Kongen og Byen. I enkelte Regnskaber opføres Hor, Lejermål og Jomfrukrænkelse under en særlig Konto.

2. Det Sagefald, som Underfogden haver op- søgt, hvoraf kongelig Majestæt og Byen hver tilkommer den halve Part og Underfogden efter hans Bestillings Lydelse¹⁾ den femte Part. Dette sidste er at forstå således, at Underfogden først fik den femte Part, og Resten deltes mellem Kongen og Byen. Fra 1638—39 er dette Sagefald opført i Flæng med det under No. 1 anførte Sagefald.

3. Arveløst Gods, Sjættepenge²⁾, Drift³⁾, forbrudt Gods og Rømningsgoods, hvoraf Kongen og Byen hver fik Halvdelen.

4. Adskillig Indtægt, som kongelig Majestæt alene tilkommer, hvorunder opføres f. Eks. fundne Penge,

efter Daler kurant, som efter Frdg. 1619 16. Novbr. (Nr. 541) § 8 var 5 Mark danske eller 80 Sk. danske. Da Byfogedregnskaberne nærmeste Formål var at gøre Rede for Kongens Indtægter og Udgifter, selv hvor denne skulde dele dem med Byen, opføres i visse Regnskaber kun Kongens Andel, medens andre først angive den fælles Indtægt eller Udgift for derpå at anføre Kongens Anpart. I de i det følgende meddelte Regnskabsstykker angiver Summen al Tid den hele fælles Indtægt eller Udgift, hvor ikke andet udtrykkelig er angivet. I visse Tilfælde er derfor den i selve Regnskabet angivne Indtægts- eller Udgiftspost blevet fordoblet, for at vedkommende hele Beløb kan ses.

¹⁾ Se nedenfor S. 322.

²⁾ Efter Frdg. 1610 6. April (No. 322) af Udlændinge, som flytte af Riget med deres Formue, jfr. Reces 1615 31. Marts § 30.

³⁾ : optagne Kreaturer, Heste o. s. v.

Indgang af Bartskeerere, som optoges i Bartskeerlavet, Slagskat af Mynten m. m.

5. Førlov¹⁾, 3: Afgift »af dem, som her af Staden med deres Gods er udflyttet«, eller af dem, »som haver arvet deres afdøde Slægtninge her samme Steds«. Den tilfaldt Kongen alene.

6. Høstmånedstolden eller Told af Bønderne, som søge Københavns Torv i »Høstmåned fra Bartholomæi Dag til Dionysii Dag«, 3: fra 24. August til den 9. Oktober. Denne Told, som ganske flygtig og i forbigående omtales af O. Nielsen²⁾, tilfaldt Kongen. Den blev efter Anmodning af Borgemestre og Råd afskaffet af Fredrik III. ved åb. Brev 1649 29. August³⁾. Der var allerede den foregående Vinter blevet ansøgt om Afskaffelsen, og Løfte herom var givet, men dette blev ikke ekspederet »formedelst Rigens Hofmesters hastige Bortrejsning«. Ansøgningen fornyedes derfor den 21. August 1649 og gik ud på:

»at dend told, som udi gammel tid, der sildefiskende her var i brug och ingen anden told her af indvonerne udgafvis, hafver verrit paalagt, och fra Bartolomei til Dionisi udgifvis, motte vorde afskaffet, epter som dog derforuden tid epter anden stoere tolde erre paalagt och nu udgifvis, som borgerskabet udi förrige tider vare fri forre; bemelte tolderis told och ickun er af ringe importantz och dog foraarsager en hver, som midlertid noget af portenne udfører, stor forhindring; tilmed at eptersom byefougden, midlertid samme tolderie varer, ingen almindelig ting holder, saa forhindris derved mange, som med skiøder, afkald, vinder at förre och andre nödvendige sager til tinge hafver at forrette, at de dermed ei kand fortkomme, hvilket dersom samme tolderie afskaffes, anderledis kunde forordnes, saa at retten til tinge lige saa vel da som andre tider kunne administreris och holdis, eptersom saadant höiligen giörris förnöden och fordris.« (Dsk. Kanc. Indk. Breve.)

¹⁾ Efter Frdg. 1618 1. Maj (No. 494).

²⁾ Københavns Historie 4, 274—75.

³⁾ Københavns Diplomatar. 1, 670.

Om denne Told henvises endvidere til S. 298 nedenfor under Diverse Udgifter, som Kongen alene betaler.

7¹⁾. Stadepege af fremmede Kræmmere, som have udstået her på Torvet.

8. Tolden af Heste, som dog kun er af ringe Betydning.

Af de anførte Indtægter afholdt Byfogden på Forhånd en Del Udgifter, som opførtes under følgende Rubrikker:

1. Løn²⁾ til Byfoged og Fogedsvende.

2. Betaling til Vognmænd, som agede Kongens og Prinsens samt forskellige Fremmedes Gods og Folk. O. Nielsen³⁾ meddeler, at Kongen 1628 bevilgede Vognmændene, at de ikke skulde besværes med mere end 8 gratis Kongerejser om Året, men have Betaling for yderligere Rejser, og henviser til kgl. åb. Brev 1628 11. Febr.⁴⁾ jfr. kgl. Missive til Rigens Hofmester 1650 23. Juli⁵⁾. Nielsen har imidlertid fuldstændig miskendt Kærnepunktet i åb. Brev 1628. Byfogedregnskaberne vise tilstrækkeligt, at Vognmændene også tidligere have fået Betaling for deres Rejser, men Betalingen var kun 1¹/₂ Mrk. (1 Ort eller 24 Sk.) for hver Rejse om Sommeren, der regnedes fra 1. Maj til Martini Dag, og 3 Mrk. om Vinteren. Denne ringe Betaling ønskede Vognmændene forhøjet, og Kærnepunktet i Brevet af 1628 var, at Vognmændene skulde have Betaling »efter Forordningen«, nemlig Frdg. 1615 1. Juni om Vognleje m. m. § 1. Allerede 1626⁶⁾ var Kansleren blevet bemyndiget til at forenes med Vognmændene i København om gratis at yde nogle bestemte

¹⁾ Afdeling 7 og 8 er af og til opført under ét.

²⁾ Se S. 320 ndfr.

³⁾ Københavns Historie 4, 341.

⁴⁾ Københavns Diplomatar. 3, 71.

⁵⁾ a. St. 5, 334.

⁶⁾ Secher: Forordninger, Recesser m. m. 1558—1660. IV, 354.

Ægter mod, at de øvrige Ægter blev betalte efter Forordningen om Forlön¹⁾. Det er denne Aftale, som får kongelig Stadfæstelse i Brevet af 1628. Vognmændene ere gæede ind på hver især uden Betaling at yde fire Sommerægter og fire Vinterægter, og nu tilsiges der dem den forhøjede Betaling for de øvrige Kørseler. Hermed stemme også fuldstændig de følgende Byfogedregnskaber. Medens tidligere Vognmændenes Antal kun nævnes lejlighedsvis, må der i Tiden fra 1632—38, for hvilke År Regnskaberne mangle, være kommet Påbud om, at disse skulle indeholde en »Fortegnelse på Sommer- og Vinterægter, Vognmændene her udi København . . . efter kgl. Majestæts Brev på det underdanigste foruden Pendingers Opbørsel have . . . fuldgjort«. Ti en sådan Liste meddeles regelmæssig i de følgende Regnskaber indtil 1649—50, af hvilke 1645—46 dog mangler. De oplyse stadig Vognmændenes Antal. Dette var:

1627—28: 44.	1642—43: 33.
1628—29: 22.	1643—44: 32.
1630—31: 27.	1644—45: 32.
1631—32: ?	1646—47: 30.
1638—39: 27.	1647—48: 29.
1639—40: 25.	1648—49: 30.
1640—41: 27.	1649—50: 28.
1641—42: 31.	

For 1650—51 findes Listen ikke, om end Udgiftskontoen findes. Regnskabet 1651—52 mangler helt, og i de følgende Regnskaber er selve Kontoen for Udgifter til Vognmændene helt udgået.

3. Diverse Udgifter, som Kongen alene skal betale. Herunder opførtes forskellige årlig tilbagevendende Udgiftsposter, såsom 1630—31: »Gifvet tingmændene til

¹⁾ 2: tysk: Fuhrlohn, Kørepenge.

en tønde øl, for di udi dette aar reten paa Kiøbenhafns byeting hafver besiddet, efter gammel sedvanne.« Fremdeles 1629—30: »Gifvit portenere her i staden, for di udi tolleriet . . . hafde goed tilsuifn, at hvis bønderne kiøbte och med dennem udførde, richtig blef fortollit; Jens Blaa i Vesterport, Hans Pedersen i Nørport, Jacob N. i Østerport, [Porteneren] i den port paa Amager¹⁾«, hver en kurant Daler eller mindre Beløb. Der sigtes herved til Høstmånedstolden (se ovfr. Indtægt Nr. 6), se Variation i Regnskabet 1642—43: »Gifvit portenere . . . her for staden, som de aarlig pleier at bekomme, formedelst de fligtig inspection och tilsuun i portene hafve skulle i de sex ugger, tolleriet varer«, hver 1 Dr. kur. jfr. 1644—45: Tolleriflag opsættes Bartholomæi Dag efter gammel Sædvane og nedtages Dyonyssii Aften; hver Gang gives 1 Dlr. 1649—50 blev sidste Gang givet alle Stadens Tjænere for Tolleriflag og Stang at opsætte, som sædvanlig 1 Dr.; givet Smeden for Jærnderom at slå og Søm dertil 16 Sk.; givet Portnerne og Vagten i alle 3 Porte for flittig Inspektion, at ingen udkørte i det Tollerii uden Seddel, som de årlig pleje at få, hver 1 kur. Dr.; givet Stadens Tjænere for Tolleriflag at nedtage efter gammel Brug 1 Dr. Endvidere udbetaltes på Kongens Vegne under diverse Udgifter 1624—25: »Gifvet de mend, som med stadsallen och maal maalte velb. Otte Brahe Pedersens gaard i Kød-mangergade, 6 potter rinsk vin«. Ligeledes afholdes på denne Konto Udgifter til Papir og Blækpulver, til Regnskab og Registre; til en Tingstævnebog til almindeligt Ting og en Tolleristævnebog, som særdeles bruges; til Færgeløn for Kongens Bud til Malmø, m. m.

4. Diverse Udgifter, af hvilke Kongen og Byen

¹⁾ Lige til 1628—29 inkl. omtales kun de 3 Portnere ved Øster-, Nørre- og Vesterport. Fra 1629—30 nævnes endvidere Amagerporten.

hver betaler Halvdelen, nemlig: Underfogdens Løn 40 kur. Daler, Fangeslutterens Løn 50 kur. Daler, Udgifter til Fangernes Bispising, Fængslernes Rengørelse og Vedligeholdelse samt andre Delinkventomkostninger. Endvidere Færgeløn for Soldaters Overførelse til Malmø, Salær til Bartskeerne, som synede dræbte Personer, Selvmordere, Dødfundne m. m.

5. Enkelte År påløbe Ekstraudgifter såsom til Reparation af Straffestederne¹⁾ eller af Skuret over Bytinget. Over disse sidste Udgifter findes ofte blandt Regnskabsbilagene udførlige Underregnskaber.

Desværre ere Byfogedregnskaberne 1632—38 på nogle Bilag og Antegnelser nær helt forsvundne, og de andre Årgange kunne tit være defekte således, at enten Hovedregnskabet eller Bilagene mangle. Det fornødne herom nævnes nedenfor, hvor det har Betydning.

I Modsætning f. Eks. til de fleste Lænsregnskaber ere Københavns Byfogedregnskaber for de her omhandlede År i Reglen meget vidtløftige i deres Redegørelse for de enkelte Indtægts- og Udgiftsposter. Medens Lænsregnskaberne i Reglen kun tørt og kort anføre Skarpretterens Gebyr for at rette nogle Fanger eller pine dem, gøre de førstnævnte Regnskaber udførlig Rede for Delinkventens Navn og Forbrydelse og for Skarpretterens Betaling for hver enkelt af ham under Henrettelsen udført Forretning. Hovedregnskabet, der omtaler de Delinkventer, ved hvis Behandling Skarpretteren skulde medvirke, suppleres desuden af Slutterens specificerede Regning over sin Betaling for Fangernes Underhold. Også hans Regnskab er for Årene 1624—32 og 1638—63

¹⁾ I Anledning af en Reparation på Straffestederne gjordes til Regnskabet 1629—30 Antegnelse og spurgtes, om Byen havde nogen særdeles Bevilling på, at Halvdelen af Udgiften måtte tilskrives Kongen. Byfogden svarede, at Kongen al Tid havde afholdt den halve Bekostning af sin Del af den uvisse Indtægt.

meget udmalende. Han anfører tit Momenter til Belysning af en Fanges Forbrydelse, som Hovedregnskabet ikke har fået med, foruden at han omtaler en Del Fanger og deres Forbrydelser, der ikke nævnes i Hovedregnskabet, fordi de uden Skarpretterens Medvirkning bleve afgivne fra Fængselet til Tugthuset eller til Bremerholm. — De i disse Kilder indeholdte Oplysninger om forskellige Straffes Anvendelse i enkelte Tilfælde ere under Manglen af selve Dombøgerne så meget vigtigere, som flere af dem, særlig de kvalificerede Dødsstraffe, ikke omtales i Loven eller Københavns Stadsret, og man hidtil har måttet nøjes med at konstatere, at de omtales i Skarpretterinstrukser og lignende Aktstykker¹⁾. Fra 1660 blive Regnskaberne mere kortfattede, og Benyttelsen her er derfor standset ved Årgangen 1662—63.

Når nu i det følgende de nævnte Regnskabers Oplysninger om forskellige Kulturforhold i København skulle sammenstilles, ville de enkelte Årgange ofte ikke specielt blive citerede. Som almindeligt i hin Tid gaa Regnskaberne fra 1. Maj til 1. Maj²⁾, og det vil af del anførte Datum let kunne ses, af hvilket Regnskab de enkelte Oplysninger ere tagne³⁾. Der meddeles udførlige og tit ordrette Uddrag af de enkelte Regnskabsposter⁴⁾, dels for de heri indeholdte Kulturbilleders Skyld, dels

¹⁾ Matzen: Den danske Retshistorie O. R. 3, 91.

²⁾ Herfra findes dog i Anledning af Byfogedskifter 4 Afvigelser i følgende Regnskaber: 1. Maj 1627—10. August 1628, 11. August 1628—17. Juni 1629, 17. Juni 1629—1. Maj 1630 og 1660 1. Maj—20. August, hvorpå Regnskab atter aflægges fra 1. Maj 1661.

³⁾ Stykker, som anføres af Slutterens Regnskaber, blive betegnede med S. R.

⁴⁾ I de Uddrag, som ikke ere gengivne i moderne Retskrivning, er dog Kildernes Retskrivning med Sammenhobning af mange overflødige Bogstaver reduceret i Overensstemmelse med de af mig i Indledning til min Udgave af Kongens Rettertingsdomme 1595—1604 angivne Regler.

fordi det således tilgængelig gjorde Kildemateriale, til hvilket intet tilsvarende findes optaget i »Københavns Diplomatarium«, og hvis fulde Udnyttelse ikke vil kunne ske her, ved en sådan Gengivelse bedre vil kunne bruges ved andre Undersøgelser eller Skildringer. Men der er ikke særlig lagt an på al Tid at give Berigtigelser til eller påvise Fejl i O. Nielsens Værk om Københavns Historie, hvad også kun vilde virke trættende.

Til Forståelse af Antegnelserne, som anføres i det følgende, må huskes, at Regnskaberne revideredes meget uregelmæssigt, og at Antegnelserne derfor ofte omfatte en hel Række Regnskaber på én Gang.

I. Bytinget i København.

Københavns Byting holdtes fra gammel Tid ligesom andre Ting under åben Himmel på Gammeltorv foran Rådhuset. Dette kunde gå så længe Forhandlingerne ikke skulde protokolleres, men efter Hånden, som dette kom i Brug, følte Ulæmperne ved at holde Ting under åben Himmel i alt Slags Vejr; man har sikkert ofte måtte forlægge Tinget ind i Rådhuset, ligesom man andet Steds tyede ind i en nærliggende Kirkes Våbenhus o. s. v. I 1623 opsatte man dog i København på Tingstedets Plads et særligt »Skur«¹⁾ til Beskyttelse for Rettens Personale. Det opførtes på Kongens og Byens fælles Bekostning, og det af Stadskæmneren Niels Glarmester

¹⁾ O. Nielsen: Københavns Historie 3, 251 og Gamle jyske Tingsvidner S. I omtaler, at man lige til Indførelsen af Danske Lov (1683) holdt Ting i København på Gammeltorv, men »kun i de sidste År« med et Tag over Retspersonernes Sæde. Af Teksten ovenfor ses, at man benyttede et sådant Tag eller rettere Skur i nøjagtig 60 År før Danske Lov.

aflagte Bygningsregnskab herfor er endnu bevaret¹⁾, ligesom man i Byfogedregnskaberne har Angivelser om senere Reparationer og Ombygninger. De ved disse Lejligheder anvendte Materialier og Meddelelserne om Håndværkernes udførte og betalte Arbejde give Oplysninger om »Tingskurets« Indretning og Benyttelse, der ere af stor Interesse. Regnskaberne herfor skulle derfor her meddeles i sammentrængt Fremstilling.

Först meddeles Regnskabet for Tingskurets Opførelse i Året 1623—24.

Der kom 1623 til Anvendelse på Tingskuret: 48 Læs Blåler, hvormed blev stødt ud for Rådhuset, at Vand ikke skulde komme i Kælderen; 82 Læs rød Sand, hvormed Tinget blev forhøjet; 46 Læs Brosten samt 94 Læs Sand til at brolægge inden på Tinget. En Brolægger fik 83 Sk. pr. Favn for at lægge 36 Favne på Tinget. Der forbrugtes desuden 4 Læs Kampesten formodentlig til Fundamentet og 2 Ankere. Selve Skuret synes i øvrigt lavet af Træ, ti der forbrugtes 1½ Tylt og 2 Stykker 12 Alens Træer, 8 Tylter Deller samt 4 Stykker 16 Alens Træer, der kørtes fra Avlsgården i Springgaden²⁾ og til Tinget, hvor de bleve forbrugte til Stokkene omkring Tinget. Der anvendtes 1 Par store Hængsler til Tingdøren og 4 Hængsler til Lemmene over Tinget, samt 2 Jærnbukke, som Lemmene over Tinget falder op til, når de oplades. Der udbetaltes to Tømmermænd for 23 Dages Arbejde, imidlertid de have færdiggjort det Hus på Tinget med sin Tilbehøring, pr. Dag 24 Sk., er 17 Dr. 1 Mrk. De forbrugte 100 Orlogssøm, 650 Loftsøm og 30 Låsesøm.

Tingskuret henstod, efter at være opført af det anførte Materiale i Tiden fra 10. August til 5. Oktober 1623, Vinteren over til 24. April 1624, da der blev »kiøbt . . . 1 otting tere, som er forbrugt til skurit ofver tinget at prente med«, samt 10 Stykker Beg à 10 Sk. og anskaffet »8 allen grof lerid, som er forbrugt til precenting«. Der lejedes en Begekedel og sørgedes for Ved og Kul

¹⁾ Bilag No. 169 ved Regnskabet 1624—25.

²⁾ Se om denne O. Nielsen: Københavns Historie 1, 97.

til at syde Beg og Tjære ved. Til sligt Arbejde kunde man ikke anvende almindelige Håndværkere, og der blev derfor »givet tvende haadsmænd, som udi 2 dage søed heg och presentid skurit ofver tinget«, hver om Dagen 24 Sk. Endelig blev der »betalt Villom Hermibals, maler, for tingit at staffere och malle efter den fortingning, med hannom gjort var«, 32 Daler.

Den samlede Bekostning, som Kongen måtte udrede 1623, blev herefter 54 Dlr. 6 Sk. i slet Mønt eller 36 Rdlr.¹⁾ Byen måtte bidrage ligeså meget.

Således benyttedes Tingstedet til 1630—31, da en Hovedreparation var blevet nødvendig. Der måtte nu anvendes på Tingskuret eller »Skufver over tinget«: 32 Stykker Beg, Lærred til »præsent«, 100 Blysöm, Leje af en Begekedel, 1 Tønde Værk samt Arbejdsløn for Tingskuret at digte; dernæst 2 Tylder Gullands Bord, $\frac{1}{2}$ Tylt Fyrredeller, et 12 Alens Spær, 150 store Söm, 150 Loft-söm og 5 Dages Arbejde af 2 Tømmermænd med en Bekostning af tilsammen 22 $\frac{1}{2}$ Dlr. 2 Sk. i Mønt. Året efter blev påny bekostet Reparation med Digtning og Begning og Lister at underslå. Bekostningen blev 13 $\frac{1}{2}$ Rdlr. 1 Ort.

Efter det anvendte Materiale og Arten af det benyttede Håndværksarbejde at dømme må det antages, at det såkaldte Tingskur har bestået af et til Beskyttelse mod Regnen på Stolper rejst Bræddetag. Mellemrummet mellem Stolperne forneden har været lukket for at afspærre Tingalmuen fra Retten, dog med anbragte Låger, medens Mellemrummene foroven have været åbne, så at de udenforstående have kunnet høre, hvad der foregik under Skuret. Et beget Stykke Lærred (Presenning) har formentlig været anbragt på Vindsiden til Beskyttelse

¹⁾ Således i Regnskabet. De 6 Sk. synes man ved Omskrivningen til Rigsdaler at have overset.

mod Regn og Blæst. Derimod er det ikke klart, hvortil »Lemmene over Tinget« have været anvendte. Det antydes ikke i de anførte Regnskaber, hvorledes Tingskuret har været tækket, men af Ombygningsregnskabet fra 1649—50 ses, at der til Tag har været anvendt både Skifer og Bly, som man derfor formentlig har haft liggende til Disposition i 1623.

Inden for det nævnte Tingskur har Byfogden og Byskriveren haft Plads ved »Tingbordet«, og der må også have været Plads til de procederende Parter eller til den Fange, som skulde »kondemneres«. Langs Tingskurets Sider må tænkes anbragte »Tingstokkene«, hvortil man, som ovenfor nævnt, 1623 anskaffede 4 Stykker 16 Alens Træer, og på hvilke Tingmændene efter gammel Skik havde Plads, nemlig de 3 Mænd, som foruden Byfogden og Byskriveren forseglede¹⁾ Dokumenterne, som udstedtes om, hvad der var foregået på Tinge, og de 12 Mænd, som afgave Tingsvidnet²⁾.

Efter de opgivne Mål på Tingstokkene må Tingskuret have præsenteret sig på Gammeltorv som en temmelig anselig Bygning, men det må også huskes, at Torvet i den ældste Tid strakte sig op til Studiestræde, hvor Rådhuset en Gang lå på den nuværende Bispegårds Plads. I Kristian IV.s Tid lå Rådhuset mellem Gammeltorv og Nytorv, uden at det nøje kan siges, hvor langt Gammeltorv den Gang strakte sig mod Nord.

I en Snes År benyttedes nu Tingskuret uden Reparation, indtil det i Regnskabsåret 1649—50 var blevet i høj Grad brøstfældigt. Herom meddeler Regnskabet følgende Oplysning, der desuden giver et Tidsbillede af Livet på Bytinget under visse Situationer:

¹⁾ Sigilantes som de kaldes i Randers (Jyske Saml. III 2, 204). Signantes eller Forseglingsmænd i Ribe (Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 655).

²⁾ F. Eks. 1585, 1587 Københavns Diplomatar. 1, 548; 553.

»Gifved och bekosted . . . paa tinghuset her i staden, hvis tømmer, foedstøcker och andet, der udi [vaar], vaar for-rodnet, saa det regnet ind paa tingboret, at mand icke tør derudi sidde kunde; tilmed stoed paa fald, at det befrøgtedis, naar retten derudi blef administrerit, det skulle paa folken nederfalde och stor skade deraf foraarsage besønderlig, naar nogen fange blef condemnerit och skulle justificeris, af den store trenge och mangfoldighed af almuen, da sammensankis, det skulle nederstøedis, hans maiestat, staden och justi[c]ien til største eftertale, hvis større brøstfeldighed derfor af danne-mend er grandsket och besigtiget och det ei repareris kunde, mens af nye maate opbyggis.«

Om denne fuldstændige Ombygning af Tinghuset eller Tingskuret haves et udførligt af Kæmneren aflagt Bygningsregnskab¹⁾, som giver endnu bedre Oplysninger om den ny Bygning, end de ovenomtalte Regnskaber meddelte om den tidligere.

Der kom 1649 til Anvendelse på Tinghuset:

Af Tømmer og Planker forbrugtes: 8 Træer af 20 Al. gullandsk Tømmer à 6 Mrk. 11 Sk.; 1 Tylt 3 Træer 16 Al. gullandsk Tømmer à 13½ Dr.; ½ Tylt 16 Al. gullandsk Tømmer til Krydsholter, Løsholter og til Bjælker mellem bægge Løfter 6 Dr. 3 Mrk.; 3 Træer 16 Al. norsk Tømmer, som blev savskårne til Slåer uden om Stakitterne, 2 Dr. 1 Mrk.; 1 Egeplanke, som blev udskåret til Kvisten til Rundbuer; 12 Tylter 8 norske fyrre Deller til Taget på Kvisten, som er foret dobbelt under og ovenpå Spærværket, item til tvende Loft over Tinget, et over det andet, så og til Gulvet og de to Stykker til Stakitværk ved Tinget, Tylten 6 Mrk. Lavrids Mandixen på Kristianshavn fik 1½ Dr. for ½ Tylt gullands Bord at udskære på Kvisten til Billedhuggeri, og Knud Vandkikker fik 1½ Dr. 11 Sk. for i lige Måde at udskære et Træ af 20 Al. gullandsk Tømmer til Billedhuggeri på Kvisten.

Til en Tømmermand betaltes »for samme ting af nye [at] ophugge« (30 Dr.); »for hand selfredie udi j dag hafver lagt it nye fiellegulf paa tinging af nye deller, som skifven staar« (1½ Dr.); »for hand self anden udi j dag arbeidet paa tingdøren at forhøie saavelsom med en nye hammer til samme dør; item

¹⁾ Bil. No. 278.

for hand taget over samme dør forferdiget, som skefverstenen¹⁾ skulle slaas paa« (1 Dr.); »for hand self anden j dag hafver slaget nogle nye bredder paa veggen saavelsom di gamle mallede bredder, som byefougden och skrifveren sidder, forhøiet lige efter hinanden« (1 Dr.); »for hand selftredie udi 2 dage forferdiget stakitverket med nye slaas och stackitverket forbedret, item for hand sloeg lange lister uden paa stakitverket« (3 Dr.); »for hand udi bemelte 2 dage hafver arbeidet ved tinget med nye tingstocker at giøre indenfor stakitterne« (3 Dr.). Endvidere gjorde han to Tavl nyt Plankeværk med ny Slåer neden udi for Tinget at forhøje og to Stykker nyt Stakitværk for bægge Enderne af Tinget, samt 3 ny Render, som skulde stå op til Rådhuset under Blyrenderne.

Til Svend Drejer betaltes 4 Dr. for at dreje Pillerne til Tinget.

Til en Murmester betaltes for med Mursvende, Kalkslåer og Håndlangere »af nye med grunden at undermure, disligeste taugelverket at opmure och uddønnicke saavelsom gulvet der udi med fliser at legge« (10 Dr. 2 Mrk.).

Snedkerne leverede bl. a. følgende Arbejde: en Pernelledør og Dörkarm på Tinget, som man går ind (2½ Dr.); en slet Dør og Dörkarm (2 Dr.); 5 Vindueskarme²⁾ (6 Dr.); 16 Alen ny Bænke (5 Dr.); en ny Fyrreskive (3 Dr.); 4 Vindskeder, som ere udsvejfede på bægge Sider på Tinget (1 Dr.).

Hinrich Biltsnider i Pustervig fik »for hand atskillige bildtsnideri paa tinget gjort och udskaaet hafver och justitia ofven paa tinget af sit eget tømmer hafver forarbeidet«, 12 Dr.

Anders Svendsen på Kristianshavn fik for 5 Ris Skeversten, hvert Ris à 3 Dr., 15 Dr.

Isenkræmmer Johan Bøfke leverede 7000 Skeverstensøm til 8 Sk. for Hundredet; 260 Blysøm à 20 Sk. for do.

Mikkel Blytækker fik »for han paa tinget hafver aftaget di gamle skefversten af det gamle ting, som dennom igien med di nye skefversten paa det nye ting paalagt«, 13½ Dr. Af Bly blev brugt 8 Lispund 6 Pund Rullebly (9 Dr. 1 Mrk. 14 Sk.).

Af Smedearbejde leveredes: 2 Hængsler og et Håndgreb med Klinke og Klinkefald med en Trykker til Tingdøren; et stort Hængsel til den store Dør, som man går ind på Tinget,

¹⁾ 3: Skifersten.

²⁾ Her står »vindueskarme«, men i det følgende findes: »vindufves buer«, »vindufves jern«, »6 nye vindufver«.

eftersom det forrige var i tu og bortstjålet; et Par Hængsler med Tilbehør til den liden Dør på Enden af Tinget, hvor Vidnerne udgår, medens de andre forhøres, med Håndgreb med Trykker og Klinke; Låsen for Tinget, som man går ind, blev afslået og en ny Fjæder gjort til den. Af den Dør på Plankeværket blev 2 Hængsler aftaget og gjort til rette og dertil leveret to Netnagler. To ny Vinduesbuer over Døren bleve beslagne, og desuden leveredes 20 Vinduesjærn samt en Fløjstang.

Glarimesteren fik for 6 ny Vinduer 8 Dr. og til Söm 8 Sk.

Maleren fik, »for hand tinget och stakitverket hafver anströgen saa och flöien at forgyldte och justitia at staffere«, 34 Dr.

En Skibstømmermand fik, »for hand med hans egen tiere, beg och presending under skefverstenen hafver digtet och beget tinget ofven til«, 2½ Dr.

Samuel Brølægger fik, »for hand med hans egen plidsfolk hafver broulagt gandske tinget saavelsom uden stakitverket«, 4½ Dr.

Dernæst blev betalt forskellige Beløb til Vognmænd, Pligtsfolk, Savskærere og Kalkmålere for Arbejde, de havde udført til Tinget, bl. a. for at hente Tømmer i Byens Avlsgård i Kattesundet, og anskaffet 4 Stykker 8 Tommers Söm à 4 Sk., 2 Stykker 4 Tommers Söm à 2 Sk., 120 fire Tommers Söm, Hundret til 3 Mrk. 8 Sk., 1000 Lægtesöm til Loftet Hundret til 2 Mrk. 8 Sk., 290 Orlogsöm Hundret til 2 Mrk., 100 små ditto 1 Mrk. 2 Sk., 100 Dukkens 12 Sk., 16 Stykker store rundkopped Söm à ½ Sk. og dobbelte og hele Låsesöm for 11 Sk.

Af Mursten og Kalk blev brugt 1 Læst 2 Tdr. norsk Kalk à 13 Mrk. for Læsten; 1000 hollandske Muffer (3 Rdr. 3 Ort); 500 Glückstader Sten à 4½ Rdr. for Tusinde.

Endelig var der blevet fortæret med de fire Mænd, som besøgte det gamle Ting, efter at de havde forrettet deres Gærning, 3 Dr.

Den samlede Byggesum blev 323 sl. Dr. 2 Mrk. 9 Sk. i Mønt, hvoraf Kongen som sædvanlig betalte Halvdelen, der i Rigsdaler udgjorde 107 Rdr. 3 Ort 12½ Sk.

Af det anførte Regnskab ses, at det oprindelige »Tingskur« er opstået som »Tinghus« i en betydelig forandret og pyntelig Skikkelse, og at det ganske sikkert med sin forgyldte Fløj på Skifertaget, sine udskårne

Bjælkehoveder og Lister, den udskårne Justitia-Figur og de udsvejfede Vindskeder på Taget har været en Pryd på Gammeltorv. Den egentlige Tingplads på Torvet har været indhegnet med et Stakitværk, og Tinghuset har nok ligget på den indhegnede Plads, men dog ikke langt fra Rådhuset, siden der kunde blive Tale om, at Tømmermændene skulde lave Render til Tinghuset, der skulde forbindes med Blyrenderne på Rådhuset. Medens det ældre Tingskur har været åbent på Siderne for oven og været dækket her med Presenninger mod Vind og Vejr, har man i det ny Tinghus anbragt 5 Vindueskarne uden Rammer, men formentlig med blyindfattede Ruder. Det kan ikke ses, hvor langt disse Vinduer have strakt sig, men de have sikkert kun skullet skærme Bordet (»Skiven«), hvorved Byfogden og Tingskriveren sad.

Efter den anførte Ombygning stod Tinghuset til 1662, da det, som Byfogedregnskabet angiver, havde en højnødvendig Reparation på Tag, Loft og Vægge, som vare ganske brøstfældige og forfaldne. Det særlige Reparationsregnskab¹⁾ viser, at der anskaffedes: et 24 Alen Træ til en Rende og Bjælke (4 Dr. 2 Mrk.); 2¹/₂ Tylt gullandske Deller til et nyt Tag eller Loft (7 Dr. 2 Mrk.); 150 Mursten (1 Mrk. 8 Sk.); 1 Tylt Egebord til det øverste Tags Klædning (7 Dr.); 200 Firetomsøm à 3 Mrk.; 1 Lispund Værk (3 Mrk.) og 2 Tdr. Hår à 20 Sk. til at digte med; 1¹/₂ Otting Tjære (1 Mrk. 8 Sk.); 4 Tdr. Kalk à 24 Sk. I Arbejdsløn betaltes til Jon Ambjørensens, Tømmermand, for at indlægge samme Bjælke og Rende og lægge Loftet 12 Dr.; til Niels Murmester for Murarbejde 3 Mrk. 14 Sk.; to Skibstømmermænd, som i 6 Dage beged og tjæred og lagde den øverste Klædning, fik 7 Dlr. 2 Mrk.; en Blytækker fik for at tække Tinghusets Loft og Tag med Bly, efter at Værdien af det gamle Bly var afdraget,

¹⁾ Bilag Nr. 11.

30 Dlr. 2 Mrk. 13 Sk. Desuden var der Udgift til Vognleje, Målerpenge, Kalkslagning og Leje af en Beggryde. I alt beløb Udgiften sig til 82 slette Daler 2 Mrk. 7 Sk., hvoraf Kongen betalte Halvdelen.

II. Gårds- eller Hofretten på Københavns Slot.

Der foreligger hidtil kun meget få Oplysninger om, hvorledes den Domstol virkede, som på Kongens og Adelens Gårde anvendte den under Navn af »Gårdsret« bekendte Lovgivning¹⁾. I Fredrik II.s Gårdsret 1562 § 37 omtales, at den, som bander og sværger, skal straffes »efter Borgestueretten«, ligesom det i §§ 34 og 38 antydes, at det er Marskallen, som i Kongens Gård er den egentlige Dommer, men selve Domstolen har sikkert ligesom de Retsregler, der anvendtes af den, været kaldt »Gårdsret«, i det Ordet: Ret, jo i dansk er flertydigt og bl. a. både bruges i Betydning af tribunal og af lex. I Fredrik III.s Tid har Domstolen på Københavns Slot skiftende Navne, i det den snart kaldes »Gårdsret«, snart »Hofret«, snart atter kombineret »Hof- og Gårdsret«, således som det følgende viser.

Fra Kristian IV.s Tid haves kun få Livstegn fra denne Domstol, men den forekommer dog i Københavns Byfogeds Regnskaber. I disse opføres årlig en Liste over dem, som skulde betale Bøder for begået Lejermål såvel Mænd som Kvinder. I 1625—26 opføres i Listen

¹⁾ Se H. Matzen: Den danske Retshistorie O. R. II, S. 14—15. Gårds- eller Hofretten omtales slet ikke i O. Nielsens Værk om Københavns Historie, og i sit Diplomatarium har han ikke optaget nogen Kilde, hvori denne Domstol omtales. Som Følge heraf nævnes den heller ikke i Carl Bruuns Bog om København, hvori først den yngre af Kristian V. omorganiserede Hofret omtales, jfr. nedenfor.

en Årsknægt på Slottet, Hans Fredriksen, som havde avlet Barn med et berygtet Kvindfolk, Maren Hansdatter, der havde et alt andet end smagfuldt Tilnavn, men nogen Bøde var ikke erlagt af ham, fordi han »holder sig under Slottets Ret«. Det samme gjorde i samme År og i lignende Anledning Rasmus Jensen, Ladefoged på den ny kgl. Majestæts Ladegård her for Byen.

I Fredrik III.s første Regeringsår træder Retten ofte i Virksomhed i Henhold til udtrykkeligt Påbud i et kgl. Missive, men da den ikke havde faste ordinære Dommere, udgik Befalingen enten til Hofofficererne af Adel eller, hvad der var det sædvanligste, til Hofmarskallen, som efter Gårdsret 1562 § 34, i hvert Fald i visse Sager, skulde være den egentlige Dommer. De førstnævnte fik 1652 13. Maj Missive om at udtage så mange af de ældste Kancelli- og Hofjunkere, at de blev tolv, og derpå holde Hof- og Gårdsret over det Slagsmål mellem Kasper Markdanner og Klavs Buchwald og det deraf erstandene Drab på hin, afhøre Vidnesbyrdene ved deres Ed og siden deri kende og dømme; Dommen skulde de give beskrevet under deres Hænder og Segl¹⁾. Sagen blev imidlertid afvist af den nedsatte Gårdsret og henvist for Kongen og Rigens Råd som rette Værneting. Henrik Markdanner som Eftermålsmand for den dræbte Kasper Markdanner indstævnedes den derefter til Kongens Retterting, som ved Dom 1652 18. Septbr. frifandt Klavs Buchwald og henviste Sagen for så vidt angik den deri implicerede Tjæner hos denne ved Navn Sigismund til dennes Værneting²⁾. Under Sagen var også Hofretten indstævnet for sin Afvisningsdom, men mærkelig nok indstævnedes ikke, som man efter det foregående skulde tro, 12 Medlemmer, men kun Hofmarskalk Adam Hein-

¹⁾ Dske. Kanc. Sæll. Tegn. 32, 326.

²⁾ DR Dombog 1651—53, Bl. 38 f.

rich Pentz med 6 Bisiddere. Det ser ud, som om Parterne, selv om de efter Gårdsret 1562 § 22 udmældte 12 Mænd alene skulde dømme og ikke sværge i Sagen, have haft en Udskydningsret.

I alle andre påtrufne Tilfælde er det Hofmarskallen, som får kgl. Missive om at holde eller sætte eller lade holde eller sætte Gårdsretten eller Hofretten. Der er intet, som tyder på, at disse Navne har været tillagt to forskellige Domstole hver med sin Kompetence, således som man senere i Kristian V.s Tid får både en Hofret og en Borgret. Dette vil fremgå af Uddrag af de Missiver til Hofmarskallerne, først A. H. Pentz, senere (fra Maj 1659) Joh. Kristof. Kørbitz, hvorved forskellige Sager i Årene 1652—60 henvises til Retten, og bevises yderligere ved Hofmarskallens nedenfor meddelte Andragende, hvori han helt i Flæng snart skriver Hofret, snart Gårdsret. I Missiverne er dog ofte Sagens Genstand ikke angivet, i det der herom henvises til Citantens medfølgende Ansøgning eller Klage.

1652 Missive om at sætte en upartisk Hofret af tolv Personer, som ikke ere af Adel, til Påkendelse af Sagen mod den nys nævnte Tjæner Sigismund¹⁾. Næste År yderligere Ordre om at tilholde Hofretten at gøre Sagen til Endskab uden Ophold, da Tjæneren er anholdt på det blå Tårn²⁾.

1653 Missive om at holde Gårdsret i en Sag mellem Hans Nielsen Trondhjem og Enspænder Henrik Klii³⁾.

s. Å. Missiver om at holde Hofret i Gældssager mellem Villom Frein og Daniel Pillov⁴⁾ og mellem Niels Christensen som Fuldmægtig for Peder Jakobsen og hæderlige og høj lærde Mag. Hieronymus Veitzius⁵⁾.

s. Å. Missive om at lade sætte Hofretten mellem

¹⁾ Sæll. Tegn. 32, 390.

²⁾ a. St. 32, 515.

³⁾ a. St. 32, 494.

⁴⁾ a. St. 32, 511.

⁵⁾ a. St. 32, 653.

Katrine van der Drengenburg og Hofmønsterskriver Hans Boy-sen¹⁾).

1654 Missive om at lade holde Hofret over en Drabant, som har forurettet sin Vært i Flensborg²⁾).

1655 Missive om, at lade sætte Hofretten over en En-spænder, som har beskadiget en Soldat. I Overskriften til Missivet i Kancelliregistranten tales om at lade holde Gårdsretten³⁾).

s. Å. Missive om at lade holde Gårdsretten over Fiske-mester Jørgen Jedsmer, som ikke har leveret de Fisk til for-skellige, som hans Forpagtningsbrev tilholder ham.

1656 Missive om lovlig at lade forhøre de Vidnesbyrd, som Drabant Klavs Holst kan føre mod vor Mundkok M. Cort⁴⁾).

s. Å. Missive om at lade holde Gårdsret mellem Claude Bayart og Tausainet de Beaufort⁵⁾).

s. Å. Missive om at lade sætte og holde Gårdsret mellem Jaque Martin i Hamborg og Tosdache Trevasche af Amsterdam på den ene og Daniel Pilloy⁶⁾ på den anden Side⁷⁾).

s. Å. Missive om at lade holde Gårdsret mellem Hans Hofmand og Kristian Winchler. I Overskriften i Registranten tales om at holde Hofret⁸⁾).

1657 Missive om at lade holde Gårdsret mellem vor De-stillatør Nicolaus Holst og hans Modpart⁹⁾).

1659 Missive om at lade en Sag mellem Dorete Simens-datter, som af Byfogden i København er tildømt at betale Hus-leje til Barbra Fiskers, indstævne for Hofretten og der-efter pådømme den, da førstnævnte har klaget over, at hun ikke er dømt til sit rette Værneting¹⁰⁾).

s. Å. Missive om at lade sætte Hofretten til Forhør om, hvad der 2. Avgust er passeret i vort Forgemark mellem Jens Lassen og Kristoffer Ziritz¹¹⁾).

¹⁾ a. St. 32, 597.

²⁾ a. St. 33, 175.

³⁾ a. St. 33, 241.

⁴⁾ a. St. 33, 481.

⁵⁾ a. St. 33, 578.

⁶⁾ Han var Dansemester ved Hoffet.

⁷⁾ a. St. 33, 601.

⁸⁾ a. St. 33, 612.

⁹⁾ a. St. 34, 11.

¹⁰⁾ a. St. 35, 233.

¹¹⁾ a. St. 35, 367.

1660 Missiver om at forordne, at Hofretten holdes mellem Selius Marselius og Jokum Irgens¹⁾; mellem Salomon Vendel og Renteskriver Tomes Eggebret²⁾ og mellem Johan Lehn og Hofmønsterskriver Hans Boyesen³⁾.

Af de anførte Uddrag vil det altså ses, at der hverken af personlige eller reelle Hensyn kan gøres Forskel mellem en Hofret og en Gårdsret, men at disse skiftende Benævnelser betegne en og samme Domstol, som dog, da Dommerne udmældes for hvert enkelt Tilfælde, synes at blive besat med Adelsmænd, når Indklagede var af Adel, men med Borgerlige, når Indklagede ikke var af Adel. I øvrigt vise Uddragene, at Gårdsrettens Kompetence strakte sig såvel over Forbrydelser og Forseelser som over helt civile Sager, og at den ikke alene behandlede Sager mellem Hoffunktionærer indbyrdes, men også Sager, som Udenforstående vilde anlægge mod dem. Retten var blevet et virkeligt Værneting for Hoffunktionærerne således, at Kongen, som et Missive fra 1659 viser, gik ind på for Gårdsretten at lade genoptage en allerede af Byfogden i København pådømt Sag om Husleje. Dette stadfæstedes udtrykkelig ved Privilegierne for de kongelige Betjente i København af 1661 23. Novbr. § 2, hvori det tilsiges dem, at de, deres Folk og Tjenere herefter ikke skulle være undergivet Københavns Magistrats Jurisdiktion, ej heller svare for Byfogden til Rådstuen eller Bytinget enten i civile eller kriminelle Sager, men alene være Kongens egen Jurisdiktion undergivet. I det såkaldte »Første Projekt« til Danske Lov 1. 2. 7, hvis Kilde er disse Privilegier, gengives dette sidste ved, at Kongens Betjente i alle Sager ere under Kongens Hofret alene⁴⁾, og dette er naturligvis også Privilegiernes Mening.

¹⁾ a. St. 35, 788.

²⁾ a. St. 35, 833.

³⁾ a. St. 35, 896.

⁴⁾ Secher og Støchel: Forarbejder til Danske Lov 1, 380.

I 1655 indgav Hofmarskal Pentz et Andragende til Kongen, hvori han fremstillede Ulæmpene ved den hidtil brugte Besættelse af Hofretten og bad om bestemte nærmere angivne Forskrifter om dennes Administration¹⁾. Sådanne bleve dog ikke givne, og næste År fornyede han derfor den 2. September sin Begæring, i det han noget kraftigere udmalede de Året i Forvejen påpegede Besværligheder ved den hidtil gældende Ordning af Hofretten²⁾ og i det Hele giver gode Oplysninger om denne.

»Eders kongelige Majestats allernaadigste Missive de dato 1. Septembris anlangende Gaardsretten imellom Claude Bayartz och Tausainet de Beaufort³⁾ at anordne er mig tilstillet, hvis Indhold jeg udi underdanigst Skyldighed mig vil befitte at efterkomme, saa som ded sig bør, mens aligevel forarsages tilforne E. K. M. at berete, udi hvad Besverlighed formedelst Mangel paa lovkyndige och bestandige Assessores slig Hofret at fuldbyrde er hid til des sked och holded, ti om end skönt Antallet af Personer udi Hofembterne noch som er fuldkomen och af dennom ingen, som bilig er, sig tør veigre, saa mangeler slig Personer, at di udi den danske Lov och Ret ei noksom kyndige ere, saa at naar jeg af andre Lovkyndige udi Proviant-huset, Brøgersed och Slotsbetiente hafver motte til nogen tvilfraadig Sag nødvendig opnefne, och saa som i førige Tider hafver brugeligt vered dertil [at] beordre, hafver en Del sligt ved atskilige Undskyldinger sig veigret at foretage, saa ofte megen Tid er forbigangen, inden mand en Del der til hafver kunde persvadire, hvorfor E. K. M. allerunderdanigst anmodes at ville allernaadigst Assistentz forlene, at bestandige och lovkyndige Assessores, der Gaardsretten uden Giensigelse, saa ofte sligt fornøden gøres, kand administrire, motte forordnes.

Disligeste efterdi hidtil des ingen rigtig Protocol om, hvis for Hofretten Tid efter anden er passiret, findes til Efterretning

¹⁾ Kancelliets sællandske Koncepter og Indlæg til 1656 16. Oktbr. Andragendet, der er på dansk, er kun underskrevet egenhændig af Hofmarskal Pentz.

²⁾ Andragendet findes a. St.; det er ikke skrevet og heller ikke egenhændig underskrevet af Hofmarskal Pentz, fra hvem forskellige tyske Ansøgninger til Kongen haves.

³⁾ Se ovfr. S. 312.

af Aarsag, at ingen bestandig soren Skrifver, der noget vist til Løn haft hafver, er forordnet, som rigtig giennemdraget och forseiglet Bog holde och hafve kunde, mens enhver och mest den, som best dygtig er, søger Udflugt, naar Retten skal holdes, at ville ei fremkomme och til forgefves uden nogen Recompens protocolire eller Sagens Sententz forfatte, hvilket gerader Hofretten allermest til Foract, daa E. K. M. atter underdanigst anmodende, hand i lige Maader denne disordre ville allernaadigst forekomme och en dygtig Person med noget vist til Løn af Partene och ellers lade anordne¹⁾, hvilken rigtig Bog i Fremtiden til Efterretning, naar begieris, kand hafve i Forvaring og god Behold til Rede. Sligt geroder E. K. M. til loflig Børømmelse och Gaardsretten til des større Anseelse och Reputation²⁾, saa der lige saa skickelig som ved Herrets- och Landsting udi alle Sager kand tilgaa och forholdes.«

Denne Gang havde Hofmarskallen Held med sig, og et kgl. Missive 1656 16. Oktober³⁾ om Gårdsrettens Administration gav nu Domstolen en fastere Organisation og afhjalp de påklagede Mangler. Fast Sæde i den fik Fodermarskallen, som skulde føre Forsædet; som Bisiddere ansattes Provianskriveren for Københavns Slot, Skriveren og Underskriveren på Bryggerset, der åbenbart skulde repræsentere det retskyndige Element, og nogle af Hofmarskallen udnævnte Hofbetjænte. Denne skulde avtorisere og forsegle en Retsprotokol til Brug for Retten, og som Retsskriver skulde fungere Underskriveren ved Provianthuset eller Underkøkkenskriveren, der fik Ret til at oppebære visse Sportler for Udskrifter af Domme og Vidneforklaringer, hvorimod der ikke blev Tale om den af Hofmarskallen foreslåede faste Løn. Det viste

¹⁾ I Ansøgningen fra 1655 henstilledes som Alternativ, at »en af E. K. M. Betiente sligt at forrette serdelis at motte nafngifves och anbefalles«.

²⁾ I 1655 siges: »paa ded Hofretten herefter skickeligen kunde blifve holden och serdelis blifve fra dend Disreputation saa vel som Unordning, hvormed dend en Tid lang til des hafver vered med be-smitted, befried«.

³⁾ Sæll. Tcg. 33, 617.

sig da også vanskeligt at få en af de to Underskrivere til at påtage sig Bestillingen som Retsskriver ved Gårdsretten, og 1660 16. Februar måtte der udfærdiges et kongeligt Missive¹⁾ til Underkøkkenskriveren Hans Peder- sen om uden Undskyldning at påtage sig at skrive og protokollere ved Hofretten og ellers ved Registreringer, Skifter og Deling at skrive, hvad der kan forefalde. Det ses heraf, at Betegnelserne Gårdsret og Hofret fremdeles bruges aldeles synonyme, og det samme fremgår af de ovenfor anførte kgl. Missiver fra 1657 til 1660.

Desværre har en i historisk Henseende højst skadesig Kassation i Landsover- samt Hof- og Stadsrettens Arkiv, der blev foretaget for c. 80 År siden, ødelagt alle Hofrettens Protokoller, som da fandtes i Rettens Arkiv. Tilfældigvis er dog et eneste Bind bevaret, som omfatter Årene 1667—70, og som 1667 er blevet avtoriseret til sin Anvendelse af Marskallen. I dette Bind indførtes Blad 86—90 et Forhør, som afholdtes i Sagen mod Kaj Lykke. Disse Blade ere udskårne af Kong Fredrik III. selv på noget af Blad 86 og Blad 90 nær; på disse Stumper er dog det, som angik Forhøret, udstreget og gjort ulæseligt ligeledes af Kongen selv. Bindet er derefter blevet opbevaret af Danske Kancelli, indtil det med andre Kancelliakter afgaves til Gehejmearkivet²⁾. Efter Oprettelsen af Provins(Lands)arkivet i København er Bindet anbragt her ved de bevarede Akter fra den yngre Hofret, der angå denne Rets Skiftejurisdiktion.

Af den nævnte Hofretsprotokol ses nu, at Retten fremdeles i hver Sag kun sættes efter udtrykkelig Ordre fra Hofmarskallen, senere Rigens Marskal. Præsidenten er stadig kongelig Majestæts Fodermarskal og som Asses-

¹⁾ a. St. 35, 639.

²⁾ Se dettes Registrant 10, 812.

sorer fungerer i de År, Protokollen omfatter, i Reglen Slotsfogden, Hofkøkkenmesteren, Vinskænken, Drabantførerer, Underskriveren, en Hofenspænder og en Hoftrompeter. De anføres stadig i denne Orden, som må antages at angive deres indbyrdes Rang. Den 8. Novbr. 1669 nævnes som Assessorer kun Hofkammereren, Bryggerskriveren og Drabantførerer, af hvilke de to første vist have afløst Hofkøkkenmesteren og Vinskænken. Til Trods for de ovenomtalte Bestemmelser fra 1656 vedblev det dog at være vanskeligt at få Retten besat med de fornødne Assessorer, i det de, som tilsagdes til at møde i de enkelte Sager, undslog sig for at udføre det dem påhvilende ulønnede Arbejde. Kun sjældent møde fem Assessorer, meget ofte kun fire eller tre, og adskillige Gange indfinde sig kun to i Retten foruden Præsidenten. I den bevarede Hofretsprotokol findes indlagt en Skrivelse af 1668 6. Februar fra Fodermarskallen til Rigens Marskal, hvori han klager over, at der ikke er flere Assessorer til Stede i Hofretten til Anvendelse i en Sag mellem Hans Knudsen og Henrik Weisenstein, der er anholden i det blå Tårn, end de ovennævnte syv. Da Sagen angår Ære, Liv og Lemmer¹⁾, bad Fodermarskallen om Ordre til disse Assessorer om, at de ufejlbarligen, under Straf som ved bör, skulde kom-

¹⁾ Sagen drejede sig om et Overfald, som H. W. havde begået på H. K., hvorved han højliggen havde forset sig mod Gårdsrettens § 5, i det han havde gjort H. K. Skade med sin Degen, fordi denne formentlig havde forfuchssvanset ham hos hans Herre. H. W. blev ved Hofrettens Dom med kongelig Majestæts Tilladelse benådet mod at rømme Danmarks Rige; hvis han atter blev påtruffet der, skulde han uden al Nåde straffes på sin Hals. Iver Olsen, som i samme Sag havde forset sig imod Gårdsrettens § 8, benådedes ligeledes mod at rømme Riget i 3 År; hvis han lod sig finde der forinden, skulde han straffes på Livet, og bægge skulde forblive i Arrest, indtil Lejlighed kunde findes til at lade dem fortkomme. (Hofrettens Protokol, Bl. 35 f.)

parere i Hofretten, når de derom advares, og om at lade nogle flere opsætte. Rigens Marskal gav s. Å. den 8. Februar denne Skrivelse en energisk Påtegning, hvori det hed: Da de nævnte af hans kongelige Majestæt selv til Hofretten udmældte Assessores ikke al Tid komparere i Hofretten, saa som det sig burde, og da Retten nu efter kongelig, special Befaling skal holdes i hin Sag, så advares på kongelig Majestæts og mit Embeds Vegne alle ovennævnte specificerede, at de ellers al Tid og særdeles i denne Sag indstille sig på Slottet, når Retten holdes og de derom advares, under Straf som ved bör. Denne Skrivelse har Påtegning om Læsning i Hofretten s. Å. 10. Februar, og i den nævnte Sag mødte Assessorerne også fuldtallige, men så sløjede de af igen; Skrivelsen måtte på ny læses s. Å. den 4. Maj og 28. September, og næste År gav dog gentagne Gange kun to Assessorer Møde i enkelte Sager.

Det af Kristian V. indførte nøje udspecificerede Rangsystem medførte, at de højere Hofembedsmænd ikke kunde ønske at møde for en Domstol, som for en væsentlig Dels Vedkommende blev besat med deres Underordnede. I 1681 blev derfor indført en Deling af den hidtilværende Gårds- eller Hofrets Competence, i det der oprettedes to ny Domstole, en Hofret, der blev Værneting for alle Kongens Betjænte, som nævnes i Rangen og bo i København, og en Borgret, til hvilken skulde svare alle Kongens Betjænte, som bo i København og ikke nævnes i Rangen. Disse to Retter fik hver sin Instruks, og bægge Instrukserne bære samme Datum, nemlig 1681 19. Novbr. De nævnes bægge i Danske Lovs Bestemmelser om Værneting, Hofretten i 1. 2. 6 og Borgretten i 1. 2. 7. Hofretten og Borgretten vedblev at bestå, indtil Frdg. 1771 15. Juni i København oprettede en almindelig Jurisdiktion under Navn af Københavns Hof- og Stadsret. Denne overtog såvel disse Retters

som Byfogdens og andre tidligere Specialretters Jurisdiktion i borgerlige Sager og alle Straffesager, som angik borgerlige Forseelser.

Skönt der ikke kan være mindste Tvivl om Rigtigheden af det anførte, og skönt det rigtige al Tid er anført i alle juridiske Lærebøger, vedblive vore Historikere at tale om »Hof- og Borgretten«, ret som om der her kun var Tale om en Domstol ad modum »Hof- og Stadsretten«, »Kriminal- og Politiretten«, se Udtalelse af Bricka i Meddelelser om Rigsarkivet 1895—97 S. 31 og forskellige Henvisninger i Personalhistorisk Tidsskr. til »Hof- og Borgrets Skifterne«, hvorved snart menes Skiftedokumenterne i Hofrettens Arkiv, snart dem i Borgrettens. Der forelå ganske vist i sin Tid en i Hof- og Stadsrettens Arkivkontor påbegyndt fælles Fortegnelse over de to Retters Skiftedokumenter, men disse bleve i Landsarkivet, hvortil de bleve afgivne, selvfølgelig straks opstillede hver for sig og ny Fortegnelse optoges særskilt over hver Rets Arkiv. Carl Bruun, som i sin Bog om København snart taler om Hofretten¹⁾ som en Domstol for sig og snart igen om »Hof- og Borgretten«²⁾, samler sin Opfattelse i følgende Sætning³⁾: »En ny Domstol, Hof- og Borgretten, der stiftedes den 23. Januar 1682 for alle karakteriserede Personer og Hofbetjænte, fortjæner at nævnes her, fordi den i 1771 blev til Hof- og Stadsretten.« Bortset fra det sidste Årtal er, som det ovenstående viser, næsten ikke et Ord rigtigt i denne Udtalelse, men efter den nu givne Fremstilling tør det vel håbes, at »Hof- og Borgretten« ikke mere vil figurere i historiske Fremstillinger.

¹⁾ III 217 og 278.

²⁾ III 217.

³⁾ II 356.

III. Københavns Politiembedsmænd.

Københavns Politi bestod i de heromhandlede År af Byfogden, Underfogden, Stadstjænerne, Vagtmesteren og Portvagten samt et særligt Fattigvæsens Politi, bestående af Stodderfogder. Rumormesterens Stilling er ikke ganske klar.

Byfogden lønnedes af Kongen alene med en fast Pengeløn af 80 Rdlr. og 10 Rdlr. til en Klædning¹⁾. Desuden fik han Sportler, nemlig den tiende Pending af visse af de af ham oppebårne uvisse Indtægter, nemlig Sagefaldet, arveløst Gods, forbrudt Gods m. m., det vil sige af alle i Byfogedregnskabet opførte uvisse Indtægter undtagen det Sagefald, som Underfogden opsøgte, og hvoraf denne alene fik Sportler, Høstmånedstold, Førlovs- penge, Stadepege og Hestetold. Hans Anpart, der kaldtes Fogedpenge, beregnedes inden Indtægten deltes mellem Kongen og Byen²⁾. Han beregnede sig dernæst i Regnskabet 13½ Rdlr. til en Skriverdreng og et Beløb til Skrivematerialier (Papir, Pergament³⁾ og Blækpulver til Regnskaber, Register m. m.). Dette sidste udgjorde årlig 1625—26⁴⁾: 8 Rdlr.; 1626—27: 14 Rdlr.; 1627—28: 16 Rdlr.; 1628—29: intet Beløb beregnet; 1629—30: 13 Rdlr.; 1630—31: intet Beløb beregnet; 1631—32 og 1639—48: 10 Rdlr. årlig. Når man betænker de Summer, som en moderne Bys Politimester må anvende til slige Fornødenheder, og Papirpriserne på Kristian IV.s Tid,

¹⁾ Denne Løn blev første Gang bevilget 1597, se O. Nielsen: Københavns Historie 3, 252.

²⁾ Antegnelser til Regnskabet 1624—25.

³⁾ Dette anvendtes til Indbinding af Regnskaberne. 1631—32 betaltes for en Stævnebog, som blev brugt »til almindelige Tingdage«, at indbinde i Pergament 2 Ort og ligeså meget for en anden Stævnebogs Indbinding, som blev brugt »Til tinget udi tolderiet, beregnet fra 14. August och til Dionisi dag».

⁴⁾ 1624—25 er intet Beløb beregnet.

da man ikke kendte Surrogater for Klude i Papirfabrikationen, synes disse 10 Rdlr. meget beskedne. Men Rentemester Oluf Då, som reviderede Regnskaberne for 1642—48, gjorde dog som Post 4 en Antegnelse til dem, som gav Byfoged Klavs Iversen Ravn Anledning til følgende Udtalelse:

»De 10 rigsdaler, som til blek, papir, vogen-¹⁾ och andre flere bøger, aarlig til bestilling brugis, antegnis, er meget ringe och umueligt dermed at kand udkomme, for der nu langt mere daglig skrifning i bestillingen passerer end nogen tenke kand. Dog efterdi hid indtil ei mere aarlig dertil er bevilget och gaatgiort, hafver jeg mig ei tord understaaed høre at indtegne, dog allerunderdanigst formoeder, at hertil noget vidre blifver bevilget end som tilforn, efterdi papiret och substantzen nu langt dyrere end paa de tider veret hafver.«

Fra 1648—53 findes de 10 Rdlr. ikke til Udgift, men så igen i Regnskabet 1653—54, hvori Byfogden yderligere beregner sig 50 Rdlr. (10 Rdlr. årlig for 1648—53), i det han oplyser, at hans Skriver har forset sig og ikke indført Beløbet i de tidligere Regnskaber, da det dog i lige Måde er forbrugt til Bestillingens store Fornødenhed med adskillig megen daglig Skrivning, som derudi besværlig forefalder. Revisionen godkendte også denne Posts Berettigelse, og i den følgende Tid ligetil 1660 beregnes stadig de 10 Rdlr.

Foruden det nævnte Beløb til mindre Skrivematerialier beregnes årlig en Tingstævnebog og en Tolderistævnebog²⁾. Denne sidste, som gerne kostede 3 Ort 8 Sk., faldt bort ved Høstmånedstoldens Afskaffelse³⁾. Den første steg stadig i Pris: 1639—40 kostede den 1 Dr. 1 Ort 8 Sk., de følgende År 1 Dr., 1647—48 1½ Dr. I 1650—51 og 1652—53 steg den til 2½ Dr., men det

¹⁾ 3: Bøger over Kørepasser.

²⁾ Om Indbindingen se ovfr. S. 320 Note 3.

³⁾ Se ovfr. S. 295.

blev Revisionen for meget. Rentemester Sten Hondorff gjorde Antegnelse til Regnskaberne 1654—56 om, at der årlig var givet $\frac{1}{2}$ Dr. mere ud til Stævnebøger end forledne År; der vilde derfor være at tilbagebetale 1 Rdlr. Byfogden svarede:

»¹⁾ opstiger dauglig, klammer och trette voxer och tiltager¹⁾ mere och mere. I förrige tider kunde aarlig udkommis met en stefnebog paa to eller tre bøger papir. Nu medgaar 5. 6. och flere. Bogbinderen maa och tit och ofte derudi indbinde, hvorfor hannem betalis. Formedelst stefningers vittløftige tiltagelse kan derfor ikke anderledis udkomme.«

Decisionen godkendte dog ikke denne Forklaring, men resolverede: »Göres godt så vidt sædvanlig haver været.« Overfor en så smålig Revision var det vanskeligt at være Byfoged, så meget mere som Byfogden i mange År stadig måtte udbetale Vognmændene for Vognægter mere, end Overskudet på hans Regnskab beløb sig til, uden at kunne få Differencen godtgjort af Rentekammeret. Herom henvises til det følgende. Når alligevel Byfogden Klavs Iversen Ravn kunde holde Stillingen fra 1638—60 i hele 22 År, indtil han blev Rådmand i Byen, må den have budt Fordele, som vi nu ikke kende. Ti den Jord i Bymarken²⁾, som var tillagt Byfogden, kan næppe have opvejet de i øvrigt ringe Indtægter og Tabet ved at måtte stå i Forskud for Kongen med betydelige Beløb.

Underfogdens Lønning ydedes i de her foreliggende År årlig med 40 Kurantdaler. Desuden tilkom der ham Sportler bestående af $\frac{1}{5}$ af de Bøder, som han selv foranledigede idømte, se ovfr. S. 294. O. Nielsen meddeler³⁾ Uddrag af Underfogdens Instruks af 1658 24. Marts med den Bemærkning, at ingen ældre Instruks

¹⁾ Her fattes lidt af Papiret.

²⁾ O. Nielsen: Københavns Historie 3, 253.

³⁾ Københavns Historie 3, 258.

findes bevaret. Dette er dog ikke rigtigt, i det Instruksen af 1625 19. Maj, udfærdiget i Kongens Fraværelse af Prins Kristian V., ligger ved Byfogedregnskabet 1638—39. Den stemmer i alt væsentligt med O. Nielsens Uddrag af Instruksen af 1658, kun at der foruden Sportlerne tilsiges en fast Løn på 40 Kurantdaler, en Ansættelse, som holder sig i alle de her omhandlede År. Ved Revisionen af Byfogdens Regnskaber 1642—48 gjorde Rente-mester Oluf Då som Post 6 en Antegnelse om, at han ikke vidste, hvorfor Underfogdens Løn blev indført sidst i Regnskabet sammen med Slutters Løn¹⁾, eller hvorfor Fogedsvendene skulde lønnes af Kongen alene²⁾, da dog Byen fik det halve Sagefald. Dette Spørgsmål gav Byfoged Klavs Ravn Lejlighed til at fremkomme med følgende oplysende Bemærkninger:

»Aarsagen, hvorefter underfogden och slutters løn ei hos fogedtiernis findis indtegnet, sker formedelst det er comun folk, som baade hans maiestat och staden tillige tiener och af dennom begge lønis; indtegnis derfor hves de poster, som af kongen och byen tilfældis betalís, ti den udgift, hans maiestat allenne vedkommer, findis a part och for sig sielf och er ei med stadens indmængt. End och at fogdetiernerne af kongelig maiestat allenne och ei af staden lønnis, er formedelst de opvarter hans maiestats verf och tienneste med vogne nat och dag, ferge och saadant at bestille och frembskaffe, fanger och horer at paagribe, tinget och des citationer hver mandag at forrette och ellers alt andet, hvis hans maiestat och bestillingen vedkommer, som sig gandske intet med stadens geschefter befatter, mens af mig allenne paa hans maiestats vegne commanderis, hvorimod staden sielfver sex svenne holder och løner, som stadens och raadstufvens verfve forretter och bestiller, som saaledis och al tid af arilds tid hafver ordinerit och holdet veret och endnu lige saa sker.«

Af denne Besvarelse fremgår, at Underfogden, selv om han ansattes af Kongen, ansås ligesom Fangeslutteren

¹⁾ Nemlig under Udgiftskonto Nr. 5, se ovenfor S. 299.

²⁾ Nemlig på Udgiftskonto Nr. 1, se ovenfor S. 299.

for at være både Byfogden og Borgemestre og Råd underordnet. I sidste Henseende påhvilede det ham bl. a. at opkræve forskellige Fattigvæsenet tilfaldende Bøder¹⁾. Af Antegnelser til Byens Kæmnerregnskaber 1615—16 ses også, at Byen lønnede en Tjæner for Underfogden med 20 Dlr.²⁾

Af den nys meddelte Besvarelse til Antegnelserne til Regnskaberne 1642—48 fås endvidere den Oplysning, at Stadstjænerne deltes i to Klasser: Fogedsvende³⁾ eller Fogedtjænere, også kaldet Bysvende⁴⁾ eller blot Svende eller Stadssvende⁴⁾, som ressorterede under Byfogden og stode til Rådighed for denne, hvorfor de også lønnedes af Kongen, og de Stadstjænere, som gik Byens Ærinder, og som kaldtes Rådstuesvende⁵⁾. I anførte Besvarelse angives disses Antal til seks, hvilket stemmer med Antallet 1608—9. I dette År havde Borgemester og Råd inddraget den ene Stadstjæners Løn og med denne forbedret de øvriges. Men denne Fremgangsmåde blev ikke billiget af Rentekammeret⁶⁾, og vi se da også, at det gamle Antal i 1648 atter var i Funktion. Af disse Oplysninger fremgår også, at den af O. Nielsen⁷⁾ med Støtte i et Håndskrift af Resen givne Fremstilling af Bysvendenes Forretninger, hvorefter disse skulde gøre Tjæneste både hos Borgemestrene og hos Byfogden, må være urigtig. Derimod må alle Stadstjænere antages at have medvirket ved Henrettelserne dels ved at følge De-

¹⁾ Kgl. Missive 1647 11. Maj (Kbhvns. Diplomatar. 5, 303) 19. Juli (a. St. 311).

²⁾ Kbhvns. Diplomatar. 6, 202.

³⁾ Vistnok Forkortelse for: Byfogedsvende.

⁴⁾ Sluttrekskab 1651—52.

⁵⁾ Se Anders Hjörings Optegnelser i Kbhvns. Diplomatarium 5, 752. Rådstuesvendene fik 1658 i Mødsætning til Bysvendene Tittel af »Herrernes Tjænere«.

⁶⁾ Se Antegnelsen i Kbhvns. Diplomatar. 6, 195.

⁷⁾ Københavns Historie 3, 273.

linkventen til Retterstedet, dels ved, når det galdt Henrettelse ved Sværd, at slå Kreds for at holde Tilskuerne tilbage. Deres samlede Antal 10 kan ikke have været for stort hertil. Fire var nemlig Fogedsvendenes Tal, således som følgende Besvarelse af Byfogden til Antegnelser Post 5 for 1642—48 oplyser i Anledning af, at Rentemesteren havde anket over, at det ikke i Regnskabet var specificeret, hvor mange Fogedsvendene vare, eller hvad hver bekom:

»Fogetsvennene, bestillingen betiener og daglig opvarter, hafver al tid veret fire (dog behøfvig vel ti), som er paa enhver aarlig 28½ rdlr. eller 34 daler cor. 16 sk., hvoraf de 'dennom sielfver maa husse forskaffe saa och med hustru och børn klede, føde och forsiune, och er møget ringe for dennom, mens efterdi dennom ei tilforn vidre er tillagt, er ei heller ydermere, end som de i mine formends tider nøt hafver, for dennem indtegnet.«

Dette var en stor Overdrivelse. I det følgende vil ses, at Stadstjæerner fik ekstra Godtgørelse for at holde Orden ved Henrettelser, og om deres øvrige Sportler henvises til O. Nielsen: Københavns Historie 3, 275. Fogedsvendene opføres enkeltvis i Regnskabet 1626—27 og hver enkelts Løn angives her således: Penge 6 rdlr. 1 mrk., for en Klædning 8 rdlr., Kostpenge 20 rdlr.

Fattigvæsenapolitiet bestod allerede fra gammel Tid af såkaldte Stodderfogder, se Vedtægt 1549 29. Maj sidste Stykke¹⁾, og Frdg. 1631 10. April §§ 4 og 7 organiserede nærmere Tilsynet med de Fattige således, at der skulde ansættes 4 Overforstandere og 3 Stodderfogder, af hvilke den ene skulde fungere som Almissegoged og de to andre som hans Svende²⁾. Et kongeligt Missive af 1636 23. Decbr. nævner Stodderfogderne med deres

¹⁾ Københavns Diplomatar. 6, 77. I Ribe kaldes de »Prakkerfogder«, se Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 788.

²⁾ Københavns Diplomatar. 5, 196.

gængse dem af den folkelige Humor tillagte Navn »Stodderkonger«¹⁾. Noget videre Spor af disses Virksomhed har dog ikke afsat sig i Byfogedregnskaberne før 1650. I dette År udkom et kongeligt Missive af 7. Oktbr. til Borgemester og Råd²⁾, som gav speciellere Bestemmelser om Tiggervæsenets Ordning i København. Det indskærpedes, at ingen måtte betle i København uden at være forsynet med det i Reces 1587 27. Dechr. § 12 foreskrevne Tegn, og at de, som ikke vare forsynede med Byens Tegn, skulde pågribes af Stodderkongerne, fremstilles for de Fattiges Forstandere og overhøres af denne. Hvis de da befandtes at høre til Menigheden og være rette Almissehoveder, skulde der leveres dem et Tegn; i andet Fald skulde de straffes og forvises Byen. I Henhold til denne Bestemmelse udfoldede nu Stodderkongerne en større Virksomhed med Anholdelse af fremmede Betlere, hvilke de anbragte i Stadskælderen eller Slutteriet indtil Sagens Afgørelse.³⁾

Foruden det mere politimæssige Tilsyn med de Fattige havde Stodderfogderne også Forpligtelsen til at bære de Fattiges Lig til Jorden, i hvert Fald når den Døde ingen nærmere stående havde, som vilde udføre denne sidste Pligt. Dette kommer lejlighedsvis frem i Regnskaberne ved Omtale af de besovede Kvindfolk, som bleve straffede med Fængsel på Kroppen, fordi de ikke kunde betale Lejermålsbøderne. Blandt disse er i Regnskaberne også medtagne de Piger, som døde i Barselsæng. I Regnskabet for 1659—60 omtales to sådanne Tilfælde. Maren Lavridsdatter døde, som det siges, i største Elændighed og blev af Stodderfogden i de Fattiges Jord udbåret. Dorete Hansdatter, som skal have aflagt sit Foster udi Jakob Vejers øde Gadebod uden nogens

¹⁾ Dette Navn kendes også i Jylland, se Kinch a. St. S. 788.

²⁾ Københavns Diplomatar. 4, 337.

Videnskab, døde tredje Dagen efter Fødselen og blev af Stodderfogderne til Jorden bårn.

O. Nielsen¹⁾ nævner ved Omtalen af Stodderkongerne, at han tror en Gang at have set dem benævnet Kejsere, men at han ikke kan mindes hvor. Nielsen har i denne Henseende ikke husket fejl, om det end ikke er lykkedes mig at finde det Kildested, på hvilket han netop har tænkt. I Slutterregnskabet 1649—50 omtales imidlertid, at en Kvinde blev indsat i Slutteriet »ved Kejser for de Fattige«, og når Niels Kristensen, Brygger og Borger her i Staden, i Regnskabsåret 1629—30 på Foranledning af Underfogden måtte betale 12 Rdlr. i Bøde, fordi han havde angrebet Ingeborg Kejserinde ved Kærlingbrønd med Hårdhændighed, kan der næppe være Tvivl om, at det jo, skönt Bøden var betydelig større end de Volds- og Sårmålsbøder, hvormed man ellers måtte sone sin Hidsigheds Følger, kun har været Stodderkejserens Hustru, på hvem han har forgrebet sig. Muligvis har den ovenfor omtalte første Stodderfoged eller Almissegoged af den lokale Humor fåt Kejsernavnet tillagt, fordi han havde 2 Stodderkonger under sig.

Om Vagtmesteren og Portvagten indeholde Byregnskaberne ikke Oplysninger udover, hvad der findes meddelt af O. Nielsen²⁾ og ovfr. S. 298.

Alle de anførte Funktionærer foretog Anholdelser og lod anholdte Personer indsætte i Byens Fængsler. Den samme Myndighed udøvedes desuden af Borgemestre og Råd eller de enkelte Borgemestre, af Rigens Kansler, af Forstanderen for de Fattige³⁾ og af Byens Præster, når

¹⁾ Københavns Historie 4, 26.

²⁾ a. St. 3, 276 f.

³⁾ 1651—52 indsatte Fredrik Perlestikker, de Fattiges Forstander, Engel Troelsdatter for Betleri; 1653 26. Febr. lod han ved Stodderkongerne indsætte en Stodder med Hustru og Barn; s. Å. lod Peder

det gjalt Forsyndelser mod Religionen. Eksempel på Anholdelse foretaget af en Sognepræst er følgende Regnskabspost:

1649 19. october. Mester Peder¹⁾, sogenneherre for Nørre-port, ladet udi fangekielderens indsette en bodsmand . . . for hand en langsommellige tid sig herrens nadvere skulle hafde fraentholdt, saa och for hand fisket udi hans kongelig maiestats dammer her for byen. (S. R.)

Derimod tyede Mester Hans [Brochmand], Sogneherre til st. Nicolai, 1656 til Øvrigheden og fik denne til efter hans Begæring at indsætte Mette Lavridsdatter, »for hun havde talt noget imod vores Religion«, hvorpå hun blev Byen forvist efter at have siddet i 16 Dage.²⁾

Endnu optræder i København en Politifunktionær, som ikke omtales i O. Nielsens Værk og hvis Stilling også synes uklar, nemlig Rumormesteren. Dette er i Hæren Navnet på Lederen af Feltpolitiet, men i København synes han at være i en mere underordnet Stilling. Efter nogle Optegnelser i Universitetskonsistoriets Forhandlingsprotokoller fra 1653 og 1657 ses Rumormesteren at have haft med Gadernes Renholdelse og Vedligeholdelse at gøre³⁾. Dernæst kunde han også foretage Anholdelser:

»Anna Carstensdaatter, barnfød her i Kiøbenhafn, som vor anholden for rummoermesteren Hans Jørgenssen, fra den 7. julii och til den 21. julii er 2 ugger.« (S. R. 1627.)

Af et nedenfor under Afsnit VII anført Uddrag af Regnskabet 1628—29 ses, at Peder Pedersen, Rumor-

Jakobsen, de fattiges Forstander, indsætte Jens Nielsen, som indsatte sit Barn hos en Kvinde og løb fra Barnet.

¹⁾ Mag. Peder Iversen Munk var Præst ved Kirken udenfor Nørre-port 1644—54.

²⁾ Slutterens Regnskab 1655—56.

³⁾ Dske. Mag. III 2, 96.

mester, efter Øvrighedens Befaling afhentede et Kvindfolk, som i København havde kastet sit uægte fødte Barn i en Brønd, i Vordingborg. I hele Københavns Diplomatarium forekommer kun én Gang en Rumormester¹⁾, nemlig i Hovedskattemandtallet fra 1645, hvori opføres Anders Keddelsmed Rumormester. Videre har ikke kunnet oplyses om denne Bestilling.

Kun få Gange forekommer i Regnskaberne en Anholdelse foretaget på Foranledning af en Privatmand.

¹⁾ 6. Bd. S. 284.

SMAASTYKKER.

8.

Et Brev fra H. N. Rosenkjær.

Nedenstaaende Brevveksling giver os i sine faa Linier et helt lille Billede af Rosenkjærs Liv: af hans utrættelige Omhu for at være paa Pletten, overalt hvor et Minde fra Fortiden blev draget frem, af hans egen Kamp mod vanskelige Kaar og af den afvisende Holdning, han saa ofte mødte hos dem, af hvem han ventede Støtte. Brevene er fra hans trangeste Tid; kort efter at de blev skrevne, skaffede Kommunalbestyrelsen ham en Vikar i hans Skolegerning, Offentligheden begyndte at anerkende ham, og under blidere Vilkaar kunde han nu ofre sig for sit Livs store Opgave — den korte Tid, han endnu havde tilbage at leve.

N. N. til Borgerrepræsentationens Formand 4. Dec. 1905.

Vedlagt tillader jeg mig at sende Dem en Jeremiade fra en videnskabelig Enthusiast, som ikke vil forstaae, at Livet har uendelig mere Ret end Døden, og at en stor By i rivende Udvikling maa have Lov til hastigt og hensynsløst at omdanne Fædrenes smuldrende Efterladenskaber, omend noksaa mange historiske Minder derved gaae tabte for Forskningen. Jeg kan og vil i al Fald ikke gjøre andet for ham end at lade hans Klager gaae videre til rette eller ialfald rettere Vedkommende.

H. N. Rosenkjær til N. N. 3. Dec. 1905.

I Tvermoesgaarden i Rosengaarden 12 viste det sig ved Nedrivningen, at der i den vestlige Del af Huset fra Porten til Nabohuset, nu Købmandsskolen, har været

en Sal, som har været 14 Al. lang, $7\frac{1}{2}$ Al. bred og $4\frac{3}{4}$ Al. høj. Begge Gavlene og Bagvæggen har været dekoreret med Kalkmalerier. Paa Bagvæggen har der været malet oven paa dem med Oliefarve. Begge Gavlene er derimod bleven beklædt med Panel og Lærred. Herunder var Billederne bevarede godt. Det ene var vist et Parti fra Frederiksberg Have. Det andet var Ermelundshuset med Rødeport ind til Dyrehaven. Paa Vejen hen mod Porten kører et Par Skovvogne. Den ene standser og Folkene giver en etbenet Tigger en Skærv. Der er en Del unge Bøgetræer ved begge Sider af Vejen. Klæde- dragterne viser, at Tiden maa være straks efter Aar 1800. Ved at se dette Billede, som var godt udført, kom man uvilkaarlig til at tænke paa Oehlsenschlägers »St. Hans Aftenspil«. Jeg meddelte straks Forekomsten af det til Raadhusmuseet og Nationalmuseet for muligvis at faa Billederne fotograferede, da jeg mente her var givet et Bidrag til Belysning af, hvorledes vore Oldefædre dekorerede i deres Hjem. Raadhusmuseet hørte jeg ikke fra. Nationalmuseet vilde nok, men fik ikke Tid. I sidste Øjeblik telefonerede jeg til en af Borgerrepræsentanterne. Han var optaget.

Forleden Dag var der i Aarestrups Gaard et udmærket Tværnsnit gennem den gamle Vold fra før Chr. IVs Tid. Man kunde saa udmærket se de forskellige Jordlag repræsenterede, hvorigennem man havde gravet for at faa Jord. Altsaa hvad man havde gravet igennem i Stadsgraven. Man havde gravet dybt i den nederste Moræne. Der kunde man have faaet et godt vejledende Kort. Ingen havde Tid at fotografere det. Har man virkelig stadig Raad til at lade de historiske Vidnesbyrd om Københavns Historie ødelægge uden at have »taget Forklaring af dem«? Mig lader man gaa med et Par tomme Hænder, saa er jeg vel mest uskadelig. Man nøjes gladelig med Sagn for Historie. Det er lettest. De kommende Tider vil dømme os haardt.

9.

Fortidens Kiosker.

Hr. Museumsinspektør Bering Liisberg siger i sin nylig udkomne Bog »Agent Holck De Fattiges Tolke«

(S. 78), at Holck var den første, der indrettede en Kiosk i København. Men Foregangsmand paa dette Punkt var Holck nu alligevel ikke. I alt Fald har jeg fundet Spor af Kiosker en Del Aar før i Magistratens Resolutionsprotokol den 22. Januar 1738.

»Oldermanden for Boghinderlavet Claus Ritter og Bogbinder Johan Vilhelm Schütt foredrager, at Lavet efter Magistratens Proposition har søgt den om at lade oprette en fælles Bod paa Gammeltorv og en ved Nyhavn for der at falholde Bøger og Almanakker til Bønder og andre. Og som det er fornødent, at samme Boder og især den paa Gammeltorv bliver gjort af Fjæle og med Nøgle og saaledes, at den kan flyttes paa fire Ruller, saa beder de, at Magistraten vil behage mod convenabel Afgift at lade dem anvise et Sted under Raadhuset, hvor denne Bod om Natten kan henflyttes, saa og et Sted, hvor den kan staa om Dagen.«

Magistraten svarede, at de først maatte levere en Tegning af, hvor bred og høj Boden skulde være. Tegningen blev indgivet den 27. Januar.

Det er altsaa paa Magistratens Initiativ, at de første Kiosker er blevet oprettede i Byen. Om de kom i Stand, ved jeg rigtignok ikke; jeg har ikke fundet mere om Sagen. Men det er da højst sandsynligt. Holcks Kiosk i Porten paa Amagertorv var, som det ses af Bogen, indrettet paa samme Maade, som den her er beskrevet, paa Ruller. Det er maaske endog en af de gamle, som Holck har faaet fat i.

H. Weilemeyer.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS RETS- OG KULTURHISTORIE

I KRISTIAN IV.s OG FREDRIK III.s TID 1624—1663

MEDDELTE AF

V. A. SECHER.

IV. Københavns Bys Fængsler.

I Årene 1624—41 göres stadig Rede for Udgifterne til Byens Fængsel, men der nævnes kun »Fængslet under Rådhuset«, »Fangefængslet under Rådhuset«, »Stadens Fængsel under Rådhuset«, »Fængslerne under Rådhuset« snart i Ental, snart i Flertal. Det må derfor antages, at der i hine År kun fandtes Fængsel i Rådhuskælderen, og at der, når der af og til bruges Flertal, kun kan sigtes til de enkelte Rum i Kælderen, ikke til forskellige på forskellige Steder i Byen beliggende Fængsler. Ganske vist findes i Regnskabet for 1628—29 følgende Udgiftspost:

»Gifvet for en af di fanger, som blef død udi Endeløsstræde, at lade bære til grafven udi Holmens Kierkegaard 1 dr.«

Det fremgår imidlertid allerede af den Kirkegård, på hvilken den afdøde Fanges Begravelse fandt Sted, at han ikke kan have været en almindelig Straffefange.

Der må her være Tale om Krigsfanger fra den lige sluttede Kejserkrig¹⁾.

Det af O. Nielsen²⁾ omtalte »Prison« på Gråbrødretorv, som benyttedes endnu 1589, kan således i de her omhandlede År ikke mere have været i Brug. Først i Regnskabet 1642—43 omtales »Fangerne i Kælderen og Slutteriet, som på Gammeltorv købt blev«, og herefter nævnes stadig Kælderen og Slutteriet. Dette sidste må nogle År i Forvejen være blevet indrettet til Lokale for Arrestanter. I Regnskabet 1638—39 anføres nemlig:

»18. maii gifvit for en lang jernbolt med fire bøile paa til at forvare fanger udi, efterdi ingen tryk och sterk fengtzal i Slutteriet var, 2 dr.«

Herefter synes »Slutteriet« at være blevet indrettet til et brugeligt Fængsel i det nævnte År. — »Slutteriet«, der i Grundtaksten af 1668 omtales som beliggende i Kattesundet³⁾, var altså i hvert Fald ikke identisk med den tidligere Varetægtsarrest. Slutteriet brugtes også til Gældsfængsel, hvilket ses af Regnskabet 1640—41, i hvis Fortegnelse over Lejermålsbøder omtales, at det ikke havde været muligt at få Bøder af Harder von Øsede, »som udi Slutteriet for Gæld er anholden«. Men i øvrigt benyttedes det i Flæng med Rådstuekælderen til Varetægts- eller Bødeafsoningsarrest. I Slutterregnskabet for 1647—48 er omhyggelig for hver Fange angivet, om han blev indsat i »Slutteriet« eller i »Fangekælderen«. I det første anbragtes således 18 Personer, i den sidste 10 og kun om én mangler Angivelsen. Også i senere Regn-

¹⁾ Den afdøde Fange må desuden have været af en finere Slags. Med en almindelig menig Soldat gjordes ikke mange Ophævelser, se Regnskab 1628—29: »En soldat blef begravvit udi de fattigis jord: kulgrafveren for kulen at grafve 1 mrk.«

²⁾ Københavns Historie 3, 271 og 377; Kbhvns. Diplom. 1, 485.

³⁾ Københ. Diplom. 2, 819.

skaber er det ofte, dog ikke for alle Fanger, angivet, om de indsattes det ene eller det andet Sted. Der synes ikke her ved at være fulgt noget bestemt Princip end ikke i Retning af, at man har søgt at skille Personer ad, som have hørt sammen. I 1651 havde Klavs Soldat og Gertrud, hans Kvinde, holdt Klammeri i en Kælder; de anbragtes bægge i Slutteriet. Af Fængselslokalerne synes et at have båret et Kælenavn: 1662 indsættes Maren Stubkes i »Amместуен« for et Sølvbæger og sad i 10 Dage.

Om Fangernes Behandling oplyse Regnskaberne følgende:

Årlig blev indkøbt et Læs Halm »til Fangerne at ligge på«. Halmen kom gerne i November eller December i Anledning af Vinterens Begyndelse. I Årene 1627—28, 1630—31 og 1640—41 synes man dog at have glæmt at anskaffe det sædvanlige Læs. Fra 1642—43, da man både havde »Kælderen« og »Slutteriet«, anskaffedes i Reglen to Læs, således at der formodentlig kom ét Læs hvert Sted, men 1646—47 anskaffedes dog ingen Halm. 1649—50 flottede man sig og spenderede hele 3 Læs, men Grunden var vel den, at man da lige havde bortskaffet, hvad andet Fangerne hidtil havde haft at ligge på. Fængslerne vare nemlig efter Hånden blevne hele Augiasstalde. Ganske vist blev der en Tid lang årlig betalt »Natmesteren« noget vist for at rengøre Fængslerne, men Betalingen var »efter gammel Sædvane«¹⁾ kun 5 slette Daler, og Rengöringen er næppe foretaget mere end én Gang årlig og så endda meget overfladisk, ja 1630—31 omtales ingen Udgift til Rengöringen, formodentlig i Anledning af at der kort i Forvejen i 1628—29 havde fundet en Hovedrengöring Sted. I dette År gives »Natmesteren for Stadens Fængsel tvende Gange at rense, hver Gang 8 slette Daler«; ligeså i 1631—32. I 1639

¹⁾ Se Regnskabet 1627—28.

gaves 15. Jan. for Fængslerne under Rådhuset at rense kun 4 slette Daler, medens der til Lys, Skuffer og Koste betales 2 Ort, men herefter er der heller ikke Antydning af, at en sådan Hovedrengöring har fundet Sted för i 1648—49. Herom må anføres Regnskabets egne Ord:

1648—49. »Gifved natmestern, for hand alle fengtslerne under raadhuset rengjorde, endog det fengtsel i Slutteried, hvor fangerne ei for den mangfoldig ufledighed¹⁾ ligge kunde; deraf skal verre udført 11 les, 1 daler lesit.«

Herefter er det forståeligt, at man næste År måtte anskaffe de ovennævnte 3 Læs Halm for at berede Fangerne et nogenlunde blødt Underlag, og 1650—51 atter anskaffede 2 Læs Halm. Det følgende År kom 3 Læs og derefter årlig til 1657 2 Læs. Men så ses indtil 1662 heller ikke at være anskaffet Halm.

Der er imidlertid den Mulighed, at den nødvendige Halm er blevet leveret på Byens Bekostning alene. Til Regnskabet 1654—55 gjordes nemlig følgende Antegnelse: »Posten om Langhalm i Fængslerne vil forklares.« Byfogden Klavs Ravn svarede hertil:

»Halmen, som til fengslerne kiøbt er, at fangerne derudi ligge kand, at deris kleder ikke gandske af uhømskhed forderfvis skulle. Derimod hafver stadens kiembner lige saa meget forskaffit, ti fengslerne ere mange och vitløftige baade under raadhusit och i Slutteriet.«

Decisionen resolverede: »Denne Gang passeret efter Forklaringen.«

Senere hen under Klavs Ravns Eftermand blev det Fængselsslutterens Sag at sørge for Fængslernes Rengöring og gøre Udlæg hertil mod at opføre Udgiften på sit Regnskab. Det var fremdeles Natmanden, som måtte besørge dette uærlige Arbejde, og han fik nu foruden Pengelön et helt Traktement for sin Ulejlighed, således som følgende Regnskabsposter udvise:

¹⁾ Jfr. nedertysk: Unvledicheit o: Urenlighed.

1662 16. Avg. »Var natmanden udi Schluteriet och rensat. Gaf jeg for øl och mad, tobak och brendevin, sand och koste, vaad tilhørrer, 1 dr.¹⁾ 2 mrk.« (S. R.)

— 14. Decbr. »Var och natmanden udi Schluteriet och gjorde rent; kostet mig ochsaa med alt, vaad til skulle, 1 rdlr.« (S. R.)

1663 3. April. »Var natmanden och gjorde rent; kostet mig ochsaa 1 rdlr.« (S. R.)

Det er fremhævet af O. Nielsen²⁾, at Traktementet i Københavns Fængsel »sikkert al Tid« var Vand og Brød. Dette er dog ikke rigtigt, hvis Sluttersens Regnskab er pålideligt, ti dette lyder regelmæssig på »Øl og Mad«³⁾, som er leveret Fangerne, og det kan i hvert Fald næppe antages, at han al Tid har fåt Betaling for mere end der virkelig er leveret dem⁴⁾. Betalingen regnedes en Tid efter det Antal Uger, hvortil Fangernes samlede Fængselstid løb op i Årets Løb, og Betalingen var 1624—31 en slet Daler à 64 Sk. pr. Uge. Derefter blev den en kurant Daler à 80 Sk. pr. Uge. I 1638—39 fik Slutteren desuden særskilt »Sluttermønt«, som beregnedes med 1 Mrk. om Ugen for hver Fange. Senere regnes Kost og Sluttermønt under et, men der synes at være blevet truffet ny Aftale med hver ny Indehaver af Slutterbestillingen, der jævnlig skiftede. En enkelt Gang er der desuden blevet leveret Slutteren en Favn Ved til »Fangestuen«, men denne Udgift kommer ikke igen, og det har ikke kunnet oplyses, hvad der er ment med dette Lokale⁵⁾.

¹⁾ 5: slette Daler.

²⁾ Københavns Historie 3, 271.

³⁾ Selv på Skagen fik Varetægtsarrestanterne »Øl og Mad«. Jeg henviser herom til Jyske Samlinger 3. Ræk. 1, 522. I Ribe fik Fangerne også Mad og Øl, af Øl endog 2 Kander daglig, se Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 698.

⁴⁾ Regnskaberne oplyse intet om, hvorvidt Afsoningen af Bøder fandt Sted på »Vand og Brød« eller »på Øl og Mad«.

⁵⁾ 1630 2. Oktbr. »Er gifvet Peder Dennesen, fængselslutter her

Selv om der var skident i Københavns Rådhus-kælder¹⁾, har Fængslet her dog i andre Henseender været behageligere end Fængslerne under andre gamle Råd-huse plejede at være. De kunne ikke have ligget dybt under Jorden således som Fangekældrene i mange af Tysklands Rådhus. Der fandtes nemlig Vinduer i Rådhusfængselet²⁾, selv om der ikke var lysere end at Natmesteren, som rengjorde Fængslet, 1639 5. Jan. fik betalt Godtgørelse for dertil anvendt Lys, Skuffer og Koste. Indespærringen var til Trods for dobbelte Døre heller ikke stærkere end, at Arrestanterne jævnlig brød ud³⁾, eller i hvert Fald sønderbrød Låse og Bolte. Vi lade Regnskaberne selv tale:

1630—31 anskaffedes 3 Taskelåse til Stadsens Fængsel under Rådhuset, de to à 2 Rdlr., den ene til 14 slette Mark; endvidere betaltes 16 slette Dalere for to ny Døre for et af Byens Fængsler og 28 Rdlr. for to Dørbeslag til dem, ti de forrige Døre »vare ganske forrådnede«.

1631—32 givet Tommes Hansen Stenhugger for »to feltstenne hand hug, som blef lagt under døren i tvende byens fængsel, paa det di, som der udi blefve indset, icke under dørren skulde udbryde«, 3 Dr.

1639 11. Februar gaves Kleinsmeden for »trei store taske-

i staden, til et fafven ved, som hand i fangestuen hafver forbrugt, eftersom borgemester och raad her i staden hafver bevilget, pendinge 1¹/₂ dr. 16 sk.«

¹⁾ Eleonore Kirstine skildrer, som bekendt, ikke »det blå Tårn« på Københavns Slot som renligere.

²⁾ Regnsk. 1625—26 Bil. E: Fængselet var »både på Vinduer og Mur« sønderbrudt, som Slutteren angav var skamferet af afsindige Fanger.

³⁾ 1630 25. September: »Di tvende baadsmend, som solte m. Baltzer natmand en skiorte och sade begge udi sex dage indtil om søndag naten, di begge brøde af dieris fængsel, derfor pending 2 courante daler.« (S. R.) Den Morder, hvis Flugt 1645 gav Anledning til, at Borgemester Rejnholdt Hansen, som havde tilladt, at Henrettelsen udsattes, blev afskediget (Københavns Diplomatar. 5, 287), omtales ikke i Slutterregnskabet.

laase at henge for fangebolterne, efterdi Olluf tiuf¹⁾, som blef hengt, de forige kramlaase for bolterne ganske i støcker brød och søndersloeg«, 6 Dr. 2 Ort 16 Sk.; s. Å. 28. Marts blev Kleinsmeden betalt »for it laaes udi Slutteriet och for de andre at flye, som en finsk morder och drabsmand fra bolterne och haandklofverne²⁾ i støcker slog«.

1640 9. Febr. betaltes Kleinsmeden i Skidenstræde for »trei store taskelaase at giøre nøgeler til saa och bøiler och menlækker³⁾ derudi och med fieder der til at flye och forferdige, som fangerne hafde sønderslaget«.

1641 14. April betaltes Smeden for »adskillige laase, handklofver och saadanne fengsler, hand for kongelig maiestat och staden forferdiget hafver, som ere af fangerne i Slutteriet sønderbrudt«, 2 Rdlr. 8 Sk.

— 28. Decbr. købtes af David Schumacher »fire laase at henge for bolterne til fangerne i Slutteriet, stycket tou slette mark«.

1642—43 og 1643—44 betaltes Smeden »for laase udi Slutteriet och kielderer at forferdige, som var sønderbrudt och forderfvit, til underskedlige tider«, hvert År 5½ sl. mrk.«

1649—50 betaltes der Slutteren til fire små Låse og for de andre at fly (reparere) 2 Dr.

1650—51 måtte atter anskaffes tre temmelige Låse.

De ovennævnte Fængsler vare Varetægtsarrester, i hvilke Fangerne kun hensade en kortere Tid, indtil de henrettedes, afleveredes til Arbejde på Bremerholm eller i Tugt- og Børnehuset, kagstrøges og forvistes Byen eller havde afsonet den mindre Politiforseelse eller Polituorden, for hvilken de vare satte ind, eller den Bøde, som de ikke kunde betale, og der findes i Regnskaberne fra de År, som her behandles, intet Spor af, at man i Københavns Bys Fængsler i de heromhandlede År har haft Fanger siddende i Årevis eller endog på Livstid. Både selve Byfogedregnskabet og Bilaget: Slutterens Regnskab, ere så udførligt affattede og gøre i den Grad

¹⁾ Se om ham ndfr. Afsnit VIII under 1639 8. April.

²⁾ Håndbøjler.

³⁾ Indskæringer i Nøgler.

Indtryk af at være udtømmende, at man bestemt kan påstå, at Fængslerne i hine År ikke kunne have huset sådanne Fanger, der hensad på Kongens eller Byens Bekostning. De mange Brud på Låse, Døre og andre Fangeindretninger, som allerede forvoldtes af Varetægtsfangerne, vise også, at Københavns Bys Fængsler ikke egnede sig til Livsfanger. Derimod haves Eksempel på, at en Sigtet, som ikke kunde tåle at henslyttes i Byens Fængsel, lagdes i Jærn i sin egen Sæng. Regnskabet meddeler følgende:

1626 12. Juli. Lisbet Mortensdatter, »som hafde sit losement . . . i Teigelgaardstredet . . . blef befunden och aabenbaret ad hafve hemmelig fordult hines foster udi sit skrin, som var død, hvorforre hun der samme steds udi hindis barselseng blef hefted med jern och fengsel och siden der udi døde«. Til en Kiste 2 sl. Dr.; Natmesteren for Liget at udføre og begrave 2 Dr. kurant.

Den omstående Tabel I giver en Oversigt over Fanger, som i de heromhandlede År have været anbragte i Byens Fængsler. Grundlaget for Tabellen er Fængselslutterens Regnskaber, men denne omtaler kun de Fanger, for hvis Forplejning han har fåt Vederlag af Byfogden. Når vedkommende Fange selv har kunnet betale for sig, er han ikke opført på Regnskabet. Dette må være Grunden til, at der i Byfogedregnskabet's første Del om betalte Bøder kan påtræffes en Del Personer, om hvilke det siges, at de foruden med den erlagte Bøde ere straffede med Fængsel eller med Kælder, uden at de dog findes omtalte i Slutterregnskabet. Disse Personer ere medoptagne på Tabellen indtil 1652—53 inkl. I de første År er Antallet af dem ikke ubetydeligt (således 1624—25: 18 Mænd og 1 Kvinde; 1625—26: 11 Mænd og 2 Kvinder; 1626—27: 10 Mænd og 8 Kvinder), medens det senere hen kun drejer sig om få Personer. Vanskeligere bliver Forholdet fra 1654—55. Fra nu af

meddeles årlig i Regnskaberne en Liste over som det i Reglen hedder »Besovede Kvindfolk, som formedelst Fattigdom og Armød deres Bøder ikke kunde til Veje bringe og derfor ere straffede med Fængsel på Kroppen«. Denne Liste burde i hvert Fald stemme med Slutterens Liste over i Fængselet afsonede Lejermålsbøder således, at ingen kunde findes på denne, som ikke tillige findes på hin, medens nok det omvendte kunde tænkes at være rigtigt, i det de pågældende, selv om de ikke havde Penge til Bøderne, måske nok kunde betale Afsoningsomkostningerne. Det uforklarlige er imidlertid, at der findes mange Kvinder, som efter Slutterregnskabet have afsonet deres Bøder, men som dog ikke findes på hin Liste. Denne synes således til Trods for sin Længde mindre pålidelig og ser ud til at være til Dels opdigtet, måske for at tilfredsstille Revisionen, som havde gjort Antegnelse i Anledning af, at Regnskabet ikke havde Oplysning om de Kvinder, som ikke kunde betale Lejermålsbøderne. Der er derfor ikke fra 1654—55¹⁾ i Tabellen taget Hensyn til disse Lister, men Forholdet med dem meddeles her:

1654—55 findes alle Listens Kvinder i SR.

1655—56 har Listen 40 Kvinder, af hvilke 13 ikke findes i SR., der har 36 Kvinder med Lejermålsbøder.

1656—57 har Listen 33 Kvinder, af hvilke 21 ikke findes i SR., der har 29 Kvinder med Lejermålsbøder.

1657—58 har Listen 43 Kvinder, af hvilke 27 ikke findes i SR., der har 30 Kvinder med Lejermålsbøder.

1658—59 har Listen 54 Kvinder, af hvilke 49 ikke findes i SR., som kun har 15 Kvinder med Lejermålsbøder.

1659—60 har Listen 37 Kvinder, af hvilke 29 ikke findes i SR., som kun har 11 Kvinder med Lejermålsbøder.

¹⁾ Slutterregnskabet for 1653—54 mangler.

I. TABEL¹⁾ OVER FANGERNE I KØBEN

	16 ²⁴ / ₂₅		16 ²⁵ / ₂₆		16 ²⁶ / ₂₇		16 ²⁷ / ₂₈		16 ²⁸ / ₂₉		16 ²⁹ / ₃₀		16 ³⁰ / ₃₁		16 ³¹ / ₃₂		1624-1631
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	
1. Drab	1		1	1					1	1							3
2. Uagtsomt Drab																	
3. Barnemord			1		1				1		1		1		1		4
4. Sår og Skade	2		1									1					
5. Vold mod Fader																	
6. » » andre	8	1	1		2					2				1	1	14	
7. Hjelpe Forbrydere bort						1									1	2	1
8. Røveri											1						
9. Ran			1														1
10. Tyveri	9				3		2		6	2	4	1	1	2	3	1	28
11. Hæleri	2		2												1		4
12. Bedrageri																	
13. Utroskab	1	1															1
14. Falsk Mønt	1	1															1
15. Dokumentfalsk																	
16. Overtroiske Kunster 17. Gæld									1								
18. Sodomia (crimen bestialitatis)	1																1
19. Løsgtighed			1		4				3								
20. Rufferi																	
21. Lejermål	3		2	2	4	7			2		2		4	1	4	10	27
22. Ægteskabsbrud					1											1	
23. Voldtægt																	
24. Leve sammen uden Vielse										1	1						1
25. Soldater		1							6								6
26. Tidligere Udvisning. 27. Helligbrøde							1										
28. Betleri														1		1	
29. Bønhaseri																	
30. Ærerørige Ord		1	5	1	4	1			1					1		11	
31. Bødekvation ³⁾																	
32. Grov Uorden	4	1	2										2			6	8
33. Beskadigelse af fremmed Ejendom																	
34. Diverse	2		1	2	3	3					1	2	1	2		11	6
35. Afsindighed																	
	34	5	14	7	17	17	5	1	14	10	7	7	4	10	10	10	105

HAVNS FÆNGSLER 1624—32 OG 1638—63.

16 ²⁸ / ₂₈		16 ²⁸ / ₄₀		16 ⁴⁰ / ₄₁		16 ⁴¹ / ₄₃		16 ⁴³ / ₄₈		16 ⁴³ / ₄₄		16 ⁴⁴ / ₄₅		16 ⁴⁵ / ₄₆		16 ⁴⁶ / ₄₇		16 ⁴⁷ / ₄₈		1638-1648	
M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1	..	1	..	1	..	..	..	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	4	..	..	..
3	..	3	..	..	..	2	..	1	..	1	..	1	..	1	..	1	..	12	..	2	..
5	..	1	..	1	..	1	..	3	..	1	..	..	..	..	..	..	..	12	..	..	..
8	6	1	1	1	..	1	..	3	..	3	..	3	..	1	..	1	3	5	20	17	..
..	..	..	..	3	2	2	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	2	..	1	..
1	..	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1	..	2	..	1	..
..	3	..	1	..	..	2	..	6	..	..	3	..	7	..	9	..	7	1	38	..	..
1	4	..	1	4	1	8	1	..	6	1	7	..	1	..	1	..	6	4	38	..	..
..	1	2	..	1	..	1	..	..	..	3	..	..	..	..	..	..	3	2	4	..	..
2	1	1	..	..	..	1	..	1	..	1	..	..	..	..	..	..	..	4	2	1	..
1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1	..	..	..
1	..	1	..	..	..	1	..	..	..	1	..	..	..	..	..	2	1	4	3	..	..
24	15	10	4	5	8	10	14	9	6	5	6	7	14	—	10	2	12	9	22	81	111

¹⁾ Direktøren for Statistisk Bureau har velvilligst ladet Sammen-tællingerne i denne og følgende Tabeller eftertælle i Bureauet. Tabellerne udgives med Understøttelse af det Finneske Legat. ²⁾ Se Note 1 S. 345.

	1648/49		1649/50		1650/51		1651/52		1652/53		1653/54 ¹⁾		1654/55		1655/56		1656/57		1657/58		1648-1658	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1. Drab			3												1						4	
2. Uagtsomt Drab			1																		1	
3. Barnemord									2								1		2		5	
4. Sår og Skade	1				2		1		1		1	2									5	3
5. Vold mod Fader					1																1	
6. » » andre					2	1	2	1	1		1				2	1	1				9	3
7. Hjælpe For- brydere bort			1																		1	
8. Røveri																	1				1	
9. Ran			1						1												1	1
10. Tyveri	4	4	12	5	17	8	9	15	5	7		2		3	4	1	3	2	1	55	47	
11. Hæleri			3	1	4	2	2								2	1				10	5	
12. Bedrageri					3	2				1							1				3	4
13. Utroskab																						
14. Falsk Mønt																						
15. Dokumentfalsk																						
16. Overtroiske Kunster																						
17. Gæld						1															1	
18. Sodomia(crimen bestialitatis)																						
19. Løsgtighed		8		9	12		8		1			7		4		6		6			61	
20. Rufferi				3		3		2						1	1				1	1	10	
21. Lejermål	1	13	2	17		11	1	13		15		2		9		36		29	1	30	5	175
22. Ægteskabsbrud			3						2											3	2	
23. Voldtægt																	1			1		
24. Leve sammen uden Vielse														1	1					1	1	
25. Soldater																						
26. Tidligere Udvis- ning	1	4		5		2		2	1						1				4	2	18	
27. Helligbrøde															1						1	
28. Betleri	1			2	7	2		5	1	5							1			9	15	
29. Bønhaseri																						
30. Ærerørige Ord						2	1	2												1	4	
31. Bødekavtion ¹⁾																	1				1	
32. Grov Uorden			1		2	3	3													6	3	
33. Beskadigelse af fremmed Ejen- dom					1									2							3	
34. Diverse	2				2				2	1				1		2	3		1	9	5	
35. Afsindighed		1						1												1	1	
	10	30	26	44	40	49	18	50	11	34	2	2	3	20	9	51	6	45	4	45	129	370

	1658/59		1659/60		1660/61		1661/62		1662/63		1658-1663	
	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
1	1										1	
2												
3	1											1
4			1		1		1				3	
5			1				1	1			2	1
6												
7												
8												
9												
10	3		1	2			2	3		2	6	7
11							3	2			3	2
12												
13												
14												
15												
16												
17												
18												
19												
20												
21												
22												
23												
24												
25												
26												
27												
28												
29												
30												
31												
32												
33												
34												
35												
	5	22	10	18	1	3	8	14		9	24	66

¹⁾ Den, som havde kaveret for, at vedtagne Bøder blev betalte, måtte selv oplygte i Fængslet, når vedkommende rømte.

²⁾ For 1653—54 fattes Slutterregnskabet. I Tabellen for dette År er derfor kun indsat de i Byfogedregnskabet omtalte Delinkventer, der ikke på langt nær kunne repræsentere de Fanger, som i dette År have siddet i Københavns Fængsler.

Bemærkninger til Tabel I.

1. Drab. Herunder 1638—39: Rovmord, Tyveri og Bigami.
2. Uagtsomt Manddrab: uægte Barns Død »formedelst nogen liden hendes uagtsomhed« (1649—50).
3. Barnemord, vist oftest i Forbindelse med Barnefødsel i Dølgsmål; 1625—26 viste anholdte sig uskyldig; 1626—27: Den ene havde fordulgt sit Foster i et Skrin. Da hun døde i Barselsæng, udførte Natmesteren Liget. Herefter har hun formentlig dræbt Barnet og er derfor her opført under Nr. 3.
4. Sår og Skade. Herunder Blodvide.
6. Vold, Slagsmål.
7. Hjælpe en Forbryder bort. Herunder også: huse en af Byen udvist; 1649—50: udført sin Datter, som skulde erlægge Lejermålsbøde.
9. Ran: taget Penge fra Folk; 1649—50: fra en fattig Pige og slået hende; 1651—52: taget Klæder og Sølvmalger fra Børn på Gaden.
10. Tyveri. Herunder: Lommetyveri, som tre Gange forekommer under Betegnelsen Byddelsnideri (1626—27); do. og ulovlig Kortspillen (1649—50, 50—51). Fremdeles: Tyvsmedvider; hulle og dølge med Tyve; Kirketyveri (1638—39; 1651—52; 1657—58): fisket i Kongens Damme og forholdt sig i lang Tid fra Nadveren (1649—50); Medvidenskab om stjalne Koster (1651—52);
11. Hæleri. Herunder: være i Besiddelse af uhjemlede Koster; købe Svin ulovlig; huse Tyve og være deres Dølgsmænd; 1649—50: solgt Lodder, som vare stjalne fra Vejerhuset; solgt en stjålet Dørlås.
12. Bedrageri. Herunder 1650—51: besnillet Fremmede med Gregersspillen.
15. Dokumentfalsk: falsk Pas, falsk Toldseddel.
16. Overtroiske Kunster. Herunder Spådom (1628—29).
19. Løsaftighed. Herunder også: Letfærdighed, Horeri, syndigt Lævned. Kvinder, som anholdes for Tyveri, sigtes ofte tillige for Letfærdighed. De ere da al Tid opførte under Tyveri; 1642—43 har den ené tillige drevet ulovlig Øltappen uden Borgemester og Råds Forlov.
20. Rufferi. Herunder: holde ulovligt Hus.
21. Lejermål. Herunder opført alle Tilfælde, hvor der ikke synes at være Tale om erhvervmæssig Utugt uden Hensyn til, om Straffen blev Kagstrygning eller kun Bøder, altså også de Tilfælde, hvor en Pige fik det 3. eller 4. uægte Barn, eller hvor Pigen havde fåt Barnet med en gift Mand (1638—39). 1644—45: føde et uægte Barn i en Kælderhals i alle Mands Påsyn.
22. Ægteskabsbrud: 1638—39: tillige Tyveri.
25. Soldater: 1628—29 havde gjort Oprør; 1644—45 vare deserterede.
27. Helligbrøde. Herunder: drikke sig drukken under Prædikenen; (1640—41) opføre sig uhandterlig i Frue Kirke i Drukkenskab; (1641—42): Drukkenskab og Opkastning i Börnehuskirken.
28. Betleri, bl. a. med en som værkbrudnen udpyntet Dreng (1649—50).
30. Ærerørige Ord. Herunder også Klammeri.
32. Grov Uorden. Herunder: Modvillighed og Ulydighed; 1638—39: i sin Forstyrrelse anstille Tumult i Helliggejstes Kirkes Sakristi og andre Steder.

34. Diverse: sigtet for Spejderi (1627—28); solgt en Skjorte til Mester Baltser Natmand (1630—31); ikke haft Tjeneste (1641—42); udført Varer til Svensken (s. Å.); vidst om sin Mands Skalkestykker (1639—40); to Hollændere, som sigtedes for at ville købe Godtfolks Börn og have haft dem med sig (1648—49); angivet L. C. for Tyveri uden at kunne bevise Sigtelsen (1649—50); have den slemme Syge (1657—58); tale noget mod voris Religion (1655—56). Herunder endvidere de Tilfælde, i hvilke Anholdelsesgrunden ikke er angivet.

1660—61 har Listen 42 Kvinder, medens SR. ingen har.

1661—62 har Listen 34 Kvinder, hvoraf 31 ikke findes i SR., der kun har 4 Kvinder med Lejermålsbøder.

1662—63 har Listen 31 Kvinder, af hvilke ingen findes i SR.

Spørgsmålet er dernæst, om Tabellen i øvrigt er fuldstændig. Her er det jo tænkeligt, at der kan fattes også andre Personer end besovede Kvindfolk, når de have kunnet betale Afsoningsomkostningerne, men ikke den ifaldne Bøde. Når imidlertid henses til, at Bøderne i høj Grad fastsattes efter Formue og Lejlighed, til de ringe Beløb, hvormed en Forseelse kunde afgøres i Mindelighed, og til, at man i stort Omfang synes at have holdt Lovens Overtrædere i Kælderne, indtil det viste sig, at der hverken kunde afpresses dem, deres Frænder eller Venner noget af Bøderne, er det ikke rimeligt, at der mangler mange. Derimod fattes i Tabellen påvislig forskellige Personer, på hvilke idømte Straffe ere eksekverede af Skarpretteren, og af hvilke i hvert Fald flere have måttet hensidde i Varetægtsarrest inden Eksekutionen. Disse Forhold ville blive nærmere efterviste i det følgende.

V. Retterstederne i og ved København.

Oplysningerne om Retterstederne i O. Nielsens Værk om Københavns Historie ere særlig meget mangelfulde. Han anfører, at Galgen 1587 lå uden Vesterport lige indenfor Afløbet fra St. Jørgens Sø¹⁾, omtrent, hvor Viktoriagade nu ligger, og at den 1622 flyttedes hen på den Plads, hvor Amerika Mølle nu findes²⁾, nemlig for Enden af Amerika Vej på Vesterbro, hvilken Flytning kostede Byen 210 Rdlr., men om andre Rettersteder ved O. Nielsen dels ingen, dels kun liden Besked. Han omtaler³⁾ lejlighedsvis, at en Sørøverkaptejn 1639 blev »opvippet« uden for Østerport, og tilføjer, at der »altså har været en Galge her«. Hvis ikke det påberåbte Kildested her har Skrivfejl for Vesterport, må der menes gamle Østerport for Enden af Østergade, og Henrettelsen er altså foregået på Hallandsås (Kongens Nytorv). Den ny Østerport blev nemlig først færdig 1647⁴⁾. I Byfogedregnskaberne findes dog ikke Spor af, at der på denne Tid har været nogen Galge på Hallandsås.

Ved »Rettersted« eller »Straffested« forstodes i Almindelighed Steder, på hvilke der fandtes faststående Indretninger, der benyttedes til Straffens Eksekution, såsom Galger eller Kager, hvilke Indretninger også kaldtes »Justits«, men visse Henrettelser foregik også uden for de almindelige Straffesteder således som Halshugning eller Henrettelse ved Bål og Brand. Det turde særlig være almindelig bekendt, at Henrettelser med Sværd af

¹⁾ Københavns Historie og Beskrivelse 3, 268 med Henvi-
 sning til Københavns Diplomatarium 4, 773.

²⁾ O. Nielsen a. St. med Henvi-
 sning til Resen. I samme Værk
 1, 130 hedder det urigtigt, at Retterstedet flyttedes 1646. »Flyet«
 (repareret) hos Resen er formentlig forstået som »flyttet«.

³⁾ a. St. 2, 257.

⁴⁾ a. St. 4, 449.

Adelsmænd og finere Personer tit foregik på Slotspladsen. Til andre Tider kunde de dog foregå uden for Byen. Her skal nævnes nogle Eksempler fra Københavns Læns Regnskaber:

1616—17 givet Hindrik Beyr, Skarpretter i Helsingør, for Hans Munk og Palle Friis, hvilke han halshug på Pladsen her for Slottet, for hver af dem 10 Rdlr.

1627—28 14. Januar: givet Baltser Burmand 10 Dlr. for Fru Ellene Lange, som havde Beliggelsemål med sin Broder, han rettede her uden for Byen.

1628—29 1. Oktbr. Mester Jakob Burmand for en skotske Øversteløjtnant, som her på Slotspladsen for sine Misgærninger blev henrettet og brændt¹⁾) . . . 25 Dlr.

1628—29 4. Novbr. for en skotsk Dreng, som i lige Måde her på Pladsen blev brændt¹⁾), . . . 12½ Dlr.

Københavns Byfogedregnskaber vise fremdeles, at der 1636 rettedes med Sværd på Slotspladsen og 1640 og 1644 på samme Måde »mellem Nørreport« eller »imellem bægge Nørreporte«, således som Slutterregnskaberne for de nævnte År udtrykke sig. 1652 henrettes en Kvinde med Sværd »ude ved Galgen«²⁾), hvilken Stedbetegnelse måske skal sige det samme som »uden Vesterport«, der forekommer 1640³⁾). 1654 henrettedes en Drabsmand på Gammeltorv; 1645 en anden på Nytorv⁴⁾). År 1627 20. Febr. lønnedes Baltser Burmand for en kongelig Majestæts Bådsmand, han pinte og hængte; Fangen rettedes på Holmen, hvorfra Rakkerne førte ham ud og begravede ham (Kbh.s Læns Rgsk.). 1629 13. Avgust henrettedes en Skibskaptejn med Sværd på Bremerholm, hvorfor Skarpretteren fik 4 Dlr. (a. St.).

¹⁾ Den Forbrydelse, om hvilken det formodentlig her har drejet sig, har vist været et homoseksuelt Forhold.

²⁾ Slutterregnskab 1652 10. Novbr., se i det følgende under Henrettelser.

³⁾ Københavns Diplomatarium 5, 788.

⁴⁾ A. St. 5, 789.

1631—32 rettedes atter 3 Personer på Bremerholm (a. St.); 1633—34 rettedes på ny en Fange der (a. St.)

Faste Rettersteder fandtes i øvrigt i de År, hvorom her er Tale, udenfor Vesterport, på Amagertorv, på det ny Torv, til hvis Anlæg Byens ældre Avlsgård var blevet nedrevet 1608¹⁾, og ved St. Annæ Bro. Henttelser af Personer, som hørte til Flåden, udførtes derimod på Bremerholm¹⁾, hvor der fandtes en særlig Galge. I Antegnelserne til det tabte Byfogedregnskab 1633—34 påtales nemlig, at der er givet Byens Tømmermænd 6 Tdr. Øl for en Galge, som de have forfærdiget på Bremerholm, men det godtgøres, at både Rigens Admiral og Holmens Admiral have underskrevet Befalingen af 10. Avgust 1632 om Øllets Udlevering. Vi skulle nu omtale de førstnævnte Rettersteder og beskrive dem efter Byfogedregnskabernes Antydninger:

1. På Retterstedet udenfor Vesterport blev som ovenfor nævnt 1622 opsat en muret Galge, som efter Hånden var blevet meget forfalden. Der optoges derfor 24. Juli 1646 ved Murmesterlavet en Synsforretning over dens Tilstand, i hvilken Anledning Byfogedregnskabet indeholder følgende Post:

»Gifvet och betalt efter velvise borgemestere och raads skriftlig befalling trende tromslager och en pibere for dieris umage, de hafde gjort for menige murmester lauget, der de skulle bese retterstedet, enhver af dem . . . 1 dr.«

Synsforretningen blev givet beskrevet og det hedder i den: Pillerne må nedtages og »siden ved kampestenshuggeren ordtstene at hugge til die 3 piller paa det, at verket kunde des bedre standhaftig verre; sieden vil det nederbrydes 2 alen fra det øfverste och sieden saavidt som die 3 Piller langer, ti de ere dog gandske forfalden, hvilket igien vil opmures och sieden muren, dersom det

¹⁾ O. Nielsen: Københavns Historie 1, 97.

skal hafve bestand, med deksten eller med sement og klinker at teckes«. Følgende Materiale eragtedes fornøden til Reparationen: 8 Læster Kalk, 4000 Sten, 2 Tylter 16 Alens Tømmer, 3 Tylter 12 Alens Tømmer, 1000 Femtommersøm, 2 Dusin Bastereb, 50 Lægter, 6 Spande, 4 Tønder, 6 Truge; Murerlønnen ansloges til 200 slette Daler eller i Daglön for en Mester 1 RDaler, en Svend 3 Mark, en Kalkslager 1 Rigsort og en Håndlanger 1 Mark. Denne Synsforretning honoreredes med 27 Rdrl., i det denne Sum udbetaltes Oldermænden for Murmesterlavet på Lavets Vegne til en halv Læst Rostokker Øl, der de skulde »bese det murede Rettersted uden Vesterport«.

Reparationen af Galgen blev derefter overdraget Murmesterlavet, men inden Arbejdets Påbegyndelse måtte foretages en aldeles nødvendig Operation, nemlig Galgens Renselse for de der i hængende tolv døde Kroppe, således som følgende Udgiftposter vise:

1646 »26. augustii gifvit scharfrettern for de fattige synders oc misdedere, som hand af gerichet nedertoeg, der det skulle repareris oc forferdiges, eftersom det stoed gandske nederfeldig oc handverksfolkene ei derpaa ville arbeide, før ind det gandske vaar baade inden udi renoverit oc alle syndere deraf neder-tagit, efter hans kraufzedels vidre udvisning ... 12 dr. — Natmanden oc hans folk for gerigted inden udi at rengiøre saa och for misdederne at udberre oc nedergrafve ... 4 dr.«

Da formodentlig et privat Brev fra den Tid fra en Skarpretter er en Sjældenhed, meddeles her den ovenfor omtalte Kræveseddel, der sikkert er skrevet egenhændig:

»Es ist an dem ehrenfesten hern beyvoget mein freuntliches vnt fleissiges bitten, das ich von ihro gunsten kont mein bezalung bekommen von wegen der ahrm sunders, die aus dem gerichtstunt genommen worden, als nehmlich 12 perssohn, vor ieden perssohn ein reichesdahler ist 12 reichsdahler zu samen, den got weis, es ist mein st[r]af und mein flug, das ich mich

davon ernehren muss, dan vm so bit ich an ihr gunsten nochmahls gantz freunlich, das ich möcht mein beyzalung bekommen; des ehrenfesten hern beyfoget sein williger diener alle zeidt

Lohrrentz Konraht,
scharfrichter in Kohpenhagen.

Was anbelanget dem nachtman zu begraben, ist vor ieder perssohn 2 marck danske, ist zu samen 4 reichesdahler; wils der ehrenfesten her beyvoget mir mitgegeben oder sol ers selber an foddern, das steht in ihr günsten beliebung, den der nachtman hat mich gebeten, das iches in mit soll afoddern.

Först efter at Galgen på denne Måde var blevet rensat for alt, hvad der kunde gøre almindelige Folk »uærlige«, når de rørte ved det, kunde Lavet påbegynde Arbejdet, der udførtes under Ledsagelse af Musik¹⁾, hvorom det hedder i Regnskabet:

»Den 18. septembris efter velvise borgemestere och raads skriftlige befalling gifven och betald trei tromslagere och en pibber, som hafver verit med alle murmesterne och deris svenne her af staden ved det muret rettersted, der de det hafde forferdiget, hver 3 mark.«

Det samlede Arbejde, dets Nødvendighed og hele Bekostning beskrives i Regnskabet således:

»Gifved oc bekosted paa ko. ma. veigne paa det murede rettersted her for staden, som rond omkring med stødter imod vinteren blef hiolpen oc støttet oc nu i forarret maat renoveris oc forbedris, formedelst det gandske stoed paa fald oc befrøgtis, at naar en hastig vind paakomb, at da di der paa større opsatte stenpiller, jernstenger oc andet saadant skulle nedblese oc i støcker slaaes, efterdi muren och kalken gandske der under vaar udregnit oc nedfalden och af dets større fornødenhed maate endelig repareris oc forbedris eller det gandske i grund hafde nedfaldet, hans ko. mait. oc staden til allerstørste eftertalle, hvorpaa er bekosted efter kiembnerens her

¹⁾ Hos O. Nielsen: Københavns Historie 2, 269—70 skildres efter Hjörning: Annorum 3. Traktat, det Optog, som i yngre Tid indledede Flytningen af et Rettersted.

høes følgende ... regnskabet's vidre udvisning ... 222 dr. 1 mark 4 sk. mønt.«

Denne Regnskabspost i Forbindelse med den ovenfor anførte Synsforretning viser, at Beskrivelsen af Galgen hos O. Nielsen som »et firkantet Stillas med 4 Hjørnestolper, forbundne med Planker«, er aldeles urigtig. For det første må man tænke sig Fundamentet og »Hjørnestolperne« fremstillede i Murværk, og Galgen kaldes i Almindelighed »den murede Galge uden Vesterport«. Ved Reparationen 1646 benyttedes heller ikke andre Håndværkere end Murere og Stenhuggere. Dernæst må Galgen have været opført trekantet og ikke firkantet, som Nielsen antager¹⁾, ti i den ovennævnte Synsforretning omtales kun »de 3 Piller«. Galgen har altså været indrettet ligesom Riber Galge efter Terpagers Beskrivelse²⁾: Pillerne vare for oven forbundne med tre Tværbjælker, en til Kongens Tyve, en til Byens og en til fremmede Tyve³⁾. Tyvene hængtes ligesom i Ribe i en Jærnlænke, se Eksemplerne nedenfor i Afsnittet om Livsstraffe.

2. Retterstedet på »Amagertorv« eller Kristianshavns Torv. Her blev 1627 oprejst en Galge og samtidig opsat en Hest, hvorved formodentlig menes Træhest til Anvendelse som Straffemiddel for Soldaterne. Træhesten indførtes nemlig til Danmark sammen med Lejetropperne under Kristian IV.s Krige⁴⁾. I Modsætning

¹⁾ Nielsen påberåber sig Prospektet af København hos Braun: *Theatrum urbium* (reproduceret hos Bruun: København 1, 419), hvor Galgen udenfor Vesterport er fremstillet med fire Piller. Men dette Billede må være aldeles urigtig.

²⁾ Kinch: *Ribe Bys Historie 1536—1660*, S. 675.

³⁾ Dette stadfæstes nu også ved den ovfr. S. 155 meddelte Afbildning fra 17. Årh. af den murede Galge.

⁴⁾ Dette er hos Meidell: *Billeættens Historie* 2, 271 blevet til: »Træhesten indførtes som bekendt ikke i Danmark før end på Kejser-Krigens Tid« (!), men allerede i Kalø Læns Regnskab 1615—16 findes følgende Udgiftspost: Givet for en Træhest at lade gøre

til Galgen udenfor Vesterport, var den på Amagertorv stående kun af Tømmerværk, således som det fremgår af Byfogedregnskabet:

1627 17. Oktobr. »Betald Anders Pedersen, boendes paa Nørregade her udi staden, for trei tønder Rostockerøl, som tømmermendene her samme steds er gifven udi deris laug for tvende gallier med stiger saa och tvende heste, di epter øfrigheds befaling hafver hugged och opreigst paa Amager och det nye torfve, for hver tønde 4 $\frac{1}{2}$ dlr. er 13 $\frac{1}{2}$ dlr.« slet. — »Igien gifvet och betalt skarprigtereren hans udlagde penge for fire kramper slagen udi gallien paa Ammagertorf 1 dr. corrent.«

Den sidst nævnte Post viser, at man nøje i Agt tog den gamle Regel, at Håndværkerne ikke skulde lægge sidste Hånd på et uærligt Arbejde som at rejse en Galge. Uærligt Arbejde måtte Skarprettereren selv besørge, og derfor var det også hans Sag at gøre Galgen færdig ved at slå de Kramper ind, i hvilke Delinkventerne skulde hænges. Galgen blev taget i Brug först i 1628, hvorefter følgende Udgiftspost haves:

1628 1. Februar. »Gifvet scharprichtereren, for hand udi gallien paa Ammagertorf ophengde en soldat for tiufveri, hand hafde beganget, och hannem om aftenen igien nedtog... 2 corrent daller.«¹⁾

til Soldaterne for Træ, Søm, Arbejdsløn og alt ... 1 Daler. I Ålborghus Læns Regnskab 1632—33 opføres Betaling til Kristen Tømmermand i Sundby for en Træhest at forfærdige, som står på Torvet i Ålborg de modvillige Soldater til Straf. Om Træhestens Anvendelse i Nørrejylland sidst i 17. Årh., se T. Søegaard i Jyske Saml. III 2, 41 jfr. i øvrigt Matzen: Den danske Rets historie. O. Rét 3, 26. I Københavns Byfogedregnskaber findes ingen Udgift i Anledning af, at nogen er blevet straffet med Træhesten, skönt den skulde anvendes på Borgere, som kom drukne på Vagten. Derimod blev 1627 en Færgemand i Helsingør sat på Træhesten af Byfogden efter Lænsmandens Seddel, fordi han havde nægtet med sin Færge, som lå ledig ved Helsingør, at føre noget af Kongens Gods, som var kommet fra Glückstadt, til København (Byens Tingbog 29. Novbr.).

¹⁾ Natmesteren fik 2 Dr. kur. for at nedtage Delinkventen, age ham uden Vesterport og nedgrave ham ved Retterstedet der samme Steds. Der omtales intet Honorar til Præsten eller Stadstjænerne.

Galgen her benyttedes også 1630 til Henrettelse af en Soldat, som havde begået Tyveri i København og overfaldet Stadens Vagt¹⁾.

Straffestedet var dog allerede taget i Brug til anden Henrettelse Efteråret i Forvejen, ligesom det benyttedes Foråret efter, således som det ses af følgende Poster:

1627 17. Oktobr. »Gifvit m. Baltzer skarprigter for en soldat under øfverste Marquord Randzovs regiment, hand hafver retted med et sverd for en anden soldat, hand hafde ihielstucken, 2 corrent daler. — Gifvit for et les sand, som blef aged til retterstedet paa Amagertorf, 1½ mrk. — Natmesteren gifvit for en graf, hans svenne grof, uden Vesterport til forskrefne soldat, 1 dlr. corrent«²⁾.

1628 3. April. »Gifvit m. Baltzer scharprigter for en soldat under øfverst Rantzouvis regiment, hand hafver retted med et sverd, som selffiede person hafde drebt och ihielstuckit en captein, 2 dr. corr. — For et les sand, som er ført til retterstedet paa Ammagertorf, 1 mrk.«³⁾

Muligvis var Amagertorv på Kristianshavn Hærens Rettersted ligesom Bremerholm var Flådens⁴⁾; det synes også kun at have været Soldater, som henrettedes på Amagertorv.

3. Retterstedet på »det ny Torv«. På dette opsattes i Efteråret 1627 en Galge og en Træhest samtidig med, at tilsvarende Indretninger anbragtes på Amagertorv. I samme År fandt den 14. Avgust en Henrettelse med Sværd Sted på det ny Torv. Af det følgende vil ses, at der på samme Torv også stod et Kag.

De nævnte Straffeindretninger må dog ikke have vist sig tilfredsstillende, ti i Efteråret 1629 blev der på Stedet opført en helt ny »Justits«. Der haves her om

¹⁾ Se nedenfor under 1630 1. Jan. i Fortegnelsen over henrettede.

²⁾ Der omtales intet Honorar til Præsten eller Stadstjænerne.

³⁾ Andre Udgifter anføres ikke.

⁴⁾ På Bremerholm skulde 1587 rejses en Galge for Skibsfolk, som måtte rømme, Kbhvns. Diplommat. 4, 680.

en »Forteignelse paa hvis, som er blefven anvendt och bekostit paa det ny strafsted, som paa Kiøbenhafns nyetorg er blefven bygt och opsat, hvoraf kongelig maiestat och byen hver dend halfve part tilkommer at betale«, hvilken Fortegnelse indeholder en Mængde Op-lysninger om den Omhu, som man anvendte på et Straffesteds Opførelse¹⁾).

Först skulde Grunden ryddeliggöras for de stående Indretninger, og dette kunde ingen Håndværker efter Tidens Anskuelser påtage sig. Derfor se vi også, at der blev:

»Gifvet mester Baltzer natmester, for hand gallien och det gamble kag, som paa nye torg vaare bestaaendis, hafver nederbrudt saa och stien²⁾ derfraa til dend murit galge uden Vesterport her for staden at udføre, pendinge . . . 1 $\frac{1}{2}$ dr. 4 sk.«

Da Grunden således var rensat, måtte de forskellige Bygningshåndværkerlav rykke ud for hver at udføre sin Del af Værket, og for hver Lavsudrykning flød Øllet i Strømme. Der kom Murere, Smede, Blytækkere, Stenhuggere, Snedkere og Vognmænd, og alle fik for deres Umage först og fremmest et passende Antal Tønder Øl »efter Sædvane«, således som følgende Udgiftsposter vise:

»Af Laurids Mickelsen er bekommit til muremesterne i laugit dend dag, de først hegyndte at mure paa strafsteden, en tønde Rostocker øl och en tønde Tormaanids³⁾ øl, eftersom sedvaanligt er och di pleier at bekomme, hvorfor hannem er gifvet pendinge . . . 12 dlr. 1 mrk. 12 sk.

Gifvet Hans Olufsen, brøgger i raadhusstred, for en tønde øl, som stenhuggerne paa Anagger dend tid, di begynte at hugge di huggen stien til strafsteden, bekomb, pendinge 3 dr. 4 sk.

Laurs Mickelsen, boendis her ibidem, for en tønde Rostocker øl, hvilken stenhuggerne, der di deris huggen arbeide hafde forferdiget, bekomb, pendinge 6 dr. 3 mrk.

¹⁾ Dette Regnskab er aflagt i slette Daler.

²⁾ Der menes Sten.

³⁾ Torsmåned 3: Januar.

Er blefven gifvet Laurs Rasmusøn, borger her ibidem, for tou tønder danske øl, som snedickerlaugit med dieris svenne efter sedvaanlige skik pleier at bekomme, pendinge 6 dr. $\frac{1}{2}$ mrk.

Gifvet Laurs Mickelsen for en tønde Rostocker øl och en tønde dansk øl, smedielaugit becomb der di begynte paa hengsel, laase, kramper och andet, hvis der skulle ferdiggjöris med arbed, pendinge . . . 10 dr. 1 mrk.

Gifvet Laurs Mickelsen for to tønder Rostocker øl, som blyeteckerne bekomme der deris arbeide af dennem vaar fuldfærdiget, pendinge 12 dr. 3 mrk.

Er Anders Jensen, muremester, och Simen gifvet til to tønder øl, der forskrefne strafsted vaar forfærdiget, dend eene til muremesterne och den anden til svennene, hver tønde trei slete daller, er pendinge 6 dr.

Er gifvet Laurs Hansen, oldermænd i det lille vogenmandlaug, for hand med mienige laugsbrødre hafver bortaggit tømmer, som laae paa nye torg omkring strafsteden, til en tønde øl, pendinge 2 dr.^a

Følgende Materiale blev nu anvendt til »Straffesteds« Indretning: 22 Læs Kampesten¹⁾; 7 Læs²⁾ og 21 Alen huggede Sten og desuden huggede Sten for 250 Dlr.; 10 Læs Mursten; 450 Kridtsten; 8 Læs Ler; 34 Læs Mursand; 9000 Mupper; 13 Læster Kalk, for hvis Maling der blev betalt 4 Dlr. $3\frac{1}{2}$ Mrk.; 2 Tylter 7 Alens Træer; 1 Tylt 10 Alens Træer; 5 Tylter Lægter og 1 Tylt Deller, hvorhos der til »Stilling«³⁾ blev anvendt $\frac{1}{2}$ Tylt 10 Alens Træer og 4 Tylter Deller og anskaffet 8 Vandspande samt 4 tomme Tønder til Kalkebalger. Dernæst: Bly til at lodde de hugne Sten med for 28 Dlr. 3 Mrk., til hvilken Lodning medgik 2 Tdr. Kul til Værdi 2 Mrk. 4 Sk.; 3 Skpd. $8\frac{1}{2}$ Lpd. Klumpe-

¹⁾ Nemlig: 10 Læs store Kampesten, som agedes fra Rådhusgården og på det ny Torv, som bleve forbrugte til Grundvold til det ny Strafsted, og 12 Læs Kampesten, som hentedes fra Vesterports Grav.

²⁾ Disse hentedes fra Enghaven.

³⁾ Nu kaldet Stillads.

bly, som blev omstøbt til Rullebly og lagt på Retterstedet, til Værdi 66 Dlr. 3 Mrk. 4 Sk., for hvilken Omstøbning blev betalt $2\frac{1}{2}$ Dlr. Endelig blev brugt $5\frac{1}{2}$ Skålpund Tin til Blytækkerne, og for $4\frac{1}{2}$ Dlr. 2 Sk. Söm og Bastreb samt for 1 Mrk. 2 Sk. Ler og Talg til Murmestrene.

I Arbejdslön blev foruden den alt nævnte udbetalt: Til 2 Murmestre for at opmure Straffestedet 154 Dlr. $5\frac{1}{2}$ Sk.; for Klejnsmedearbejde 40 Dlr. 3 Mrk. 15 Sk.; for Snedkerarbejde bestående af Lemme og Døre til Straffestedet 10 Dlr.; Stenhuggerlön 3 Dlr. 1 Mrk. 4 Sk.¹⁾

Endelig blev udbetalt forskellige Summer i Vognleje, Pramleje og til Arbejdsmænd (Pligtskarle).

I det anførte Materiale er ikke medregnet en særlig Prydelse, hvormed dette Rettersted blev smykket, og hvis Anbringelse krævede særlige Foranstaltninger. Herom indeholder den ovennævnte Fortegnelse følgende:

»Gifvet . . . vognmænd for en dobbelt karnat, di hafver aggit fra Holmen til nye borg, som blef forbrugt til at ophidse dend lange runde sten och det huggen billede med, pendinge . . . 1 mrk.«

»Gifvet . . . vognmænd for tou tolf alen træer, hand aag fra Rosengaarden til strafsteden, som blef laant til en stilling at gjörre til at ophidse dend lange runde sten och det huggen bild med, pendinge . . . $\frac{1}{2}$ mrk.«

»Gifvit otte plidskarle, for de tilhialp muremesterne dend lange runde stien och det huggen billede paa strafsteden at ophidse, løfte och til rette forhielp, hver 12 sk.«

Den samlede Udgift til dette Rettersteds Opførelse og Udstyr blev i Mønt eller slette Daler den betydelige

¹⁾ Nemlig for 21 Alen huggen Sten, som Markus Stenhugger de øverste Kanter afhug, for hver Alen 4 Sk.; item for to huggen Sten, hvilke i Døren til Indgangen ved Strafsteden bleve lagte, 2 Dlr.

Sum af 797 Dlr. $3\frac{1}{2}$ Mrk. $4\frac{1}{2}$ Sk.¹⁾ foruden 13 Læster Kalk og 3000 Mupper, som leveredes in natura af den kongelige Tolder Jonas Heinemark.

Galgen på det ny Torv bestod indtil Regnskabsåret 1651—52. I dette År blev »Justitsen« nedbrudt. Selve Regnskabet for dette År er vel tabt, men Bilagene dertil ere bevarede. Blandt disse findes som Nr. 13: »Fortegnelse paa hvis omkostning paa justits, som stod paa det nye torf, at nedbryde gjort er.« Nedbrydningen fandt Sted under lignende Former som Opførelsen. Atter måtte der to Trommeslagere til, og disse fik »for deres Umage« 1 sl. Dr. 2 Mrk.; der blev anvendt $\frac{1}{2}$ Tylt 16 Alen Tømmer til Stillinger, og Murmestrene og Stenhuggerne fik »for Justits at nedtage og nedbryde« $\frac{1}{2}$ Læst dansk Øl, som kostede 18 sl. Dr. Pladsen må være blevet jævnet og brolagt, ti der tilførtes Brolæggersand og Brolæggersten. Endelig findes følgende Udgiftspost:

»Gifven 8 mend, som drog den store udhuggen sten, som stod øfverst paa justits, samt de andre store hugne sten til aufvelsgaarden²⁾, som ikke kunde taale at age paa vogn, hver 12 sk.«

Den samlede Udgift ved Nedbrydningen blev 41 sl. Dr. 3 Mrk. 10 Sk.

Her er det nu en Gåde, hvad det på Galgen i 1629 anbragte, i 1651—52 atter nedtagne, i Sten »huggede Billede« kan have forestillet. Jeg har ikke kunnet finde Spor af, at man andet Steds i Ind- eller Udland har haft for Skik at anbringe symbolske Billeder på Galgen. Skulde her fremsættes en Gisning, ligger det formentlig nær at tænke på Billedet af en Handske. Handsken var jo, som bekendt, Symbolet på Herskerens

¹⁾ Omskrevet til Rigsdaler blev Summen 531 Dr. 3 Ort $20\frac{1}{2}$ Sk.

²⁾ Formodentlig Avlsgården i Springgade, der brugtes som Materialgård, se O. Nielsen: Københavns Historie 1, 97 og ovfr. S. 302.

Vilje og Magt¹⁾ og er den Dag i Dag hos os Tegnet på Politimyndighedens, kun har man helt misforstået Synbolet og omdannet dette til en Hånd med et i Håndfladen anbragt i Forhold til Symbolets Oprindelse meningsløst Øje. I tidligere Tid har Hånden kunnet været knyttet således som Universitetets »manus consistorialis«, der er afbildet i C. Bruuns: København²⁾, medens den i Nutiden f. Eks. på Polititegnene og Knapperne på Politibetjæntsuniformer fremstilles åben.

Om den på det ny Torv opsatte Træhests Skæbne er intet påtruffet i Byfogedregnskaberne.

På det ny Torv stod også Byens Kag. Om dettes nærmere Indretning kan kun lidet oplyses efter de nævnte Regnskaber. 1638 12. Novbr. blev der betalt 2 Ort 16 Sk. for at rengøre for Døren ved Kaget og s. Å. 17. Decbr. 2 Ort for Vandet udaf Kaget at udøse og det inden til at rengøre. Det vil være vanskeligt fra disse Antydninger at drage Slutninger om Kagets nærmere Konstruktion.

4. Retterstedet ved st. Anne Bro, der lå ud for St. Anne Gæstehus omtrent, hvor nu det kgl. Fredriks Hospital ligger. Det benyttedes i Regnskabsåret 1623—24, da 3 Fanger rettedes her³⁾, men nedbrødes 1630—31, i hvilket År der 13. Maj udbetaltes 2½ Dlr. »for en gallie ved St. Anna broe at nederhugge saa och for nogle der i hengte at nedergrafve«⁴⁾. Galgen her er formodentlig blevet overflødig, efter at det ny Justits på det ny Torv var blevet opført.

Endnu må omtales, at der 1657 ved en særlig Lejlighed på ny opsættes to Galger på Amagertorv og Nytorv, efter at Henrettelsesapparater allerede i flere År havde været fjærnet fra disse Pladser. Bekostningen

¹⁾ Jfr. Zoepel: Deutsche Rechtsgeschichte. 4. Ausg. 1, 195.

²⁾ 1. Bd. S. 534.

³⁾ Københavns Læns Regnskab.

⁴⁾ A. St.

blev 39 Dr. 3 Mrk. 12 Sk. i Mønt, således at det kun kan have drejet sig om Trægalger til midlertidigt Brug¹⁾. Om deres første Benyttelse meddeler Byfogedregnskabet følgende:

1657 16. Decbr. »Er gifvet och betalt for de tvinde justitier, som paa Amager och Nytorfve efter hans majestats och Danmarkis rigis raads och commissari befaling blefve opsat, hvorudi de tvinde officerer af Samsbøe først ophængt blefve, ... 39 dr. 3 mrk. 12 sk. mønt.«

Muligvis ere Galgerne senere blevne benyttede under Københavns Belejring, da Adgangen til den murede Galge udenfor Vesterport var spærret af Fjenden, til Henrettelse af Soldater eller andre, med hvem man gjorde kort Proces. De nævnes imidlertid ikke i Byfogedregnskaberne, i hvilke heller ikke Salær til Skarpretteren for at henrette de to Officerer er indført. Formodentlig er Henrettelsen udført af Hærens Profos. Den nævnte Galge på Nytorv er formodentlig det »Rettersted«, som stod på Nytorv og hvis Nedbrydelse fandt Sted 1668²⁾.

¹⁾ Dette fremgår også af de benyttede Materialier, der omtales i Bilag 15 til Regnskabet 1657—58 under Overskriften: »Bekosted paa di tvende justicier, som her i staden blef oprethed, det ene paa nye torfve, det andet paa Amagertorfve efter den høie øfrigheds befaling 1657.« Herefter betaltes: for 2 Vogne, som åg Tømmeret fra Bremerholm til Nytorv, som der blev huggen, og for det ene Justits at føre fra Nytorv til Amager Torv 4 sl. Dr.; for 6 Tønder fire Dalers Øl, »som tømmermendene och dieris svene bekom, for di forferdiget och opreiste same justicier paa hver sit sted«, 24 sl. Dr.; til 4 Pligtskarle for tvende Kuler, de kastede til bemældte Justitier, 4 sl. Dr. og givet dem til Øl 1 Mrk.; for 2 ny Skuffer at øse Vandet af samme Kuler med 12 Sk.; for 2 Stykker 18 Alen norsk Tømmer til den ene Stige, eftersom der intet var på Holmen at bekomme, 2 sl. Dr. 2 Mrk.; for 8 store Hagebolte, som Stiverne under Justitierne bleve tilslagne med, 8 Mrk.; Kørsel af 8 Læs Brosand 4 Mrk.; Bro at lægge 4 Mrk.

²⁾ Anders Hjörings Optegnelser i Kbhvns. Diplomatar. 5, 763.

VI. Om Straffene, som fuldbyrdedes i København.

De Straffe, som kom til Anvendelse i København i de her omtalte År, vare: Livsstraffe, Legemsstraffe, Udvisning af Byen, Frihedsstraffe og endelig Bøder. Om de Straffe, ved hvis Udførelse Skarpretteren medvirkede, findes Oplysning i Byfogedregnskabet, fordi dette gör Rede for de enkelte Tilfælde, i hvilke der blev udbetalt Salær til ham. Disse omfattede følgende Straffe: Henrettelse, Kagstrygning, en enkelt Gang Brændemærkning og endelig Udvisning af Byen ved Skarpretteren, medens dog Udvisning, således som det i det følgende vil blive omtalt, også kunde ske ved Stadstjæernerne eller Stodderfogderne. For Anvendelsen af Bøder göres ligeledes Rede i Byfogedregnskabet, fordi Bøderne bleve oppehårne af Byfogden og de enkelte Bøder derfor opregnes i hans Regnskab. De øvrige Straffe: Udvisning af Byen uden Skarpretterens Medvirkning, Hensættelse i Tugthuset eller i Jærn på Bremerholm eller i Fængsel på Vand og Brød, Anbringelse i Gabestokken (Halsjærnet) eller den spanske Kappe, samt en enkelt Gang Arbejde på Volden¹⁾ omtales derimod kun i Slutters Regnskab, som næsten al Tid nævner, hvad der blev af de enkelte Fanger, som betroedes til hans Varetægt, og derfor også gör Rede for de dem pålagte Straffe. Lejlighedsvis omtales de dog også i Byfogedregnskabets Indtægtskonti over Bøder og forbrudt Gods. Således omtaler Slutterregnskabet 1640—41 Johan Hordsön som Arrestant, »formedelst han en Tønde Sten udi Steden for en Tønde af hans Majestæts Penge haver vekslet«, men nogen Straf for ham nævnes ikke. Konto

¹⁾ Rgsk. 1650—51. Herved anbragtes en Kvinde, som var anholdt for Betleri.

»Forbrudt Gods« i Regnskabet 1640—41 fører imidlertid til Indtægt noget Gods, som var forbrudt af en Skræddersvend, der vilde stjæle en Tønde af Agerhus's Penge og derfor blev uddömt på Holmen. Her er åbenbart Tale om en og samme Person, og Slutterregnskabets uforståelige Omtale om Forholdet bliver nu klar, ligesom Straffen oplyses¹⁾.

Ganske vist forekommer også Antydninger om Anvendelse af almindelig Fængselsstraf (simpelt Fængsel som vi vilde sige), men i en sådan Forbindelse med Bødestraf, at det ikke kan ses, om der er Tale om en selvstændig Straf eller nærmest om en subsidær til Afsoning af Bøderne. Den omtales derfor i Forbindelse med Bødestrafen.

Når Slutterens Regnskab omtaler de Straffe, som udførtes på Fangerne ved Skarpretteren, skulde man vente, at der i hvert enkelt Tilfælde, hvor Slutteren omtaler en sådan Strafs Udførelse, også i Byfogedregnskabet findes indført en tilsvarende Udgift til Salær til Skarpretteren. Dette er imidlertid ikke al Tid Tilfældet. De to Regnskaber svare ikke nøje til hinanden: dels omtales i Slutterregnskabet, at en Del Fanger ere blevne straffede ved Skarpretteren, uden at der i Byfogdens Regnskab opføres Salær til ham, dels nævner Byfogedregnskabets Konto for Delinkventomkostninger forskellige Delinkventer, som have lidt Straf ved Skarpretteren, uden at det kan ses, at de have siddet i Byens Fængsler, dels atter omtales andre Steder i Byfogedregnskabet, at Forbrydere ere straffede ved Skarpretteren, uden at Betalingen til denne er ført til Udgift eller at de pågældende omtales af Fængselsslutteren.

De førstnævnte Forhold kan i hvert Fald i nogle Tilfælde hænge således sammen, at vedkommende Fange

¹⁾ Yderligere Eksempler se ndfr. S. 367 f.

er blevet henrettet andetsteds, hvad f. Eks. følgende Regnskabspost udviser:

»1639 den 24. januarii blev Jesper Olufson tyf indført fra Ny Vartov och spiset jeg hannem til den 26. januarii, at han hendkom och stod sin ret i Bresebieg galie.« (S. R.)

I de følgende Tilfælde er Straffen muligvis eksekveret af Bøddelen for Bremerholm, men hvorfor skal så Byen betale de halve Varetægtsomkostninger?

»1632 dend 5. aprilis indkomb Oluf Jensen Surblas anden gang, som hafde udbrot af kongelig maiestats i[e]ren paa Bremmerholmb och siden, efter hand da hafde siddet half-fembte ugge, blev for sin tiufveri ophengt: for hans kost imidlertid, penge . . . 5 dr. cour. 32 sk.« (S. R.)

I visse Tilfælde er vedkommende virkelig blevet henrettet i København:

»1638 7. juli loed velagt byfogden Claus Ifversøn Raufn indsette Birgitte, Jens fangefogdis, som var udbrodt af sit fengsel udi Saxkiøbing i Lolland, efter ad hun der var dømt och condemnerit fra lifvit for ofverbevist tiufveri, och er hun efter rømningen her udi friheden paagreben och andtræffit, och hensad hun til den 23. juli, at hun blev henrættit med sverdit uden Vesterport.« (S. R.)

»1638 den 9. octobris loed byfogden indsette Mads Knud-søn af Varpeleuf, som hafver stollit 16 stycker svin ved Kiøge krug, och blev hand for sin tyfsgierning hendrettit udi den mure gale den 22. octobris.« (S. R.)

»1639 28. mai loed byfogden . . . indsette Karen Ibsdaatter, som hafde stollit fra smeden i Skolund saa vel som anden stæds her paa Kiøbenhaufts læn; blev for sin tiufsgierning hendrættit uden Vesterport den 30. juni.« (S. R.)

I de sidste tre Tilfælde er Forbrydelsen begået uden for København af en udenbys Mand eller Kvinde, og Sagen vedkommer således ikke Københavns By, der derfor heller ikke betaler noget af Henrettelsesomkostningerne, men Spørgsmålet er så, hvorfor Kongen og Byen skal dele Udgiften ved Delinkventens Varetægts-arrest i København? Der findes ikke Spor af, at Ud-

giften er blevet refunderet andet Steds fra. På samme Måde blev 1656 den 15. Septbr. indsat i Fængslet Katrine Hansdatter, som havde myrdet sit Barn, hvorpå hun blev henrettet den 25. Oktbr.; 1659 den 11. Marts blev på samme Måde indsat en Kvinde, som havde myrdet sit Barn og senere blev halshugget. Heller ikke i noget af disse Tilfælde viser Byfogedregnskabet Salær til Skarpretteren. Fremdeles blev ligeledes i Henhold til Slutterns Opgivelse kagstrøget 1649—50: 3 Kvinder, 1650—51: 3 Mænd og 2 Kvinder, 1655—56: 2 Kvinder og 1657—58: 2 Kvinder, samt 1651—52 udtrukne af Byen ved Skarpretteren: 3 Kvinder, uden at Byfogedregnskabet viser Udgiften til Skarpretterns Salær for de pågældende Forretninger. Mon man her kan antage, at Delinkventernes Penge og Klæder delvis have dækket Omkostningerne ved Straffens Eksekution?

Det andet ovenfor omtalte Forhold mellem Byfogedregnskabets Konto for Delinkventomkostninger og Slutterregnskabet, at den første omtaler straffede Forbrydere, som ikke ses at have siddet i Byens Fængsler, kan forklares ved, at de pågældende har fåt deres Dom straks efter Anholdelsen og at Straffen (f. Eks. Kagstrygning eller Udvisning af Byen) er blevet eksekveret umiddelbart efter Dommens Afsigelse, uden at de have siddet i Kælderens. Men dette kan også ligesom den Omstændighed, at henrettede Fanger kunne omtales i Byfogedregnskabets andre Konti uden at nævnes i den førstnævnte eller af Fængselsslutteren, have sin Forklaring i, at de pågældende Forbrydere have efterladt sig Gods nok til enten helt eller delvis at dække Delinkventomkostningerne. Der har da fundet en Opgørelse Sted af deres Bo¹⁾ og det overskydende er så blevet ført til Indtægt under Byfogedregnskabets Konto for forbrudt

¹⁾ Herom henvises til det følgende.

Gods. Da Slutteren har fåt sin Betaling ved Opgørelsen, har han ikke kunnet opføre de pågældende Fanger på sin Regning til Byfogden. Ved en Opgørelse over de i København eksekverede Straffe, må derfor Kontoen for forbrudt Gods ikke forbigås.

Dernæst kan Slutterens Regnskab og de enkelte Konti i Byfogedregnskabet ofte fuldstændiggøre og berigtige hinandens Angivelser om de enkelte Tilfælde på en meget ønskelig Måde. Af og til mangler Oplysning om Forbrydelsen eller visse Omstændigheder ved den på det ene Sted, men findes på det andet; tit findes Forbryderens Navn kun anført et af Stederne, medens de andre kun nævne: »en Kvinde«, »en Kvindetyv«, »et Kvindfolk«, »2 Horer«, »4 Kæltringer«, »en Dreng«, »en Pige«, »en tysk Kvinde«, »en tysk Karl«, »3 Soldater«, »en Byddelsnider«¹⁾, »2 Bådsmænd«, »en Skræddersvend« o. s. v. Vil man derfor efter Regnskaberne foretage Optællinger over straffede Personer, må man nøje sammenholde de enkelte Kontis Omtale af Forbryderne for ikke at komme til at regne én under forskellige Betegnelser forekommende Person med to Gange. Slutterregnskabet 1627—28 nævner eksempelvis en Margrete, som blev kagstrøget for Løstgighed. Hun er sikkert identisk med »en Kvinde« i Byfogedregnskabet for samme År, som for samme Forseelse blev kagstrøget og forvist. Samme År har de to Regnskaber henholdsvis Barbra Kristoffersdatter, som uden Angivelse af Grunden blev »forvist«, og Barbra Kristensdatter, som for Løstgighed blev kagstrøget og Byen forvist. Her er utvivlsomt Tale om samme Person. Førstnævnte Regnskabs »Birgitte«, som, sigtet for Tyveri, blev Byen forvist i 1629—30, er sikkert det »Kvindfolk«, som efter Byfogedregnskabet

¹⁾ Tysk: Beutelschneider o: Lommetyv.

for at have »øvet sig i adskillige Utilbørligheder«, blev udvist af Staden ved Skarpretteren o. s. v.

Hvorledes særlig Indtægtskontierne i Byfogedregnskabet supplerer de i dettes Udgiftskonto for Delinkventomkostninger (D) og i Slutterregnskabet (SR) indeholdte Opgivelser om Forbrydere, ses af følgende i hine Kontier omtalte Personer, som ere straffede højere end med Bøder eller ikke alene ere »revset med Fængsel«. Det er særlig Listen over Lejermålsbøder (L) og Kontoen for forbrudt Gods (F), som her kommer i Betragtning, dog også af og til Kontoen for adskillig Indtægt (A). Der er nedenfor tilføjet Oplysningerne i SR om, hvorlænge de pågældende hensad i Varetægtsarresten:

- 1624—25 Jakob Pedersen: Tyveri af en Stud; Bremerholm (F; SR: sad 7 Uger 6 Dage).
- 1626—27 Bådsmand Hans Terkildsen: dræbt en Medbroder med en Kniv; rettet med Sværd (F; SR: sad 8 Dage; D).
- 1627—28 Bartskersvend Baltser Bliemand: Tyveri; Bremerholm (F; SR: sad 4½ Uge).
- 1629—30 Kirsten Kockis: horagtigt Levned; Byen forvist (F; SR savner Navnet og angiver: syndigt Levned; sad 8 Dage).
- 1630—31 Oluf Jensen havde stjålet fra Maren, Knud Hesselbjærge, og »efterdi hun intet vilde have med Tyven og Kosten at bestille«, er han kommen på Holmen i Jærn og Kanden forfalden til Kongen og Byen, vog 51 Lod à 2 Mk. 18 Sk. (F; SR, som kun nævner Tyveri: sad 7 Uger 2 Dage).
- 1631—32 Trossvend Hans Povlsen: Tyveri på Amager; hængt (F, ikke i SR og D).
- 1638—39 Oluf Hansen: Tyveri; hængt (F; SR: sad i 5 Uger; D angiver Kirketyveri m. m.)
- Sammes »Horkone«: Tyveri og Letfærdighed; henrettet (F; må være SR's Karen Lavridsdatter, som for Tyveri sad i 4 Uger, til hun rettedes med Sværd og hendes Hoved sattes på Stage; D, som ikke har sidstnævnte Tilføjelse til Straffen, opgiver som Forbrydelse kun: Horeri, og tilføjer, at hun var en gift Kone).

- 1638—39 Hans Skrædder: Tyveri; dømt i Jærn på Holmen sin Livstid (F; SR: Hans Andersen, udlagt af Oluf Hansen, sad i 4 Uger).
- » Birgitte Madsdatter: Tyveri; rettet med Sværd (F; SR kalder hende Birgitte, Jens Fangefogeds, sad i 2 Uger 2 Dage; D).
- 1639—40 N. N. stjålet 6 slidte Sølvskeer; 6 År på Holmen (F; er muligvis Jens Bloch. som efter SR sad i 25 Dage og for Klammeri i en Kælder, Lediggang, Spil og Dâbel kom på Bremerholm).
- » Maren Hjerter: slem Mund og Drukkenskab; uddømt og forvist Byen (F; SR 1638—39: ærerørige Ord m. m. Overlast, sad i 3 Uger).
 - » Søren Andersen: dræbt sin Hustru med en Kniv; justiceret (F; SR: sad i 10 Dage; D).
- 1640—41 Skræddersvend Joh. Hordsøn se ovfr. S. 362—3.
- 1641—62 Margrete Pedersdatter: Bedrageri med Mår; Tugthuset på Livstid (F; SR, som dels kalder hende Margrete Putzmakerske, dels Margrete Hendriks, meddeler, at hun sad i 28 Dage, og at hun falskeligen havde afbedraget Jørgen Bundtmager nogle Mår, som Truels Gudmandsen, som kom på Bremerholm, og Karen Godskesdatter, som kom i Tugthuset, havde solgt; SR angiver ikke hendes Straf).
- 1642—42 Ellen Antoniusdatter: optoges i Sæng med to Mandspersoner af Underfogden, hvorfor hun kom i Tugthuset (L; ikke i SR).
- » Anna Pedersdatter, kaldet »den sure Limon«: Usædelighed, kagstrøgen (L; ikke i SR).
 - » Daniel Jakobsen: Tyveri i Laurs Eskildsens Hus af et Sølvhundehalsbånd, som tilhørte Hans Lindenov. Det til Rest blevne Sølv (syv små Stykker af Bogstaver og 21 små Bukler) vejede 6 Lod 1 Kv. og udbragtes til 4 Dr. 1 Mrk. Tyven blev dømt til 6 År på Holmen (F; ikke i SR).
 - » Johannes Berendsen: trolovet sig med to Kvindfolk; kom på Holmen (F; ikke i SR).
- 1643—44 Hans Langerie: Tyveri; uddømt i Kongens Jærn på Bremerholm (F; ikke i SR).
- 1649—50 Svend Bendzen og Jon Andersen: Tyveri; hængle i den murede Galge (F; ikke i SR og D).
- 1655—56 Peder Jensen: i Køge stjålet sin egen Husbonds Skrin og dermed rømt til Helsingør og det opbrudt, som

intet med Tyven vilde have at bestille, hvorfor han to År blev dømt at gå på Holmen i Jærn (F; ikke i SR).

1656—57 Katrine Hansdatter, som er hidkommet fra Tyskland og med Sværd er henrettet, formedelst hun sit eget Barn formyrt og i Stranden »uden gammel Østerport« udkast haver, hvor det siden funden er (F; ikke i SR).

1657—58 Karen Tordsdatter: Lejermål med Iver Jensen, Ridefoged på Helsingborg; »sluppet til Kaggen formedelst tyfveri och horeri och af scharfretteren af Staden udledt« (L; SR: sad i 6 Dage; nævner ikke Forbrydelsen; D).

» Der toges til Indtægt en liden Bondeko, noget Kød og to små Huder, som nogle Tyve frarømte, hvoraf den ene blev ertappet, som på Holmen udkom (F; SR nævner kun én Fange, hvorpå dette kan passe, nemlig Rasmus Jensen, som dømtes til Holmen for Tyveri og sad i 3 Uger).

De vedføjede Tabeller II og III ere udarbejdede på Grundlag af denne Fortegnelse, Byfogedregnskabets Konto for Delinkventomkostninger og Slutters Regnskaber. Tabel II oplyser, i hvilket Omfang højere Straffe end Bøder med almindeligt Fængsel¹⁾ ere eksekverede i de her omhandlede År, medens Tabel III viser de Forbrydelser, for hvilke de i Tabel II omhandlede Straffe ere udførte. Antallet af Personer på bægge Tabeller er således det samme. Det har ikke været muligt at opstille de to Tabeller efter Kalenderår; det har efter Materialets Beskaffenhed været nødvendigt at følge Regnskabsåret fra 1. Maj til 30. April. Men dette kan formentlig ikke anfægte Tabellernes Brugbarhed. Det har, ligeledes på Grund af Materialets Beskaffenhed, været nødvendigt at rette Gruppeinddelingen efter denne. Den første Gruppe omfatter derfor de åtte År 1624—32, den næste de ti År 1638—48, den tredje de ti År 1648—58, og den sidste har jeg ladet gå fra 1658—63 for at nå fem År, medens Regnskaberne efter 1663 i øvrigt ikke ere benyttede i samme Omfang som de tidligere.

¹⁾ Jfr. ovfr. S. 362.

II. TABEL OVER DE I KØBENHAVN EKSEKVEREDE

	Henrettelse ved				Udvisning ved Skarpretteren		Udstupning tildels med Udvisning ved Skarpretteren ¹⁾		Udvisning uden Skarpretteren		I Jærn på Bremerholm	
	Sværd		Galge	Bål	M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
	M.	K.	M.	M.								
1624—25 ..	2	...	...	1	...	1	...	...	3	...	4	...
1625—26 ..	1	1	...	...	...	2	...	...	...	1	1	...
1626—27 ..	2	1	...	...	...	2	...	3	...	...	4	...
1627—28 ..	5	...	1	...	...	...	2	2	...	...	2	...
1628—29 ²⁾ ..	...	1	1	...	...	...	...	3	...	2	1	...
1629—30 ..	...	1	1	...	...	1	...	6	1	1	3	...
1630—31 ³⁾ ..	...	2	...	...	1	1	...	1	...	3	1 ⁴⁾	...
1631—32 ..	...	1	3	...	...	...	2	1	...	2	...	...
1624—32 ⁵⁾ ..	10	7	6	1	1	7	4	16	4	9	16	...
1638—39 ..	1	3	2	...	...	...	...	5	3	2	5	...
1639—40 ..	1	1	...	...	...	...	...	...	4	2	1	...
1640—41 ..	...	...	1	1	...	...	...	1	...	1	...	...
1641—42 ..	...	...	...	...	...	...	...	2	...	...	2	...
1642—43 ..	...	1	...	...	...	...	...	3	...	...	2	...
1643—44 ..	1	...	1	...	...	...	...	...	...	...	3	...
1644—45 ..	1	2	...	...	...	...	...	4	...	1	2	...
1645—46 ⁶⁾ ..	...	1	...	...	...	...	...	2	...	1	...	...
1646—47 ..	2	...	...	...	...	1	...	8	...	...	...	...
1647—48 ..	...	1	...	...	...	2	...	4	...	5	5	...
1638—48 ..	6	9	4	1	...	3	...	29	7	12	20	...
1648—49 ..	...	1	...	...	...	...	1	4	3	7	...	...
1649—50 ..	3	1	2	...	...	4	...	5	2	8	6	...
1650—51 ..	...	...	...	...	...	...	4	3	13	16	3	...
1651—52 ⁷⁾ ..	...	...	...	...	1	2	1	4	2	13	5	...
1652—53 ..	...	2	...	...	...	1	2	5	4	9	...	...
1653—54 ⁸⁾ ..	2	1	...	...	...	...	...	2	...	...	...	...
1654—55 ⁹⁾ ..	...	...	...	...	...	...	...	...	2	7	1	...
1655—56 ..	1	...	...	...	...	...	1	2	...	2	3	...
1656—57 ..	...	1	...	...	...	...	...	4	...	2	1	...
1657—58 ..	1	2	...	...	...	...	1	6	...	1	1	...
1648—58 ..	7	8	2	...	1	7	10	35	26	65	20	...
1658—59 ..	1	1	...	...	...	...	...	...	...	...	1	...
1659—60 ..	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1660—61 ..	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1661—62 ..	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1662—63 ..	...	...	...	...	...	...	...	2 ¹⁰⁾	...	...	...	...
1658—63 ..	1	1	...	...	...	...	...	2	...	...	1	...

STRAFFE UNDTAGEN BØDER 1624—32 OG 1638—63.

Tugt- og Børnehus		Halsjærn ¹¹⁾ (Gabestok)		Spanske Kæpper ¹²⁾	Fængsel på Vind og Brød ¹³⁾	Tilsammen	
M.	K.	M.	K.	M.	K.	M.	K.
6	...	...	...	...	...	16	1
1	...	...	...	...	...	3	4
1	2	...	...	...	...	7	8
...	...	...	...	...	...	10	2
1	...	...	...	...	...	3	6
...	1	...	...	...	...	5	10
...	...	...	...	...	...	2	7
1	...	...	...	...	...	6	4
10	3	...	...	...	...	52	42
...	6	...	...	...	...	11	16
...	...	...	...	...	...	6	3
1	3	...	...	...	...	3	5
2	4	...	1	...	...	4	7
...	6	...	...	...	...	2	10
...	...	...	...	...	...	5	...
...	...	1	...	...	...	3	8
...	2	...	4	...	...	...	10
...	...	2	...	...	...	2	11
...	3	2	5	...	...	7	20
3	24	2	13	...	...	43	90
Arbejde på Volden	1	9	...	...	...	5	21
...	1	7	...	...	...	14	25
...	1	7	9	3	2	30	31
...	...	2	5	...	...	11	24
...	...	1	...	...	...	6	18
...	...	...	...	...	...	2	3
...	...	...	...	...	...	3	7
...	...	3	6	...	...	8	10
...	...	6	...	...	...	1	13
...	...	5	...	...	...	3	14
...	1	14	48	3	2	83	166
...	...	...	4	...	...	1	5
...	...	...	3	...	...	1	3
...	...	...	1	...	...	...	1
...	...	...	2	...	...	...	2
...	...	...	2	...	...	...	4
...	...	...	12	...	...	2	15

¹⁾ Herunder er opført dels Kagstrygning, dels Udpiskning af Byen, dels anden Hudstrygning, i det det ofte kan være tvivlsomt, om der i Regnskabet er ment den ene eller den anden Form.

²⁾ For 1628—29 findes de fleste Fanger opførte i selve Byfogedregnskabet, selv om de ikke have foranlediget andre Udgifter end til Opholdet i Fangekælderens. Nogle findes på et særskilt Slutterregnskab.

³⁾ Regnskabet 1630—31 er stærkt medtaget af Fugtighed og enkelte Stykker af Bladene fattes.

⁴⁾ Skulde have været hængt, men benådedes med Livsfængsel på Bremerholm.

⁵⁾ Regnskaberne for 1632—38 mangle helt.

⁶⁾ Byfogedregnskabet 1645—46 mangler. Oplysningerne ere tagne fra Slutterregnskabet alene.

⁷⁾ Byfogedregnskabet 1651—52 mangler. Oplysningerne ere tagne fra Slutterregnskabet alene.

⁸⁾ Slutterregnskabet 1653—54 mangler. I Tabellen findes for dette År kun de Delinkventer, på hvilke Straf er eksekveret af Skarpretteren.

⁹⁾ I Året 1654—55 afholdes ingen Udgift til Skarpretteren for Ekskusation af Straffe.

¹⁰⁾ Den ene tillige brændemærket.

¹¹⁾ Om Udvisning ved eller uden Skarpretteren som Tillægsstraf her til henvises til det følgende.

	16 ⁶⁸ / ₆₈		16 ⁶⁹ / ₆₉		16 ⁷⁰ / ₇₁		16 ⁷¹ / ₇₂		16 ⁷² / ₇₃		16 ⁷³ / ₇₄		16 ⁷⁴ / ₇₅		16 ⁷⁵ / ₇₆		16 ⁷⁶ / ₇₇		16 ⁷⁷ / ₇₈		16 ⁷⁸ / ₇₉		16 ⁷⁹ / ₈₀		16 ⁸⁰ / ₈₁		16 ⁸¹ / ₈₂		16 ⁸² / ₈₃		16 ⁸³ / ₈₄		16 ⁸⁴ / ₈₅		16 ⁸⁵ / ₈₆		16 ⁸⁶ / ₈₇		16 ⁸⁷ / ₈₈		16 ⁸⁸ / ₈₉		16 ⁸⁹ / ₉₀		16 ⁹⁰ / ₉₁		16 ⁹¹ / ₉₂		16 ⁹² / ₉₃		16 ⁹³ / ₉₄		16 ⁹⁴ / ₉₅		16 ⁹⁵ / ₉₆		16 ⁹⁶ / ₉₇		16 ⁹⁷ / ₉₈		16 ⁹⁸ / ₉₉		16 ⁹⁹ / ₁₀₀		16 ¹⁰⁰ / ₁₀₁		16 ¹⁰¹ / ₁₀₂		16 ¹⁰² / ₁₀₃		16 ¹⁰³ / ₁₀₄		16 ¹⁰⁴ / ₁₀₅		16 ¹⁰⁵ / ₁₀₆		16 ¹⁰⁶ / ₁₀₇		16 ¹⁰⁷ / ₁₀₈		16 ¹⁰⁸ / ₁₀₉		16 ¹⁰⁹ / ₁₁₀		16 ¹¹⁰ / ₁₁₁		16 ¹¹¹ / ₁₁₂		16 ¹¹² / ₁₁₃		16 ¹¹³ / ₁₁₄		16 ¹¹⁴ / ₁₁₅		16 ¹¹⁵ / ₁₁₆		16 ¹¹⁶ / ₁₁₇		16 ¹¹⁷ / ₁₁₈		16 ¹¹⁸ / ₁₁₉		16 ¹¹⁹ / ₁₂₀		16 ¹²⁰ / ₁₂₁		16 ¹²¹ / ₁₂₂		16 ¹²² / ₁₂₃		16 ¹²³ / ₁₂₄		16 ¹²⁴ / ₁₂₅		16 ¹²⁵ / ₁₂₆		16 ¹²⁶ / ₁₂₇		16 ¹²⁷ / ₁₂₈		16 ¹²⁸ / ₁₂₉		16 ¹²⁹ / ₁₃₀		16 ¹³⁰ / ₁₃₁		16 ¹³¹ / ₁₃₂		16 ¹³² / ₁₃₃		16 ¹³³ / ₁₃₄		16 ¹³⁴ / ₁₃₅		16 ¹³⁵ / ₁₃₆		16 ¹³⁶ / ₁₃₇		16 ¹³⁷ / ₁₃₈		16 ¹³⁸ / ₁₃₉		16 ¹³⁹ / ₁₄₀		16 ¹⁴⁰ / ₁₄₁		16 ¹⁴¹ / ₁₄₂		16 ¹⁴² / ₁₄₃		16 ¹⁴³ / ₁₄₄		16 ¹⁴⁴ / ₁₄₅		16 ¹⁴⁵ / ₁₄₆		16 ¹⁴⁶ / ₁₄₇		16 ¹⁴⁷ / ₁₄₈		16 ¹⁴⁸ / ₁₄₉		16 ¹⁴⁹ / ₁₅₀		16 ¹⁵⁰ / ₁₅₁		16 ¹⁵¹ / ₁₅₂		16 ¹⁵² / ₁₅₃		16 ¹⁵³ / ₁₅₄		16 ¹⁵⁴ / ₁₅₅		16 ¹⁵⁵ / ₁₅₆		16 ¹⁵⁶ / ₁₅₇		16 ¹⁵⁷ / ₁₅₈		16 ¹⁵⁸ / ₁₅₉		16 ¹⁵⁹ / ₁₆₀		16 ¹⁶⁰ / ₁₆₁		16 ¹⁶¹ / ₁₆₂		16 ¹⁶² / ₁₆₃		16 ¹⁶³ / ₁₆₄		16 ¹⁶⁴ / ₁₆₅		16 ¹⁶⁵ / ₁₆₆		16 ¹⁶⁶ / ₁₆₇		16 ¹⁶⁷ / ₁₆₈		16 ¹⁶⁸ / ₁₆₉		16 ¹⁶⁹ / ₁₇₀		16 ¹⁷⁰ / ₁₇₁		16 ¹⁷¹ / ₁₇₂		16 ¹⁷² / ₁₇₃		16 ¹⁷³ / ₁₇₄		16 ¹⁷⁴ / ₁₇₅		16 ¹⁷⁵ / ₁₇₆		16 ¹⁷⁶ / ₁₇₇		16 ¹⁷⁷ / ₁₇₈		16 ¹⁷⁸ / ₁₇₉		16 ¹⁷⁹ / ₁₈₀		16 ¹⁸⁰ / ₁₈₁		16 ¹⁸¹ / ₁₈₂		16 ¹⁸² / ₁₈₃		16 ¹⁸³ / ₁₈₄		16 ¹⁸⁴ / ₁₈₅		16 ¹⁸⁵ / ₁₈₆		16 ¹⁸⁶ / ₁₈₇		16 ¹⁸⁷ / ₁₈₈		16 ¹⁸⁸ / ₁₈₉		16 ¹⁸⁹ / ₁₉₀		16 ¹⁹⁰ / ₁₉₁		16 ¹⁹¹ / ₁₉₂		16 ¹⁹² / ₁₉₃		16 ¹⁹³ / ₁₉₄		16 ¹⁹⁴ / ₁₉₅		16 ¹⁹⁵ / ₁₉₆		16 ¹⁹⁶ / ₁₉₇		16 ¹⁹⁷ / ₁₉₈		16 ¹⁹⁸ / ₁₉₉		16 ¹⁹⁹ / ₂₀₀		16 ²⁰⁰ / ₂₀₁		16 ²⁰¹ / ₂₀₂		16 ²⁰² / ₂₀₃		16 ²⁰³ / ₂₀₄		16 ²⁰⁴ / ₂₀₅		16 ²⁰⁵ / ₂₀₆		16 ²⁰⁶ / ₂₀₇		16 ²⁰⁷ / ₂₀₈		16 ²⁰⁸ / ₂₀₉		16 ²⁰⁹ / ₂₁₀		16 ²¹⁰ / ₂₁₁		16 ²¹¹ / ₂₁₂		16 ²¹² / ₂₁₃		16 ²¹³ / ₂₁₄		16 ²¹⁴ / ₂₁₅		16 ²¹⁵ / ₂₁₆		16 ²¹⁶ / ₂₁₇		16 ²¹⁷ / ₂₁₈		16 ²¹⁸ / ₂₁₉		16 ²¹⁹ / ₂₂₀		16 ²²⁰ / ₂₂₁		16 ²²¹ / ₂₂₂		16 ²²² / ₂₂₃		16 ²²³ / ₂₂₄		16 ²²⁴ / ₂₂₅		16 ²²⁵ / ₂₂₆		16 ²²⁶ / ₂₂₇		16 ²²⁷ / ₂₂₈		16 ²²⁸ / ₂₂₉		16 ²²⁹ / ₂₃₀		16 ²³⁰ / ₂₃₁		16 ²³¹ / ₂₃₂		16 ²³² / ₂₃₃		16 ²³³ / ₂₃₄		16 ²³⁴ / ₂₃₅		16 ²³⁵ / ₂₃₆		16 ²³⁶ / ₂₃₇		16 ²³⁷ / ₂₃₈		16 ²³⁸ / ₂₃₉		16 ²³⁹ / ₂₄₀		16 ²⁴⁰ / ₂₄₁		16 ²⁴¹ / ₂₄₂		16 ²⁴² / ₂₄₃		16 ²⁴³ / ₂₄₄		16 ²⁴⁴ / ₂₄₅		16 ²⁴⁵ / ₂₄₆		16 ²⁴⁶ / ₂₄₇		16 ²⁴⁷ / ₂₄₈		16 ²⁴⁸ / ₂₄₉		16 ²⁴⁹ / ₂₅₀		16 ²⁵⁰ / ₂₅₁		16 ²⁵¹ / ₂₅₂		16 ²⁵² / ₂₅₃		16 ²⁵³ / ₂₅₄		16 ²⁵⁴ / ₂₅₅		16 ²⁵⁵ / ₂₅₆		16 ²⁵⁶ / ₂₅₇		16 ²⁵⁷ / ₂₅₈		16 ²⁵⁸ / ₂₅₉		16 ²⁵⁹ / ₂₆₀		16 ²⁶⁰ / ₂₆₁		16 ²⁶¹ / ₂₆₂		16 ²⁶² / ₂₆₃		16 ²⁶³ / ₂₆₄		16 ²⁶⁴ / ₂₆₅		16 ²⁶⁵ / ₂₆₆		16 ²⁶⁶ / ₂₆₇		16 ²⁶⁷ / ₂₆₈		16 ²⁶⁸ / ₂₆₉		16 ²⁶⁹ / ₂₇₀		16 ²⁷⁰ / ₂₇₁		16 ²⁷¹ / ₂₇₂		16 ²⁷² / ₂₇₃		16 ²⁷³ / ₂₇₄		16 ²⁷⁴ / ₂₇₅		16 ²⁷⁵ / ₂₇₆		16 ²⁷⁶ / ₂₇₇		16 ²⁷⁷ / ₂₇₈		16 ²⁷⁸ / ₂₇₉		16 ²⁷⁹ / ₂₈₀		16 ²⁸⁰ / ₂₈₁		16 ²⁸¹ / ₂₈₂		16 ²⁸² / ₂₈₃		16 ²⁸³ / ₂₈₄		16 ²⁸⁴ / ₂₈₅		16 ²⁸⁵ / ₂₈₆		16 ²⁸⁶ / ₂₈₇		16 ²⁸⁷ / ₂₈₈		16 ²⁸⁸ / ₂₈₉		16 ²⁸⁹ / ₂₉₀		16 ²⁹⁰ / ₂₉₁		16 ²⁹¹ / ₂₉₂		16 ²⁹² / ₂₉₃		16 ²⁹³ / ₂₉₄		16 ²⁹⁴ / ₂₉₅		16 ²⁹⁵ / ₂₉₆		16 ²⁹⁶ / ₂₉₇		16 ²⁹⁷ / ₂₉₈		16 ²⁹⁸ / ₂₉₉		16 ²⁹⁹ / ₃₀₀		16 ³⁰⁰ / ₃₀₁		16 ³⁰¹ / ₃₀₂		16 ³⁰² / ₃₀₃		16 ³⁰³ / ₃₀₄		16 ³⁰⁴ / ₃₀₅		16 ³⁰⁵ / ₃₀₆		16 ³⁰⁶ / ₃₀₇		16 ³⁰⁷ / ₃₀₈		16 ³⁰⁸ / ₃₀₉		16 ³⁰⁹ / ₃₁₀		16 ³¹⁰ / ₃₁₁		16 ³¹¹ / ₃₁₂		16 ³¹² / ₃₁₃		16 ³¹³ / ₃₁₄		16 ³¹⁴ / ₃₁₅		16 ³¹⁵ / ₃₁₆		16 ³¹⁶ / ₃₁₇		16 ³¹⁷ / ₃₁₈		16 ³¹⁸ / ₃₁₉		16 ³¹⁹ / ₃₂₀		16 ³²⁰ / ₃₂₁		16 ³²¹ / ₃₂₂		16 ³²² / ₃₂₃		16 ³²³ / ₃₂₄		16 ³²⁴ / ₃₂₅		16 ³²⁵ / ₃₂₆		16 ³²⁶ / ₃₂₇		16 ³²⁷ / ₃₂₈		16 ³²⁸ / ₃₂₉		16 ³²⁹ / ₃₃₀		16 ³³⁰ / ₃₃₁		16 ³³¹ / ₃₃₂		16 ³³² / ₃₃₃		16 ³³³ / ₃₃₄		16 ³³⁴ / ₃₃₅		16 ³³⁵ / ₃₃₆		16 ³³⁶ / ₃₃₇		16 ³³⁷ / ₃₃₈		16 ³³⁸ / ₃₃₉		16 ³³⁹ / ₃₄₀		16 ³⁴⁰ / ₃₄₁		16 ³⁴¹ / ₃₄₂		16 ³⁴² / ₃₄₃		16 ³⁴³ / ₃₄₄		16 ³⁴⁴ / ₃₄₅		16 ³⁴⁵ / ₃₄₆		16 ³⁴⁶ / ₃₄₇		16 ³⁴⁷ / ₃₄₈		16 ³⁴⁸ / ₃₄₉		16 ³⁴⁹ / ₃₅₀		16 ³⁵⁰ / ₃₅₁		16 ³⁵¹ / ₃₅₂		16 ³⁵² / ₃₅₃		16 ³⁵³ / ₃₅₄		16 ³⁵⁴ / ₃₅₅		16 ³⁵⁵ / ₃₅₆		16 ³⁵⁶ / ₃₅₇		16 ³⁵⁷ / ₃₅₈		16 ³⁵⁸ / ₃₅₉		16 ³⁵⁹ / ₃₆₀		16 ³⁶⁰ / ₃₆₁		16 ³⁶¹ / ₃₆₂		16 ³⁶² / ₃₆₃		16 ³⁶³ / ₃₆₄		16 ³⁶⁴ / ₃₆₅		16 ³⁶⁵ / ₃₆₆		16 ³⁶⁶ / ₃₆₇		16 ³⁶⁷ / ₃₆₈		16 ³⁶⁸ / ₃₆₉		16 ³⁶⁹ / ₃₇₀		16 ³⁷⁰ / ₃₇₁		16 ³⁷¹ / ₃₇₂		16 ³⁷² / ₃₇₃		16 ³⁷³ / ₃₇₄		16 ³⁷⁴ / ₃₇₅		16 ³⁷⁵ / ₃₇₆		16 ³⁷⁶ / ₃₇₇		16 ³⁷⁷ / ₃₇₈		16 ³⁷⁸ / ₃₇₉		16 ³⁷⁹ / ₃₈₀		16 ³⁸⁰ / ₃₈₁		16 ³⁸¹ / ₃₈₂		16 ³⁸² / ₃₈₃		16 ³⁸³ / ₃₈₄		16 ³⁸⁴ / ₃₈₅		16 ³⁸⁵ / ₃₈₆		16 ³⁸⁶ / ₃₈₇		16 ³⁸⁷ / ₃₈₈		16 ³⁸⁸ / ₃₈₉		16 ³⁸⁹ / ₃₉₀		16 ³⁹⁰ / ₃₉₁		16 ³⁹¹ / ₃₉₂		16 ³⁹² / ₃₉₃		16 ³⁹³ / ₃₉₄		16 ³⁹⁴ / ₃₉₅		16 ³⁹⁵ / ₃₉₆		16 ³⁹⁶ / ₃₉₇		16 ³⁹⁷ / ₃₉₈		16 ³⁹⁸ / ₃₉₉		16 ³⁹⁹ / ₄₀₀		16 ⁴⁰⁰ / ₄₀₁		16 ⁴⁰¹ / ₄₀₂		16 ⁴⁰² / ₄₀₃		16 ⁴⁰³ / ₄₀₄		16 ⁴⁰⁴ / ₄₀₅		16 ⁴⁰⁵ / ₄₀₆		16 ⁴⁰⁶ / ₄₀₇		16 ⁴⁰⁷ / ₄₀₈		16 ⁴⁰⁸ / ₄₀₉		16 ⁴⁰⁹ / ₄₁₀		16 ⁴¹⁰ / ₄₁₁		16 ⁴¹¹ / ₄₁₂		16 ⁴¹² / ₄₁₃		16 ⁴¹³ / ₄₁₄		16 ⁴¹⁴ / ₄₁₅		16 ⁴¹⁵ / ₄₁₆		16 ⁴¹⁶ / ₄₁₇		16 ⁴¹⁷ / ₄₁₈		16 ⁴¹⁸ / ₄₁₉		16 ⁴¹⁹ / ₄₂₀		16 ⁴²⁰ / ₄₂₁		16 ⁴²¹ / ₄₂₂		16 ⁴²² / ₄₂₃		16 ⁴²³ / ₄₂₄		16 ⁴²⁴ / ₄₂₅		16 ⁴²⁵ / ₄₂₆		16 ⁴²⁶ / ₄₂₇		16 ⁴²⁷ / ₄₂₈		16 ⁴²⁸ / ₄₂₉		16 ⁴²⁹ / ₄₃₀		16 ⁴³⁰ / ₄₃₁		16 ⁴³¹ / ₄₃₂		16 ⁴³² / ₄₃₃		16 ⁴³³ / ₄₃₄		16 ⁴³⁴ / ₄₃₅		16 ⁴³⁵ / ₄₃₆		16 ⁴³⁶ / ₄₃₇		16 ⁴³⁷ / ₄₃₈		16 ⁴³⁸ / ₄₃₉		16 ⁴³⁹ / ₄₄₀		16 ⁴⁴⁰ / ₄₄₁		16 ⁴⁴¹ / ₄₄₂		16 ⁴⁴² / ₄₄₃		16 ⁴⁴³ / ₄₄₄		16 ⁴⁴⁴ / ₄₄₅		16 ⁴⁴⁵ / ₄₄₆		16 ⁴⁴⁶ / ₄₄₇		16 ⁴⁴⁷ / ₄₄₈		16 ⁴⁴⁸ / ₄₄₉		16 ⁴⁴⁹ / ₄₅₀		16 ⁴⁵⁰ / ₄₅₁		16 ⁴⁵¹ / ₄₅₂		16 ⁴⁵² / ₄₅₃		16 ⁴⁵³ / ₄₅₄		16 ⁴⁵⁴ / ₄₅₅		16 ⁴⁵⁵ / ₄₅₆		16 ⁴⁵⁶ / ₄₅₇		16 ⁴⁵⁷ / ₄₅₈		16 ⁴⁵⁸ / ₄₅₉		16 ⁴⁵⁹ / ₄₆₀		16 ⁴⁶⁰ / ₄₆₁		16 ⁴⁶¹ / ₄₆₂		16 ⁴⁶² / ₄₆₃		16 ⁴⁶³ / ₄₆₄		16 ⁴⁶⁴ / ₄₆₅		16 ⁴⁶⁵ / ₄₆₆		16 ⁴⁶⁶ / ₄₆₇		16 ⁴⁶⁷ / ₄₆₈		16 ⁴⁶⁸ / ₄₆₉		16 ⁴⁶⁹ / ₄₇₀		16 ⁴⁷⁰ / ₄₇₁		16 ⁴⁷¹ / ₄₇₂		16 ⁴⁷² / ₄₇₃		16 ⁴⁷³ / ₄₇₄		16 ⁴⁷⁴ / ₄₇₅		16 ⁴⁷⁵ / ₄₇₆		16 ⁴⁷⁶ / ₄₇₇		16 ⁴⁷⁷ / ₄₇₈		16 ⁴⁷⁸ / ₄₇₉		16 ⁴⁷⁹ / ₄₈₀		16 ⁴⁸⁰ / ₄₈₁		16 ⁴⁸¹ / ₄₈₂		16 ⁴⁸² / ₄₈₃		16 ⁴⁸³ / ₄₈₄		16 ⁴⁸⁴ / ₄₈₅		16 ⁴⁸⁵ / ₄₈₆		16 ⁴⁸⁶ / ₄₈₇		16 ⁴⁸⁷ / ₄₈₈		16 ⁴⁸⁸ / ₄₈₉		16 ⁴⁸⁹ / ₄₉₀		16 ⁴⁹⁰ / ₄₉₁		16 ⁴⁹¹ / ₄₉₂		16 ⁴⁹² / ₄₉₃		16 ⁴⁹³ / ₄₉₄		16 ⁴⁹⁴ / ₄₉₅		16 ⁴⁹⁵ / ₄₉₆		16 ⁴⁹⁶ / ₄₉₇		16 ⁴⁹⁷ / ₄₉₈		16 ⁴⁹⁸ / ₄₉₉		16 ⁴⁹⁹ / ₅₀₀		16 ⁵⁰⁰ / ₅₀₁		16 ⁵⁰¹ / ₅₀₂		16 ⁵⁰² / ₅₀₃		16 ⁵⁰³ / ₅₀₄		16 ⁵⁰⁴ / ₅₀₅		16 ⁵⁰⁵ / ₅₀₆		16 ⁵⁰⁶ / ₅₀₇		16 ⁵⁰⁷ / ₅₀₈		16 ⁵⁰⁸ / ₅₀₉		16 ⁵⁰⁹ / ₅₁₀		16 ⁵¹⁰ / ₅₁₁		16 ⁵¹¹ / ₅₁₂		16 ⁵¹² / ₅₁₃		16 ⁵¹³ / ₅₁₄		16 ⁵¹⁴ / ₅₁₅		16 ⁵¹⁵ / ₅₁₆		16 ⁵¹⁶ / ₅₁₇		16 ⁵¹⁷ / ₅₁₈		16 ⁵¹⁸ / ₅₁₉		16 ⁵¹⁹ / ₅₂₀		16 ⁵²⁰ / ₅₂₁		16 ⁵²¹ / ₅₂₂		16 ⁵²² / ₅₂₃		16 ⁵²³ / ₅₂₄		16 ⁵²⁴ / ₅₂₅		16 ⁵²⁵ / ₅₂₆		16 ⁵²⁶ / ₅₂₇		16 ⁵²⁷ / ₅₂₈		16 ⁵²⁸ / ₅₂₉		16 ⁵²⁹ / ₅₃₀		16 ⁵³⁰ / ₅₃₁		16 ⁵³¹ / ₅₃₂		16 ⁵³² / ₅₃₃		16 ⁵³³ / ₅₃₄		16 ⁵³⁴ / ₅₃₅		16 ⁵³⁵ / ₅₃₆		16 ⁵³⁶ / ₅₃₇		16 ⁵³⁷ / ₅₃₈		16 ⁵³⁸ / ₅₃₉		16 ⁵³⁹ / ₅₄₀		16 ⁵⁴⁰ / ₅₄₁		16 ⁵⁴¹ / ₅₄₂		16 ⁵⁴² / ₅₄₃		16 ⁵⁴³ / ₅₄₄		16 ⁵⁴⁴ / ₅₄₅		16 ⁵⁴⁵ / ₅₄₆		16 ⁵	
--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	----------------------------------	--	-----------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--	-----------------	--

[illegible]

¹⁾ Byfogedregnskabet 1651—52 mangler.
Oplysningerne fra Slutterregnskabet alene.

³⁾ Slutterregnskabet 1653—54 mangler. I Tabellen nævnes kun de Delinkventer, på hvilke Straf er eksekveret af Skarpretteren.

For de Defekter, som findes indenfor de angivne År, er der gjort Regnskab i Anmærkningerne til bægge Tabeller. De i Tabellerne anførte Tal ere således for enkelte År noget for små.

Spørgsmålet bliver herefter, i hvilket Omfang disse Tabeller i øvrigt give udtømmende Oplysninger om de i København i de omhandlede År eksekverede Straffe. Det er da for det første klart, at de ikke kunne omhandle de Straffe, som Flådens og Hærens Mandskab have udstået i København¹⁾; ikke heller de i København eksekverede Straffe for uden Bys begåede Forbrydelser, for hvis Eksekution Omkostningerne ere betalte af Lænsmanden på Københavns Slot; ikke heller kunne her være medtaget Straffe, som kunne være idømte af den kgl. Gårdsret på Slottet eller af den gejstlige Ret eller af Universitetets Rektor og Professores. I denne Henseende må man ikke lade sig vildlede af, at Straffens Eksekution kan være omtalt i en af Byfogedregnskabets Konti, men man må lægge Mærke til, hvilken Konto det drejer sig om. Under Kontoen »Adskillig Indtægt, som Kongen alene tilkommer« for 1631—32 føres således en Del Gods til Indtægt, som blev fundet hos en hængt Tyv, og det ses, at han må være blevet hængt i Byens murede Galge, uden at han i øvrigt omtales i Byfogedregnskabet eller i Slutterregnskabet. Det vil dog være urigtigt at optage ham på Tabellerne, da hans Gods ikke er forbrudt til Deling mellem Kongen og Byen, men er tilfaldet Kongen alene. Denne Omstændighed tyder på,

¹⁾ Følgende Tilfælde omtales således ikke nærmere i Byfogedregnskabet, fordi Trommeslageren har hørt under Hærens Jurisdiktion, og hans Hustru sikkert er rømt: »Gifvet balbererne for det barn, de efter her hofmesters befaling besigtiget, som den tromslar tilhørde, den murmester ihjelstak och derfor rettet blef, och hans hustru imidlertid vred halsen af barnet och det saaledis ombragt och formyrt, 2 dr.«

at Tyven også er henrettet alene¹⁾ på Kongens Bekostning, og at Dommen ikke er afsagt af Borgemester og Råd. Da Tyveriet formentlig er det største, som er begået i København i de her omhandlede År, er det af Interesse her at medtage de foreliggende Oplysninger. Byfogedregnskabet har under ovennævnte Indtægtskonto følgende Poster:

1632 14. martii leveret Knud Christensen¹⁾ paa kledcammersit efter huosfølgende bevisis indhold dette efterskrefvenne guods, som Jacob Ankersen der samme steds hafde staalet och derforre den 12 dito er blefven hengt: 7 allen sort sien klede, 38 $\frac{1}{2}$ allen sort blommet caffa, 29 $\frac{3}{4}$ allen liffarfve caffa, 35 allen tonet caffa, 25 allen fiollenbrun caffa, 9 allen sort caffa, 37 $\frac{1}{2}$ allen lefverfarfve caffa, 9 allen colløer caffa, 1 allen sort caffa med guldboend, 1 allen grønt bliant, 1 $\frac{3}{4}$ allen brunt caffa, 7 allen gammel caffa, 11 $\frac{1}{4}$ allen colløer atlaschs, 1 allen tersenelle, 49 $\frac{3}{4}$ allen graae korntaft, 27 $\frac{1}{4}$ allen liffarfve korntaft. 3 $\frac{3}{4}$ allen silkeborats, 2 stöcker ulden borats, 1 stöcke soert kammelot, 1 stöcke och 13 $\frac{1}{4}$ allen fiertroed, 30 allen bloe och hvied damaschs, 2 stöcker katunsleret holder 23 allen, 3 $\frac{1}{4}$ allen ulmerdug, 14 $\frac{1}{2}$ allen katun bommersey, 6 paar gemene strikstrømper, 1 $\frac{1}{2}$ stöcker kartech holder 67 allen, 4 allen grofgrøn, 4 dösin sorte silkesløfver, 1 pund 13 lot guldknappe, 4 $\frac{1}{2}$ lot guld- och silke knappe, 4 $\frac{1}{2}$ dösin colløer silke remmer, 2 $\frac{1}{2}$ dösin floreten remmer, 5 $\frac{1}{2}$ pund 12 loet colløer silcke, 10 loed colløer silke skrufsnorer, 3 pund 13 loet colløer silkesnorer, 1 pund 7 loet colløer silkeboend, 26 loed floretten boend, 9 pund 2 loet guld- och sølfsnorer, 3 $\frac{1}{2}$ allen brede guld kniplinge voeg 7 loet, 1 pund 1 unse unseguld, 1 $\frac{1}{2}$ pund 15 loet guld sløfver och snorer, 25 allen sort blommet tobien, 1 karduanske skind, 2 røde rydske huder, 3 elands huder, $\frac{1}{2}$ allen røed forskaren klede.

¹⁾ Han var Renteskriver i kgl. Majestæts Klædekammer, og hans Kvitering ligger ved Regnskabet (Bil. K). Efter denne er enkelte Skrivefejl i dette rettet. Klædekammerregnskabet for 1631—32 er stærkt medtaget af Fugtighed og vanskelig at blade i. Det har derfor ikke kunnet konstateres, om de ovennævnte Varer ere førte til Indtægt og om Regnskabet i øvrigt har nogen Oplysning om Tyveriet eller Tyven.

Jacob Ankersens eget goods som efterfølger: 7 lerrids krafver, 7 cattuns rue krafver, 4 kniplings nathatter, 1 brun flosis nathue, 1 paar gammel caffas buxser, 1 brund klede trøie, 1 udskarren trøie af tobian.«

»1632 22. martii lefveret i kong. maits. rentekammers efter velb. her rentemesters qvitans¹⁾, som Jacob Ankersen voer tilhørig, er som efterfølger: 1 portugalløs, 22 rosenobeller, 14 ungerske gylden, 2 dobelte ducater, 1 engeloet, 1 guldring med en demant udi, 1 ringe guldering med en grøn sten udi, 1 guldering af rindske guld veiet et quintin, 1 liden guldkede med et nafn udi och toe smaa perler, veiet $\frac{1}{2}$ loet, 1 forgylt credens veiet $70\frac{1}{2}$ loet, 1 forgylt credents veiet 36 loet, 1 stoer sølf kande veiet 190 loet, 18 pund svenske kobberpenge, et sølfbeslag til et belte veiet $16\frac{1}{2}$ loet $\frac{1}{2}$ quinten.«

Efter det ovenstående, særlig Tyveriets Omfang og Art, må det antages, at Tyven Jakob Ankersen har været ansat ved Kongens Klædekammer, selv om han ikke har været Renteskriver, ti som sådan nævnes han ikke i Grundtvigs Fortegnelse over Kristian IV.s Hof- og Regeringspersonale 1596—1648²⁾. Men som Kongens Betjent har han hørt under Slottets Jurisdiktion, og der har formentlig været nedsat en Gårdsret til at pådømme Sagen³⁾. Dødsdommen er derfor heller ikke eksekveret ved Københavns Byfogeds Foranstaltning. Derimod føres i Københavns Læns Regnskab 1631—32 den 17. Marts til Udgift 9 Dr. 16 Sk. i Anledning af, at »Jakob Andersen« var blevet henrettet. Her er »Andersen« sikkert en Skrivfejl for »Ankersen«. Efter Byfogedregnskabet ovenstående Regnskabspost blev Jakob Ankersen jo hængt 12. Marts, og det passer derfor godt, at Omkostningerne herved udbetaltes på Københavns Læns

¹⁾ Bilag L. Heraf ses, at Jakob Ankersen blev rettet »her uden for Byen«, altså i den murede Galge. De omtalte Mønter og Kæder ere førte til Indtægt i Rentemesterens Indtægtsregnskab, men her i omtales Jakob Ankersen kun som »en Fange«.

²⁾ Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872 S. 168 ff.

³⁾ Se herom ovfr. S. 311.

Skriverstue den 17. Marts. Der kan næppe rejses Tvivl om Identiteten af Jakob Ankensen og Jakob Andersen.

Efter de benyttede Regnskabers Art kunne Tabellerne II og III, til hvilke vi nu vende tilbage, kun omhandle Straffe, hvis Eksekution er betalt af Kongen og Byen i Fællesskab, men Spørgsmålet er da igen om, hvorvidt Tabellerne omfatte alle de Tilfælde, i hvilke en Straf under disse Omstændigheder er blevet eksekveret i Henhold til en af Byfogden eller Borgemester og Råd eller af Kongen og Rigens Råd afsagt Dom i Sager, der henhøre under Byfogdens eller Borgemester og Råds Jurisdiktion.

I Henhold til det ovenfor S. 365 fremstillede kan det tænkes, at der kan mangle Tilfælde, i hvilke de Midler, som Forbryderen har haft i sin Besiddelse, netop kunne have slået til til Betalingen af Fangeslutterens Regning og Omkostningerne ved Straffens Udførelse. Men den Slags Tilfælde, i hvilke der altså intet har været at føre til Indtægt på Kontoen over forbrudt Gods, kan næppe have været talrige, hvis de overhovedet ere forekomne. Dernæst kan der mangle de Tilfælde, i hvilke Eftermålsmanden i Drabssager eller den Fornærmede i andre Sager selv har rejst Påtalen af Forbrydelsen, og her ligger sikkert Tabellernes svageste Punkt, selv om det formentlig i Virkeligheden ikke er af stor Betydning. Spørgsmålet bliver i Virkeligheden det: i hvilket Omfang bestod den gamle Påtaleret af Forbrydelser endnu i København på Kristian IV.s Tid?

De mange Overtrædelser af Politibestemmelser og mindre Forbrydelser, der afgjordes ved Bøder, bleve på Embedsvegne påtalte af Byfogden, forsåvidt den Del af Bøderne angik, som Kongen og Byen havde Krav på, og dette gælder selvfølgelig også de Forseelser, som afgjordes med Bøder til Kongen og Byen alene, såsom

Lejermålsforseelser, Overtrædelser af Toldlovgivningen o. s. v. Det var netop Underfogdens Opgave at »opsøge« den Slags Sagefald, som Byfogden ikke havde fåt med¹⁾. Om der derimod på denne Tid endnu, forsåvidt der gjordes Krav derpå, er betalt Bøder til den i ovennævnte Sager fornærmede Privatmand, kan ikke ses af Regnskaberne, men må formentlig antages, da det oftere nævnes, at Gærningsmanden har forliget sig med den Fornærmede. Hvad derimod de større Forbrydelser angår, særlig Drab, Rovmord, Tyveri, Voldtægt o. s. v., der ikke kunde sones med Bøder, så viser Regnskaberne ganske vist, at de i stort Omfang påtaltes af Byfogden, og at denne foranledigede Gærningsmandens Eftersporing og Anholdelse²⁾, og ligeledes, at Kongen og Byen delte Omkostningerne ved Varetægtsarresten og Straffens Eksekution, men hermed er dog ikke givet, at Sporene af den Fornærmedes gamle Påtaleret eller denne selv helt var forsvundet i København. Der findes nemlig i Byfogedregnskaberne følgende Poster under Kontoen »Forbrudt Gods« m. m.:

1630—31: »Annamit 19 lod adskelligt brudt sølf, som en kvindetiuuf, nemblig Ellenne Pedersdatter, Margrete s. mester Hans Bangs, indvonnenske her udi staden, hafde fraestaallet och kongelig majestat sampt byen, efterdi hun tyfven ei vilde lade rette³⁾, er tilfalden.«

1643 6. Novbr. »Annammit kongelig majestats part af en liden ung stud. som Jens Gregersen uden Nørreport blev tagen med, hvilken tilforn af Bremerholmb rømbt var och sig der af hans majestats jern udbrøt hafde och den 21. augusti for det och andet i den muret galge ophengt blev, och formedelst

¹⁾ Se ovfr. S. 294 og 322.

²⁾ Som Aktor under selve Sagen fungerede Underfogeden.

³⁾ Kontoen for Delinkventomkostninger viser, at hun, da hun havde siddet i Kælderen i 8¹/₂ Uge, slap med at forsværge Byen. Formodentlig har hun selv kunnet betale Fangeslutteren, da dennes Regnskab ikke nævner hende.

studen var af ringe verd, ville bunden den ei igien annamme och tiufven lade justificere, derfor den ladet taxere . . . for 5½ dr. slette, deraf kongelig majestat 1½ dr. 1 ort 8 sk.«

1643 16. Decbr. »Annammet kongelig majestats anpart af femb maugre svin, som en tid lang her i aufvelsgaarden staaet hafver och fra en bunde staallet ere, som dennom ei igien annamme ville, formedelst hand ei paa tiufven bekostning giøre ville, och er vurderet for 9 dr. slette.«

Herhen hører også to allerede ovenfor S. 367 og 369 anførte Tilfælde fra 1630—31 og 1655—56. Alle disse Tilfælde angå Tyveri og synes at vise, at den Bestjålnes Forfølgningsret og dermed forbundne Pligt til at betale Sagens Omkostninger ganske vist bestod i Principet, men at han dog frit kunde overlade hele sin Ret og Pligt til det offentlige; kun måtte han så give Afkald på de ham frastjålne Koster, for så vidt disse vare blevne bragte til Stede. Når der derfor i det ovenfor S. 368 anførte Sted af Byfogedregnskabet føres til Indtægt noget Sølv af et Hans Lindenov tilhørende ham frastjålet Hundehalsbånd, kan der ikke være Tvivl om, at også han har givet Afkald på Tyvekosterne mod at slippe for Sagens Omkostninger og al den med Forfølgningen forbundne Ulejlighed og Besvær. I Henhold til det anførte er det altså tænkeligt, at der på Tabellerne kan mangle nogle Tyverier, i hvilke Bestjålne selv har forfulgt Sagen.

Med Hensyn til Manddrabssager kan det derimod konstateres, at der i Byfogedregnskaberne mangler nogle, som derfor formentlig ere forfulgte fra Eftermålsmandens Side. I Københavns Diplomatarium¹⁾ er meddelt Brudstykker af en københavnsk Årbog, som omfatter Årene 1633—36 og 1639—40, 1645, 1646—47. Disse sidste Brudstykker angå År, for hvilke Byfogedregnskaber haves, og i dem nævnes følgende Henrettelser:

¹⁾ 5. 781—91.

1639 17. Septbr. rettet Kaptejn Hans Knudsens Søn, som ihjælslog Jens Apoteker Slagters Søn, over hvem der holdtes Ligprædiken i Vor Frue Kirke den 14. Juli.

1645 19. August blev Mikkell, Tiede Bagers Søn, som havde ihjælskudt en Bonde, rettet med Sværdet på Nytorv.

Disse Henrettelser omtales ikke i de pågældende Byfogedregnskaber, og de må derfor efter Omstændighederne antages at være bekostede af vedkommende Eftermålsmand. Da Regnskaberne heller intet har om, at Gærningsmændenes Efterladenskaber ere førte til Indtægt, kunne disse ikke være dømte til at have deres Boslod forbrudt.

Der forekommer fremdeles i Byfogedregnskaberne et Par Tilfælde af anden Art, i hvilke Byfogden har indledet en Straffesag med Indsættelse af Gærningsmanden i Slutteriet, medens det dog af Regnskabsnotitsen fremgår, at den den private Fornærmede tilkommende Påtaleret med tilhørende Forpligtelse til selv at afholde de Omkostninger, som Tiltalte ikke kunde betale, principielt anerkendtes. De pågældende Regnskabsposter lyde således:

1650 8. Juni. Lod Byfogden i Slutteriet indsætte et be-sovet Kvindfolk Anne Andersdatter for 20 Dr., hun efter Borge-mester og Råds Dom er skyldig blevet en fattig Enke Else, sl. Her Nielses. Da hun hverken kunde betale Gælden eller havde noget sig med i Fængslet at erholde og Enken ikke heller havde Middel for hendes Kost at betale, blev hun efter Borgemester Hans Nansens Befaling løsgivet 6. Juli. (S. R.)

» 28. August. Samme lod s. St. indsætte Mette Andreses for Bedrageri med en Kåbe, som hun skulde sælge for en Kvinde, i det hun »pengen indholden och forbrugt hafde«. Hun udkom efter sammes Befaling den 24. Septbr., men havde aldeles intet at betale med; ikke heller Kvinden, som havde ladet hende anholde. For 3 Uger 4 Dage blev det Penge 4 Dr. 1 Mk. 8 Sk. (S. R.)

Når det skal kunne forstås, at der i det første

Tilfælde kunde blive Tale om andet end Gældsfængsel, må det erindres, at anholdte har været et løst Fruentimmer formentlig uden fast Ophold i København. Hvis hun nu mod Forbud har villet rømme fra Byen med den hende påhvilende, ved Dom konstaterede vitterlige Gæld, har hun efter Birkeret 1623 gjort sig skyldig i »Vold« og kunde under en Voldssag ikke undgå »Voldsbøder« eller 40 Mark¹⁾. Da hun imidlertid viste sig aldeles uformuende, har det Offentlige ingen Interesse haft i at overtage Sagen og hun er blevet løsladt. I det andet Tilfælde er der Tale om et almindeligt Bedrageri. For en sådan Forseelse kom Kvinder tidligere i Tugthuset, men dette lukkedes netop i 1650, og man har vel ikke været klar over, om man nu skulde sætte Anholdte i Halsjærnet, og har derfor ladet hende gå, da der tilmed ingen Omkostninger kunde afpresses hende.

Må det end herefter antages, at der på Tabellerne kan mangle nogle flere Tilfælde end de således efterviste, kan det dog næppe dreje sig om mange, når Hensyn tages til den faktisk tilstedeværende, ovenfor påviste Tilbøjelighed til at overlade det Offentlige Påtalen af Forbrydelser, og endvidere til, at den overvejende Del af Forbrydelserne den Gang som nu blev begået af Personer fra de lavere Lag i Samfundet, der ikke have ejet så meget, at den private Klager kunde nære Håb om at få sine Udlæg dækkede af Forbryderens Bo. I de to nys nævnte Tilfælde af Manddrab har Gærningsmændene da også sikkert efterladt så meget, at Eftermålsmandens Omkostninger kunde dækkes, og i slige Tilfælde har den vedkommende private Sagsøger derfor haft let ved at følge sin naturlige Hævnlyst.

Endnu må omtales Forholdet mellem Tabel I på

¹⁾ V. A. Secher: Om Vitterlighed i den ældre danske Proces. Kbh. 1885 S. 43.

den ene Side og Tabel II og III på den anden Side. Det er allerede ovenfor S. 308 omtalt, at der er betalt for Afstraffelse ved Skarpretteren af en Del Personer, som ikke af Slutterregnskaberne ses at have hensiddet i Byens Fængsler, selv om det må være givet, at de have været i Varetægtsarrest. Om en Del af disse kan det dog oplyses, at de have været anbragt i Byens Fængsler, i det ved deres Henrettelse meddeles, at Præsten har fåt Betaling for at besøge dem »i Slutteriet« og kommunikere dem her inden Henrettelsen. Herom henvises til de nedenfor meddelte Regnskabsuddrag om udførte Henrettelser. Det må derfor antages, at de pågældende Fanger have haft så mange Penge eller Klæder hos sig, at Slutteren heraf kunde gøre sig betalt for den dem ydede Forplejning, men at de ikke have haft tilstrækkelige Midler til, at Henrettelsesomkostningerne have kunnet udredes deraf. Det er derfor muligt at følgende Personer, der i Byfodedregnskabet nævnes som straffede ved Skarpretteren (henrettede, kagstrøgne, udtrukne af Byen), alle bør tælles med til de på Tabel I opførte:

1624—25: 1 Md. - Kv.	1642—43: - Md. 2 Kv.
1625—26: 1 » 1 »	1643—44: 1 » - »
1626—27: 1 » 2 »	1644—45: 1 » 1 »
1627—28: 8 » - »	1646—47: 2 » 1 »
1629—30: 6 » - »	1648—49: - » 2 »
1630—31: 1 » 2 »	1649—50: - » 3 »
1631—32: 2 » - »	1662—63: - » 1 »
1638—39: - » 2 »	

MARY WOLLSTONECRAFTS BREVE

OM

HENDES OPHOLD I KØBENHAVN I 1795.

MEDELTE AF
W. R. PRIOR, LONDON.

De følgende Uddrag af den engelske Forfatterinde Mary Wollstonecrafts Breve fra en Rejse i Sverige, Norge og Danmark i 1795 (Letters written during a short residence in Sweden, Norway and Denmark, London 1796, genoptrykte flere Gange senere) giver et ganske godt Billede af Forholdene i København lige efter den store Ildebrand i det Aar, sete med en Fremmeds kritiske Øjne.

Mary Wollstonecraft (1759—97), der i den engelske Literaturhistorie særlig nævnes ved sit Giftermaal med William Godwin, hvorved hun blev Moder til Shelleys Hustru, var en fanatisk Tilhænger af Rousseaus Livssyn. Dette spores i alle hendes Betragtninger over de nordiske Forhold.

Anledningen til hendes Rejse til Norden var følgende. Under et Ophold i Paris, hvortil hun var flyttet for at nyde den store Omvæltning paa nært Hold — den hun forsvarede i et Modskrift mod Burkes bekendte Angreb paa Revolutionen —, sluttede hun et »frit Ægteskab« med en ung Amerikaner, Gilbert Imlay. Forholdet mellem dem slappedes dog snart, og for at søge Lindring for sine Sorger begav hun sig paa en Forretningsrejse til Norden som hans Repræsentant.

Den Hjærtesorg, hun led af, — Følelsen af, at hendes Kærlighed blev ubesvaret, og af det kommende definitive Brud — gaar som en Understrøm navnlig gennem de danske Breve, og faar hende uvilkaarligt til at se mere pessimistisk paa Forholdene i København, end det mulig ellers havde været

Tilfældet. Hun siger i sit sidste Brev fra København: »Jeg har holdt mig mere indendørs, siden jeg kom til København, end jeg burde have gjort i et fremmed Land, men Sindet er ikke altid lige oplagt til at gaa paa Jagt efter Oplysninger, og mit Hjærte er overvældet og sukker for ofte.«

Rejsen gik først direkte til Göteborg, derfra over Quistrum ¹⁾ og Strömstad til de fleste Byer rundt om Kristianiafjord, Tønsberg, Laurvig, Moss, Kristiania og Frederikshald, derefter paa ny gennem Sverig til Helsingborg.

Fra København gik hendes Tur over Bælterne gennem Slesvig til Hamburg.

De fleste Breve vier hun Norge og Nordmændene, som øjensynlig gjorde et gunstigt Indtryk paa hende. Brevene er i den trykte Udgave ikke daterede, men det fremgaar af Indholdet, at hun har været i København i Begyndelsen af September 1795.

18. Brev.

AFSTANDEN fra Helsingør til København er 22 [engelske] Mil; Vejen er meget god, den gaar gennem et fladt Landskab vekslende med Skov, væsentlig Bøgetræer, og pæne Bygninger. Der lod til at være en hel Del Agerland, og Jordbunden saa meget mere frugtbar ud, end det almindelig er Tilfældet saa nær ved Havet. Af Bakker er der meget faa, og rundt om København er det en fuldstændig Slette, der intet andet tiltrækkende har ved sig end Opdyrkningen, ingen forskønnende Anlæg. Naar jeg siger, at Husene ikke frastøder mig, har jeg sagt alt, hvad jeg husker om dem; jeg kan ikke erindre nogetsomhelst fornøjeligt Indtryk derfra, eller at nogensomhelst Genstand fra Naturens eller Kunstens Haand

¹⁾ Om Træfningen her mellem de Danske og Svenske i 1788 fortæller hun en Anekdote. Den svenske General havde Ordre til at indtage en Stilling ved Broen, som var godt egnet til Forsvar. Af Hensyn til den smukke Værtinde i den nærliggende Kro forlagde han imidlertid Kvarteret til denne, og derfor gik det ham senere saa ilde, da Angrebet kom.

optog mig. Byens Udseende var, efterhaanden som vi kom den nær, ret storstilet, men uden noget særligt Karaktermærke, der kunde tiltale Fantasien, naar undtages Træerne, som giver Fodstierne Skygge.

Lige før jeg naaede København, saa jeg et Antal Telte paa en bred Slette og antog, at Passionen for at ligge i Teltlejr havde naaet denne By. Men jeg opdagede snart, at de afgav Ly til mange af de fattige Familier, som den nylig stedfundne Ildebrand havde drevet ud af deres Boliger.¹⁾

Snart efter kom jeg igennem det Støv og Murgrus, den havde efterladt, og blev helt forskrækket over at se Ødelæggelsens Udstrækning — mindst en Fjerdedel af Byen var ødelagt. Synet af de nedfaldne Mursten og Skorstene var lidet egnet til at hensætte Fantasien i lindrende melankolske Drømmerier . . . De brandlidte var stadig under Trykket af den Elendighed, denne skrækelige Ildebrand har foraarsaget . . . Jeg bad derfor min Kusk skynde sig afsted til det Hotel, der var anbefalet mig, for at jeg kunde faa Øjnene fri og sat en Stopper for det Mylder af Tanker, der jog mig rundt i alle Byens Ender og Kanter for at lede efter husvilde.

I Morges spaserede jeg rundt i Byen, til jeg blev ked af at se paa Ødelæggelserne. Jeg havde ofte hørt de Danske, selv Folk, som havde set Paris og London, tale om København med Begejstring. Ganske vist har jeg set Byen under meget ugunstige Forhold, med nogle af de bedste Gader nedbrændte og alt i Forvirring. Alligevel kan det højeste, som efter min Mening kan eller nogen Sinde har kunnet nævnes til dens Pris, siges med faa Ord. Gaderne er brede, og mange af Husene store; men jeg saa intet, der kunde faa en til at tænke

¹⁾ Ildebranden d. 5.—7. Juni 1795.

paa Elegance eller Storhed, naar jeg undtager Pladsen, hvor Kongen og Kronprinsen bor.¹⁾ Paladset²⁾, der brændte for et Par Aar siden, maa have været en smuk og rummelig Bygning; Murene staar der endnu, og en stor Mængde fattige har fundet Ly der i Ruinerne under Branden, indtil de andensteds kan faa Tag over Hovedet. Senge er placerede paa den store Trappes Afsatser, og hele Familier dér krøbne i Ly for Kulden, hver lille Krog er omgivet med Brædder og Tilflugtssted for stakkels hjemløse Væsner. For Tiden kan et Tag være nok til at beskytte dem mod Natteluften; men som Aarstiden skrider frem, er jeg bange for, at Ulykkens Omfang vil blive haardere følt, skønt Regeringen gør sig meget betydelige Anstrængelser. Utvivlsomt har ogsaa privat Godgørenhed gjort meget for at lindre Nøden, som trænger sig paa overalt; men alligevel forekommer det mig, at der næppe findes nogen levende Almensans her. Havde en saadan eksisteret, kunde man have kvalt Branden i Fødslen, som man tilsidst gjorde, ved at rive flere Huse ned, før Flammerne naaede dem. Folk vilde ikke gaa ind derpaa, og Kronprinsen havde ikke Karakterstyrke nok til at afgøre, naar han burde optræde som uindskrænket Herre, og lod roligt alt gaa sin skæve Gang, indtil hele Byen saa ud til at trues med Undergang. Med barnagtig nøjeregnende Samvittighedsfuldhed fulgte han den Lov, han selv havde givet sig ind under, og begik derved den Fejl at sidde med Hænderne i Skødet og klynke, medens han saa en Ulykke brede sig, som en kraftig Forholdsregel vilde have standset. Senere blev han nødt til at gribe til voldsomme Midler; men hvem kunde saa bebrejde ham

¹⁾ Amalienborg.

²⁾ Kristiansborg.

dette? Hvilke Ofre har svage Karakterer ikke gjort for at undgaa Dadel!

En Herre, som havde overværet Begivenheden, forsikrede mig ligeledes, at om bemidlede Folk havde gjort sig halv saa megen Umage med at slukke Ilden som med at redde deres Værdisager og Møbler, vilde den snart have været dæmpet. Men de, som ikke var i øjeblikkelig Fare, anstrængte sig ikke nok, før Frygten som et elektrisk Stød hos alle Indvaanerne vakte Følelsen af Ulykkens Rækkevidde. Selv Sprøjterne var i Uorden, skønt Slotsbranden burde have mindet om Nødvendigheden af stadig at holde dem i god Stand. Men denne Arf Indolens overfor alt, hvad der ikke lige i Øjeblikket vedkommer dem, lader til at karakterisere de Danske. De tænker — interesseløse, som de er - kun paa sig selv, og er saa ængstelige for at bevare deres Ejendele, at de ikke for at forøge dem tør indlade sig paa noget-somhelst Foretagende, med hvilket der er Skygge af Risiko forbunden.

I Betragtning af, at København er Danmarks og Norges Hovedstad, var jeg overrasket over ikke at se saa megen Driftighed eller Smag der som i Kristiania. Efter alt at dømme, hvad jeg havde Lejlighed til at iagttage, er de Danske det Folk, som har gjort Gratierne de færreste Ofre.

Forretningsmændene er Hustyranner, koldt optagne af deres egne Sager, og saa uvidende om Forholdene i andre Lande, at de fastholder som et Dogme, at Danmark er det lykkeligste Land i Verden, Kronprinsen den bedste af alle mulige Fyrster og Grev Bernstorff den klogeste Minister af alle.

Hvad Kvinderne angaar, er de blot flittige Husmødre uden Kundskaber eller noget af den Charme, der pryder et mere fremskredent Samfundsliv. Denne komplette Uvidenhed sætter dem mulig i Stand til at spare

noget i Køkkenet, men bedre Forældre gør den dem langt fra til. Tvært imod bliver Børnene spolerede, som de i Reglen bliver, naar de er overladte til svage og føjelige Mødres Omsorg, der ikke har nogen praktisk Rettesnor, som kan regulere deres Følelser, og derfor bliver Slaver af Børnene og svækker baade Legeme og Sjæl hos dem ved deres falske Ømhed.

Jeg er maaske lidt uretfærdig, da jeg skriver under Øjeblikkets Indtryk; jeg har nemlig været plaget i Dag af støjende Børns Nærværelse og er bleven vred over nogle Smædeord mod den stakkels Matilda [Karoline Matilde] i hendes Egenskab af Moder. Hun dadledes med de mest ondartede Insinuationer for sin Behandling af Sønnen, skønt hun, saa vidt jeg kan forstaa, ved Pasningen af ham gav Beviser baade paa sund Fornuft og paa Moderkærlighed. Hun plejede selv at bade ham hver Morgen, forlangte, at Klæderne skulde sidde løst paa ham, og vilde ikke tillade hans tjenende Aander at skade hans Fordøjelse ved at kæle for hans Appetit. Hun var lige saa ivrig for at forhindre, at han lagde sig vigtige Manerer til og gav Tyrannen i Gangkurv. Enkedronningen vilde ikke tillade hende at amme ham, men da det næste Barn var en Datter og ikke Arving til Tronen, blev der her gjort færre Indvendinger mod, at hun tog sig en Moders Pligter paa.

Stakkels Matilda! Du har ikke været ude af min Tanke, lige siden jeg kom hertil, og Indtrykket af Landets Maade at være paa har sat min Sympati i Bevægelse og forøget min Agtelse for dit Minde.

Jeg er nu fuldstændig overbevist om, at hun var Offer for det Parti, hun fik fjærnet, og som vilde have set bort fra, eller opmuntret, hendes Kærlighed, hvis hendes Elsker ikke, med det Maal for Øje at gøre Nytte, havde prøvet paa at kuldkaste nogle lovhjemlede Misbrug, før Folket var modent til Forandringen og havde

Mod nok til at støtte ham, naar han stred for dets Vel. Saa stærk var Forbitrelsen mod hende, at jeg har hørt hende, selv efter saa mange Aars Forløb, blive beskyldt for Letfærdighed, ikke blot fordi hun søgte at give de offentlige Forlystelser mere Snit, men ogsaa paa Grund af selve hendes Godgørenhed — hun lod nemlig blandt andre Institutioner ogsaa indrette et Hospital for Hitebørn. I sin Uvilje mod mange Sædvaner, der gaar for Dyder, skønt de kun er Former, der overholdes, ofte paa Sandhedens Bekostning, gjorde hun sig sandsynligvis skyldig i en Fejl, der er fælles for alle Reformatorer, idet hun ønskede at gøre paa én Gang, hvad der kun kan gøres Skridt for Skridt.

Mange meget slaaende Grunde har hendes Venner ført i Marken for at bevise, at hendes Kærlighed til Struensee aldrig var gaaet saa vidt, som det blev paa-staaet af dem, der frygtede hendes Indflydelse. Det være nu, som det være vil, sikkert er det, at hun ikke var nogen Kurtisane, og hvis hun nærede Kærlighed til ham, gjorde det hverken hendes Hjærte eller hendes Forstand nogen Skam, eftersom Kongen var en vitterlig Vellystning og en Idiot i Tilgift. Da Kongens Opførsel altid var bleven ledet af en eller anden Yndling, bestræbte ogsaa de sig for at regere over ham, af Selvopholdelsesdrift saavel som af en priselig Ærgerrighed; men da de ikke havde Øje for de forudfattede Meninger, de kunde møde, viste det System, de fulgte, mere Hjertensgodhed end sund Dømmekraft. Hvad den, endnu troede, Beskyldning angaar, at de gav Kongen Gift for at svække hans Evner, saa er den alt for absurd til at blive imødegaaet . . .

Jeg kan ikke beskrive det Indtryk, det gjorde paa mig at se denne Marionetkonge blive bevæget af de Snore, Grev Bernstorff holder ham fast i, og se ham sidde stiv med tomme Øjne og modtage Hyldest af

Hofmænd, som under Skin af Ærefrygt gør Nar af ham. Han er i Virkeligheden kun en Maskine, der paa Statens Vegne skriver en Konges Navn under Regeringens Aktstykker, som for at undgaa al Risiko ikke har nogen Værdi, med mindre de er kontrasignerede af Kronprinsen; thi det indrømmes, at han er fuldstændig Idiot, paa det nær, at han af og til gør en Bemærkning eller en Narrestreg, der snarere tyder paa Galskab end paa Sløvhed. Hvor Livet dog er en Farce! Denne Majestæt in effigie faar Lov til at brænde ned i Lysepiben, medens den ulykkelige Matilda jages i en alt for tidlig Død.

19. Brev.

I Morges, da jeg havde været nødt til at gaa et Par Mil ud af Byen i Forretninger, blev jeg overrasket over at møde en Sværm af alle Slags Mennesker; ved at forhøre om Grunden dertil hos en Tjener, der talte Fransk, fik jeg at vide, at en Mand var bleven henrettet for to Timer siden, og Liget senere brændt. Jeg kunde ikke lade være at se mig om med Rædsel — Markerne mistede deres friske Grønhed —, og jeg vendte mig med Afsky bort fra de velklædte Kvinder, som drog hjem med deres Børn fra sligt et Syn¹⁾ . . .

Henrettelser forekommer dog meget sjældent i København; thi Frygtagtighed — snarere end Mildhed — lammer alle det nuværende Styres Handlinger. Den

¹⁾ 10. Sept. 1795 tilstaar Skarpretteren Gotschalck Mühlhausen at have modtaget 18 Rdl. efter følgende Regning:

Efter Ordre er Delinkventen Niels Pedersen bleven henrettet, hvorfor mig tilkommer efter Taksten

for Hovedet at afhugge . . .	8 Rdl.
for Legemet at brænde . . .	10 —

Summa 18 Rdl.

(Sigt- og Sagefaldsregnskab i Rigsarkivet.)

Forbryder, der mistede Livet i Morges, vilde paa et andet Tidspunkt sandsynligvis ikke være bleven straffet paa Livet; men en Brandstifter vækker almindelig Afsky, og da største Delen af Indvaanerne endnu er kuert af den nylig stedfundne Brand, ansaa man det for absolut nødvendigt at statuere et Eksempel. Skønt, efter hvad jeg kan forstaa, var Ildebranden opstaaet ved et Tilfælde.

Ikke des mindre er det i fuldt Alvor blevet mig fortalt, at letfængelige Stoffer var anbragt med passende Mellemrum af Mr. Pitts Emissærer; og for at bevise dette paastaar mange Mennesker, at Flammerne paa én Gang brød ud paa forskellige Steder i Byen, noget, man ikke giver Vinden Lov til at have mindste Haand i Hanke med . . .

Jeg glemte at fortælle dig, at jeg af en paalidelig Mand fik at vide, at to Individer kom til Skafottet for at drikke et Glas af Forbryderens Blod som et ufejlbarligt Middel mod Apopleksi. Og da jeg i det Selskab, hvor det blev omtalt, tog til Orde imod en saadan gyselig Krænkelse af Naturen, irettesatte en dansk Dame mig paa det skarpeste og spurgte, hvoraf jeg vidste, at det ikke var en Kur imod Sygdommen. Hun tilføjede, at ethvert Middel var tilladeligt, naar det gjaldt Helbredet. Som du vel kan tænke, indlod jeg mig ikke paa at disputere med et Menneske, der var Slave af en saadan grov Fordom. Men jeg nævner det ikke blot som et Eksempel paa Befolkningens Uvidenhed, men ogsaa for at dadle Regeringen, der ikke forhindrer Scener, som sætter en Plet paa Menneskeheden.¹⁾ . . .

¹⁾ Denne uhyggelige Skik omtales oftere, f. Eks. i B. S. Ingemanns Levnetsbog, 1862. S. 157: »Et næsten endnu grueligere Efter-spil havde man seet efter Henrettelsen. En halvvoxen Dreng løb fra Retterstedet mellem to Karle til Hest, som droge ham saa hastig derfra, som han kunde løbe. Det ansaaes som et sikkert Middel mod Slagtilfælde at drikke et Bæger varmt Blod af en henrettet Forbryder

Siden Branden har Indbyggerne haft travlt med at lede efter Ejendele, som er blevne glemte under Forvirringen; og det er forbavsende, hvor mange Mennesker, som tidligere er regnede for agtværdige, der har benyttet sig af den fælles Ulykke til at faa Fingre i, hvad Flammerne har skaanet. Andre, der bedre forstod at trække Grænser, nøjedes med at skjule, hvad de fandt, og ulejlignede sig ikke med at søge efter Ejerne, skønt de havde Betænkeligheder ved at søge efter Bytte hvilket som helst andet Sted end netop mellem Ruinerne . . .

Jeg har aldrig været i en Hovedstad, hvor man ser saa lidt aktiv Virksomhed, og hvad Livlighed angaar, spejdede jeg forgæves efter den raske Gang, jeg kendte fra Nordmændene, der i enhver Henseende synes mig at have faaet et Forspring for dem. Denne Forskel tilskriver jeg den større Frihed, de har, — en Frihed, som de anser for deres nedarvede Ret, medens de Danske, naar de praler af deres negative Lykke, altid omtaler den som en Gave fra Kronprinsen under Grev Bernstorffs vise Ledelse. Stavnsbaandet er imidlertid i Færd med at forsvinde i Riget, og med det vil den uappetitlige Gerrighed forsvinde, som enhver Form af Trældom maa regnes at føre med sig . . .

Rigdom lader ikke til at være efterstræbt blandt de Danske for at opnaa finere Livsnydelser; thi Manglen paa Smag er meget iøjnefaldende i København, og det i den Grad, at jeg ikke er forbavset over at høre, at den stakkels Matilda forargede de strænge Lutheranere ved at søge at forfine deres Forlystelser. Den Elegance, hun søgte at faa indført, blev kaldt Letfærdighed, men

og derpaa at løbe en Mils Vej uden Ophør. Hvad der herved var allerforfærdeligst — Drengen, der løb mellem Rytterne efter at have nedsvælget den cannibalske Drik — var en Søn af den henrettede Morder.^a Der er her Tale om Rasmus Hugge, som henrettedes paa Falster i 1790erne.

jeg kan ikke se, at Manglen paa sleben Optræden gør Hustruerne mere kyske eller Ægtemændene trofastere. Kærligheden synes her at fordærve Moralen uden at gøre Manererne mere polerede, idet den banlyser Tilliden og Sandheden, som baade er Charmen og Bindemidlet i det hurtige Liv.

En Herre, der har boet nogen Tid i Byen, forsikrer mig, at der fattes ham Ord til at give mig en Forestilling om de grove Udsvævelser, de lavere Klasser er forfaldne til; og de Kærlighedsforhold, Mænd af Middelstanden ganske i Flæng staar i til deres kvindelige Tyende, fornedrer begge Parter ud over alle Grænser og svækker enhver Familiefølelse . . .

Jeg har før nævnt, at Mændene er Hustyranner som Fædre, Brødre eller Ægtefæller; men der findes en Mellemtid mellem Faderens og Mandens Regimente, som er det eneste fri og fornøjelige Tidsrum, Kvinderne kan glæde sig ved. Unge Mennesker, der holder af hinanden, veksler, med deres Venners Samtykke, Ringe og faar Lov til at nyde en Frihed i Omgang, som jeg aldrig har set i noget Land. Forlovelsestiden forlænges derfor, lige til det i alle Henseender passer at gifte sig. Forholdet bliver ofte meget intimt, og hvis Kæresten opnaar en Ægtemands Forret, kan det kun siges at være halvvejs stjaalent, eftersom Familien med Vilje er blind. Det hænder meget sjældent, at saadanne Æresforhold opløses eller forsømmes; et Brud paa Tro og Love sætter en Skamplet paa en og anses for mere vanærende, om ikke saa kriminelt som Krænkelser af et Ægteskabsløfte . . .

20. Brev.

Drik — i Forbindelse med Tobaksrygning — er Mændenes væsentlige Adspredelse; Kvinderne er meget afholdne, skønt de ingen offentlige Forlystelser har til

Erstatning. Jeg burde undtage et eneste Teater, der ogsaa lader til at være mere end nok; da jeg var der, var det ikke halvt fuldt, og hverken Damerne eller Skuespillerinderne viste megen Smag i deres Dragter.

Stykket var bygget paa Fortællingen om »Den forlorne Doktor«, og af Tjenestefolkenes Fagter — det var dem, der spillede bedst — vilde jeg slutte, at det indeholdt nogen Humor.

Farcen, Balletten, som den kaldtes, var en Slags Pantomime, hvis barnlige Indhold var tilstrækkeligt til at vise den dramatiske Kunsts Tilstand i Danmark og Publikums grove Smag.

En Troldmand, forklædt som Kedelflikker, kommer ind i et Hus, hvor Kvindfolkene har travlt med at stryge, og gnider en snavset Stegepande op ad Lintøjet. Kvindfolkene skriger Allarm, danser efter ham og vækker deres Mænd, som danser med, men faar Forspringet for dem i Forfølgelsen. Kedelflikkeren, der bruger Stegepanden som Skjold, forhekser dem, saa de ikke kan røre sig, og sværter Kinderne paa dem. Den ene ler ad den anden uden at ane noget om sit eget Udseende; imidlertid kommer Kvindfolkene ind for at more sig over »den lystige Scene« med mere af samme Surdej.

Sangen stod saa temmelig paa Højde med Dansen, den ene var lige saa blottet for Ynde som den anden for Udtryk; men Orkestret var godt besat, og den instrumentale Musik stod langt over den vokale.¹⁾

Jeg har ligeledes besøgt det offentlige Bibliotek og Museum samt Rosenborg Slot. Dette Slot, som nu er ubeboet, er gennemgaaende af et Slags trist Storladenhed; Stilheden i store Rum føles altid, i det mindste føler jeg

¹⁾ Syngestykket Apotekerens og Doktorens og Galeottis Ballet Vaskerpigerne og Kedelflikkeren, med Musik af Claus Schall. opførtes hyppigt i Sæsonen 1795—96.

den. Den Tomhed, Storhed og Forladthed i Forening fremkalder, sporedes alle Vegne, medens Slagene og Processionerne, der var afbildede paa Væggene, talte om, hvem der havde sviret og sværmet efter Blodsudgydelsen, eller om aftakket Hedenskab, der søgte Nydelser. Det virkede som en øde Grav, fuld af Skygger og Genfærd af dem, der havde leget eller slidt deres Tid til Ende og var sunkne ned bag Tapetet, som forherligede Kærlighedens eller Krigens Kampe . . .

Der var Skabe fulde af Glimmerstads og Juveler og Sværd, der maa have været haandterede af Kæmper. Kroningsregalierne ligger roligt her og venter, til der er Brug for dem, og Garderoben fremviser de Klædningsstykker, som tidligere forskønnede disse Fester. Det er en Skam, at man ikke udlejer dem til Skuespillerne i Steden for at lade dem ynkeligt gaa til Grunde.

Jeg har ikke besøgt noget andet Slot undtagen Hirschholm, hvis Haver er anlagte med Smag og frembyder de smukkeste Udsigter, Landet ejer. Da de er i moderne og engelsk Stil, havde jeg Følelsen af at følge Matildas Fodspor, saaledes som hun havde ønsket her at se Billed paa Billed af sit elskede Fædreland rundt om sig.

Jeg blev ogsaa glad overrasket ved at se et norsk Landskab i Miniatur, der meget passende udgør en Del af den danske Konges Have. Hytten er godt efterlignet, og det hele gør et behageligt Indtryk, i hvert Fald virkede det saaledes paa mig, der elsker Norge — dets fredelige Gaarde og øde Vidder.

Det offentlige Bibliotek rummer en langt større Samling, end jeg havde ventet at se, og den er godt ordnet. Om Værdien af de islandske Manuskripter kunde jeg ikke danne mig nogen Mening, men Skriften i nogle af dem morede mig ved at vise, hvilket uhyre Arbejde

Mennesker har underkastet sig for at overføre deres Tanker til Eftertiden . . .

Der er adskillige gode Billeder i det kgl. Museum. De gode Billeder og de daarlige Billeder var hængt op i Flæng for at faa Rammerne til at svare til hinanden . . .

En Samling af Lappernes Dragter, Vaaben og Redskaber tildrog sig min Opmærksomhed som Udtryk for den tidligste Form af Opfindsomhed, der mere er et Bevis paa taalmodig Udholdenhed end paa omfattende Forstaaelse. De naturhistoriske Genstande og Kunstkuriositeterne var ligeledes anbragte hulter til bulter uden den videnskabelige Orden, uden hvilken de ikke er til nogen Nytte. Men dette kan delvis være forarsaget ved den hastige Maade, paa hvilken de blev fjærnede fra det brændende Slot.

Der findes nogle duelige Videnskabsmænd her, men kun faa litterære Navne og endnu færre Kunstnere. De savner Opmuntring, og jeg er bange for, at de endnu længe kommer til at hensygne, uden at der bliver taget Notits af dem, efter den nuværende Tilstand at dømme: hverken Rigdommens Forfængelighed eller Handelens foretagsomme Aand har endnu kastet sine Øjne i den Retning.

Kronprinsen, der er fast bestemt paa at være sparsommelig, gaar desuden næsten saa langt ned som til Gnieri, og muligvis virker det netop som et Tryk paa hans Undersaatter, at han stræber efter ikke at undertrykke dem. Hans Hensigter synes nemlig altid gode — men intet kan give et mere tydeligt Begreb om den Kedsomhed, der æder al Tankeaktivitet bort, end den flove Rutine ved et Hof uden Pragt eller Elegance.

Kronprinsen har, efter hvad jeg hører, meget beskedne Evner, men for Grev Bernstorff er han, saaledes som hans Anlæg nu er, saa let at lede, som han kan ønske sig. Jeg betragter nemlig Greven som den virke-

lige Suveræn, og det næppe engang bag Kulisserne, da Prinsen ikke har noget af den haardnakkede Selvtillid, som saa ofte i Ungdommen er Forløber for en fast Karakter. Han og Prinsessen, hans Gemalinde, spiser hver Dag sammen med Kongen for at spare Udgiften til to Tafler.

Hvilket Komediespil maa det ikke være at behandle som Konge et Væsen, der har mistet Menneskets Majestæt! Men selv Grev Bernstorffs Moral finder sig i dette staaende Bedrageri, og han benytter sig undertiden deraf til at mildne et Afslag, han selv giver, ved at sige: Det er Kongens, min Herres, Vilje, skønt Gud og Hvermand ved, at han hverken har Vilje eller Hukommelse. Om trent samme Brug gøres der af ham, som jeg har set visse Havgasser af Koner gøre af deres Mænd: de holder af at præke om Nødvendigheden af at adlyde deres Mænd — nogle stakkels passive Væsner, som aldrig har faaet Lov til at have nogen Vilje —, naar de ønsker at skjule deres eget Tyranni.

Man fortæller her en Historie om, hvorledes Kongen engang gjorde en Hund til Etatsraad. Hunden, der var vant til at være med ved Taflet, snappede et Stykke Kød fra en gammel Officers Tallerken. Kongen irettesatte den i Spøg og sagde, at den, »*monsieur le chien*«, ikke havde Privilegium paa at spise med Majestæten, et Privilegium, der er knyttet til denne Titel.

Slotsbranden var i Virkeligheden en heldig Begivenhed, da den gav et Paaskud til at reducere Hofholdningen, der var alt for stor for Kronens Indtægter. Kronprinsen gaar for Tiden til den modsatte Yderlighed; og Hoffets Façon, for ikke at kalde det Gnieri, lader til at brede sig til alle de andre Grene af det højere Selskab, jeg har haft Lejlighed til at se, skønt der i Samkvemet med fremmede endnu vises Gæstfrihed.

21. Brev.

Jeg har set Grev Bernstorff, og Samtalen med ham har bekræftet den Mening, jeg forud, d. v. s. siden min Ankomst til København, havde dannet mig om ham. Han er en værdig Mand, lidt forfængelig af sin Dyd à la Necker, og mere ængstelig for ikke at øve Uret, d. v. s. for at undgaa Kritik, end ivrig efter at udrette noget godt, særlig hvis det er et bestemt Fremskridt, der kræver Forandring af en eller anden Art. Kort sagt, Klogskab lader til at være Grundlaget for hans Karakter, og efter Regeringens Holdning at dømme skulde jeg antage, at han hælder til den varsomme Forsigtighed, der følger i Hælene paa Frygtomhed. Han besidder betydelige Kundskaber og nogen Finhed, ellers kunde han heller ikke være Minister. Fast bestemt paa ikke at sætte sin Popularitet paa Spil — han er yderst omhyggelig for sit Ry — vil han aldrig komme til at fejle berømmeligt, som Struensee, eller forstyrre Nationens stagnerende Tilstand ved Geniets Energi . . .

Som Helhed lader de Danske til at være yderst uvillige til Forandringer, og hvis Lykken kun bestaar i Troen paa den, er de Danske det lykkeligste Folk paa Jorden. Jeg har nemlig aldrig set nogen saa veltilfreds med sine Kaar som de. Og det skønt Klimaet lader til at være meget ubehageligt: Vejret er enten tørt og lummert eller koldt og fugtigt, og Luften har aldrig den skarpe og nervestyrkende Renhed, som i Norge hjælper en til at udholde det barske Vejrlig. Jeg har ikke hørt Indbyggerne her tale med Glæde om Vinteren, noget, der er Nordmændenes stadige Æmne, tvært imod lader de til at frygte dens ubehagelige Barskhed.

Voldene er fornøjelige og maa have været det endnu mere før Branden, da de spaserende ikke blev generede af de Støvskeer, som for Tiden ved det mindste Vind-

pust hvirvles op fra Ruinerne. Vejrmøllerne og de hyggelige Møllerhuse ved Siden af dem, saavel som Synet af de rummelige Kaserne for Soldaterne og Matroserne gør deres til, at denne Spaseretur bliver endnu mere fornøjelig. Udsigten over Landet frembyder ikke meget, der er værd at lægge Mærke til, udover dets Udstrækning og Opdyrkning. Men da Øjet altid elsker at dvæle ved grønne Flader, særlig naar man bor i en stor By, bør disse skyggefulde Spaseregange regnes blandt de Goder. Regeringen har skaffet Indbyggerne. Jeg holder mere af dem end af de kongelige Haver, der ogsaa er aabne for Publikum, fordi disse er sunkne til Bunds midt inde i Byen og ligesom samler dens Taager i sig.

Kanalerne, der gennemskærer Gaderne, er ligeledes bekvemme og gavnlige, men den Udsigt over Vandet, som Byen raader over, havde liden Interesse for mig, medens endnu Billedet af de forskellige maleriske og stejle Kyster, jeg havde set, var friskt i min Erindring. Alligevel maa de velhavende blandt Indbyggerne, der sjældent rejser udenlands, finde, at Havets Nærhed gør de Punkter, hvor de lægger deres Landsteder, meget mere tiltalende.

En af de bedste Gader i København¹⁾ er næsten fyldt af Hospitaler, Regeringen har opført, og jeg er sikker paa, at de er saa vel ordnede, som den Art Institutioner er i noget Land; men om Hospitaler og Fattiggaarde nogetsteds bliver ledet med tilstrækkelig Humanitet, har jeg hyppigt haft Grund til at tvivle.

Efteraaret er saa ualmindelig smukt, at jeg ikke har Lyst til at udsætte min Rejse til Hamborg meget længer, for at Vejret ikke pludselig skal slaa om og Vinterens kølige Forløbere holde mig fangen her, hvor

¹⁾ Amaliegade.

jeg nu intet andet har, der kan holde mig tilbage, end de Familiars Gæstfrihed, til hvem jeg havde Anbefalingsbreve. Jeg har logeret i et Hotel, der ligger paa en stor aaben Plads, hvor Tropperne eksercerer, og der holdes Torv.¹⁾ Mine Værelser er meget gode. Paa Grund af Ildebranden blev det sagt mig, at Regningen vilde blive stor; men da jeg lige nu betalte min Regning, fandt jeg Beløbet forholdsvis langt mindre end i Norge, skønt Middagene i enhver Henseende var bedre . . .

¹⁾ Kongens Nytorv. Efter Branden var Torvehandelen bleven forlagt hertil fra Gammeltorv og Nytorv.

SMAASTYKKER.

10.

Mekaniske Damehatte.

1. Ansøgning fra Modehandlerinde Louise Rasmussen til det kgl. General-Toldkammer og Kommercekollegium den 12. Nov. 1844.

Efter at jeg i længere Tid har opholdt mig i Udlandet, og navnlig i Paris, for at perfectionere mig i min Kunst og for at slutte fordelagtige Handelsforbindelser, agter jeg med det Første at aabne en velassorteret Modehandel.

Jeg optræder ved denne Lejlighed med en Gjenstand, der hidtil er ubekjendt her i Landet, og hvormed jeg troer at kunne afhjælpe et hidtil følt Savn, nemlig mekaniske Damehatte, der ere saaledes construerede, at den kostbareste og eleganteste Damehat, ved Hjælp af en egen i dens Indre anbragt Mechanisme, kan nedlægges i en flad Æske saaledes, at den med Lethed kan transporteres paa Reiser.

Det Høie Collegium vil imidlertid gunstigst indsee, hvor betydeligt og for min Virksomhed nedbøende et Tab jeg vilde lide, dersom Andre kunde eftergjøre eller benytte mine Ideer, da jeg kun med megen Anstrængelse og Bekostning har kunnet sætte mig ind i Fabricationen af de omtalte mekaniske Damehatte, hvis Fabrication jeg dertil smigrer mig med at have gjort fuldkomnere. Jeg tillader mig derfor underdanigst at ansøge det høie Generaltoldkammer og Commercekollegium om Patent paa i 5 à 10 Aar at maatte være eneberettiget til her i Landet at maatte forfærdige og under mit havende Firma at sælge mekaniske Dame-Reisehatte.

Til nærmere Oplysning tillader jeg mig underdanigst at vedlægge et Exemplar af den Mechanisme, der anbringes i bemeldte Hatte.

Underdanigst
Louise Rasmussen,
Vimmelskaftet Nr. 20.

2. Kommercekollegiet til Bestyrelsen for den polytekniske Læreanstalt d. 19. Nov. 1844.

I Anledning af vedlagte Ansøgning, hvori Louise Rasmussen her i Staden anholder om 5 à 10 Aars Eneret til at forfærdige og sælge de af hende anmeldte mekaniske Dame-Reisehatte, udbeder man sig herved tjenstligst Bestyrelsens behagelige Betænkning ved Bilagets og den hosfølgende Prøves Tilbagesendelse.

3. Betænkning fra den polytekniske Læreanstalt.

I Anledning af den hermed tilbagefølgende Ansøgning med Bilag, hvori Louise Rasmussen anholder om Eneret paa mekaniske Reise-Damehatte, har Bestyrelsen indhentet Erklæring fra Læreanstaltens Lærer i Technologie, Lector Wilkens, og undlader nu ikke at meddele, at det ikke er os bekendt, at man her har forfærdiget mekaniske Reise-Damehatte af saadan Construction som den, Ansøgerinden har fremsendt. Vi vide altsaa Intel at indvende imod, at der meddeles hende Eneret paa Forfærdigelsen af saadanne Hatte; hvad derimod angaar Indførelsen og Salget af fremmede Hatte af samme Construction, hvilket Ansøgerinden tilsigter forbudet, saa antage vi, at Eneretten ikke pleier at udstrækkes saavidt, og at den heller ikke vel burde udstrækkes til at indføre Gjenstandene endog fra det Sted, hvor de ere opfundne.

Bestyrelsen for den polytekniske Læreanstalt d. 9. Januar 1845.

H. C. Ørsted. W. Zeise. J. G. Forchhammer.
Ramus. G. Hummel.

4. Erklæring fra kgl. Fabrikdirektør Rawert til Kommercekollegiet.

Franskmanden Gibus's Opfindelse ved mekanisk Indretning at meddele Mandshatte den Egenskab at kunne sammenlægges, hvilket især paa Reiser maa er-

kjendes at være til stor Nytte, og siden igjen gives deres forrige Form, har givet Anledning til, at hans Landsmand Seguin har benyttet Ideen til noget lignende ved Damehatte, idet han af Staaifjedre har dannet et Skelet, som, naar det ved Hjælp af en Laas samles i Hattepullen, har den Form, Hatten skal have, men naar Laasen aabnes, hvorved Fjederkraften bringes i Hvile, igen antager dets flade Skikkelse og paa denne Maade kan lægges udbredt i en Koffert, og, naar forlanges, paany formes.

Modehandlerinden Jomfru Rasmussen her af Staden har i hermed tilbagefølgende Ansøgning anholdt om Eneret til i 5 til 10 Aar at forfærdige saadanne mekaniske Damehatte eller rigtigere, deres Skeletter. Direktoratet maa aldeles henholde sig til, hvad polytechnisk Læreanstalt har erklæret over samme Andragende.

Det kongelige Fabrik Direktorat d. 25. Januar 1845.

Rawert.

5. Kgl. Resolution af 5. Febr. 1845.

Vi ville allernaadigst have Modehandlerinde Louise Rasmussen her af Staden forundt Eneret til i 5 Aar i Vort Kongerige Danmark at forfærdige de af hende anmeldte mekaniske Damehatte, dog at hun inden 4 Uger efter at denne Vor Allerhøieste Resolution er hende comuniceret, har til Vort Generaltoldkammer og Commercekollegium at indsende tvende ligelydende af hende undertegnede Beskrivelser med Tegning over den af hende ommeldte Opfindelse, hvoraf det ene Exemplar vedhæftes Patentet, og det andet forbliver i bemeldte Vort Collegium, samt at hun inden et Aar fra Patentets Udfærdigelses Datum har at begynde med den ommeldte Fabrikation og senere dermed vedbliver.

Louise Rasmussen indsendte de forlangte Tegninger og Beskrivelser, som endnu opbevares i Kommercekollegiets Arkiv og giver nøjagtig Besked om, hvorledes

en saadan Hat skal laves. Om Opfindelsen slog an, og om der blev tjent Penge paa den, kan vi ikke oplyse. For Louise Rasmussen kunde dette ogsaa være ligegyldigt; faa Aar efter var hun Lensgrevinde af Dan-
ner og Frederik VII.s Gemalinde.

V. Chr.

11.

Medaille om Indfødsretten.

Ved V. B. JABLONSKY.

Loven om Indfødsretten, der publiceredes paa Kristian VII.s Fødselsdag d. 29. Januar 1776, vakte Opsigt og Glæde Landet over. Man var ikke forvænt med Hensyntagen overfor Landets egne Børn — tidligere Regeringer havde jo i rigt Maal begunstiget fremmede —, og denne Lovs Grundprincip var Danmark for de Danske. Ogsaa i København havde man Forstaaelse af dens Betydning og var taknemmelig for den. Allerede d. 9. Februar, altsaa kun en halv Snes Dage efter Lovens Kundgørelse, traadte de 32 Mænd sammen paa Raadhuset for at forhandle et af Overpræsident Braem stillet Forslag om at forherlige Begivenheden ved Prægning af en Medaille i Magistratens og de 32 Mænds Navn. Tanken vandt Bifald, men de 32 Mænd tog dog det Forbehold, »at Bekostningerne ikke overstige 20 Rdr. pro persona, saa og ønsker vi gierne, at Inskriptionen bliver paa Dansk«. Dette sidste Ønske blev, som det vil ses, ikke opfyldt.

Det overdroges Medaillør D. J. Adzer¹⁾ at skære et Stempel; derpaa prægedes i alt 163 Stkr. af Medaillen: 7 var af Guld og vejede hver c. 7½ Lod, 156 af Sølv, c. 5 Lod hver.

Den 23. Maj samledes de 32 Mænd og Magistraten paa Raadhuset, og der overrakte da hver især et Exemplar af Medaillen i Sølv. Resten udsendtes til Stats-

¹⁾ Daniel Jensen Adzer, 1731—1808, var født i København. Søn af en Smed og selv oprindelig Guldsmedsvend, men uddannede sig til Medaillør dels i Paris, dels i Rom. Han blev 1766 Medlem af Akademiet og døde 1808 i Fattigdom i sin Lejlighed paa Charlottenborg.

raadets Medlemmer samt til Cheferne ved Hoffet og Kollegierne.

De 7 Exemplarer i Guld var bestemte til Kongehusets Medlemmer og blev dem overrakt ved en Deputation, hvorom de 32 Mænds Protokol indeholder følgende Beretning:

Deputationen bestod af Overpræsidenten Gehejmeraad Braem, Konferensraad Borgmester Hersleb og Raadmand Storp paa Magistratens Vegne, og for de 32 Mænd deres Anden Formand Brygger Didrik Bechman og Notarius Grosserer Sönnichsen i Stedet for Første Formand Lorentzen, der paa Grund af Svaghed ikke kunde deltage.

»Den 17. Maj om Eftermiddagen Kl. 1 $\frac{1}{2}$ slet blev Audience ansagt, og mødte da forbemeldte hos Hr. Gehejmerraad Braem, hvorfra de samtlige i Følge kørte til Slottet og efter en kort Tids Ophold blev admmitteret, da Hr. Gehejmerraad Braem ved en kort Tale til Hans Majt., hvorudi han forestillede, i hvad Anledning og

hvem der havde bekostet Medaillen, een til hans Majt. allerunderdanigst overleverede, hvilken af Hans Majt. meget naadig blev modtaget, og derefter demitteret Deputationen. Fra Hans Majt. begav Deputationen sig til Hendes Majt. Dronning Juliane Marie, hvor Hans Excellence ligeledes ved en kort Tale overleverede en Medaille; Hendes Majestæt modtog samme og med særdeles naadige og rørende Udtryk forsikrede aldrig at ville glemme den af Magistraten og de To og Tredive Mænd ved denne Lejlighed mod Kongen og det kongelige Hus udviste udmærkede Hengivenhed.

Derfra begav Deputationen sig til Hans Kongelige Højhed Kronprins Friderich, og fra ham til Hans Kongelige Højhed Arveprins Friderich og Gemal, de Kongelige Prinsesser Lovisa Augusta og Charlotte, hvor

Hans Excellence til hver ved een kort Tale overleverede en Guld Medaille, der af dem alle meget naadig og med Taksigelse blev modtaget. Hvilket herved Protokollen tilføres til Erindring for Efterkommerne, at det kan vides, hvorledes er tilgaaet og passeret.«

Paa Forsiden af Medaillen findes Kristian VII.s Brystbillede »i romersk Dragt« og paa Bagsiden en latinsk Inskription, der i Oversættelse lyder saaledes:

Fædrelandets ophøjede fromme Fader vies, til Tak for den, Danske, Nordmænd og Holstenere ved Forordningen af 15. Jan. 1776 sikrede, Indfødsret, dette stedsevarende taknemmelige og ærefrygtsfulde Mindesmærke af Raadet og de udvalgte Borgere i København.

Hosstaaende Afbildning¹⁾ er gjort efter et Sølv-Exemplar i den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hvor der ogsaa findes et af de 7 Guld-Exemplarer, formentlig det, der blev overrakt Kongen og som ved at opbevares paa Kunstkammeret har undgaaet at gaa til Grunde ved Slotsbranden 1794.

¹⁾ En anden Medaille til Minde om Indfødsretten, ligeledes af Adzer, men forskellig fra den københavnske, er afbildet i «Danmarks Riges Historie» V, 403.

BIDRAG TIL DET GAMLE KØBENHAVNS TOPOGRAFI

AF

INGENIØRKAPITAIN H. U. RAMSING.

1. Præabsaloniske Spor.

VED Udgravningen af Grunden for Ejendommen »Centrum», Vestergade 10 og Studiestræde 19, fandt afdøde Lærer Rosenkjær en dyndfyldt Sænkning i Terrainet, som han har tydet som Landsbyen Havns Gadekær.¹⁾

I 1906 og 1907 har jeg haft Lejlighed til at undersøge Forholdene i de paa den modsatte Side af Vestergade liggende Ejendomme, nemlig Vestergade 13 (Matr. Nr. 45) og Vestergade 9, Kattesundet 3—7 samt Frederiksberggade 16—20 (Matr. Nr. 43, Del af 45, 31, 30 og 29). De Resultater, som jeg er kommen til, synes at frembyde en Del Interesse, navnlig naar de sammenholdes med Rosenkjærs ovennævnte lagtagelser.

Det oprindelige Terrain paa disse Grunde var højest ca. 20 Fod fra Vestergade paa Matr. Nr. 44's Østgrænse, hvor det laa i Kote 17,⁷ over daglig Vande, og faldt herfra ret jævnt til alle Sider. De observerede Koter (c: Højde i Fod over daglig Vande), ere indtegnede paa vedføjede Skitse. Maalene for Terrainet ere fremkomne ved at forøge Koten for den faste Lerbund med 1 Fod, svarende til det naturlige Muldlags Tykkelse. For den

¹⁾ Rosenkjær: Fra det underjord. Kbh. p. 36.

i det Følgende omtalte Rendes Vedkommende angiver Kotten den Dybde, hvortil den oprindelig er udgravet.

Nærmest Vestergade laa der et stærkt formuldet Kulturlag, som uden skarp Grænse gik over i den underliggende naturlige Muld; dets Maximumstykkelser, Mulden iberegnet, var 5 Fod, og det aftog jævnt mod Syd, indtil

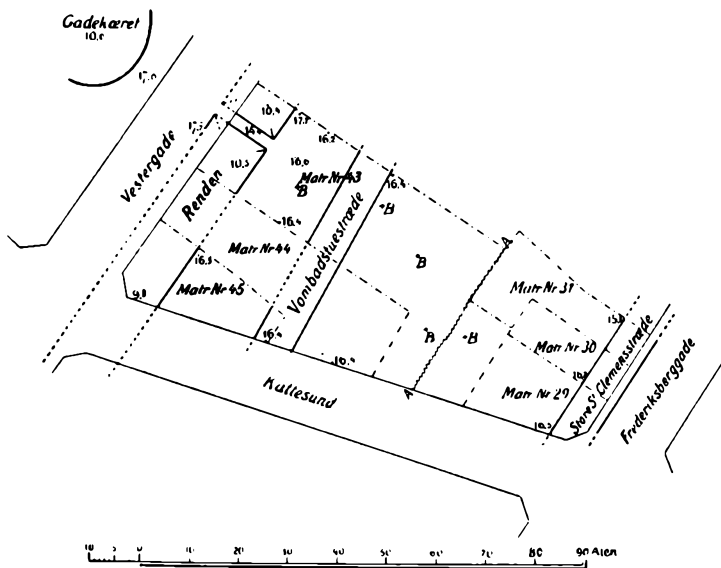

Fig. 1. Skitse af Udgravningerne i Vestergade.

det omtrent 120 Fod syd for Vestergade indskrænkedes til selve det 1 Fod tykke Muldlag. Dette Kulturlag indeholdt hist og her Spor af Kul og Aske i tynde, nærmest vandrette Lag, enkelte velbevarede Træstykker samt Gødning, men jeg kunde ikke finde Spor af Brugsgenstande, Lerskaar ell. lign. og absolut ingen Murstensskærver. Det lykkedes heller ikke at finde Spor af Træbygninger eller Klining fra Lerhuse. 3—4 Steder var der gravet indtil 6 Fod ned i det faste Ler, og Udgravningen var

atter fyldt med samme sorte muldagtige Masse som den, hvoraf Kulturlaget bestod; hyppigere, vel paa ca. 10 Steder, var Laget gennemgravet med lignende Lergrave, fyldte med Gødning eller Affald, iblandet Murstensskærver, og disse Gennemgravninger afveg ved deres Farve og Indhold tydeligt fra det stenfrie Lag.

Langs Vestergade løber der en kunstig udgravet Rende ca. 24 Fod bred for oven og 6 Fod dyb under det ældste Terrain. Dens Profil fremgaar iøvrigt af vedføjede Skitse (Fig. 2). Den var dyndfyldt, jævnlig med tydelig Lagdeling i det stenfrie Dynd. Paa Bunden laa der flere Steder Hyldegrene, hvis Bark og Marv endnu var vel bevaret. Paa et enkelt Sted i Matr. Nr. 43 var det faste Ler blevet staaende som en Dæmning, der gav Passage fra Gaden ind paa Grunden; Overfladen af Dæmningen, der var belagt med et Lag Hyldegrene, gjorde Indtryk af at være bleven stærkt gennemæltet, idet man kunde se ligesom Fodtrin, der havde ført Muld og Grenstumper ned i det vaade Ler. Renden fandtes saavel paa Matr. Nr. 43 som paa Nr. 45, og den fortsattes begge Steder ind over Nabogrunden med Fald imod Vest. Dens Bundkote paa Matr. Nr. 43 stemmer godt med den Dybde (Kote 10,0), som Rosenkjær har iagttaget lige overfor i Gadekæret, men der fandtes ikke paa de hidtil undersøgte Grunde nogen Forbindelse med dette tværs over Vestergade.

Tilkastningen af Renden er paabegyndt Øst fra. Man kunde paa Matr. Nr. 43 se, hvorledes der paa Nabogrunden Matr. Nr. 45 gentagne Gange er anvendt Ler som Fyld, thi vexlende Ler og Dyndstriber skraane fra denne Ejendom ned i den nærmeste Del af Renden paa Matr. Nr. 43's Grund (Fig. 2). Paa Matr. Nr. 43 og 45 synes Renden at være bleven tilfyldt samtidig, thi der er begge Steder i samme Niveau 8,5 Fod à 8,8 Fod under Gaden kastet et ca. 0,8 Fod tykt Lag af

Ris hen over hele dens Bredde. Risene ere sunkne lidt ned i Dyndet, og navnlig nærmest Vestergade er der over og imellem Risene fundet en Del haandstore Sten, iblandet røde Murstensskærver. Derefter har Renden staaet urørt nogen Tid, idet der ovenpaa Rislaget er aflejret en tommetyk Sandstribе. Da denne Sandstribе aflejres, synes Dannelsen af det stenfrie Lag paa Grunden ved Siden af Renden at være afsluttet, og det ligger da ca. 1,8 Fod over Sandstriben, eller med andre Ord, den dybere Rende var da omdannet til en bred, flad Lavning.

En Tid herefter lægges det første Kampestensfundament paa Grunden. De nederste Sten hvile paa Rendens Bund og umiddelbart paa det stenfrie Lag. De ere indgaaet i Fundamenterne for alle Bygninger paa Grunden lige til de senest nedrevne. Der var i Murværket enkelte Skifter af gamle røde Sten af uslemmet Ler, 9 cm. $\times$ 13 cm. $\times$ 28 cm.; de syntes dog ikke at sidde i det oprindelige Forbandt, men have været afbrudte og formurede paany. Fra det murstensfrie Kulturlags Overflade og opefter var der overalt i Grunden rigeligt med Mursten i Fylden.

Omtrent parallelt med Vestergade, paa begge Sider af Forlængelsen af Matr. Nr. 45's Sydgrænse, fandtes en ca. 12 Fod bred gammel Vej paa det Sted, hvor Vombadstuestræde har ligget. Vejen var kendelig derved, at Mulden var paafaldende haard at hakke op og lagdelt. De enkelte faa Tommer tykke Lag adskiltes ofte ved ganske tynde Sandstriber, hvert Lag repræsenterende et Vejbaneniveau, men der fandtes intet Tegn til Skærbelægning. Den nederste Vejbane sporedes i det stenfrie Kulturlag, ca. 0,8 Fod over den oprindelige Muld, og Vejen har følgelig været i Brug i største Delen af det Tidsrum, hvori det murstensfrie Lag er dannet. Dette fremgik ogsaa deraf, at kun en enkelt Lergrav med

murstensfri Fyld gik lidt ind under Strædet, som iøvrigt laa paa urørt Lerbund. Strædet har kun været brolagt en Gang, nemlig i det Niveau, hvori det laa ved Ildebranden 1728, og Brolægningen var endnu bevaret paa en stor Strækning ca. 3 Fod under Vestergades nuværende Niveau.

Tæt op til denne Brolægning fandtes der paa Syd-siden af Strædet paa den Ejendom, der i Matriklen af 1685 benævnedes Matr. Nr. 125, Resten af en lerklinet Bygning, hvis Lervæg, som bar tydelige Spor af de indæltede Straa, var bleven rødbrændt ved Branden. Man ser deraf, hvorlænge de gamle Lerhuse holdt sig trods alle Forordninger. Et Lerhus i Vombadstuestræde omtales i 1604¹⁾, men saadanne have altsaa existeret i dette Stræde endnu over 100 Aar efter den Tid.

Langs Frederiksberggade, paa det gamle Store St. Clemensstrædes Plads, fandtes paa det naturlige Muldlag en henimod 20 Fod bred Vejbane, dannet af et ved Vejmidten 0,5 Fod tykt Lag af nøddestore, til haandstore Strandsten, iblandet enkelte Benstumper o. l. Vejens Overflade laa omtrent i Kote 16,5; Mulden var under Vejbanen sammenpresset til ca. 0,5 Fods Tykkelse, og der fandtes ingen Lergrave under Vejen. Umiddelbart over Vejbanen fandtes der talrige Murstensbrokker i Fyldlaget, og man tør derfor antage, at Vejbanen er anlagt efter at Dannelsen af det murstensfrie Kulturlag var afsluttet. De øvre Vejbaner i Store St. Clemensstræde vare afgravede ved Lægningen af de nedrevne Bygningers Kældergulve i ca. 1—2 Fods Højde over Strandstensvejen, og denne var jævnlig afbrudt af Bygningernes Skillerum, som vare førte ned til det faste Ler, men idet Grundudgravningen for den Bygning, der skulde opføres, var ført 3 Fod ud i Frederiksberggade, kunde

¹⁾ K. D. II. p. 520.

man langs hele Façaden til denne Gade følge Yderkanten af Strandstenslaget som en sammenhængende 0,1—0,3 Fod tyk Stribe over Mulden.

Ved Udgravningen for de nye Bygningers Afløb til Kloaken i Vestergade fandtes Rendens nordlige Kant at ligge ca. 7 Fod. fra Façadelinien. Det naturlige Ler laa paa dette Sted i Kote 16,7; Terrainkoten er altsaa 17,7.

Den ældste Vejbane, hvori der fandtes nogle Knogler o. l. Affald, laa her 2 Fod over Leret; der var ingen Stenbelægning som i St. Clemensstræde, men muligvis har den Vejbane, som var samtidig med St. Clemensstrædes Stenlag, ligget højere oppe og er bleven forstyrret ved senere Nedgravninger. Der var murstensfri Fyld under den ældste Vejbane; over denne laa Fylden kun urørt i ca. 1 Fods Tykkelse; herfra og opefter vare Lagene forstyrrede i nyere Tid.

Karakteristiske vare de talrige Brønde, som fandtes overalt paa Byggepladsen. De fleste vare af forholdsvis ny Oprindelse; enkelte vare fyldte med Brandrester fra 1728; det syntes, at hver af de smaa Ejendomme langs Vombadstuestræde har haft sin Brønd, eller rettere i Tidens Løb flere, som have afløst hinanden. Enkelte Brønde syntes dog, at dømme efter den Tilstand, hvori deres Træbeklædning fandtes, og efter den ringe Højde, hvori de vare førte op igennem Fylden, at have en ret betydelig Ælde; disse Brøndes Dimensioner vare oftest paafaldende smaa, 2,5 à 4 Fod i Kvadrat; en af dem var rund, og en var sat med lodrette Planker. De ældste Brønde, mærkede med *B* paa Fig. 1, svarede til Matr. Nr. 125, 126, og 127 samt 222 (Matriklen af 1689).

Ved Undersøgelse af Jordbundsforholdene i Omegnen har jeg konstateret det murstensfrie Kulturlag i Studiestræde udfor Nr. 8 og 14; førstnævnte Sted var der ca. 3,5 Fod murstensfri Muld over Leret. Endvidere har jeg fundet det ved Grundudgravningen paa Frederiksberggade

Nr. 1 og langs med Mikkelpbryggersgades Vestsider samt Syd for den gamle St. Clemens Kirkegaard.

I Frederiksberggade 1 har jeg foreløbig haft Lejlighed til at undersøge den vestlige Del af Matr. Nr. 3 & 4 og et lille Stykke af Matr. Nr. 2. Leret ligget ved Gaden i Kote 11,9 Fod, og bagtil ved Grundens Sydgrænse i Kote 9,4 Fod; over det faste Ler fandtes et usædvanlig sort

Fig. 3. Flintflækker, fundne ved Udgravning i Frederiksberggade.

Muldlag, 1 Fod tykt. Spredt omkring i dette Lag fandtes der talrige Flintflækker og Brudstykker af Flintredskaber. En Pilespids fandtes saaledes paa Matr. Nr. 2, tæt op ad Gaardens Sydgrænse, og 3 Flækker laa i Muldfylden i en lille Lergrav, der var ca. 8 Fod bred, 3 Fod dyb, og som laa 24 Fod fra Frederiksberggade i Grænselinien til Nr. 3. Der fandtes ialt ca. 60 Stkr. Flintsager; det langt overvejende Tal laa i det naturlige Muldlag; ganske enkelte Flækker havde forvildet sig op i de højere Lag af Fylden. En Prøve af de fundne

Sager, der viser en enkelt Dags Fund, er gengivet i hostaende Billede (Fig. 3). Utvivlsomt har Fylden indeholdt langt flere Flintsager end de fundne, men det ligger i Sagens Natur, at Arbejderne ved en almindelig Grundudgravning kun kunne ofre en meget begrænset Tid paa en Gennemøgning af den Fyld, de opgrave.

Nationalmusæet, til hvilket de fundne Sager ere afgivne, og som har udbetalt Arbejderne en rundelig Douceur, har udtalt, at de repræsentere det første Bopladsfund fra københavnsk Grund, og det fører altsaa Byens første Bebyggelse saare langt tilbage i Tiden. Om Bebyggelsen har været kontinuerlig fra Stenalderen til den historiske Tid, er selvfølgelig et aabent Spørgsmaal.

Ovenpaa det oprindelige Muldlag med Stenaldersagerne fandtes et murstensfrit Lag af samme Beskaffenhed, som det i Vestergade-Kattesundet fundne; det var her kun 3,5 Fod tykt, det naturlige Muldlag medregnet, og det var paa mange Steder forstyrret ved senere Gennemgravninger for Vandrender eller Brønde, men strakte sig forøvrigt over hele Grunden og ud over dens Grænser til alle fire Sider.

I den murstensfrie Fyld fandtes der parallelt med Frederiksberggade 7 Stkr. 3—4 Fod lange Pæle, dannede af 0,8 Fod tykke og uafbarkede Grene, tilspidsede og svedne i den nederste Ende, som stode med lidt uregelmæssige Mellemlum i en 8 Fod lang Række, omtrent parallelt med Gadelinien; Pælespidserne naaede ned til Leret. Langs Pælerækken laa der enkelte Kampesten og vinkelret paa den, ved dens østlige Afslutning, fandtes en regelmæssig 10 Fod lang Række Sten, ca. 0,8 Fod i Diameter og 0,5 Fod tykke, der laa tæt sammen som Grundstenene i et Hus. Indenfor Pælene og Stenrækken fandtes et 0,8 Fod tykt Lerlag med iblandede Flintknolde, som mindede om et Gulv. Lerlagets Overflade laa i en Kote

12,8 i det murstensfrie Muldlag, der ogsaa fortsatte sig over Gulvet indtil Kote 13,5. Hvis dette er Resterne af et lille Hus, maa det have hidrørt fra en tidlig Periode i det murstensfrie Lags Aflejring. Der fandtes kun det ene Hjørne, idet Laget nærmere mod Gaden var afbrudt af nyere Fundamenter og af en meget gammel Brønd, 3,5 Fod i Kvadrat, der var bygget af lodret nedrammede, forneden kileformet tilhuggede Egeplanker, 6 i hver Side, som vare afstivede ved 3 Brøndrammer af 6,5 × 11 cm. Egetræs Tømmer, samlede med Blad og Trænagle. Afstanden mellem Rammerne var omtrent 3 Fod, og Brønden var ført ned til Kote 3,0; dens Planker vare bortraadnede foroven omtrent i Kote 13,0. Umiddelbart ved Frederiksberggade, i Grænselinien til Nr. 3, fandt jeg i Kote 12,0 en 0,3 Fod tyk Lerstribе, der ligesom den før omtalte kunde minde om Hjørnet af et Lergulv.

Overfladen af den murstensfrie Muld ligger omtrent i samme Højde som det naturlige Terrain, hvorpaa Store St. Clemensstræde er konstateret i den foregaaende Beskrivelse, og den murstensfrie Fyld har altsaa hævet Bakkeskraaningens Syd for denne Gade op til dens Niveau.

Ved de senere Aars Udgravninger paa Frederiksberggades sydlige Side, nær Raadhuspladsen og paa Paladshotellets Grund er det lykkedes at faa løst forskellige Spørgsmaal vedrørende St. Clemens Kirkes Topografi, som hidtil havde været ret dunkle.

De Udgravninger, hvorom nøjere Optegnelser foreligge, falde i to Afsnit, nemlig Undersøgelsen af Frederiksberggade Nr. 25 (Matr. Nr. 15) og af Paladshotellets Grund (Matr. Nr. 63—68 og 96—100). Den første Undersøgelse foretog jeg sammen med Lærer Rosenkjær, hvis Indberetning til Nationalmusæet¹⁾ dette

¹⁾ Rosenkjærs Indberetning af 6. Juli 1906 i Nat. Mus. II. Afd.s Arkiv.

velvilligt har stillet til min Disposition; den anden har jeg foretaget alene.

Matr. Nr. 15 udgør helt og holdent en Del af den gamle St. Clemens Kirkegaard. Ved Gaden ligger Leret i Kote 15,5 med 1 Fod Muld over; Terrainet falder jævnt imod Grundens Sydgrænse.

Rosenkjær skriver i sin Indberetning følgende:

»Fra Frederiksberggade kom der 30 Fod fra Nr. 27 et ret svært Granitfundament, som løber skraat ind i Grunden; det gik ret i Øst og Vest. Det endte i en stor Hob Sten, hvorfra der igen gik et regelmæssigt Fundament ret mod Nord. Der var 14 Fod mellem de Steder, hvor disse to Fundamenter skar Gadelinien. Frederiksberggade afviger nu omtrent 22° fra Vest mod Syd.

Grundstenene laa i Muldlaget, som dog delvis har været gravet bort, da Stenene blev lagt. Mellen Stenene i den vest-østlige Række stod med ca. 4 Fods Afstand 3 svære Egepæle, rammede lidt ned i Leret. De have raget godt 1 Fod op over Muldlaget, og de vare flade foroven. De vare aabenbart ældre end Granitfundamenterne, saa de have sikkert baaret en ældre Træbygning. Paa Stenfundamentet har der været opført Murværk af Munkesten. Dette Murværk er senere bleven brækket ned og alle brugelige Mursten borttaget. Der fandtes nu kun smaa Brokker paa og ved Fundamentet og da særlig inde i det Rum, det har omgivet. Murstensbrokkerne vare af Moræneler af tarvelig Forarbejdning, og de vare omkring 5 Tm. brede og 3,5 Tm. tykke. Der var flere Stykker af Figursten i Kløverbladsform, de have ikke været formede, men skaarne til. Tagstenstykkerne vare ogsaa af Munkesten. I det Hjørne, som har staaet ind i Grunden, var der ikke Spor af Gulv at finde. Rummet har været gravet ud omtrent til Kote

12, saa dets Bund har ligget omtrent $4\frac{1}{2}$ Fod under det naturlige Jordsmon udenfor Huset.«

Rosenkjær antager, sikkert med Rette, dette Fundament for at være det sydøstlige Hjørne af St. Clemens Kirke og anfører, at der ikke fandtes Spor af det tilsvarende nordvestlige ved Udgravningen for Hotel Bristol, saaledes at Kirken altsaa ikke har strakt sig saa langt.

Dr. O. Nielsen anfører¹⁾ som en Formodning, at St. Clemens Kirke strakte sig lige til Vester Vold; denne Antagelse er altsaa ikke bleven bekræftet, og den stemmer forøvrigt ikke med den samme Steds anførte Betretning om, at der 1873—74 ved Kloakarbejder er fundet svære Fundamenter i Gaden fra Nr. 27 og østefter. St. Clemens Kirke har højst været 100 Fod lang. De forefundne svære Egeblokke have utvivlsomt været Underlaget for et Bulhus, og der findes jo ogsaa i bevarede Dokumenter flere Vidnesbyrd om, at saadanne har været i Brug i København i tidlig Tid. Lignende Underlag ere undertiden fundne i Grunde imellem Vimmelskaftet og Stranden, uden at man dog den Gang har været paa det Rene med deres Oprindelse, og de ere konstaterede i Randers af Dr. Niels Bay. Deres Tilstedeværelse i Kirke-ruinen er af Rosenkjær opfattet som et Bevis for denne Kirkes høje Ælde, og jeg skal i det Følgende nævne flere Omstændigheder, som pege i samme Retning.

Nærmest ved Kirkefundamentet i et ca. 15 Fod bredt Bælte fandtes der nogle Rækker Grave, anlagte ca. 1,5 Fod ned i Leret, som laa urørte siden deres Anlæg, men alle fjærnere Grave vare benyttede gentagne Gange, og Skeletdelene laa her oftest i forvirret Blanding. En enkelt Grav var beklædt med en 0,5 Fod høj Ramme

¹⁾ O. Nielsen: K. H. og B. I. p. 160.

af Fyrrebrædder uden Bund eller Laag, en anden var sat [med Mursten med særlig Indsnævring ved Hovedet og tildækket med 3 flade Sten, men iøvrigt fandtes der intet Steds Spor af Ligkister.

Paa Hotel Metropols Grund fandt man ligeledes

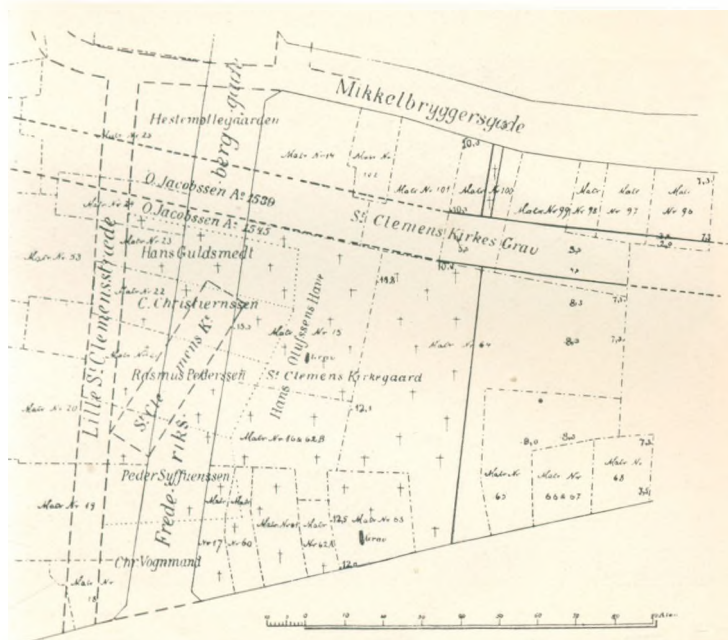

Fig. 4. Grundplan af Terrænet omkring Sct. Clemens Kirkegaard.

overalt Begravelser, men en nøjere Beretning om denne Udgravning foreligger der ikke.

Ved Udgravningen af Paladshotellets Grund har det vist sig, at det faste Ler falder fra omtrent Kote 11,0 ved Nordgrænsen til Kote 6,3 ved Sydgrænsen af Matr. Nr. 64. De nøjagtige Koter fremgaar af vedføjede Grundplan (Fig. 4), hvor Lerkoterne ere forøgede med 1 Fod svarende til Muldlagets Tykkelse.

Mod Vest gik St. Clemens Kirkegaard til Voldgaden,

mod Syd begrænsedes den af en Linie, der omtrent ligger 125 Fod syd for Frederiksberggade, og som er næsten parallel med det gamle Lille St. Clemensstræde. Mod Øst strakte Kirkegaarden sig til en Linie i Forlængelsen af Grænsen mellem Matr. Nr. 14 og 15, og langs Kirkegaarden løber her en ca. 26 Fod bred og 5 Fod dyb

Dr. phil. M. Mackeprang fot.

Fig. 5. Middelalderlig Grav paa St. Clemens Kirkegaard.
(Matr. Nr. 15.)

Rende, som fortsættes tværs over hele Grunden og ind over Matr. Nr. 14 og 69. Nederst ved Rendens Bund fandtes et med Tagrør og andre Planterødder opfyldt, 1 Fod tykt Dyndlag; derefter fulgte ca. 2 Fod murstensfri og gødningsagtig Fyld. I de øverste 3 Fod af Renden fandtes talrige røde Murbrokker. Rendens Dimensioner stemme i Hovedsagen med Vestergades Rende, og den har det samme ejendommelige buede Profil som denne.

Det er utvivlsomt den samme Rende, der som en

Lavning strækker sig ind over Lavendelstræde 15, hvor Rosenkjær øverst i den tørveagtige Fyld fandt et Par Benskøjter, dannede af Mellemhaandsben af en Hest af lille Race.¹⁾

Kirkegaarden strækker sig kun paa et eneste Sted paa Matr. Nr. 100 ud over Renden indtil Mikkelpbryggers-

Dr. phil. M. Mæckeprang fot.

Fig. 6. Middelalderlig Grav paa St. Clemens Kirkegaard.
(Matr. Nr. 63).

gade; der fandtes her i en enkelt Række 5 eller 6 Grave, i hvilke Ligene som overalt paa Kirkegaarden laa med Hovedet mod Vest. Disse Grave have formentlig ligget ved en Indgangsvej til Kirkegaarden.

Alle Lig paa Paladshotellets Grund vare ligesom paa Matr. Nr. 15 nedlagte uden Kiste; kun en eneste Grav var dannet af en Murstensramme, overdækket ved

¹⁾ Fra d. u. K. p. 7 og 16.

tagformet sammenstillede Mursten, spidst afhugne i Tagryggen, saaledes at de støttede hinanden bedre. Denne Grav, der i Følge sin Form maa tilhøre det 13de Aarhundrede, laa i den tredie Række fra Voldgaden, og Kirkegaarden har altsaa paa et meget tidligt Tidspunkt naaet saa langt bort fra Kirkebygningen, hvilket ogsaa taler for at tillægge St. Clemens Kirken en høj Ælde.

Endnu et Fingerpeg i denne Retning er det, at Grunden saavel Syd for Kirkegaarden som Øst for Renden langs Mikkalbryggersgade er fri for Murstensskærver indtil 1,5 à 2 Fod over det faste Ler overalt, hvor Lagene ligge uforstyrrede ved senere lokale Gennemgravninger. I det sydøstlige Hjørne af Matr. Nr. 64 fandtes talrige Lergrave med murstensfri Fyld op imod Renden. Lige overfor paa Matr. Nr. 97 fandtes paa det naturlige Muldlag et ca. 0,8 Fod tykt Lerlag, som mindede om et Gulv i en lille Bygning. Den ældste Jordvej i Mikkalbryggersgade ligger 1,8 Fod over Leret, og først i den næste Vejbane, 1,8 Fod over Leret findes enkelte Murstensskærver.

Ved Vester Voldgade (Raadhuspladsen) ligger Overfladen af den ældste Vejbane 20 Tm. over Leret; den bestaar ligesom i St. Clemensstræde af et 0,4 Tm. tykt Lag, væsentlig dannet af Strandsten; der er iblandet enkelte Murstensbrokker i selve Vejmateriallet, paafaldende nok navnlig i dets underste Lag, men under Vejbanen findes derimod ingen Mursten i Fylden. Over Vejbanen ligger først et 0,4 Fod tykt Lag haard, sort Muld, derpaa følger en Blanding af Husaffald, f. Eks. Ben, Tænder af forskellige Dyr, navnlig Svin, Kulstykker og Murstensbrokker. Vejbanen var kun synlig paa en Strækning af 25—30 Fod fra Hotel Metropol mod Syd. Derefter trækker den sig bort fra den nuværende Façadelinie, øjensynlig følgende den ældre buede Linie, der kendes fra de gamle Matrikulkort.

Paa vedføjede Fotografi (Fig. 7), der er taget tæt ved Grundens N.V. Hjørne, ses Vejbanen som en Stribe over den sorte Muld.

Længere mod Syd har Rosenkjær konstateret denne Vejs Fortsættelse udfor Nr. 69; paa dette Sted, hvor den naturlige Jordbund maa have været blødere, var Vejen fæstnet ved Hjælp af Risværk.¹⁾

Dr. phil. M. Mackeprang fot.

Fig. 7. Vejbane i Udgravningen ved Vester Voldgade.

Et murstensfrit Kulturlag har jeg hidtil kun forefundet paa de ovenfor beskrevne Lokalteter; ellers er det en Regel, at Indblandingen af Murstensskærver i Fylden strækker sig lige ned til det faste Ler eller paa de oprindelig lavtliggende Grunde langs Stranden i det mindste til den naturlige Engtørv, idet disse Steder overhovedet

¹⁾ Fra d. u K. p. 17.

ikke har været bebyggelige, førend Englaget var bedækket med en Opfyldning, som har bevaret det i Hovedsagen urørt.

Blandt de Grunde, hvor det murstensfrie Lag mangler, kan nævnes Studiestræde Nr. 3 og Nr. 34—40, Vestervoldgade Nr. 1, St. Pederstræde Nr. 34—36, Raadhuspladsen Nr. 39, Vestergade Nr. 28—32, Larsbjørnsstræde Nr. 7 under Baghuset, Nørregade Nr. 5—7 og Nr. 21—25, Gammel Torv Nr. 10—12, samt alle Grundene paa Farvergades Nordside.

Rosenkjær har dog paavist, at der i Grundene Gammel Torv Nr. 10—12, Nørregade Nr. 5—7 og Nr. 23, under selve denne Gade paa Strækningen fra Bispegaarden til Gammel Torv samt i Dyrkøb findes Lergrave, hvis Fyld er fri for Murstensskærver. Rosenkjær formente og sikkert med Rette, at disse Lergrave have ligget i Nærheden af Bygninger, hvis Vægge ere klinede af den udgravede Ler, og deres Beliggenhed skulde alt-saa omtrent give en Ramme for Beboelsen paa det Tidspunkt, da de bleve gravede. De skelnes let fra de store Teglværksgrave, som ere paaviste f. Ex. paa Hotel Bristols Grund, i St. Pederstræde Nr. 34—36 og i Vestervoldgade Nr. 1.

Som et Resultat af de hidtil gjorte lagttagelser maa det antages, at der i tidlig Tid har ligget en Bebyggelse af lerklinede Huse rundt omkring Gadekæret og i Omegnen af St. Clemens Kirke.

Selve Gadekæret er rimeligvis et Jordfaldshul af lignende Art som »Holger Danskes Briller« og de andre Smaadamme paa Fællederne; Rosenkjærs Antagelse, at det har strakt sig over under Nr. 12 i Studiestræde, er dog ikke rigtig, thi Leret findes i selve Gaden udfor Nr. 14 i Kote 18,⁵ og udfor Nr. 8 i Kote 18,⁶, medens Gadekærets Bund omtrent ligger i Kote 10. Renden langs selve Vestergade findes intet Steds omtalt i de bevarede

Dokumenter; den fandtes ikke ved Udgravningen af Hotel Bristols Grund og er altsaa ikke fortsat saa langt mod Vest. Det er da uden Tvivl dens Fortsættelse, der er omtalt i Byens Regnskaber fra første Halvdel af det 16de Aarhundrede, hvorefter Lauritz Andersen Smed i 1527 købte en Gaard ved Renden paa Vestergades Sydside og Morten Smed i 1541 købte et Stykke af Renden og satte sin Gavl derpaa. En nøjere Undersøgelse af disse Ejendommes Beliggenhed viser, at de vare de to vestligste af St. Lucii Alters 4 Gaarde, som laa paa Sydsiden af Gaden fra Hjørnet af Antikstræde mod Vest¹⁾, og Renden blev inddraget i den vestlige Gaards Areal. Rime­ligvis har denne Gaard ligget i nuværende Vestergade 27.

Er denne Antagelse rigtig, da bliver Renden langs St. Clemens Kirkegaard en Fortsættelse af Vestergades Rende. St. Clemens Renden er omtalt to Gange i de bevarede Aktstykker, første Gang i Jordebogen fra ca. 1375²⁾, hvor der nævnes en Jord tilhørende Peder Aages­søn »prope fossam ecclesie Sancti Clementis«, altsaa for­modentlig i Mikkalbryggersgade eller i Lavendelstræde. Anden Gang, Renden er nævnt, er i 1539, da Møller Oluf Jakobsen købte en Jord, »som tilforn var Byens Rende«³⁾, og senere i 1545 et Stykke af St. Clemens Kirkegaard, liggende vesten for hans Gaard og udenfor den anden Jord, som han købte i 1539. I de følgende Aar fandt flere Bortsalg Sted af St. Clemens Kirkegaards Jord. Saaledes tilkøbte Professor Hans Guldsmid⁴⁾, der var bleven Ejer af Oluf Jakobsens Gaard, Hestemølle­gaarden, sig i 1577 endnu et Stykke Jord mod Vest, saaledes at han blev Nabo til Christiern Christiernsen. Vest for ham havde Byfoged Rasmus Pedersen købt sig en Ejendom af Kirkegaardens Jord, og hans Nabo var

¹⁾ K. D. I p. 338, 349, 529—30 samt K. D. VI. p. 20, 22. ²⁾ K. D. I. p. 109. ³⁾ K. D. I. p. 346, 347. ⁴⁾ K. D. I. p. 354, 355.

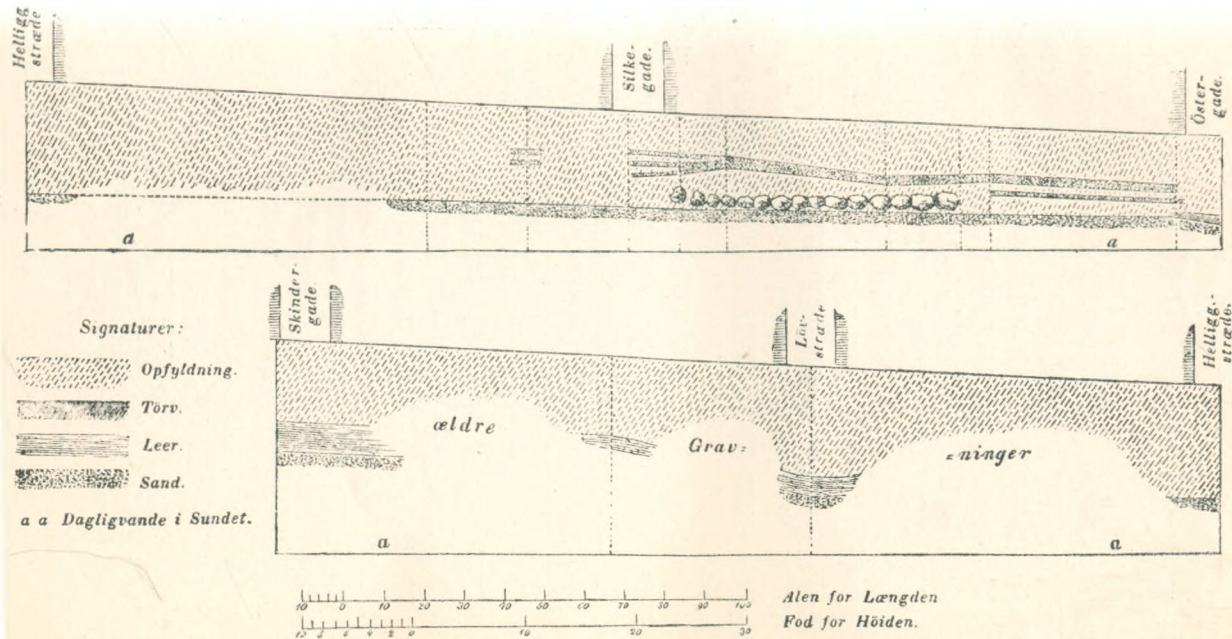

Fig. 8. Profil af Udgravningerne i Købmagergade. Efter Løjtnant Fritz's Tegning.

atter Raadmand Peder Syffuensen, som i 1568 købte det Stykke af Kirkegaarden, hvorpaa den resterende Part af St. Clemens Kirke stod.

Alle disse Grunde laa paa Lille St. Clemensstrædes Sydside. Vest for Raadmand Syffuensens Jord laa atter Vognmand Christen Jensens Gaard og de Husarmes Jord¹⁾, begge ud til Voldgaden; den Del af Kirkegaarden, som laa Syd for Grundene langs Lille St. Clemensstræde, blev solgt til Borgmester Hans Olufsen²⁾, som her anlagde en stor Have.

Efter at St. Clemens Kirkes og Rendens Beliggenhed nu ere bestemte, kan det fastslaas, at Hestemøllegaarden var Hjørnegrunden imellem Mikkalbryggersgade og Lille St. Clemensstræde og svarede delvis til nuværende Nr. 28 (Matr. Nr. 25) i Frederiksberggade; Mikkalbryggers Gade hed oprindelig Hestemøllegade efter denne Gaard; den fik sit nuværende Navn, efter at Mikkal Brygger i den sidste Fjerdedel af det 16. Aarhundrede havde købt Pernille Bryggers Gaard mellem Gaden og Renden af Hans Guldsmid³⁾. Af Christiern Christiernsens og Rasmus Pedersens Grunde er en Del af de oprindelige Grænser endnu bevarede henholdsvis i Frederiksberggade Nr. 34 (Matr. Nr. 22) og Nr. 36 (Matr. Nr. 21); iøvrigt er den oprindelige Udlægning af Grunden bleven forandret meget ved Lille St. Clemensstrædes Nedlæggelse og Frederiksberggades Anlæg efter 1728.

Borgmester Hans Olufsens Haves Grund er delvis bevaret til vore Dage i det store Matr. Nr. 64. St. Clemens Rende er først sent bleven helt tilkastet, hvilket kan ses deraf, at dens Fyld i de øverste Lag er saa stærkt blandet med Murbrokker. Den dannede i det 16de og 17de Aarhundrede en Gyde, kaldet Smekkenborg imellem Lille St. Clemens Stræde og Lavendel-

¹⁾ K. D. I. p. 538. ²⁾ K. D. I. p. 353. ³⁾ K. D. I. p. 513.

stræde. Geddes Kvarterkort af 1756 vise endnu Rendens Areal som ubebygget Grund.

Medens de i det foregaaende beskrevne Forekomster af murstensfri Muld alle stamme fra den vestlige Del af den gamle By, er det ganske ejendommeligt, at den eneste lagttagelse af denne Art, som hidtil har foreligget i Literaturen, ikke skriver sig fra denne Egn, men derimod fra den ældste Bys andet Brændpunkt, Grundene ved Nikolaj Kirke.

Her omtaler Løjtnant S. Fritz¹⁾, der i 1862 foretog nogle Jordbundsundersøgelser ved et Kloakanlæg i Købmagergade, at der paa en Strækning af 70 Alen mellem Østergade og Silkegade fandtes en enkelt Række store Sten. Paa den Strækning, der var Østergade nærmest, laa Stenene tæt sammen, alene med en flad Side opad, saaledes at deres Overflade laa i Kote 5. De næste 12 Fod nærmest Silkegade bestod af mindre Sten, lagte med ca. 1 Fods Afstand og med Overfladen i Kote 6. Nærmest Østergade naaede Stenene ned i det faste Ler, som ligger i Kote 2,25 à 3,0 Fod. Højere oppe mod Silkegade, hvor Leret ligger i Kote 4,0 Fod, var der muldagtig Fyld under Stenene. Alle Sten vare afstivede ved en Pakning af mindre Sten. »I Opfyldningen, der laa over, ved Siden af og tildels ind under denne Række Stene, fandtes ingen Murbrokker, hvorimod den sorte Masse indeholdt Indblandinger af Læderstumper og navnlig en Mængde Knogler omkring de øverste Sten.« Fritz angiver ingen Maal for dette Fyldlags Tykkelse, men det ses let, at det ved Østergade maa anslaaes til 2 à 2,75 Fod, det naturlige Muldrag indbefattet.

Fritz nærer den mærkelige Anskuelse, at denne Stensætning stammer fra en Tid, da Kystlinien laa

¹⁾ Kvartalsberetning for Industriforeningen i København 1862, p. 65 fig.

højere end i vore Dage. Han antager derfor, at Leret er en hævet Søbund, og at Stensætningen er en Landingsbro, skønt en gammel Vejbane, som han omtaler at have fundet tæt derved paa Amagertorv, taler tydeligt imod hans Hypotese. Rimeligvis er Stensætningen Fundamenter for en Række Bulhuse og svarer til de svære Pæle i St. Clemens Kirke; Fyldlaget bliver da et Affaldslag fra Bulhusenes Beboere. Naar man her har anvendt Sten og ikke Træ som Underlag, kan dette meget naturlig skyldes det lave Terrain, der var meget udsat for at oversvømmes ved Højvande. Stenene hævdede Husets Gulv til Kote 5, altsaa saa højt, at de netop vilde gaa fri for Vandet.

Den Bebyggelse, som dette Kulturlag bærer Vidne om, kan næppe have strakt sig ret langt. I Købmagergade Nr. 26 har Rosenkjær nemlig fundet Murbrokker i selve Muldlaget¹⁾, og i Pilestræde Nr. 11 har jeg selv konstateret middelalderlige Bygningsrester, funderede paa den naturlige Muld. I Læderstræde Nr. 11 ligger Risvejen, der fører mod Absalons Borg²⁾, og som altsaa stammer fra hans Tid, paa det uopfyldte naturlige Terrain, og det samme gælder de af Rosenkjær paaviste middelalderlige Bygningsrester i Grundene Vimmelskafte Nr. 23, 43 og 22—24³⁾.

Der er desuagtet et Forhold, som kunde pege paa en tidlig Bebyggelse i denne Egn. Medens Sognegrænserne imellem Byens ældste fire Sogne ellers fulgte Hovedgaderne, var der for Nikolaj Sogns Vedkommende en Afbigelse. Sognets Grænse mod Frue Sogn gik langs Købmagergade, saaledes at denne Gades Østside tilhørte Nikolaj Sogn. Paa Vestsiden hørte Bebyggelsen til Frue Sogn indtil omtrent ved Walkendorffsgade; her bøjede Sognegrænsen bort fra Købmagergade, saaledes at Kar-

¹⁾ Fra d. u. K. p. 77. ²⁾ Fra d. u. K. p. 7. ³⁾ Fra d. u. K. p. 8, 11.

reen mellem Walkendorffsgade og Amagertorv helt eller delvis hørte til Nikolaj Sogn¹⁾; den afskar, formodentlig ogsaa den lille Bebyggelse paa det vestlige Hjørne af Niels Hemmingsens Gade og Amagertorv og gik derefter mellem Amagertorv Nr. 27 og 29 ned til Stranden. Paa dette sidstnævnte Sted dannede en Rende Grænsen imellem Frue og Nikolaj Sogn. Amagertorv Nr. 27, den vestligste Gaard i Nikolaj Sogn, tilhørte i Aarene 1455—69 Raadmand Bernt Hakenberg²⁾. Grunden til Nabogaarden Nr. 29, den østligste i Frue Sogn, tilhørte Møntmester Henrik Dringenberg; i 1468 lagdes Renden imellem de to Ejendomme til Dringenbergs Gaard³⁾, og senere tilkøbtes i 1477 og 1485 andre omliggende Grunde i Vor Frue Sogn.

Denne ejendommelige Begrænsning af Nikolaj Sogn kunde vel tænkes at skyldes en ældre Bebyggelse langs Amagertorvs Nordside. Sognets Jord har da iøvrigt strakt sig mod Vest til Renden. Rosenkjær har gjort opmærksom paa, at den uforstyrrede Engtørv, der fandtes paa Købmagergade Nr. 4's Grund, netop peger paa en tidlig Bebyggelse, der har hindret Engens Opdyrkning.⁴⁾

Forøvrigt er det værd at bemærke, at i 1464 rejste Kirkeværgen og Sognemænd i St. Nikolaj Sogn Indsigelser imod den absaloniske Tiendeordning og krævede, at Fisketienden skulde tilfalde Sognekirken i Stedet for Kapitlet⁵⁾. Det lykkedes dem ikke at sætte deres Krav igennem, men alene den Omstændighed, at Sagen blev rejst, kunde vel tyde paa, at de kæmpede for en tabt

¹⁾ K. D. II p. 174, p. 207, p. 218, p. 263—64, K. D. IV. p. 297.

²⁾ K. D. IV p. 130 ffg.

³⁾ K. D. IV p. 102 jfr. K. D. I p. 203, K. D. II p. 130, 150, 158. K. D. II p. 192.

⁴⁾ Fra d. u. K. p. 77.

⁵⁾ K. D. IV p. 79.

Rettighed, og derfor give os en Formodning om, at St. Nikolaj Kirke er ældre end Vor Frue.

Den regelmæssige og udstrakte Aflejring af den murstensfrie Fyld og den Hyppighed, hvormed Murstensskærver iøvrigt forekommer ikke alene i Fyldlagene, men ogsaa i de gødningsfyldte Lergrave o. l. lokale Nedgravninger i den faste Bund, gør det ganske utvivlsomt, at de murstensfrie Lag stamme fra en Befolkning, der ikke kendte Murstenenes Brug. Vi vide nu, at Murstene blev indførte her til Byen netop paa Absalons Tid, idet han bl. a. benyttede dem paa sin Borg paa Strandholmen, Saxos »*insula maritima*«, og disse Kulturlag skrive sig altsaa fra den Bebyggelse, som fandtes i Havn inden Absalons Tid.

Naar man fremdeles vil spørge om de murstensfrie Fyldlags Ælde, bliver man foreløbig Svaret skyldig, men saa meget synes dog rimeligt, at Laget omkring Gadekæret er ældst; thi det er langt mægtigere og udbredt over et langt større Areal end Aflejringen ved Købmagergade. Det ældste Havn synes derfor at maatte søges ved Vestergade. Da Kulturlaget ved Gadekæret er tykkere end omkring St. Clemens Kirke, kunde det maaske ogsaa være rimeligt at antage, at Havns første Bebyggelse er ældre end Anlæget af Kirken.

Iøvrigt maa det dog erindres, at selv om man vil anerkende det murstensfrie Kulturlag som præabsalonisk, er det dog ikke dermed givet, at Byens Udstrækning ved Midten af det 12. Aarhundrede netop har været indskrænket til det snævre Omraade, hvor dette Lag er paavist, thi Dannelsen af et saadant Kulturlag tager en vis Tid, og et tyndt Lag vil hurtigt forsvinde i senere Tiders skærveblandede Fyld.

Den Omstændighed, at der findes en præabsalonisk Aflejring omkring St. Clemens Kirke og ikke omkring Vor Frue eller St. Peders er vel i Grunden et ret tyde-

ligt Fingerpeg paa, at den Trækirke, der stod paa de svære Egepæle i St. Clemens Kirkes Fundament, er Byens ældste, ældre end Vor Frue.

Ret beset tyde ogsaa de bevarede Dokumenter herpaa. Thi naar det paa Absalons Tid var nødvendigt at træffe særlig Overenskomst om, at Frue Kirke skulde oppebære den Part af Sogdenes Tiende, som Sognemændene ellers plejede at nyde godt af til Kirkernes Vedligeholdelse, var Grunden vel netop, at man derved berøvede de allerede eksisterende Kirker deres gamle Ret. St. Clemens Sognemænds Optræden i Striden 1473, der ganske svarer til St. Nikolaj Sognemænds Strid i 1464, siger egentlig det samme; thi de bestred ikke, at Tiendeoverenskomsten var indgaaet, men de krævede deres Ret paa Trods af Overenskomsten og vel altsaa netop den Ret, som St. Clemens Kirke i sin Tid havde mistet.¹⁾

Der er efter de nu foreliggende lagttagelser sikkert Anledning til at lægge mere Vægt end hidtil paa Arild Huitfeldts Ord om, at St. Clemens Kirke var Byens ældste.

Udtalelserne i Kapitlets Nekrologium²⁾ pege vel i Grunden i samme Retning, thi det siges deri, at Præsten Eskil var Frue Kirkes første Præst, og han levede vel paa Absalons Tid, hvis han var identisk med den Eskil, til hvem Absalon testamenterede sin Forværks Kappe. Endvidere siges det udtrykkelig, at Absalons Efterfølger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunessøn var Frue Kirkes Grundlægger og den, der oprettede Kirkens Kapitel, »*istius ecclesiæ fundator et canonicorum in eadem institutor*«. Nekrologiet havde vel næppe undladt at nævne Byens berømte Grundlægger, der skænkede By og Borg til Roskilde Bispestol, hvis hans Navn kunde været

¹⁾ K. D. IV p. 112.

²⁾ K. D. II p. 149 ff.

bragt i direkte Forbindelse med Kirkens Grundlæggelse og Opførelse.

Paa den anden Side nævner Pave Coelestin III's Bulle¹⁾ udtrykkelig Kirken i Havn som Del af Kong Valdemars Gave og altsaa som eksisterende ved Absalons Overtagelse af Byen. Denne Kirke skulde da være St. Clemens, medens St. Nikolaj, hvis ogsaa denne Kirke fandtes paa dette Tidspunkt, muligvis kun var et Kapel, knyttet til Fiskemarkedet og kun i Brug en kort Tid af Aaret.

Ved fortsatte Undersøgelser, ikke alene i København, men navnlig i de ældre af vore Købstæder, vil det sandsynligvis efterhaanden lykkes at samle flere Data om tilsvarende murstensfrie Kulturlags Udstrækning og Aflejring og navnlig ville saadanne Undersøgelser vel være af Interesse i Byer som Roskilde, Odense, Viborg og Ribe, hvor man vil kunne vente at finde Oldtidens og Middelalderens Aflejringer liggende i ret uforstyrret Lagfølge. Men disse Undersøgelser maa gøres snart, thi Nutidens Bygmestre følge ikke den gode, gamle Skik at bygge ovenpaa Fylden, men de fjerne alt lige til det faste Ler. De arkæologiske eller historiske Undersøgelser, som ikke blive gjorte i vor Tid, blive overhovedet ikke udførte, thi paa vore Byggepladser levne vi intet af det gamle til den kommende Slægt.

II. De ældste Gadeanlægs Udførelse.

Naar man faar Lejlighed til at betragte et Profil af Opfyldningen i Byens Gader, bliver man let opmærksom paa, at den bestaar af tydeligt adskilte, tilnærmelsesvis vandrette Lag af Murgrus, af Sand, af Ler eller Smaa-

¹⁾ K. D. I p. 2.

sten, der under Tiden løbe sammen, under Tiden grene sig ud fra hverandre i tyndere Striber. Sandstriberne ere som Regel Levninger af tidligere Brolægnings Bro-sand. Stundom kan man, navnlig i de Dele af Byen, hvor Ildebranden rasede i 1728, endnu paa længere Strækninger finde Brostenene siddende i Sandet, dækkede af Murgrus og Brandrester; dette gælder f. Ex. Vester Voldgade udfor St. Pederstræde og de gamle Gader, Lille St. Clemensstræde og Vombadstuestræde. Opfyldningen, der er paaført siden 1728, er paa disse Gader 3—4 Fod.

Jo længere man kommer ned imod den oprindelige Jordoverflade, des tyndere blive som Regel Striberne af Brosandet, og efterhaanden afløses de af Lerlag eller Skærvelag, hvis de ikke helt forsvinde og erstattes af en tynd Lagdeling af det Affaldslag, hvorved saavel de ældste Gaders som de tilstødende Grundes Niveau efterhaanden er bleven hævet.

Men mærkeligt er det, at nederst i adskillige af den gamle Bys Hovedgader træffes der, som Regel umiddelbart paa det oprindelige Muldrag et Vejanlæg, der er udført af Strandsten, et i vore Gaders Anlæg ret enestaaende Materiale, som er af betydelig bedre Kvalitet end det, man har ofret paa Gaderne i de følgende Aarhundreder. Jeg skal i det Følgende samle de lagttagelser, der i Øjeblikket foreligge for mig om dette Forhold.

Ved Nedlægningen af Telefonkabler i Nørregade i 1906 blev hele Gaden gennemgravet fra Gammel Torv til Nørre Boulevard. Jeg foretog da sammen med Lærer Rosenkjær en indgaaende Undersøgelse af den udgravede Rende; senere har jeg i 1907 haft Lejlighed til at supplere Undersøgelsen under Grundudgravningen for Telefonselskabets nye Bygning paa Nørregade Nr. 21—23, ved hvilken Lejlighed den ældste Gades Vestsideside blev blottet.

Lærer Rosenkjær har tidligere offentliggjort en Del af sine Undersøgelser i Nationaltidende.¹⁾

Det viste sig ved Udgravningen, at bortset fra enkelte smalle Gennemgravninger fra moderne Gas- og Vandrør, ligger Leret og de ældste Aflejringer over dette praktisk talt urørt i hele Gadens Længde. Paa Strækningen mellem Gammel Torv og Bispegaarden og kun her fandtes de tidligere pag. 426 omtalte gamle Lergrave med murstensfri Fyld. Udfor St. Petri Kirke er der en dyndfyldt Fordybning, ca. 60 Fod bred, $1\frac{3}{4}$ Fod dyb, mulig udvidet og afladet for at lette Færdslen; den er utvivlsomt den gamle Byens Rende, der løb fra Nørregade tæt bag »Sjællands Biskops Gaard« (hvoraf den nuværende Konsistoriebygning er en Rest) og bort ad Rosengaarden. Rendens ringe Dybde taler bestemt imod, at den skulde have tjent som Fæstningsgrav. Det viste sig forøvrigt, at der heller ikke paa noget andet Sted har været ført en Fæstningsgrav tværs over Gaden og ej heller over den Del af Larslejstræde, der strækker sig fra St. Petri Kapel til Boulevarden. Følgelig kan det fastslaas, at Byens ældste Befæstning med Vold og Grav har ligget paa den senere Nørre Volds Plads, og at dens Nørre Port har ligget for Enden af den nuværende Nørregade.

Ovenpaa det faste Ler findes i hele Gadens Længde et stærkt sammentraadt og gennemæltet 0,3—0,6 Fod tykt Muldlag, og ovenpaa dette følger den ældste Vejbane. Paa hele Strækningen fra Boulevarden til »Renden« ved Petri Kirke bestaar denne Vej af et 0,3—0,5 Fod tykt Lag af større og mindre Strandsten, blandede lidt med Ben og andet Husaffald og enkelte Murbrokker. Kun i Lavningen udfor Nr. 43—49, hvor Vejen maa have været fugtig, er Stenlaget erstattet med en Risbelægning.

¹⁾ Nationaltidende 1. Aug. 1906, Nr. 10902.

Langs Façaden for Telefonselskabets Bygning Nr. 21—25 viste der sig ved Grundudgravningen, at Vejen oprindelig har haft en ca. 2 Fod dyb, ca. 5 Fod bred Grøft langs Vestsiden. Grøften fulgte nøje den nuværende Façadelinie og bøjede ligesom denne ved Petri Kirkegaards nordøstlige Hjørne; Udgravningen førte dog ikke saa langt, at hele Bøjningen blev undersøgt, og det er saaledes ikke sikkert, om Grøften har fulgt den nuværende Gadelinie lige til St. Pederstræde. Grøften strakte sig ind over Façadelinien, og dens Bund laa omtrent i denne. Grøften var dyndfyldt, og Strandstenslaget laa hen over Dyndet omtrent i hele Grøstens Bredde. I Stenlaget fandtes der enkelte Murbrokker, men ingen saadanne havde forvildet sig ned i Dyndet. Dette Forhold viser, at Nørregade var Vej, forinden Strandstensvejbanen blev lagt. Paa Strækningen mellem «Renden» og Bispegaarden vare Muldlaget og de ældste Vejbaner desværre forstyrrede ved Nedlægning af Trærender for den tidligere Vandforsyning, men fra Bispegaarden til forbi Dyrkøb fandtes den ældste Vejbane igen uforstyrret.

Her viser sig da det ejendommelige, tidligere berørte Forhold, at der i Modsætning til den øvrige Del af Gaden fandtes flere gamle Lergrave med murstensfri Fyld under Vejbanen, og denne Del af Gaden har alt-saa en Tid lang været inddraget under Bebyggelsen. Endvidere savner man Strandstenslaget i Vejbanen, og det er dels erstattet med Rispakning hen over Lergravene, hvis Fyld var blød og ufarbar, da Vejen blev anlagt, dels med en Belægning med 3—4 Tm. store Kalkstensskærver, der indtil tre Gange med korte Mellemrum er bleven fornyet, saaledes at Vejdækket er delt i tre Skærvlag med mellemliggende tynde Lag af dyndagtig Jordfyld. Blandt Kalkskærverne i det øverste Lag findes en Iblanding af Murbrokker.

Kalkskærvevejen er altsaa anlagt paa en Tid, da Mursten vare i Brug, og henover Lergrave, der stamme fra en Bebyggelse, som er ældre end Murstenenes Indførelse. Det synes rimeligt at antage, at man her staar overfor en Forlæggelse af Nørregade, foranlediget ved Frue Kirkes første Opførelse, og at Kalkstenslaget, der forekommer rigeligt lige udfor Kirken, netop er Affald fra denne. Da paa den anden Side Strandstenslaget mangler, synes denne Forlæggelse af Gaden at være yngre end Anlægget af de ældste Vejbaner i den øvrige Del af Nørregade og i Store St. Clemensstræde, der var Hovedvejen til St. Clemens Kirke. Forøvrigt bør det vel ogsaa bemærkes, at denne antagelig yngste Del af Nørregade i den ældste Tid havde sit særlige Navn, Saltboderne.

Man har da i disse Forhold endnu et Fingerpeg i Retning af, at St. Clemens er ældre end Vor Frue.

Det er vel tvivlsomt, om det nogensinde skulde lykkes at finde Spor af den ældre Fortsættelse af Nørregade fra »Renden« henimod Gammel Torv, men umuligt er det ikke, at den kunde paavises dels i Grundene mellem Torvet og Studiestræde, dels imellem Skindergade og Dyrkøb, udfor Skovbogade, thi det er ikke usandsynligt, at Nørregade oprindelig kan have delt sig i to Grene, af hvilken den ene førte mere direkte til St. Clemens Kirke, henimod Vombadstustrædes eller Store St. Clemensstrædes Begyndelse ved Torvet, den anden mod det ældste Tingsted, hvis Plads maa søges paa Skovbogades Østside, tæt ved Skindergade.

Over Strandstensvejen og Kalkskærvevejen fandtes gennem hele Gadens Længde foruden den nuværende Brolægning 3 Lag af Brosand, svarende til ældre Vejbaner; under den nuværende Brolægning og under den næste Brosandstribe var der især i Omegnen af Kirken tydelige Brandsteder fra de to Ildebrande i 1807

og 1728. I den nordligste Del af Gaden var der under den underste Brosandstribe tydelige Spor af flere Jord- og Grusveje, hidrørende fra Voldgadens successive Forhøjelse ved de stadige Arbejder ved Volden. Iøvrigt fremgaa Detaillerne i Vejprofilerne af de vedføjede Skitser, der ere udførte paa Grundlag af Rosenkjærs og mine egne Maalinger. Nøjagtige Maal ere kun tagne, som vist paa Skitsen, enkelte Steder, især i Telefonbrønde-
ne, hvor der var bedst Adgang dertil, men de enkelte Vejbaner blev fulgte i deres Sammenhæng i

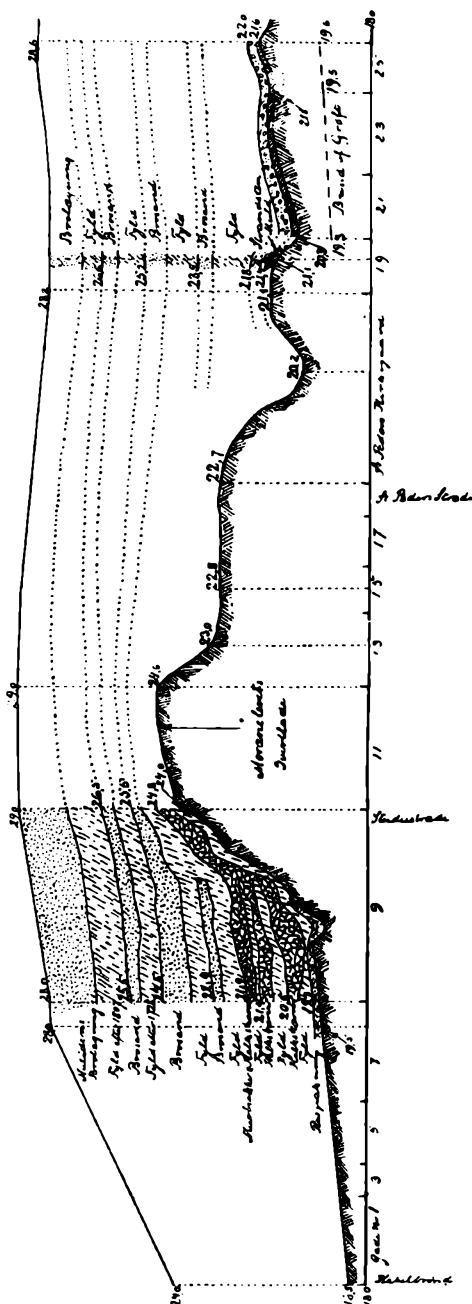

Fig. 9. Profil af Udgravninger i Nørregade.

hele Gadens Længde, saaledes som det ved Punktering er angivet paa Skitsen.

I Skindergade udfor Nr. 41 har jeg ved Husets Ombygning fundet en Strandstensvejbane, der slutter tæt ind til de Fundamentsten, hvorpaa den hidtidige Bygning stod. De nederste Dele af Murværket vare af middelalderlig Karakter og hidrørte fra en mindre Bygning, hvis Retning kun afveg lidt fra den nuværende Façade. Strandstenslaget var ca. 0,2 Fod tykt; det indeholdt enkelte Murstensbrokker, og dets Overflade laa i Kote 16,2 paa det 0,9 Fod tykke Muldlag. Naar det erindres, at Jordebogen af ca. 1375 angiver Tinget som liggende her ved Tyskemannegades Begyndelse, er det af Interesse at se, at ogsaa den til Tyskemannegade (c: Skovbogade og Vimmelskafte tilsammen) stødende Skindergade har været Færdselsvej, da Strandstensvejene bleve anlagte, og at Façadelinien paa Gadens Sydside praktisk talt har holdt sig uforandret i Tidens Løb.

Ved Grundudgravningen for den nye Bygning paa Hjørnet af Gothersgade og Christian d. 9des Gade lykkedes det at faa et Tværsnit igennem Byens ældste Fæstningsvold tæt Vest for Fundamentet for det Taarn, som Raadmand Hans Clausen byggede »vesten ved Clare Mur« i 1510.¹⁾ Den ældste Voldfyld var let kendelig derved, at den bestod af rent Ler og Sand, svarende til Materialet i den faste Bund, og den var dækket med et 0,5 Fod tykt Muldlag med Planterødder i. Over dette Lag saas Spor af successive Forhøjelser af Volden, dannede af en Blanding af Ler og meget uren Fyld. Øverst oppe vare Lagene forstyrrede af Nutidens Bebyggelse, men i de nederste 6 Fod laa alt urørt, bortset fra ganske enkelte Gennemgravninger for Funderingen af enkelte Mure i de sidst nedrevne Bygninger.

¹⁾ K. D. I p. 260 ff.

Langs Foden af den ældste Vold laa paa det naturlige Muldlag i Kote 8,_s en 0,_s Fod tyk og 10 Fod bred meget fast tiltraadt Vejbane af nøddestore til haandstore Strandsten, øjensynlig udført strax efter Voldenes Anlæg, thi de Volden nærmeste 3 Fod af Vejbanen laa umiddelbart paa de Lerklumper, der under Voldens Opførelse vare rullede ud over Muldlaget ved dens Fod. 1,_s Fod højere oppe i Fylden fandtes der over Strandstensvejen Spor af en lignende 0,_s Fod tyk Vejbane af Grus og røde Murbrokker, svarende til Striberne i den senere paaførte Voldfyld, og 1,_s Fod derover laa endelig en tredie Vejbane, væsentlig bestaaende af røde Murbrokker, som synes at stamme fra en Nedbrydning, og som svarede til et lignende Nedbrydningslag paa Voldens østlige mod Voldgraven vendende Side. Højden af den øverste Vejbane stemmer med den Terrainhøjde, hvorpaa St. Clara Kloster og den ældste Fechtels Stiftelse vare opførte henholdsvis i Begyndelsen og Midten af det 16de Aarhundrede, og Vejen og Afbrydningslagene svare da sikkert til Voldens Nedrivning i 1539¹⁾, da Christian d. 3die lod opføre et Stykke Vold og en ny Rundel udenfor Clare Rundel.

Strandstensvejen er altsaa langt ældre end 1539, og den forefundne ældste Kærne i Volden hører utvivlsomt til det ældste Fæstningsanlæg omkring Byen, idet jeg ved talrige Grundudgravninger Øst for Købmagergade har overbevist mig om, at der ikke findes noget Spor af Vold og Grav Vest for den her foreliggende Vold. Vejbanen ligger ligesom i Nørregade og paa Amagertorv paa det naturlige Muldlag; den er ligesom Vejen ved Raadhuspladsen en Voldgade.

Paa Købmandsskolens Grund ved Hjørnet af Fiolstræde og Nørre Voldgade fandt Rosenkjær ligeledes en

¹⁾ K. D. I p. 395 jfr. K. D. IV p. 510 og Lassen Aktst. til Kbh. Befæstn. Hist. p. 12 og p. 94.

12 Fod bred, stenlagt Vej paa det naturlige Terrain bag den ældste Vold.¹⁾

Det synes da, at Vejanlægene og Opførelsen af den ældste Befæstning ere samtidige.

Det er imidlertid ikke alene paa disse Steder, at disse ejendommelige Vejbaner fra den ældste Tid ere konstaterede. Der findes ogsaa en lignende Iagttagelse for Købmagergades og tilstødende Gaders Vedkommende, som skyldes Løjtnant S. Fritz²⁾. I sin Beretning herom siger han, at der ved Udgravningen for Hovedkloaken i Købmagergade med tilhørende Sideledninger fandtes en Vejbane paa Amagertorv og i Helliggejtstræde (Walkendorffsgade), begge Steder 20 Fod fra Købmagergade, paa selve Købmagergade ved Skindergade og ved Løvstræde.

Angaaende de oprindelige Terrainforhold skriver Fritz, at »sammenholdt med det nuværende Dagligvande i Sundet har det underliggende naturlige Jordsmons Højdebeliagenhed været:

ved Højbroplads	ca. 3 Fod over Dagligvande,		
ved Silkegade	ca. 4 — — —		
ved Helliggejtstræde	ca. 5 — — —		
ved Løvstræde	7 à 8 — — —		
ved Skindergade	12 à 13 — — —		

I Helliggejtstræde stiger det naturlige Jordsmon meget hurtigt, idet det allerede 10 Alen inde i denne Gade har hævet sig til 9 à 10 Fod over Dagligvande« . . . »At dømme efter en i det Følgende omtalt Vejbanes Højde over Lerlaget, synes det rimeligt, at Muldlagets Mægtighed ikke har oversteget 6 til 8 Tommer . . . Dog findes heri en Undtagelse paa Højbroplads, hvor det (o: det naturlige Sand) findes dækket med en tørveagtig Masse, der danner et Lag af omtrent 1 Fods Tykkelse.«

¹⁾ Fra d. u. K. p. 52. ²⁾ Qv. f. Industrif. i Kbh. 1862 p. 65 ff.

De enkelte Vejstykker beskrives saaledes: »Paa Amagertorv (hvor Nedløbskisten staar) blev det blaalige Sandlag, den gamle Søbund, truffet i en Højde af $2\frac{1}{2}$ Fod over dagligt Vande; paa den ligger et 1 Fod tykt Lag Tørv eller en tørveagtig Masse, og derpaa hviler den gamle Vejbane, som bestaar af et 9 Tm. tykt Lag runde Sten omtrent af en knyttet Næves Størrelse.«

»I Helliggejststræde har den gamle Vejbane en lignende Bygning som paa Amagertorv og ligger med Overfladen en Fod over Blaalerslaget, altsaa paa det naturlige Muldlag.«

»Ved Skindergade er Materialet det samme, men der skelnes tydelig fire forskellige Lag, saa at Vejen her efterhaanden maa være gjort højere; de fire Lag ligge fra Blaalerslaget til 12 Fod over dette.«

»Da Materialet, hvormed Vejbanen er bygget, paa tre Steder er det samme, kan der næppe fejles ved at antage, at de høre sammen til en Vej, der fra det højere Terrain har ført ned imod Stranden. At dømme efter, at Vejbanen hviler umiddelbart paa det naturlige Jordsmon, har den været anlagt før end den store Opfyldning af Terrainet i det mindste er skreden væsenlig frem.«

»Udfor Løvstræde fandtes der i Opfyldningen i en Dybde af 6 Fod under Stenbroen Spor af et Vejanlæg, bestaaende af et 9 Tm. tykt Lag af Murbrokker og runde Sten, hvis Overkant laa $10\frac{3}{4}$ Fod over daglig Vande.«

Naar Vejbanen i Købmagergade kun blev truffet ved Løvstræde og Skindergade, er Aarsagen dels, at Renden for Kloakledningen ikke over alt naaede saa dybt ned, dels at den i den nedre Del af Gaden traf paa det Fundament, mellem Østergade og Silkegade, som tidligere er beskrevet. Den ældste Gade har kun været halvt saa bred som Nutidsgaden.

Fritz har sikkert ikke Ret i at forbinde de forskellige Vejstykker i en retliniet Vejbane, der løber fra Skin-

dergade ca. 20 Fod Vest for den nedre Del af Købmagergade. Vejen har den Gang som nu fulgt selve Købmagergade, og det er vel ikke umuligt, at Vejbanen ligesom ved Skindergade Nr. 41 har sluttet sig tæt til Fundamentstenene, saa at den Stenpakning, som Fritz har fundet ved disse (se pag. 430), netop er selve Strandstensvejen. Amagertorv og Helligøjststræde (Walkendorffsgade) have begge været forsynede med Vejbaner af samme Art; for Amagertorvs Vedkommende konstateredes dette paany ved Anlægget af den underjordiske Nødtørftsanstalt, hvor der i samme Niveau som af Fritz angivet fandtes en Vejbane af Strandsten ovenpaa Tørven.

Fritz's Antagelse, at det blaalige Sandlag paa Amagertorv er gammel Søbund, er for saa vidt ogsaa mindre korrekt, som Niveauet for dagligt Vande i alt Fald ikke i historisk Tid har været væsentlig forskelligt fra det nuværende. Dette er til Evidens paavist af Rosenkjær¹⁾, der har beskrevet en Risvej, ligesom Strandstensvejen liggende paa det naturlige Terrain og strækkende sig paa begge Sider af den ældste Højbro, saavel paa Slotsholmen som paa Grunden Læderstræde 12, med Retning op imod Niels Hemmingsensgade. Dette Anlæg skyldes utvivlsomt Borgens Opførelse paa Slotsholmen og viser altsaa dels, at Strandengen paa Absalons Tid strakte sig helt ud til Højbro, dels at Opfyldningen af det naturlige Terrain Syd for Amagertorv endnu ikke var begyndt.

Højere oppe i Fylden i Købmagergade har Fritz fundet nogle tynde Sandlag, der strakte sig fra Østergade til et Stykke over Silkegade. Naar man sammenholder Fritz's Profil med Profilet af Nørregade, er det ganske indlysende, at de ere Brosand, Rester af ældre Vejbaner. Fritz opstiller den kuriøse Hypotese, at de skyldes et Vandløb, uden at betænke, at der savnes

¹⁾ Fra d. u. K. p. 7 og 74—75.

alle historiske Efterretninger om et saadant, der ganske usandsynligt skulde have løbet ovenpaa et flere Fod tykt Lag af Husaffald og højere end Niveauet for hans ligesaa hypotetiske ældre Købmagergade Vest for den nuværende. Dette Vandløb har spillet en stor Rolle i Beskrivelsen af Byens ældre Forhold, forhaabentlig nu for sidste Gang.

Ved en Udgravning i Sommeren 1907 for Kloakledningen gennem Studiestræde fandt jeg midt i Gaden udfor Nr. 3—7 et Kampestensfundament liggende paa det faste Ler. Der laa en Del Murbrokker over og ved Siden af Fundamentet. Leret ligger i Kote 19,⁹, og Fundamentets Overkant i Kote 21,⁰. Nogen Vejbane af Strandsten konstateredes ikke, men allerede tæt over Kampestenene fandtes et Lag af Brosand; Bygningen, der har staaet paa Fundamentet, er altsaa nedbrudt i tidlig Tid, og Studiestræde er derefter udvidet ind over Fundamentstenene. Der iagttoges ialt, foruden den nuværende Brolægning, 2 Lag af Brosand, nøje svarende til de tre Lag, som findes over Kalkskærvevejen foran Frue Kirke. Bortset fra Tilstedeværelsen af Murbrokker minder det her fundne Fundament saa meget om den af Fritz beskrevne Stensætning i Købmagergade, at der næppe mere kan være Tvivl om, at ogsaa denne sidste virkelig er et Fundament for et eller flere Huse.

Ved Façaden af Studiestræde Nr. 14 saa det ud til, at der var en lignende Grøft langs Gaden, som omtalt ved Nørregade Nr. 21—23, men dette Forhold trænger dog til Bekræftelse ved kommende Undersøgelser.

I Store Kannikestræde omtrent ved Hjørnet af Lille Kannikestræde var den ældste Vej kun Jordvej paa den naturlige Muld, og Strandstenslaget findes ikke.

Strandstens- og Kalkskærvevejene samt Risbelægningen over blød Bund ere altsaa hidtil trufne paa eller tæt over det naturlige Jordsmon i de gamle Hovedgader Nørregade, Købmagergade (Bjørnebrogade) og Amagertorv

(Tyskemannegade), endvidere ved Tingstedet og i Kirkevejen til St. Clemens Kirke, i Vejen langs Volden og til Havnen samt i Walkendorffsgade, der førte til den store Ejendom, som kort efter Absalons Tid blev skænket til Kloster, og endelig i Transportvejen, som førte over til Borgen paa Holmen, altsaa i Gader, der paa forskellig Vis have kunnet regnes til de betydeligste. Tilstedeværelsen af Murbrokker i eller umiddelbart over Vejbanerne og Manglen paa Murbrokker under dem, viser at de stamme fra Tiden nærmest efter Murstenenes Indførelse, og Ensartetheden i det benyttede Materiale peger stærkt paa en Samtidighed i Udførelsen af disse Anlæg.

Strandstensvejen paa Amagertorv ligger ligesom den tæt derved løbende Risvej mod Slotsholmen paa det naturlige Terrain, og det er vel derfor rimeligt at antage, at de ere anlagte omtrent samtidigt. Da Risvejen vel utvivlsomt maa siges at staa i nøje Forbindelse med Borgens Anlæg, er det næppe for dristig en Slutning, at ogsaa de øvrige Vejanlæg skyldes Absalon. At Hovedvejene have været i Brug i længere Tid før Paafyldningen af Strandstenene, fremgaar dog deraf, at det oprindelige Muldrag synes at være stærkt gennemæltet og er forringet fra sin naturlige Tykkelse 1 Fod til omtrent 0,5—0,8 Fod. Ejendommeligt er det forøvrigt, at Strandstensmaterialet kun er benyttet i de ældste Veje; disse ere som Regel atter afløste af tarvelige Jordveje, og først højere i Lagene genfindes atter Stenvejene, enten i Form af Sandstriber, som Brolægningerne have efterladt, eller som Grus- eller Skærveveje, men aldrig som Veje af Strandsten. Strandstensvejenes Bygmester synes altsaa at have været langt dygtigere, end de, der senere varetog Vejenes Vedligeholdelse, og dette kunde vel gøre den Antagelse, at de skyldes selve Absalon, end mere sandsynlig.

NOGLE BIDRAG
TIL SØKVÆSTHUSETS HISTORIE
I KONG KRISTIAN DEN FEMTES TID.

AF
H. D. LIND.

I.

SØETATENS Etablissement for saaredes og syges Helbredelse har i Tidens Løb ført en meget urolig Tilværelse; det har flakket om fra Sted til Sted. Da Baadsmændenes Sygehus stiftedes af Kristian IV, laa det ved Holmens Port (ikke langt fra nuværende Nationalbank), saa flyttedes det til Gammel Mønt, fik et bedre Lokale i de to øverste Lofter i Frederik II's Sejlhus (ved Charlottenborg), optoges derpaa indenfor Børnehusets Mure paa Kristianshavn, fik dernæst Plads i Rigersgades »Guldhus« for saa at flytte ind i et midlertidigt Lokale ved Nyhavns Hoved, medens det for de kvæstede særligt byggede Hus (ved Kvæsthusgade, det forenede Dampskibsselskabs Bygning) kunde blive opført, og havnede omsider paa Hjørnet af Overgaden oven Vandet paa Kristianshavn i det tidligere Opfostringshus; det skød nogle Sideskud i Divisionernes Sygehuse i Nyboder, og disse afløstes af Søetatens Hospital samme Steds, men søgte endelig Ly hos Landetaten paa det gamle Sted i Rigersgade.

Institutionen var en Mellemtning mellem en Pensionsanstalt og et Hospital for kvæstede og saarede og

for syge; her vil vi nærmest betragte den fra det sidst-nævnte Synspunkt, idet vi fremhæver nogle Momenter af Kvæsthusets Historie under Kristian V.

Ved Begyndelsen af denne Konges Regeringstid befandt de kvæstede sig i Børnehuset paa Kristianshavn efter at være overflyttede dertil i 1668 fra Sejlhuset paa Bremerholm. Denne Flytning kan ikke siges at have været vel overvejet. Børnehuset, der var overfyldt i Forvejen, var alt andet end skikket til at optage de kvæstede, da dets hygiejniske Forhold lod over Maade meget tilbage at ønske. Flytningen var vist ogsaa en Frugt af en pludselig tagen Beslutning. Endnu 15. Juni 1668 havde Kvæsthuset indrettet sig paa at føre en selvstændig Tilværelse, idet der da var udfærdiget en ny Fundats for det¹⁾, og allerede 23. Oktbr. s. A. udgik Befalingen om Flytningen. Man har ment, at Kvæsthusets Kapitaler rigtig nok blev overdragne Børnehusets Bestyrelse, men at Patienterne forblev i Sejlhuset til 1673 eller de nærmest følgende Aar²⁾; dog dette synes at stride mod alle foreliggende Vidnesbyrd. Flytningen omfattede — i Følge den kongelige Befaling — Kvæsthusets Sengesteder, Klæder og Boskab³⁾; selv saadanne Smaating som en »Tavle«, hvorpaa en Kongegave til Kvæsthuset var forevigt, anbragtes i Børnehuset. Dette fortæller Vartovspræsten Anders Mathiessen Hjøring, der endog kan angive 2. Novbr. som den Dag, Flytningen sattes i Værk, og han tilføjer, at siden den Dag befattede de, som hidtil havde været Direktør, Præst og Spisemester ved Stiftelsen, sig ikke mere med Direktionen, Inspektionen eller Spisningen, »men de blev ved

¹⁾ Historiske Meddelelser om København I, 195.

²⁾ O. Nielsen, Københavns Historie og Beskrivelse 5, 41. 543.

³⁾ Lind, Frederik III Sønagt 301; om Stiftelsen i tidligere Tid se samme Steds 61. 133. 190. 201. 215. 228. 279. 321, og Danske Magazin 2. R. 2, 339.

den Ret, som Huset var underlagt« 3: Børnehusets Direktion¹⁾. Ogsaa de nærmest følgende Aar omtales »de kvæstede i Børnehuset«, medens Sejlhuset kaldes »det gamle 3: forhenværende Kvæsthus«. Saaledes kan anføres, at Danske Kancellis Sjællandske Tegnelser for 9. Avg. og 4. Oktbr. 1670 indeholder kgl. Befalinger om, at Direktørerne for Børnehuset skal optage 3 Personer i »Kvæsthuset paa Kristianshavn«, deriblandt en Mand, der havde mistet et Ben ved Nakskovs Belejring; 1673 siges det ogsaa udtrykkeligt, at Børnehuset er overfyldt ved Optagelsen af de mange Kvæsthuslemmer, og dets Bestyrelse bad sig s. A. fritaget for at underholde de kvæstede, da det var Børnehuset til stor Skade og Ruin, og da Fritagelsen tilstodes n. A., angik den netop Baadsfolkets Logement og Underholdning i Børnehuset²⁾. De kvæstede flyttede nu til »Guldhuset«, men en anden Ting er det, at Sejlhuset, som vi skal faa at se, i Krigsaarene atter maatte huse de saarede.

En ny Fundats udstedtes nu 29. Decbr. 1674; den lagde Stiftelsen med dens Kapitaler fra Nyaarsdag 1675 under Admiralitetets Overtilsyn³⁾. Overleveringen havde sine Vanskeligheder. Admiralitetet tilsagde — i Følge dets Forhandlingsprotokol — Børnehusdirektørerne til at møde 3. Febr. for at aflevere Kapitaler osv., men de mødte ikke; kun fremkom en Økonom paa deres Vegne med et Regnskab, men det var ikke en Gang underskrevet af dem selv og derfor »udygtigt«. Som Tider for nye Sammenkomster bestemtes 18. Febr. og 3. Marts, men det var lige saa forgæves, da Direktørerne endnu ikke havde Tid. Endelig lykkedes det 5. Marts. Men først 1680 forelaa Niels Eskildsens Regnskab over de

¹⁾ O. Nielsen, Kbhns. Diplomatarium 5, 741.

²⁾ Kbhns. Dipl. 6, 607. 608. 650.

³⁾ Garde, Efterretninger om Sømagten 1, 276.

kvæstedes Indtægter og Udgifter, medens Børnehuset havde dem under Direktion, og endelig 1682 opnaaede Regnskabet Kvittering; det gik fra 1. Novbr. 1668 til Udgangen af 1674¹⁾. Ved Admiralitetets Overtagelse af Kvæsthuset fremstod nogle kvæstede for Kollegiet og klagede deres Nød, at de ikke i rum Tid havde nydt den dem tillagte Genant, men de blev henviste til Børnehusdirektørerne for hos dem at opnaa Fyldestgørelsen af deres Krav²⁾.

Fra Børnehuset flyttede de kvæstede altsaa ikke tilbage til Sejlhuset, der skulde bruges alene til Flaadens Sejl³⁾, men til »Guldhuset« i Rigensgade. Dette var blevet opført for Alkymisten Borri omtr. 1668, men var efter hans Bortrejse 1670 blevet staaende saa temmelig ubenyttet. Admiralitetet indsatte Søetatens Zahlmester Lorenz Holmer, Tøjhus skriver Niels Andersen og Inventarieskriver ved Holmen Hans Svendsen til at være Forstandere ved Kvæsthuset, have Inspektion over Midlerne og gøre Regnskab over Indtægt og Udgift. Endvidere »eksaminerede« Kollegiet alle de kvæstede; de, som havde været i Kongens Søjteneste, men var udygtige til at tjene, skulde have deres Genant tre Gange om Aaret; de, der befandtes ej at have været Baadsmænd, fik 4 Maaneders Betaling, men skulde saa ikke mere nyde noget af Kvæsthuset; »de øvrige blev uden Betaling afviste og ganske kasserede«⁴⁾.

Men saa kom Krigen og med den de mange saarede. Selv om Kvæsthuset fik sin Beholdning af Sengklæder forøget ved frivillige Gaver »af kristelig Pligt og Medynk«, kunde det ikke rumme alle dem, der trængte til

¹⁾ Admiralitetets Kopibog 27. Jan. 1680 og 13. Maj 1682.

²⁾ Admt. Forhandl. Prot. 3. og 18. Febr. 1675.

³⁾ O. Nielsen, Kbh. 5, 42. Sejlhuset ses bl. a. paa Billederne i O. Nielsen, Kbh. p. Holbergs Tid, 43 og 181.

⁴⁾ Admt. Forh. Prot. 3. og 12. Maj 1674.

dets Hjælp. Man maatte se sig om efter andre Steder at anbringe dem paa. Admiralitetet foreslog da 1676, at et Syge- og Kvæsthus skulde indrettes paa Hven, paa Ladegaarden Uranieborg dér, for 500 Dlr., men Kongen resolverede, at dette var ej vel gørligt, og at et saadant Hus bedre kunde oprettes paa Sjælland eller Møen. Senere foreslaar Kollegiet atter Hven eller dog Bornholm, medens Kongen giver Anvisning paa Bornholm, paa Møen og paa Københavns Pesthus (det senere Belvedere ved Kalvebodstrand)¹⁾. Det vides ikke, om noget af dette kom i Stand; men i ethvert Fald blev nogle af de saarede og syge indkvarterede hos Københavns Borgere, andre tog Byens Magistrat og lignende Avtoriteter sig af, medens en stor Del blev indlagt i det gamle Sejlhus. 1. Febr. 1679 resolverede nemlig Admiralitetet: »For at forekomme den Fare, som Holmen (samt Reberbanen og Drøgden der) er undergivet ved det, at Lys brænder sildig paa Kvæsthuset, hvorudover en Ulykke formedelst uagtsomme Mennesker snart kunde forarsages, — skal Kvæsthuset paa Bremerholm indtil videre tilsluttes, og de faa Personer, som derpaa nu underholdes og mestendels er lægte, henvises til Balberen udi hans Hus sig at lade forbinde og ellers søge deres Kost og Maanedspenge blandt andre Kongens Søfolk, naar deres Penge falder«. Henad Sommeren maa Holmens Kvæsthus dog atter have aabnet sig for saarede, thi 18. Avgust beslutter Admiralitetet, at saarede Baadsfolk og Skibssoldater, for den omtalte Fares Skyld, ikke mere skal indlægges, men indkvarteres hos Borgerne for en Godtgørelse af 7 Skilling i det højeste for hver Persons Logement og Underhold²⁾. Sejlhuset havde saa for sidste Gang været Sygehus. Det maa være denne

¹⁾ Krigskancelliets kgl. Ekspeditioner vedrørende Søetaten 16. Juli og 29. Sept. 1676.

²⁾ Admt. Forh. Prot. 1. Febr., 18. Avg. 1679.

Periode i Sejlhusets Liv, som Jens Sten Sehested hen-tyder til i sit Digt »Københavns Fangers Klage«¹⁾.

Krigen fordrede ikke alene større Rum for kvæstede, end Huset i Rigensgade kunde yde, men forarsagede ogsaa større Udgifter, end Kvæsthusets Kasse kunde fyldestgøre. Pengeforholdene skaffede Admiralitetet Kvaler med General-Kommissariatet, der var oprettet i Marts 1677. Sidstnævnte Kollegies Instruks byder i § 49: »De syge og kvæstede af Søfolket indlægges i dertil forordnede Huse og med Spisning, Medikamenter og anden Opvartning forsynes, som forsvarlig være kan«²⁾. I Kraft af denne Bestemmelse kunde Admiralitetet ganske have overladt Styrelsen af Kvæsthuset til Kommissariatet, men man ser, at Admiralitetet vedblivende er den styrende og maa værgе sig mod Kommissariatets Overgreb. Saaledes skrev Admiralitetet i Maj 1677 til Kongen, at Fundatsen tilholdt det selv til kun at bruge »Huset« og dets Penge til Kvæsthusets Nytte alene, men nu havde Kommissariatets deputerede taget nogle af disse Midler fra Kvæsthuset, idet Zahlmesteren ved Søetaten havde oppebaaret 1000 Dlr. og brugt dem til Søetatens almindelige Behov. Men under disse Forhold, og da mange kvæstede snart kunde ventes, vilde Admiralitetet være fri for alt Ansvar og maatte bede sig entlediget fra Direktionen af Kvæsthuset, eftersom Midlerne var Kollegiet betagne, og de var dog Grundvolden, hvorpaa den forsvarlige Direktion af Kvæsthuset beroede. En Erklæring fra vedkommende Zahlmester (Jens Brandt, en Broder til Oberzahlmesteren Peter Brandt) udviser imidlertid, at han ganske vist havde modtaget 1000 Dlr. efter Kommissarius ved Holmen Albert (Schumacher) Gyldensparres mundtlige Befaling, men da der ingen

¹⁾ O. Nielsen, Kbln. 5, 543.

²⁾ Grundtvig. Meddelelser fra Rentekammer-Arkivet 1871, 149.

skriftlig Indtægtsordre forelaa, kunde det ikke vides, om Pengene angik Søetaten i Almindelighed eller specielt Kvæsthuset. Denne Erklæring har vel saa neutraliseret Admiralitetets Klage. — Men samme Klage vender tilbage næste Aar. Admiralitetet paastaar denne Gang, at Størstedelen af de kvæstedes Midler er det berøvet, foruden hvad »os uafvidende« deraf muligt kan være optaget til andet Behov; det drejer sig nu om c. 5000 Dlr.; Admiralitetet maa bede de deputerede om Refusion af Beløbet for at kunne pleje de kvæstede, ellers »maa vi begære os fri for Kvæsthusets Administration«. Hele to Maaneder efter maa Admiralitetet paa ny bede om Refusionen, da der intet Svar er kommet fra de deputerede paa den forrige Skrivelse, og da langt mindre nogen Anstalt er gjort til at iværksætte Betalingen¹⁾.

Kvæsthuset havde faaet tillagt som Indtægt forskellige forefaldne Konfiskationer og Bøder; saaledes paa bød Forordningen af 20. Marts 1676 lige efter Griffenfeldts Fald, at den, der tilbød Skænk og Gave, skulde bøde den tilbudte Sum til Kvæsthuset og en lige saa stor til Angiveren. Men en slem Omstændighed ved denne Indtægtskilde var, at de, der var idømte Bøder, ganske undlod at erlægge dem eller uden videre rejste bort; ligeledes kunde det ske, at Bøderne ved Appel til højere Retsinstanser blev tilkændte andre Institutioner. Derfor befaledes Holmens Fiskal at inddrive saadanne Restancer ved Rettens Middel, ja eventuelt ved militær Eksekution²⁾.

Indtægt skulde Kvæsthuset ogsaa have af »Tavler«,

¹⁾ Admiralitetets Kopibog 28. Maj 1677, 22. Maj 1678 og 16. Juli 1678. Krigskancelliets indkomne Sager vedrørende Søetaten, 13. Juli 1677.

²⁾ Admt. Kopibog 1677, 23. Juli, 1680, 27. Jan., 1682, 9. Jan. og 19. Avg., 1683, 12. Marts. Trykte Forordn. af 20. Marts 1676 og 23. Juni 1683. Sø-Artiklerne af 1683, § 204.

der ombares i forskellige Kirker, og af Bøsser eller Blokke, der opstilledes paa offentlige Steder. Der var fra 1675 saaledes en Blok for Kvæsthuset opsat udenfor Bremerholms Port ved Skilderhuset, forsynet »med en smuk stafferet Tavle og Overskrift«. Senere nævnes Blokke paa Børsen og ved selve Kvæsthuset. Zahlmester Lorenz Holmer havde særlig det Hverv at tømme Kirkebøsserne. I 1675 havde han faaet Befaling til at gøre Regnskab baade for de saaledes indkomne Penge og for al øvrig Indtægt og Udgift ved Kvæsthuset. Men han døde (1676), inden det kunde ske. Naturligvis faldt det ikke Enken, Margrete Sechman, let at aflægge dette Regnskab; hun fik Paalæg derom 1677 og maatte paany i 1678 mindes om, at hun ikke havde forskaffet ringeste Rigtighed desangaaende; men endnu i 1679 havde hun ikke indleveret sit Regnskab. Endelig fik hun i 1682 Kvittering for det paa saa gode Vilkaar, at den Rest, hun var blevet skyldig, nemlig 1461 Dlr., eftergaves hende, idet Kongen ved en Obligation betalte denne Sum til Kvæsthuset. Hun havde dog endnu i 1687 en anden Gæld til Kvæsthuset paa 490 Dlr. Kapital, der med Renter var vokset til 932 Dlr., »men eftersom salig L. Holmer af salig Admiral (Henrik) Bjelke er blevet persvaderet, Kapitalen til hans Broder Jørgen Bjelke at optage, og siden derfor Jordegods er udlagt«, lod man sig nøje med, at hun blot betalte Hovedstolen til 11. Juni s. A.¹⁾. De to andre Forstandere (Side 336) maatte efter L. Holmers Død til at forfatte Regnskabet.

¹⁾ Kbh. Dipl. 6, 348. 349. 357. Admt. Kopibog 1677, 3. Juli; 1679, 22. Decbr.; 1682, 13. Maj; 1679, 22. Decbr. Admt. Forh. Prot. 1678, 15. Jan. — Kvæsthusbog 1687. Denne nye Kilde begynder fra April 1685 og er en Kopibog, indeholdende Sætatens deputeredes Breve, Kvæsthuset angaaende. Den betegnes i det følgende ved Kbh.

II.

Under alt dette hører man i Kilderne saa godt som intet til selve »Huset«, hvor de syge Baadsmænd blev plejede, før omtrent paa det Tidspunkt, da Søetaten skulde forlade det. I Følge Admiralitetets Kopibog befalede Kollegiet 3. Juni 1682, at en Kommission, bestaaende af Kommissær og Bogholder ved Søetaten Johan Sechman og Eskadreskriver Niels Klowmann, skulde besigtige Kvæsthuset. Under 20. Juni indleverede de et »Inventarium i Følge Ordre af Admiralitetet af 3. Juni 1682«, som findes i Rigsarkivet blandt »Indkomne uregistrerede Sager til Søetatens deputerede 1681—82«. Det bør anføres i sin Helhed, da det giver et paalideligt Billede af, hvad man i den Tid maatte nøjes med som Lokale for et Hospital; det viser bl. a. ogsaa, hvilket Fremskridt den senere specielt til Kvæsthus opførte Bygning betegnede; og det kan tjene til Oplysning om Guldhusets senere Bygningshistorie. Det gengives med ubetydelige Forkortelser og med Nutids-Retskrivning.

»Land- og Søetatens Kvæsthus, beliggende ved Østerport paa St. Anna Kirkegaard ved Kongens Have, og bestaar udi 4 Længder Huse, nemlig:

1ste Længde ud til Gaden i Sønder, hvor midt paa Indkørselen er en ny Port med Laage paa, behørige Hængsler, Skudder og en lukket Laas med Nøgel til. Paa øster Side af Porten er et lidet Kammer; derudi fandtes en Skorsten, en Potovn, 4 Vinduer til Gaden, 2 Vinduer til Gaarden, som er brøstfældige, en Dør med lukket Laas for, Klinkefald. En Trætrappe ud til Gaarden af 4 Trin. I lige Maade i øster Side en Stue, derudi en muret Skorsten; Udgangen til Gaden med en Trætrappe af 4 Trin; derfor en Dør med behørige Hængsler og lukket Laas; derudi 4 Vinduer, som er brøstfældige. Desligeste udi samme Længde en Kælder med en muret Skorsten, som et lidet Rør gaar op udi den øverste Skorsten af Stuen; og Udgang til Gaden med en Trappe af 4 Trin; en Dør med Hængsler og Haspe. — Udi den vestre

Ende for Porten er et lidet Kammers; derudi en muret Skorsten; 2 Vinduer ud til Gaden [o: Gaarden], 4 Vinduer ud til Gaden; en Dør med Hængsel, Klinkefald og Laas; ud til Gaarden en Trætrappe af 4 Trin. I lige Maade udi samme Huses Hjørne og vestre Ende en Stue med en muret Skorsten; Udgangen til Gaden med en Trappe af 4 Trin; derfor en Dør med behørig Hængsel og Klinke og ingen Laas for. 8 Vinduer derved er ganske brøstfældige. Desligeste under samme Længde en Kælder med en muret Skorsten, som ved et lidet Rør gaar op i den øverste Skorsten af Stuen; Udgangen til Gaden af 4 Trin; en Dør med Hængsler og Haspe for. — Paa Loftet over samme Huses Længde fandtes 45 enkelte Sengesteder med Bunde udi og uden Klæder; 16 smaa Vinduer paa Taget og Gavlen, som nogen Ruder var ude paa.

Udi den 2den Længde øster ud til Materialgaarden, som bestaar udi Halvtags Bygning, fandtes efterskrevne: 22 enkelte Sengesteder, langs igennem Huset, med Bunde udi; 20 Stykker dobbelte dito; en Skorsten med en Bilægger-Jærnovn, staar paa Murstensfod. Trende Udgange til Gaarden; Dørene med Hængsler, 2 Klinkefald, 8 Par Vinduer med Karme og Buer, ud til loco priv., en Dør med Hængsler og Klinkefald. Paa Loftet over samme Længde 28 enkelte Sengesteder med en Dør ud til Gaarden og Nedgangen med en Trappe og 10 Glasvinduer til Gaarden. Et loc. priv.

Den 3dje Længde, i Vester ud til Kongens Have, af Halvtags Bygning; deri fandtes Sengesteder langs igennem paa begge Sider 30 enkelte og 12 dobbelte med Bunde udi. En Skorsten med en Bilægger-Jærnkakelovn med en Murstensfod; trende Udgange til Gaarden; Dørene med behørige Hængsler og Klinkefald. En Dør til loco priv. med Hængsler og Klinkefald. 8 Par Vinduer med Karme. Paa Loftet ovenover fandtes 28 enkelte Sengesteder; 10 Vinduer ud til Gaarden, og Nedgang med en Trappe.

Udi Gaarden befandtes en Brønd med sin Tilbehør og en Jærn-Pumpestang. 8 huggen Kampesten, som laa i Gaarden¹⁾. Imellem disse fornævnte Længder Huse og det grundmurede Hus er 2 Plankeværker; det ene ud til Kongens

¹⁾ Skulde disse Sten være Rester af Stensøjlerne i St. Anne Kirke? Det samme maa da gælde de 4 Stenpiller ved Døren paa »det grundmurede Hus«. — Se Hist. Tidsskrift 6 R, 5, 470 f.

Have med en Port og lukt Laas, foruden Nøgel, og behørig Hængsel; paa den anden Side en Laage udi Plankeværket med lukt Laas for og behørig Hængsler, ud til Materialgaarden.

(4.) Det grundmurede Hus, som ligger norden og vender ud til Volden, er som følger: Udi Indgangen for Døren staar 4 store ottekantede graa huggen Stenpiller. I Forstuen fandtes 8 Vindverskarme med Jærnstænger udi og med beslagne Lemmer (3: Skodder) udenfor de nederste Vindver; dobbelte Gadedøre med behørig Beslag, Laas og Klinkefald; 2 Vindver over Døren. Den inderste Forstue; derudi 7 Vinduer med Karme og Jærn udi, vender ud til den inderste Gaard imod Volden med en Dør og behørige Hængsler, Laas og Skudde for; desligeste en Dør imellem Forstuen med Hængsler; saa og en liden Retterbænk (3: Anretterbænk). Ved samme Forstue er et lidet Kammer med 4 Vinduer ved bemældte Gaard med Jærnstænger og beslaaene Lemmer for de 2 nederste Vindver udentil; en Dør med Hængsler og Haspe for; nok en Dør, er gjort med Hængsler og Klinkefald ind til Stuen. I Køkkenet fandtes en muret Skorsten, en Retterbænk, 4 Vinduer med behørige Beslag, Karmer med Jærnstænger udi og 2 Lemmer udenfor, beslagen, for de nederste Vinduer; en Dør med Hængsler, Klinkefald og Skudde, og midt paa Døren et Nedslag at sætte Mad paa, med en Jærnfod bag samme Dør; under Trappen et lidet Indlukke med en Dør for, til at lægge Køkkentøj udi, og en Vaskersten i Muren. Ved samme Køkken et Spisekammer, derudi 7 Vinduer ud til Baggaarden med Karme og Jærn udi, beslagne Lemme udenfor. 2 Døre, den ene ud til Gaarden med Laas og Skudde, behørige Hængsler, den anden til Stegerset med Laas og behørige Hængsler. Indgang til loc. priv. med Dør for, Hængsler og Haspe paa og et lidet Kigvindue ud til Gaarden; en Retterbænk, med nogle Hylder af Fjælle. En liden Kælder under samme Hus med to Kældervinduer ud til Gaarden, en Opgang til Køkkenet, med Lem og Dør, beslagen. I det andet lidet Køkken¹⁾ i Baggaarden er en Skorsten, 8 Vinduer med 4 beslagne Lemme udenfor og Jærn i Karmerne til Gaarden; udi samme Vindver fattes 3 Rammer og 4 Glasvinduer. En Dør, behørige Hængsler og Laas til at trække op inden til, og en Dør med Indgang til Stuen, med en Retterbænk. I den Stue,

¹⁾ vist det samme, som oven oi kaldtes Stegerset.

som er mellem Køkkenet, og den forreste Stue paa den østre Ende¹⁾, fandtes 4 Vinduer ud til Materialgaarden med Karme og Jærnstænger udi, beslagne Lemme udenfor. 2 Vinduer til Gaarden med Jærn i Karmene og en beslagen Lem udenfor; en Dør til Stuen med Hængsler og Klinkefald og Skudde; en Vindovn staar paa Murstensfod, og et lidet »Forrebord« (Fyrretræsbord?) udi Stuen. Nok udi den store Stue er 12 Vindver med behørige Karme og Jærn i Vindverne, Lemme udenfor med Beslag; en Dør for samme Stue med fuld Beslag og en Laas; en Skorsten udi Væggen. En Stue paa den vestre Ende ud til Kongens Have, hvorudi fandtes en lukt Seng i Væggen; en Bilægger-Jærn-Kakelovn staar paa Murstensfod med en Jærnplade udi Væggen af Skorstenen; en Dør til Køkkenet med behørige Hængsler, Klinkefald og Skudde; en Dør til Forstuen med behørige Hængsler, en aaben Laas, dog at trække op inden til; 12 Vinduer med Karmer og Buer indfattet, og Jærnstænger udi Karmene; udenfor 6 beslagne Skod med Kroger. Ovenpaa Loftet i samme murede Længde fandtes dobbelte Sengesteder af Deler sammenslagne 57 Stykker. I alle Værelser paa det store Kammer²⁾, som vender ud til Volden, 12 Vinduer, og 20 Vinduer ud til Gaarden; alle nederste Vinduer med beslagne Lemme udenfor. 2 Døre, den ene ud til et Kammers, den anden ud til Nedgangen af Trappen, med dens fulde Beslag.

Baggaarden ud til Volden, indplanket med Deler, derudi fandtes: Et Fjælehus for Enden af Gaarden, til Ildebrand at lægge under, andre Materialier, som »Bygbaar«, Hjulbøre, Sand, Eneris og deslige kan i bevares og lægges. Item et Slagtehus. Midt i Gaarden et Stakitværk, og Dør derpaa uden Laas. En Port ud til Kirkegaarden med Laas og behørig Hængsler, indrettet paa Plankeværket. Et lidet Hus paa 9 Fag i Hjørnet ved Materialgaarden indrettet; derudi 30 Sengesteder; en Skorsten midt udi et Skillerum, derpaa en Dør med Hængsler og Haspe. En Potte-Ovn, nylig opsat; en Dør derfor med behørig Beslag og Laas for; en Kælder under Huset med en Dør for, med nogle gamle Vindver derudi.

Herefter følger, hvad nødvendig behøves paa fornævnte

¹⁾ er maaske den Stue, som ovenfor kaldtes det lidet Kammer.

²⁾ Hvis dette Kammer har været beliggende paa »Loftet«, har Bygningen haft 2 Etager.

Hus¹⁾ og Værelser at repareres: 1. Først Vinduerne overalt udi Værelserne, hvoraf nogle er brøstfældige, at fly, og nogle ganske fordærvede. 2. Skorstenene udi bemældte Værelser er udygtige, formedelst Rørene er for smaa og enge, at de ikke kan gøres rene, og tilmed da udi den øster Ende Fundamentet er sjunket, og vil intet drage. 3. Gulvene udi den øster Ende af Huset er ganske ruineret og bør med Mursten igen være lagt. 4. Loftet her og der nogle Brædder at indsætte, som er forraadnede. 5. Hustagene overalt at forsé og repareres; og Fagene at kiles og udspækkes. — Udi det grundmurede Hus: 1. Salen²⁾ fandtes paa begge Hjørner ind ad Gaarden brøstfældig, saa at det med Jærnankere maa bebindes og for-sees. 2. Vinduerne maa repareres. 3. Lofterne, som og er brøstfældig, maa vorde repareret. 4. Listerne over Bjælkerne under Taget og »Schod-Rennerne«³⁾ er ganske forraaden; maa andre nye Lister dertil, og det andet med Bly belægges. 5. Fattes 4 Splitter til Ankerne udi Bjælkerne paa den norder Side, som er borte.

Pladsen og Kirkegaarden, Kvæsthuset tilhørende, lig-ger aaben og uindhegnet, under Fæfode, hvorved Folk er given Lejlighed Ler der samme Steds at opgrave og i Mængde med Heste og Vogne til deres Bygnings Fornødenhed at lade bort-føre⁴⁾, hvilket ikke saaledes uden Pladsens Fordærvelse synes at kan tilstedes.

20. Juni 1682.

Johan Sechman.

N. Klowmann.

Inventarium fandtes der: Kalk og Disk af Tin gjort, som Niels Hansen i Kvæsthuset berettede, at Hr. Garnisons-præsten Søren Fincke havde⁵⁾. En Kobberkedel af 1 Tønde

¹⁾ den ovenfor omtalte »1ste Længde«, som synes at have været af Bindingsværk.

²⁾ vel det tidligere omtalte store Kammer i 2den Etage.

³⁾ »Salen« har vist dannet et fremspringende Parti (en Fronte-spice) paa Bygningens Tag, og de sammenstødende Tagflader nød-vendiggjorde Anbringelsen af »Skotrender«.

⁴⁾ 1667 var der taget Jord af den runde Kirkes Grund til at op-fylde en Rundel i Volden. Kbh. Dipl. 6, 423.

⁵⁾ de var da ikke i de bedste Hænder, thi 1696 blev Kjole og Krave Hr. Søren fradømt, og han selv kom i Slutteriet. Se O. Niel-sen, Kbh. 5, 502. Han er vel den Søren Henriksen Fincke fra Malmø, som i 1661 blev indskrevet baade ved Greifswaldes og ved

stor, en dito paa $\frac{3}{4}$ Del stor, en dito, som er aflang og mindre; en temmelig stor Jærntrefod; 6 Ølbøtter af Træ gjort, 3 brugelige, 3 ubrugelige. Lerskaaler til Maden at give op udi, 28 Stykker. Et Hakkebrædt. 4 »Støffejærn« til en Kværn. — Nok af Klæder og andet: Straasække 134 Stykker, ulden Sengedækken 133, Underdyner, hele og søndrede, 56 St., Hovedpuder, som forskrevet, 98 St.; 64 Par Blaargarns Lagen, 7 Par dito søndrede, tilsammen 71 Par. 1 Klædeskab med Laas og Nøgle for. 1 Læddikebord med Laas for. 3 smaa dito. 2 Træstole. 2 aabne Bænke. 1 Lyseskrin. 1 Blik-Lyseplade. 1 stor Tavle med Bogstaver paa. 84 enkelte Fjælekøjer uden Bunde; 13 dobbelte dito med Bunde.

Herefter følger Forklaring paa nogle Værelser, som er i Leje: Barberkammeret 8 Dlr.; Præstekammeret 8 Dlr. Under bemældte Kammer befindes 4 Kældere, hvoraf 2 er bortlejede til Soldater, som giver 2 Dlr. for $\frac{1}{2}$ Aar. Af det enlige Hus ved Materialgaarden gives i Leje $\frac{1}{2}$ Aar 6 Dlr. 4 Mark. Summa (fra Mikkelsdag 1681) 26 Dlr. 4 Mark.«

Det her gengivne »Inventarium« er ikke noget Mesterstykke i stilistisk Henseende; heller ikke er det frit for at frembyde dunkle Steder hist og her. Noget forvirrende er Forfatterens Angivelse af Verdenshjørnerne. Det ser ud, som om de har ment, at Østerport laa ret i Øst for Guldhuset, medens den dog laa NNO, altsaa nærmest i Nord. Naar Inventariet taler om Øst, Nord, Vest og Syd, vilde vi være mere tilbøjelige til at nævne henholdsvis Nord, Vest, Syd og Øst.

Hvis alle de Senge, som nævnes i Inventariet, har kunnet være i Brug paa én Gang, da har Hospitalet ialt rummet 369 Senge, hvoraf de 102 var dobbelte, saa at Huset har kunnet modtage 471 syge. Sygelokalerne fandtes, efter hvad man kan se, i de daarligste Bygninger, der vel kunde opvarmes, men hvis mange Udgangsdøre i fri Luft ikke maa have forøget Varmen, og desuden var Senge ogsaa anbragte paa Lofterne, hvor

Vinterens Kulde og Sommerens Hede har gjort Lokalerne til meget ubehagelige Opholdssteder for svagelige Personer. Som det fremgaar af senere Vidnesbyrd, har det heller ikke været let at overholde den fornødne Renlighed i disse Omgivelser.

En af de nævnte Bygninger staar endnu den Dag i Dag, dog vel i forandret Skikkelse; det er Borrhis egentlige Guldhus, — det »grundmurede Hus«, som Inventariet kalder det. Da Garnisonshospitalet i Rigersgade oprettedes 1815—18, blev nævnte Bygning Officerslazaret og beskrives da som et Hus i 2 Etager, 7 Fag bredt, uden Kælder, med 10 Sygestuer, en fælles Stue for Opvarningskonerne og et Kammer¹⁾. Uagtet Ligheden med den gamle Bygning ikke er meget slaaende, kan man dog ikke tvivle om Identiteten.

Hvad Hensigt man har haft med at beordre Synet af 3. Juni 1682, er ikke ganske klart, men det er vel sket i Anledning af en paatænkt Bortflytning fra Stedet. Da Besigtigelsen ogsaa omfatter en Del Genstande, som Hospitalet brugte til sin daglige Drift, har Kvæsthuset paa den Tid i det mindste ikke fuldstændigt forladt Guldhuset; men det maa være sket kort Tid efter. I Januar n. A. befaledes en ny Inventering af det ved Østerport liggende Kvæsthus foretaget af Schoutbynacht Iver Hoppe, kgl. Bygmester Hans Stenvinkel og Mønstreskriver Bertel Kristensen. Forudsætningen var, at Marinen fremdeles havde Dispositionsret over Huset, selv om den ikke længer vilde bruge det til Hospital. De Værelser, som da allerede var ledige, skulde straks indtages til Boliger for Søfolket, og de øvrige omdannes paa samme Maade til Paaske (8. Apr.), dog saaledes, at det grundmurede Hus blev adskilt ved et Plankeværk tværs over Gaarden og ligesom hidtil blev brugt til Bolig for

¹⁾ Militærlægen 1895, 13. 17. 19.

tvende Søkaptejner. Kvæsthuset var da allerede i Færd med at blive en Filial af Nyboder. Men det skulde blive helt anderledes. Den nye Inventering har ikke efterladt sig skriftligt Spor; Forudsætningen for den bristede, og der blev taget en ganske anden Bestemmelse med Kvæsthuset; 6. Marts afstaas det til Kongen for 5000 Dlr., og 23. Juni befales det ryddeliggjort til Mikselsdag¹⁾. Kristian Werner fra Lybæk og Interessenter havde nemlig 5. Maj faaet Privilegium paa at indrette en Uldmanufaktur i »vores forrige Kvæsthus paa St. Anne Kirkegaard ved de nye Boder«; Kongen selv forbedrede Anlægget med fornødne Huse og Værelser og et fuldkomment Farveri, en »Kalandermølle« osv. og skænkede det hele til Interessentskabet, hvori Werner »allerede en god Del for sin particulier havde indskudt«; og hvori Kongen nu ogsaa opfordrede andre til at indskyde Penge²⁾. Uldmanufacturen, der senere overtoges af Staten, sysselsatte mod Slutningen af 18. Aarhundrede henved 1200 Arbejdere. En Silkemanufaktur, som Kristian V ogsaa oprettede i Guldhuset, mislykkedes derimod. I 19. Aarhundredes Begyndelse fik Garnisons-hospitalet sit Hjemsted her.

III.

»Saasom i vores kgl. Residensstad København er anordnet et Kvæsthus til deres Underhold og Læge, som udi Krigstjeneste til Lands og Vands vorder »quætset« og tager Skade paa deres Lemmer og Sundhed, da bør vore kgl. Arvesuccessorer at lade sig samme Kvæsthuses

¹⁾ Admt. Kopibog 1683, 17. Jan. Admt. Registérbog over kgl. Missiver 1683, 23. Juni. Kbhn. Dipl. 7, 43.

²⁾ O. Nielsen, Kbhn. 5, 163. Trykt Forordning 1685, 16. Maj.

Konservation være angelegen, — paa det de, som udi Krigstjeneste sig lader bruge, maatte desto mindre undse sig for nogen Fare, naar de er forsikret, at om de vorder kvæstet, dennem da ej paa Underholdning eller god Kur skal mangle.«

Saaledes taler Kristian V i sit »Testamente« af 15. Apr. 1683. Det er Kvæsthuset ved Havnen, han har for Øje.

Allerede i 1674 havde der været Planer oppe om at bygge et nyt Kvæsthus; Kongens Skibe skulde da have transporteret Materialierne dertil uden Betaling; men Krigen har vel hindret Planens Udførelse. 1 Decbr. 1682 skriver Admiralitetet derimod til Kongen: »Vi til de kvæstedes større Bekvemmelighed, saa og for at skaffe dennem Renlighed, det mest muligt er, har købt en belejligere Plads og Husværelse, . . . nemlig velbaarne Admiral Jens Rodstens Hus og Plads ud mod Vejen til Toldboden, hvor endnu tilkommende Aar (1683) skulde opsættes en bekvem Bygning imod Havnen efter følgende Model.« Admiralitetet beder tillige om, at Materialierne til det nye Hus maa indføres toldfrit, og at der maa tilstaaes Kvæsthuset Skøde paa den Plads, som Tid efter anden kunde blive fyldt op fra Pynten af det itzige Kvæsthus eller Admiral Jens Rodstens Plads og henimod Toldboden. Begge disse Ønsker tilstodes Kvæsthuset ved Forordning af 23. Juni 1683¹⁾.

Man havde sikkert gjort en god Handel ved Købet af J. Rodstens Gaard. Denne indbefattede »hele Grunden mellem Toldbodgade og Lille Strandstræde«, vendte ud til (nuværende) St. Anne Plads og nævnte Strandstræde, og bestod af en Gaard, 4 Vaaninger og en stor Plads²⁾. Endnu i 1673 havde Jens Rodsten udvidet sin

¹⁾ Nielsen, Kbhn. 5, 41. Admt. Kopibog 1682, 5. Decbr. Trykte Forordninger for 1683.

²⁾ Nielsen, Kbhn. 5, 35.

Gaard ved Købet af en Plads bag Gaarden langs Strandstræde ud til Strømmen. Tiden, da Admiralen solgte til Kvæsthuset, kan ikke angives, men som en Biomstændighed ved Salget kan fortælles, at Admiralen ved denne Lejlighed skænkede de kvæstede sin Part i det vestindiske Kompagni, stor 816 Sletdlr.; men senere bad man ham om at transportere Andelen paa Kvæsthusets Navn, for at den ikke skulde »gaa caduc«. Det er heller ikke lykkedes at finde en Angivelse af Købesummens Størrelse, men det kan oplyses, hvad Størstedelen af Grunden vurderedes til i 1687. En større Bygning og alle Lejevaaningerne samt Haven Vest for den ny Gade (vist Toldbodgade) værdsattes til 2800 à 3500 Dlr.; Haven og Vaaningerne alene til 5—600, da de sidstnævnte dog intet duede; Hovedgaarden med hosliggende Byggeplads til 2900 à 3000, efterdi der hørte Bryggerrettigheder til den¹⁾).

Der skulde altsaa opføres en ny Bygning, men den var foreløbig kun til i Model. I Guldhuset kunde de kvæstede ikke længer være; det var derfor godt, at man »ved Havnen« forefandt en Bygning, hvor Kvæsthuset kunde indstalleres. Det er det »Husværelse«, som Admiralitetet ovenfor kalder »det itzige Kvæsthus«. Det er tvivlsomt, om det var J. Rodstens Hovedgaard, snarere er det den anden større Bygning, som omtaltes i Vurderingen.

Uagtet Omstændighederne ved disse midlertidige Forhold kunde tale for, at man søgte saa vidt mulig at hæmme Indlægningen af Patienter, udgik der dog i 1684 den Bestemmelse, at ikke blot som hidtil de kvæstede Søfolk og Soldater, men ogsaa de syge af Garnisonen og de ugifte Aarstjenere af Matroser og Bøsseskytter skulde nyde Pleje i Kvæsthuset, naar de ikke

¹⁾ O. Nielsen, Khbn. Dipl. 6, 627. Khb. 1687, 7. Juni og 4. Febr.

havde smitsom Sygdom. Som Følge af denne Bestemmelse indlagdes i 1687 en hel Del syge fra Nyboder, især norske Aarstjenere, og en Kvinde blev specielt antagen til at gaa dem til Haande¹⁾.

Da det havde vist sig, at 35 af de gamle og kvæstede Søfolk var »rørige paa Hænderne«, fik de 1685 Ordre til at pille Værk i Kvæsthuset, hvor et Lokale blev dem anvist, som skulde opvarmes om Vinteren. Men da de viste en beklagelig Tilbøjelighed til at absentere sig fra Kvæsthuset, blev der holdt daglig Mønstring over dem, og de udeblivende maatte finde sig i Afkortning af Pengeydelsen, som de modtog for deres Arbejde. Næste Aar var de atter modvillige, men denne Gang blev der fradraget dem noget i deres Brødration. Men der var andre Lyder ved dem. De lod sig befinde med Ild og Lys ved deres Tobakssmøgning, eller med Sværge, Skælden, Tyveri og Slagsmaal, »som ej sømmer sig i det kongelige Kvæsthus«; og de, der gjorde sig skyldige heri, skulde mældes til Søetatens Fiskal, som saa besørgede det videre fornødne. Samtidig traf man andre Forholdsregler. Naar Værkpillerne havde forrettet deres Arbejde og gik ud, maatte de ikke blive længer ude end til Kl. 9 om Sommeren og Kl. 6 om Vinteren. Kvæsthuskriveren skulde holde dem alvorligt til Guds frygt; paa Søn- og Helligdage skulde en af de kvæstede, som kunde læse, beordres til slig Forretning; dersom nogle »ugudelige Kroppe« iblandt dem saa ikke vilde lade sig betjene med Guds Ord, skulde saadanne uskikkelige Personer afvises fra Kvæsthuset og ellers anses med Straf paa Bremerholm, enhver efter sin Bedrift. Værkpilningen var aabenbart ikke let at faa sat ordentlig i

¹⁾ Krigskanc. indk. Sager vedr. Søet. 1684, 7. Januar. Khb. 1687, Maj.

Gang; Ideen blev dog ogsaa senere optaget paa ny i Kvæsthuset¹⁾.

Da den ny Kvæsthusbygning nærmede sig sin Fuldendelse, paatænkte det gamle Kvæsthus solgt, »da det var fra det nye separeret ved en Gade«²⁾ og kostede mere i Reparation, end Lejen kunde indbringe; men paa de 2 Avktioner, der blev afholdt over det, opnaaede man ikke noget antageligt Bud. Da saa Toldbetjenten Sr. Søren Sørensen i Aaret 1688 under Haanden bød 5300 Sletdlr. for det, slog man til og overlod ham »det gamle Hus, som var Jens Rodsten afkøbt og længe havde været i Brug til et Kvæsthus, indtil det nye kunde vorde opbyggt«. Det blev nu rømmet. »Den store Kakelovn« (var der mer end den samme?) blev med Besvær læsset paa en Vogn, agrades hen til det nye Hus og aflæssedes der. De kvæstedes Køjer, over 200 i Tallet, arbejdede 10 Karle i 3 Dage med at bære ned fra det gamle Huses øverste Loft (var Loftet ogsaa her Sygesal?) og op paa Loftet i det nye Hus, hvor de magasineredes. Af Sengeinventar fandtes 105 Underdyner, 109 Hovedpuder, 106 Straasække, 112 uldne Sengedækkener samt en Del Blaargarns Lagener. Men ikke alt var lige godt. Nogle af Dynernes Vaar duede kun til at komme paa Papirmøllen; af Fylden var adskilligt ganske raaddent. »Afgangshusene« rensede Natmanden; det tog 9 Nætter at age de 24 Læs Skarn bort. Hele Flytningen krævede — foruden Pengeudgiften — 12 Potter Rinskvind in natura³⁾,

¹⁾ Khb. 1685, 5. Sept., 5. Novbr. 1686, 26. Maj. N. Jonge, Danmarks chorografiske Beskr. 1777, 49.

²⁾ Toldbodgade.

³⁾ Krigskanc. Eksped. 1686, 9. Novbr. Krigskanc. indk. Sager 1688, 11. Septbr. Khb. 1688, 26. Oktbr., 10. Novbr.

IV.

Under alt dette havde den nye Bygning rejst sig. Modellen dertil havde vist kgl. Bygmester Hans Stenvinkel til Ophav; i det mindste har han ledet Opførelsen. Kontrakten angaaende Tømrerarbejdet var underskrevet i Marts 1684; af den ses, at Bygningen skulde lægges Nord for Kvartermester Gotfred Hoffmans Plads meget nær Stranden¹⁾ og var 100 Alen lang, 18 Al. bred og 2 Loft høj med Kælder under. Der skulde være dobbelte Kælderbjælker, og de andre »Rader« Bjælker skulde høvles saa vel som Loftsbrædderne, der tillige skulde pløjes. En »Udbygning« tilføjedes, 22 Alen lang, 10 Alen bred, 2 Loft høj med 3 Rader Bjælker; det er vistnok det fremspringende Parti paa Bagsiden af Hovedbygningen, hvori det »underste« og det »øverste« Køkken fik Plads. Murerkontrakten af 8. April bestemmer, at Ydermuren skulde være 3½ Sten tyk i Kælderen, 3 Sten i den første »Forhøjelse« over Kælderen, der var 5½ Al. høj, og 2½ Sten i anden Forhøjelse (»Salen«), der var 5 Al. høj. Bygningen skulde have 3 Skorstene²⁾.

Grundstenen lagdes 26. Maj 1684 af Kronprins Frederik. Om ham skriver det poetiske Nyhedsblad »Mercurius«:

Han med Solennitet ses nu i Grunden mure
Kvæsthusets første Sten, som der skal evig dure (o: vare)
for dette Sygehus til Hovedhjørnesten.
Her alle Ære-Saar, som Heltebryster bryde
ved Fejdeskud og Sværd, kan Sundheds Læge nyde;
her er og Livis-Brød med Husely til Rest
for hver nødtørftig Sjæl, som bliver lemmelæst. —

¹⁾ maaske paa en nyopfyldt, temmelig blød Grund. Herpaa kan tyde, at Murerkontrakten betinger sig »Svejbuer og Hvælvinger i Grunden«. (Khb. 1686, 30. Novbr.) Schwibbogen = en Art Hvælvingsbue.

²⁾ Khb. 1686, 30. Novbr.

Derpaa gaar han (o: Kronprinsen) saa ud paa Flaaden
at lustere
og lader sig hos Span til Middagsmaal traktere.

Ogsaa Henrik Gerner slog Harpen i lidt behændigere
Vers end disse ved Synet af Kvæsthusets nye Bygning¹⁾.

Opførelsen skred ret jævnt fremad. »I Morgen lægges anden Rad Bjælker«, skrives 31. Maj 1685; hertil behøvedes Blokke, som laantes fra Holmen. En Arbejdsnedlæggelse i Avgust, da Murerne af en ubekendt Grund i 3 Dage entholdt sig fra Arbejdet, kunde jo ikke standse Opførelsen synderligt. I samme Maaned kunde Kontrakten om Stenhuggerarbejdet blive approberet. »Listerne« til Frontespicen skulde have samme Længde som Bygningen; Bredden bestemtes til 1½ sjællandske Alen, Fremspringet til 11 Tommer. Den »gerade Gesims« i Fronten blev 3 Kvarter bred med 9 Tommer Fremspring. Hans kgl. Maj.s Navn med sit Siffer og Krone over og med sine Sirater skulde være 2½ Alen højt og 3 Alen bredt; selve Kronen blev 2 Kvarter »forhævet«. I en Tavle af Bremersandsten, 3½ Al. lang og 1 Al. høj med en Gesims omkring, blev en Indskrift at indhugge²⁾.

Paa begge Sider af Hoveddøren paatænktes Pilastre af gullandske Sten (»Malm«) anbragte. — Megen Overvejelse kostede Anbringelsen af Hovedtrappen op igennem Bygningen. Den udvendige Trappe fik 3½ Alens Bredde og hvilede paa Gevælfte, Trinene blev af Kampesten, Rækværket af Jærn. Den gjordes saa bred, at

¹⁾ Museum 1893, 1, 125.

²⁾ Khb. 1685, 31. Maj. 3. Avg. 17. Juli. 22. Avg. Indskriften lød saaledes: *Valetudinarium sauciorum, quod providentissima Augustissima Regis Christiani Quinti cura erexit, locupletavit, ut, qui membra publico regnorum bono impendunt, hic ægritudinem inventant, solatium, fomenta, sanitatem. Anno 1685. — Se Pontoppidan, Marmora Danica 1, 129.*

de kvæstede med Magelighed kunde opbæres ad den. For den første (nederste) Rad Vinduer anbragtes oljemalede Luger (Skodder). Ogsaa Huset selv maledes udvendigt med Oljefarve og ikke med Kalkfarve, som først paatænkt. Taget belagdes med glasserede Sten — hvoraf man fik en hel Del til Rest — og forsynedes med Tagrender. »Det kostbare Hus« forsynedes med Vand fra »Bøjesens Vandkompagni«, og Ole Rømer befaledes det at efterse, hvor Vandet med Fontæne sirligst kunde anlægges. Endelig mældtes der 30. Novbr. 1686, at Arbejdet ved Hovedbygningen var »fuldkommen til Ende«¹⁾; Hans Stenvinkel faar Paalæg om at indkalde Haandværksmestrene, for at deres Arbejde kunde blive maalt og synet og de selv kunde faa Anvisning paa deres Betaling.

Straks i den nærmest følgende Tid arbejdede man paa at supplere Hovedbygningen med fornødne Udenomsrum og afrunde Kvæsthusets Grundareal. 1689 købtes Naboens, Oberst G. Hoffmans Have for 2000 Dlr. Haven der forenedes med Kvæsthusets. Hospitalet blev derved Nabo til »Dorus's Enke«, altsaa Enken efter Præsten og Digteren Hr. Klavs Hansen Bang, der var død 1682; hun opfordredes nu til at færdiggøre sit Plankeværk eller sælge sin Plads til Kvæsthuset. I Begyndelsen af 1682 foreligger Tegningen til Økonomens Hus, der fik Plads ved Hovedbygningens søndre Gavl, skilt derfra ved en lille aaben Plads, hvor Brændeved opbevaredes. I Huset var Bryggers, Baggers og Vedhus, tillige fandtes et Værelse, hvor de deputerede holdt deres Sammenkomster; 6 Lænestole, udstoppede og betrukne med sort smurt Læder, der blev anskaffede 1693, var

¹⁾ Khb. 1685, 1. Decbr. 12. Decbr. 1686, 18. Febr. 30. Novbr. Et Billede af Bygningen fra 1749 er meddelt i O. Nielsen, Kbh. p. Holbergs Tid, 15.

vist placerede her, tillige med et Bord, hvorpaa en liden Bordklokke var hensat til Brug for Forhandlingslederen¹). 1691 besluttede man at bygge et Pakhus »for den nordre Ende af Kvæsthuset langs Stranden og op igennem den ny Gade af Landsdommer Ehms Gaard, hvor nu Kvæsthuset er indhegnet af et gammelt Plankeværk«. Da Assessor Henrik Ehms Gaard strakte sig ud til Kvæsthusgade, maa denne Gade være den omtalte »ny Gade«; men Angivelsen af Verdenshjørnet synes da ikke at passe. Pakhuset skulde opføres saa solidt, at der senere kunde paaføres det en Etage til, der som Filial til Kvæsthuset kunde optage Patienter. Foruden forskellige Materialbygninger og andre Udhuse maa vi for Fuldstændigheds Skyld og tillige for at vise Tidens Kulturtilstand omtale de Lokalteter, som i vore Dage vilde kaldes W. C. I 1690 foreslaas Hytter opførte ved Stranden ligesom de ved Holmens Bro og ved Bradbænken; 1693 opsættes et Vandhus af gamle Brædder ved Bolværket ad Stranden til; der skulde de syge og kvæstede søge hen, som havde Kræfter dertil, for at forekomme Stanken i selve Kvæsthuset. Ved Hovedbygningens Gavl var der to loca, der forsynedes med Luftrør og med en Rende, som førte ned til Stranden, og som skulde udskylles hver anden eller tredje Dag. Ved at lægge Udenomsbekvemmelighederne saa langt bort fra Sygestuerne var der den Ulempe, at naar »Naturen tvang de syge til at staa op«, maatte de gaa »med blottet Bryst og blottede Ben« ud i den kolde Luft; der anskaffedes derfor efter Haanden 30 »Kjoler«, som de syge ved den Lejlighed kunde tage paa for at værne sig mod Forkølelse²).

¹) Et Brevskab til Dokumenter stod derimod i Hovedbygningens Forstue.

²) Khb. 1689, 30. Maj. 14. Okt. 1695, 23. Juli. 1693, 26. Maj. 27. Oktbr. 1695, 3. Oktbr. 1690, 6. Decbr. 1693, 21. Juni. 6. Oktbr. 1696, 28. Juli. 1694, 4. Avg. 1695, 2. Septbr. Krigskancelliets Eksped. vedr. Søet. 1695, 1. Okt. O. Nielsen, Kbh. 5, 35.

Hovedbygningen var altsaa færdig i Slutningen af 1686, men den blev ikke straks taget i Brug af de kvæstede. Loftet brugtes til at oplægge det Magasinkorn, som Proviantgaarden ikke kunde rumme, og senere brugtes Loftsrummet til at huse det gamle Kvæsthusinventar, som ovenfor omtalt; ligeledes udlejedes Kælderne til Pakhusrum og lign.; men — man hører ikke noget til, at de kvæstede flyttede ind, om det nu var, fordi man vilde lade Bygningen udtørre godt, eller fordi man tænkte paa først at omordne Forholdet mellem de to Etaters Patienter. Det var aabenbart, at Soldaterne ikke var velsete paa Kvæsthuset. Allerede i 1683 havde Admiraltetet protesteret mod at modtage kasserede Landmilitære paa Stiftelsen, men det var forgæves, Soldater blev desuagtet stadigt optagne. En kgl. Resolution af Juni 1690 bestemmer nu endelig, at Søkvæsthuset skal fritages for at modtage Soldater og skal alene huse Flaadens Mandskab, idet Søetatens og Landetatens Kvæsthuse skal separeres. Trods denne Forordning optages endnu i Begyndelsen af 1691 mærkværdigvis aftakkede Soldater i Søkvæsthuset (Khb.). Men i Septbr. 1690 var det slaaet fast: De syge og de kvæstede Søfolk af Aarstjernerne skal nu endelig til førstkommende Mikkelsdag udi Kvæsthuset indlogeres, og alt Tilbehør skal holdes i Beredskab. Hvor de kvæstede har været fra Udgangen af 1688, da de flyttede ud fra Jens Rodstens Hus, og til 1690, kan ikke angives. Dog har det nye Kvæsthus maaske huset nogle Patienter i 1689; thi man ventede syge fra Flaaden i Juni Maaned, og derfor blev de gamle Senge hentede ned fra Loftet, en Spisemester og Kvinder til Sygepleje blev antagne og en Medicus fik Anvisning paa at give de syge Kur. Men om det hele blev til noget videre, erfarer man ikke¹⁾.

¹⁾ Khb. 1691, 28. Juli. 1689, 8. Juli. 1690, 17. Juni. 8. Septbr. 1691, Jan. Admtt. Kopibog 1683, 12. Marts. Garde, Efterr. 1, 326.

Det var en Lettelse for Kvæsthuset at blive af med Soldaterne; derved muliggjordes en Udvidelse af Omraadet for dets Virksomhed, idet en Forordning af Maj 1693 nu kunde bestemme, at ikke alene — som hidtil — de syge Søfolk, men ogsaa de, der kom til Skade ved Kongens Arbejde, skulde — foruden de egentlige kvæstede — for Fremtiden indlægges paa Søkvæsthuset. Af Patienter nævner et samtidigt »Reglement« 3 Slags: 1) »De sengeliggende, der ikke formaar at ophjælpe sig, men behøver stadig Assistance«. Om deres Berettigelse til at optages paa Sygehuset kunde der jo ikke være nogen Tvivl. 2) »De, som vel med nogen Sygdom, saasom febres og deslige, kan være beladne eller nogen Skade bekommer, og dog saa vidt er ved Kræfter, at de kan holde sig fra Sengen. Disse maa kunne gaa til og fra Kvæsthuset og der indfinde sig, naar Doktor og Bartskær er til Stede der, og saa begive sig igen til Holmen, der smaat Arbejde at forrette«. 3) »De, som deres Sygdomme simulerer og angiver sig at være syge, enddog de det ikke er«. Efter at Doktor og Barber har tegnet deres Vidnesbyrd paa saadanne Personers Anvisnings-sedler, skal »Patienterne« selv straks vorde afstraffede paa rette Steder for vrang Beretning og paa ny til Arbejde kommanderes¹⁾.

Vi vil nu aflægge et Besøg paa Kvæsthuset for nærmere at bese dets Indretning. Paa begge Sider af Hovedtrappen og i begge Etager var der Sygelokaler; der tales om 2 »store« Sygesale, om de »to nederste Logements«, om Senge »i den øverste Ende«, »oven« og »neden« osv. Det var Bestemmelsen, at Sygestuerne skulde holdes opvarmede fra Mikkelsdag til Paaske, men Bestemmelsen

¹⁾ O. Nielsen, Kbh. Dipl. 7, 416. Kbh. 1693, 2. og 18. Maj. Man var i nogen Tid i Tvivl om, hvor vidt man burde optage Patienter med morbus Gallicus sive venericus (Kbh. 1693, 15. Novbr. 1694, 4. Avg.).

blev ikke overholdt; Bartskæren nødes f. Eks. 17. Oktbr. 1694 til at skrive: »I de to store Sale maa Opvarmnin-gen (nu) begyndes, for de arme Patienter, der ofte temme-lig Kulde udstaar.« Kakkellovnene var for faa til ret at kunne fordrive Kulden; Kirurgen forlanger, at der maa være 2 Ovne i hver stor Sal, og hvis der kun er én, maa den staa midt i Salen og ophedes desto mere. I nogle Lokaler var Skillerummene kun af Brædder, saa at Varmen ikke kunde forslaa i koldt Vejr¹⁾. — Af Senge fandtes baade enkelte og dobbelte; de var alle numme-rerede, men deres Antal kan ikke opgives²⁾. Til hver Seng var normeret en Straasæk (af Sækkelærred eller Sejldug) saa bred som Sengen; endvidere 3 Par Lagner af godt Blaarlærred, et Dække ovenpaa Straasækken, en Hoveddyne af ubleget Lærred og med 8 Pund Fjer, samt et Overdækken (uldent Sengetæppe). Da de syge i Vinteren 1693 ikke kunde holde Varme med det ene Tæppe, tildeltes dem et til af de Tæpper, som ikke brugtes. Ny Halm i Straasækken besørgedes vist i Reg-len 1 à 2 Gange om Aaret, »for at ikke om Sommeren den forraadnede Halm skal foraarsage ond Lugt og Stank og Sengeklædernes Forraadnelse«. Under Sengens Bund ved Hovedgærdet var anbragt to Lister, paa hvilke et »Skudde« kunde vandre og trækkes ud, naar man vilde sætte »Mad, Drik eller Natpotter« der for syge, og skydes ind, naar Hylden ikke mere brugtes. Efter Haanden anbragtes Tove i Loftet, som Patienterne kunde bruge som Sengebaand; man fik ogsaa anskaffet 2 Skærm-brædter, betrukne med Sejldug; de skulde stilles op om de Senge, »hvor de i Dødsnød bestedte Patienter var

¹⁾ Khb. 1691, 18. Septbr. 1694, 4. Avg. 17. Oktbr. 1695, 2. Septbr.

²⁾ Mansa, Pesten i Helsing. og Kbh. 185 angiver (efter Riegels) i 1711 Tallet 1380 som Maximum paa syge, som Kvæsthuset kunde modtage; Kirurgen dér siger dog, at han (kun) har 300 at behandle (samme Sted, 188).

liggende«. — Under Vinduerne var der afvekslende anbragt enten Skabe eller Natstole; disse sidste var forsynede med Messingkedler og Blikrør, der viste ud i fri Luft for at aflede Stanken. — Af Lamper forskaffedes »6 udi hver Længde«; de skulde alle brænde, saa længe Bønnen forrettedes og Maaltid holdtes, men skulde siden slukkes paa én nær, som saa brændte hele Natten igen; og desuden skulde i hvert »Gemak« en Lyseplade med tilhørende Lys være ved Haanden, i Fald nogen syg om Natten behøvede det. — Af andre Rekvisitter nævnes: Tinkander, holdende en Pot, Tinbægre à $\frac{1}{2}$ Pot for de syge, der ikke mægtede at holde Kanderne; Fade og Potter af stettinsk Ler, 50 Tinsengepotter, et Stikbækken til en Mand med et brækket Ben osv.¹⁾

Ved den store Forstue var der indrettet et »Appertinent« til Doktoren med Skabe til hans Medikamenter, Flasker og Krukker; ved »den øverste Forstue« var et lignende Lokale for Kirurgen, som her kunde forbinde de Patienter, som magtede at gaa derop; i dette Øjemed var der anskaffet et Forbindingsbord, som kunde rulles frem og tilbage, og et Par Stole, hvori saarede kunde sættes under Forbindingen. Nær Hovedtrappen laa ogsaa »Svedestuen«, ogsaa kaldet Badstuen. Kvæsthusets Kirurg havde opfundet en »Machine«, gjort af Træ, beslaaet med Jærnblik; hvorledes den blev brugt, er ikke ganske klart; Patienten blev formodentlig anbragt inden i den, medens den opvarmedes udvendig fra. Den anbragtes i Svedestuen, hvor der ogsaa var en Del Senge; Stuen blev opvarmet Dag og Nat temmelig stærkt, og der medgik dertil en hel Favn Brænde om Maaneden; udenfor indrettedes en Bistue, hvor de syge kunde »salivieren«; den krævede $\frac{1}{2}$ Favn Brænde maanedlig.

¹⁾ Kbh. 1689, 28. Decbr. 30. Septbr. 6. Decbr. 1693, 26. Maj. 31. Maj. 16. Juni. 24. Oktbr. 1694, 23. Maj. 22. Oktbr.

Dog forslog Varmen kun lidt i de to Lokaler, Loftet var utæt; man lagde Ler derpaa, dog ikke meget, da »Huset var svagt af Bygning«; af de 3 store Vinduer i Svedestuen maatte de 2 tilmures, da de kun trak Kuld. I øvrigt blev baade Machinen og Svedestuen brugt flittigt, der var næsten 3—5 Personer til Stadighed derinde. — Kirurgen ønskede ogsaa et særligt Værelse for de Patienter, der laa længe af Arm- og Benbrud; thi »naar der skal ske svære kirurgiske Operationer, vil man jo ikke gjerne have mange Mennesker om sig«. — 3 à 4 »Dragstole«, til at føre de syge til Kvæsthuset paa og til at bære dem fra et Sted i selve Huset til et andet, var allerede tidligere anskaffede¹⁾.

V.

Kvæsthusets forskellige Fundatser fastsætter, at Københavns Stadsfysikus skulde føre Overtilsynet med Hospitalet i medicinsk-kirurgisk Henseende, og især skulde han følge med Kirurgen, »naar nogen Lem formedelst indfaldende Nød og Aarsager af de kvæste(de) maa opskæres, for at raadføre dem i saadanne Tilfælde«. Stadsfysikus fra 1668 og til 1687 var Kaspar Køliken. Baade Doktor og Kirurg ved Kvæsthuset stod altsaa under hans Inspektion. Men paa Bartskeerens Dygtighed beroede det dog især, om gode Tilstande skulde herske paa Sygehuset. Fundatsen foreskriver da ogsaa, at Kirurgen skal være vel forfaren in anatomia, for at de kvæstede formedelst hans Uvidenhed ej ilde skal medhandles eller blive forsømmede²⁾. Kvæsthuset havde i

¹⁾ Khb. 1690, 6. Decbr. 1693, 30. Maj. 15. Novbr. 19. Decbr. 1694, 20. Jan. 4. Avg. 17. Oktbr. 1695, 23. Septbr.

²⁾ Hist. Medd. om Kbh. 1, 196.

vor Periode det Held at have gode Barberer. Nikolaus Bøye var 1658, 19. Jan. blevet Bartskær ved Holmen og ansaas for at være saa dygtig, at en Medicus godt kunde undværes. Hans Hustru døde 1677 og n. A. »forandrede han sig«; men Testamentet efter hans første Hustru havde klogelig forudsét dette Tilfælde og bestemt, at der — som en Slags Bøde for det nye Ægteskab — skulde udbetales 200 Dlr. til Kvæsthuset; men da Bøye ikke havde Midler til at udbetale denne Kapital med, tillodes det ham at lade Pengene blive staaende paa Rente. Han døde 1690, og hans Enke Anna ansøgte om at maatte beholde Mandens »Opvartning« paa Kvæsthuset, hvilket ogsaa blev hende tilladt¹⁾. Men hans Søstersøn, Johannes Buchwald, der havde opholdt sig i sin Morbroders Hus og 1683 var blevet »Skibsmester«, ansøgte allerede i 1690 om Chargen ved Kvæsthuset, da Enken »formedelst en og anden derved forefaldende Besvær det ikke længere agtede at forestaa«; og Resultatet blev, at Buchwald 4. Oktbr. udnævntes til Bartskær ved Søetaten. 1692 skulde han rejse udenlands med Kronprinsen, hvorfor det tillodes ham at lade Tjenesten ved Kvæsthuset besørge ved hans Folk. Næste Aar faar han et ræsonnabelt Tillæg til Lønnen for at opvarte Søetatens syge Mandskab saaledes, at en Medicus ikke behøvedes. Medicus den Gang var Dr. Johannes Unsenius, der havde faaet denne Stilling 1698, 11. Maj efter Filip Hacquart; han fik nu sin Afsked fra Kvæsthuset, og da han ikke afleverede Nøglen til Medikamentskabet der, men endog nølede dermed, blev den afhentet hos ham. Buchwald var meget ivrig for at indføre Reformer paa

²⁾ Rentekamrets Bestall. Prot. for 1658. Tidsskrift for Søvæsen Ny Række 30, 351. Admtt. Forhandl. Prot. 1678, 25. Marts. Krigskanc. kgl. Eksped. vedr. Søet. 1690, 7. Juni.

Søkvæsthuset; hans Forslag derom er i Reglen affattede paa Tysk¹⁾).

Doktor og Barber skulde møde paa Kvæsthuset om Sommeren Kl. 6 Morgen og Kl. 5 Efterm., men om Vinteren henholdsvis Kl. 8 og Kl. 4; de skulde blive paa Sygehuset hver Gang saa længe, indtil alle Patienterne var blevet forsynede med det, de havde fornødent til deres Kur og Pleje. Om de syges øvrige Behandling erfares følgende af Økonomens Instruks: Til Opvartning af de syge — over hvilke der blev holdt Bog med Angivelse af deres Kompagni og Nummer — skulde Økonomen holde de fornødne Kvindfolk, som skulde rede Sengene, vaske Gulvene, holde Lagner, Skjorter og Linnedtøj rent; ligeledes rense Natskrinene for dem, der ikke selv mægtede at gaa. Han skulde lade ryge i Sygeværelserne med Enebærris eller andre efter Doktorens Godtfindende tjenlige Røgelser; skulde lade alle de Patienter to, kæmme og i enhver Henseende godt røgte, som ej selv havde Kræfter dertil, saa at de stedse kunde være befriede for Stank og anden Urenhed; og naar der ved Nattetid og paa andre ekstraordinære Tider paakom Patienterne »et sært Anstød, som ikke uden Fare Doktors og Bartskaers ordinære Ankomst kunde oppebie«, skulde Økonomen sende Bud efter disse Mænd, »paa det ingen til de syges Restitution tjenlig Middel i nogen Maade skulde forsømmes«²⁾).

Det var ellers Økonomens eller Spisemesterens Sag at forestaa Spisningen paa Kvæsthuset. Fundatserne paabyder, at Maden skal forbedres og forandres, saa at

¹⁾ Hunderup, Biograf. Efterr. om Doctores etc. 1, 148. Krigskanc. kgl. Eksp. vedr. Sæt. 1690, 4. Oktbr. 1692, 16. Jan. 1693, 7. Novbr. Om Buchwald se D. biogr. Lexikon 3, 225. Om Unsenius: nævnte Eksp. 1689, 11. Maj og O. Nielsen, Khb. 5, 220. Khb. 1693, 15. 17. Novbr.

²⁾ Khb. 1693, 4. Maj.

de syge altid bekommer god, varm, fordøjelig og for dem tjenlig Mad, hvorfor en Spisetakst skal opsættes. Buchwald gjorde da ogsaa et Forslag til en saadan Takst, som blev approberet med nogle Ændringer, der nærmest gik ud paa at gøre Maden kraftigere. Taksten af 1691 lyder da saaledes: Søndag: Middag: friskt nyt Oksekød og Suppen (deraf), i Synderlighed med visse Urter af Haven tilrettet efter Sygdommens Beskaffenhed. Aften: en velkogt Byggrød med godt Øl. Mandag: Middag: En Havresuppe med Kørvel eller Petersilje; Bergfisk eller Sild, Torsk eller frisk Fisk, som de syge lyster(?), med Smør over. Aften: varmt Øl med reven Brød¹⁾ og lidt Annis udi. Tirsdag som Søndag. Onsdag som Mandag. Torsdag som Søndag. Fredag: Middag: Kalve- eller Lammekød med Suppe. Aften: Byggrød med godt Øl. Løverdag: Middag: Havresuppe med Kørvel eller Petersilje; »saltgrøn« Kød. Aften: varmt Øl med reven Brød¹⁾ og Annis. Ellers til alle Maaltider: Smør og Brød og Ost for dem, der det vil have. Saa og hver Person om Dagen 3 Potter Skillings Øl (til 10 Mark Tønden). »Om Sommeren kan Haveurter som Lactuc, Spinacie, Saurampher, Portulak²⁾ til visse Tider og efter Patienternes Beskaffenhed, tillige med hvis (o: hvad) som mældt er, saa og Kaal, Rødder og Roer vorde spiset.« Økonomen skulde³⁾ være til Stede ved Doktorens Stuegang for at notere, hvad Spise de syge hver især skulde have³⁾.

Den gejstlige Opvartning skulde under Tilsyn af Holmens Provst besørges ved en Skibspræst eller i

¹⁾ 1698 forbedredes dette til: reven godt sigtet Rug- eller Simmelbrød. Khb. 7. Maj.

²⁾ Spinat og Portulak er bekendte nok; men Lactuc er, som en Botaniker meddeler, *Lactuca sativa*, Salat, Hovedsalat, og Saurampher er det tyske Navn paa Havesyre, *Rumex acetosa*.

³⁾ Khb. 1690, 6. Decbr. 1691, Septbr. 1693, 18. Maj.

Mangel deraf ved en af Holmens Kirkes Kapellaner. Saaledes byder Fundatserne. Der maa have været et Kirkelokale i Kvæsthuset¹⁾, i det mindste var der en Prædikestol. Da Præsterne jo ikke altid kunde være til Stede, antog man i 1693 en Sergeant, der paa én Gang kunde varetage baade den daglige Andagts Udførelse og Ordenens Overholdelse der paa Stedet. Han skulde give Møde Kl. 5 om Morgenens om Sommeren og ved Daggrø om Vinteren. »Straks« begynder han da at synge og læse for de syge de Salmer og Morgenbønner, som sig til hver Dag bekvemmer, og om Aftenen — inden han gaar bort og Dørene lukkes — de derpaa følgende Aftensalmer efter den ordinære Skibsbønnebogs Anvisning. Hver Gang Maden indbæres, forrettes Andagten baade før og efter Maaltidet, baade Middag og Aften. Tillige skulde han paase, at de syge ikke fik anden Mad end den forordnede. Efter 5 Maanedes Forløb var man dog allerede ked af Sergeanten²⁾ og anmodede Holmens Provst om at konferere med sine Kolleger ved Kirken om at holde Gudstjeneste paa Søkvæsthuset, ligesom 2 Skolepersoner tænktes at skulle lede Sangen ved Søndags- og Onsdags-Prædikenerne og ved den daglige Morgen- og Aftenandagt. Karl Henrik Ravberg, Studiosus og Hører ved Bremerholms Skole, var saaledes af General-Admiral-Løjtnant Niels Juel blevet bestallet 31. Decbr. 1694 til at opvarte Sangen, men han bad om at faa et Salarium derfor ligesom hans Formænd i Bestillingen, for at han dog kunde subsistere. Hans Løn ved Skolen — bevidner hans Provst — kunde ikke strække til Livets Ophold, end mindre til Klæder. Han fik da (1695) en Godtgørelse paa 24 Dlr. aarlig.

¹⁾ Jonge, Danm. chorog. Beskrivelse 1777, 49 siger, at der d. A. var »en liden Kirkestue«.

²⁾ Khb. 1693, 18. Maj. 10. Septbr

Som fungerende Præst ved denne Tid (Nov. 1695) nævnes Hans Jensen, han maatte dog ogsaa lade sig bruge som Skibspræst paa forskellige udkommanderede Skibe. Han fortæller, at de, der opvartede det »forrige« Kvæsthus, nød enten Skibspræstes Traktement eller Skipperkost; men han vil dog for sin Gærning med Onsdagsprædiken ikke bede om mere, end at der maa forundes ham en Tavle hver Søndag i Kvæsthuset; derved tænkte han at faa »nogle Skillinger af fremmede Skippere og andre Sognefolk, som i stor Mængde(?) der hører Ordet«. Da han i sin Ansøgning »knæfaldt underdanigst for sine naadige Herrers Fødder«, kunde disse Herrer deputerede jo ikke andet end bevilge ham Tavlen. Da Hans Jensen besørgede Onsdagstjenesten, har Holmens Kapellaner vel besørget Søndagstjenesten. — En Klokke, der foreløbigt laantes paa Holmen, tilkændegav Tiden for Maaltid og Prædiken; til Gudstjenestens rette Besørgelse var baade Ritual, Alterbog og Salmebog blevet anskaffet¹⁾.

Disse kirkelige Foranstaltninger evnede dog ikke at sætte Skik paa Husets Beboere, det maatte Mestermands-svenden gøre. Da nemlig nogle af de kvæstede begik adskillige Uordentligheder, udstedtes i 1693 den »Ordinance« om Gudstjenesten, at den skulde ske med tilbørlig Andagt. Saa snart Klokken ringede, skulde enhver indfinde sig paa sit Sted og forblive der i Stilhed, saa længe Tjenesten varede. De urolige skulde derimod holdes i Stilhed af Mestermandssvenden, til hvilken Ende han skulde »have Magt, dennem, som ej med det gode var at tvinge, med en Crabatsch at afstraffe«. Det skulde nok hjælpe. Naar Maaltid holdtes, maatte ingen af de Kvinder, der hørte de syge til, komme ind i Kvæsthuset, men udvises saa længe af Mestermandssvenden;

¹⁾ Khb. 1690, 6. Decbr. 1693, 18. 26. Maj. 18. Avg. 6. Septbr. 1695, 6. 7. Novbr. 1696, 12. Novbr. 9. Decbr. — Garde, Efterr. 1 277. O. Nielsen, Kbh. Dipl. 7, 13.

og dristede de sig til at indsmugle Medicin eller Mad til deres Mænd, skulde han aldeles forvise dem fra Sygehuset¹⁾.

Til at have Inspektion med de syges Forplejning og Opvartning i Kvæsthuset blev 2 Søofficerer beordrede i 1694; de skulde kun fungere én Uge ad Gangen og saa afløses af to andre efter at have aflagt tilbørlig Rapport. Denne velmente Foranstaltning synes ikke at have været saa heldbringende, som det var ventet. To Aar efter fornemmer nemlig Bestyrelsen, at Sygdom tiltager paa Kvæsthuset nu mere end tilforn, saa at Folket der dagligen afgaar ved Døden. En Kvæsthusdirektør og Buchwald opfordres derfor til med Flid at eksaminere, hvad der egentlig kan være Aarsag dertil, om Folket der ikke forplejes som tilbørligt, eller lign. Der forlyder intet om, at man fik et tilfredsstillende Svar herpaa. Næste Aar berettes der, at adskillige af de paa Kvæsthuset indlagte syge Matroser »gaar paa Gaden«, og Kommissariatet opfordrer, som naturligt er, Inspektionsofficererne til at gøre Rede for denne Uorden. Det følgende Aar atter, 1698, var der indkommet adskillige Klagemaal over, at de syge ikke nød den Forplejning baade med Spisning og Opvartning, som de burde have. Klagerne bevirkede, at den hidtilværende Økonom blev afsat og en ny, Niels Kristensen, kom i Stedet; men han erklærer kort efter sin Ansættelse, at det er ham en pur Umulighed at holde ud i Pladsen; det kunde han nok, hvis han nu i den dyre Tid vilde formindske Forplejningen; men saa vilde det udfalde til daglig Klage og ondt Rygte for Kvæsthuset, selv om det maatte indrømmes, at de syge i sig selv var en Del ufor nøjelige og ikke vilde »eftertænke den itzige Tids Tilstand, men prætenderede mere, end de kunde fortære«. Men kunde det ikke tillades ham at

¹⁾ Khb. 1693, 5. Septbr.

formindske Rationerne, saa vilde det hele blive ham til »Ruin og Undergang«. Saa vidt vilde Kommissariatet dog ikke lade det komme og hindrede derfor Undergangen ved et Tillæg af 60 Dlr. til hans Løn¹⁾).

Hvad selve den højeste Administration af Kvæsthuset angaar, da holdt Admiralitetet trolig ud lige til Marts 1683, men saa blev det endelig befriet for Overtilsynet, der gik over til »General-Kommissariatet saa vidt Søetaten vedkommer«, der oprettedes i Foraaret 1683, samt dets Efterfølgere af »Søetatens deputerede« o. s. v. Under disse Avtoriteter stod Kvæsthusets Forvaltere eller Direktører — begge Benævnelser bruges i Flæng. — 1682 havde Borgmester Bartolomæus Jensen og Assessor i Kommercekollegiet Hans Nielsen haft Kvæsthusets Midler under deres Forvaltning, men afgav den til Raadmændene Hans Jensen Stampe og Morten Nielsen. Raadmand Laurids Nielsen var Forvalter 1685—88, Hans Trønner 1688—91 og Lavrids Nielsen Fog fra 1695. Stillingen ved Kvæsthuset var ulønnet. Under dem fungerede Doktor, Barber, Præst, Kantor, Inspektør, Forstander, Økonom, Spisemester (det er maaske 4 Navne paa den samme Bestilling), Mestermændssvend, Sygevogtersker, foruden Inspektionsofficererne, hvis man ikke endnu vil regne Skildvagten med; han havde sit Skilderhus ved det nordlige Hjørne af Kvæsthuset²⁾. —

I 1683 blev Kvæsthusets Kapitalbeholdning opgjort til 1ste Januar. Den bestod i: Obligationer, der gav Renter og kunde opsiges: c. 5812 Dlr.; Kapitaler, som stod i Huse, Kompagnier og Jordegods og gav visse Af-

¹⁾ Indkomne Breve til Admtt. 1694, 30. Oktbr. 1697, 17. Juli. Khb. 1696, 20. Juni. 1698, 5. Apr. 30. Novbr. 1699, 11. Jan.

²⁾ Admtt. Kopibog 1682, 13. Maj. 3. Juni. 1683, Marts. Meddelelser fra Gehejmearkivet 2, 266. O. Nielsen, Kbh. Dipl. 7. 13. Samme, Kbh. 5, 431. 447. 449. 451. 452. Khb. 1693, 16. Maj.

gifter: c. 41235 Dlr.; andre Kapitaler, som ej kunde opsiges, men dog gav Rente: c. 22702 Dlr. Uvisse Kapitaler: 684 Dlr. Interesse (Renter), som resterede og som forfaldt til 11. Juni 1683: c. 5718 Dlr. Den nøjagtige Totalsum var 76113 Dlr. 39 Skill. Da det nye Kvæsthus skulde bygges, galdt det om at have rede Penge. 1677 havde Prins Jørgen (Georg) ved en tysk Obligation skænket Kvæsthuset 4000 Dlr., som han vilde forrente med 5 Procent; men i 1682 maatte Admiralitetet anmode Prinsen om at udbetale Obligationens Paalydende med Renter, en Anmodning, der var lige ubehagelig at fremkomme med og at modtage. — En ny Indtægt fik Kvæsthuset derved, at der fra 1688 blev fradraget 1 Procent af alle Gager, som udbetaltes; om det saa var Skriveren og Kuskene paa Søbaggerne (Muddermaskinerne), maatte de afgive deres Procent. Afdraget af Søfolkets Løn nedlagdes foreløbig i en Bøsse paa Holmen. Ved Avancement til en højere Grad maatte Søofficererne ogsaa erlægge en Kændelse til Stiftelsen. — Ikke altid gik de erhvervede Summer direkte ind i Kvæsthusets Kasse; den gamle Sædvane blev fulgt. Salgssummen for Jens Rodstens Hus gik foreløbig til Oberzahlmesteren, der behøvede den til andre af Marinens Fornødenheder. Samme Vej gik i 1689 baade 2900 Dlr. og 2000 Dlr. af Kvæsthusets Penge; det galdt om, at Kongens Søfolk og andre Holmens Folk kunde faa lidt af deres Løn. Et ikke ringe Tab led Kassen, da Landetatens Kvæsthus skiltes fra Søetatens; da maatte sidstnævnte ud med 9000 Dlr., men trøstedes med, at de opsparede Midler egentlig burde deles ligeligt mellem de to Etater, og at det var Nøjsomhed, naar Landetaten var tilfreds med nævnte mindre Sum¹⁾).

¹⁾ Admtt. Kopibog 1683, 1. Jan. 1682, 1. Decbr. Khb. 1689, 25. Jan. 14. Febr. 1690, Decbr. 17. Juni. 1691, 9. Juli. — 1688, 17. Sept, 1689, 13. 20. Febr. Garde, Efterr. 1, 326. Arkiv f. Søvæsen 1837, 336.

Kvæsthuset havde faaet et Pant paa Haanden, som voldte det meget Besvær. Det var Børsbygningen i København. Ved Ordre af 16. Maj 1685 havde Kongen nemlig bebrevet Kvæsthuset med den store Børs som Underpant paa en Summa — Kongens eget Kammer havde allerede 1677 overtaget Bygningen —, og den Indtægt, som Hospitalet kunde opnaa ved Udlejning af de forskellige Lokaler, skulde betragtes som Renter. Men Overskuddet blev saare ringe, thi Bygningen var meget brøstfældig. Det vilde blive for vidtløftigt at opregne alle de Skavanker, som Kvæsthuset maatte raade Bod paa; vi vil nøjes med at høre den sørgelige Beretning, som 12. Oktbr. 1692 og 14. Oktbr. 1693 (Khb.) gives af Børsens ynkelige Tilstand. Dens Bygfældighed tiltager stadigt, hedder det. Taget er ganske brøstfældigt af Blytækkerarbejdet: 3 Tavler Bly er nedtagen, og Taget staar aabent, saa Vandet løber ned i Boderne. Tagvinduerne er aabne; kun 2—3 er der Luger for; Lugerne ved den ene Gavl er vel nye, men er ikke forsynede med Hængsler eller Kroge. Taarnet maa hjælpes med Stivere og Jærnankere¹⁾, thi det er »viget« over til den ene Side, og nogle Steder er Blyet bortstjaalet ved Klokkestolene²⁾. Den Udbygning ved søndre Side, som er tækket med Skæversten, er ganske brøstfældig paa Tag, Tømmer og Loft. Rækværket af Mur fortil mod Slotspladsen er mestendels nedfaldet; en Del Trappesten er meget brøstfældige³⁾. Trappen for den anden Side af

¹⁾ Over Spirets Skrøbelighed var der allerede klaget 1677, Lassen, Børsens Historie 25.

²⁾ Se Lassen, 21. Volf, Encomion regni Daniæ 150 fortæller, at Klokkerne ringede Morgen og Aften, naar Børsen aabnedes og lukkedes. Billedet af Slotspladsen i Pontoppidans Theatrum Daniæ (1730) viser ogsaa en Klokke, hængende i Spiret.

³⁾ Paa Heimbachs Billede af Arvchyldingen 1660 ses denne Trappe, der i meget ligner den nuværende Rampe, da den har stærkt udbuende Vanger; dens øverste Repose hviler paa en rundbuet Hvæl-

Børsen har mistet et Trin, der er borte, og er ellers saa slet, at man ikke uden Fare kan komme op eller ned. Gulvet ovenpaa (i øverste Etage), hvor Kræmmerne har deres Boder¹⁾, vil overalt hjælpes, at Købmandsvarerne nedentil kan være forvarede for Sand og anden Uhumskhed, som nedfalder. Nogle Skillerum fattes forneden og maa opsættes med Bindingsværks Mur, Laase fattes paa Dørene. Det kostbare Stenhuggeri er mange Steder ruineret. — Til denne Beretning følger vi følgende Ve-klage fra 1687 om Opgangen ud til Slotspladsen: Børstrappens Tømmerværk bør reparerer; der bør lægges en Hud af brede Fliser ovenpaa Hvælvingen, saa at Regnvandet kan have sit Affald og Hvælvingen blive tør; de fattige Folk, der har lejet »de under Værelser«, kunde ellers ikke være tør eller have Varer derinde, uden at de forraadnede af Vand og Vædske²⁾. — Hvad hjalp det, at Kongens Bygmester Kristoffer Gross beordredes til at syne det hele, det var jo ikke at tænke paa for Kvæsthuset at bekoste en saa stor Reparation, som der behøvedes; det blev nødvendigt at ansøge Kongen om, at han selv vilde overtage Istandsættelsen af Børsen og Bolværkerne deromkring, og man fik da ogsaa et imødekommende Svar, men først efter et godt Aars Forløb (4. Maj 1695, Khb.). Kongen sluttede Kontrakt med en Bygmester om en Hovedreparation, der skulde koste 4000 Dlr., og hvorved Bygningen bl. a. blev oljemalet. Saaledes slap da Kvæsthuset nogenledes helskindet ud af denne Sag.

ving. Paa Theatrum Daniæ's omtalte Billede ses Rampen endnu tydeligere; her er den endog beplantet med Træer. Se Lassen, 22.

¹⁾ 1692, 26. Maj (Khb.) havde Holmens Snedker lavet 5 Postamenter til Børsens »Spacér-Gang«.

²⁾ Khb. 1687, 26. Marts. 1689, 3. Jan.

SMAASTYKKER.

12. Fra Theatrets Trængselstid.

Pro Memoria.

Iblandt mine Papirer finder jeg disse 2 Piecer, over begge tror jeg, Magistraten har alt erklæret sig; om Justitsraaden finder dem nyttigt, da kan de gemmes, om ej, da kasseres de. Angaaende *Commoedierne* da finder jeg ingen Bønhørelse til en reelle Hjælp, ihvor meget jeg endogsaa har tigget og betlet; der bliver da vel ingen anden Raad og Middel tilovers, da Kongens Befaling er, at Gælden skal hæftes paa Staden, [end] at vi indkommer med en allerunderdanigst Forestilling til Kongen, at dette *Spectacle* maa ophøres, Hus og Gaard med dens hele Inventarium sælges; thi jeg kan ej længere se og høre den Jammer og Elendighed af disse fattige og nødlidende Mennesker, som ingen kan hjælpe.

Christiansborg d. 1. April Ao. 1766.

V. A. von der Lûhe.

(Theatret stod i Aarene 1750—70 under Magistratens Bestyrelse, og Overpræsidenten Volrath August v. d. Lûhe (1754—71) var paa Embeds Vegne Theaterchef. I hans Chefstid plagedes Theatret uafbrudt af økonomiske Vanskeligheder, hvortil kom, at det i 1766 stod lukket den største Tid af Aaret paa Grund af Frederik V.s Sygdom og Død. Det her meddelte egenhændige Brev fra Overpræsidenten findes i Raadstuearkivet. Til hvem det er skrevet kan ikke ses.)

V. Chr.

KOMMANDANTEN OG MAGISTRATEN.

EN SKILDRING FRA BYENS FÆSTNINGSTID.

AF
VILLADS CHRISTENSEN.

NAAR man kaster Blikket tilbage over Københavns Histore, tegner Billedet af Byen sig uvilkaarligt med vidt forskelligt Præg i de forskellige Tidsafsnit. I vort eget Slægtled er det den vældige Fremvækst, Byens Omskabning til en virkelig Storstad, der præger dens Fysiognomi. Nye Kvarterer skyder op af Jorden, Land-distrikter indlemmes, halvt eller helt købstadmæssig Bebyggelse trænger fra den store By langt ud i sællandske Sogne. Hovedindtrykket af København er nu dette: en By hvor der leves og arbejdes.

Forud for denne Periode ligger den elskværdige og idylliske Tid, »da Voldene stod«, — det vil sige, da Voldene stod som smukke Spadseregange og ingenlunde i nogen krigerisk Hensigt. Da særdeses Frederik VI.s og Frederik VII.s folkekære Skikkelser jævnt og borgerligt mellem deres trofaste Undersaatter; da beherskede Universitetet, Studenterforeningen og det kongelige Theater Byens Interesser, og da kunde Søren Kierkegaard erklære, at København — »stor nok til at være en større By, lille nok til at der ingen Torvepris er paa Mennesker« — netop var det lykkeligste Opholdssted, han kunde ønske.

Men gaar vi i Tanken atter et Par Slægtled tilbage, skifter Billedet brat. Da kommer vi til en Periode,

hvor Hovedstaden fremtræder med et andet og barskere Aasyn. København er nu den laasede og stængede Fæstning, struttende af Skildvagter og gennemkrydset af Patrouiller, — en Ring af Volde uden om Krigshavnen, Kaserneerne og de fyldte Arsenaler.

Denne Dragt ifører Byen sig straks efter Svenskekrigens Afslutning og Enevældens Indførelse, og den bærer den, om end paa Slutningen med nogen Vanskelighed, indtil det hele militære Apparat faar sit Grundskud ved Begivenhederne i 1807. I de halvandet Hundrede Aar var København først og fremmest Statens vigtigste Vaabenplads og Garnisonsby; den militære Kommandant var Byens første Mand, og de civile Indbyggere og den borgerlige Magistrat maatte nøjes med at komme i anden Række.

Den betydningsfulde Post som Københavns Kommandant blev i 1720 givet til en Mand, der efter Datidens Opfattelse havde alle Betingelser for at udfylde Pladsen. Han var en velkjendt Officer, en Stok-Militær af reneste Type, selvfølgelig en Tysker. Georg Wilhelm v. Hedwiger Greve af Sponneck var født i Schlesien og havde fra sin Ungdom tumlet sig i de uafsladelige Krige, som paa den Tid hærgede Europa: i Kejserens Felttog mod Tyrkerne, i den spanske Arvefølgekrig og i den store nordiske Krig mellem Danmark og Sverig. Han har sikkert været en dygtig og tapper Officer; han deltog med Bravur i det ene store Feltslag efter det andet, og et Par alvorlige Skrammer vidnede om, at han ikke havde sparet sig selv.

Her i Danmark stod han i særdeles høj Yndest hos Kongerne Frederik IV og Kristian VI, og nød alle de Udmærkelser, som egen Dygtighed og Monarkernes Gunst kunde skaffe ham: han blev Geheimekonferensraad, General og Ridder af Elefanten. Den betroede Stilling som Kommandant i København indehavde han

fra 1720 til sin Død 1740. Hele sit Liv igennem skrev han kun Tysk, dette endda ofte daarligt nok. Sit eget Navn staver han altid Schponeck; men hans Efterkommere, der nu er optagne i den danske Adelsstand, har benyttet den Stavemaaade af Navnet, som her er anvendt.

Grev Sponnecks Regimente falder lige i Midten af den Periode, som vi har kaldt Byens Fæstningstid, og han selv er en typisk Repræsentant for Byens militære Herrer. Fra hans Tid er derfor de Træk tagne, som benyttes i efterfølgende Skildring; men Forholdene i de nærmeste Aartier før og efter har næppe været synderlig anderledes, end de var i Grev Sponnecks Dage.

I. Civile og Militære.

Den kraftige nationale og bypatriotiske Stenning, som Belejringen i 1659 havde vakt, fik ikke Lov at vare længe. Der var ingen Brug for den, da Fjenden var borte og Enevælden indført. Da afløstes det væbnede Borgerskab af Kongemagtens hvervede Soldater, og de Volde, som Borgerne saa trofast havde forsvaret, følte snart som en Trusel mod dem selv. Man gjorde Bemærkninger over, at Kastelet befæstedes lige saa vel indad mod Byen som udadtil, og det hed sig, at alle Gaderne i Ny-København skulde lægges saaledes, at de kunde bestryges af Kastelets Kanoner. Generalmajor Ruse, der forestod Bygningen af de nye Fæstningsværker, blev den mest forhadte Mand i Byen, og Borgerne truede ham paa Livet, saa han ikke turde vise sig paa Gaden. »Ruse frygter og bæver, da han kan høre Folk true med Prygl og med at tage Livet af ham og Soldaterne«, hedder det i et Brev fra 1663. Og samtidig blev det, efter Rygte endog under Livsstraf, forbudt Borgerne at gaa op paa Volden. Hvilken Krænkelser dette har været for de Mænd, der selv saa kort i Forvejen havde været

med til at forsvare de samme Volde mod Landets Fjender, er let at tænke.

En Klage over dette Forhold fra 1680 er bleven opbevaret. Den er skrevet af en Borger Povl Lorens Holst til Stadskaptejn Peter Motzfeld:

»Jeg haver mig højliggen hos hannem at beklage, hvis mig for tvende Dage siden beegnede, da jeg med min Hustru vilde gaa paa Blegdammen og, saa vidt Volden strækkede, Volden for Plaser vilde passere; da som vi kom ved Vesterport, da haver Skildvagten mig som Borger uhøflig beegnet, ikke mig advaret at være forbudt, nogen maatte gaa paa Volden, men straks mig undervist med slige Ord: »Scheer her under«, og straks med hans Musket mig vilde herunder støde, hvorover jeg blev helt altereret, at jeg, som Hr. Kaptejn er vel bevidst, i den gamle Krigstid som en Korporal altid min Vagt vel haver forset, som en ærlig Borger er skyldig og bør at gøre; forhaaber, at min gunstig Hr. Kaptejn vilde sligt for højere Øvrighed det andrage, og man endnu dagligen af fremmede, baade Hamborgere og andre spottes, hvorledes vi haver os forholdt, at en Københavns Borger ikke maa engang gaa paa Volden for Plaser, da vi dog saa mangan Travallie og kold Nat haft haver.«

Denne Klage satte baade de 32 Mænd og Magistraten i Bevægelse, og det blev vedtaget at indgaa til Kongen med en Memorial angaaende »Borgerskabets Tilgang paa Stadens Volde, hvilke dennem nu mere end nogen Tid formenes.«¹⁾

Forholdet mellem Borgerskabet og Militæret blev ingenlunde bedre i den følgende Tid. De militære havde den første Plads og beholdt den, og Kommandanten var Byens virkelige Herre. Men Borgerne fandt sig ikke godvilligt i det uundgaelige, og de havde vanskeligt ved at lære, at de nu var bleven de smaa, og at Byen ikke længer var deres.

¹⁾ Magistratens Kopibog 25. Juli 1680. O. Nielsen: Kbhvn.s Hist. V, 33, 297.

Talrige Episoder fra Grev Sponnecks Tid viser, hvorledes Omgangstonen mellem de to Parter var. De viser os ikke blot den almindelige Rivaliseren mellem Personer af forskellig Stand og Stilling, som kan findes overalt og til alle Tider; ej heller blot de velkendte Kompetencestridigheder, hvor hver af Parterne skyder sig ind under sit særlige Forum — Militæret under Kommandantens Jurisdiktion, Borgerne under Magistratens —, og hvor hver af de to Myndigheder efter bedste Evne holder Haanden over sine. Men Stridighederne fik i hin Tid en Tilsætning af særlig Bitterhed, da der laa økonomiske Interesser bagved. Borgerskabet klagede nemlig stadig over, at Militæret gjorde Indgreb i de borgerlige Næringer og Haandteringer, uden dog at svare Skatter og Afgifter deraf lige med Borgerne; og dette Forhold blev under Laugsvæsenets stramme Herredømme anset for en ganske utaaelig Krænkelse af de privilegerede Laugsbrødres Rettigheder. Hertil kom, at det borgerlige Militær vedblev at bestaa ved Siden af den hvervede Garnison, og skønt Borgervæbningens Deltagelse i Vagttjenesten og lignende stedse indskrænkedes mere og mere, havde den dog endnu nogle Funktioner tilbage, — nok til at der kunde blive Lejlighed til Sammenstød med Garnisonens Patrouiller.

Kun den øverste Regering stod udenfor og over dette daglige Kævleri. Med virkelig Upartiskhed søger Kongen og Regeringskollegierne at gøre Ret og Skel til begge Sider. Men ej heller de formaaede at ændre de faktiske Forhold, — det er jo bekendt nok, hvor mærkelig magtesløse de kongelige Forordninger var i hine Tider, og hvor ofte Regeringen kunde indskærpe en og samme Ting, uden at man mærker noget til, at det har frugtet det mindste.

En Februaften i 1723 forefaldt et Sammenstød paa Gammeltorv mellem Militærvagten og en Under-

vagtmester ved Borgerskabet. En Grenader fik et Ørefigen, men Vagtmesteren blev overmandet og arresteret. Grev Sponneck tilmeldte Magistraten det forefaldne med Anmodning om, at Vagtmesteren maatte blive eksemplarisk afstraffet og Grenaderen faa behørig Satisfaktion. Og saa tilføjer han disse betegnende Ord: »I modsat Fald kan onde Følger deraf befrygtes; thi i Mangel af billig Reparation skal denne Grenader finde sig beføjet til selv at skaffe sig den.« Dette var jo en ret tydelig Anvisning paa Selvtægt, en utilsløret Trusel; og hvor Herren fører dette Sprog, kan man nok forestille sig, hvorledes Tonen har været blandt de Tjenere, som fulgte ham.

Men Magistraten paa sin Side har ej heller skyndt sig for stærkt enten med Straffen eller Satisfaktionen. Thi nogle Maaneder senere, i Maj, maa Kommandanten paany skrive til den om denne Affære. Og det er maa-ske ikke helt uden Grund, naar Kommandanten mener, at en saadan Lemfældighed fra Magistratens Side vil føles som en stiltiende Opfordring til Borgerne om bare at blive ved, som de har begyndt.

Denne Opfattelse fik Kommandanten Lejlighed til at udvikle senere i en meget vred Skrivelse til Magistraten. Han fortæller her, hvorledes en Vognmandskarl Jens Nielsen ikke blot havde understaaet sig med sin Vogn at bringe Konfusion i General-Paraden; men at han endog, da en Underofficer af det kongelige Grenaderkorps vilde stanse Vognen, havde haft den *Insolence* at tildele Underofficeren adskillige Slag med Pisken. Naturligvis var Karlen da bleven arresteret og senere overleveret til Politiretten »i urokkelig Tillid til, at Vognmandskarlen for saadan sin Ondskab vilde blive alvorlig straffet, og Underofficeren faa en *eclatante* Satisfaktion«. Men med ikke ringe Forbavselse har Kommandanten nu maattet erfare, at Politiretten ikke har idømt Karlen

strengere Straf end en Pengebøde paa 3 Rdlr. »Men ved denne Dom findes ikke alene Regimentet fornærmet; men ogsaa jeg har største Aarsag til ikke dermed at være *satisfait*. Thi hvor der ikke tages større Hensyn til de af Garnisonen førte Klager, og naar Ondskaben ikke straffes paa anden Maade, saa banes derved kun Vejen for yderligere Ondskab; og den, der nærer *Piquanterie* mod en anden, kan ikke paa nogen bekvemmere Maade komme til at udøve sin Hævn end ved at begaa en saadan forbryderisk Nederdrægtighed, for hvilken der kun er sat saa ubetydelig en Straf. Tilmed er den Respekt, der vises Vagterne, i Forvejen kun ringe nok, og hvorledes vil det da gaa, hvor den, der ikke undser sig for at begaa deslige Ekscesser overfor en hel Parade, skal slippe saa billigt derfra? — Jeg kan let forestille mig, hvad mine høj- og velærede Herrer vil svare: at den, der ikke er tilfreds med Dommen, kan appellere den til højere Sted. Men det er ikke Soldatens Lejlighed at søge sin Ret gennem en vidtløftig Proces, og ej heller kan Deres kongelige Majestæts allernaadigste Hensigt være nogen anden, end at de militære Sager ved Politiretten skal afgøres *brevi manu*«. For altsaa ikke at ulejlige Majestæten og for at undgaa Vidtløftighed sender Kommandanten da denne Sag endnu en Gang tilbage til Magistraten¹⁾. — Der ses ikke at være kommet mere ud af den, — der var jo heller ikke noget for Magistraten at svare paa.

Med særlig Glæde har de civile utvivlsomt betragtet de Sammenstød, der jævnlig fandt Sted mellem de militære indbyrdes, hvor den ene Vaabenart skinsygt vogtede paa den anden. Undertiden blandede Borgerne sig ganske uopfordret heri, — som man næsten maa antage, af ren Skadefryd og blot for at faa Spektaklet i Gang.

¹⁾ Kollegiebreve 1734 Nr. 50.

I Maj 1723 vilde en Skildvagt paa Vilhelms Bolværk paa Kristianshavn forbyde en Konstabel at ryge Tobak i Nærheden af Krudttaarnet. Da Konstablen svarede med Skældsord, rev Skildvagten ham Piben af Munden og fratog ham hans Kaarde. En forbipasserende Brændevinsbrænder tog nu Parti for Konstablen, og i Forening overmandede og afvæbnede de Skildvagten. Denne fik imidlertid paa sin Side Assistance af tililende Militær, saa Konstablen og Brændevinsbrænderen atter maatte kaste Skildvagtens Gevær fra sig og tage Flugten.

Grev Sponneck meddeler Magistraten, at Konstablen ikke skal slippe uden haard Straf, og beder samtidig, at Magistraten vil tage sig af Brændevinsbrænderen for derved at bidrage sit til at »opretholde en god Harmoni mellem Borgerne og de militære«.

Ude ved Portene var der særlig god Lejlighed til Sammenstød; thi her herskede forskellige Autoriteter ved Siden af hverandre. Under Magistraten sorterede Portneren med hans Medhjælper, den saakaldte Mellem-ligger, og de Betjente, der afkrævede de passerende Port- og Passagepengene. Men Militærmagten var repræsenteret af Vagten, der under en Lieutenants Kommando holdt til i det lille Vagthus indenfor Portene, og af de fra denne udstillede forskellige Skildvagter.

Her ude trivedes ret de indviklede Kompetence-stridigheder, og den, der kom paa tværs af den ene Myndighed, kunde i Reglen være sikker paa at faa Medhold hos den anden. Et Indblik i disse Forhold giver et paa Tysk skrevet Brev fra den kongelige Staldmester v. Vieregge til Magistraten.

Da den kongelige Overberider Wendorff med to »Skolarer« en Eftermiddag i 1729 havde været ude at røre tre af Majestætens Livheste uden for Byen, blev de ved Tilbagekomsten anholdt og groft begejnet af Portbetjenten, fordi de nægtede at betale Portpenge. Da

Overberideren søgte at bringe »denne Karl« til Raison ved at gøre opmærksom paa, at Hestene tilhørte Hans Majestæt, havde Betjenten svaret, at det var ham ligegyldigt, om Hestene tilhørte Kongen eller Paven, men Portpengene skulde betales. For nu ikke længer »at prostituere sig med denne Karl« steg Overberideren og de to Skolarer af Hestene og betalte det forlangte for deres egne Personer for derefter tilfods at begive sig til de kongelige Stalde; men de tre Rideheste tilligemed Staldknægten og hans Hest maatte blive tilbage under Portbetjentens Opsigt. Imidlertid kom den vagthavende Lieutenant til Stede, tog Parti for Beriderne og udrettede saa meget ved sin »skarpe Tiltale«, at Karlen »atter skænkede Hans Majestæts Heste Friheden«.

Vieregges Henvendelse til Magistraten gaar altsaa ud paa, at denne »grove, uforskammede Karl« maa blive eksemplarisk afstraffet, »for at Overberideren kan erholde tilstrækkelig Satisfaktion saa vel for sin egen Person som for Hans Majestæts Rideheste«. ¹⁾

Fra Militærets Side er det bestandig Satisfaktionen, det drejer sig om. Det er Standens Ære, der er engageret i alle disse Smaa-Affærer; derfor gælder det om at skaffe ikke blot den enkelte Grenader eller Underofficer, men hele Regimentet og selve Grev Sponneck — undertiden endog hans Majestæts Heste — fornøden Reparation. Fra Borgernes Side tales ikke saa meget om Æren; hvad der for dem var den alvorlige Side ved deres Mellemværender med Militæret, var de økonomiske Interesser, som laa bag ved. Men hos begge Parter var der saaledes en god Vilje til at gøre det mest mulige ud af tilsyneladende Smaating.

¹⁾ Kollegiebreve 1729 Nr. 55.

II. Forordningen af 10. Marts 1725.

Forholdet mellem civile og militære i Hovedstaden var omsider blevet saa slet, at Regeringen fandt det fornødent ved Nedsættelse af en Kommission og Udstedelse af en stor Forordning at prøve paa at stifte Fred imellem dem. Den nærmeste Anledning hertil var en Skrivelse af 25. April 1723 fra Politimester Ratecken til Kongen.

Politimesteren har først en lille Lieutenantsskandale at berette om. To Lieutenanter, Niemand og Müller, har »anstillet« sig saaledes imod deres Værtinde, »en Skatteborger-Enke her i Staden«, at hun har maattet klage over dem til Politiet. Det var ikke første Gang, man her fik med de to Herrer at gøre; thi Politimesteren skriver, at »bemeldte Officerer er de samme, som d. 24. Febr. næstafvigte om Aftenen udi Themand Jakob Hansens Hus med 5 andre Officerer ved Banco-spil blev antræffet; hvilke paa den Tid ej heller har villet give deres Navn tilkende, mens i dets Sted haade imod Politiens Betjente og imod mig selv ertæet sig meget uanstændig.« Politimesteren havde straks anmeldt det forefaldne til Kommandanten; dog var der »hidindtil, imod al Formodning, intet andet paafulgt end adskillige unyttige og fast overalt usandsfærdige Forklaringer med Formening derved sig at *exculpere* og *colorere* deres onde brugte *conduite*«. Men efter at have lettet sit Hjerte for de to Lieutenanter gaar Politimesteren over til at tale om det andet og vigtigere Spørgsmaal, som han ved samme Lejlighed ønsker at faa frem til Monarkens Afgørelse, nemlig hele den standende Strid om Retten til at udøve borgerlig Næring.

»Ja, Allernaadigste Konge,« skriver han; »jeg kan ikke undlade ved denne Lejlighed allerunderdanigst at forestille, hvorledes de militære og gemene Soldater med

uforsvarlig og højstskadelig Fuskeri og Forprang omgaas, som er Eders Kongl. Majestæts tro Borgerskab og skatskyldige Undersaatte til allerstørste Skade og i Længden til total Ruin. Og omendskønt mig vel er videndes, at Officererne saadanne deres underhavende Mandskab paa bedste Maade vil forsvare, saa dog er agter jeg, at Officerernes Paastand i det, at Soldatesken skal bruge borgerlig Næring og anden Handtværks-Profession med Værksteder og deslige, ikke bør billiges, særdeles for dem, som udi virkelig Tjeneste staar. Ja end mere, de vil bruge borgerlig Næring, mens naar de imod Politieus Administration noget *peccerer* og sig forsér, vil de ingenlunde underkaste sig den Straf, som Loven og Forordningerne allernaadigst befaler; og i slig Fald bliver de saaledes af deres Officerer *for-mainteneret*, at Borgerskabet maa lide derunder, saavel som Eders Kongelige Majestæts højpriselige Lov og Forordninger moksen vorder sat til Side; ikke at berøre, at dets formedelst Borgerskabets Kræfter bliver aldeles svækket og ganske underlagt, hvilket jeg dagligen med stor Lamentation af dem maa anhøre; og derfor forhaaber jeg allerunderdanigst, at Eders Kongl. Majestæt vil i alle Maader haandhæve og forsvare mig, saasom mit Øjemærke og Forsæt *principaliter*, efter min aflagte dyre Ed, sigter til intet andet end Borgerskabets *conservation* og gode Opkomst.«¹⁾

Politimesterens Skrivelse har gjort Indtryk paa Regeringen. Et Par Uger senere udkom et Reskript, ved hvilket der blev nedsat en Kommission til at undersøge og ordne dette Mellemværende mellem Borgerskabet og Garnisonen. Det hedder i Reskriptet, næsten med Politimesterens egne Ord, at Kongen »meget ugerne har maattet fornemme, hvorledes de militære og gemene

¹⁾ Indlæg til sæll. Missiver 1723 Nr. 145 (Rigsarkivet).

Soldater her i Vores kongl. Residensstad København med uforsvarlig og højst skadelig Fuskeri og Forprang skal omgaas, -hvilket skal være Borgerskabet og de skatskyldige Undersaatter til stor Skade og muligt i Længden til total Ruin . . . Da have vi allernaadigst fundet for godt derover en Kommission at forordne, som saavel kunde undersøge saadan i Svang gaaende Fuskeri og Forprang som og reglere alting derved paa den Fod, at Borgerskabet ikke vorder til dets Skade graveret«. ¹⁾ Kommissionen kom til at bestaa af 10 Medlemmer, nemlig Grev Sponneck og to andre Landofficerer, to Søofficerer, Politimester Ratecken, 3 Medlemmer af Magistraten og en af de 32 Mand.

Efter to Aars Forløb kunde Kommissionen afslutte sin Virksomhed, og Resultatet blev den store Forordning af 10. Marts 1725, der tilsigtede paa alle Punkter at regulere Forholdet mellem civile og militære eller, som det hedder i Indledningen, at forebygge al »befrygtende Misforstand, Uenighed og anden skadelig Ulempe«, og derimod stifte »en god Orden og Skik imellem Indvaanerne i bemeldte Vores Residensstad og de militære«.

Forordningens første Kapitel handler om Politimyndigheden og de militære Jurisdiktioner. Alle Forseelser imod Politirordenen skal afgøres af Politimesteren, enten de begaas af civile eller militære; og enhver militær, der stævnes for Politiretten, er pligtig der at give Møde. I andre Sager, som ej vedrører Politiet, staar de militære derimod under Garnisonens Jurisdiktion, saa længe de er i Tjenesten. Naar en militær om Natten bliver arresteret og ført til Raadhusvagten, skal det straks om Morgenens tilkendegives det Regiment eller Kompagni, under hvilket han hører; og de Politibetjente og Vægttere, som har anholdt ham, maa ikke begegne

¹⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 572.

ham ilde med Hug og Slag, med mindre han sætter sig til Modværg eller dertil i andre Maader selv giver skellig Aarsag. Hvem der passerer Fæstningsværkerne skal ride eller køre langsomt og sømmeligt gennem Portene og fra den inderste til den yderste Bom; de skal behandle de der udstillede Skildvagter høfligt og ordentligt og efterleve de Ordre, som gives dem; men disse Ordre skal, fra Skildvagtens Side, ogsaa »beskedentlig tilsiges«.

Saaledes søger Forordningen at indføre en smuk og hensynsfuld Omgangstone mellem de to Befolkningsklasser. At det ikke hjalp, har vi allerede set Eksempler paa, og Forordningen bidrager ved sine Forbud og Paa-bud kun til yderligere at fremhæve det Billede af Forholdene, som vi allerede har dannet os. Ude ved Portene har der utvivlsomt været et evindeligt Skænderi mellem Skildvagterne og de forbipasserende; og om Natten har Slagsmaal mellem Vægtene og Soldater været et staaende Optrin. Og naar saa en af disse Affærer tog et saadant Forløb, at de overordnede Myndigheder maatte gribe ind, opstod regelmæssig Strid om, hvorvidt nu denne Sag hørte under den civile eller under den militære Jurisdiktion.

Andet Kapitel handler om de borgerlige Næringer, som de militære hidtil, trods Øvrighedens stadige Protester har tilladt sig at bruge. Vi faar Indtryk af, at Soldaterne har givet sig af med omtrent alt muligt mellem Himmel og Jord. Det forbydes dem nu i deres Kvarterer at holde aaben Krambod eller at indrette Butikker i deres Huse og Kældere. Al Omløben med Varer ved Dørene skal være dem forbudt, medens derimod deres Kvinder skal have Tilladelse til at gaa rundt med visse Varer, nemlig Fisk, Østers, Frugter og Urter. Militære maa ej heller drive noget Haandværk med Værksted og Svende eller Dreng, hvorimod det skal være dem uforment at arbejde paa hvad de vil med

deres egne Hænder og med deres Hustruers og Børns Hjælp. De maa ikke »exercere Medicinam eller Chirurgiam« og ej indrette nogen Barberstue. »Dog skal det ej være de militære forment at barbere de af deres Kammerater, som det af dennem forlange.« De maa ikke gøre Stadsmusikanten i København Indpas i hans Privilegium ved at opvarte med Musik for Borgerskabet; det er dem tilladt at fiske i Havet, men de maa ikke med Fartøjer gøre Prammændene og Stenførerne nogen Indpas. De maa absolut ikke holde noget Værtshus med Udskænkning af Vin, Brændevin og Øl, ej heller holde Værtsspil eller Dansehuse. »De militære maa ogsaa ingenlunde understaa sig paa Pladser og Stræder at holde Spille-Benke eller noget Spil at bruge, og maa ej heller Værterne i Husene og Kælderne tilstede, at Underofficerer, Soldater og Matroser spille Kort eller Tærninger, og langt mindre maa de med dennem i noget Spil interessere. — Med Brændevinsbrænderi maa ingen af de militære sig befatte.«

Til Gengæld for alt det, der saaledes blev Militæret forbudt, indeholdt Forordningen en enkelt Bestemmelse om, hvad de maatte have Lov til: »Dog ville vi allernaadigst, at der skal anvises de militære et Sted ved Gæthuset paa det saakaldede Kongens Nytorv og derforuden et Par Steder i de nye Boder, hvor de, naar de ere forsynede med en fra deres Chef udgiven og af Magistraten approberet Attest, kunde falholde og afhænde alle Slags gamle Klæder af Ulden og Linnen, saa vel som hele Stykker Lærred og spunden Garn, som de med deres Hænder selv have forfærdiget.« Endvidere maa de fra disse Stadepladser udsælge de samme Varer, som Konerne har Lov til at ombære i Husene, »nemlig alle Slags Fisk, friske eller tørre, saa og Østers, alle Slags Frugter, Citroner, Kastanier, grønne Urter og deslige«, og endelig i det hele saadanne Varer, »hvorved

ej Borgerne i deres Næring og Handel kunde præjudiceres.« —

Denne Forordning har sikkert været følt som en Sejr for Magistraten og Borgerne; helt igennem gaar den ud paa at vise de militære tilbage, medens den derimod vil haandhæve de civile Domstoles Magt og beskytte Borgerskabets Interesser. Magistraten skyndte sig da ogsaa med at udføre det, som var paalagt den, for at den nye Tingenes Tilstand kunde træde i Kraft: nemlig at anvise de militære de forlangte Stadepladser paa Kongens Nytorv. Stadsmajoren og en Adjudant paa Grev Sponnecks Vegne samt nogle af Magistratens Medlemmer afmærkede i Forening Pladsen dertil langs Gæthuset; og da Magistraten tilstrækkelig kendte baade Soldaternes og Soldaterkonernes Temperament, lod den paa Byens Bekostning nedramme nummererede Pæle til Adskillelse mellem de forskellige Stader, »at ikke nogen Ulykke eller andre skadelige Ting mellem de Personer af diverse Regimenter, som disse Stader bleve anviste, skulde rejses eller tildrage sig, siden enhvers Stade derved blev distingveret, og den ene derover blev betaget Løjlighed at være den anden for nær.«

Lige saa tilfreds Magistraten var med den nye Forordning, lige saa misfornøjet var Militæret. Soldaterne blev snart kede af at staa paa de afpælede Stadepladser paa Kongens Nytorv, og utvivlsomt har de haft en Fornemmelse af, at de vilde finde Beskyttelse paa højere Steder, naar de satte sig ud over Forordningen; thi allerede nogle Maaneder efter dens Udstedelse vovede de at trodse den paa den groveste og mest aabenlyse Maade. Den 20. Oktober om Formiddagen samledes »en Del sammenrottede Personer«, der senere viste sig at være militære, paa Kongens Nytorv, hvor de oprykkede og bortførte alle Magistratens Pæle. Medens dette stod paa, kom selve Kommandanten ridende over Torvet;

han spurgte, hvad her gik for sig, og en af de sammenrottede var dristig nok til at svare, at de efter Torvemesterens Befaling skulde fjerne Pælene. Med den Forklaring lod Kommandanten sig nøje og blandede sig ikke mere i den Sag. Men des ivrigere blev Magistraten, da den gennem en Indberetning fra Torvemesteren fik at vide, hvad der var sket.

Først afgik en Skrivelse til Kommandanten: Magistraten havde uformodentlig fornummet, hvorledes de tidt nævnte Pæle »meget formastelig og paa en voldsom Maade af ubetænksomme og skarnagtige Folk« var bleven oprykkede. Det er nu Magistraten magtpaaliggende »at komme udi bedre Erfaring om, hvem disse gevaltige og egenraadige Personer egentlig har været, paa det de hver for sig efter Fortjenesten og Sagens Beskaffenhed tilbørligen kunde blive afstraffede«; og da den formoder, at »det ikke kan være de vagthavende, som har haft Vagt ved Gæthuset og flere Steder i Nærværelsen, ubekendt, hvo deslige Folk har været, endskønt de ikke har fundet det for deres Pligt at afværge samme«, beder den Kommandanten, at »han ufortrydelig vilde føje den Anstalt, at berørte Personer, som bemeldte Dato, da dette er gaaet for sig og passeret, haver haft Post ved Gæthuset og de andre Steder i Nærværelsen deraf, maatte blive taget i Forhør og under lovlig Examen til at forklare, hvis de hver for sig om bemeldte Pæles Borttagelse maatte være bekendt, og hvad for Personer det var sket af; item af hvad Aarsag de som Vagthavende ikke har sat sig derimod og afværget slig Gevalt, samt om de kunde erindre sig at have set, da denne Gerning er forrettet, nogen bekendte Personer af hvad Karakter, være sig militær eller civil, der imidlertid var til Stede, og hvem det haver været.«

Men Kommandanten var ingenlunde tilsinds at gaa Magistratens Ærinde, og han nægtede rent ud at

opfylde dens rimelige Forlangende om at faa Skildvagten ved Gæthuset afhørt. Han svarer afvisende, at han ikke ser, en saadan Inkquisition kan være til nogen Nytte, da Skildvagten ved Gæthuset ikke har noget specielt Paalæg om at holde Opsigt med Pælene paa Soldatertorvet og sikkert ikke har bekymret sig om, hvem der var beskæftiget paa Torvet. Men hvis Magistraten selv kan opgive ham nærmere Underretning om, hvilke militære der har deltaget i Gerningen, skal disse blive tilbørlig dragne til Ansvar under de vedkommende Regimenter.

Efter Modtagelsen af dette Brev indlod Magistraten sig ikke yderligere med Grev Sponneck, men indberettede straks det forefaldne til Kongen.

Magistraten udviklede her paany, hvorledes den havde truffet den forsigtige Forholdsregel med Pælene, »paa det enhver af de vedkommende kunde vide sit Stade og al Dispute og Klammeri imellem dem forekommes, som ellers maatte befrygtes, naar den ene en Dag satte sig paa det Stade, den anden tilforn havde brugt og været paa«. Saa var Gevalten sket d. 30. Okt., og de havde henvendt sig til Kommandanten om hans Hjælp ved Undersøgelsen. »Men i Steden for vi havde formodet slig billig Assistance, giver Hr. Grev Sponneck os til Svar, at han ikke derudi kunde vise sig føjelig, dels fordi de vagthavende ikke var befalet at have Opsigt med berørte Plads og Pæle, og dels fordi de Personer, som havde gjort Gerningen, skulde søges hver for sig for det Regiment, de stod under, henvisende os altsaa der at søge de skyldige«. Magistraten udtyder Kommandantens Svar saaledes, at han ikke vil hjælpe den. »Thi den *raison*, som anføres udi Hr. Greve Sponnecks Brev, at Skildvagten, som staar ved Gæthuset og just paa Steden, hvor denne Omgang er foregaaet, ikke har været befalet at afværge denne sig tildragende, voldsomme Gerning, som ved hans Post er sket, da dog

Kommandanten tillige med os har udvist Pladsen, er for os saa meget mere ubegribelig, som vi allerunderdanigst har forment, at en Vagt paa og ved sin Post ikke maatte eller kunde tollerere noget utilbørligt at passere, saa vidt det kunde staa i hans Evne at hindre og afværge.« Og Magistraten forundrer sig yderligere over, at Grev Sponneck, da han tilfældigvis kom til Stede, ikke interesserede sig mere for at faa at vide, hvem der havde foranstaltet dette Opløb; thi at det skulde være efter Torvemesterens Ordre, maatte dog forekomme ham utroligt, da Magistraten aldrig paa egen Haand vilde lade en saadan Forandring gøre uden først at give Kommandanten Underretning derom. Magistraten indstiller altsaa Sagen til Kongens Afgørelse; thi at lade det skete gaa upaataalt hen, kunde ingenlunde tilstedes, da »det er en Gerning saa voldsom og formastelig som strafværdig, saa og for den Sammenrottelse, som dertil har været, men allermest for den onde *Consequence*, der maatte befrygtes af slig utilladelig Komplot og Adfærd kunde følge og entstaa, om dette blev ustraffet.«

Men der er intet Tegn til, at Regeringen denne Gang har foretaget sig noget som helst. De militære Indflydelser har maaske været for stærke, — i hvert Fald kunde Soldaterne straks forfølge den vundne Sejr, og uden at spørge Magistraten om Forlov tog de fat paa at opføre en Række lukkede Boder paa Kongens Nytorv, fra hvilke de i den følgende Tid drev deres Handel. Det har altsaa navnlig været den Omstændighed, at de tidligere Stadepladser var aabne og let overskuelige, som har vakt deres Misfornøjelse. De foretrak at have deres Handelsvarer inde bag sig i Skurets Mørke, og i 6 Aar gennemførte de denne egenmægtige Foranstaltning paa Trods af den kongelige Forordning og af Politimesterens Protester.

Politimesteren var nemlig ikke i Tvivl om, hvad

Meningen var med disse lukkede Boder. Han siger rent ud, at de benyttes som Oplagssteder for Tyvekoster, hvad han personlig har forvisset sig om ved Besøg paa Stedet. Men Butikkernes Indretning vanskeliggør en ordentlig Undersøgelse, og den bestjaalne, der vil forlange Inkquisition i dem efter Tyvekoster, risikerer Tiltale, hvis det ham frastjaalne ikke maatte findes der. Han foreslaar derfor, i en Skrivelse til Magistraten fra 1729, at Butikkerne nedrives, og at Soldaterne kun faar Lov til som forhen at handle fra aabne Stadepladser, der kunde afmærkes med firkantede i Jorden nedlagte Sten.

Magistraten har dog ikke haft videre Lyst til paany at røre ved denne ærgerlige Sag. Det var i 1726 bleven anordnet, at Sager af denne Art skulde afgøres af Politio- og Kommercekollegiet, og Magistraten havde allerede Erfaring for, at dette Kollegium ikke var den særlig gunstigt. Den fandt sig derfor indtil videre i det uundgaaelige, og Soldaterne beholdt fremdeles deres lukkede Butikker paa Kongens Nytorv.

Det var altsaa langt fra, at Forordningen af 10. Marts 1725 havde fjernet Aarsagerne til Tvistigheder mellem Borgerne og Soldaterne, — snarere havde den vel skabt ny Anledning til Uro, da de militære dog ikke rettede sig efter den, medens de civile nu i Henhold til Forordningen følte sig berettigede til at kontrollere Soldaternes private Virksomhed. Resultatet heraf maatte nødvendigvis blive den Slags Sammenstød som f. Eks. følgende:

Lørdag d. 23. Marts 1726 var Oldermænden for Skomagerlauget, Severin Giøtting, med nogle tiltagne Laugsbrødre ude at inkvirere paa Torvene, om ikke de militære falbød noget af det, som var forbudt i Forordningen. Han traf da paa et Par nye Sko, som en Grenader Ole Pedersen havde bragt til Torvs. Older-

manden vilde konfiskere Skoene, men Ole Pedersen og hans Kammerater forsvarede dem, og det endte med, at Oldermændene fik Prygl. Naturligvis henflyede han til Magistraten med en Klage, som gennem Politi- og Kommercekollegiet omsider naaede de militære Øvrigheder. Men Oldermændene havde paany Uheld med sig. De militære havde allerede fundet en lille Knage at hænge deres Hat paa, — hvad enten det nu er Grenader Ole Pedersen eller Generalmajor v. Staffeldt, der er bleven opmærksom paa den. I den Beretning, som Generalmajoren fremsendte, hævdede han i hvert Fald kraftigt, at Ole Pedersen ikke har været at bevæge til at forklare andet, end at en ham ubekendt Privatperson i hans Fraværelse havde borttaget et Par Sko fra ham, hvilke han derpaa ved andre militæres Hjælp havde erobret tilbage; men at denne Person var en Oldermænd, der optraadte paa Embeds Vegne, kunde han ikke have nogen Formodning om, eftersom der ingen Politibetjent var i Følge med ham. Generalmajoren er ganske enig med Grenaderen i denne Betragtning og finder det en urimelig Fordring, at en Soldat skulde kunne kende alle Oldermændene i Staden. Og ligeledes slutter Politi- og Kommercekollegiet sig hertil, endogsaa med en vis Skadefryd, idet det ligefrem udtaler, at »Oldermændene haver sig selv at takke for de af disse militære Personer tilføjede Hug og Slag, idet han paa sin egen Haand haver gaaet og inkvireret, efter at han havde kvitteret Politibetjentene.«

Saa længe Politi- og Kommercekollegiet styrede disse Sager, skete der ej heller nogen Forandring. Magistraten klager i Sept. 1726 over, »at det ligesom tager Overhaand med den Indpas og Fornærmelse, som her udi Staden i Garnisonen beliggende militære ved deres utiladelig drivende Handel og Værtsskab tilføjer Borger-skabet her sammesteds, uagtet det store Forbud og

den derved dikterede Straf, som Deres Kgl. Majt. ved sin allernaadigste Forordning af 10. Marts sidst afvigte Aar til alle og enhvers Efterretning derimod har ladet kundgøre og publicere.« Magistraten kan ikke længer forsvare at tie dertil, eftersom Borgerskabet ikke længer kan »taale det uden Ruin og Undergang, eller Deres Kgl. Majt. selv i Tiden er tjent dermed«. Den har ved Rodemestrene faaet optaget en Fortegnelse over de militære Personer, der handler paa Trods af Forordningen, og kræver nu at faa disse afstraffede.

Ogsaa de enkelte Laug klagede. I 1729 skriver Barbererne: »De militære holde Barberstuer allevegne her i Staden i Kældere, i Brændevinshuse og flere Steder, de paatage sig Kure hos Borgerskabet, hvor de lyste, endskønt de gøre dermed ej andet end skille Folk først ved Penge, saa ved Helbred og mange ved Livet; tilsidst maa vi ofte tage imod Patienter, som de have gjort inkurable, og faa tidt Eftertale, naar vi ej kunne holde Liv i dem, som de have fordærvet, saa at vi have baade Tort og Skade af dem, og skal det vare længer, saa bliver vort Amt øde; thi det er nu snart gjort, da Ildebranden har ruineret de fleste af os«.

Aaret efter skriver Skomagernes Oldermænd, at de militære »tvært imod H. k. Majestæts allernaadigste Forordning af 10. Marts 1725 sidde paa samlede og fælles Værksteder og holde 5 á 6 Svende, staa paa publique Torve med deres ny Arbejde at sælge, have oprejst Boder paa Kongens Nytorv, hvor de holde det fal hver Dag, løbe omkring i Værtshusene og paa Gaderne og sælge det, ja rende ud til Frederiksberg og sælge et Par Støvler for 2 Rdlr., saa at Amtsmestrene derover have intet at fortjene og kunne ingen Folk holde. Ifjor rejste der 50 Svende herfra, og her ligge mangfoldige igen uden Arbejde.«¹⁾

¹⁾ O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, 181. 182.

Men omsider kom der dog en Forandring. Ved Forordning af 5. Jan. 1731 blev Politi- og Kommercekollegiet ophævet og dets Forretninger henlagte under Magistraten, og næppe var Magistraten bleven denne besværlige Mellemand kvit, før den atter gik løs paa de militære. Angrebene rettedes lige mod deres Hoved fæstning, Butikkerne paa Kongens Nytorv.

I en Skrivelse af 7. Maj 1731 bringer Magistraten paany disse Bræddehytter frem til Kongens Afgørelse. Den refererer kortelig deres Historie, og efter at have dvælet ved deres ulovlige Oprindelse fremsætter den alle sine Indvendinger imod dem. De er i Tilfælde af Ildebrand farlige for Gæthuset og det derved beliggende Drøghus paa Holmen saavel som for Charlottenborg, saa meget mere som der daglig smøges Tobak i disse Hytter og om Aftenen er Lys i dem, for ikke at tale om, hvor stor og bekvem Lejlighed derved haves til at hæle stjaalne Koster, som det fast ikke er muligt at komme efter. Magistraten havde haabet at faa det i Mindelighed remedet, og tilskrev d. 27. April Kommandanten Grev Spønneck og Cheferne for Grenaderkorpsen og Fodgarden, Grev Wedel og Brigader Walter, om at de vilde lade Fjælehytterne nedrive og befale de militære at forsyne sig med et lidet Telt paa tvende Stænger, som kunde nedtages om Aftenen, ligesom andre Torvesiddere bruger, og i Mands Minde paa Torvene uden andre »Machiner« har været brugt. Walter har slet ikke svaret; de to andre Herrer har erklæret, at de ikke kunde befale sligt. Magistraten udbeder sig derfor en kongelig Befaling.

Og denne Gang lykkedes det; 30. Juli 1731 resolvede Kongen, at Hytterne og Butikkerne skal nedtages, og at de militære skal forsyne sig med et lidet Telt, som af Magistraten foreslaaet, hvis et saadant er-

agtes fornødent.¹⁾ Saaledes endte da denne Affære sluttelig med en lille Sejr for Lovene og det borgerlige Parti.

III. Kommandanten.

I vore Dage vil embedsmæssige Skrivelser som Regel ikke give noget synderligt Bidrag til Kendskabet om den Embedsmand, der har affattet dem. Men i ældre Tider var dette Forhold lidt anderledes; Embeds-etaten var ikke bleven saa uniformeret, den upersonlige Kancellistil ikke saa udarbejdet som nu. I hvert Fald gælder dette om Grev Sponnecks talrige Embedsskrivelser til Københavns Magistrat.

Der er et ejendommeligt Præg over disse Skrivelser, som tydelig viser, at de gaar tilbage til et fælles Ophav. Det er ikke blot Længden og Mængden af dem, og det knudrede Tysk, hvori de er affattede, som karakteriserer Forfatteren. Men rundt om i Brevene findes indstrøet en Mængde Smaabemærkninger, der egentlig er Sagen uvedkommende og slet ikke hører hjemme i en Embedsskrivelse, men som bestandig minder os om, at det er Manden Grev Sponneck og ikke et Embedskontor, der har konciperet Skrivelserne. Naar han strides med Lars Larsen om en Ladebygning ude ved Peblingesøen, som Lars Larsen mener nødvendig for sit Avlsbrug, men som Kommandanten finder faretruende for Fæstningen, saa minder han Magistraten om, at han »hverken for Lars Larsens eller for nogen andens Skyld vil tage sig noget Ansvar paa Halsen«. ²⁾ Og naar han ligger i Kævl med Vognmændene, som han næsten altid gør, saa skriver han til Magistraten, at »om ogsaa disse Folk faar deres Vilje, saa vil de dog bestandig have Forandringer, saa

¹⁾ Bruuns Collectanea III, 215 (Raadstuearkivet).

²⁾ Kollegiebreve 1729 Nr. 81.

det ikke er muligt at tilfredsstille deres urolige Hoveder«. ¹⁾ Det er bestandig mere Personen end Embedet, der taler i Grev Spønnecks officielle Skrivelser.

Han har været en flittig Mand, pligtopfyldende og ivrig i Tjenesten, selv paa Færde tidlig og sent. Men selvraadig og stædig har han været, og hans Blik har ikke strakt sig en Smule længere end hans egen Etat. I de 20 Aar, han var Kommandant i København, eksisterede der ikke for ham andet end Københavns Fæstning, efter dens Tarv har alt øvrigt i Tilværelsen maattet indrette sig. Intet Under derfor, at han bestandig kommer i Konflikt med sine Omgivelser.

Saaledes med Vognmændene. Han havde i de 20 Aar ikke Fred med dem en Dag, og var end Vognmændene »urolige Hoveder«, saa var Kommandanten paa sin Side en stivsindet Gamling, der ikke kendte noget til den Regel, at den klogeste giver efter. Og altid var det de samme Smaating, de stredes om: hans Skildvagter ude omkring Fæstningen chikanerede Vognmandskuskene eller omvendt; Renovationsvognene maatte kun køre gennem Portene paa visse meget begrænsede Tider; Lossepladserne udenfor Byen blev forandrede bestandig, og aldrig kunde han og Vognmændene blive enige om, hvor Renovationen helst skulde aflæsses o. s. v. Paa begge Sider var der en god Vilje til at holde Chikanerierne i Gang, paa ingen af Siderne tilstrækkelig Overlegenhed til en Gang for alle at faa disse Anliggender bragt i Orden.

Mest kives han dog med Magistraten. Klager og Besværinger flyver ustanseligt frem og tilbage imellem dem, og hvert Øjeblik maa selve Kongen gribe ind for at stifte Fred. Magistraten anslaaer i sine Skrivelser til Kommandanten altid en ydmyg og underdanig Tone,

¹⁾ Kollegiebreve 1730 Nr. 76.

som den Tid jo krævede overalt, hvor man skrev til en mægtigere. Men undertiden stikker denne Underdanighed i Udtrykkene rigtignok saa besynderligt af mod Brevenes skarpe Indhold, at der næppe kan være Tvivl om, at Magistraten selv har været sig dette bevidst og netop ved denne Modsætning yderligere har villet understrege sine Besværinger og Krav. Ydmygheden gør Indtryk af at være Ironi, og det ser til Tider ud, som om Magistraten aabenlyst haaner Kommandanten.

I 1737 var det galt med en Mølle paa Kristianshavn. Mellem Møllen og Volden gik en Vej, som førte hen til et Krudttaarn, og for Mølleren var det nu bleven en Nødvendighed at faa denne Vej forbedret og forandret, hvis ikke hans Næring helt skulde gaa fra ham. Han var villig til selv at afholde Udgifterne derved; men Kommandanten forbød ham at gøre noget ved Vejen. Mølleren henvendte sig altsaa til Magistraten. To af Magistratens Medlemmer traadte sammen med to Repræsentanter for Volden og Krudttaarnet, Brigader Häusser og Oberst Rysenstein, og det lykkedes disse fire at blive enige om en Maade, hvorpaa Vanskeligheden kunde klares. Det gjaldt saa kun om at opnaa Kommandantens Godkendelse af denne Overenskomst, hvorom Magistraten tilskrev ham i følgende Vendinger: »Saa skulle vi herved tjenstskyldigst anmode Deres Højgrevelige Excellence, han efter sin saa bekendte som berømmelige Nidkærhed for alt, hvis som kan sigte til ærlige Folks Gavn og Baade, uden Præjudice af andres Ret, gunstigst ville behage at consentere og samtykke udi den Aftale, som derom er sket« o. s. v.

Hvorledes Kommandanten har opfattet dette smigrende Skudsmaal, ved vi ikke; men Spørgsmaalet om Møllereus Vej gik dog denne Gang i Orden.

Der er Eksempler nok paa en saadan lidt tvetydig Ros over Kommandanten i Magistratens Skrivelser. I

1732 var der ved Gældskommissionen bleven afsagt Dom over en Mand, der først bag efter paastod, at han hørte under den militære Jurisdiktion, og derfor fik Kommandanten til at tage sig af hans Sag. Magistraten svarede med en Beklagelse over, at Afgørelsen nu ikke mere stod til at ændre, »og er os lige saa ukært, som det sluttelig har fortørnet deres Højgrevelige Ekscellence, der vi i det øvrige contesterer, at vi med fri Vilje og Forsæt lige saa lidet har gjort eller agter at gøre Deres Højgrevelige Ekscellence ringeste Indpas i den Dennem anbetroede Jurisdiktion, som vi paa vores Side saadant af Deres Højgrevelige Ekscellences bekendte *Generosité* vil formode.«

Men ogsaa Kommandanten forsøgte sig undertiden i den ironiske Taleform over for Magistraten, og fra hans Side er Hensigten da saa tydelig, at den ikke er til at tage fejl af.

I Maj 1728 henvendte han sig til Magistraten med Anmodning om at faa et Stykke af Byens Jord i Fæste. Han ønsker sig en Plads, hvor han kan indrette et lidet Menagerie og selv en Gang imellem trække frisk Luft; hertil er der to bekvemme Steder uden for Nørreport, det ene ved den saakaldte Solitude, det andet bag ved Ravensborg. Han ønsker altsaa at faa en af disse Pladser overladt.

Saadanne Anmodninger var Magistraten vel fortrolig med. I hin Tid, da Københavns store Markjorder endnu ikke var gaaet over i Privateje, men bortfæstedes stykkevis til Fordel for Kommunens Kasse, var der selvfølgelig en fast Praksis for Behandlingen af disse Sager. Et staaende Udvalg paa to Magistratsmedlemmer og Kæmneren administrerede Jorderne. Hver Gang et Jordstykke skulde bortfæstes, blev de tidligere Fæstebreve opsøgte og eftersete og Afgiften fastsat. Dette tog jo sin Tid, og der forløb let nogle Uger mellem en saadan Begæring Indgivelse og Fæstebrevets Udstedelse.

Grev Sponnecks Andragende er af 31. Maj 1728. Der er intetsohmhelst mærkeligt i, at han d. 16. Juni, altsaa kun et Par Uger senere, ikke endnu havde modtaget noget Svar fra Magistraten; men den gamle Kriger har øjensynlig ikke haft nogen lang Taalmodighed, eller han har ikke kunnet tænke sig, at hans Andragende skulde behandles ganske som enhver andens. I hvert Fald tilskrev han d. 16. Juni Magistraten et nyt Brev, der fra først til sidst var ment som een stor Spydighed. Brevet er saa karakteristisk for Kommandanten i al hans krænkede Værdighed, at det fortjener at anføres fuldstændigt i Oversættelse fra Tysk:

Høj- og Velbaarne

Høj- og Velædle

Ædle og Velvise

Højest- og Højtærede Herrer!

For nogle Uger siden gjorde jeg mig den Ære at tilsende mine Højest- og Højtærede Herrer en Skrivelse, hvori jeg forespurgle, om muligvis jeg, i Lighed med enhver anden og mod behørig Betaling, kunde faa overladt en Plads paa Stadens Grund uden for Nørreport. Da jeg ikke herpaa har faaet noget Svar, skulde jeg næsten falde paa de Tanker, at denne min Anmodning havde forvoldt Dem nogen Vanskelighed, hvad jeg dog ikke havde haabel, tilmed da jeg ikke havde anset mit Forlangende for at være af nogen saadan Vigtighed. For altsaa ikke at foraarsage mine Højest- og Højtærede Herrer videre Ulejlighed og Deliberation i den Anledning, føler jeg mig forpligtet til at aflægge min tjenstlige Tak for den hidtil hafte Ulejlighed dermed og til at bede Dem om ikke at gøre Dem yderligere *Incommodité*, idet jeg tilføjer min Forsikring om, at det til enhver Tid skal være mig en stor *Plaisir*, naar jeg kan faa *Occasion* til at lægge min Tjenstvillighed for Dagen over for den Høj- og Velædle Magistrat, og til at vise, at jeg med al *Egard* er mine Højest- og Højtærede Herrer

tjenstskyldigste

og beredvilligste Tjener

G. W. v. H. G. v. Schponeck.

København d. 16. Juni 1728.

Det maa siges til Magistratens store Ros, at den tog Situationen paa en værdig og rolig Maade. Den Forskrækkelse, som Kommandanten havde tænkt at jage Magistraten i Livet ved sit spydige Brev, udeblev ganske. For det første lod Magistraten endnu en Uge gaa hen, inden den svarede paa Kommandantens Skrivelse; dernæst ignorerede den fuldstændig hans sidste Brev, og da den d. 23. Juni sendte ham et Svar, henholdt den sig udelukkende til hans første Begæring af 31. Maj og behandlede denne med den roligste Saglighed.

»Den ene af de tvende af Deres Højgrevelige Ekscellence udi respektive Missive til os af 31. passato i Fæste forlangte og foreslagne Pladser uden Stadens Nørreport ved dens Fællend beliggende, have vi ved Eftersyn og Overvejelse fundet at kan overlades i Fæste uden nogen Nachdel for Staden. Thi have vi derfor og ved Stadens Kæmner ladet samme Plads opmaale, og befindes da dens Længde og Bredde saaledes, som indlagte Afrids udviser, der herved til behagelig Eftersyn skyldigst insinueres. Maa det nu behage Deres Højgrevelige Ekscellence saaledes at imodtage bemeldte Plads udi Fæste paa hans egen og Fru Grevindes Livstid imod 10 Rdls. aarlig Afgift og 2 Rdls. Indfæstning, som til Staden erlægges, og Deres gode Resolution os derom meddele, skal straksen behørig Fæstebrev hannem derpaa blive meddelt. Imidlertid forblive vi med tilbørlig Estime etc.«

Kbhvns. Raadstue d. 23. Juni 1728.

Kommandanten skammede sig. Han talte ikke længer om, at Magistraten nu i over 3 Uger havde ladet ham vente paa Svar, men sendte selv omgaaende en ny, høflig Skrivelse, hvori han takkede Magistraten for, at den, »ungeachtet meines letzteren Schreibens«, vilde overlade ham Pladsen i Fæste. Og saa blev der ikke talt mere om denne Overlæse, men Kommandanten styrter sig med Iver ind i den saglige Drøftelse af Sagen, sender en ny Aftegnning af Grunden, som han selv har ladet udføre, foreslaar at give Jordstykket en anden

Form, og tilbyder derfor at give det dobbelte af det, som Magistraten har forlangt osv. Der veksledes i den nærmeste Tid flere helt forretningsmæssige Skrivelser mellem de to Parter, og det ender med, at Grev Sponneck faar Fæstebrev paa den ønskede Plads, der laa paa den nordre Side af Nørrebrogade ud imod Sandgravene og Jødernes Kirkegaard. Senere maa denne dog være bleven ombyttet med den anden af Kommandanten foreslaaede Plads; thi det bliver paa Solitude, at Grev Sponneck indretter sit Landsted, og her havde han sit Sommerophold Resten af sin Levetid.

Nogle Maaneder efter, at Kommandanten var bleven Fæster under Københavns Magistrat, indtraf den store Ildebrand i Oktober 1728. Det er ofte omtalt, hvilken uheldig Rolle Kommandanten spillede ved denne sørgelige Lejlighed, og hvorledes han bærer en stor Del af Skylden for, at Ilden kunde gribe saa vidt om sig, og at Størstedelen af Byen blev lagt i Aske.¹⁾

Ilden udbrød Onsdag Aften d. 20. Oktober i et lille Hus lige inden for Vesterport. Det blæste en Storm den Aften, og straks fra Begyndelsen var der stor Fare for Byen. Peblingsøen havde netop i disse Dage været under Oprensning, og der var kun lidet Vand i Vandrenderne inde i Byen; men lige udenfor Vesterport, faa Skridt fra det brændende Hus, stod Stadsgraven fuld af Vand. Da skete det næsten utrolige: Kommandanten forbød at lukke Vesterport op og afskar derved Brandmandskabet fra at komme til Vandet. Han frygtede nemlig for, at nogle af de hvervede Soldater skulde benytte Lejligheden til at desertere, hvis Porten stod aaben! Kommandanten har ikke haft store Forestil-

¹⁾ O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, 481. Holm: Danmark-Norges Historie I, 480. Biogr. Leksikon XVI, 232.

linger om sine underordnedes Kærlighed til Stillingen, og for ham har det været vigtigere at holde fast paa nogle hvervede Stympere af Garnisonen end at redde Byen fra Tilintetgørelse. Byens Porte vedblev altsaa at være fast tillukkede hele Natten og højt op paa den næste Dag, og de Beboere fra Byens Omegn, der var ilede til for at hjælpe, maatte drage hjem igen. Byen brændte uforstyrret, indelukket bag sine Volde og Porte.

Paa det kgl. Bibliothek findes en haandskreven Beretning af en samtidig om denne Ildebrand. Forfatteren er den islandske Student Jon Olafsson fra Grunnavik, der deltog i Redningen af Arne Magnussons Haandskriftsamling og selv saa en Del af sit literære Arbejde ødelagt ved Ildebranden. En Oversættelse af hans islandske Beretning om den store Brand er trykt i »Danske Samlinger« II.

Jon Olafsson er i disse bevægede Dage ogsaa bleven opmærksom paa Kommandanten. Han omtaler hans Forbud mod at aabne Vesterport og fortæller et og andet om hans øvrige Virksomhed under Branden, hvoraf det tydelig fremgaar, at Kommandanten ganske havde tabt Hovedet:

»Kommandanten Sponeck var tilstede om Natten og var saa ivrig i Tjenesten, at han huggede løs ej alene paa de Folk, som ej vare af Brandfolkene, men ogsaa paa selve Brandfolkene og dem, der vare i Færd med at slukke Ilden og pumpe Vandet op ved Vesterport, saa at de efterhaanden listede hjem for ej der at modtage Prygl. Vidste han tilsidst næppe selv, hvad han gjorde.«

»Torsdag Morgen var mange Mennesker stimlede sammen ved Nørreport med deres Ejendele. Men Kommandanten og de under hans Befaling staaende vagthavende Soldater forbød Folk, som vilde bjerge deres Gods, at bringe det op paa Voldene. Kommandanten hug løs paa samme. Prinsen red et kort Stykke bag ved ham og fik dette at se, og huede det ham ilde; gav han saa enhver Lov til at bjerge sig, paa hvad Maade han bedst kunde, og derved blev det.«

«Lørdag Morgen blev Portene aabnede; thi en Mængde Folk, som havde faaet sine Sager brændte, kunde nu ikke længer holde ud at overnatte under aaben Himmel, og Husrum kunde langt fra alle faa i den levnede Del af Byen, hvorfor man var nødt til at give dem Tilladelse til at flytte ud paa Landet.»

»Kommandanten fik efter Branden en saadan Angst i Livet, at han ikke turde lade sig se, — men af denne Vaande blev han befriet ved et eller andet Slags Svogerskab. Man troede, at det vilde være gaaet mange ligervis, hvis de var bleven dragne til Ansvar.«

Saa vidt Jon Olafsson. Hans sidste Bemærkning hentyder til, at det kun var Kommandantens store Yndest ved Hove, der frelste ham fra videre Ulejlighed i denne Sag. I Stedet for at søge Skylden for Ulykken — hvis endelig en Syndebuk skulde ofres — hos de store, der havde Ansvaret, søgte den landsfaderlige Regering nedad til de smaa. En Mængde fattige Koner, Betlere og Jøder blev fængslede, enkelte af dem underkastet Tortur, — alt uden ringeste Grund. Men Kommandanten og de andre store sad uanfægtede i deres Embeder.

IV. Striden om Byens Jorder.

Da Portene blev aabnede efter den store Brand, strømmede altsaa de husvilde ud paa Marken for der at finde et bedre Skjul end mellem de rygende Ruiner indenfor Voldene. Men derved blev et gammelt Konfliktspørgsmaal pludselig draget frem i første Linie, og Kommandanten og Magistraten befandt sig paa en Gang midt inde i en Strid, der snart overskyggede alle deres andre Mellemværender.

Det gjaldt Raadighedsretten over Byens Markjorder. At disse Jorder tilhørte Byen og fra ældgammel Tid havde ligget under Magistratens Befaling, var der ingen som helst Tvivl om. Efter Fæstningens Ombyggelse

under Frederik III havde disse Marker faaet en ny Bestemmelse, som man ikke før havde kendt noget til: de skulde tjene som et Glacis foran Fæstningen, et aabent Terrain, der af militære Hensyn blev belagt med store Servitutter¹⁾. Men det var dog ikke bleven bestridt, at Byen fremdeles havde Raadigheden over dem, og Magistraten paa sin Side havde i sine Fæstebreve bestandig taget de Hensyn, som Fæstningen krævede, ved enten ganske at forbyde at bygge paa Jorderne eller ved kun at tillade Opførelsen af saadanne lave Bygninger, der ikke kunde være Befæstningen til Hinder. Men der var jo rigtignok her en Mulighed for, at modstridende Interesser kunde støde sammen, og med Grev Sponneck som Kommandant var det ikke til at vente, at Sammenstødet skulde kunne undgaas.

I 1725 forefaldt et lille Optrin, der var som et Forspil til de senere og større Begivenheder.

En Mand ved Navn Rasmus Sørensen havde af Magistraten faaet Tilladelse til paa de sædvanlige Betingelser at opsætte et lidet Hus paa en Møllestavn uden for Østerport. Rasmus Sørensen var derpaa begyndt at bygge, da han brat standsedes af en Ordre fra Kommandanten, der forbød ham at opføre nogen som helst Bygning saa nær ved Fæstningen. Manden henflyede til Magistraten, og denne bad Kommandanten, at han vilde behage at meddele den Aarsagen til denne Forbuds-Ordre: »thi som Grunden er Staden tilhørende, hvor denne Bygning sker, og der befindes deslige Bygninger baade lige saa nær og en Del nærmere Fæstningen end denne, . . . saa kan vi ikke udfinde, hvad der egentlig skulde kunne have foraarsaget berørte Anstalt, som fra Deres højgrevelig Ekscellence siges at være gjort ved denne Bygning.«

¹⁾ Se foran S. 38.

Men efter Branden i 1728 blev saadanne Klagemaal almindelige. En Mængde Familier var jo bleven husvilde, og medens de ventede paa Byens Genopførelse, der trak ud i mange Aar, søgte hvem der kunde at skaffe sig et Husly paa Byens Jorder uden for Portene. Men Kommandanten var paa sin Post; lige saa ubønhørligt han havde holdt Portene lukkede, da Byen brændte, lige saa samvittighedsfuldt vaagede han nu over, at de brandlidte ikke fik Lov at bygge uden for Byen.

En af disse brandlidte var Bryggeren Hans Legan, der havde mistet sin Gaard paa Hjørnet af Store Købmagergade og Trinitatis Kirkeplads. Han fæstede nu af Magistraten et Stykke Jord bag ved Akcisekontoret udenfor Østerport. En lille Hytte fandtes allerede derude, og i hans Fæstebrev var det udtrykkelig tilladt ham at opsætte en liden Bygning paa Jordstykket. Han begyndte da i Foraaret 1729 at bygge, og indtil videre boede han med sin Familie i den gamle Lerhytte.

Saa kom fra Kommandanten det samme Bud til ham som i sin Tid til Rasmus Sørensen: Her maa ikke bygges! Hans Legan henviste til Magistratens Fæstebrev, og da dette ikke gjorde noget Indtryk paa Kommandanten, bad han Magistraten sørge for, at de Breve, den havde udstedt, blev respekterede.

Magistraten var forsigtig. Inden den foretog sig noget i denne farlige Sag, blev to af dens Medlemmer, Borgmester Byssing og Raadmand Fogh, sendt ud paa Østerbro for at tage Stedet i Øjesyn. Men medens Magistraten overvejede, handlede Kommandanten, og inden der endnu var udfærdiget noget Svar paa Hans Legans første Klage, indløb en ny og langt mere alarmerende fra ham.

I denne Skrivelse, dateret 9. Maj 1729, minder Hans Legan først om det store Tab, han har lidt ved Byens

Ildebrand, idet hans grundmurede og vel indrettede Gaard paa Købmagergade blev lagt i Aske.

»Dog kan jeg ikke fuldt takke Gud, som gav mig et *Retirade*-Sted her uden for Østerport, som jeg nu bor, hvor jeg tænker at *soulagere* mig noget i min Elendighed ved det Fæste, jeg først i Aaret har erholdt fra de høje Herrer paa samme Plads og Jordsmaal, hvilket Fæste tillader mig at opsætte Bygning, een Etage høj, saaledes som de omkring Fæstningen boende allernaadigst er bevilget.«

I Tillid hertil havde han da begyndt at opsætte lidt Bygnings-Tømmer derude paa Pladsen, skønt ganske vist Kommandanten havde forbudt ham at bygge.

»Men hvad skete! Det som aldrig er mig sket i min Livs Tid. Jeg maatte straks om Eftermiddagen, som en Rebeller, Morder eller anden grov Delinkvent efter Hans Grevelige Excellence Hr. Kommandant Sponnecks Ordre gaa af mit iboende Hus uden Staden, med min Nathue, i min Vest og med et Par Tøfler paa Fødderne, gelejdet af en Underofficer og tvende Gemene, som havde deres Bajonetter paa Flinterne, først til Vagten ved Østreport, derfra til Hovedvagten og siden til Kommandanten, hvor jeg som et *Spektakel* tvende Timer ved hans Arbejdsvogn i Gaarden maatte læne mig, indtil jeg endelig fik en slet Audiens, dog naadigst Permisslon at gaa hjem igen. Jeg indstiller da til den høje Magistrat, om saadan Passage og Tort, mig er vederfare, ikke kunde fortjene at blive Hans Kongl. Majt. allerunderdanigst demonstreret, siden jeg udi min Alderdom saaledes er bleven trakteret.«

Kort efter indgav Hans Legan selv en Supplik til Kongen, og denne blev af Kancelliet sendt til Magistratens Erklæring. — Selvfølgelig anbefalede Magistraten ham paa det bedste:

»Det er saa meget mere at undres over, det Hr. Grev Sponeck som Kommandant har villet forhindre og forbyde Supplikanten Hans Legan at opsætte den forehavende Bygning paa den i Fæste forundte Plads uden Stadens Østerport, som den ikke er Fæstningen nærmere end andre der omkring staaende Huse,

og han ej heller agter at oprejse nær saa høj eller stor en Bygning, som andre forhen har opført og endnu til Syne ved alle Sider af hans Plads er bestaaende. Og da vi ikke kan se, at det kan være Fæstningen til nogen Fornærmelse eller i nogen Maade skadelig for andre, saa synes os allerunderdanigst, at naar Supplikanten ikke oprejser sit Hus eller Bygninger højere end 11 Al. og 16 Tm. og ikke gaar uden for Linien af den gamle paa Pladsen staaende Bygning, kunde hannem paa Deres kgl. Majts. allernaadigste Behag vel bevilges at bygge; særdeles som han udi Ildebranden har mistet saa vel en god grundmuret Bryggergaard som andre Effekter og Midler, og hans afbrændte Gaards Grund gaar for saa stor en Del bort til Gadens og Kirkegaardens Forvidelse, at han af den øvrige Del ikke kan have Nytte at bygge paa.«

Men der kom foreløbig ingen Afgørelse, og endnu efter Aar og Dag laa Hans Legans Tømmer ude paa Byggepladsen og »bedærvedes af Solen«, som han siger i en af sine Skrivelser.

En ganske lignende Affære udspillede samtidig uden for Nørreport. Her havde Vognmand Lars Larsen en Jord i Fæste, og paa denne Tid havde han faaet kongelig Tilladelse til at opføre »en liden Bygning af Bindings Værk ud imod Peblinge Søen lige i Linie med Konsumtions Kontoret, dog med disse udtrykkelige Vilkaar, at samme Hus hverken nu eller herefter maa opføres slet saa højt, men skal være noget lavere end Konsumtions Kontoret«.

I Sommeren 1729 benyttede han sig af Tilladelsen og begyndte at opføre en Staldbygning derude, hvilket øjeblikkelig havde et Forbud fra Kommandanten til Følge. Da Lars Larsen lod som ingen Ting og byggede videre, sendte Kommandanten Soldater ud for at stanse Arbejdet. Saa tog altsaa Skriverierne fat.

Lars Larsens Klage blev af Magistraten sendt til Kommandantens Erklæring, og denne nedlod sig ogsaa til at svare paa den, skønt han straks lader Magistraten

vide, at han ikke er forpligtet til at give Svar til nogen anden end til Hans Majestæt Kongen. Han havde set sig nødsaget til ved Vagtens Hjælp at forhindre Lars Larsen i hans Forehavende, da denne greb langt videre om sig, end han havde Lov til, og havde begyndt at opføre en Staldbygning »gleich einen Ladegaard«, som det hedder i Skrivelsen, hvor det danske Ord pludselig er løbet Kommandanten i Pennen. Lars Larsen er altsaa kun sket sin Ret, »ikke at tale om hans imod mig udviste grove og importune Opførsel, der vel havde gjort ham fortjent til en helt anden Behandling«. Hvad det er, Lars Larsen ellers har gjort ham, faar vi ikke at vide; men da Lars var Vognmand, er det rimeligt nok, at han og Kommandanten var gamle Bekendte.

Deres Mellemværende gik nu til Kongens Afgørelse, og som sædvanlig søgte den højeste Myndighed at gøre Ret og Skel til begge Sider. I en Skrivelse af 10. Aug. 1729 meddeler Kancelliet Grev Sponneck, at Kongen har resolveret, at Lars Larsen skal have Lov at fortlære med Opførelsen af det paabegyndte Fjæleskur og at behænge det med Tagsten. »Men som Hans Kongl. Majt. ellers ikke gerne ser, at nogen af de afbrændte Københavns Indvaanere bygger uden for Byen, paa det ikke derved skulde gives Anledning til at lade aabne og ubebygte Pladser i Staden, og foruden des samme Bygning inden for Fortifikations Linien ej vel heller gør synderlig Nytte«, saa skal Lars Larsen inden et Aar er gaaet atter lade Bygningen nedtage og være betænkt paa at bygge paa de ham i Staden tilhørende afbrændte Pladser.

Kancelliet nævner altsaa slet ikke det af Grev Sponneck bestandig fremholdte Argument, at disse Bygninger uden for Byen vil være til Skade for Fæstningen. Kancelliets Grunde til at forlange Huset nedrevet inden et Aar er de to helt civile: Frygt for, at der skal blive for mange tomme Pladser tilbage inde i Byen, og fader-

lig Omsorg for Lars Larsen, der formentlig ikke vil kunne have tilstrækkelig Nytte af en Bygning paa denne Plads. Lars Larsen har nok haft en anden Mening herom end Kancelliet; men foreløbig var han vel tilfreds med at faa Lov til at bygge videre, og han undertegnede allerede den næste Dag med sine tre Forbogslover den Revers, som var bleven forlangt af ham:

»Saasom Deres Kongl. Majt. af særdeles Kongelig *Clemence* allernaadigst haver tilladt, det jeg, for at bjerge den Guds Velsignelse, som jeg nu indeværende Aar haver staaende paa Jorden og skal indhøste, maa fortfare med det uden Stadens Nørreport begyndte Fjæleskur at udvide og med Tagsten at behænge, saa takker jeg i allerdybest Underdanighed for saadan Kongl. Naade og tillige i allerunderdanigst Følge af allerhøjstbemeldte Deres Kongl. Majt. allernaadigste Vilje og Befaling herved og i Kraft af denne min Forskrivelse til Stadens Kommandant Hans Ekscellence Hr. General Lieutenant Greve af Sponeck mig *reverserer* og forpligter, inden et Aar fra denne Tid at regne, denne Bygning, som jeg nu forehaver og opsætter, igen at lade nedtage, da jeg imidlertid vil være betænkt at bygge paa de mig her i Staden tilhørende afbrændte Pladser, hvilket jeg ved min egenhændige Underskrivelse bekræfter.

København den 11. Augusti 1729.

L. L. S.«

Lars Larsen tog sin Konflikt med Kommandanten paa en helt anden Maade, end den bekymrede Hans Legan havde gjort. Vognmanden har været en sangvinsk Natur, der ikke brugte at tage Hatten af, før han saa Manden, og han har ikke været saa imponeret som Bryggeren af Kommandantens Mægtighed, — snarere faar man Indtryk af, at han saa smaat prøver paa at sætte Kommandanten Stolen for Døren. Foreløbig byggede han sin »Ladegaard« færdig, og da Aaret var gaaet, rev han den ikke ned, men nøjedes med at søge Kongen om at faa Fristen forlænget. Og den medgørlige Regering gav ham paany et Aars Henstand, og Lars Larsen

underskrev paany en Revers »i kraftigste Maade«, at til Aar 1731 skulde Bygningen »ufejlbarlig og uden videre Anstand at søge« blive nedrevet. Men i Høsten 1731 stod Huset der fremdeles, og Kommandanten er lige ved at fortvivle. Han har nu opgivet selv at komme nogen Vegne med denne uforstyrrelige Vognmand, der lover alt og intet holder, og han maa nu bede Magistraten om Hjælp. Trods mange Paamindelser har Lars Larsen endnu ingen Anstalt gjort til at fjerne Bygningen, skriver Grev Sponneck d. 16. Juli til Magistraten. »Han har nu ovenikøbet uden mit Vidende ladet sin Byggeplads indhegne. Ogsaa denne Indhegning har han lovet mig at forandre, da den er til Hinder for *Corps de Garde*; men heller ikke dette Løfte har han opfyldt«. Kommandanten beder derfor Magistraten, at den nu vil tage sig af ham. — Man forstaar efter dette fuldt vel, at Kommandanten ikke har følt sig tilbøjelig til »for Lars Larsens Skyld at tage sig noget Ansvar paa Halsen«.

Men Magistraten har næppe været ivrig for i denne Sag at tage Kommandantens Parti imod Vognmanden. Thi den indsaa meget vel, hvorhen hele denne Strid om Raadighedsretten over Bymarken sigtede: hvis Kommandanten fik sin Vilje ført igennem, vilde det betyde, at alle de udenbys Jorder blev underlagt Militæret, og Borgerne stod i Fare for ganske at miste deres gode Markjorder. For i Tide at sætte en Stopper for disse Overgreb besluttede Magistraten at lade optage et nøjagtigt Kort over alle Stadens Jorder og derpaa søge dette forsynet med kongelig Stadfæstelse. Udarbejdelsen af dette Kort blev overdraget Kæmneren og tre af Stadens 32 Mænd, medens de to markkyndige Magistratsmedlemmer, Borgmester Rasmus Byssing og Raadmand Lauritz Fogh, skulde paavise de Steder og Pladser, som tilhørte Byen.

Magistraten fortjener al Ros for denne forstandige

Tanke. Et saadant Kort over Københavns Jorder i 1730 vilde have været et godt Vaaben i den borgerlige Øvrigheds Haand over for alle Indgreb, og det vilde tillige for Eftertiden være blevet et værdifuldt Arvestykke. Men desværre kom der intet ud af Planen, - Kommandanten vilde det anderledes.

Lørdag d. 5. Aug. 1730 tog det nedsatte Udvalg fat paa sine Opmaalinger i Marken. Men Arbejdet fik en brat Afslutning, og det blev baade første og sidste Gang, Udvalget kom til at beskæftige sig med den Ting. Om det, der forefaldt hin Lørdag Eftermiddag, foreligger der Beretninger fra begge de i Sagen implicerede Parter.

Grev Sponneck skildrede straks den samme Dag Begivenhederne i et Brev til Magistraten:

»Da jeg i Eftermiddags passerede Fæstningsværkerne og over Glaciet vilde vende tilbage gennem Vesterport, bemærkede jeg en Del Mennesker, der, som det forekom mig, var i Færd med at foretage en Opmaaling, hvad der med Rette maatte overraske mig som Kommandant, da jeg aldeles ingen Underretning havde modtaget om noget saadant Forehavende.« Fra Vagten sendte han derfor en Gefrejter ud for at spørge, hvad de havde at bestille saa tæt foran Fæstningens Porte, og fik til Svar: »Hvis jeg ønskede at vide det, saa vilde de give mig det skriftligt, og hvis de skulde arresteres, saa var de her og stod paa Stadens Grund«. Da dette Svar forekom ham kun at vise »en slet Conduite«, kørte han selv ud til dem for at faa at vide, hvad de havde at gøre med Maalestænger og Kæder; og da han saa Borgmester Justitsraad Byssing imellem dem, henvendte han sig til ham med sit Spørgsmaal om, hvad de havde at gøre her paa Fæstningens Glacis uden hans Tilladelse, idet han tilføjede: »Ved Hr. Justitsraaden, at jeg er Kommandant?« Hvortil den anden svarede: »Ved Han ogsaa, at jeg er Borgmester i København!«

Om denne Justitsraadens Optræden lover Kommandanten, at han ved Lejlighed »med Eftertryk« skal erklære sig, og forøvrigt anmoder han Magistraten om ikke fremtidig at foretage sig noget foran Fæstningen uden først at indhente hans Tilladelse, ogsaa for dens egen Skyld, »for at derved kan forhindres, hvad der ellers kunde have indtruffet her, hvis »ein vigilanter und exacter Officier« havde gjort det, som Tjenestereglementet blindt fordrer af ham«.

Magistratens Fremstilling foreligger i en Klage til Kongen, som blev afsendt nogle Dage senere. Det nævnes heri, at Sammenstødet fandt Sted udenfor Vesterport, paa et lille Jordstykke imellem Landevejen og den Enghave, hvor Kongens Materialheste gaar paa Græs, »hvilket General-Lieutenanten har behaget at forsyne med en Skildvagt for at *conservere* det derpaa voksende Græs, alligevel samme er Staden tilhørende og ikke nogen Tid har været begreben eller billigen kan henregnes under Fortifikationen, det han selv saa meget mere formodentlig maa tilstaa, som det ikke forhen af ham er bleven antaget derfor eller med nogen Vagt bevaret.« Medens de altsaa befandt sig paa dette Sted, overfaldt Grev Sponneck dem »med adskillige nærgaaende *Expressioner* og beegnede dem saaledes, at de ikke uden med allerstørste Undseelse derover har maattet forlade deres forehafte Forretning for at undgaa den Tort, som han tilsagde dem ellers skulde ske«. Som Paaskud til denne sin Optræden angav Kommandanten, at de ikke i Forvejen havde anmeldt ham deres Forehavende; men hertil svarer Magistraten, at da »det er saa bekendt som bevisligt, at det forhen ommeldte Stykke Jord er Staden alene tilhørende, saa formenes allerunderdanigst, at deres Kgl. Majt. finder slig Kommandantens Fundament og Aarsag lige saa uforsvarlig, som det i sig selv maatte holdes urimeligt, at nogen uvedkommende maatte

prætendere Efterretning af ham, naar han foretog sig Ting, som hannem under Kommando allernaadigst var betroet«.

Magistraten tilføjer saa, at Grev Sponnecks Optræden ved denne Lejlighed ingenlunde er enestaaende; men »saa er det hans Manér paa en haard og utaalelig Maade at begegne Borgerskabet i Almindelighed, hvoraf vi alene her vil nævne og anføre et Exempel, som er tildraget med en Mand, navnlig Hans Legan Brygger, som efter at han udi Ildebranden mistede sin gode grundmurede Bryggergaard og andre hans Effekter for nogle Tusinde Rdl., maatte for at faa sig og Familie under Tag, købe et lidet af Ler oprejst Hus uden Stadens Østerport, men formedelst dets Enghed foretog sig at bygge nogle Fag dertil, hvorover og fordi han ikke gav Kommandanten det tilkende, som han dog ikke var pligtig, da han ej byggede anderledes eller højere, end andre uden Porten staaende og bevilgede Huse ere bygte, nemlig paa en Etage høj, han med militær Vagt blev taget fra hans Hus og ført fra en Vagt til en anden som den groveste Misdæder.«

For at da ikke Grev Sponneck »fremdeles skulde kontinuere udi saadan sig selv tiltagen Myndighed, som er utaalelig for vedkommende at udstaa og lide«, ansøger Magistraten om Nedsættelse af en Kommission, som baade kan paadømme Kommandantens Mellemværende med Justitsraad Byssing og Raadmand Fogh og afgøre Spørgsmaalet om Stadens Jorder efter de Adkomstbreve, som skal blive samme Kommissarier forelagt. Magistraten fortrøster sig til at kunne bevise, at disse Jorder baade inden og uden for Søerne er Stadens rette Ejendom »og efter vores Formening saa meget mindre hører til Fortifikationen, som samme mer end Hundrede Aar haver været urørt af hans Formænd

udi Chargen og stedse været employeret til Stadens Nytte«. ¹⁾)

Regeringen undervurderede ikke denne Klages Betydning og Sagens Rækkevidde, — den blev regnet for tilstrækkelig vigtig til, at Kongen i aller egentligste Person maatte afgøre den; men at Kancelliet her som saa ofte før mere saa paa Sagen med Magistratens end med Kommandantens Øjne, fremgaar dog af følgende Skrivelse fra Oversekretær Møinichen til Magistraten:

»Udi Anledning af den fra Hr. Justitsraad Byssing og Hr. Raadmand Fogh til Hans Kongl. Maj. indsendte allerunderdanigste Besværing over Hr. General Lieutenant og Kommandant Greve af Schponeck, og de øvrige mine højtærede Herrers derhos fulgte allerunderdanigste Forestilling haver Allerhøjstbemeldte Hans Majt. allernaadigst befalet mig at tilkendegive samtlige mine højtærede Herrers udi Hans Majts. høje Navn, at endskønt Hans Majt. vel finder Hr. Greve Schponecks Opførsel imod Justitsraad Byssing, Raadmand Fogh og de udnævnte Borgere meget *enorme* og uanstaaelig; saa er det dog Hans Majts. allernaadigste Vilje, at den Sag saa længe skal stilles in suspensio, indtil Hans Majt. igen her til København hjemkommer, da Hans Majt. Selv vil tage den omtvistede Plads uden for Vester Port udi allernaadigst Øjesyn og allernaadigst forskaffe de klagende Reparation for de dennem tilføjede Insultationer . . .

Kancelliet i København d. 19. Aug. 1730.

C. Møinichen.«

Magistraten var, som rimeligt, meget vel tilfreds med denne Skrivelse, der jo i Virkeligheden allerede havde udtalt Regeringens Fordømmelse af Kommandantens Adfærd; og den undlod ikke at takke for Svaret, særlig fordi Kongen »udi Egen høje og hellige Person allernaadigst vil behage at tage den Plads udi naadigste Øjesyn, . . siden vi derefter desto mere kan fortrøste os om Retfærdighed og *Justice*.«

¹ Magistratens Kopibog 1730 S. 909.

Men Frederik IV kom aldrig til at tage Jordstykket udenfor Vesterport i Øjesyn. Under den Rejse gennem Landet, som havde ført ham bort fra København, døde han i Odense d. 12. Okt. 1730. Saa indtraadte store Forandringer i den øverste Styrelse, og blandt andre blev Oversekretær Møinichen straks afskediget, medens Grev Sponneck vedblev at bevare sin Yndest ved Hove. Magistratens Sag blev henlagt, Kommissionen, den havde ønsket, blev ikke nedsat, og Forholdene ude paa Byens Marker vedblev at være lige saa usikre som før.

Endnu et Sammenstød mellem Kommandanten og de næringsdrivende ude paa Byjorden skal omtales. Det foregaar helt ude paa Nørrebro paa den anden Side Sortedamssøen; men selv saa langt bort naaede Kommandantens Arm.

Tre københavnske Bryggere havde af Magistraten faaet Fæstebrev paa den første Blegedam, mellem Søen og nuværende Blegdamsvej. De agtede der at oprette et lidet Hollænderi og havde ogsaa, efter nogle Forhandlinger, opnaaet Kommandantens Tilladelse til at opføre en Kostald af Bindingsværk. Men da de i Forbindelse hermed ogsaa havde begyndt at opføre et Hus, ligeledes af Bindingsværk og i ét Stokværk til Opbevaringssted for Foderet til Køerne, optraadte pludselig en Militærstyrke paa Pladsen, bortførte samtlige ved Bygningen arbejdende Tømmersvende og hensatte dem i Arresten ved Nørreports Vagt. Inden de slap ud, blev det tilkendegivet dem, at hvis de mere lod sig finde ved Byggearbejdet paa Første Blegedam, vilde de blive straffede.

Allerede Dagen efter, d. 20. Maj 1734, afgik en Skrivelse fra Magistraten til Kommandanten. Det hedder heri, at »vi ikke finder, at denne deres Bygning kan være mere enten Staden eller dens Fortifikation til Hinder, end Hans Højgrevelig Excellence Hr. Greve

Laurvigens Gaard uden Østerport, som baade er af Grundmur og imod denne af ulige Størrelse.« Men Kommandanten svarede ganske afvisende, og Magistraten maatte saa paany henvende sig til Kongen.

»Allernaadigste Konge! Det har hidindtil af Deres kgl. Majts. højkongelige Forfædre, Konger, allernaadigst været enhver tilladt uden Forskel uden for Staden paa dens Grund at bygge Huse, naar de ikke vare mere and een Etage høj, baade i Henseende til den Zirlighed, som samme medfører, som og for den Nytte, det er for fremmede og rejsende, som ikke alletider ved deres Ankomst formedelst Portenes Lukke kan komme ind udi Staden, hvilket og de der nu befindende Bygninger noksom kan vidne om, saa at sligt ikke af Dem efter Hr. Grev Sponnecks Formening er bleven holdet for nogen Præjudice eller Vansir for Fæstningen. Thi naar det kom dertil, som Gud i Naade afvende, at Kanonerne paa Volden skulde bruges imod fjendtlig Indfald, var deslige Bygninger enten hastig nedskudt, afbrækket eller nedbrudt, og derfor ingenlunde efter vores allerunderdanigste Tanker kan være utilladelig. Og som det er med nogle Huse, saa er det med alle Bygninger uden for Staden, som ikke er mere end een Etage høj, hvoraf Hr. Greve Sponneck selv ejer en, Solitudo kaldet, og Hr. Grev Laurvig en af Grundmur, lige saa nær ved Fæstningen som disses, hvor han har oprettet Smedeværksteder; og saa længe det saaledes er nogle tilladt, er det ikke at forundre, at andre, som og ere Deres Majestæts Undersaatter og Tjenere, vil tilegne sig lige Adgang og Frihed vel vidende, Deres kgl. Majts. Naade og Retfærdighed i deslige Tilfælde ikke anser Personer, men lader enhver ærlig og tro Undersaat derudi have fælles Ret.«

Magistraten gaar derefter over til i større Almindelighed at sige sin Mening om Kommandanten. Denne gaar ud paa, at Grev Sponneck »i adskillige Maader beteer sig meget haardt imod denne Stads Borgere« snart ved at hindre dem i deres Gødsknings Udførsel gennem Stadens Porte, snart ved at forandre Lossepladserne paa ubelejlige Aarstider, »snart ved Arrest, som

han deres Personer ved Militær lader anfælde med«, og endelig ved Tid efter anden at søge mere og mere af Stadens Grund inddraget under Fortifikationen. Magistraten anraaber derfor Kongen om Beskærmelse imod Kommandanten og heder om, at der maa blive givet ham Befaling til ikke at blande sig i de Ting, som foregaar paa Stadens Grund og henhører under dens Jurisdiktion. »Thi vi haver ikke nogen Magt at tage os selv til Rette over en Militærperson, om han utilbørlig forholdt sig imod os, men maatte overlade Straffen til hans Chef, saa det er ikke nogen Ubillighed, at en Borgermand nyder i det mindste lige Skel og Ret.« Endelig gentager Magistraten sit tidligere Andragende om, at en Kommission maa blive nedsat til en Gang for alle at fastslaa Grænsen mellem Fæstningens og Byens Jorder, for at ikke Staden fremdeles skal vedblive at fornærmes, og for at uendelig Trætte og Dispute kan undgaas.

Men Regeringens Svar tyder paa, at Tiderne nu er bleven forandrede. Rigtignok faar de tre Bryggere Til ladelse til at gøre de paabegyndte smaa Foderhuse færdige, naar de lægges saaledes, »at de med Enderne gaar i Nør og Synder og med Enderne støder ind paa bemeldte Kostald«. Men derefter tilføjes disse betydningsfulde Ord: »Saa give Vi Eder hermed tilkende, at Vi allernaadigst have funden for godt, at ej flere Huse saa nær og uden for Staden maa opbygges, førend derom allerunderdanigst bliver indhentet Vores Allernaadigste Resolution. Derefter I Eder allerunderdanigst kunde vide at rette«. Dermed havde Regeringen altsaa afvist den Opfattelse, som Magistraten havde gjort sig til Talsmand for: at enhver havde Lov til at bygge paa sin Fæstejord, naar Bygningerne kun opfyldte de tidligere givne Forskrifter. Det var Kommandantens Opfattelse, der havde sejret; Borgernes Ret var yderligere trængt tilbage, og Magistraten havde for Fremtiden intet at

sige med Hensyn til Byjordernes Bebyggelse. — Paa Forslaget om Nedsættelse af en Kommission blev der slet ikke svaret.

I Resten af Grev Sponnecks Levetid blev der ikke skrevet slet saa meget frem og tilbage mellem ham og Magistraten, som tidligere. Kommandanten var jo nu en gammel Mand og maaske knap saa stridslysten som før, — og Militæretaten havde desuden i sin Kamp med Magistraten allerede fundet en anden Anfører. Ude fra Kastellet aabnede i disse Aar Oberstlieutenant Scheel et nyt Felttog mod Byen og dens Jorder, særlig mod Fælleden ved Østerbro, og Magistraten var i flere Aar fuldt optaget af at hævde Byens Rettigheder over for ham og hans Efterfølgere. Midt under disse nye Stridigheder døde Grev Sponneck d. 3. Sept. 1740.

Hvis det er en Ros for en Embedsmand at vogte saa ensidigt som muligt over sin egen Etats Tarv, saa forlæner Grev Sponneck denne Ros. Men hvis man af en Mand i hans høje Stilling kan kræve et videre Syn og større Almensans, saa har han ikke været Stillingen voksen. Hans Adfærd under den store Ildebrand er i den Henseende fældende for ham; her, hvor det virkelig gjaldt noget, viste han sig ude af Stand til at føre Kommandoen; og hans Mangel paa Forstaaelse af, hvad der i dette Øjeblik var væsentligt, og hvad der var ligegyldigt, bidrog utvivlsomt til at forøge Ulykkens Omfang. Men af den Karriere, han trods disse Mangler gjorde, er det tilladt at slutte, at han har været en typisk Repræsentant for det 18. Aarhundredes militære Aand, og som saadan fortjener han vel at kendes.

Magistraten havde i disse Aar en vanskelig og beklagelsesværdig Stilling. Hele Landet var efter et Aarhundredes Krige nedsunket i den dybeste Forarmelse, og

for Hovedstadens Vedkommende kom hertil den store Ulykke i 1728. Den kongelige Enevælde beklippede mere og mere Magistratens gamle Rettigheder, den overmægtige Militærmyndighed var dens stadige Modstander, og ved Hoffet stod den uden fast og paalidelig Støtte. Under saadanne Omstændigheder at lede og fremhjælpe Byen var en Opgave, der vel kunde falde vanskelig for betydeligere Mænd end dem, Københavns Borgerstand i hine Aar var i Stand til at frembringe. Det blev da ogsaa Magistratens daglige Lod at føre sine Nederlag og Skuffelser tilbogs, at protestere mod Overgreb, den ikke kunde afværge, at lægge Planer, som den ikke fik Lov at udføre, at fremsætte Forslag, som ingen svarede paa. Men den kæmpede dog ufortrødent for Borgernes Ret og Byens Interesser, og dens enkelte Medlemmer kunde vise mere Fasthed og Overlegenhed, end man paa Forhaand skulde vente. Der hørte dog i 1730 nogen borgerlig Standsfølelse til for at turde svare Kommandanten: »Ved han, at jeg er Borgmester i København!«

LIVET I KØBENHAVN I FREDERIK DEN SJETTES DAGE.

AF
KAPTEJN A. WOLFF.

I 1877 udsatte en Privatmand en større Præmie for en Skildring af Københavns Udviklingshistorie i Tiden 1807—57. Der indkom to Besvarelser, den ene forfattet af nu afdøde Kaptejn A. Wolff, den anden af ligeledes afdøde Cand. polit. C. Salmonsens. Ingen af dem fik Præmien tilkendt; men da begge Besvarelser, hver paa sin Vis, indeholdt gode Bidrag til Tidens Historie, blev de erhvervede af Kommunalbestyrelsen og findes nu i Raadstuearkivet. Efterfølgende Skildring er et Brudstykke af Kaptejn Wolffs Manuskript og er forfattet i Aaret 1884.

BYEN omsluttedes af Volde, som bibragte alle Forestillingen om, at man levede i en Fæstning. Kongen, som hele sit Liv igennem nærede utilfredsstillede militære Tilbøjeligheder, paasaa nøjagtig, at Byens fire Porte blev lukkede hver Aften og Nøglerne bragt til Kommandanten, som lige saa ufravigelig hver Morgen aflagde sin Rapport, — Nøglerne til Østerport bragtes endda til selve Kongen. Portvagten med de opstillede Geværer foran Vagthusene og deres Skildvagter bragte Bevidstheden om, hvor nøje der passedes paa, ud iblandt alle Indbyggerne. Rejsevoгне blev standsede af Portvagten og de rejsendes Navne noterede, og var der i de snævre Porte Anledning til Trængsel og Uorden, saa at Fodgængerne ofte maatte vente, indtil en svært belæst Fragtvogn eller Høstvogn var sluppen igennem, saa var

Portvagten altid aarvaagen paa Færde for at overholde god Fred og Orden¹⁾. Fra Portene førte Vindebroer ud igennem Ravelinerne og Glacierne, hvor Toldbetjenten overholdt Konsumptionen ved at undersøge med lange Staaflængder ethvert Hølæs, Bønderne førte ind i Byen, og konferere Konsumptionssedlerne med Pakvognenes Indhold, imedens »Bommanden« med sin Blikbøsse indkrævede Portpengene af hver Luksusvogn og Rytter, som passerede Bommen. Paa Torvedagene kunde man da se lange Rækker af Vogne holde fra Portene til helt ud forbi Glacierne og ud paa Broerne indtil »Akciseboden« for at blive ekspederede, forspændte med smaa magre Heste og med Læs saa ringe af Vægt, at man nu ikke let kan forestille sig, det kunde betale sig at føre dem til Byen.

Men hvor smukt og landligt var der ikke i Bastionerne med Møllerne og de kønne Udsigter, Voldskrænterne med Violer og de blomstrende Tjørnehække, de lune og hyggelige Kirsebærgange, de stille Fæstningsgrave med de svajende Siv ved Bredderne, hvor kun en enkelt Fisker med Tegn turde færdes, de høje Træer paa Glacierne og i de Alleer, der førte ud til Broerne. Østerbro og Nørrebro var af mindre Betydning, Vesterbro spillede større Rolle. Her laa omtrent Hus ved Hus paa den nordre Side, lave Enetages Huse med Kviste eller Frontespice og en lav Port, der førte ind til Gaarden og til Slagteriet, som næsten uden Undtagelse fandtes i disse Ejendomme. Derfor saa man da ogsaa stedse blodfarvede Rendestene, blodplettede Fortøve, svinske og blodige Slagtersvende og -drenge, store Bulbidere og smaa Slagtervogne med deres Indhold.

¹⁾ Vesterport var 12 Fod bred og 15 Fod høj og havde altsaa kun 2—3 Fod paa hver Side af en Vogn; Nørreport var 14 Fod bred og 20 Fod høj.

Kommer hertil Slagteriernes Tilbehør: Kvæghandel, Lysestøberi, Tarmskraberi, Garveri, Svineæde, Renovation osv., vil man kunne forstaa, at den solbelyste, brede Vesterbro ikke var noget nobelt Kvarter. Paa den søndre Side fandtes et Par Vejrmøller lidt langt fra Byen, men for øvrigt var Broen der indhegnet med et højt Stakit; bag ved dette og helt ned til Kalleboderne strakte sig nogle Slagteres magre Jorder, hvor Faar græssede og en enkelt Reberbane var beliggende halvt i det fri, halvt i Skur. Bebyggelsen paa denne Tid skete særlig efter at Gasværkets Plads ved Kalleboderne tillige med Anlægget af Gasværksvejen var bleven foreslaaet, men blev først betydelig, efter at Jærnbanegaarden var flyttet bort fra sin første Plads imellem Tivoli og Tømmerpladsvejen. Det landlige Præg var gennemgaaende, næsten for stærkt, paa den øde »Gamle Kongevej« med dens Støv eller Søle. Enkelte virkelige Lyststeder laa i Frederiksberg Allé, hvortil Indgangen førte gennem »Jærnporten«, saasom Mægler Gersons simplere Bygning, men mageløse Park og Have lidt forbi »Runddelen«, paa hvis Grund nu »Alhambravej« og »Hauchsvej« findes, og »Sans-souci«, hvis store Have og Marker endnu 1884 kan give en Forestilling om den Landlighed, der bragte Rigmænd til at søge herud fremfor ud ad Strandvejen til. Men Alleen, som kun maatte befærdes af Herskabsvogne og Fodgængere, var vanskelig at passere for disse i daarligt Føre, havde tilmed dybe murede Grøfter ved Siden og om Aftenen ikke en Lygte, saa at man møjsommeligt maatte søge sin Vej fra Træ til Træ eller benytte Haandlygter, der endnu efter 1840 ikke sjældnen kunde ses udenfor Byen. Vest for Søerne laa kun enkelte Ejendomme, som »Vodroffgaard« med Mølle bag St. Jørgens Sø og »Blaagaard« bag Peblinge Sø; bag Sortedamssø strakte »Blegdammen« sig, hvorfra

man om Natten hørte Hundene gø og Vægterne tude i deres Horn¹⁾).

Alt dette var uforandret i største Delen af dette Tidsrum. Et enkelt Hus kunde rejse sig, men det fyldte ikke meget, især da der ikke her maatte bygges Grundmur eller højere end 1ste Sal. Paa Vesterbro fandtes af Bygninger med nogen Anseelse kun Vesterbros Teater (i Alleen), »Skydebanen«, »Bjørnsdal«, Bager Pipers Gaard og Prices Teater. Begyndelsen til en Forandring skete, da det store Sted paa Hjørnet af Bagerstræde og Broen blev opført i 1844. Anlægget af Tivoli var det første Brud paa Afslukningssystemet. Idet der skabtes et Forlystelsesetablissement paa Fæstningens Glacis, blev Forestillingen om dennes Urørlighed brudt. Befolkningens Forøgelse kom til, Anlægget af Jærnbaner, Krigskunstens nye Fordringer; og da Demarkationslinjen blev trukken nærmere ind til Byen, rejste Forstæderne sig hurtigt.

Da Befolkningen i 1840 var omtrent 121000 Mennesker, i 1857 148000, og Byen allerede i 1840 var godt bebygget, kan man regne, at der i disse Aar rejste sig Bygninger i Forstæderne til 25000 Mennesker. Og denne Befolkning fordrede til sit Underhold Værksteder og Oplagsrum, men tillige Forlystelsessteder og Kommunikationsmidler, saa at der nu udviklede sig et forhen ukendt Folkeliv og Røre udenfor Byen. »Rosenlund«²⁾ og »Alleenberg«, som ved 1830 blev holdt af en Madam Lyngé, før Kehlet overtog og udvidede det, tillige med enkelte andre Traktørsteder, hvor man fik »Vand paa

¹⁾ Jvf. i en af Ingemanns Aftensange Linjen: »Paa Dammen fjerne Vogter gaar«.

²⁾ I 1810 indrettede Kehlet sin Chokoladefabrik paa Rosenlund. Det blev i 1831 et søgt Forlystelsessted, og i 1842 byggede han selv en Dansesalon, da det ikke lykkedes ham at faa den opført paa Aktier.

Maskine«, var tidligere de eneste kendte offentlige Steder; hvilken Rolle Lars Mathiesen spillede i den Tid, er bekendt af Anekdoter, ligesom Hostrup har bevaret Mindet om ham i »Genboerne«. Nu blev Tallet paa saadanne Steder mangfoldiggjort. Men derved tabte Frederiksberg Allé sin landlige Karakter, og da tilmed Strandvejen blev forbedret og blev vandet om Sommeren, da Dampskibene tilvejebragte en let Forbindelse med Hovedstaden og dennes Uro, Tummel og Sammentrængthed gjorde det ønskeligt for enhver Familie, som blot kunde overkomme det, at ligge paa Landet, begyndte Udvandringen om Sommeren til Strandvejen, hvor snart den ene Villa rejste sig efter den anden. Især efter Koleraaaret 1853 blev det almindeligt at »ligge paa Landet«. De større Afstande, som nu blev at tilbagelægge, krævede andre Befordringsmidler, og Omnibusserne blev til. Den første var kuglerund og kaldtes »Solen«, men den betalte sig ikke, hvorefter en Vognmand Andersen paa Amagertorv satte Vogne i Gang af den nuværende Form paa Ruten: Amagertorv—Frederiksberg. De blev snart et yndet Befordringsmiddel og bidrog meget til at sammenblande de forskellige Samfundsklasser. Men netop derfor blev det i flere Aar anset for lidet sømmeligt for en ung Pige at køre ene i Omnibus, hvilket Træk fra Datiden, 1846—1850, er bevaret i Vaudevillen »Abekatten«.¹⁾ Den Løftelse, som indtraadte ved Krigen 1848, idet Sind og Tanke vendtes bort fra ens egne dagligdags Omgivelser, og den Lethed, Jærnbannerne tilvejebragte i fysisk Samfærdsel, Telegrafens og den billige og simple Brevporto i aandeligt Samkvem, rev Byen ud af dens isolerede Beliggenhed. Postfrimærkerne blev ind-

¹⁾ For at illustrere, hvad man ansaa for kvindeligt, kan det anføres, at den første Gang, der kom Damer til Forelæsninger paa Universitetet, var i 1847, da Oehlenschläger læste over sine Tragedier (Oehl.s Erindringer).

førte i 1851, Demarkationslinjen flyttedes i 1852, Telegraflinjen Helsingør—København—Korsør—Fredericia—Hamborg blev oprettet i 1853, udvidedes til Sverige i 1855 og fik en dobbelt Ledning i 1856, Jærnbanen til Korsør blev færdig i 1856. Det er i disse Aar, 1851—57, at der blev lukket op for København.

Idet Byen blev trukken med ind paa de store Handelsruter — hvad vi kan gøre os en god Forestilling om ved at tænke paa, hvorledes en stakkels lille Landsby i faa Aar hæver sig til en Købstad ved at blive Stedet for et Jærnbaneknudepunkt; hvad der her sker i det smaa, skete dengang med København i det store —, blev den søgt af mange rejsende, og Gæstgiverierne maatte efterhaanden til Dels gaa overtil at blive Hoteller. I 1832 havde Byen kun 3 Hoteller: »Hotel royal«, »Hotel du Nord« og »Hotel d'Angleterre«, men derimod en Mængde Gæstgivergaarde, af hvilke de vigtigste, der alle var nedlagte i 1857, var »Jydske Herberg«, »Lille norske Løve«, »3 Roser«, »3 Ruller«, »Vinkanden«. De øvrige Gæstgivergaarde sank ned til at finde deres Indtægt ved Besøg af Torvebønder og afgive Logis for Folk, der ellers søgte Logihuse og Herberger. Steder som »3 Hjorter« og »Dannevirke« gik over fra at være Gæstgivergaarde til at blive Hoteller af 2den Rang; flere smaa af dette Slags opstod ved Havnen, da den forøgede Skibsfart og Dampskibstrafik sikrede deres Bestaaen i denne Kant af Byen.

Byen selv havde ved Aarhundredets Begyndelse en 100000 Indbyggere og i 1845 en 127000. Plads til disse fik man i Aarenes Løb derved, at de Huse, der byggedes, blev større, uden at man dog drev det videre end til Kælder og 3dje Sal. Det var først Husrækkerne i Nikolajgade og Lorenzensgade, der indviede den ny Bygningskunst med 4 Etages Steder tæt op ad hinanden. Paa mange ældre Huse tilføjedes ogsaa Etager; Haver

og tomme Pladser blev bebyggede. Bag- og Sidehuse opførtes, Gaardspladserne blev indskrænkede, og mange Værksteder, Pakhuse, Stalde og lignende Bygninger veg Pladsen for Huse med Beboelseslejligheder. I 1838 opgaves Byen at have 3276 bebyggede og 55 ubebyggede Grunde, dens Forstæder 320 bebyggede og 241 ubebyggede (Statist. Tabelv.), og ved at udstykke disse sidste naaede man til at faa Matrikelnumre som »Nr. 18 B 5 S 10«. Den stærke Bebyggelse medførte, at der opstod en ny Levevej, den at være »Husejer«, noget, der ikke var kendt i den gamle Tid, hvor kun en enkelt Murmester (som Lythans) drev Husbyggeriet lidt som Spekulation.

Det karakteristiske for en moderne stor By, det udviklede Butiksvæsen, der udbreder alle Varer i rigeste Mangfoldighed for Køberen, kendtes ikke dengang. Nu søger Varerne Køberne, dengang søgte Køberen sine Varer med Undtagelse af dem, der bragtes ved Dørene, af Mælkekuske, Tørvebønder og enkelte andre Smaahandlende. Østergade havde dengang mange Huse uden Butikker, i Frederiksberggade fandtes kun et Par Kukkenbagere foruden en Bager, to Manufakturhandlere, en Lysestøber og en Mel- og Grynhandler. En enkelt Rude til et helt Vindue var noget aldeles ukendt, og Belysningen gik paa denne Tid kun op fra Tællelys til hængende Astrallamper. Det var i Aarene lige før 1848, at den første Butik paa en 1ste Sal blev indrettet paa Østergade, og at en entreprenant og senere meget bekendt Modehandlerinde til stor Forbavselse for Københavnerne udstillede en legemsstor, fint paaklædt Dukke, der drejede sig rundt i hendes Vindue. I Aarenes Løb tiltog Butikkernes Antal, og især efter at den udenbys Bebyggelse var begyndt, gik der en stadig Menneskestrøm igennem Frederiksberggade, Vimmelskaftet og videre. »Ruten« opstod eller »Strøget«, hvor Butikkerne

snart blev betalte med overdrevent høje Priser og næsten hvert Hus blev Butik fra Kælder til Kvist — Daguerreotypisterne, der kom hertil omtrent i 1845, (og senere Fotografisterne) søgte helst øverst op.

Ogsaa Gadefærdselen fik et andet Præg. I den gamle Tid spadseredes der kun hvor der var Plads, som i Bredgade, eller hvor der var smukt, som paa Voldene og i Kongens Have. Den daarlige Brolægning indbød ikke til at gaa paa Gaden om Dagen, den daarlige Lygtebelysning forbød det om Aftenen. Enhver skyndte sig til og fra sit Arbejde eller valgte dog den nærmeste Vej fra Hjemmet. Men efterhaanden blev Brolægningen bedre, Østergade fik Fliser, Vimmelskiftet fik Fliser, og man kunde nu se Spradejunkere og Modedamer drive, som det hedder hos Erik Bøgh:

»fra Mini og til Pleisch og saa tilbage,
bestandig Østergade op og ned.«

Kafeerne kom i Flor. I ældre Tid kendtes ikke saadanne. Man spiste hjemme, og Grossereren eller Embedsmanden tog sit Smørrebrød med sig i Lommen. De, der søgte Beværtningssteder, kom for at drive Tiden hen eller — Folk uden Hjem — for at faa deres Kost, det var derfor Vinstuer eller Spisekvarterer. Disse var simpelt udstyrede. Maden serveredes paa Borde med Voksdug i Steden for Dug, og kun paa de fineste Steder gaves Servietter. Om Aftenen var Belysningen Talglys i Bliklysestager paa Bordene eller foran polerede Skaaler paa Væggene, hvorved Lyset kunde kastes ud i Stuen, — saaledes var endnu i 1847 Grandjeans Konditori i store Strandstræde med de smukke store Lindetræer foran den lave og uanselige Bygning¹.) Med Krigen 1848 kom

¹) Konditorierne opkom egentlig først i Krigen 1807—14 og kaldtes uegentlig efter fransk Forbillede »restaurants« (Hvidberg: Noget om Tyverierne, 1815).

en stor Forandring. Nu skulde man læse Aviser og høre nyt, og der opstod da Læsestuer og Kafeer, hvor man et Øjeblik imellem sine Forretninger nød sin Kaffe og læste Aviserne. At saa de Kafeer blev søgte, fra hvis Vinduer man tilmed havde Udsigt til Damerne, der gik paa Gaden, er naturligt. Ogsaa disse fik mere Anledning til at færdes ude end før; den ny Tid medførte, at meget husligt Arbejde nu blev udført hurtigere, bedre og billigere borte fra Hjemmet. Der opstod da derved ogsaa nye Handelsgrene, saaledes Udsalg af færdige Klædningsstykker, hvoraf der i 1812, ifølge Overskou, kun var 4 à 5 Lærredsboder med Beklædningsgenstande til halvvoksne¹⁾, Udsalg af fabriktilvirkede Strømper og Uldvarer, af færdigsyet Fodtøj, af færdiglavede Spisevarer. Den hele Frihedsluftning virkede ogsaa emanciperende paa Kvinderne, de smukt udstyrede Butiksvinduer med det nyeste nyt havde, som altid, stor Tiltrækning for de unge Piger, hvis meste Tid dengang tilbragtes i Hjemmet. Det var ved 1848, at den franske Svineslagter Beauvais først, til Forbavselse for alle, fremstillede til Salg: kogt Oksetunge, Leverpostej, kold Boeufsteg osv.; det var lidt tidligere, Galanteributikker opstod, lidt senere, Bagerne fik flere Udsalg og begyndte at lægge Vægt paa at lave det fine Brød saa fint, at det blev Kager (hvorved de paa Grund af Lavsvæsenets Bestemmelser kom i Strid med Kukkenbagerne) og paa at levere frisk Brød flere Gange daglig. Spredt liggende Slagterbutikker, Fiskehaller og Udsalg af Frugt og Grønt — med Undtagelse af Amagerkoner i Portene — kom først i Gang i den allersidste Del af dette Tidsrum, nærmest efter at en hel By havde rejst sig udenfor Voldene, — nu var det alt for besværligt at gaa helt ind

¹⁾ Det var i en af disse, at Rahbek købte sine Frakker, i Helliggejststræde ved Kirken (Oehl. Erindr.)

til Torvene og tilmed passe Torvetiden. De mangfoldigere Sager, der forhandlede, og den bedre Udstyrelse, med hvilken de præsenteredes i Vinduerne, medførte, at Skiltene efterhaanden tabte sig, saa at de talende Urtekræmmerskilte med en Svend, der afvejede Sukker, eller Tobaksspinderskiltene med en røgende Neger blev Antikviteter, ogsaa Jordemødrenes Skilt med en Kvinde, der svøbte et Barn, mens forgyldte Kringler, rødmalede Handsker, lakerede Støvler, spraglede Glarmesterskilte o. l. ikke lod sig fortrænge. Ved Berøringen med Udlandet blev den stygge Skik indført at bemale Husfaçader og fritstaaende Gavle med alenhøje Avertissementer.

I en anden Retning frembød Gadefærdselen en betydelig Forandring til det bedre. Ikke at tale om de fortrukne Mennesker, der ofte mødtes paa Gaden i den gamle Tid, saa man Eksemplarer, som man nu ikke kan forestille sig, af »Flæskesjovere«, især paa Gammeltorv, af Tørvebønder, Frugtsælgersker og Kludesamlere, af lasede Gadedrenge, Rødstenskællinger, der gned Trippele paa Flisestenene ved Gammelstrand, Savskærere og lignende Personer. Især ved visse Lejligheder kom disse for Dagens Lys, f. Eks. naar Tallotteriet skulde trækkes paa Vandkunsten, naar Borgerne havde Revue paa Fælleden, eller naar der var Ildebrand og Sprøjterne kom rumlende, trukne af Brandfolkene i deres sortmalede Lærredskitler, mens Vognmandskarle, Bryggerknægte og Slagtersvende sad med dinglende Ben og bare Fødder i Træskoene paa den nøgne Hesteryg og kørte Slufferne med Vand til Brandstedet. Gade- og Læredrenge peb i Fingrene og hujede, det ikke mandsstærke Politi søgte at afspærre Brandstedet, Brandofficererne med deres hvide og gule Fjedre i Hatten søgte at komme til, og Sjoerne trængte sig igennem Mængden for at fortjene en Mark eller Rigsort ved at arbejde ved

Sprøjterne. Det mere offentlige Liv, hvori man senere færdedes, tillige med den mere udbredte Velstand gjorde, at disse Skikkelser forsvandt eller lyssky gemte sig. Ogsaa i den Retning virkede Bevægelsen i 1848 gavnligt. Den blandede alle Klasser sammen og lærte Folk, at de kunde mødes i Tusindvis, uden at Raaheden behøvede at vise sig.

Før denne Tid var der intet Folkeliv. Enhver passede sit, kun skelende til sin Nabo og Genbo, og traf Folk sammen i større Masser, var det uden indre Liv. I den ældre Tid var Følelsen for Autoriteten overvældende, senere gik enhver Følelse op i Loyaliteten imod den afholdte Konge. Der var saaledes Folk nok tilstede om Søndagen i Frederiksberg Have, hvor Pavillonon blev bygget 1813 til Publikums store Glæde, — Kongen sejlede jo i Kanalen eller spadserede i Gangene; men ethvert Øje var fæstet paa ham, og intet andet Baand forenede de tilstedeværende. Da der gjorde sig en Opposition gældende imod Regeringen, var det da for mange, som om den gjaldt Kongen og var samfundsopløsende, og der maatte Begivenheder til som de i 1848 for at vise, at den Følelse, der havde fremkaldt den langvarige Opposition, var mere end opløsende, var samfundsbindende. Der er mange Eksempler paa Folkets Loyalitet, men næppe noget mere betegnende end Teateraftenen den 7. Oktober 1830. Stykket, der opførtes, var »Den stumme i Portici«, som flere Steder var blevet forbudt af Regenterne og i Brüssel havde givet Signal til Revolutionens Udbrud, hvilket var vel bekendt. Da Kongen traadte ind i Teatret, blev han hilst med et: »Kongen leve!« Orkestret spillede, og Publikum istemmede Slutningskoret af »Elverhøj«. Da 3. Akt kom, og Fiskerne i denne overvælder de kongelige Soldater — hvad der havde fremkaldt revolutionære Udraab paa næsten alle fremmede Teatre —, lød der

fra Publikum kun et lydeligt: »Vor Konge leve!« og under Jubel og Hurraraab ledsagede det ham senere til Vognen. Saa dybt et Indtryk gjorde denne uventede Demonstration paa Kongen, at han sagde til Teaterchefen: »Det er den dejligste Aften, jeg har oplevet i mit Liv.« (Overskous Danske Skuepl. V S. 113.)

Men Frygten for Autoriteten førte til en almindelig Mangel paa Initiativ. Folket gik i Ledebaand, var tungt, sløvt, trykket og ventede altid paa Bud eller Befaling om, hvad det maatte gøre eller undlade. Det var i disse Aar, de danske blev nationalt karakteriserede som »Hr. Sørensen med Nathuen«. Politistokken herskede, og ingen beklagede sig over den, selv ikke naar den — som ved Jødefejden 1819, Tugthusfangernes Udbrudsforsøg 1817 og Ildspaesættelsen paa Ladegaarden 1839 — blev svungen paa Kraft. Det syntes i sin Tid at være en værdig Genstand for en Anordning, at Fortovsretten ikke gjaldt overfor en Skildvagt paa sin Post, ligesom der blev udstedt Forbud imod at røge Cigar, naar man gik forbi Skildvagterne foran Kongens Palais paa Amalienborg Plads, og imod at lade Hunde færdes paa Voldene, hvad General Hansen senere som Krigsminister til stor Morskab for alle forgæves søgte paa ny at faa gennemført. De Folk, der strømmede ud til Kasino-Møderne eller samledes for at bringe Orla Lehmann et Fakkeltog, lo nu ad saadanne Forbud, og vilde Myndighederne gøre dem gældende, kom det til Rivninger. I 1848 var det derfor ogsaa almindelig omtalt, at Politiet var brutalt, bidsk, irettesættende, ikke humant, velsindet, vejledende nok.

Under den gennemgaaende Mangel paa Folkeliv levede Befolkningens Klasser mere afsondrede for sig og fremtraadte med et originalt Præg, der blev udslettet af den ny, nivellerende, Tid. Hvor velbekendte var ikke Fattigvæsenets Lemmer, der sværmede ud fra Almindelig Hospital hver Dag Kl. 1, eller Ladegaards-

folkene, der hver Søndag gjorde sig den eneste Glæde, de kendte: at drikke sig en ordentlig Rus. Hvor muntre var ikke de fløjttende Skomagerdrengene med det grønne Skødskind og et Par Støvler, der dinglede om Halsen, naar de stak de Glidebaner ud, som ved den første Frost blev lavede i Rendestenene, og hvor fikse var ikke Nybodersdrengene med deres Sømandsmanerer, der passede godt til de vide Sejldugsbukser. Men hvilken Parodi paa militær Alvor dannede ikke Tappenstregen, naar den med klingende Spil, under Opløb og Kommers gik ud fra Hovedvagten paa Kongens Nytorv med dens 3 Kanoner. Og hvilken sørgelig Figur gjorde ikke Soldaterne, naar de til Hæder for Kongens Fødselsdag den 28. Januar uden Kappe og i hvide Bukser frøs og rystede, imedens Guldæblerne sprang paa Gammeltorv og alle Børn sendtes derhen med Tjenestepigerne for at se det mærkværdige Syn. Her, paa Gammeltorv, havde de nette og værdige Valhykoner Stade med deres slagtede Fjerkræ, her kom Landslagterne med deres slagtede Kreaturer under skidne Lærredstag, og her kom Torvevægteren, som med sin Torveklokke gav Signal til, at Klokken nu var saa mange, at det var Spækhøkerne tilladt at forsyne sig fra Vognene. Paa Højbroplads opholdt de ærbare Amagerkoner og Amagerpiger sig, og ved Gammelstrand saa man Fiskerkællingerne, imedens Bønder fra Kulsviereggen kom ind ad Nørreport med deres smalle Pindevogne og usle Krikker for at falbyde deres Risbøg og Tørv paa Kultorvet eller Hauserpladsen. Men fra alle disse Steder var der en levende Handel rundt i alle Gader ved Hjælp af Gadesælgere, Vogne var paa Grund af Brolægningens Daarlighed langt fra saa hyppige som nu, der var ikke den moderne Rumlen og Støj af disse, og i den Stilhed, der forholdsvis herskede, hørte man stadig de gennemtrængende Raab: Levende Rejer! Her er Torsk! Sengehalem! Flintesten!

(til Fyrtøjer, da Friktionsstikkerne først blev opfundne i 1841), nu og da afbrudt af en Skralde — dengang skulde Dagrenovationen ikke være endt om Formiddagen —, indtil Raabene forstummede om Aftenen, og Vægterne sang: »Nu er det paa de Tide, man følger sig til Seng, Husbonde, Pige, Dreng!«

En uhyggelig Klasse Personer, der dengang var almindelige, var Slaverne. De blev bevogtede af en Slavesergent og førtes ud i smaa Afdelinger for at arbejde paa Tøjhuset, paa Fæstningsværkerne og andre Steder. Fejningen af de lange Fæstningsbroer paahvilede dem, og derfor saa man dem stadig her falbyde Kamme, ud-skaarne Æsker og lignende Sager, som de forarbejdede i deres Fritid, og som man af Medlidenhed afkøbte dem. Deres Dragt var graat Vadmæl med Uldstrømper og en Jærnkæde ved det ene Ben, fastholdt ved en Ring under Læggen og en anden over Knæet. Tugthusfangerne var af Dragt halvt gule, halvt grønne; de brændemærkede Fanger havde røde Ærmer, og de, som var brudte ud og ansaas for farlige, havde en Jærnring om Halsen. Først efter 1848 blev man befriet for dette uhyggelige Syn. Saa kom der ogsaa Orden i disse Forhold; forhen havde den daglige Disciplin været slap, og det var ikke sjældent, at dømte Forbrydere kunde gaa frit omkring i Arresterne — især i Provinserne — og gøre Oppassertjeneste. Det samme halvt gemytlige, halvt gevaltige Autoritetsstempel traf man hos Natvægterne, disse »fuldendte Komikere«, som Orla Lehmann kalder dem i sine Erindringer, butte og stærke Folk — som oftest Savskærere af Profession —, der saa endnu sværere ud i deres tykke, mørkeblaa, langskødede Frakker, deres store Fedtstøvler, den lodne Kabus paa Hovedet og Morgenstjernen i Haanden. Det var et uforglemmeligt Syn at se to eller tre af dem i smaat Luntetrav transportere en drukken Person, fastbunden paa deres Stige,

som de førte mellem sig, op til Raad- og Domhuset. I Sangen af Hostrups »Intrigerne«, i Carl Baggers Digt »Promenade« om Natten« eller Overskous Fortælling i hans Erindringer (S. 156) ser man lyslevende for sig disse Vogtere for Borgernes Ro, der sov sødeligt i Kælderhalse og andre Afkroge og blev til usigelig Morskab for Soldebrødre eller gemytlige Folk, der vendte sent hjem fra et Gilde. — Saa var der »Stodderkongerne«, der blev udsendte for at paagribe Tiggere og føre dem til Politikamret, en Bestilling, der var ildeset af Folk, lige saa ildeset som det i en højere Sfære var at være Rode-mester — Folks Sans for en Bestillings Natur og Nødvendighed var endnu ikke meget udviklet, og man gjorde sig saaledes uden Sky til af at narre Toldbetjentene ved at smugle Varer ind eller ud, uden at Samvittigheden følte sig synderlig betynget derved. — Saa var der Hundetrækkeren, som med sine Hjælpere, Natmandens Folk, med store Ketchere eller Slynger fangede løsgaaende Hunde og kørte dem bort i en tillukket Vogn for at bringe dem ud til Veterinærskolen, hvor de blev ihjel-slagne. — Saa var der Fodpostens Bud¹⁾ med sin Gadeklokke, som bragte en Masse Ansigter til Vinduerne, og endelig var der den fløjelsklædte Herold, som den første Torsdag i Marts Maaned med Paukeslagere og en Eskorte af Hestgardister red rundt i Byen for paa alle offentlige Pladser og udenfor Højesterets-assessorernes, Politidirektørens og andre høje Embedsmænds Boliger at forkynde, at nu vilde Kongen i Guldkaaret med de hvide Heste for selv køre til Højesteret for at afsige Dom og gøre Ret og Skel inellem sine Undersaatter.

Et Led i Retsplejen var Gælds-fængslet, der bestod indtil 1872, — dets Beboeres Antal var sjælden over 10 à 12: et Fængsel, hvori Arrestanterne drak, røg

¹⁾ Fodposten oprettedes 1807 af Adressekontoret.

og varetog deres Interesser, som den Skrædder, der opholdt sig der 1843—1846 og averterede i Avisen, at han leverede godt og billigt Arbejde og »var hjemme hele Dagen«, hvorved han fik god Søgning og foruden at tjene sig ud tjente nok til at etablere en Forretning. Det blev just ikke anset for nogen Plet paa en Mands Hæderlighed at komme i Slutteriet, og Folk ynkedes mere over den Stakkel, der blev sat fast, end det fandt Kreditors Optræden retfærdig. Da det ofte blev benyttet imod Folk, der skyldte smaa Summer bort, og undertiden af Chikane, fastsatte en Forordning i 1847, at ingen kunde sættes i Slutteriet for mindre end 50 Rdl. og ingen holdes der længer end i 3 Aar.

Til Københavns Betydning som Handelsstad mærkede man ikke meget. Strækningen fra Frederiksholms Kanal til Knippelsbro tilhørte Militæretaterne, fordi Tøjhuset og Proviantgaarden laa der. Strækningen fra Knippelsbro til Nyhavn var næsten fuldstændig optagen af Gammelholm, som var skilt fra Byen ved en Grav, et Plankeværk og et langt gult Pakhus, hvoraf den nuværende Studenterforeningsbygning er en sidste, ombygget, Rest — den dannede Midterpartiet og var indrettet til Kirke. Søetaten vilde nødig give Slip paa Holmen, endskønt der kun fandtes nogle faa Værksteder, og den meste Plads var udlagt til Græsning for Ekvipagemesterens Køer, hvorved han havde en ikke ringe Indtægt som Mælkeleverandør ti Byen (Orla Lehmanns Erindr.). De aflukkede Pakhuspadser ved Ny Toldbodgade og Skibsværfterne paa Kristianshavn hindrede Publikum i Adgang til Havnen, og det kunde da kun betragte Fiskerbaadene, Pæreskuderne og Finlapperne ved Holmens Kanal og Børsen, Færgebaadene og Fartøjerne i Nyhavn, og endelig den ringe Trafik paa Toldboden — Adgangen til Langelinje var kun dem tilladt, der havde løst Tegn. Dog, det var ogsaa et tomt

og trøstesløst Billede, der mødte en, naar man saa ud over Havnen, der før 1807 havde været opfyldt af rigt ladede Handelsskibe og den talrige Krigsflaade. Det var derfor et overordentligt Fremskridt, eller rettere en ringe Spire til en overordentlig, ny Fremtid, da Auditor Bille i Aaret 1819 lod Dampskibet »Caledonia« komme hertil, som alle Folk skulde se. Endskønt der nu kom noget mere Røre, var Fremskridtene dog saa smaa, at man først med Thorvaldsens Ankomst hertil i 1838 eller med Toldbodtrappens Ombygning 1845—48 kan sige, at Københavns Betydning som Sø- og Handelsstad blev levende i Befolkningen. Og da saa Flaaden udrustedes i 1848, da Tusinder skulde sige Farvel til de bortdragende Krigere, da Studenterkorpset besatte Toldbodvagten, da de opbragte store tyske Handelsskibe opfyldte Havnen, og den ny Tid med Kæmpebølger brød ind over Byen, genvandt den snart sit Ry som Øresundets berømte »Køpmannehavn«.

Først Krigen 1848—50 bragte en saadan Sondring mellem den ældre og den nyere Tid, at Handelsstanden traadte i levende Vekselvirkning med den øvrige Befolkning, og at Industrien fik et betydeligt Opsving. Overalt i den større Handel gjorde Hensynet til Hamborg sig gældende, og Handelens største Opgave var at forsyne Provinserne med deres daglige Fornødenheder. Børsen var mat og ubetydelig, og Afhængigheden af Hamborgerne gjorde, at Købmændene ved deres ivrige, men kun lidet omfattende Vindskibelighed næppe drev det videre end til at holde deres Veksler gaaende. Man maa længere ned for at finde solide Eksistenser, til Bryggerne, Bagerne, Møllerne, Brændevinsbrænderne, som ved deres Forretninger havde en god og reel Indtægt sikret. Endnu lavere nede kom Spækhøkerne, som med deres strikkede Uldtrøjer og Bomuldshuer bredede sig i Kælderhalsene og ved deres Snapse og Skillingsøl

imellem Aar og Dag tog en Gevinst ind, der forslog saa meget mere, som denne Stand hovedsagelig blev rekrutteret af Bønderkarle, der havde aftjent deres Værnepligt og kunde opdrive saa meget, at de kunde begynde en Handel. Haandværkerne var ikke meget værd¹⁾. Bundne af Lavsvæsenet var de gennemsnitlig uefterrettelige, langsomme, dovne og benyttede sjælden deres Fortjeneste til at arbejde sig frem med, men hyppigere til at øde op paa Herbergerne. Disse Klasser skulde sandelig ikke danne Kærnen til en god og kraftig Borgerstand, og mest iøjnefaldende var det ved den Parodi paa et Krigsvæsen, som de afgav under Borgervæbningens Øvelser. Ethvert Begreb om militær Orden og Disciplin manglede her. Officersposterne var vel søgte, fordi en »Madam« derved kunde opnaa Titel af »Frue«, men Underofficersposterne var det ikke, og i de meniges Rækker var der mangel paa en Mand, som var de befalendes Overmand efter den eneste Maalestok, han anlagde, et solidt Udkomme. Kommer nu hertil, at Kone og Børn skulde med ud paa Fællede, at Ekviperingen var halvt afjasket, og at en grinende Flok Gadedrenge ledsagede de udmarcherende Afdelinger, vil man kunne forstaa, at Øvelserne nærmest var militær Leg. Især under Hviletiden, naar de laa lejrede i Græsset om deres Madkurve og Flaskefoder, morede de sig udmærket ved i al Uskyldighed at le ad den evindelige Gentagelse uden Aand af de samme Øvelser og den samme Manøvre hvert Aar, naar Kongen med dragen Sabel i Spidsen for dem stormede »Vibenshus«, og sang til Melodien af »God save the king«:

¹⁾ Se Artiklen »Nyeste Skilderi af København« 1811 900—901, hvori Haandværkernes ringe Arbejdslyst tilskrives Lavsvæsenets Indflydelse.

Kongen er Folkets Ven,
Folket er hans igen,
saa er de kvit.
Borgeren ved sit Krus
tar sig en lille Rus,
Kongen tar Vibenshus —
hver faar da sit.

Men naar saa virkelig Revuen fandt Sted, og Kongen mødte med hele sin Adjutantstab, strammede de sig op og følte sig løftede ved selv at være Deltagere i det militære Skuespil. Den gode Kong Frederik den Sjette, der saa Troskaben lyse i deres Øjne og hørte Kærligheden til sig i deres Hurraraab, takkede dem da for den Flid og Umag, de havde gjort sig, og saa marcherede de hjem igen, glade og stolte over deres Bidrag til Statens Frelse. Livjægerne, der dannede et Slags Elitekorps og havde Mindet om Udfaldet i Classens Have 1807, holdt sig bedst og var halvt militærisk, derimod var Studenterkorpset kun en Genstand for de unge Students Vittigheder. — Men med 1848, da Borgerne frivilligt overtog Vagttjenesten i København, kom der en anden Aand i Væbningens Rækker, og da den almindelige Værnepligt knyttede Baandet mellem dem og Hæren fastere, og de mange frivillige fra Krigen vendte tilbage til deres civile Bestillinger, vandt den i indre Værd og overgik langt Borgervæbningen fra Frederik den Sjettes Dage.

I det huslige Liv var denne Tid, netop fordi Livet var bundet i Vedtægters stramme og ubevægelige Former, skarpt udpræget. Lejlighederne var mere indrettede paa at spare og knibe sig ind til Hverdagsbrug og at stadse op med en Selskabssal ved enkelte festlige Lejligheder end paa at have det hyggeligt og bekvemt i Familielivet. Derfor tilhører Korridorer, Entreer, Klosetter, Verandaer, Spisestuer den nyere Tid, som da

rigtignok ogsaa paa Grund af Befolkningens Tæthed har maattet give Afkald paa den større Plads med »Sal«, større Gaardsrum og maaske Have, som i den ældre Tid ikke saa sjælden fandtes i København (saaledes festligholdt Jøderne dengang »Løvsalenes Højtid« næsten altid i virkelige Løvsale i Haven eller Gaarden). Kakkellovne var ikke smukke og ikke beregnede paa Kul, Komfurer kom først i Brug helt ind i Trediveerne, Bageovne eller Stegeovne fandtes kun til Dels, og man hjalp sig med Ildgryder, en »Stegeso« (aflang Gryde) eller i et enkelt Herskabskøkken med Spid. Vandforsyning i Husene var der ikke Tale om, man maatte derfor altid have en fyldt Vandtønde i Køkkenet, hvortil Vandet maatte opbæres. Men Pige-kammeret var stort og godt, ligesom Kældere, Tørrelofter, Pulterkamre, Fadebure og overhovedet alle Udenomsbekvemmeligheder.

Dette var ogsaa en Nødvendighed, da Husmoderen forrettede mangt et Arbejde i sit Hjem, som senere udførtes i Byen. Ikke at tale om Vask, Strygning eller Syltning, saa var der Slagtning, Nedsaltning, Kagebagning og mangfoldig Husgerning, der foretoges ved 1830, men ikke ved 1857, f. Eks. at rense Fjer, omstoppe Madrasser, Puder og Dynere, sy Børnetøj af Faders og Moders Klæder osv. Landets og Byens Tilstand maatte indvirke paa Huslivet.

Fra den Tid, Sedlerne omtrent havde opnaaet pari Kurs (i Handel og Vandel ved 1830), begyndte Landet at rejse sig, og Fremgangen blev betydelig, fordi ikke alene dets Produkter forbedredes, men mange af de Varer, der indførtes, især Manufaktur- og Fabrikvarer, faldt i Pris. Men en Liste over Datidens Priser viser, hvor mange Fordringer der endnu i 35 stilledes til Husholdningen, og hvorledes den derved indøvede Spar-sommelighed og Nøjsomhed overmaade gavnligt vedblev

at virke indtil omtrent 1847. De bedre Vilkaar, den nyere Tid frembød, tillod jo ogsaa at formindske det daglige Slid og Slæb.

Denne flittige, huslige og borgerlige Tid medførte, at man stod tidlig op og gik tidlig i Seng, hvortil ogsaa den daarlige Belysning om Aftenen bidrog en Del. Men deraf fulgte, at Dagen var indrettet anderledes end senere, at Middagen snarere var 12—2 end 2—4, at Børsen blev holdt Kl. 1¹) i Steden for Kl. 3, at Aftenselskaber og Baller begyndte 6—7 i Steden for 8—9, at Butikkerne lukkedes 7—8 i Steden for 9—10, osv. I alle Retninger blev Københavnerne i Aarene 1847—57 førte hen til at forme deres Husliv paa samme Maade, som det levedes i Hamborg, Paris og andre store Byer. Hvad gjorde ikke alene det, at der i 1830 kun var Plads til 1200 Mennesker i Teatret, hvis Forestillinger endte Kl. 9¹/₂—10, hvorimod der i 1857 kunde rummes 5000 Mennesker i Teatrene, hvor nu Forestillingerne endte Kl. 10¹/₂? Men med denne Forandring i hele Samfundets Levevis fulgte, at den ældre Tids Dekorum, Repræsentationssyge og Pyntelighed veg Pladsen for en Formløshed og Ligefremhed, som paa den ene Side vel kunde trænge til et Korrektiv, men paa den anden Side ogsaa stillede større Fordringer til Pynt og Udstaffering, naar nogen virkelig vilde udmærke sig ved et pragtfuldt Toilette. En saadan Fremtoning som Krinolineepidemien i de sidste Aar er sikkert, hvad Udstrækning angaar, ellers ukendt i Modens Annaler. Især med Kvinderne, ogsaa den unge Piges Optræden, skete en stor Forandring. Ser man paa Huslighed, Simpelt, Tarvelighed, Nøjsomhed, Inderlighed hos den unge Pige, bærer Pigen fra 1817 Prisen, men ser

¹) Ifølge Bestemmelse af 1835 var Børstiden fra 1 til 2¹/₂; forhen efter Bestemmelse af 1808 var den fra 12 til 2.

man paa Opvakthed, Snarraadighed, lidt Fiffighed og overhovedet paa Modenhed til at gaa Livets Prøvelser igennem og staa Manden ved Siden som en virksom Medhjælp, bliver Pigen fra 1857 at foretrække. I den første Tid var Ro, Sindighed, lidt Træghed, Sløvhed, Bornerthed, men ogsaa taalmodig Pligtopfyldelse i en lang Aarrække og nøjsom Glæde over Livet og Tilfredshed med sine Kaar det ejendommelige for Manden; i den senere Tid blev det Virksomhed, Uro, Opvakthed, Driftighed, men ogsaa ofte Mangel paa Soliditet i Grund-sætninger og Pligtopfyldelse. Skridt for Skridt blev denne Forandring forberedt ved Børneopdragelsen, i hvilken det faderlige Hjems Myndighed opgav at udøve en stedse agtpaagivende Kontrol, som lidt for meget havde hindret, at de unge Kræfter udviklede sig paa egen Haand. Men var dette end ikke at beklage, havde det dog været ønskeligt, om man i højere Grad, end det skete, havde holdt Børnene fjernede fra en Selskabelighed og Adspredelser, i hvilke de efterhaanden kom til at tage for stor Del. Ogsaa hvad selve Aandsudviklingens Opdragelse angaar, viste der sig en Forskel. I ældre Tid var Fremskridtene hos den unge langsommere, men mere solide, senere blev de hurtigere, mere glimrende, men mindre solide. Man kan overhovedet maaske sige, at den ældre Tid frembragte flere Karakterer, muligvis lidt bornerte, og at den nyere Tid frembragte flere Intelligenser, muligvis lidt karakterløse. I én Retning bærer dog den nyere Tid Prisen: at have et sikkert Levebrød, at komme ind i en Embedskarriere og, naar man var Kandidat eller Løjtnant, at se en Handlende, en Fabrikant eller en Haandværker over Hovedet fik ikke den Vægt som i gamle Dage, og ved den Blanding af Klasserne, som fandt Sted efter 1848, blev mange og gode Kræfter tilførte de sidstes Rækker. Medens København ved Aarene efter 1807 frembød

Billedet af en Embedsmandsby¹⁾, var den i Aarene ved 1857 godt paa Veje til at blive en Handels- og Industriby. Og dette var en betydelig Forandring til det bedre; thi det Embedssystem, som dengang herskede under de trykkende Forhold med Gratialer, Naadesbevisninger, Laan af det offentlige, Opdyngning af Embeder, Gaver, Sportler — for ikke at tale om Bestikkelser og Kassesvig²⁾, hvorpaa der til alle Tider findes Eksempler — var lige nedværdigende for den i Gennemsnit hæderlige Embedsstand og demoraliserende i en By som København, hvor Embedsstanden efter dens Medlemmers Betydning og Mængde spillede en stor Rolle. Men for at være billig maa man erindre, at om der end blev begaaet mange og store Misligheder, saa laa det i, at disse Forhold havde udviklet sig fra Krigens Tid, da Tilstanden var saa elendig, at Kongen dengang, vitterlig, egenhændig forærede Embedsmænd Stykker Klæde, for at deres Koner kunde sy Dragter deraf, og at det under de daarlige Lønningsforhold upaatvivlelig var hans Pligt at hjælpe paa Embedsmændenes Stilling, noget, som hans Hjærtensgodhed saa fortsatte for længe og for ukritisk.

Det kirkelige Liv var i den ældre Tid ikke stort. Hvor daarligt det stod til mange Steder paa Landet, fremgaar af de trykte Meddelelser fra Biskop Mynsters Visitatsrejser. I København var det ikke meget bedre. En enkelt Præst, der enten var meget begavet eller havde en særegen og tiltalende Maade at udlægge Bib-

¹⁾ Jvf. hvad H. C. Andersen og Oehlenschläger i deres Erindringer fortæller om, hvorledes Embedsmænd saa Digtere og Kunstnere over Hovedet.

²⁾ Se Fortegnelsen over afsagte Domme i de jurid. Tidsskrifter, Daae: Breve fra Norske og Danske, især S. 64, 85, 109, 114, 117, 123, og Oberst Tidemands Erindringer S. 89—90, hvor han skarpt omtaler »Gavtyvene i København«.

lens Ord paa, kunde samle sig en Kreds af Tilhørere; men ofte stod Kirkerne tomme, og det var let for en Kandidat, ja selv for en Student, at komme til at prædike, noget, som først efter 1840 blev sjældnere¹⁾. Efterdønningerne fra Rousseaus og Voltaires Tidsalder tabte sig først i Aarene 1810—20, og i Aarene 1820—40 herskede den ældre Rationalisme, saa at en dybere Religiøsitet først banede sig Vej efter 1840. Da S. Kierkegaard lukkede sine Øjne i 1855, var den religiøse Tilstand ganske anderledes vakt og livskraftig, end da han fremtraadte, men da havde ogsaa Mynster, Grundtvig, Lindberg, Rudelbach, Clausen og Martensen — foruden ham selv — virket i en Aarrække.

Blandt de Handler, ved hvilke det private Liv kommer i Berøring med kirkelige Ceremonier, forsvandt ved Aarhundredets Begyndelse Andendags-Brylluppet, og Bedemænd tog ikke længer rundt og indbød Gæsterne til en Stads, der ofte var større, end man havde Raad til. Et »stille Bryllup« var dengang næsten ukendt. Ved Barnedaaben fandt ligeledes stor Stads Sted, og det ansaas ikke for passende for en Moder selv at bære sit Barn. Konfirmationen havde hele denne Tid igennem det samme Præg af Verdslighed²⁾. Der var de samme Selskabeligheder og Udstillinger af Foræringer, om end Tidens Tarvelighed gjorde sig lidt mere gældende i den ældre Tid, der egentlig kun fordrøede en sort Silkekjole, et fransk Sjal og en takkelig Haarfrisur for Konfirmandinden. Dengang skulde ogsaa Konfirmander af den velstaaende Klasse vise sig mere offent-

¹⁾ I sin Bog om København anfører Pastor Plenge, at 28. Dec. 1834 prædicatede 4 Kandidater og 5 Studenter, 5. Okt. 1839 7 Kand. og 4 Studenter, hvormed kan sammenlignes Prædikantlisten (7 Kandidater) for 31. Jan. 1819.

²⁾ Kun i den første Tid var det Tilfældet, hvad C. Otto fortæller i sine Erindringer, at Piger og Drenge læste sammen i Timerne og forkortede sig disse ved at kokettere med hinanden.

lig i deres nye Dragt end senere, da Konfirmanderne, for at more sig en enkelt Fridag, før de sattes i Lære, sværmede ud paa Alleenberg, 6 i en Droske, med Cigar i Munden, efter først at have været oppe paa Rundetaarn. I den ældre Tid søgte de ogsaa ud paa Kommers, men da var det til Rabeshave paa Kristianshavn, hvor der var Gynger, Kegelbane o. l. At skrive Vers i Avisen til Bryllupper og Konfirmationer var især almindeligt i den æstetiske Tid. Begravelserne var meget mere omstændelige og bekostelige i den ældre Tid, end de senere blev, de foregik dengang altid fra Hjemmet. Liget blev da flere Dage i Huset, hvor det store Ligfølge, som til Dels mødte efter Indbydelse, samlede sig i de vedtagne Sørgekapper og blev beværtet med Vin og Kage. Det var først efter 1840, at dette table sig. Saa kom ogsaa Afbenyttelsen af Ligkapeller i Brug. Samtidig blev Ceremonierne simplificerede, og man gik efterhaanden saa vidt, at man mødte til Talen i Kirken i almindelig Hverdagsdragt.

Den gennemgaaende større Frihed, der indtraadte i alle Forhold, viste sig ogsaa i Paaklædningen, der blev mere naturlig, om end Moden altid fandt paa Forunderligheder. Haarpiske var forsvundne ved Aarhundredets Begyndelse, og lange Benklæder og korte Støvler kom i Brug. Det varede længe, inden det blev almindeligt at gaa med Skæg, og det er bekendt, hvilke omhyggelige Bestemmelser der blev trufne for at angive den Maade, hvorpaa det kunde være de militære tilladt at bære deres Haar og Skæg. Det var et Tegn paa Dannelse og Ærbarhed især for den simple Klasse at være glatraget — det er derfor ogsaa karakteristisk, at da de holstenske Afsendinge, der kom til København i Martsdagene 1848, førtes til deres Logis af Studenter for at undgaa Pøbelskandaler, og Frederik Barfod, bekendt for sit store Skæg, havde under Armen en klejn

Holstener med Briller, udbrød Folk: »Naa, det kan man da se, er en ægte Vildtysker! Sikken et Skæg!« Briller kom ligeledes først efterhaanden i Brug; hvad der forsonede med denne nyttige Opfindelse, var egentlig, at den som Overgangsform benyttede Lorgnetten, til en Tid et almindeligt Moderekvisit — hvortil man da ogsaa kunde bruge Rudeglas. At yngre Damer skulde vove at benytte Briller, var aldeles utænkeligt. For Herrerne var det at snuse almindeligere end nu; det havde sin Grund i, at Cigarer først efterhaanden fik Indpas — efter Werlauffs Opgivelse blev de først bekendte her ved Spaniernes Ophold i Landet. Tobaksrygning var stadig lige yndet, men man holdt mere Maade i den ældre Tid, og de hollandske Kridtpiber, der da var almindelige, var ogsaa hurtigere udrøgne end de senere Porcelænshover. Dengang kunde man ikke paa Gaden se Tusinder af rygende Herrer, og i hele denne Tid stred det mod bon ton at ryge paa Gaden før Middag. Den egentlige Paaklædning vekslede med Moden, de bekvemmere Hatte end de høje sorte Hatte af Silke eller Filt og de lette Overstykker skriver sig først fra Tiden efter 1840. Hos Damerne medførte Tidens Tarvelighed en større Simpelhed, som heldigt fremhævede Ungdommens Ynde, og kun de ældre Damer pyntede sig forholdsvis mere, — senere blev omtrent det modsatte Tilfældet.

Alle Tider har kendt Adspredelser og Forlystelser, kun med forandret Tilsnit og en Overvægt af en enkelt Forlystelse til en bestemt Tid. Spadseren har saaledes altid fundet Sted, men Spadseren paa Gaderne var i den ældre Tid ikke saa almindelig som senere. Heri var ikke alene den daarlige Brolægning Skyld og det lidet indbydende Skue, Butiksvinduerne frembød, men ogsaa den Omstændighed, at Dagrenovation, Snekørsel og Gadefejning blev daarligt besørget, og at Gaderne ikke

blot blev benyttede til Savskæring og Brændehugning i stor Udstrækning, men i ældre Tider endogsaa til Opstilling af Sengelad — mest paa Steder som Hauserpladsen, ved Volden, paa Vandkunsten — og til Rengøring af Kar eller Tønder ved Rendestenene. Som en sidste Rest af denne Brug af Gaderne kunde man endnu efter 1850 enkelte Steder se en Kobbersmed, Hjulmager eller Bødker fuldføre ude paa Gaden et stort Stykke Arbejde, hvortil der udkrævedes megen Plads, foruden at Brændehugning vedblev. Man spadserede i Bredgade og især i Rosenborg Have, af hvis gamle franske Stil de smukke Alleer: Kavalérgangen og Damegangen er Rester; i Kirsebærgangene under Volden, hvor Skildvagter patrouillerede, naar Kirsebærrene var modne — disse tilhørte Kommandanten —, og hvortil man maatte løse Tegn; paa Voldene, hvor man dog ikke maatte bestige Brystværnene¹⁾ og det først var efter 1848, at der blev anlagt Gangsti oppe paa disse; og endelig ude ved Søerne, hvor »Kærlighedsstien« ved St. Jørgens Sø dog først i 1827 blev fortsat videre forbi Peblingsø og et Par Aar efter forbi Sortedamssø, og Dosseringerne først aabnedes for Publikum, efter at Demarkationslinjen var flyttet: ved Peblingsø 1851, ved Sortedamssø 1853 og ved St. Jørgens Sø 1855, og Bebyggelsen af de udenbys Grunde krævede denne Forbindelse. Det mest yndede Sted var Frederiksberg Have, der ogsaa frembød den Fordel, at man her kunde høre Taffelmusik fra Slottet og i det grønne ved simple Borde spise, hvad man havde bragt med sig i en Kurv. Alle Beretninger fra den Tid fremhæver, hvilken stor Part denne Have havde i Byens Fysiognomi som Yndlingsopholdsstedet

¹⁾ »Politivennen« for 1811 foreslog allerede dengang dette Forbud afskaffet, og tilmed at Kirsebærgangene skulde være aabne for Publikum.

for den ejegode Konge, — vi henviser til den rige Memoirelitteratur.

De længere Udflugter gjaldt Skoven d. v. s. Dyrehaven. Strandvejen var næsten ufarbar, og det var ikke let for et Par Heste at trække den holstenske Kurvevogn med et helt Selskab derud. Men var man først derude, indaandede man en Friskhed og glædede sig ved en Naturlighed, der senere blev ikke saa lidt forringet. Da man begyndte at makadamisere Strandvejen og vande den, inde i Fyrretyverne, blev det lettere at naa derud, og da kom de firsædede Kildevogne og senere Char-à-banc'erne i Brug. Anlægget af Klampenborg Badeanstalt, af Lyststederne paa Strandvejen og til sidst af Jærnbanen forandrede Besøgenes Natur, de blev nu hyppigere, men til Gengæld kortere. Før 1840 var der saa at sige kun Tale om at tilbringe en hel Dag i Skoven, efter 1848 var det almindeligste at ofre en Eftermiddag dertil, og efter Jærnbanens Anlæg afgøres Besøgene i et Par Timer. Dyrehavsbakkens Tilløkkelser tabte sig meget. Under Krigen i Aarhundredets Begyndelse bemærkede Aviserne med Sorg, hvor ringe Besøget var (1810 var det daarligste Aar), og af Oehlenschlägers »St. Hans Aftenspil« og Heibergs »Recensenten og Dyret« kan man se, hvilken stor Rolle den spillede indtil 1840 à 1845 — Frederik den Sjette ansaa det da ogsaa for sin Pligt én Gang aarlig at vise sig derude. Men efter disse Aar sank den ned til kun at tiltrække det lavere Publikum. Anlægget af Tivoli bidrog sikkert meget hertil. Charlottenlund havde den Fordel, at man lettere kunde naa derud til Fods, og denne smukke Skov har da altid været et yndet Valfartssted, men altid lige plettet ved Sangerindernes Præstationer. Længere Ture blev først almindelige, da Dampskibsfarten og Jærnbane-kørselen medførte, at de kunde gøres uden stor Opofrelse af Tid og Penge; men disse Transportmidler

har da igen bidraget til at formindske den ældre Tids interessante Fodture og forringe Antallet af Selvejer-Køretøjer — begge havde de givet Turene en Frihed, der nu er forsvunden, idet de foreskrevne Ruter med foreskrevne Holdsteder forud angiver de Steder, der skal besøges.

I den kolde Aarstid var Kanefarterne den almindeligste Fornøjelse. Vintrene var hverken længere eller strængere 1810—20 end 1850—60¹⁾, men Sneen fik Lov til at ligge længer paa Gaden, og ikke sjældent kunde der være en 6 Ugers Kaneføre. Dette blev da benyttet med Liv og Lystighed, ved Hjælp af de mange Selvejerkoner kunde der let arrangeres store Farter til Dyrehaven eller Bellevue af de da bestaaende Klubber eller Selskaber, f. Eks. »det forenede borgerlige Selskab«, hvor Kappelstriden i Udstyrelsen, Munterheden og Tilskuernes Mængde bidrog til at gøre Udflugterne til hele Fester. Turene var til Tider tilmed ordnede saaledes, at de endte med Fakkellys om Aftenen. Kørte den kongelige Familie med skarlagensklædte Forridere, Kuske og Lakajer i Kane gennem Byen, var det en hel Folkefest, ligesom Folk med en Iver, der senere tabte sig, stirrede efter udmarcherende Tropper, Livjægere og Studenter eller mødte til Revuer — Midlerne til Adspredelse var jo dengang færre. Efterhaanden aftog de store Kanefarter, men endnu i lang Tid var Kanekørsel rundt om »Hesten« paa Kongens Nytorv, for 8 Skilling eller mere efter Omgangenes Antal, en almindelig Fornøjelse — ogsaa for Gadedrengene, der næsten ustraffet kunde kaste med Snebold efter Kanerne. Skøjteløb var i hele dette Tidsrum ikke almindeligt. Det blev det først, efter at Skøjternes Konstruktion var bleven

¹⁾ Dette fremgaar klart af Postvæsenets Beretninger om Istransporterne. Det strængeste Aar var 1838 med 89 Dages Istransport, men 1855 havde 75; 1833, 34, 52, 54 osv. havde ingen saadan.

forbedret, saa at Fødderne ikke mere skulde sammenpresses af Remmene, for at Skøjterne kunde sidde fast. Derved blev ogsaa Damernes Deltagelse i denne sunde Bevægelse muliggjort; men i 1857 var der endnu ikke Tale herom.

Fastelavnsløjerne var mere offentlige og støjende end senere hen, og da alle Haandværkere og Skoledrenge havde Frispas paa denne Dag, var Gaderne temmelig usikre: Jydepotter itusloges, Pistoler affyredes, der kastedes med Snebold osv. En forunderlig, ikke meget prisværdig Skik, der kom i Brug i Trediverne og holdt sig hele Tidsrummet igennem, var den at kaste Smaamønt fra Børstrappen i Grams blandt de fattige Drenge, der samlede sig nedenfor den og sloges om Skillingerne. Julestuer og Julelege gik efterhaanden af Brug, og Juletræer, som ved Aarhundredets Begyndelse næsten ikke kendtes, tilrev sig efterhaanden Eneherredømmet.

Da Tivoli 1843 blev aabnet, fik København et beundringsværdigt Forlystelsessted om Sommeren, og det en »Institution«, som i Aarene 1848—50 mægtigt bidrog til at sammensmelte Folkeklasserne. De fik her Musik, Pantomimer, Beriderforestillinger, Vauxhall og Fyrværkeri for en billig Betaling, og det skal med Styrke fremhæves, at Lystigheden her stedse har bevaret en Sømmelighed, hvoraf de vekslende Bestyrelser og det vekslende Publikum med rette kan være stolte. Før den Tid var der kun Musik og dens Tilbehør, tilligemed kulørte Lamper, paa »Rosenlund« og »Alleenberg« (hvorom Overskous »Capriciosa« minder), nogle Menagerier paa Vesterbro, nogle Taskenspillerkunster, som forevistes paa Vesterbros Teater, der byggedes i 1834, og enkelte Selskaber af tilrejsende Musikanter, der lod sig høre paa »Enighedsværn«. De Koncerter, der blev givne her, gav rimeligvis Georg Carstensen Ideen til Tivoli, en Idé, som han først prøvede ved en Fest i Kongens Have,

der da præsenterede sig for Københavnerne som en fortryllet Have med kulørte Lamper imellem Træerne, forskellige Musikkor, Linedansere oppe imellem Trætoppene, Taagebilleder osv., og viste dem, hvor forbavsende meget der kunde gøres, naar nogen havde kunstnerisk Blik nok til forud at se, hvad der kunde udrettes, og Energi nok til at besejre alle Hindringer (P. Brock: Rosenborg).

I Vinterfornøjelserne spillede Prices Teater en stor Rolle. Pantomimerne var for længst indførte herhjemme og havde været givne paa det kongelige Teater, men var atter gaaede af Mode. De blev genoptagne ved Aarhundredets Begyndelse af Casorti og Price, som i 1818 fik deres eget Teater paa Vesterbro lige overfor Skydebanen og vandt et uhyre Tilløb, hvortil især Damerne Flora og Rosa Price bidrog ved ikke alene at være nydelige, men ogsaa udmærke sig ved en, for Danserinder dengang sjælden, sædelig Vandel. Indtil ind i Fyrretyverne vedblev dette Selskab — med enkelte personelle Forandringer — at udøve sit Herredømme over Publikum; da tilegnede Tivoli sig Pantomimen, hvor Volkersen efter den Tid vedligeholdte den til stor Glæde for de københavnske Børn.

Fra det foregaaende Aarhundrede var Klubberne gaaede i Arv til dette, men deres Betydning formindskedes efterhaanden, dels fordi den fattige Tid forbød Familiefædre de Udgifter, et Klubliv altid medfører, dels, senere, fordi den voksende Presse erstattede det Middel til Samkvem, Klubberne forhen havde frembudt. Der fandtes dog endnu i 1820 omtrent 20 Klubber eller Selskaber med 2260 Medlemmer, for største Delen Familiefædre (J. Davidsen: Fra det gamle Kongens København I.), men med hvert Aar aftog Antallet. Den engang saa berømte Dreyers Klub slog sig saaledes for at undgaa en Fallit sammen med Fabricius' Klub og Kongens Klub, og dette Navn har da holdt sig indtil Nu-

tiden. »Harmonien«, »Det forenede borgerlige Selskab«, »Det venskabelige Selskab«, »Enighedsselskabet«, »Clio«, »Den bestandige borgerlige Forening« var andre Klubber, der dog stod nærmere ved at være Selskaber i moderne Forstand. — Læseselskabet »Athenæum«, stiftet 1824 (og opretholdt Aarhundredet ud), var med sit Bibliotek og sine fremmede Tidsskrifter af en hel anden, mere litterær Karakter. I Klubberne blev der mest holdt Liv ved den Anledning, de gav, til større Selskabeligheder, saasom Sammenkomster paa Kongens Fødselsdag, hvad der omtrent ophørte med Frederik den Sjettes Død, og desuden Klubballer, Maskerader og privat Komædie. Især denne sidste dyrkedes flittigt, et bekendt Privat-teater var det Borupske, der til sidst havde Lokale i »Vildmanden« paa Østergade, der hvor Industriforeningen havde sit første Hjem, og hvor Salonen »Thalia« blev oprettet efter 1857. Men ogsaa dette tabte sig i Løbet af Trediveerne. Æstetikken maatte vige for Politikken, og da Byen først havde faaet Kasino og Folke-teatret, var enhver Trang til flere Skuespil, end det kongelige Teater kunde yde, afhjulpen. Teatret i Kanikestræde, der var den sidste af disse halvprivate Scener, forsvandt saaledes kort før 1857. Ligesom Kongen understøttede Skuespilkunsten, understøttede han ogsaa Musikken, men uden nogen dybtfølt Begejstring, nærmest fordi de var Dannelsesmidler for Folket. Musikken var vel privat i høj Pris, men Landets afsides Beliggenhed gjorde, at fremmede Virtuoser kun sparsomt besøgte Byen — saadanne Besøg som Md. Catalanis i 1827 og Jenny Linds under Kristian den Ottende gjorde da ogsaa Epoke. »Foreningen til Musikkens Udbredelse«, stiftet af Mægler Gerson ved Begyndelsen af dette Tidsrum, var Forløber for »Musikforeningen«, som under Gades Ledelse blev et Midtpunkt for Byens Musikliv.

Maskeraderne, som i nogen Tid havde tabt Ter-

rain paa Grund af det Mord, som under en Maskerade blev begaaet paa Gustav den Tredje i Sverig, kom atter i Brug, især siden Teatersekretær Bjørn havde faaet Tilladelse til at afholde saadanne paa Hofteatret. Til disse mødte undertiden ogsaa Hoffet.

Hoffesterne bestod mest af Tafler, af hvilke det, der blev holdt ved Højesterets Aabning, var det pragtfuldeste, et Taffel, som bortfaldt med den fri Forfatning. Under Frederik den Sjette var der i Almindelighed to Tafler om Ugen; de var temmelig tarvelige, men Underholdningen var ugenert, og Deltagerne opfordredes af Lakajerne til at tage noget af Desserten hjem til Familien. Kongen selv var tarvelig, Vinene var ikke mange, og kun sjældent blev der skænket Champagne. Under Kristian d. Ottende kom der større Elegance og Luksus. Taflerne blev færre, men flere blev indbudne. Lækkerier som Strassburger-Postejer, Østers, bøhmiske Fasaner blev almindelige, blandt de 6—7 Slags Vine fandtes altid Champagne. Under Frederik d. Syvende blev Taflerne endnu færre, men den Elegance, der udfoldedes, var til Gengæld endnu større. Kristian d. Ottende, som var kunstnerisk interesseret, foranstaltede hyppigt Soireer eller Koncerter, der snart blev ansete for at være de behageligste Hofelskaber. Under ham, ligesom under Frederik d. Sjette fandt der aarlig et Bal-paré Sted kort efter deres Fødselsdag. Imedens Kristiansborg Slot var under Bygning, blev det afholdt i Teatret, hvor man tog Bænkene bort fra Tilskuerpladsen og skruede Gulvet op. Til Bal-paréerne blev der indbudt flere end ellers, og det Personer, der ellers ikke kom til Hoffet. Bespisningen foregik da i »Gjethuset«, som stødte op til Teatret. Disse Fester var ikke uden Indflydelse paa det selskabelige Liv i Hoved- og Residensstaden og paa Forholdet mellem Folket og Regeringen.

BIDRAG TIL KØBENHAVNS RETS- OG KULTURHISTORIE

I KRISTIAN IV.s OG FREDRIK III.s TID 1624—1663

MEDDELTE AF

V. A. SECHER.

VII. Livsstraffene og deres Fuldbyrkelse.

DER skal herefter meddeles Oplysninger om de enkelte Straffe, deres Anvendelse og Måden, hvorpå de bleve eksekverede, og da først om Livsstraffene.

Livsstraffene fuldbyrdedes med Sværd, Galge eller Bål. Forberedelserne til en Henrettelse var stadig de samme:

Først blev Fangen stivet af med en hel eller halv Pot Vin, for at han med tilstrækkeligt Mod kunde gå Døden i Møde. Traktementet var således i København forholdsvis tarveligt, hvorimod man i Ribe rakte den pågældende en Kande¹⁾, men måske har Fængselsslutteren heraf drukket sin Del for at være Fangen til Selskab og muntre ham op, inden han afhentedes til Retterstedet. Vinen gaves så vel Kvinder som Mænd, og det ses da også, at den bekendte Dina Vinhovers blev ført til Retterstedet aldeles beruset²⁾. Byfogedregnskabet viser i Henhold hertil følgende Udgiftspost:

¹⁾ Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660, S. 667.

²⁾ Otto Sperlings Selvbiografi. Kbh. 1885. S. 164.

1624—25. Givet »Peter Motzfeld, vinhandler, for vin, som fanger paa adskillige tider hafver bekommet, efter hans for-tegnelses lydelse, trei slette daler $5\frac{1}{2}$ sk. er rdlr. . . . 2 dr. $5\frac{1}{2}$ sk.«

I senere Regnskaber opføres for hver enkelt Gang, Omkostningerne ved Henrettelse opgøres, 1 eller $\frac{1}{2}$ Pot Vin til Fangen, se nærmere nedenfor. Kun få Gange findes Udgiften ikke. Måske vedkommende Fange har frabedt sig Vinen.

Delinkventen blev, når Vinen var drukket, i Optog til Fods ført til Retterstedet; kun en enkelt Gang nævnes, at Synderen blev kørt hen til dette, men da havde man også i Forvejen haft ham så grundig på Pinebænken, at han »formedelst Pinsel ikke kunde gå«¹⁾. Delinkventen ledsagedes af en Præst, som allerede i Fængselet havde besøgt og berettet ham og nu skulde trøste ham på den sidste Vandring. Præsten var gerne Kapellanen til Vor Frue eller Helligånds Kirke. Man må formodentlig tænke sig Skarpretteren med i Toget, som ledsagedes af Stadstjænerne, der i Tilfælde af Henrettelse med Sværd efter Ankomsten på Retterstedet sloge Kreds for at skaffe Plads for Delinkventen og Skarpretteren og holde den påtrængende Folkemængde tilbage, hvad der af og til kunde være ret besværligt, når det drejede sig om Henrettelse af en mere bekendt Forbryder.

Som allerede omtalt ovfr. S. 348—9 var Henrettelse med Sværd ikke bundet til bestemte Steder: den kunde ske på Amagertorv, på Slotspladsen, på det ny Torv, på Gammeltorv, udenfor Vesterport eller »imellem Nørreport«²⁾, og Grunden hertil var vel den, at man ikke brugte noget Skaffot eller fast Indretning til Henrettelsen, ikke en Gang en Blok, ti på en sådan lod Henrettelse

¹⁾ Se nedenfor S. 586.

²⁾ Jfr. ovenfor S. 349 og nedenfor S. 586 og 588.

Henrettelsen i 3. Sang af Holbergs »Peder Pårs«.

I Kredsen ses Peder Pårs og hans Rejsesfæller, der fremstilles i Skjorte og Underbukser, fordi de lige ere blevne udplyndrede af Anholdthorne. Da de ere for få til at danne Kredsen, have de søt Hjælp af Røverne, der fremstilles i Kappe og med Hat. En af disse fungerer som Præst, i det ingen anden haves ved Hånden. Da den som Profos fungerende Person ingen Øvelse har i Faget, har han glæmt at trække Skeden af Sværdet, hvorfor Henrettelsen også mislykkes.

med Sværd sig umulig udføre¹⁾. Et Læs Sand²⁾, på hvilket Delinkventen måtte »sidde«, medens han »justificeredes«, var tilstrækkeligt³⁾. Delinkventen har altså

¹⁾ Holberg har, som det vil erindres, tilsigtet en komisk Virkning ved i 1. Bogs 3. Sang af »Peder Pårs« at lade Dommen over Kokken Niels Johansen lyde på Henrettelse med Sværd på en Blok:

Så har vi Præsident og Rådmænd samme Kok
Fra Livet dømt, og skal hans Hoved på en Blok
Afhugges med et Sværd

Tegneren, som illustrerede den første fuldstændige Udgave af Peder Pårs (af 1720, den såkaldte tredje Edition), respekterede dog ikke Holbergs Indfald, men fremstillede i sin ovenfor reproducerede Tegning Henrettelsesoptrinet på sædvanlig Måde: Niels Johansen ligger på Knæ med tilbundne Øjne og Profossen står bag ham med hævet Sværd, færdig til at hugge til. — Ikke desto mindre kan man i Nutiden i populære Skrifter træffe på Henrettelser med Sværd på en Blok. Hos Liisberg: København i gamle Dage S. 249 fortælles om Dina Vinhovers Henrettelse: »Blokken var som sædvanlig stillet op imellem Børsrampen og Slottet«, hvorpå det berettes, at »Bøddelen huggede Hovedet af hende under Svendens Arm«. Hvorledes dette lader sig gøre på en Blok, er ikke godt at forstå. Dr. O. Sperling (Selvbiografi, Kbh. 1885 S. 166), som fortæller dette sidste Træk, fremhæver da også, at Dina måtte knæle ned og skulde holde Hovedet op, hvad bestemt forudsætter, at hun blev rettet med Sværd på sædvanlig Måde. Det er herefter ikke at undres over, at selv »realistiske« Romanforfattere følge tankeløst efter i dette Spor. I sin Bog »Jens Hvas, en Levnedsskildring fra Reformationstiden« giver Carl Ewald følgende Skildring af Skipper Klements Endeligt: »Saa lagde han sig ned med Hovedet på Blokken. Mestermændens Sværd susede og sang og Hovedet rullede i Gruset«, og om Jens Hvas: »Saa lagde han sit Hoved på Blokken og Mestermændens Hug faldt« [altså med Sværdet!!]. Det er desuden aldeles utænkeligt, at man på den Tid kunde falde på at slagte en Adelsmand på en Blok ligesom et Dyr.

²⁾ Når det derfor i en Afhandling af cand. theol. & mag. Niels Hansen om Henrik VIII af England og Anne Boleyn i Gads Danske Magasin 1906—7 S. 875 hedder: »Så susede det tveæggede, brede Sværd gennem Luften og Annes lille fine Hoved rullede hen ad Jorden i Savsmulet«, turde dette »Savsmul« være indløbet her fra moderne Skik og Brug.

³⁾ 1625 2. Novbr. rettedes dog en Slagtersvend, som havde dræbt en af Kongens Skippere med en Kniv, uden at der føres Sand til Retterstedet, se ndfr. S. 580.

ligget på Knæ på Sandet og selv måttet »række Hals«, for at Bøddelen kunde komme til at hugge Hovedet af ham med sit Sværd. Men det skete sikkert mere end én Gang, som i Året 1639, at en med Forventning i Møde set Henrettelse samlede en så stor skuelysten Folkemængde, at Stadstjænerne ikke kunde holde Folk tilbage. I det nævnte År blev Henrettelsen umuliggjort og udsat til næste Dag, hvad der nødvendiggjorde Anskaffelsen af et nyt Læs Sand, fordi det først anskaffede »formedelst Folkens Mængde« var blevet hentrådt¹⁾. Samme År lykkedes det ved en anden Henrettelse kun Stadstjænerne at slå Kreds »med stor Besværlighed for Folkens Mangfoldighed og store Trængsel«, og 1646 akkorderede Borgemestre og Råd under lignende Omstændigheder med Vagtmesteren og tyve Mand om at assistere således, at de to Fanger, som det da galdt, virkelig bleve justificerede, hvad »ellers ikke havde været muligt for den store Mængde, Forsamling og Trængsel af Folk, som holdt sig i Kredsen«.

Alle, som fungerede ved Henrettelsen, Præsten ligesåvel som Skarpretteren og Stadstjænerne og eventuelt Natmanden og hans Svende fik deres Salær. Præstens var i senere Tid en Rigsdaler, af hvilken Kongen og Byen altså hver skulde betale Halvparten. Denne Udgift gav under Revisionen af Byfogedregnskaberne for 1642—48 Anledning til et ganske pudsigt Replikskifte mellem Revisor, Rentemester Oluf Daa, og Byfogden. Rentemesteren gjorde nemlig som Post 8 følgende Antegnelse:

»Hvis der giffes presterne och capellanerne for sacramentet at meddelle misedederre er icke smucht, at byfogden derforre søgis och skal gifve demb 3 mrk. for hver, de beretter. I en vel constituerit politie burde det icke, och ei heller vil troc, at øfrigheden herom er bevist.«

Byfogden Klavs Ravn svarede herpå:

¹⁾ Se pågældende Regnskabspost, der meddeles nedenfor S. 585.

»Den ringe ting, presterne af mig saavel nu som i mine formends tider for fangerne først i fengtselet at communicere, siden nogle dage der efter til retterstedet at udledsage, dennom al tid forunt och gaatgiort er, och mueligt derfor er bevilget at, desvere, de oftere med den besvering mere her i deris mød-sommelige kald och embede end herritspresterne besvergis, hvor syndere sielden justificeris. Derimod sidder de fattige mend her i staden paa en haar stengade och hverken hafver soe eller koe, tinde eller nogen store aufvelsgaarde dennom med at opholde. Hafver mig icke derfor villet understaaet dennom det at korte, som de al tid for min tid nyt hafver. uden høie øfrigheds serdelis befaling. Formoeder det derfor disse fattige mend saavel som deris formend blifver gaatgiort och icke afkortet.«

Da Præsterne også senere modtog deres Rigsdaler for at assistere Delinkventerne, er Antegnelsen formodentlig bortfaldet efter Byfogdens Svar. Her må endnu omtales, at der et Par Gange blandt Henrettelsesomkostningerne nævnes »en Vogn til Præsten«. Man kan dog ikke heraf slutte, at Præsten fulgte Optoget med Delinkventen til Vogns; 1646 opføres Udgiften nemlig således: »for Vognen, som Præsten hjem åg«. Man brugte som Regel kun at køre Præsten hjem fra Retterstedet. Derhen måtte han gå sammen med Delinkventen for at trøste denne på den sidste Vandring.

Henrettelse med Sværd skærpedes i den Periode, som her omhandles, nogle få Gange med, at Hovedet sættes på Stage (7 Gange)¹, eller at Kroppen desuden lagdes på Stejle og Hjul (1 Gang)² eller at højre Hånd afhuggedes og tilligemed Hovedet nagledes på Stage (1 Gang)³. De enkelte Tilfælde omtales alle i de nedenfor meddelte Uddrag af Regnskaberne. Det ses endvidere af Regnskaberne, at Dommen må have lydt på, om den

¹) Udgiftsposter 1638 6. August, 1639 18. Marts, 1642 27. Juni, 1644 20. Februar, 1649 11. Decbr., 1650 11. Decbr. og 1652 10. Novbr.

²) Udgiftspost 1639 18. Marts.

³) Udgiftspost 1642 27. Juni.

Henrettedes Lig skulde begraves i indviet Jord eller ikke. I første Tilfælde blev Liget af hæderlige Folk lagt i Kiste og ofte af 6 eller 8 Båds mænd henbåret til den ny Kirkegård, hvor Graveren gravede en »Grav« til det i »Fangernes Jord«. I sidste Tilfælde var det Nætmesterens og hans Svendes Sag at »kaste en Kule« til Liget »uden Vesterport og ved Retterstedet«, altså ved den der stående murede Galge. Liget af Delinkventer, som henrettedes med Sværd og skulde begraves ved Galgen, kom dog i Kiste, hvad ikke timedes Tyvene, som hængtes på Amagertorv, fra hvis Galge de hurtig nedtoges, medens de Tyve, som hængtes i de murede Galger, fik Lov til at blive hængende, hvis de ikke skulde tages ned af en tilfældig Årsag, f. Eks. når Galgen skulde repareres¹⁾.

Henrettelse med Sværd kom til Anvendelse på følgende Forbrydelser: Drab, Fødsel i Dølgsmål i Forbindelse med Barnemord, grovt eller gentaget Tyveri, begået af en Kvinde, Røveri, Overfald på Byens Vagtl og Voldtægt, begået mod et 11 Års Pige barn. Mærkelig nok forekommer Voldtægt mod voksne Kvinder ikke en eneste Gang i de her omhandlede Års Regnskaber.

Sætningen: »Liv for Liv«²⁾ overholdtes under Indflydelsen af de bekendte Udtalelser i Mosebøgerne og Mattæus Evangel. 26, 52³⁾ så strængt, at man 1653 ved Skarpretteren lod henrette »en liden Dreng«, som havde dræbt sin Kammerat med en Kniv. Også dette Offer for Samtidens Miskendelse af, hvad der hører til Strafferetten og hvad til Opdragelsen, fik rakt den sædvanlige halve Pot Vin. Det nævnte Tilfælde var i hin Tid

¹⁾ Se ovfr. S. 351.

²⁾ Reces 1558 § 21.

³⁾ Osterssön Weylles Glossarium juridicum, 2. Udg. S. 547.

ingenlunde enestående. I Året 1631 den 13. December blev ligeledes »en liden Dreng«, som med en Kniv havde stukket en liden Pige til Døde, henrettet i Ølstykke¹). Mærkelig nok havde man 1652 i Kancelliet fåt Betænkeligheder ved at tiltale Børn til Livsstraf, og i nævnte År pålagde Kongen ved et Missive af 2. April »de Høj-lærde« eller Universitetets Rektor og Professorer at afgive deres Censur om, hvorvidt et Skolebarn i Sorø, som havde begået Drab på et andet Skolebarn, igen burde lide på Livet eller ikke. Universitetet undslog sig i Svar af 5. April for at afgive nogen Erklæring i Sagen under Påberåbelse af, at Sagen ikke ved lovlig Proces var udført til det yderste, og at dette i Universitetsfundatsen var stillet som Betingelse for, at de skulde afgive Betænkning i Samvittighedssager. Når Sagen var udført endelig ved Landsens Lov, og Kongen da ønskede nogen Oplysning af Guds Ord, skulde de af yderste Ævne findes villige²). Videre om Sagen er ikke funden.

Med Hensyn til de nys anførte Forbrydelser må af Love fra de her omhandlede År særlig nævnes Frdg. 1635 31. Marts (No. 518) § 3 om Lefærdighed med Barnefødsel, som bestemte, at den Kvinde, som omgås i Dølgsmål med sin Barnefødsel, skal, hvis Barnet ikke findes eller påskydes at være dødfødt, agtes som om hun havde ombragt sit Foster med Vilje. Af den ovenfor S. 372—5 meddelte Tabel kan det dog ikke ses, at den nævnte Forordning har medført nogen særlig Indflydelse i Retning af at foranledige flere Henrettelser, og en Menneskealder senere klager Anders Hjørring i sine Optegnelser fra 1668 endnu over de mange Barnelig, som stadig bleve fundne i Brøndene i København.

¹) Københavns Læns Regnskab 1631—32.

²) Sæll. Tegn. 32, 302, Konsistoriets Kopibog 1652 jfr. Matzen: Københavns Universitets Retshistorie 1. 223.

Henrettelse i Galge anvendtes udelukkende på Mandspersoner, som havde begået Tyveri, formentlig kun grovt Tyveri. Når derfor Frdg. 1636 14. Maj § 2 forbyder at anvende Galge for første Gang begået Tyveri eller for flere Gange begået Småtyveri og i det Sted giver Anvisning på at dømme til Arbejde i Jærn, beror Bestemmelsen sikkert på københavnsk Retsbrug, og af Tabel II og III ovenfor S. 370—75 fremgår, at Galgen i mange År ikke blev anvendt for Tyverier i København, skønt disses Antal på ingen Måde formindskedes. Som en Mærkelighed ved de idømte Tyveristraffe må fremhæves, at det efter Forordningens Udstedelse end ikke, hvad man efter Gårdsretten 1562 § 11 skulde tro, betragtedes som skærpende Omstændighed, at Tyveriet var begået i Kongens Gård. Medens Gårdsretten 1562 satte Galgen som Straf for at stjele til en Værdi af en Mark danske og en Soldat, som 1630 havde stjålet en Sølvkande fra Kongen og i øvrigt kun havde gjort sig skyldig i noget Klammeri med Vagten, uden videre kom i Galgen, slap Johan Hordsøn, som 1638 havde stjålet en Fustage af Kongens Penge, med at komme på Holmen¹⁾. Lavrids Andersen, som i 1649—50 sad 6 Dage i Byens Kælder for at have stjålet en Keddel i kgl. Majestæts Køkken og solgt den, fik sin Forseelse eftergivet af Køkkenskriveren. En Karl, som 1650 stjal en Dug på Slottet, sad nogen Tid i det blå Tårn, kom så i Byens Kælder i 3 Dage, indtil han i 3 Dage havde stået i Halsjærnet i Henhold til Borgemester og Råds Dom, hvorpå han blev udvist af Byen. S. Å. dømtes en Pige fra Slottet ved Navn Gertrud Nielsdatter, som stjal en Sølv tallerken med den kongelige Krone fra Sølvpopen, kun til Kagstrygning, hvilken Straf Kongen formildede til 3 Dages Halsjærn, hvorpå hun blev udvist af Byen. Bente Pedersdatter, som tilforhandlede

¹⁾ Se ovfr. S. 362—63.

sig denne Tallerken, og hendes Mand, som afhuggede Kronen og kastede den i Stranden, medens han solgte Tallerkenen, kom ligeledes hver 3 Dage i Halsjærnet og måtte forpligte sig til at ville lide Kagstrygning (»bleve forpligt ved Kaget«), hvis de igen indfandt sig i Byen. De sidstnævnte Afgørelser fra Kong Fredrik III.s Tid stavist i Forbindelse med det kgl. Missive af 1649 10. Januar¹⁾ om, at Byfogden i København skal tiltale dem, som ere fængslede for at have stjålet Sølv og andet ved Kongens Kroning, og indberette Dommens Udfald til Kongen. Men i øvrigt slap på samme Måde en Bådsmand, som 1651 havde stjålet af Kongens Oplag af Planker, med at gå i den spanske Kappe.

I Året 1649 forekommer et mærkeligt Eksempel på, at en til Galgen bestemt Tyv ikke skulde kunne unddrage sig Galgen ved at berøve sig Livet i Fængslet, selv om det var ved Hængning: Borgemestre og Råd lode Rakkerknægten klynge Liget i Galgen, således som følgende Regnskabsuddrag nærmere viser:

1649 17. Juni. »Byfogden ladet udi Sluteriet indsette Knud Fris af Skonne for nogle hester, hand adskiellige orter stollen hafde [oc] hermed antrefvet och nogle dage epter i fangekielder hensat, hvor hand sig selfver den 28. ditto ophængt; derfrae epter velvise borgemester och raads befalling ved rackerknegten tagen och siden uden staden ved skarp-retteren igien ophængt.« (S. R.) Byfogedregnskabets Konto: »Adskillig Indtægt« viser end videre, at Knud Frises Lig blev ophængt i den murede Galge. Han efterlod sig Gods til Værdi 33 sl. dr. 2 mrk. 4 sk., som deltes mellem Kongen og Byen.

Efter disse mere almindelige Bemærkninger skal nu en Række Tilfælde af Henrettelser meddeles efter Byfogedregnskaberne.

¹⁾ Sæll. Tegn. 31, 50.

1. Henrettelse ved Sværd og Galge.

I de følgende Regnskabsudgiftsposter illustreres nærmere Anvendelsen af Livsstraffe, udførte ved Sværd eller Galge, og Omkostningerne ved Eksekutionen. End videre indeholde de ofte Bevissteder for Meddelelser, som ere givne i det foregående. Det er søgt i de enkelte Tilfælde at oplyse, hvor længe den pågældende Delinkvent har hensiddet i Rådhuskælderen eller Slutteriet, medens Sagen stod på. Hertil sigter de Angivelser af Uger eller Dage, som af og til er vedføjede de enkelte Regnskabsposter. De ere tagne fra Fængselssluttrerregnskabet. Når Slutteren ikke har fået Betaling af Byfogden for Fangens Underhold, har Fængselsopholdets Længde ikke kunnet konstateres, i det Fangen og hans Sag så ikke omtales i Slutterens Regnskab, se ovfr. S. 340. I sådanne Tilfælde findes derfor nedenfor ingen Angivelse. I enkelte Tilfælde er Byfogedregnskabets (BR) Meddelelse i Noterne suppleret fra Sluttrerregnskabet (SR) eller omvendt.

1624 30. Avgust. »Gifvet m. Jürgen scharprichter, for hand med et sverd justicerit en person ved navn Jochim Jürgen Bordyrer, som af sexten mend blef soeren, at hand vaar bane-mand och drefte och ihielsloug Hans Slurf, bøseskiødter, som vaar i kongelig maiestats tienneste, med en punierdt, och skede i gammel her cantzeler hauge i Pustervig och derfore burde at miste sit lif, tou current daler, er rdlr.: 1½ dr. 16 sk. Noch presten, som fulde samme misdeder til retterstedet 3 ort 8 sk. En snecker for en kiste til samme misdeder lig 3 ort 8 sk. Gifvet stadstiennere, som udfulde samme misdeder til retterstedet, 3 ort 8 sk. Gifvet Anders Fox, vognmand, for et les sand, hand aag til retterstedet, 20 sk.«¹⁾

— 23. Decbr. »Gifvet m. Jürgen scharprichter, for hand med et sverd retted en stalddreng ved navn Niels Christensen, som tiente i kongelig maiestats beriderstald i hauften uden Nørreport, for hand med en knif drebte och ihielsloug en af vacten i Nørreport . . . tou current daler, er rigsdaler

¹⁾ Der anføres ikke som senere Udgift til ½ Pot Vin, Udbæring af Ligt eller Gravning af Graven.

1½ dr. 16 sk.; gifvet presten, som fulde hannom til retterstedet 3 ort 8 sk.; gifvet stadstiennerne, som och fulde samme misdeder til hans rettersted, 3 ort 8 sk.; gifvet en vognmand, som aag et les sand til samme fanges rettersted, 16 sk.«

1625 2. Novbr. »Gifvet m. Baltzer skarpretter, for hand med et sverd retted en slagtersvend ved navn Jørgen Fleck, for han med en knif i hiel sloeg en af kongelig maiestats skippere ved navn Olle Svendsen, tou curant daler.« Præsten fik 3 ort 8 sk. og Stadstjænerne ligeså meget. Andre Udgifter nævnes ikke.

1626 26. Jan. »Gifvit m. Peiter Brandt och m. Andres Morin, barts Kerrer, for et spet drengbarn at besigte, som moderen Inger Lauridsdatter hafde myrt . . ., som siden for samme gierning undvige, 1 dr. cur.«

»Gifvet Haagen Mougensen och Søren Bundesen, stadstiennere, til terrepeng, som blef afferdiget at søgge efter samme kvinde, 9 mrk. 4 sk.«

»Gifvet A. J. vognmand, som aag forskrefne stadstiennere fremb och tilbage och udi tre dage søgte och lette efter samme kvinde, formedelst hans enne hest blef ganske forderfvet paa samme reigse, . . . sex slette daler.«

»Gifvet m. Baltzer skarpretter, for hand med et sverd justificerit forskrefne Inger Lauridsdatter, 2 cur. dr. Presten, som fulde hinder til retterstedet, 3 ort 8 sk. Udi lige maade stadstiennerne 3 ort 8 sk. For et les sand, som kom til retterstedet, 20 sk. Gifvet Christen kalkslaar, for hand sielf siette udbaar samme misdederis lig uden byen, ½ dr. For grafven at grafve 16 sk. Gifvit Henrich drabant for en ligkiste til samme misdedere 2 sdr.«¹⁾

— 24. Juli. »Gifvit [m. Jørgen scharprigter] for en kvinde ved navn Mette, hand retted med et sverd, som hafde ombragt, saa och baaren hyl och dyl paa hindes foster, 2 daler corrent. Gifvit m. Olluf Bendsen, for hand fulde samme person til retterstedet, 1 dr. corrent; stadstiennere, som och

¹⁾ Samme Henrettelsesudgifter havdes på Morten Brændevin, som 1626 rettedes med Sværd for Drab med Kniv på en Skrædder, kun betaltes ikke for at bære Liget, der begravedes på den ny Kirkegård. Derimod måtte der betales til 10 Mænd for til samme Kirkegård at bære Hans Terkildsen, som s. Å. rettedes for Drab på hans Skibsmakker Frans Nikkels af Ekkelfjord i Land to Holsten, men i øvrigt med Bekostning som anført. (8 Dage.)

medfulde, for deres umag 1 dr. corrent; for et les sand . . . gifvit 1 mrk.; gifvit B. N., for hand self ottende bar hindes lig til sit leiersted paa dend nye kir[k]egaard¹⁾, hver person 12 sk., er 6 mrk.; gifvit Peder Tygesen grafver for grafven ad grafve 20 sk.; gifvit . . . for en ligkiste . . . 2 dr.«²⁾

1627 27. Maj. »Gifvit m. Jørgen skarprigter, for hand in martio nest forleden med et sverd retted en fange ved navn Mads borgemester, som om nattetide paa sin vagt røfveri ofver nogle studenter hafver beganget, 2 dlr. corrent! . . . gifvit presten . . . 1 dlr. corrent . . . stadtiennerne, som fulde hannom til retterstedet och sloge kreds, gifvit 1 dlr. corrent . . . gifvit natmestersvennene for en graf, di grof uden Vesterport, hvorudi forskrefne misdeders lig nedlagdes, 1 dlr. corrent.« Flere Udgifter nævnes ikke.

— 5. Juli. »Gifvit m. Baltzer scharprichter, for hand in martio nest forleden retted en m. Blasius Møllers bardskersvend med et sverd for en studenter, hand hafde ihelstucked, 2 daler corrent . . . gifvit presten . . . 1 dlr. corrent . . . stadtiennerne, som fulde hannom och sloge kreds, der hand henrettedis, 1 dr. corrent . . . for et les sand til retterstedet 16 sk. . . ; for en kiste . . . 2 corrent dlr. . . ; grafveren paa dend nye kirkegaard gifvit for en graf at grafve . . . 20 sk.«

— 17. Oktbr. »Gifvit m. Baldzer, scharprigter, for en soldat under øfverste Marquord Rantzows regiment hand hafver rettet med et sverd for en anden soldat, hand hafde i hiel stucken, 2 corrent dr. . . . Gifvit for et les sand, som blef aged til retterstedet paa Amagertorf, 1½ mrk. . . . Natmesteren gifvit for en graf hans svenne grof uden Vesterport . . 1 dr. corrent.« Flere Udgifter nævnes ikke.

1628 1. Febr. Givet samme Skarpretter »for hand i gallien paa Ammager torf ophengde en soldat for tiufveri . . . och hannem om aftenen igien nedtog, 2 corrent daller. . . . Sammedis betalt natmesteren for samme soldat, hand aag uden Vesterport och ved rettersteden der samme steds nedgrof, 2 corrent dr.«

— 3. April. Givet samme »for en soldat under øfverst Rantzouw's regiment, hand hafver rettet med et sverd, som self fierde person hafde drebt och i hiel stuckit en captein, 2

¹⁾ S. Å. blev en henrettet Drabsmand ligeledes begravet på den ny Kirkegård.

²⁾ Regnskabet er beregnet efter slet Mynt.

dr. corr. For et les sand, som er ført til retterstedet paa Ammagertorf 1 mrk.« Flere Udgifter nævnes ikke.

1628 14. Avgust. »Gifvet m. Jacob Bormand¹⁾, scharprigter, for han med et sværd retted en fange . . ., som hafde drebt . . . Johan Ettersens urtegaardsmand ved navn Mattis Eggertsen, 2 dr. corrent. . . For et les sand, som blev aged til retterstedet paa det nye torf, 16 sk.« Til Præsten, Kisten, Graveren og Stadstjænerne betalt som sædvanlig.

1628—29. »Gifvet Peder Pedersen, romormester, som epter øfrigheds befaling hente it kvindfolk ved navn Karen Rasmussdatter udi Vordingborg, hafde tient skipper Claus Hansen her udi staden och aflit barn udi hoer och det ombracht och kast udi skipper Clausis brønd, barnefaderen en officerer i Lolland, til vogenleie och fortæring fremb och tilbage 16 slette daler. Item var samme kvindfolk udi stadsens hefte och fengsel udi 14 dage, förrind hun fik hendes domb; gaf for hendes fortæring 2 cur. daller. Samme kvindfolk blev halshoggen, fik en ligkiste koste 1½ dr. 16 sk. Gaf sex drauger, som bar liget ud til den ny kierkegaard och hente børren, 1 rigsdaller. Gifvet skarpretteren for samme kvinde at rette 2 cur. dr. Gifvet grafveren for kulen at kaste 1 rmk.« Udgift til Sand, Præst og Stadstjænerne nævnes ikke.

1628—29. »Noch fire skodske och iriske soldatter var indset udi byens fengsel och bestriking for noget lerrit, som blev stollen paa Blegdammen uden Nørport och sad nogen dage; siden kom di for deris egen ret. Af dennem blev en hengt. Gaf skarpretteren derfor 3 ort 8 sk.; for deris fortering imidlertid di sad 4 cur. dr. Gaf natmesteren, som skar samme misde[de]re ned och førte hannom ud och begrof hannom, 2 cur. dr.«

1629 22. Novbr. »Gifvit for it kvindfolk Sitse Joensdaater . . ., som udi lønleie hafde aflit barn och, efter at det fød var, kast udi Stranden och saaledis ombragt, fra Helsingør, hvor hun var nederømbt, at ophente, til vogenleie frem och tilbage 2½ rdr. Er gifvit til en karl . . ., som samme kvindfolk antræffit och hid opførde, 1 rdr. Gifvit for Helsingørs byes jern, som forskrefne kvinde var med hæftit, ½ dr. Helsingørs foegitsvenne, som hinde frembførde, for deris umage ½ dr.«

— 6. Decbr. »Gifvit scharfrichtereren for samme kvinde hand med it sverd hedenrettit, 1½ dr. 16 sk. Gifvit fire

¹⁾ I Regnskabet står: Normand.

karle, som forskrefne kvindis lig, efter at retten ofver hinde var exequerit, til dend nye kirkegaard her for staden, hvor det blef begravden, at udbære $\frac{1}{2}$ dr. 16 sk. Gifvet Peder Dinesen slutter for samme kvindis kost fra 22. novb. och til 6. decemb. hun blef rettet, i 14 dage, om ugen 1 dr., 2 dr.«

1630 1. Januar. »Gifvit . . . scharfrichter, for hand en soldat, som stadsens vagt om natten med hug och slaug hafde ofverfaldet; item i hans vädsek en sølf kande fantis, som kongelig maiestat var fraestoelen¹⁾, hvorforre hand af hans egen capitain och officerer var dømpet fra sit lif, paa Amager-torfve ophengt, tou courante daller och en courante daller for at nedertage. Gifvet natmesteren for grafven til samme soldat at grafve $\frac{1}{2}$ dlr. 32 sk.«

1630—31. »Er gifvet m. Jacob skarfrichter for et kvind-folk, nemblich Elsebet N., hvilked sit egit baren, som uden echteskab var auflit, hafde formyrt och ombkommen, med et sverd justificerit, eftersom hand sedvanlige pleier at komme, tou courant daller.« Andre Udgifter nævnes ikke.

1631—32. »Gifvet m. Jacob scharpretter, for hand et kvind-folk ved navn Mette²⁾, som hafde ombracht sit foster, med et sverd rettet, 10 mrk. . . . Gifvet . . . for en kiste . . . 1 dr. Gifvet m. Jesper Hansen, cappelan til Helligaands kierke, for hand samme kvindfolk hafde communiceret och trøsted, der hun til rettersteden blef heden fult, 1 dr. Gifvet 6 karle, som bar hinder ud til den ny kierkegaard, 1 dr. Gifvet 2 kvinder, som lagde hinder i kisten, saa och foer børen at indbere igen, item foer grafven at grafve 3 ort.« (6 Uger 1 Dag.)

1638 23. Juli. »Gifvit her Niels, capelan til Vor Fru kierke, for hand berette och siden til retterstedet udfulde Birgitte Madsdatter³⁾, som her med sverd henrettet blef⁴⁾ for tiufverie, hun i Laaland begaaet hafver och der af fengselet udbrød och her igien antreffet . . . 1 dlr. Gifvit samtlige stads-tiennere, for de samme misdeder udfulde och kredsen at slae . . . 1 dr. Gifvit m. Adam scharfrichter, for han hinde med sverdet henrettede . . . 2 dr. Gifvit . . . for en ligkiste efter ofrigheds bevilling 2 ort 16 sk.; for kisten at udagge til retter-

¹⁾ SR meddeler: »paa Kronborg«.

²⁾ SR har: Mette Lavridsdatter.

³⁾ SR har: »Birgitte Jens Fangefogeds«.

⁴⁾ SR: uden Vesterport.

stedet ... 20 sk.; gifvit m. Baltzer for grafven at grave 3 ort 8 sk.« (2 Uger 2 Dage.)

1638 6. Avgust. »Gifvit m. Jesper, capelan til Helliggeistis, for han berette och siden til retterstedet udfulde Karenne Lauritsdatter, som blef med sverd justificeret och hofvedet sat paa en stage, fordi hun paa femte aar med den tiuf Oluf Hanssen hafde ligget udi horerie och aufløst to børn samen uanset, hun sin echte mand hafde och hand sin echte hustru; tilmed om adskillige hans tiufverie veret bevust och vitterligt och dog med hannom om lande rippet, 1 dr. Gifvit scharpreteren m. Adam, for hand hinde rettede, 2 dr. courant er 6 ort 16 sk.; for en pel til hofvedet 2 ort; for den at udagge 8 sk.; for en jernring til pælen och it stort spigger 3 ort 8 sk.; m. Baltzer natmand for en kule, kroppen udi komb, 3 ort 6 sk.; noch en kule at grave, som pælen blef nedsat udi, der hinde hofvit paa sattis, 1 dr. cour. er 3 ort 8 sk.; stads-tienerne for hinde at udfølge och kredsen slæ 1 dr.; for en vogen til presten 2 ort.« (4 Uger.)

— 20. Avgust. »Gifvit her Baltzer, capellan til vor Frue kierke, for hand Olluf Hansen tvende gange berette och til retterstedet udfulde 1 dr.; gifvit m. Baldzer, for han samme misdeder i den murede galge efter domb ophængde, 2 daler courant er rigsdaler 6 ort 16 sk., for han tvende gange efter ergangenne domb blef pint, fordi hand sielf først frivillig bekiende at hafve brut blocken i s. Nicolai kierke¹⁾ och fire liusearme udstaallet och siden det igien benechtete, hver gang 1 dr. curant; gifvit for lenken til hannom 1 dr.; gifvit stads-tienerne for hannomb at udfølge 1 dr.; gifvit af en vogen til presten 2 ort.« (5 Uger.)

¹⁾ Det nærmere om Forbrydelsen og Oluf Hansens Medhjælpere ses af følgende Regnskabsposter i Byfogedregnskabet:

1638 27. Juli: »Gifvit af en vogen til Søren Bundesen, fogetsvend, och Hans Hovkarl, ligger paa slottet, først til Frederichsborig och siden nogle mile paa hin side och omkring Frederichsborig om en tiuf Hans skreder at paagribe, som blef udlagt af Olluf Hanssen at hafve med veret fire liusearme af Nicolai kierke at udstelle och blocken der opbrut, er fremb och tilbage ellufve mile à 20 sk. er 2 dr. 1 ort 4 sk. Dennem til tærepeng udi trei dage en rixdaler.«

— 7. Avgust: »Gifvit til vogenleie herfra och til nogle landsbyer med Søren Bundesen imod Kiøge, end och siden til Kiøge och ind i Stefns herrit efter tvende tiufve, som Olluf Hanssen bekiende at hafve

1639 18. Marts. »Gifvit m. Jesper, capelan til hellig Geistis kjerke, for hand berette och udi fengtselet besøgte saa och siden til rettersteden henfulde Boel Rasmusdatter, som tiende Jørgen Prael paa byens veierhus, hvilken med sverd blef justificeret, formedelst hun med vrede och beraad huf udskiød hindis medtiennerske i stranden och der druknede, 1 dr. Skarpretteren m. Adam for samme misdeder at rette 1 dr. 2 ort 16 sk.; stadsticernerne for hinde at henfølge och kredsene at sla 1 dr.; for en kiste til hinde 2 ort 16 sk.; for den paa pladsen at henbere 16 sk.; tou kvinder, som lagde hinde i kisten, 2 ort; de, som hinde udbar paa den nye kjerkegaard, 3 ort 8 sk.; gifvit for tu les sand, hun skulle sidde paa, ti formedelst folkens mengde den første dag kunde hun icke justificeris, hvorudofver sanden hentraaet blef och derfor it les paa nye igien til om anden dagen agget blef, 1 ort.«

— 8. April. »Gifvit her Baltzer, capelan til Vor Frue kjerke, for hand [en finsk] mordere Bertel Jacobsen, barnefødt i Rigaschen half miel fra Aaboe udi Fin[land], hafver beret; saa och udi [fengtselet] besøgt och til retterstedet udf[ult], som blef parteret och paa fire steiler lagt, fordi hand tvende personer paa en dag och en time ihjelstak¹⁾, saa och med var

brøt kramboeden med hannom paa Amagertorf, end och om en jernplougaxel, hvormed hand Nicolai kjerkeblocke skulle opbrut hafve, at erfare. och paa Lystrup mark skal hafve staalet, och om di tiufge hatte, af kramboeden skal vere stollen och i Kiøge igien solt, med andet mere, hand bekient hafver, at udforske, fremb och tilbage 13 mile à 20 sk. danske er 2 dr. 2 ort 20 sk. Gifvit hannom til tærepenge 1 dr.«

I Slutterregnskabet omtales blandt Fangerne Jakob Jensen og Johanne Povlsdatter som udlagte Medskyldige af Oluf Hansen »udi sin Pinsel«. De sade i Fangekælderens 4 Uger og 1 Dag, indtil den første kom i Kongens Jærn, den sidste i Tugthuset. Endvidere omtales som udlagte af ham som Medskyldige: Hans Andersen, der sad i 4 Uger og kom på Bremerholm, og hans Hustru, der sad i 3 Uger og kom i Tugthuset.

¹⁾ Slutterregnskabet meddeler, at han »mordeligen af dage tog tvende ungarle paa Slotsplads«. 1639 2. April fik Underfogden Niels Povlsen 2 dr. i Tærepenge, da han selvanden affærdigedes til Helsingør for at søge efter 2 Kompaner, som vare udlagte af den finske Morder at have været i Råd og Dåd med ham i hans ukristelige, mordiske Værk og Tyveri. Tilståelsen herom er sikkert afpresset ham på Pinebænken, se ovfr. i Teksten.

sielf anden en bager om nattertide i hans boed ved Børsen at formyrde och hans penge och guods bortstollet, tilmed och med hans consorter berøfvet de penge fra velb. Henrich Gyldenstiernes tiener om aftenen ved Nicolai kierke; end och adskelligt her udi byen och Sverig staallet, saa och bekient tvende lefvendis egne kvinder at hafve och nogle horer derforuden, 1 dr. Gifvit m. Adam scharfrichter, for hand samme misdeder rettede och parterede, paa fire steiler lagde, saa och for steilerne och hiul, desligeste for galgen paa det ene och hofvedet derpaa at slae med jernringe, sømb och alt det, der til hørde, 13 dr. 1 ort 8 sk. Gifvit natmesteren for femb kuller at grafve til steilerne och indvollet, hver kule 5 mrk., er 4 dr. 16 sk. For fangen fra tinget til retterstedet at udage, ti han formedelst pindzel icke kunde gaa, . . . 1 dr. Skarpretteren for fangen, hand tvende gange pinte, efterdi han sine misgierninger icke godvillig bekiende ville, 2 dr. Stadstiennerne for fangen at føre fra och til retten, item til retterstedet och kredsen at slae, som med stoer besverlighed skede for folkens mangfoldighed och store trengsel skyld, 2 dr. 2 ort 16 sk. For en potte vin til fangen, der hand pint blef och henrettedes, 1 ort. For en vogen til presten 2 ort.« (14 Dage.)

1640. »Gifvet presten, for hand berettede och udi fengtslet besøgte och siden til retterstedet hedenfulde Søfren Andersen arbeidskarl, hvilken sin egen kvinde med en knif ombrachte och ihjeltak, som med sverd imellum Nørreport¹⁾ justificerit blef, 1 dr.; skarpretteren . . . 1½ dr. 16 sk.; stadstiennerne, for hannom til retterstedet at henfølge och kredsen at slae, 1 dr.; for it les sand, samme misdeder sad paa, der hand justificeredis, 1 ort.« (10 Dage.)

1641 22. Marts. »Gifvet och . . . bekostet paa Laurits Peder- sen, som af Holmen tvende gange af kongelig maiestats jern udbrudt hafde²⁾, som der for tiufveri i dømbt vaar, end och- saa af fengsel i Roskild [udbrudt hafde] och her siden med tiufveri er betræffet, hvilken i den murede galge her for staden efter dom ophengt blef: her Jens capelan til Vor Frue kirke . . . 1 dr.; skarpretteren, for hand hannom pinte, 1 dr. 2 ort 16 sk.; sineden for lenken 1 dr.; stadstiennerne for fangen til retterstedet at udfølge 1 dr.; skarpretteren for fangen at

¹⁾ SR har: »i mellum begge Nørreporte«.

²⁾ Jfr. Københavns Stadsret 1443 5, 26.

justificere 1 dr. 2 ort 16 sk.; Aage vognmand, for hand aag presten frem och tilbage, 2 ort; en half pot vin til fangen 24 sk.« (4 Uger 4 Dage.)

1642 27. Juni. »Gifvit m. Jesper, capelan til Hellig giest, for Ellen Joensdater, fød udi Torsegiæld ved Brette i Sverig och i Gottenborig skal hafve tient och der at vere besofvid och her uden Nøreport for staden barnet fød och stragx formyrt och en sten om lifvid bunden och i grafven udkast, hvorføre hun och er paagreben och henrettet, hofvedet afhuggen och sat paa en stage, hindis høire haand och afhuggen, med hvilken hun først lagde haand paa sit eget uskyldige barn och foster och det ombracht etc., presten for hinde at berette, i fengtsel at besøge och trøste och siden til retterstedet udledsage, 1 dr.; gifvit scharfrichtereren for hinde med sverd at justificere och hofdet afhugge 2 dr.; for hindis høire haand at afhugge 2 dr.; for hofvedet och haanden paa stagen at paanagle 2 dr.; for pelen med en jernring derom och tvende store nagler 3 ort 8 sk.; for pelen til retterstedet at udagge 16 sk.; gifvit natmesterens folk for kulen til hindis legom at grafve 3 ort 8 sk.; dennom och for kulen at grafve, hvor udi pelen blef sat, hvorpaa hofvid och haand slaget er, 3 ort 8 sk.; svennen for fangen at udledsage och kredsen at slae 1 dr.; $\frac{1}{2}$ pot vin til fangen 1 ort.«

1643 21. Avgust. »Gifvit m. Jesper, capelan, for hand i fengtslet berette och siden til retterstedet udledsagede Jens Gregersen, som tilforn paa Holmen for tiufverie och letferdighed i hans maiestats jern hafver veret pligtet och refsit och nu igien uden Nøreport med en liden stud ertappet och paagrebet er, som for den sag och andet mere i den muret galge herfor staden i dag ophengt blef, 1 dr.; gifvit scharprettereren, for hand hannom ophengde, 2 dr.; for hand blef pinligen forhørt och examinerit 2 dr.; for lenken til hannom 1 dr.; for stricken 16 sk. Svennene, for di hannom udledsagede, som dennom pleier at gifvis, 1 dr.; for $\frac{1}{2}$ pot vin til fangen 1 ort; for vognen, som presten hiemb aag, 1 ort.« (5 Uger 3 Dage.)

1644 15. Febr. »Gifvit her Baltser, capelan til vor Fru kierke, for hand udi Slutteriet berette och siden til retterstedet henledsaget Olluf Henriksen soldat, som med en knif ihielstak Peder Mortensen, tiennendis Jens Søfrensen for brøgersvend, 1 dr.; scharprettereren for hannom med sverd at justificere 2 dr.; byens tiennere for krindsen at sla och hannom hen at ledsage 1 dr.; for it les sand. som fangen sad och blef ret paa,

32 sk.; for en kiste til hannom 1 dr.; gifvit otte baadsmænd, som hannom i den nye kierkegaard udbar, 1 dr.; for grafven til hannom at grafve 2 ort; for ligbøren af den nye kierkegaard at indsette om aftenen tilforn 1 ort.«

1644 20. Juli. »Gifvet her Søfren capelan til vor Frue soegen, for hand i Slutteriet [sacramentet] meddelte och siden til retterstedet udledsagede, der hun justificeret blef, Gundel Nielsdatter, som sit eget barn formyrt hafver och derfor blef koppit och hofvedet paa en stage sat, 1 dr.; samptlig stadens tienere, som hender udledsagede och krintzen sloeg, 1 dr.; scharpretteren, for hand hende hofvedet afhug, 2 dr. 16 sk.; for hofvedet paa en stage at sette 1 dr.; natmesterens folk for en graf til legemet at graufve 1 dr.; for den graf ved veien at graufve, som pellen blef sat udi, 1 dr.; for pellen til hofvedet, en jernring deromb och spigeret dertil 1 dr.; for en half pot vin til hende 24 sk.« (3 Uger 5 Dage.)

— 9. Oktbr. blev Maren Pedersdatter, som myrdede sit Barn i Börnehuset, rettet med et Sværd. Skarpretteren, Stadstjænerne og Præsten lik det sædvanlige; Kisten 1 dr.; 6 Bådsmænd for hende at hembære 1 dr.; en Grav 3 ort 8 sk.; $\frac{1}{2}$ Pot Vin 24 sk. Sand nævnes ikke.

— 26. Oktbr. »Gifvet her Baltzer, capellan, for han i Slutteried besøgte Joen Oelsen, baadsmænd, och hannom sacramentit meddielte, siden til retterstedet udledsagede, som i hiel stak Jens Oelsen Rømøe i Landemerket och derforre blef justificeret och henrettet imellom Nørreport¹⁾, 1 dr.« Et Læs Sand 24 sk.; Stadens Tjænere 1 dr.; en Fyrkiste til ham 1 dr.; 6 Bådsmænd, som udbar ham til Kirkegården, 1 dr.; en Grav 3 ort 8 sk.; Skarpretteren 2 dr. 8 sk.; $\frac{1}{2}$ Pot Vin 1 Ort. (15 Uger 1 Dag.)

1647 23. Decbr. »Gifved her Baltzer Nielsen, for hand i Slutteriet efter begiering besøgte Mette Christensdatter²⁾ . . . , som fra sit lif for tifverie³⁾ dømbt er och tilforn med »den hvide Hanne« her paa kaggit udstupped var⁴⁾, end och i Helsingør

¹⁾ SR: imellem bægge Nørreporte.

²⁾ Det var formodentlig hende, som 1640 blev kagstrøget for Benyttelse af overtroiske Kunster, se ndfr. under Kagstrygning.

³⁾ Efter Slutterregnskabet havde hun stjålet et blåt Hynde og en Side Flæsk.

⁴⁾ Nemlig 1646 i Juni, se ndfr. SR angiver, at hun 2 Gange var blevet stubet til Kaget.

er kagstrøggit och det høire øre afskarit, och Christi legom och blod meddelte och siden til retterstedet udledsagede, 1 rdlr.; for en pel vin til hinde 12 sk. Gifvid natmesterens folk for en grauf och kulle til hindis krop at grafve 1 dr.«¹⁾ (9 Dage.)

1648 28. Novbr. »Gifved en af capelanerne for han i Sluttericd besøgte Anne Andersdatter., som fra sit lif dømt blef, for hun sit barn myrde och det hafde nedgrafved i Anders Nielsen underfougdes kaalhaug, och der Christi legem och blood meddelte och hinder siden til retterstedet udledsagede, 1 dr.; for en pel vin til fangen 6 sk.; svennen och tiennerne sambtlig for hinde til retterstedet at udfølge och krendzen slaac 1 dr.; skarprettern for hinde med sverd at henrette 2 dr. 8 sk.; natmestern for en grauf och kulle til hindis krop at opkaste 1 dr.«

1649 11. Decbr. »Gifved skarprettern for Anders Rasmussen, som tilforn udi Aagerup møle boed hafver, hand efter domb hafver henret for det drab, hand paa den anden møller giort hafver, och derfor en tid lang ofver ad Skaane hafver verret rømt, och nu uden Nørreport er paagreben, 2 dr. 8 sk.; presten, som hannem til reterstedet udledde och sacramented meddielte, 1 dr.; svennene, som hannem udledde; 1 dr.; for en pot vin til hannem 24 sk.; natmanden for kullen til hans legem at grafve 1 dr.; for it træ, hvorpaa hans hoved blef sat, it stort speger dertil saa och en jernring der ombkring och kulen til steilen at grafve, tilsammen 1 dr.« (22 Dage.)

S. År henrettedes Anne Andersdatter og Anders Andersen henholdsvis for Barnemord og Drab, men der nævnes ikke andre Henrettelsesudgifter end Skarpretterlønnen.

1652 10. Novbr. »Gifvet scharfretren, fordi hand efter er-gangne domb henrettet Sise Hansdatter, som sit barn hafde formyrt och i en stoel i Vor Frue kierke hafde indlagt, hvor det er funden, och der hun siden for tiufverie er fengslet²⁾, hafver hun det aabenbaret, 2 dr. 8 sk. . . . Natmanden for kuelen til hindis legem at grafve 1 dr.; for 1 pæl, som hindis hofvid blef paasat, 1 jernring deromkring och 1 stoert

¹⁾ Skarpretter og Svende fik det sædvanlige.

²⁾ SR har: »Maren Christens i Lille Færgestrede ladet indsette en kvindetuf ved navn Sidse Hansdatter, født ved Hadersløef; den 10. november blef hun ved skarpretteren henrettet ude ved galgen; vaar intet at kunde for hendes mad med betalles.«

spieger der til 1 dr.^c Præsten, Svendene og $\frac{1}{2}$ Pot Vin kostede som sædvanlig. (11 Dage.)

1653 12. Febr. »Gifvet scharfretteren, som efter raadstufdomb met sverd henrettet Anne Mickelsdatter, som tiende Arent boemand i Vimmelskaft och der i deris fraverelse fødte sit barn och formyrte det och i deris egen seng, som de laae udi, nedgrouf, och formedelst dend stank, deraf komb, blef det aabenbarit, 2 dr. 8 sk. . . .¹⁾ Siden efter henrettelsen blef hun efter kongelig befaling Carl von Mandern²⁾ bevilget at skildre efter³⁾. (3 Dage.)

— 27. Juni. »Gifved scharfretteren, fordi hand med sverd efter domb hafver henrettet en liden dreng ved naufuen Povel Eskildsen, som stak en knif i sin kammeral, saa han døde, 2 d. 8 sk.; præsten, som hannem sacramentet meddelte och til retterstedet udledsagede, 1 d.; stadens tiennere for deris umage och møie med hannem 1 d.; for en kiste . . . 1 d.; for hannem til dend nye kiergaard at udbære, som fangernis jord er, 1 d.; for graufven . . . at grafve 64 sk.; for $\frac{1}{2}$ pot vin til hannem 12 sk.

¹⁾ Præsten, Svendene og $\frac{1}{2}$ Pot Vin kostede det sædvanlige.

²⁾ Der kan ikke være Tvivl om, at Karl van Mandern har dis-sekeret hende for at benytte hendes indvendige Dele til Modeller for anatomiske Billeder. Samme År får nemlig Kåberstikkeren Albret Halveg den 9. Marts, altså omtrent en Måned efter Henrettelsen, kgl. Bevilling på en toårig Forhøjelse af sin Løn med 150 Rdlr. årlig, fordi Kongen har befaleet ham, »at han med det forderligste skal stikke og forfærdige en Del anatomiske Figurer, af Carl von Mander afmalet«, efter nærmere Anvisning af Professor anatomie ved Universitetet Dr. Tomas Bartholin (Sæll. Reg. 23, 337, anført af F. R. Friis: »Bidrag til dansk Kunsthistorie« S. 79, hvorpå Dr. Fr. Beckett velvilligst har gjort mig opmærksom). I Forbindelse med det anførte kan nævnes, at Professor Simon Paulli i Januar 1645 fik ud-sendt et Cirkulære til forskellige Læns-mænd om, at de, hvis nogen Misdæder inden Marts Måneds Udgang efter lovlig Proces dømmes til at hænges, skulle sende ham til København og der lade ham justificere, for at han siden kan vorde leveret til Anatomihuset, i det Kongen har bevilget Simon Paulli at måtte anatomere på Misdæderes corpora (Sæll. Teg. 28, 279).

³⁾ Også en anden Gang er der i Byfogedregnskaberne Tale om Afbildning, men da af en forekommende Mærkværdighed: »1626 7. juli gifvet Hans contrafeiers tienner for et misfødsel med en høi top i hofvedet, som blef fød ved Vestervold, ad af contrafeie $\frac{1}{2}$ slet daler.

1654 2. April. »Gifvet scharfreteren, fordi han med sverd henrettede Maren Hansdater, formedelst hun stak Antoni skreders lidet barn trei knifslug i bugen, saa det døde, 2 dr. 8 sk.; ... stadens tiennere for deris møie at paagribe och siden udledsage [hinder] 1 dr.; ... for hinder til dend nye kiergaard at udbære 1 dr.; for graufven til hinder 64 sk.« Til Præsten, $\frac{1}{2}$ Pot Vin og en Kiste betaltes det sædvanlige.

— 23. April. »Gifved scharfretteren, for hand henrettede Peder Hansen rytter, som, efter at hand hafde balget och slaget sig med sin cammerat Søfren Vranghel for haanden och de vaare skiltis fra hverandre och stoed och droeg sin trøie paa sig, daa løbf hand bag til hannem och sloeg en knif i hans ryeg, saa hand nedsturte och døde¹⁾, 2 dr. 8 sk. ... for hannem til den nye kiergaard fra gammel torf, hvor han rettet blef, til fangernis jord at hembære 1 dr.« Præsten, alle Stads-tjænerne, som ham antastede og til Retterstedet udledte, $\frac{1}{2}$ Pot Vin og en Kiste kostede det sædvanlige.

1656 9. Februar. »Gifvit scharfretteren, fordi hand met sverd henrettet Hans Simonsen baadsmand, fordi hand om natten paa gaden anfalt vagtmesteren och hannem ilde i næsse och ansigt met sin knif skamferede och snart hannem hafde formyrt²⁾, 2 dr. 8 sk. ... for hannem af torfvit til dend ny kierkegaard at udbære 1 dr.« Desuden gaves til Præst, Stads-tjæner, en Kiste, Graven at lade grave og $\frac{1}{2}$ Pot Vin til ham det sædvanlige. — I SR kaldes han »Hans Smuckenschjør, boedsmand«, og det oplyses, at han blev indsat af Vagtmesteren og sad i Arresten i 18 Dage.

1657—58. »Gifven presten, som communicerede Johan Mickelsen, seiglingsmand af Bergen, och Christi legem och blood meddelte och siden til retterstedet ledsagede, som med sverd blef henrettet, fordi hand voldtog³⁾ it lidet pigebarn paa ellufve aar gammel och meget skammeligt med hinder handlet hafver, 1 daller; scharfretteren ... 2 daller 8 sk.; stadens svenne och tiennere for deris møie och besvering, 1 daller; for $\frac{1}{2}$ pot vin til hannom 24 sk.« (14 Dage.)

¹⁾ Krigsartikler 1611 4. Apr. § 19, 1625 10. Maj § 34.

²⁾ Han er sikkert blevet dømt efter Københavns Stadsret 1443 5, 23.

³⁾ Han er sikkert blevet dømt efter Københavns Stadsret 1443 5, 27. Efter SR blev Anne Tomeses kagstrøget, »for hun samme liden Pige ind havde«. (8 Dage.) I Slutterens Udlæg er indbefattet Vinen, som han bekom. der han blev rettet.

1657—58. »Annammit, som fandtis efter Kirsten Mickelsdaater, som med sverdet blef justificeret, formedelst hun sit barn och lifvis foester for halfanden aar siden hafver formyrt och i ... Jacob Andersen raadmands luchte brønd nedstucken, hvor det nu meget ynkeligen och gandske forraadnet er befunden, efter registreringen androg 4 mrk.«

1658 15. Avgust. »Gifven prestén, som i fengsel besøgle Karen Jensdaater och Christi legem och blood meddelte och siden hinder udledsagede til retterstedet, hvor hun med sverd blef justificeret, fordi hun hindis eget foster och barn hafver formyrt och ombragt och under en seng henkast, 1 daller; scharfretteren ... 2 daller 8 sk.; stadens tiennere, for hinder at udbringe til retterstedet, kretsen at slaa och des møie, 1 daller; for kullen til hinder at grave af natmesterens folk 3 ort 8 sk.; for $\frac{1}{2}$ pot vin til hinder 24 sk.«

1658—59. »Gifvet prestén, som communicerede Christian v. Saldtzen, fendrich, commandantens søn paa Calmer, fordi han paa gaden ihjel stak borgemester Peder Pedersens førige tiennere Peder Børgesen uden tilbørlig¹⁾ och derfor blef justificeret, 1 daller; svennene, som hannem til reterstedet led-sagede, 1 daller; scharfrettern, som hannem med sverdet henretted, 2 daller 8 sk.; for $\frac{1}{2}$ pot vin til hannem 24 sk.; for en kiste til hannem 1 daller; for it læs sand, hand sad paa, 24 sk.; for en grauf til hannem at graufve paa dend nye kirkegaard uden Nørreport 1 daller.«

2. Henrettelse ved Bål.

Henrettelse ved Bål forekommer kun to Gange i de her omtalte Regnskaber og mærkelig nok ikke i Trolddomssager, skønt Heksehålene ellers flammede godt nok i Kristian IV.s Tid og Priskuranten for Københavns Skarpretter af 1612 25. Maj udtrykkelig fastsætter Prisen »for troldkvinde eller troldkarl at brænde«²⁾. Bægge Gange drejede Sagerne sig om crimen bestialitatis

¹⁾ c: utilbørlig, på utilbørlig Måde.

²⁾ Københavns Diplomatarium 2, 582. I den a. st. 5, 781 flg. meddelte Årbog for København omtales derimod, at der 1636 22. Maj brændtes 11 Troldkvinder i Malmø.

(Sodomia). Ovenfor S. 349 er omtalt efter Københavns Læns Regnskab, at en skotsk Øversteløjtnant blev brændt på Slotspladsen i København, og at en skotsk Dreng (c: Karl) nogle Uger efter ligeledes blev brændt samme Steds. Der oplyses intet om Forbrydelsens Beskaffenhed, men efter Omstændighederne og Straffens Art og de nedenfor nærmere omtalte Eksempler på Anvendelse af Bålstraf, turde der være Grund til at tænke sig, at der her har foreligget et Tilfælde af Pæderasti¹⁾.

I min Udgave af Danske Lov fra 1891 har jeg henstillet som en Mulighed, at Lovens 6. 13. 15, der omhandler Bålstraffen for Omgængelse mod Naturen, er hentet fra Karl V.s painlige Halsgerichtsordnung § 116²⁾, medens Prof. Aubert har formodet, at den kanoniske eller egentlig mosaiske Ret er Kilden. Københavns Byfogedregnskaber vise dog nu, at Danske Lovs 6. 13. 15 ikke er optaget efter den nævnte tyske Lov, men at denne Artikel støtter sig til gammel Praksis i København³⁾. Jeg har derfor også i Udgaven af Forarbejderne til Danske Lov⁴⁾ som Kilde til Danske Lovs »Förste Projekt« 5. 14. 12, der er overgået til Danske Lovs 6. 13. 15, henvist til den nævnte Praksis og citeret de to i Københavns Byfogedregnskaber forekommende Tilfælde.

Eksemplerne på Bålstraffens Anvendelse i København skulle nu anføres efter Regnskaberne, der ere tilstrækkelig

¹⁾ Der sigtes formodentlig til dette Tilfælde ved Meddelelsen hos Rørdam: Monumenta 2. 730 jfr. O. Nielsen: Københavns Historie 2. 249, om, at en Skotte 1628 blev brændt for Sodomitteri.

²⁾ Dennes ovennævnte § 116 lyder: »Item so ein mensch mit einem vihe, mann mit mann, weib mit weib unkeusch treiben, die haben auch das leben verwürkt, und man soll sie der gemeinen gewonheit nach mit dem feuer vom leben zum todt richten.« Jfr. i øvrigt Rosenvinge om D. og N Lov 6. 13. 15 i Nyt jur. Arkiv 8, 174—76.

³⁾ De norske Retskilder og deres Anvendelse 1, 175.

⁴⁾ Secher og Støchel: Forarbejderne til Danske Lov 2, 222.

detaillerede til, at man kan forestille sig, hvorledes hele Henrettelsen er foregået. De pågældende misbrugte, men ganske uskyldige Dyr bleve brændte levende sammen med Delinkventerne, og en Udgiftspost under det andet Tilfælde, som ikke nævnes under det første: »15 Alen Jærnlænke til at binde Koen med«, tyder på, at den første Henrettelse er forløbet mindre tilfredsstillende. Muligvis har man den Gang benyttet Reb til Koen og fundet disse uhensigtsmæssige. Påfaldende er det store Antal Tjæretønder, som ofredes. I Ribe brugte man kun 1—2 Tjæretønder til Bålet for en Troldkvinde og ingen Halm, medens denne rimeligvis i København blev anvendt til Fremkaldelse af en stærk Røg, som hurtig kunde kvæle Delinkventen. I Ribe, hvor man til Gen-gæld brugte at binde en Pose Krudt på Delinkventens Ryg, hvis Eksplosion kunde forkorte hans Lidelser, var et Bål kun på 16 à 22 Læs Ved¹⁾.

»1624 1. septembris gifvet m. Jürgen scharfrichter, for hand justicerit en misdeder ved navn Henrik Carstensen bagersvend, barnsød i Bredeinge paa Arrøe, som tiende Rasmus bager paa Vestergade, for hand sig grofvelig emod naturen dend 15. augustii forleden emellom 9 och 10 klockeslet om aftenen for-saa och hafde sin legomlig ombgiengsel och villie med en kou, som Albret sadelmager tilhørde, hvilken person med koen blef brend for samme grofve gierning, fire currentdaler, er rigsdaler 3 dr. 1 ort 8 sk.
 Noch gifvet hannom, for han sielfanden paa nogen natters tid holdt vacht udi marken hos væden, at den icke skulde henstieles, en sletdaler er — » 2¹/₂ » 4 »
 Noch gifvet hannem for stien²⁾ — » — » 16 »
 Noch gifvet hannom for 1¹/₂ lest tome tjæretønder, støcket en sletmark, er rdlr. 3 » — » — »

¹⁾ Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1660 S. 671.

²⁾ Delinkventen er formodentlig blevet lagt på en Stige for, fastbunden hertil, tilligemed Stigen at blive slynget ind på det flammende Bål, jfr. Jyske Samlinger 3. Ræk. 2, 234.

Noch gifvet hannom for halmb	—	dr.	1	ort	8	sk.
4. septembris gifvet Anders Andersen, borger i Kongsbak i Halland, for otte laufne bierkeved, som blef forbrugt til samme misdeders och koes execu- tion, som scharprechteren sielf an- nammet fra hannom, faufnen 6½ mark, er rdlr.	8½	»	—	»	16	»
Noch gifvet Søren Møller, vognmand, for et les lang vid, som och til samme misleder blef forbrugt, som forbemelt er, tou slette daller, er richsdaller ...	1	»	1	»	8	»
Noch gifvet natmesteren for hand ned- grof en pel i jorden, som koen blef bunden til	—	»	3	»	8	»
Noch gifvit Christen Pedersen Spanne- far til foering for samme kou, som hoes hannom vaar indsat, trei slette- daller er rdlr.	2	»	—	»	—	»
Noch gifvet nogen vognmænd, som aag samme otte faufner vid ud til retter- stedet	1½	»	—	»	16	»
Noch presten, som fulde samme mis- deder til hans rettersted	—	»	3	»	8	»
Noch stadstiennere, som vaare med samme misdeder til retterstedet	—	»	3	»	8	»
	23	dr.	2	ort	16	sk.

1641 21. januarii. Gifvet och bekostet paa dend vact, nafnlig Christen Pedersen, som hafde sodomitiske begiengelse och bedrift med vactmesterens koe her udi staden och efter derom ergangne dom med ild och baal med koen blef forbrønt, des bekostning er styckevis som følger:

Gifvet for vid til baalet ¹⁾	11	rdlr.	—	ort	28	sk.
tou fauner tør bøgeved til baalet	4	»	—	»	—	»
for dem til retterstedet at udage	—	»	1	»	16	»
fortiugetraver langhalm fembslette daller	3	»	—	»	32	»

¹⁾ Herefter specificeres 24 Læs Ved, som tilkørtes fra Omegnen: »Kallekul, Ståmpedø, Lillerød, Isterød, Holte, Blaserød, Sandbierrig, Lundtofte, Stafvensholt, Farum.« Læsset kostede 1 Ort 16 Sk. à 2 Ort. I det følgende er udeladt Navnene på dem, som leverede de forskellige Sager til Bålet.

for samme halm at udage	—	rdlr.	—	ort	32 sk.
for sexten tomme tiære tønder à 12 sk. er	2	»	—	»	— »
for fembten tierre tønder à 12 sk.	1	»	3	»	12 »
for tou tønder	—	»	1	»	— »
for samme tierretønder at udage.....	1	»	—	»	— »
for fire les ved at udage, som blef hoes borgerskabet til baallet sammensanket fire slette mark er	$\frac{1}{2}$	»	—	»	16 »
gifvet for tou sexten allen træer til stolper at binde koen ved	1	»	—	»	32 »
for siuf legter til stien ¹⁾ och stager ...	—	»	—	»	14 »
for en fembten allen jernlenke til koen, tou baadshager och fire kramper til sammens $7\frac{1}{2}$ daller slet mynt er	5	»	—	»	— »
for 20 orlofssøm	—	»	—	»	4 »
for tømmeret och stien ¹⁾ at udage	—	»	—	»	12 »
for tønder at sammensanke och paaesse sambt langhalmb och det til retter- stedet med vognen at udfølge	—	»	—	»	16 »
presten, som samme misdeder berette och til retterstedet udfulde,	1	»	—	»	— »
for en vogn til presten	$\frac{1}{2}$	»	—	»	— »
sambtlige stadstiennere for fangen at ud- følge	1	»	—	»	— »
scharpretteren fembten sl. dr. er	10	»	—	»	— »
natmesterens svenne for alle kullerne at grafve	4	»	—	»	16 »
en pot vin til fangen	—	»	—	»	12 »

Summa ald bekostning, paa forskrefne

misdeder anvent er, beløber 48 rdlr. 3 ort 2 sk.

Deraf tilkommer kongelig maiestat den halfve part at betale.«

Jeg har dog senere truffet et tredje Tilfælde af Båls-
strafs Idömmelse i et Tilfælde af crimen bestialitatis,
som godtgør, at der i nævnte Henseende ikke er Tale
om en særlig københavnsk Praksis, men om Anvendelse
af én sikkert hele Riget over anerkendt Regel. Tilfældet
er fra Skåne og omtales i et egenhændigt Brev af 1649

¹⁾ Om Stigens Anvendelse se ovenfor S. 594.

1. Maj¹⁾ fra Lænsmanden på Malmøhus Tage Thott Ottesen til Oversekretæren i Danske Kancelli. Det hedder heri:

»En ung dreng her i lænidt haffver bedrefvit en megen sleme sodomitiske gierning med en quie, saa hand er først til heridzting dømpet at lide til baal och siden af landzdommer confirmerit, saa frempt høiøffrighed hannem icke paa it suer vil benaade, som samme landzdommers dom vidre formeller, huilcken jeg her hos fremsender med venlig begiering, at jeg motte veide (!), om hannem paa et suer maa bliffve benaadet. Det siunis same dreng at være vanuittig som for mig er beret«²⁾.

Fra Kancelliet sendtes Sagen til Teologernes Erklæring, og disse svarede med en af Jesper Brochmand med egen Hånd skrevne Betænkning. Medens man i Skåne var forud for sin Tid, når man så Delinkventen under Synspunktet: Sindssygd, godtgør den nævnte Betænkning vel, at de »høj lærde« Teologer ikke vare blottede for en vis human Følelse, som ellers ikke trykkede Samtidens Teologer, når der var Tale om at bringe Medmennesker på Bålet, men tillige at Tilregnelighedsspørgsmålet var et for Tidsalderen ganske udyrket Område. Betænkningen²⁾ lød således:

Efftersom det ehr vor allernaadigste herris och kongis naadigste vilje och befaling, att theologi skulde underdanigst giffve deris betenkende om Hans Pedersøn, dømbt til ild och baal ob fædam cum bruto animante commixtionem, kand met god samvittighed benaadis paa it sverd, daa ehr voris underdanigst betenkende, at hvis bemelte Hans Pedersøn alvorligen fortryder och begreder hans skammelig gierning saa och til guds naade udi Christo, alle bodferdige syndere bered, hierteligen indflyer, hand jo daa paa it sverd met god samvittighed

¹⁾ Danske Kancellis Indkomne Breve.

²⁾ Meddelt bogstavret.

kand benaadis, dog andre til afskye for saadan skammelig och gruelig gierning det døde legeme met det vmælende best siden paa ild och baael at kastis.

Kiøbenhaffn dend 14. maii anno 1649.

Jesper Brochmand.

egen haand.

Lauritz Mortensen.

mppa.

Hans Hanssøn Resen Dr.

egen hand.

Hans Hansøn Svane.

egen hand.

Teologernes Erklæring blev fulgt, forsåvidt som et kgl. Missive af 1649 9. Maj til Lænsmanden uden særlig Betingelse benådede Delinkventen med Henrettelse med Sværd, dog at hans døde Legeme andre til Afsky tillige med Kvien skulde brændes på Ild og Bål¹⁾. Det ses da også, at der blev betalt Skarpretteren af Malmø for ham »at afhugge og siden med Bæstet at brænde« 3 Rdlr.²⁾, uden at det dog oplyses, hvorfra Brændet til Bålet er blevet taget, men det er formentlig hentet i Lænets Skove og kørt til Retterstedet af Kronens Fæstebønder ved Friægter.

¹⁾ Skånske Tegn. 8, 25.

²⁾ Malmøhus Læns Regnskab 1649—50.

EN JØDISK ÆGTESKABSSAG.

AF

VILLADS CHRISTENSEN.

EN Jødinde Mette eller Melde¹⁾ Lazaridatter fødte d. 5. Maj 1714 i København et Pigebarn, som kort efter døde. I Paahør af Jordemoderen, tre Mandspersoner og adskillige Kvinder bekendte hun i sin Barnsnød, at Jøden Isac Magnus Gabrielsen (eller Isac Cohen, Magnus Gabriels Søn) var hendes rette Barnefader. Men hun har været forberedt paa, at han vilde benægte; thi allerede en Ugestid i Forvejen havde hun ved Bytinget ført Vidner til Bestyrkelse af sin Paastand, og paa selve Nedkomstdagen, d. 5. Maj, udtog hun Stævning imod ham til Tamperretten. De fornødne Attester om hendes eget Livs og Levned's Forhold havde hun ligeledes i Orden.

Sagen blev foretaget paa Tamperdagen d. 23. Maj 1714. Paa hendes Vegne mødte Sagfører Lyche, medens Modparten Isac Magnus mødte personlig, ledsaget af sin Fader og Broder samt af Sagføreren Bertel Biørnsen. Sidstnævnte begærede Sagen udsat, da han agtede at føre Vidner til Raadstuen til Svækkelse af Mettes Beviser. Hans Vidner var Moses Cantors Kone og en kri-

¹⁾ Denne Form forekommer kun i Tamperretsprotokollen og er sikkert fejlagtig.

sten Kvinde ved Navn Inger. Udsættelsen blev bevilget, men den nyttede ham intet, lige saa lidt som Isac Magnus's Tilbud om at fri sig ved Ed; thi paa Tamperdagen d. 19. Sept. afsagde Retten følgende Dom:

»Saasom Melde Lazaridatter sigter Isac Magnus Gabrielsen for hendes Barnefader og derhos beviser med tvende Vidner, at han har haft legemlig Omgængelse med hende; han tvært imod hende intet uskikkeligt har kunnet overbevise, kunde Retten ej imodtage hans tilbudte Ed, men han Isac Magnus Gabrielsen bør hende Melde Lazaridatter efter Loven at ægte«¹⁾.

Isac Magnus lod Sagen gaa til Højesteret, hvor den behandledes d. 13. Marts 1715 i Kongens egen Nærværelse. Men Resultatet blev det samme. Højesteret fremhævede, at der intet var fremkommet til Isac Magnus's Befrielse, og at der ikke forelaa nogen kongelig Tilladelse for ham til at kræve Sagen paadømt efter Jødernes egen Lov. Dommen lød da paa, at han skulde ægte hende inden 6 Uger og imidlertid stille Kavtion for sin Tilstedeværelse²⁾.

Efter dette var der intet andet for Isac Magnus at gøre end at holde Bryllup. Han trak dog Øjeblikket ud saa længe som muligt, og først 10 Uger efter Domsafsigelsen, d. 22. Maj, fandt Brylluppet Sted. Paa Bryllupsdagen affattedes efter jødisk Skik et Ægteskabsbrev, hvis højtidelige Sprog og gammeltestamentlige Vendinger staar i en sælsom Modstrid med de foregaaende Begivenheder og med de Forhold, som havde hidført dette Ægteskabs Stiftelse. Brevet lyder i den samtidige danske Oversættelse saaledes:

¹⁾ Tamperrets Protokol 1698—1754, S. 68 b (Konsistoriums Arkiv).

²⁾ Højeste Rets Protokol 1715 Litra B. S. 1.

Ægteskabs Brev
imellem

Isaac Magni Gabriels og Mette Lazaridaatter,
saavidt Meningen og Ordene angaa fordansket nogenledes efter
deres *Targumske* Stil og Maade.

Denne Dags Dag, som er en Onsdag, den fjerde Dag i Ugen, den tolvte (!) Dag i Maanedens Maj, efter vort Tal 5475 fra Verdens Skabelse af, her i denne kongelige Residents Stad Kiøbenhavn, haver jeg Isaac Magnus Gabrielsen af Arons Stamme for- og trolovet mig med Jomfrue Mette Lazari Daatter, at hun skal blive til mig en Hustru efter Guds Bud med Ægteskab, ligesom vor Mosis Lov og Israels Børns Skik medfører. Hermed forbinder jeg mig, at jeg er skyldig al min Levnets Tid at forsørge hende med Spisen, med Klæder, med alle nødtørftige Omstændigheder; ja og at tjene og arbejde for hende til Ære og Føde og for hendes Husholdning at forsørge, ligesom det er brugeligt hos os jødiske Mænd at gaa sin Hustru til Haande med Ærlighed og Oprigtighed. Ydermere er jeg forpligtet at give min Hustru hendes Morgengave efter Guds Bud for hendes Jomfruedom samt Klæder og Føde til Nøje og at blive og bo hos hende, som vor Lov medbringer. Ligeledes forbinder jeg mig og at bringe alt mit Gods til hende og at meddele hende alle Ting. Hertil har Mette Lazaridaatter given sin Vilje, og ere de paa begge Sider ved vor Rabbi bleven helligede, saaledes at hun er bleven ham til en Ægtekonc. Mette har i Boen indført Hundrede Schukim eller 100 Rd., som hun sikkerlig faar igen efter vor Mosis Lov for hendes Jomfruedom. Herimod forbinder jeg Isaac Magnus Gabriel mig med et Haandgreb i tvende Vidners Overværelse, som er en stor Ed, at jeg nok for en Gang saa meget vil forbedre hendes Morgengave, som hun haver indført, indtil den bliver til 200 Schukim eller 200 Rd., som hende for Jomfruedommen tilkommer. Dette Ægteskabsbrev, saa vidt Morgengaven og det øvrige, som jeg min Kone tilsagt haver, tager jeg paa mig og mine Arvinger og det saaledes, at saa fremt jeg ved Døden først skulde afgaa, saa skal min Hustru for oven omrørte Penge af mine Midler frem for alle andre i Verden forlods ud gøre sig betalt og det af de redeste og bedste Sager, som er under Himmelen at finde. Iøvrigt og hvad jeg enten har købt eller ydermere enten vil eller skal købe, alt saadant, enten løst eller fast, skal være hende forskreven til et fast Underpant for hendes Morgen-

gave og dens Forbedring tilligemed min Kjol over mine Skuldre, ved Liv og Død, og fra denne Dags Dato og altid bliver jeg skyldig til hende baade hendes Morgengave og det øvrige at udrede og erlægge. Ovenskrevne Forpligt har jeg Isaac Magnus Gabrielsen med stor og høje Eds Tilsagn og Forbandlelse over mig i vidrige Fald som Brudgom efter jødiske Maade ved Brylluppet vedtagen, ligesom det fra fordum Tid af i Loven og af de gamle Skriftlærde og Rabbiner saaledes er forefunden og ingen Forandring undergiven. Hvorfore vi tvende Kirkens Betjenter have underskrevet og imodtaget Haandgrebet af Brudgommen Isaac Magnus Gabrielsøn, hvormed alting er ønsket til Lykke og dermed bekræftet saaledes, at Mette og Isaac er et ret Ægtepar¹⁾.

Tilsyneladende havde Mette faaet sin Brudgom hundet godt ved dette Ægteskabsbrev, men lige meget hjalp det. Isac havde ikke i Sinde at gøre sin Ægtehustru andre Indrømmelser end dem, hun kunde aftvinge ham ad Rettens Vej, og trods Haandgreb og hellige Eder forlod han hende paa selve Bryllupsaftenen og blev borte med det samme. Efter at have ventet paa ham en Maanedstid indgav Mette en Klage til Magistraten, ikke over den forsvundne Ægtemand, men over Svigerfaderen Magnus Gabriel, hvem hun beskyldte for at have »bortpraktiseret« Sønner. Magnus Gabriel blev opkaldt paa Raadstuen; men han nægtede at kende noget til Sønnens Bortgang eller at have hjulpet ham dertil, og Magistraten lod ham da gaa igen og henskød Sagen til Kontrapartens Bevis. —

Tre Aar forløb. Saa indgik Mette Lazaridatter til Kongen med følgende Ansøgning:

Stormægtigste Allernaadigste Arvekonge og Herre!

I det Aar 1715, den første Dag da Højesteret begyndtes, er i Eders Kongl. Majts. Egen Hellige og Høje Allernaadigste Hos- og Overværelse afsagt en Allernaadigst Højesteretsdom,

¹⁾ Ægteskabsbrevet og flere Skrivelser ligger som Bilag til Magistratens Resolutionsprotokol 1723, 3. Marts, S. 191.

at Isaac Magnus Gabriels Søn inden seks Uger skulde ægte mig, som og endelig er kommen dertil, at vi derefter d. 22. Maj fornævnte Aar 1715 paa jødiske Maade med de der brugelige og sædvanlige Ceremonier ere copulerede sammen, hvilket det derom imellem os stadfæstede Ægteskabs Brev videre forklarer. Aftenen ad samme Dag, d. 22. Maj 1715, som Copulationen skete, er min Brudgom og Mand Isaac Cohen¹⁾ gaaen bort fra mig og har henvignet i sin Fader Magnus Gabriels Hus, hvor han om Natten overblev og saa længe der forstak sig uden med mig at søge Seng eller Sæde, som en ærlig Mand er sin Hustru pligtig, indtil han aldeles absenterede og begav sig herfra over til Naschau i Laaland, hvor han sig hos sin Broder paa over tre Aars Tid haver opholdet uden efter hans stærke forbindelige Ægteskabsløfter at drage ringeste Omsorg for mig, hans Ægtehustru, enten til Klæde eller Føde og sømmelig Underholdning, saa at jeg baade er husvild, haver ingen at holde mig til og af Elendighed snart maa forgaa, saafremt Eders Kongl. Majt. ikke Allernaadigst tager mig i Beskærmelse, at jeg kunde nyde den Allernaadigste Højesterets Dom godt ad; hvorfor jeg usle og højbedrøvede Menneske hermed allerunderdanigst supplicerer og bønfaller, at det Allernaadigst maatte behage Eders Kongl. Majt. ikke alene Allernaadigst at anbefale, at Rabbinerne for alle de udi Eders Kongl. Majts. Riger og Lande Allernaadigst bevilgede jødiske Synagoger paa jødisk Maade maa sætte min Mand Isaac Cohen i Band, indtil han indfinder sig her i Staden og søger Seng og Sæde med mig, som det en Ægtemand vel egner og anstaar. Men endog at min Svigerfader Magnus Gabriel, der imod Guds Lov, Højesterets Dom, imod Ægteskabs Pligt, ja imod det imellem min Mand og mig stadfæstede Ægteskabsbrev, imod al Ret, Billighed og Ærbarhed har taget hannem i sit Hus, og der huset og hælet ham, ja ej alene det, men endog bortpraktiseret ham, — maa tilholdes, enten at forskaffe mig min Mand igen eller og at give mig vedbørlig Subsistence, saa længe jeg lever, og derfor at stille mig nøjagtig Kaution og Forsikring, paa det at Højesterets Dom kan nyde sin tilbørlig Fylde og Effekt, og jeg usle Menneske ikke mere, som hidindtil, omlades som et Skændsel og Skumpelskud, da dog min Sag er uskyldig og Retten paa min Side. Men skulde min Svigerfader Magnus Gabriel her imod indkomme med nogle Indvendinger, som vel er ventelig,

¹⁾ Navnet Cohen betegner, at Isac var af Arons Stamme.

da beder jeg allerunderdanigst, det Allernaadigst maatte behage Eders Kongl. Majt. at befale Magistraten, hvor min Mand nu opholder sig, eller hvor han udi Eders Kongl. Majts. Riger og Lande kunde antræffes, at de ved Rettens Betjentere maatte lade hannem anholde og paa hans Bekostning lade hannem fængslet hidføre og udi Arrest maa forblive, indtil han stiller nøjagtig Forsikring, at han vil leve med mig som en ærlig Ægtemand og forskaffe mig nødtørftig Subsistence efter berørte imellem dennem og mig stadfæstede Ægteskabsbrev.

Gud, som er alle bedrøvede og fortrængtes faste Nødanker, være Eders Kongl. Majts. trygge Borg og trøstelige Tilhold og overflødige Skat, med alle aandelige og legemlige Velsignelser, hvorom uafsladelig sukker og Allernaadigste Bøn-hørelse udbeder Eders Kongl. Majts., min Allernaadigste Arve-konges og Herres allerunderdanigste og allerringeste Tjenerinde

Mette Lazaridatter Isaac Cohens.

København d. 15. Juni 1718.

Kancelliet indstillede, at »saasom H. K. Majt. tillader Jøderne deres gejstlige Ret i sine Riger, saa kunde dette altsammen vel bevilges, saasom det kommer overens endog med den christelige Religion.« Og d. 10. Okt. resolverede Kongen, at hendes Ansøgning i alt var bevilget og at Rettens Betjente og samtlige vedkommende tilbørligen skulde assistere hende til hendes Rets Erholdelse. — Intetsteds var der Naade for den borttrømte Ægtemand; han skulde nu baade bandsættes af Rabbierne og eftersøges af den verdslige Øvrighed.

Det var dog ikke vanskeligt at faa fat paa ham. Hverken Mette eller Magistraten havde nogensinde troet paa gamle Magnus Gabriels Uskyldighed i den Sag, og saasnart den kgl. Resolution af 10. Okt. var kommen til Magistratens Kundskab, sendte den Bud til ham om paany at indfinde sig paa Raadstuen. Han mødte d. 24. Okt. Magistraten indlod sig ikke denne Gang paa Forhandlinger med ham om, hvor Sønnen muligvis kunde opholde sig. Den paalagde ham kort og

godt inden 4 Uger at skaffe Sønnen til Stede og indtil den Tid selv at sørge for Svigerdatterens Underhold, der af Magistraten bestemtes til 9 Mark om Ugen. Det Sprog kunde den gamle forstaa. Han betalte de 9 Mark for den første Uge, men inden Betalingen næste Gang forfaldt, havde han skaffet Sønnen til Stede.

For saa vidt syntes altsaa alting i den bedste Gænge. Mettes Ønske og Kongens Vilje var bleven opfyldt, og Magistraten kunde med berettiget Stolthed pege paa, hvor prompte den havde løst den stillede Opgave.

Nogle Dage efter blev Isac paa Raadstuen konfronteret med sin Hustru, hvem han ikke havde set siden deres Bryllupsdag for 3 Aar siden. Hendes Klageskrift og den kongelige Resolution blev oplæst for ham, hvorefter han blev tilspurgt, »om han efter sin Hustrus Paa-stand kunde og vilde stille Kaution for sig, at han her-efter fremdeles vilde leve og blive hos hende, hans Hustru, som hans Skyldighed udfordrer og en Mand tilkommer?« Isac Magnus svarede plat ud nej til dette Spørgsmaal.

Sagen begyndte nu at se noget kedelig ud. Vel blev Isac straks puttet i Arrest; men det Spørgsmaal trængte sig jo paa, om egentlig nogen havde Fordel eller Glæde af, at han sad der. Ja, hans Fader var utvivlsomt vel tilfreds med denne Ordning, som han selv saa beredvillig havde rakt Haand til. Han sparede jo nu sine 9 Mark om Ugen. Da Mette anden Gang rykkede sin Svigerfader for Pengene, henviste han blot til Magistratens Dekret, der paalagde ham enten at skaffe Sønnen til Stede eller at betale hende de 9 Mark om Ugen; det første Vilkaar havde han allerede opfyldt, og dermed var han færdig.

Da dette Ræsonnement var uangribeligt, og Isac Magnus ikke gjorde nogen Indvending imod at blive siddende i Arresten, var Sagen saaledes gaaet ganske i

Staa. Mette maatte paany gribe ind med en Ansøgning til Kongen for at komme over det døde Punkt.

Hun har nu opgivet Manden; alle de Domme og Arrestordrer, hun har erhvervet over ham, nytter hende jo intet, — hun kan ikke leve af, at Manden sidder arresteret, siger hun selv i den nye Ansøgning til Kongen. Det er derfor Svigerfaderen, hun nu vil have fat paa. Siden hun blev gift, har hun for at leve måttet gøre en Gæld af 300 Rdlr.; dem heder hun nu om, at Svigerfaderen maa blive tilpligtet at udbetale hende, ligesom at han for Fremtiden sammen med Sønnen maa tilpligtes at forsørge hende med de 9 $\frac{1}{2}$ ugentlig efter Magistratens Decretum.

For første Gang tager nu Isac Magnus til Genmæle mod sin Kones Beskyldninger. Ogsaa han sendte en Klage til Kongen, hvori han nok saa dristig gav det Udseende af, at det var hende, som efter deres Bryllup ikke vilde være hos ham. Og da han nu var kommen her til Staden og lejede sig Værelser, »vilde hun ej heller komme til ham, men i den Sted har ladet ham arrestere«:

»Allernaadigste Konge! Nu har jeg saaledes siddet i Arrest siden d. 21. November og ingen Forflegning faaet, som Arrestanter dog efter Deres Kongl. Majts. Lov bør at nyde, og er mig sagt af Magistraten, at jeg selv skal forsørge mig i Arresten, hvorudover jeg er foraarsaget at klage min store Nød for Deres Kongl. Majt. og udi alt vente en naadig Forandring, saasom jeg stakkels Menneske her lider stor Nød af Hunger og Kuld og er forladt af alle mine Venner, ja af min Hustru selv, som ikke engang har villet se til mig, mindre forsyne mig med det ringeste. Og dette lider jeg alt, for jeg ej kan stille Kaution for min Persons Tilstedeværelse, da jeg dog godvillig er kommen hid og gerne vil forblive her, om Gud og Lykken her vil unde mig mit nødtørftige Ophold; thi ellers maa jeg søge det paa andre Steder, og bør hun som en Hustru da jo at følge mig og skikke sig i Medgang og Modgang med mig, som hun dog ikke vil. Ja ikke engang efter vort Bryllup, da

jeg dog forblev her i Byen nogen Tid efter, kom hun til mig, mens forblev i sin Tjeneste, og siden den Tid har hun tjent paa sin Side og jeg paa min, som vi begge vare fattige og ikke havde noget at sidde eller ligge paa. Af alt dette vilde da Deres Kongl. Majt. allernaadigst behage at fornemme, at bemeldte min Hustrus Ansøgning ikke har sigtet saa meget til at have mig hos sig, som til at faa Penge af min gamle Fader, som hun og urettelig har beskyldt og foranklaget, derfor jeg allerunderdanigst beder Deres Kongl. Majt. allernaadigst ville forskaane og befri mig for hendes haarde Attentat og Medhandling, og saafremt hun ej vil flytte til mig, at mig da allernaadigst blive tilladt at søge mit Brød, hvor Gud det for mig har beskjæret.«

Man sporer gamle Magnus Gabriels Finger i denne Skrivelse. Han bøjer sig for Loven, men han værger først og fremmest sit Pengeskrin. Svigerdatteren skal ingen Penge faa af ham. For at slippe for de ugentlige Udbetalinger lod han først Sønnen gaa i Arrest. Da dette nu ikke synes at hjælpe længer, maa Sønnen yderligere ofres, — han maa erklære sig villig til det, som var ham værre end Arresten, til at leve sammen med sin Hustru.

Magnus Gabriel opnaar ganske rigtig ved denne Manøvre at slaa Vaabnene ud af Haanden paa sin Svi-gerdatter. Naar begge Ægtefællerne erklærer, at de selv intet andet ønsker end at leve sammen som Ægtefolk bør, kunde Kancelliet ikke tage Parti i den Sag. Det nøjedes derfor med at sende Magistraten Ordre til at forlige Ægtefællerne i Mindelighed, og hvis dette ikke lykkedes, da at dømme dem imellem.

Magistraten begyndte at mægle, men naturligvis til ingen Nytte, thi i Virkeligheden ønskede ingen af Parterne at begynde paa et ægteskabeligt Samliv. For Mette Lazaridatter stod Sagen dog nu ikke saa godt som tidligere, og under Følelsen heraf synes hun at have tabt Ligevægten og at have forsøgt paa at tage sig selv til Rette. Sammen med en »Baadsmand« trængte hun sig

ind til Magnus Gabriel og gjorde ham »Molest« i hans eget Hus. Følgen heraf blev jo kun nye Klagemaal, hvor det nu er Svigerfaderen, der optræder som den forurettede, og Mette Lazaridatter, der bliver indstævnet til Raadstuen.

Med stor Ensformighed fortsættes nu denne Strid mellem de tre Mennesker, der af al Magt forbitrer hinanden Livet. Gang efter Gang opkaldes de paa Raadstuen, undertiden møder de, undertiden ikke, Resultatet bliver i alle Tilfælde det samme. Tilsidst slap Isac Magnus dog ud af Arresten efter paany højtidelig at have lovet at ville leve sammen med sin Ægtefælle og forsørge hende, — Løfter, som han ikke gjorde mindste Skridt til at indfri. Han opholdt sig i sine Forældres Hus, hvor han, som Mette klager, har haft sin rigelige Underholdning, medens hun er bleven behandlet som et Skumpelskud og et foragtet Menneske af ham og hans Familie. Men omsider maatte han efter Mettes idelige Klager og Magistratens gentagne Paalæg gøre Alvor af at flytte sammen med hende, og han lejede da et Kammer for dem begge hos Berndt Daniel i Magstræde. Men saasnart han paa den Maade havde skaffet sig Fred for Magistraten, flyttede han hurtigst muligt bort fra hende igen og hjem til sine Forældre, og i 1722 begynder paany Mettes Klager til Magistraten:

»Som alle mine hos hannem gjorde bevægelige Ansøgninger, at han dog vilde leve med mig, som en redelig Ægtefælle egner og anstaar, slet intet til min Husværelse har frugtet, saa har jeg for ikke aldeles at *crepere* maattet resolve at begive mig udi Tjeneste hos Berndt Jacobs Hustru, saa jeg nu til denne Mikkelsdag har paataget mig for Kost og Løn at tjene hende. Men da jeg har begæret mit fattige Boskab af det Kammer, som min Mand har lejet af Berndt Daniel, forholder han mig det og prætenderer, at det skal blive hos hannem til Underpant for den Leje, som han hos min Mand af samme Kammer skal have tilgode. Ja, ikke alene det, men fornævnte

Berndt Daniels Hustru har desforuden udførmeg mig med adskillige usømmelige Ord og med Slag overfalden.⁴

Ægtemandens Svar paa disse nye Klager var et kærligt og hjerteligt Brev, som han ved to Beskikkelsesmænd lod overbringe til sin Kone:

Hjertelskende kære Kone Mette Lauritsdatter.

Som I ungefær for halv Aar siden fra mig er bortgaaen, og maa fornemme, at I er udi et Hus i Brolæggerstrædet, hvor Hjorten staar over Døren, udi en Brændevinsbrænders Hus hos Eders Faderbroder Nathan, altsaa og har maattet fornemme, at Hjerte Kone over mig til højædle og velædle Magistraten haver indgivet en Klage, ihvorvel jeg ej kunde vide nogen Aarsage dertil; ikke desto mindre vil jeg ved nærværende tvende gode Mænd fornemme, om I vil forføje Eder hen til mig, at vi med hinanden udi et samdrægtigt og skikkeligt Levned kunne leve tilsammen, som jeg mig alletider *obligerer* paa min Side at skal *præstere*, og vi med hverandre, hvad Gud vil give, være fornøjet. Venter herudinden Hjerte Kones Svar paa det jeg mig nu til forestaaende Flyttetid med Husværelser kan se at være eller blive forsynet. Hernæst forbliver Hjerte Kones tro forbundne Ægtemand til Døden.

Isaac Magnus Gabriel.

København d. 6. Okt. 1722.

Beskikkelsesmændene bragte hendes Svar med tilbage den næste Dag. Det var mindre hjerteligt, mere forretningsmæssigt end Mandens. »Intet skal være mig kærere,« skriver hun, »end om min Mand og hans Fader Magnus Gabriel efter deres allerunderdanigste Pligt, som det sig bør, *punctuellement* udi Mindelighed vil efterleve Hans Kongl. Majts. allernaadigste ergangne Resolution, Højesterets Dom, Høj- og Velædle Magistratens Decretum og det af min Mand edelig stadfæstede Ægteskabsbrev og derfor vil stille mig nøjagtig Kaution, paa det jeg ikke ydermere skal tvinges til at anklage dennem som Hans Kongl. Majts. Mandaters modtvillige Overtrædere.«

Det er overflødigt at tilføje, at der ikke kom noget ud af disse fornyede Skrivelser. I Februar 1723 indsendte Mette til Magistraten en Regning over det, hun havde til Gode hos sin Mand og sin Svigerfader, — det var nu vokset til ialt 1025 Rdlr. Hun beregnede sig de 9 $\frac{1}{2}$ om Ugen fra deres Vielsesdag d. 22. Maj 1715 til Regningens Indgivelse i 1723, ialt 609 Rdlr. Dernæst Salær til hendes Sagfører, afgangne Andreas Lyche. 200 Rdlr., foruden 16 Rdlr. som hun siden har anvendt paa Processen med sin Mand. Endelig forlangte hun de i Ægteskabsh brevet lovede 200 Schukim eller Rigsdalere udbetalte.

Overfor denne Udskrivning satte Isac Magnus og hans Fader sig kraftigt til Modværg, og i en Skrivelse paa 4 Sider søger Ægtemanden at afkræfte alle hans Hustrus Fordringer. Hans Hovedpaastand er stadig den, at det er hende, som ikke vil blive hos ham, og at hun kun gaar ud paa at presse Peuge af hans gamle Fader.

»Det er almindelig bekendt iblandt alle Nationer under Solen, at en Kone følger sig efter sin Mand, lever og stræber med hannem, som det sig bør, lader sig nøje med ham og den Lykke, dem er beskæret, tager til Takke med hvad han kan fortjene, sætter Tæringen efter Næringen, — er dette sidste for en Mand ikkun liden, gør en Kone sit til at fortjene noget paa sin Side, ja ofte ernærer baade sig og Manden, naar han er svag eller lidet kan fortjene. Men det ses af al Ting, at min Hustru Mette Lazaridaatter er ikke for at ville besidde saadanne Kvindedyder.« . . .

»Efter Dom har hun faaet mig til Ægte, hun vidste min Lejlighed og Tilstand, og efterdi hun endelig vilde have mig til Mand, burde hun være fornøjet med mig; thi jeg kan ikke skaffe hende mere, end jeg kan tilvejebringe. . . . Saa længe en Mand ikke slaar og drager eller lever usømmelig med sin Hustru, saa bør hun blive hos ham, stræbe med ham, bære Modgang og ond Skæbne med ham og være taalmodig. . . . Intet har jeg, og det er bekendt, at min Fader har lige saa

meget, thi han lever i Armod. . . . At hun ikke har villet være fornøjet med min Person eller Fortjeneste, kan jeg saa lidet for, som det er en Kone uanstændig derover at klage. . . . Men det er hende alene om at gøre, at hun kunde faa de 9 $\frac{1}{2}$ ugentlig.“

I Henhold til hele denne Betragtning — at han ikke skylder hende nogetsemhelst, og at hendes Klager kun er Forsøg paa Pengeafpresning — beder Isac Magnus derfor om, at hans Hustru maa blive henvist til at sagsøge ham ved Bytinget, hvis hun mener at have noget at fordre hos ham.

Denne Skrivelse er det sidste Indlæg, som kendes, i denne langvarige og triste Ægteskabssag. Københavns Bytingsbog viser intet Spor af, at Mette har efterkommet sin Mands Opfordring til at anlægge Sag ved Bytinget, og i Magistratens Protokoller nævnes ingen af Parterne mere. Om gamle Magnus Gabriel vides det, at han kort efter er død¹⁾.

Magnus Gabriel havde i 1699 faaet Bevilling til at nedsætte sig i København²⁾, og et Par Aar efter nævnes han som Ejer af et Hus i Magstræde³⁾. Men det synes at være gaaet tilbage for ham, og naar Isac siger, at hans Fader lever i Armod, er dette vistnok rigtigt. Huset i Magstræde beholdt han ikke længe; nogle Aar senere boede han til Leje hos Niels Poulsen Opløv, og da han i 1713 ikke kunde betale sin Husleje, maatte han give Niels Opløv Pant for Pengene i sit Boskab og Løsøre. Denne Pante-Forskrivning havde han ikke senere naaet at faa indløst, den kom først ud af Verden, da hans Svigersøn Salomon Melchior i 1722 købte den

¹⁾ Gravsten over ham findes paa den jødiske Kirkegaard i København; den bærer Aarstallet 1723. (Velvillig meddelt af Prof. D. Simonsen).

²⁾ Kbhvns. Dipl. VII, 578.

³⁾ Mandtal 1701 (i Raadstuearkivet).

af Niels Opløv for 160 Rdlr.¹⁾ Svigersønnen og de tre Sønner Elias, Israel og Isac boede hos Magnus Gabriel uden at have selvstændig Husstand. Først efter den gamles Død søgte og fik Salomon Melchior og de to Sønner Elias og Israel kongelig Tilladelse til hver for sig at nedsætte sig i København²⁾; men om Isac høres ikke noget ved denne Lejlighed. Dette skete i 1726. To Aar efter gik den store Ildebrand over Byen, og der blev i den Anledning optaget et udførligt Mandtal over alle Byens Indvaanere, baade de brandlidte og dem, der var sluppet fri. Alle Magnus Gabriels Børn, der havde boet i Kvarteret omkring Magstræde og Naboløs, hørte til de brandlidte, og efter Branden samledes de alle med flere Jøder fra samme Kvarter i et Hus paa Kristianshavn, i Overgaden oven Vandet³⁾. Her boede Salomon Melchior, Israel og Elias samt Isac, om hvem det siges, at han bor hos sin Broder Israel. Han har altsaa stadig ikke drevet det til mere i Verden end det lidet, han allerede i mange Aar havde været: den uheldige Ægtemand, der gik hjemme og var Familien til Byrde. Mette Lazaridatter nævnes ikke i Mandtallet fra Ildebranden, — hvad enten saa Døden har gjort Ende paa hendes forspildte Liv, eller hun er rejst bort for at søge Lykken paa andre Steder⁴⁾.

Men hvor hun end har søgt Lykken efter dette, har hun sikkert ikke fundet den. Hendes Liv var ødelagt af den aarelange Kamp med Manden, forgiftet af Had og Hævnlyst. For dem begge var denne Kamp bleven deres Tilværelses Indhold, deres Livs eneste Udbytte.

¹⁾ Kbhvns. Bytings Protokol 2. Aug. 1723 S. 288.

²⁾ Kbhvns. Dipl. VIII, 666.

³⁾ Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, S. 351.

⁴⁾ I Mandtal 1731 nævnes Isac Magnus Jødes Enke som boende paa Torvet ved Vandkunsten. Men Navnet var maaske ikke ualmindeligt.

Maaske der ikke er gaaet noget stort til Spilde i disse to Menneskeliv, maaske Mette har været den beregnende og intrigante Kvinde, som hendes Mand beskylder hende for at være, — kun tragtet efter at udnytte Situationen til at forskaffe sig et mageligt Levebrød paa Svigerfaderens Bekostning. Og maaske Isac under alle Omstændigheder vilde have været ude af Stand til at naa videre i Verden end til det, som han nu var bleven: efter 14 Aars Ægteskab en Fledsføring hos sin Slægt og en Gang i sin Ungdom Fader til et uægte Barn. Derom ved vi dog intet. Vi ser kun, at som Forholdene udviklede sig, maatte det gaa dem, som det gik. Der kan vel næppe tænkes noget bedre Middel til at forspilde to Menneskers Liv end det, som her blev anvendt: ved Højesteretsdom at tvinge dem sammen i Ægteskab!

Naturligvis havde Højesteret Loven paa sin Side, da den fældede denne Dom. Der staar tydeligt nok i Danske Lov VI—13—4 og 5: »Dersom nogen beligger anden Møe, eller Enke, som tilforn haver været Uberøgtet, da skal hand endeligen tage hende til Egte, om hendis Forældre, eller Formyndere, ville det samtykke.« Efter denne brutale Bestemmelse blev Dommen fældet, uden Hensyn til hvilke Ulykker der maatte blive Følgen deraf.

En Sag som denne har derfor ingenlunde været nogen Sjældenhed i hine Tider, og der mangler ikke Vidnesbyrd om, at Samtiden meget vel saa det uforstandige i at tage saa haardhændet paa dette Forhold, som Danske Lov gjorde. Holberg spotter gentagne Gange paa sin drastiske Maade over dette Lovbud. Netop i de samme Aar, mens Isac og Mette stredes for Magistraten og ved Domstolene, lod han i sine Komedier snart Jeronimus, snart Marcolfus udtale deres og Menigmands Opfattelse af dette Lovsted og belære os om, hvad det efter deres Erfaring førte til, naar Juri-

sterne forsøgte at ordne Forholdet til »anden Møe eller Enke, som tilforn haver været Uberøgtet«¹⁾.

Foruden ved det fælles menneskelige har denne Ægteskabssag Interesse derved, at alle de optrædende Personer er Jøder. Aktstykker til Oplysning om Jødernes Forhold og Levevilkaar her i København i ældre Tid er ret sparsomme. Menigheden havde sine egne Ministerialbøger, eget Skiftevæsen osv.; men fra det 17. og 18. Aarhundrede er saa godt som intet af dette bevaret, og de jødiske Arkiver begynder egentlig først 1814. Derimod indeholder Magistratens Protokoller og Breve i Raadstuearkivet adskillige Bidrag til den jødiske Menigheds Historie, og det er væsentlig derfra, at ovenstaaende Meddelelser er hentede.

¹⁾ Barselstuen V, 7 (ældre Form, Martensens Udgave S. 230). Ulysses von Ithacia I, 1.

NÅR OPFØRTES »DEN POLITISKE KANDESTØBER« FØRSTE GANG?

VED

UNDERBIBLIOTEKAR CARL S. PETERSEN.

TEATRET i Lille Grønnegade har og vil vél, som det er sagt, altid have en historie, der er højst ufuldkomment kendt. Alt for ofte må mere eller mindre grundede formodninger og slutninger træde i sikkert afhjemlede kendsgærnings sted. Det gælder ikke alene de overordentlig betydningsfulde spørgsmål om, når Holberg påbegyndte sin komediedigtning, og om hans forhold til Rostgaard og »den danske Bande«; men end ikke dagen, da de ældste af Holbergs komedier første gang opførtes, kender man. Man véd med sikkerhed, at onsdag den 23de september 1722 åbnedes teatret for skuespil på modersmålet med en prolog af Rostgaard og en oversættelse af Molières L'Avare; men når den første Holbergske komedie, »Den politiske Kandestøber«, kom til opførelse, véd man ikke. Medens ældre forfattere som f. ex. Th. Overskou og N. M. Petersen nøjes med i al almindelighed at sige, at de fem ældste Holbergske komedier alle blev opførte inden udgangen af 1722, har senere forskere udtalt sig med noget større bestemthed. Således hedder det i den af Otto Zinck udarbejdede Holbergske teaterstatistik, som er føjet til jubeludgaven af komedierne, at »Den politiske Kandestøber« opførtes første gang i oktober; hos den sidste Holberg-

udgiver, Julius Martensen, læser man, at opførelsen fandt sted »nogle Dage« efter åbningsforestillingen den 23de, og på komediens smudstitel sættes: »Første Gang forestillet paa Theatret i Lille Grønnegade i Slutningen af September eller Begyndelsen af Oktober 1722«. Dagen selv nævnes intet steds. Den er dog ikke ganske betydningløs i vort teaters historie, ti den dag, da dette stykke første gang opførtes, er jo dog ret egentlig den danske komedies sceniske fødselsdag. Det må derfor være tilladt at ofre den nogle linjer.

På stifts- og gymnasiebiblioteket i Skara, som jeg i egenskab af registrator for den af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab nedsatte »Kommission for Registrering af literære Kilder til dansk Historie i Udlandet« undersøgte i maj måned d. å., findes et lille, i det ydre som i det indre temmelig uanseeligt håndskrift, bestående af ca. 100 sider i lille oktavformat og skrevet snart med blyant, snart med pen. Det bærer ingen håndskriftssignatur og er ikke optaget i den 1832 trykte katalog over biblioteket, men det har et titelblad så lydende: »Assessoren Carl Magn. Dahlströms Resor i Sverige och öfriga Stater uti Europa år 1720«.

Håndskriftet indeholder en beretning om, hvad forfatteren har set og oplevet på sine rejser rundt om i Europa i årene 1720—1722, men først mod slutningen kommer nogle, i det hele ret karrige, bemærkninger om Danmark eller rettere København.

Slutningen af året 1721 tilbragte Dahlström i Spanien og fejrede, som han siger, det ny års frembrud på spansk vis. Snart tiltrådte han dog hjemrejsen, der foregik til søs og skulde blive både langvarig og besværlig, og først henimod slutningen af september måned 1722 stod han Sundet ind. Den 24de september (gl. stil den 13de — han giver sine datoer både i ny og gammel stil) kom han om aftenen til København og tog »in i Afwels-

gården, der wi lågo öfver natten«. Næste dag »flyttade wi till Nyhamn hos Skiepperen Christopher Aagesen och gingo litet omkring«. Den 26de tog han og hans rejse-selskab »våra saker i land wid Tollboden«, spaserede atter om i byen men fandt intet andet værd at antegne end observatoriet og Rundetårn, om hvilket sidste bemærkes, hvad så mange andre rejsende før og siden har bemærket, at op på det måtte man kunne køre med heste og vogn. Om aftenen er selskabet imidlertid i teatret, og allerede næste dag forlader det København.

Om teaterbesøget, der altså fandt sted den 26de september 1722, hedder det i dagbogen: »Denna afton war iag på danska comædien som på danska språket spehltes, om den politiska Kandestöber, här i Köpenhamn componerad; war artig nog.«

Trods sin kortfattedhed forekommer assessor Dahlströms notits, hvis troværdighed er lige så hævet over tvivl som dens samtidighed, mig i betragtning af vore kilders magerhed at være af en vis interesse. Så vidt jeg vîd, er det den ældste beretning om nogen Holbergs komedie, som haves, og den tillader os, synes det mig, at komme spørgsmålet om, når førsteopførelsen af »Den politiske Kandestøber« fandt sted, lige ind på livet. Tager man nemlig i betragtning, at Holbergs komedier efter hans eget og Scheibes vidnesbyrd opførtes afvekslende med oversættelser af Molière, at skuespillerne på Lille Grønnegadeteatret gav forestilling to gange om ugen, at den højtidelige åbningsforestilling havde fundet sted om onsdagen (dagen før Dahlström kom til København), og at den 26de, som var en lørdag, falder indenfor samme uge, da kan der ikke godt være tvivl om, at det var premièren på »Den politiske Kandestøber«, som Dahlström har overværet.

Når den svenske rejsende, der næppe var kendt i København (derpå er der intet, der tyder), og som kun

opholdt sig her ganske få dage, fandt på at gå i teatret, da tør det måske tilskrives den omstændighed, at man, hvor vort selskab kom hen — på »Avlsgården« og andre steder — har gjort dem opmærksomme på den uhørte begivenhed, København i disse dage skulde være vidne til: en dansk komedie, ovenikøbet forfattet af en »Københavnerv«, spillet på dansk af danske skuespillere! Hvis der ligger noget sådant bag den korte notits, da vilde den i al beskedenhed indeholde en bekræftelse af Holbergs ord i den latinske selvbiografi om den opsigtsfremkomsten af »Den politiske Kandestøber«, den første originale danske komedie, vakte. Hvorom alting er, det er i alt fald sikkert: assessoren har fundet behag i stykket, har moret sig over det og tilbragt en fornøjelig aften. Også her er der fuld overensstemmelse mellem den svenske rejsendes indtryk og hvad Holberg selv fortæller om »premièren«.

Jeg mener da, man har lov til at sige: lørdag den 26de september 1722 »gik tæppet op« for første gang for »Den politiske Kandestøber«, og Holberg holdt sit indtog på den danske skueplads.

SMAASTYKKER.

13. Fra den jødiske Kirkegaard i Møllegade.

Paa Gravstenene over Stamfædrene til de københavnske Familier Trier og Adler og deres Hustruer findes, affattede paa Hebraisk, følgende Indskrifter:

Her

gik den Mand bort, hvis Gerninger vare retskafne, som nød velfortjent Ære, som overalt mødte Lys og Glæde. Han stræbte stadig mod det høje. Opstandelsens Herlighed bliver hans sikre Løn.

Det var den retskafne og ærede

Reuben Seligman,

Søn af den afdøde ærede Salomo fra Trier.

Han døde Mandagen Schuschan Purims Dag i Aaret 5556 [17. 3. 1794].

*

*

*

Her

ophører vort Hjertes Glæde, vore Hænder slappes, vore Knæ skælve, til Døden er vor Sjæl bedrøvet.

Her nedsænkedes Mandens Krone, Børnenes Fryd, de fattiges Støtte, som bag Hjemmets Vægge øvede sine Gerninger.

Den dyrebare og vakre Kvinde

Sara Vögelche,

Datter af den højlærde Schalom, velsignet være hans Minde, Hustru til Seligman Trier, velsignet være hans

Minde, døde, efterladende et godt Navn, Aftenen til den 12te Adar II [22. 3. 1807] og begravedes Dagen efter, paa Esters Fastedag i Aaret 5567.

*

*

*

Ruben Seligman, f. 1736, indvandret fra Byen Trier, Sæbesyder af Profession, havde faaet Bevilling til at ned-

sætte sig i København 19. April 1765 og Borgerskab 23. Juni 1766; gift s. A. Fra ham nedstammer alle nuværende Medlemmer af den danske Familie Trier.

Gravskriftens Aar 5556 skal være 5554.

*

*

*

Herunder hviler.

Isak gik bort til ophøjede Egne.

Han rejste sig et Minde og efterlod et evigt Navn. Han bar med Taalmod paa Sygdomme og mange Sorger. Han øvede Veldædighed med sit Brød og rakte den

mødige en læskende Drik. Som Ørnen vaagede han over sin Rede, for at beskærme sine Børn med Vingerne.

»Mit Hjerte glæder sig, og min Sjæl fryder sig; ogsaa mit Kød skal komme til at hvile i Tryghed.« (Davids Salmer 16. 9.)

Den ærede og velbyrdige

Isak Adler

døde den anden Dag af Ugefesten [18. 5. 1812] og begravedes Dagen efter Festen i Aaret 5572.

*

*

*

Herunder hviler.

Pludselig blev Hjemmet ødelagt og Baandene sønderbrødes. Endnu staaende i Knop knækkedes hun og kastedes til Jorden. I den Højestes Skygge finder du Ly. Han bereder din Bolig. Du stiger op til det ønskede Bosted og hviler i Fred.

Den ærede Kvinde

Pesl,

Hustru til den ærede Isak Adler, hans Herre og Forløser bevare ham, døde Tirsdag [19. 3. 1799] og begravedes Onsdag den 13de Adar II i Aaret 5559.

*

*

*

Herunder hviler.

En vakker Kvinde var hun alle sine Dage.

Øvede det gode hele sit Liv.

Den fattige og trængende rakte hun en hjælpsom Haand.

Om Veldædighed og Kærligheds Gerning samlede hun sine Tanker.

Rechli,

den afdøde Isak Adlers Hustru, døde ved Sabbatens Udgang den 24de Schwat [1. 2. 1818] og begravedes Mandagen den 26de Schwat i Aaret 5578.

Isak Adler, f. 1760, indvandret fra Altona, Handelsmand, havde 1. Sept. 1786 faaet Bevilling til at nedsætte sig i København og 11. Juni 1787 Borgerskab; gift 1) omkring 22. Jan. 1787, 2) 9. Sept. 1799. Han var Bedstefader til Bankieren og Politikeren D. B. Adler.

I hans Eksemplar af et i 1804 udkommet hebraisk Skrift, »Visdommens Kilde«, findes indhæftet et hebraisk Digt, der i Oversættelse lyder saaledes:

En Takkegave, Kærlighedens Mindegave, til en aandsadlet Mand, den veldædige, ædle og rige Herre Isak Adler
fra hans Tjener, mod hvem han har vist Kærlighed,
Abraham Tiktin.

Der er dem, som erhverver sig Rigdom ved Aager,
men ikke ved Retfærd. »Slog du af Tanke den Gud,
der skabte dig?«
siges der til ham. »Har du glemt den Almægtiges Naade?

Det er jo som en forbifarende Skygge, de Skatte, som du
daglig samler paa ny. Maaske skal du overlade
dem til fremmede. Og hvad skal forsvare dig paa
Dommens Dag?«

Se! ikke saaledes var min Herre Isak.
Daglig rakte han de sultne deres bestemte Maaltid.
Af hans Huses Fedme vederkvægedes de, drak hans
kostelige Drikke.

Han bad ogsaa mig, en fremmed fra et fremmed Land,
til sit Middagsbord, og hans Hustru, den blomstrende
Vinstok,
mættede mig med Lækkerbidder som sine egne Børn.

Vær stærke og tager til i Kraft!
Aldrig vil jeg, hverken Dag eller Nat, glemme
eders Minde; ti i Steden for Gengæld

skal min Sjæl strømme eder i Møde, og jeg beder til
 eders Skaber,
 som ogsaa skabte mig, at han vil mætte eders Sjæl
 med Lykke
 og til den højeste Alderdom forynge eders Kraft som
 Ørnen.

Begyndelseshogstaverne i Digtets Afsnit danner i
 Originalen som Akrostikon Navnet Isak. H. T.

14. To Ansøgninger.

Meddelte af *H. Weilemeyer*.

Da den nye fælles Assistens Kirkegaard paa Nørrebro indrettedes 1757—60, maatte der anskaffes Ligvogne, for at Ligene kunde blive transporterede den lange Vej fra Byen, medens de tidligere altid blev haarne. Der var i den Anledning lange Forhandlinger mellem Magistraten og de forskellige Kirker, navnlig med Universitetet som Patron for Vor Frue og Trinitatis Kirker, og dette lod selv forfærdige en Ligvogn, hvortil det indsendte Tegning (findes i Raadstuearkivet). Ligeledes maatte der ansættes en Graver ved den nye Kirkegaard, og der opførtes en Graverbolig lige ved Indgangen til Kirkegaarden paa Hjørnet af Nørrebro og den nuværende Kapelvej. I Raadstuearkivet findes 6 Ansøgninger til Magistraten om Retten til at køre Lig og 9 Ansøgninger om Posten som Graver. Blandt disse er de to her aftrykte Ansøgninger.

I.

Deres Excellence
 Høj Velbaarne
 Høj Ædle og Velbaarne
 Høj Ædle, Vel Ædle og Velbyrdige
 Ober-Præsident
 Borgmester og Raad.

Det er Deres Excellence og høje Herrer ventelig bekendt, hvorledes jeg i mange Aar her i Byen til min og Medborgeres Nytte har anvendt min Tid med Slæben og

Trællen, hvorved mange Huse og Gaarde er bleven opbygte og mange derved har faaet deres Ophold, men jeg derimod maa beklage, at jeg ved al min Vindskibelighed i disse slibrige Tider er udsat for alt mit Tyende(!) og som en forvildet Fugl paany maa søge mig en Rede.

Og da jeg i nogle og tyve Aar har været Borger her i Byen, i hvilken Tid jeg ej alene har svaret alt det, en Borger paaligger, men endog efter min Formue befordret Byens Bedste, hvorefter jeg nu i min Alderdom søger min Rolighed og at redressere mit Tab, jeg har lidt, til min øvrige Tids Underholdning.

Saa har jeg i Betragtning af Deres Excellences og høje Herrers bekendte retvise Skønnende over en vindskibelig Borger at understøtte og hjælpe, antaget udi Leje paa nogle Aar Lille Ravnsborg uden Stadens nordre Port i det Haab, at siden Deres Excellence og høje Herrer vil antage en Mand til den paa Nørrefællend nye anlagte Kirkegaard, jeg skulde være saa lykkelig at opnaa samme Brød, allerhelst jeg erbyder mig til at modtage det uden at nyde Løn eller fri Hus, men henstiller til Deres Excellence og høje Herrer at fastsætte, hvad jeg af hvert Lig af Vedkommende maatte tillægges. Til hvilken Ende underdanigst og ydmygst forestilles, om Deres Excellence og høje Herrer behager at anskaffe Vogne og befaler, at jeg skal anskaffe Heste, Seletøj med videre, udbeder jeg mig underdanigst og ydmygst, at mig maa vorde tillagt at nyde af Vedkommende for hvert Lig, som bliver jordet der, en Rdlr., hvormed jeg ej alene anskaffer Heste og Hestetøj, Staldrum, Remiser til Vognene, Materialier til at grave med, Karle til at føre Liget ud med samt Grave at grave, men endog vedligeholder det og derved gør Opvartning. Og saaledes har Deres Excellence og høje Herrer ikke videre Udgifter, saalænge Gud under mig Livet og jeg er ved Brødet, men Byen paa denne Maade fritages fra videre Depenser og Bekostninger, der ellers kunde udfordres til saadan en Mand.

I naadigst Betragtning af foranførte vil jeg underdanigst og ydmygst haabe og bede Deres Excellence og høje Herrer vil have den Naade for mig og til samme lidet Levebrød mig naadigst og højgunstigst antage, da jeg paa denne Maade i Rolighed kunde henbringe min

ringe Levetid, jeg faar Lejlighed til at takke og velsigne
Deres Excellence og høje Herrer, som udviser Naade mod
Deres Excellences

og

høje Herrers

Vesterbro
d. 4. Aug. 1759.

underdanigste og ydmygste Tjener
Rudolph Christian Trans.

Manden, der var Ejer af to Huse paa Christianshavn, i Store Torvegade og i Amagerstræde, samt et Hus »Uden Porten« Nr. 17, fik ikke Pladsen. Det blev en anden af Ansøgerne, Niels Schiøtt, med hvem der 3. Nov. 1760 sluttedes Kontrakt om at køre Lig og holde Ligvognen i forsvarlig Stand for Nicolai og Helliggejstes Kirker mod at faa 2 R 8 S for hvert Lig (fra Jan. 1764 maatte han dog nedsætte Taksten til 2 R).

II.

Overskrift som ovenfor.

Det er desværre for mig noksom bekendt den store Skade, jeg fattige har tagen paa mit Hus samt Næring og Brug i Store Kongensgade, da Pælle Buckningen [ø: Pælenedramningen] skete til den nye Kirkes Bygning¹⁾, saasom mit Brændevinsværk formedelst de haarde, igennem trænckende (!) Slag blev ganske spoleret og fordærvet, som jeg siden ej har kunnet bruge mig til Nytte, men til min Ruin og allerstørste Skade. Saa jeg nu siden i alle de Aaringer ikke har haft nogen Fortjeneste, hvorved jeg kunde føde Hustru og fire umyndige Børn, saa jeg derover er total ruineret, saasom og mine Kreditorer har ladet gøre Arrest hos mig og fratagen al min Fattigdom, ja ikke skaanet de Sengklæder, som vi med vore Børn hvilede os paa. Desaaarsage, for at nyde nogen Oprejsning paa den store Tab og lidte Skade, jeg har tagen mig den allerunderdanigste Frihed at gøre Ansøgning hos Hs. kgl. Majestæt om at nyde Gravertjenesten ved de nye anlagte Kirkegaarde uden for Stadens Nørreport, hvorfor jeg herved i dybeste Soubmission tager mig den underdanige og ydmyge Frihed at bøn-

¹⁾ Det er Marmórkirken, der er Tale om. Manden ejede to Huse paa det mod Kongens Nytorv nærmeste Hjørne af Store Kongensgade og den nye Frederiksplads.

falde, at i Fald min underdanigste Supplique skulde indkomme til Deres Excellences og høje Herrers Erklæring, de da naadigst og gunstigst vilde hense til min store Skade og Ruin og forhjælpe mig til samme Tjeneste, paa det jeg kunde have Levebrød til min, med fattige Hustrus og umyndige Børns Openhold (!), thi i Mangel deraf er jeg befrygtende, at vi før Tiden af Nød og Mangel maatte krepere og omkomme.

Himlens Gud, som er al Godheds Belønner, vil altid velsigne, bevare og lyksaliggøre enhver især med høje og ganske Familier for saadan Barmhjertigheds Velgering, mig og mine herudi bevises, og jeg næst min store Dristigheds Afbedelse forbliver i dybeste Soubmission

Deres Excellences
og samtlige høje Velædle
Herrers
underdanigste
ydmygste
Tjener

Anders Aasmundsen
i Kongens Gade.

Kjøbenhavn
den 16. Sept. 1759.

Han fik heller ikke Embedet. Det blev Jens Christensen Agerskov, der ogsaa var blandt Ansøgerne og alt i nogle Aar havde været Graver ved Helligaands Kirkes indenbys Assistens Kirkegaard Wismar i Gammelmont. Hans Instruks er dat. 13. Nov. 1760.

15. Indbydelse til Fugleskydning.

Meddelt af *V. B. Jablonsky.*

Mellem Sagerne for Juli 1773 i »De 32 Mænds og Borgeres syvende Protocol« findes efterfølgende Indbydelse fra »Fugle Kongen og Dhrre Dommere i Sælskabet« til Deltagelse i den aarlige Fugleskydning.

Pro Memoria!

Da det Kongl. Privilegerede Kiøbenhavnske Skyde Selskab foretager Tiirsdagen den 13. hujus om Formiddagen Kl. 8 slet paa Skyde Compagniets Plads uden Stadens Vesterport den allernaadigst anordnede Skyden til Popegøyen, saa have vi ikke kundet undlade de gode

Herrer saadant at tilkiendegive, og skal det være Selskabet een Fornøjelse at see saa mange brave Mænd af et for Staden saa nyttig Collegio, paa samme Tiid der tilstæde for at tage Deel i Fugleskydningen.

Kiøbenhavn dend 6 Julij 1773.

[H. H.] Eickstedt.

[General, Overkammerherre.]

Henrik Bolte. J. Lüders. H. Kjerumgaard. Frd. W. Wiwet.

[Vinhandler.] [Hofhattemager.] [Urtekræmmer.]

[Justitsraad,
Generalliskal.]

Til Dhrr. Deputerede Borgere for Khavns. Stad.

Herpaa blev af Formændene paa samtlige Kollegers Vegne givet følgende Svar:

Pro Memoria!

Paa dend ved Pro Memoria af 6. hujus til denne Stads Toe og Tredive Mænd afladte Invitation, for at tage Deel udi den under 13. dito herammede Fugle Skydning aflægges paa egne og samtlig Collegii Vegne underdanigst og skyldigst Taksigelse. Vi har ladet bemelte Pro Memoria cirkulere, saa at de, som har Lyst at bevaane Fugle Skydningen vil ventelig mælde dem og tage Seddel paa det i Aviserne bekiendtgjorte Stæd.

Kiøbenhavn dend 10 Julij 1773.

[Lorentz] Lorentzen.

[Didrich] Beckman.

[Klædekræmmer, første Formand.] [Brygger, anden Formand.]

Til Dhrr. Dommere for det Kongl. Skyde Sælskab.

RETTELSER.

- S. 341 L. 5 f. n.: 15 læs 13.
- — - 3 — 11 — 12.
- 347 - 13 f. o.: 4 -- 5.
- 369 - 8 — sluppet læs stuppit.
- 410 - 9 f. n.: »omtrent 120 Fod«, læs »omtrent ved A—A, 120 Fod«.
- 417 - 1 — »en« udgaar.
- 430 - 15 f. o.: alene læs alle.
- 445 - 10 og 11 f. o.: Citatet ophører med Ordet »Blaalerslaget«.
- 465 - 7 f. n.: Lille læs Store.
- 471 - 14 — Dorus's læs Dorns (altsaa ikke Digteren Dorus's Enke).
- 478 - 8 f. n.: 1698 læs 1689.
- 484 - 17 f. o.: Nielsen læs Andersen.

REGISTER.

- Aagaard, C. F., Maler 243.**
Aagerup Mølle 589.
Aagesen, Christopher, Skipper 617.
Aarestrups Gaard 331.
Aaskow, A. N., Læge 205. — U. B., Læge 225.
Aasmundsen, Anders 625—26.
Abildgaard, P. C., Stadsfysikus 205, 224, 226. — Søren, Arkivtegner 224.
Absalon, Biskop 2, 7—10, 19, 46, 433—35, 448.
Adam, Skarpretter 583—86.
Adler, D. B., Grosserer 233, 240, 622. — Isak 621—23.
Adzer, I. D., Medaillør 406.
Agerskov, Jens Christian 626.
Ahlefeldt, C. V., Overkrigssekretær 285.
Alléenberg 539, 565.
Almindeligt Hospital 90, 208, 260, 266, 272—73, 547.
Almissefoged 325, 327.
Amager 111—12.
Amagertorv 332, 431—32, 444—48, 540, 585. — paa Kristianshavn 350, 353—55, 360—61, 575, 581, 583.
Amalienborg 270, 289, 388, 547.
Amblørens, Jon, Tømmermand 308.
- Amerika Mølle 154, 160—62, 348.**
»Ammestuen« 335.
Andersen, Vognmand 540. — Jakob, Raadmand 592. — Laurids, Raadmand (484), 628. — Niels, Tøjhus-skriver 452.
Ankersen, Jakob 377—79.
Sct. Anna Bro 18, 27, 350, 360. — Gæstehus 360. — Kirkegaard 457, 460—61, 464. — Rotunda 18, 458.
Antikstræde 427.
Apotek paa Kristianshavn 198.
Apoteker, Jens, Slagter 382.
Arbejdsnedlæggelse 470.
Arboe, N. P., Birkedommer 272.
Arnold, John 237—38, 240—43.
Assistenshuset 116.
Assistens Kirkegaard 65—93, 623—26.
Athenæum, Læseselskab 567.
Aubert, Professor 593.
Augustinus, Tobakspinder 100—01.
Avlsgaarden 381. — i Kattesundet 307, 350. — i Springgade 359. — Gæstgivergaard 616—18.
- Backhaus, Lieutenant 115.**
Bager, Tiede 382.
Bagge, Kølberstikker 261.
Bagger, Carl 186, 550.

- Bahnson, Kammerraad 164—65.
 Baird, David, engelsk General 143.
 Bakkegaarden 271.
 Balle, Biskop 58, 127. — Peder Møllerup 276—77, 279—82, 284, 290. — Søren 276.
 Baltzer, Natmester 347, 356, 584.
 Bang, Hans 380. — Jens, Borgmester 65—93, 116, 209—11, 213, 225—26. — Jens, Renteskriver 225. — Klavs Hansen, Præst 471, 628.
 Barberlauget 508.
 Barchmann, Jacob, Sekretær 276.
 Barfod, Frederik 560.
 Bargum, Henning Frederik 175—80. — Thomas C. 175.
 Bartholin, C. C., Justitsraad 174. — Frederik 51—53. — Thomas, Professor 590.
 Bastholm, Anna Margrethe 224.
 Bauditz, General 272. — Sophie, Oberstinde 271.
 Bay, Christian, Urtekræmmer-svend 173.
 Bayart, Claude 312, 314.
 Beaufort, Tausainet de 312, 314.
 Beauvais, Svineslagter 544.
 Bech, Herman, Toldkammerdeputeret 256. — J. P., Tobaksfabrikør 135—36. — Jørgen, Grosserer 135—36. — Nanny 254, 256. — Peter, Vinhandler 144—45.
 Bechman, Didrik, Brygger 407, 627.
 Beck, Borgmester 105. — Lave 167—68. — Sten 168.
 Becker, Chr., Arkitekt 76, 79. — P. F., Grosserer 135—36.
 Befæstning 8—13, 18—21, 38—41, 442—43, 519—34, 536.
 Begravelser 560.
 Bellevue 564.
 Belvedere 453.
 Bendtsen, Oluf, Præst 580.
 [Bergendal], Søren, Kapellan 588.
 Berger, Chr. Joh., Professor 66—67.
 Berner, Barbara Christine 225.
 Bernstorff, Andreas Peter 389, 391, 394, 398—400.
 Bertelsen, Frederik, Urtekræmmer 135—36.
 Beyr, Hindrik, Skarpretter 349.
 Bibliothek, det kongelige 397—98.
 Bielefeldt, General 57, 98, 111, 135.
 Bille, Auditor 552. — Steen, Kommandør 98, 114, 142.
 Biltsnider, Hinrich 306.
 Binder, Kaptejn 115.
 Bing, Harald 77. — J. V., Læge 203.
 Biørnsen, Bertel, Sagfører 599.
 Bjelke, Henrik, Admiral 456. — Jørgen 456.
 Bjørn, Theatersekretær 568.
 Bjørnebrogade 447.
 Bjørnsdal 539.
 Blaa, Jens, Portner 298.
 Blaagaard 87, 105, 122, 270—71, 538.
 Blaataarn 311, 317, 338, 577.
 Blam, Carl, Bagersvend 94.
 Blaserød (Bloustrød?) 595.
 Blegdammene 122, 531, 538—39, 582.
 Blegdamsfælle 270.
 Blicmand, Baltzer 367.
 Bloch, Jakob, Kapellan 109. — Jens 368.
 Blom, H. I., Major 149—50.
 Boemand, Arent 590.
 Boisen, Peter, Præst 254—55.
 Bojesen, B., Læge 210.
 Bolte, Henrik, Vinhandler 627.
 Borch, Martin, Arkitekt 77—79.
 Borgemester, Mads 581.
 Borgestueretten 309.
 Borgervæbningen 493, 553—54.
 Borgretten 318.

- Borrhi. Alkymist 452, 463.
 Boyesen, Hans, Hofmønsterskriver 312—13.
 Braem, Overpræsident 406—07. — Joh., Handelsmand 191.
 Brahe, Otto Pedersen 298.
 Brandemann, Henrich, Murmester 180.
 Brandes, Georg 186.
 Brandt, Greve 151—65. — Jens, Zahlmester 454. — Peiter 580. — Peter, Oberzahlmester 454.
 Brandvæsenet 113—15, 122, 132—34, 140.
 Bremer, Frederik 94.
 Bremerholm 4—5, 20, 349—50, 355, 364, 450, 453, 456. — Skole 481.
 Bresebjerg Galge 364.
 Brochmand, Hans, Præst 328. — Jesper 597—98.
 Bruun, Carl, Forfatter 14, 319.
 Brygger, Mikkell 429. — Pernille 429.
 Bryllupper 559.
 Brændevin, Morten 580.
 Brændevinsbrænden 248—51, 502.
 Brønde 415, 418.
 Brønshøj 43, 46.
 Buchhard, Joh. H., Bagersvend 94.
 Buchwald, F. de, Læge 203. — J. de, Læge 198, 200, 478, 480, 483. — Klavs 310.
 Bugge, S., Læge 210. — Thomas, Professor 84—85, 146.
 Bundesen, Søren, Stadstjener 580, 584.
 Burmand, Baltser, Skarpretter 349, 355, 580—81. — Jakob, Skarpretter 349, 582—83.
 Buurmand, Gotfred, Pottekræmmer 183.
 Byddelsnideri 346, 366.
 »Byens Ende« 13.
 Byens Rende 437—39.
 Byfogden 320—22.
 Byssing, Rasmus, Borgmester 521, 526—27, 529—30.
 Bysvende 324.
 Bytinget 301—09, 439, 442, 448.
 Bærens, Assessor 107.
 Bøfke, Johan, Isenkræmmer 306.
 Børgesen, Peder, Borgmestertjener 592.
 Børnhuset 90—91, 171—72, 190, 449—52, 588. Børnehuskirken 346.
 Børner, Brandmester 115.
 Børsen 270—73, 456, 486—87, 552, 556, 565, 588.
 Bøye, Nikolaus, Bartsvær 478.
 »Caledonia«, Dampskib 37, 552.
 Cantor, Moses 599.
 Carl, Hans Jørgen 163.
 Carlsen, Niels, Øltapper 183.
 Caroline, Prinsesse 273.
 Caroline Matilde 390—92, 394, 397.
 Carstensen, Georg 565. — Henrik, Bagersvend 594.
 Casorti 566.
 Caspersen, Brandmester 115.
 Casse, M., Brandmester 115.
 Castenskjold, General 118—20.
 Catalani, Madam 567.
 Cathcart, engelsk General 128—29, 143.
 Cathen, A. G. 279.
 Charlottenborg 510.
 Charlottenlund 563.
 Christensen, Bertel, Mønsterskriver 463. — Knud, Renteskriver 377. — Lars, Traktør 89. — Niels, Økonom 483.
 Christiensen, Christiørn 427, 429.
 »Centrum« 409.
 Classens Have 50—51, 122, 143.

Claudius, Carl, Grosserer 267.
 Cleghorn, John 101.
 Clemens, J. F., Kobberstikker 259.
 Congreve, engelsk Ingeniør 124—25.
 Cort, M., Mundkok 312.
 Daa, Oluf, Rentemester 321, 323, 573.
 Dahlerup, V., Arkitekt 77.
 Dahlström, svensk Assessor 616—17.
 Dalgas, Susette 254—56.
 Damhuset 119.
 Dampskibe 37.
 Daniel, Berndt 608—09.
 Danielsen, Brandmester 115.
 Dankwart, Gehejmerraad 140, 267.
 Dannemand, Frederikke 161.
 Danner, Grevinde 406.
 Dauw, Anna Cathrine 224.
 David, Anton Aaron 249.
 Decken, v. d., Generalmajor 187.
 Demarkationslinie 38—41, 539, 541.
 Detharding, Professor 203.
 Dinesen (Dennesen), Peder, Slutter 337, 583.
 Dosseringen 270, 562.
 Dreboldt, Brandmester 115.
 Drejer, J. L., Læge 220.
 Drengeburg, Katrine van der 312.
 Drestrup, Livjæger 57.
 Drewsen, Chr. 48. — Johan Christian 47—64. — Ophelia 62—64.
 Dreyers Klub 566.
 Dringenberg, Henrik, Møntmester 432.
 Dronningens Enghave 42, 357, 528.
 »Druknehuset« (Lighuset ved Langebro) 85—86, 215.
 Drøghuset 453, 510.
 Dufort, Jakob, Pottchandler 184.

Duntzfeldt, Agent 115.
 Dverig, Christen Andersen 167—70. — Sigvard Friis 168, 171—72, 182.
 »Dybet« 5, 10, 19.
 Dyrehaven 563—64. Dyrehavsbakken 271, 563.
 Dyrkøb 426.
 Eckersberg, C. W., Maler 259.
 Eggebret, Thomas, Renteskriver 313.
 Eggertsen, Mattis, Urtegaardsmand 582.
 Ehm, Henrik, Assessor 472.
 Eichel, Johan, Stadsfysikus 197, 199—201, 203, 208, 223.
 Eickstedt, General 627.
 Eigtved, Bygmester 275.
 Endeløssstræde 333.
 Enighedsværn 122, 565.
 Eremitagesletten 271.
 Erichsen, Agent 135.
 Ernst, J. B., Borgmester 201.
 Eskil, Præst 434.
 Eskilsen, Niels, Regnskabsfører ved Kvæsthuset 451.
 Ette, Murmester 79.
 Ettersen, Johan 582.
 Eutin, Gaard paa Vesterbro 122.
 Ewald, Lieutenant 60. — Carl 572.
 Evers, Brandmester 115. — Cecilie Margrethe 224.
 Ewers, Etatsraad 134.
 Fabricius' Klub 566.
 Fabritius, Jakob, Læge 191. — Marie 226.
 Falbe, Generalmajor 148—49.
 Fangel, H., Læge 221.
 »Fangestuen« 337—38.
 Farum 595.
 Fattigvæsenets Arbejdsanstalt 107,

116. — Arkiv 116. — Direktion 208.
 Fechtels Stiftelse 15, 443.
 Fedderske Have 122.
 Feignet, de, Oberstlieutenant 287—88.
 Fenger, L. P., Stadsarkitekt 77, 79.
 Ferdinand, Prins 273.
 Fincke, Søren, Præst 461. — Søren Henriksen 461.
 Fiskers, Barbra 312.
 Fisketorvet 8.
 Fjeldsted, Johanne Magdalene 225.
 Fleck, Jørgen 580.
 Flemming, Officer 58.
 Flindt, A., Kobberstikker 82.
 Flintredskaber 416—17.
 Fodposten 550.
 Fogedsvende 324—25.
 Fogh, Laurids Nielsen, Raadmand 484, 521, 526, 529—30.
 Folkets Hus 154, 162, 164—65.
 Folketælling 27.
 Forbes, Konsul 160.
 Forenede borgerlige Selskab 564, 567.
 Forhaabningsholm 89.
 Forlovelser 395.
 Forstæderne 38—41, 44, 537—40.
 Foss, Detlefne 251.
 Fox, Anders, Vognmand 579.
 Frankenau, R., Læge 210.
 Fredensborg paa Guineakysten 177.
 Frederik VI 388—90, 394, 398—99, 553—54.
 Frederiksberg 4, 42—43, 509, 539—40. — Have 546, 562. — Kirke 123.
 Frederiksdal 271.
 Frederiksholm 21.
 Frederiks Hospital 272.
 Frein, Villom 311.
 Frelsers Kirke 289.
 Friborg, N., Læge 205.
 Friderichsen, Conrad, Høker 147.
 Friderici, Grosserer 110.
 Fridericia, Professor 24.
 Frihedsstøtten 270—71.
 Friis, Bagge, Præst 224. — Chr. Lodberg, Stadsfysikus 202—03, 224. — Grethe 251. — Hans, Grosserer 135—36. — Knud 578. — Palle 349. — Sigvard, Renteskriver 167—70, hans Børn 168.
 Fritz, Lieutenant 428, 430, 444—47. — Joh. Fr., Maler 162.
 Frue Kirke 3, 10, 16, 116, 125, 132, 141, 270, 272, 280, 346, 433—34, 439, 589. — Latinskole 96.
 Fuglebakken 89.
 »Fylla«, Understøttelsesselskab 254—56.
 Fædderholdt, Malermester 74.
 Fællederne 426.
 Fængsler 333—47.
 Gaardsretten 309—19, 577.
 Gabriel, Magnus 602—12.
 Gambier, engelsk Admiral 129.
 Gamlebodehavn 6, 12.
 Gammelholm 4, 40, 551.
 Gammeltove 8, 270, 272, 304, 308, 332, 334, 349, 426, 548, 591.
 Garderkasernen 271.
 Garnisonshospitalet 463—64.
 Garnisons Kirke 26, 270.
 Gedde, Generalmajor 119, 140. — Christian 281—82, 284—91. — Samuel Christoph 281—82, 284—85.
 Gentofte 12, 44.
 Georg, Konge af Grækenland 185.
 Gerner, Henrik 470.
 Gerson, Mægler 538, 567.
 Sct. Gertruds Kapel 13.
 Giøtting, Severin, Skomager 507.

Glaciholmen 122.
 Glahn, Hans Egede, Præst 255.
 — Marie 254—55.
 Glarmester, Niels, Stadskæmner 301.
 Goldschmidt, M., Forfatter 243.
 Gotfredsen, Peder, Borgmestertjener 182.
 Graabrødrekloster 189.
 Graabrødretorv 334.
 Graah, W. A., Søofficer 260—61.
 Grandjean, Konditor 543.
 Gratistskolen 116.
 »Gregersspillen« 346.
 Greifkesdatter, Abalone 163.
 Gross, Kaptejn 115. — Kristoffer, Bygmester 487.
 Grothaus, Stadsfysikus 202, 223—24.
 Grove, Nordahl, Maler 162.
 Grundt, Viceborgmester 199.
 Grundtvig, Proviantforvalter 106.
 — Meta 254. — N. F. S. 255—56, 559.
 Græspenge 11.
 Grønnegaards Havn 19.
 Guineisk Kompagni 179—80.
 Gulbrand, C. A., Læge 212. — H. V., Læge 205.
 Guldborg, Statsminister 31—34.
 Guldhuset 449, 451—52, 457—64.
 Guldsmid, Hans, Professor 427, 429.
 Gustmeyer, Barbara Eleonora 175.
 — Carl 180. — Carl Hieronymus 173—74. — Frederik Ludvig 180, 184—85.
 Gydensparre, Albert 454.
 Gyldenstjerne, Henrik 586.
 Gældsængsel 550—51.
 Gæstgivergaarde 541.
 Gæthuset 502, 504—05, 510, 568.
 Haagen, Politimester 55—56.

Haas, G., Kobberstikker 259.
 Hacquart, Christian Vilhelm, Læge 198, 200. — Philip, Stadsfysikus 197—99, 223, 478.
 Hakenberg, Bernt, Raadmand 432.
 Halk, A. F., Overlæge 262, 271.
 Hallandsaas 348.
 Halveg, Albret, Kobberstikker 590.
 Hammer, Lieutenant 59.
 Hammerich, Fr., Raadmand 137.
 — J. Agent 175.
 Handel 27—28, 34.
 Hans, Kontrafejer 590.
 Sct. Hans Hospital 86—90, 123.
 Hansen, General 547. — Bendix P., Vinhandler 251. — C. F., Bygmester 55, 92—93. — Christian, Groshandler 135—36. — Claus, Skipper 582. — Constantin, Maler 255. — Gotfred, Øltapper 173, 183. — Jakob, Themand 498. — Jesper, Kapellan 583—85, 587. — Jørgen, Marskandiser 183. — Niels, Cand. theol. & mag. 572. — Niels, Økonom i Kvæsthusef 461—62. — P. C., Brændevinsbrænder 244—53. — Rejnholdt, Borgmester 338. — Stephan, Regiments Kvartermester 173. — Søren, Toldassistent 251.
 Harboe, Jens, Grosserer 135—36.
 Harildsen, Christen, Porcellæshandler 184.
 Harsdorff, Arkitekt 87—88, 275.
 Hattinge, E., Graver 76. — W., Graver 76—77.
 Hauch, Generallieutenant 287.
 Hauserplads 548, 562.
 »Havn« 2—10, 46, 433, 435. — Gadekær 3, 8, 409, 411, 426, 433.
 Havnen 18—20, 27, 552.
 Haüsser, Brigader 513.
 Hegel, Jacob, Direktør 271, 273.

- Hegerman-Lindencrone, Generalmajor 266.
 Heinemark, Jonas, Tolder 359.
 Helligøjstes Kirke 346.
 Helmers Bastion 9.
 v. Hemmers Gaard 109.
 Henckel, Mathias, Tømmermester 180.
 Henrettelser 324—25, 392—94, 569—98.
 Henriksen, Mikael, Præst 169.
 Henriques, R., Vekselerer 227, 234.
 Herholdt, Læge 196. — J. D., Arkitekt 243.
 Hermibals, Villom, Maler 303.
 Hersleb, Borgmester 407.
 Hertz, Henrik 94—95. — Sylvester 94—95.
 Hesselbjerg, Knud 367.
 Hestemøllegaarden 427, 429. Hestemøllegade 429.
 Hirschholm 397.
 Hittebørnshospital 391.
 Hjerte, Maren 368.
 Hjorthøj, Borgmester 103, 135, 137.
 Hjøring, Anders Mathiesen, Præst 450, 576.
 Hoffman, Gotfred, Oberst 469, 471.
 Hofman, Hans de 287.
 Hofmand, Hans 312.
 Hofretten 309—19.
 Holberg, Ludvig 256, 572, 613, 615—18.
 Holck, Agent 331—32. — Greve 124.
 »Holger Danskes Briller« 426.
 Holm, H. G. F., Maler 257—74. — J., Kobberstikker 260—61, 265.
 Holmens Bro 272.
 Holmer, Lorenz, Zahlmester 452, 456.
 Holst, Klavs, Drabant 312. — Nicolaus, Destillatør 312. — Povl Lorens 492.
 Holstein, Chef for Livjægerne 50, 52. — Johan Ludvig, Oversekretær 282—83.
 Holte 595.
 Holten, A., Generalinde 271. — Susette 255.
 Hondorff, Sten, Rentemester 322.
 Hoppe, B. A., Stadsfysikus 220—22, 225—26. — Iver, Schoutbynacht 463. — Joh. Chr., Kontreadmiral 225.
 Hordsøn, Joh. 368, 577.
 Hornemann, E., Læge 222.
 Hostrup, C., 540, 550.
 Hoteller 541. — d'Angleterre 130, 402. — Bristol 420, 426—27. — Metropol 421. — Paladshotellet 418, 421, 423.
 Hovkarl, Hans 584.
 Hudtwalker, Præst 134—35.
 Hugge, Rasmus 394.
 Hushaven 15.
 Hven 453.
 Hvidovre 16, 42.
 Højbro 19, 446.
 Højbroplads 444.
 Høling, C. P. 279.
 Høg, Just, til Bjørnholm 167.
 -
 Ildebranden 1728: 414—15, 436, 517—19, 522—24, 529, 534, 612. — 1795: 244, 387—89, 393—94, 400—02.
 Indbyggerantal 23, 26—27, 36—37, 41—42, 44, 539, 541.
 Indfødsretten 406.
 Industriforeningen 567.
 Irgens, Jokum 313.
 Isterød 595.
 Jacob, Berndt 608.
 Jakobsen, Oluf, Møller 427. — Peder, Fattigforstander 328.
 Jardin, Arkitekt 289.

- Jaromar, Fyrste af Rygen 9.
 Jastrau, V., Inspektør 272.
 Jede, Peter, Bagersvend 94.
 Jedsmer, Jørgen, Fiskemester 312.
 Jensen, Plattenslager 74. — Bartolomæus, Borgmester 484. — Christen, Vognmand 429. — Hans, Pottekræmmer 183. — Hans, Præst 482. — Iver, Ridefoged 369. — J., Borgmester 77. — P., Møllermester 251. — Rasmus, Fisker 182. — Rasmus, Ladefoged 310.
 Jensenius, C., Professor 208.
 Jermers Gab 9. — Skanse 9. — Taarn 10.
 Jernbane 37.
 Johansen, Brandmester 115.
 Jong, Bager 104.
 Jordemødre 198—200, 217—18.
 Jordskyld 6.
 Juel, Niels, Admiral 481.
 Juletræer 565.
 Juliane Marie, Dronning 33, 157, 390, 407.
 Jürgen, Skarpretter 579, 581, 594. — Jochim, Bordyrer 579.
 Jøder 215, 519, 555, 599—614. Jødefejde 547. Jødiske Kirkegaard 611, 619—23.
 Jørgen, Prins 485.
 Jørgensen, A. D., Rigsarkivar 3. — N. P., Præst 251. — Victor, Cand. 251.
 Kaastrup, Brændevinsbrænder 107.
 Kalander mølle 464.
 Kalkbrænderi 270. — Gamle 4, 271.
 Kalleboderne 21.
 Karantænekommission 204, 211, 218. — Karantænehuset 270—72.
 Kasino 567.
 Kastellet 18, 25, 491, 534. Kastelsporten 271.
 Kedelsmed, Anders, Rumormester 329.
 Kehlet, Traktør 539.
 Kejserinde, Ingeborg 327.
 Keitum, Margrete 167—71. — Peder Mortensen, Raadmand 167—68.
 Kierkegaard, Søren 489, 559.
 Kierulff, Assistent 178. — Kommandør 114.
 King, engelsk Forfatter 24.
 Kiosker 331—32.
 Kirken uden for Nørreport 16, 328. Kirkegaarden 580—83, 585, 588, 590—92.
 Kirkerup, A. J., Arkitekt 86—88, 113, 115, 145.
 Kirketerp, Bankdirektør 103.
 Kirstein, Legationsraad 134—35.
 Kjerumgaard, H., Urtekræmmer 627.
 Klampenborg 563.
 Sct. Klara Kloster 13, 443. — Mur 442.
 Klausen, Hans, Raadmand 442.
 Kleinsorg, Kobberstikker 259.
 Kleitrup, Hans, Arbejdsmand 251.
 Sct. Klemens Kirke 3, 418, 420, 424, 426, 429, 431, 433—35, 439, 448. — Kirkegaard 416, 419, 421—24, 427.
 Sct. Klemensstræde, Store 414—15, 418, 424, 439. — Lille 422, 429, 436.
 Klii, Henrik, Enspænder 311.
 Klingberg, Vilhelm, Professor 65, 93, 125—26, 133.
 Klowmann, Niels, Eskadreskriver 457, 461.
 Klubber 566—67.
 Klædeboderne 8.
 Klædedragt 560—61.

- Knippelsbro 20, 271.
 Knoblauch, Assistent 178.
 Knudsen, Hans, Kaptejn 382.
 Kock, Kirsten 367.
 Koefoed, J., Læge 210.
 Kolera 222, 540. Koleralejren
 260—61, 268, 270—72.
 Kollekolle 595.
 Konfirmation 559.
 Kongens Klub 566.
 Kongens Nytorv 270, 348, 402,
 502—07, 509—10, 548, 564.
 Konraht, Lorentz, Skarpretter 352.
 Konsistoriebygningen 437.
 Koppcepedemi 220.
 Krigen 1788: 386. — 1807: 47—
 64, 73—74, 84, 89, 97—150,
 186—87.
 Kristian VII 391—92, 399, 407—
 08.
 Kristiansborg 244, 270, 289, 388.
 — Branden 1794: 389, 399, 408.
 — paa Guineakysten 177.
 Kristianshavn 20, 25, 40. — Mølle
 271. — Torv 353—55.
 Kristiansholm 23.
 Kuhberg, Assistent 178.
 Kuhn, Brandmester 115.
 Kultorvet 548.
 Kunstakademiet 65—69.
 Kunstkammeret 408.
 Kurtzhals, Lieutenant 115.
 Kvistrum Bro 386.
 Kvæsthuset 87, 196, 198, 223, 225
 —26, 449—87.
 Kvæsthusbroen 37.
 Kye, Major 147.
 Kærlingbrønd 327.
 Københavns Arbejdshjem 162.
 Københavns Slot 7, 46, 309, 431.
 (Se Kristiansborg.)
 Købke, Chr., Maler 259. — Mag-
 dalene 254—55.
 Købmandsskolen 443.
- Køge Kro 364.
 Köhler, Louise 265.
 Kölichen, Caspar, Stadsfysikus 192
 —97, 202, 223, 477.
 Køppen, Billedhugger 74.
 Kørbitz, Joh. Christopher 311.
 Ladegaarden 86, 123, 262—65, 271,
 310, 547.
 Lange, Anders, Musikantsvend 173.
 — Ellene, Frue 349. — J. C.,
 Læge 205. — Philip, Raadmand
 88—89.
 Langebro 22.
 Langelinie 270—71, 551.
 Langerie, Hans 368.
 Langreder, Kaptejn 62—64.
 Larsen, Didrik, Jakob og Niels,
 Øltappere 183. — Lars, Vogn-
 mand 511, 523—26.
 Larssen, Lars, Bankdirektør 135
 —36.
 Lassen, Assessor 103.
 Lau, Mikkell, Bagersvend 94.
 Laurvigen, Greve 532.
 Lazaridatter, Mette 599—614.
 Legan, Hans, Brygger 521—23,
 525, 529.
 Lehmann, Orla 256, 547, 549.
 Lehn, Johan 313.
 Leisner, Kæmner 104. — Rode-
 mester 102.
 Levi, Mayer 242.
 Levin, Jacob, Bagersvend 94. —
 Martin, Grosserer 233, 240—43.
 Levy, Alexander 240—43.
 Liebenberg, J. L., Bundtmager 73,
 135—36.
 Liebert, Maler 259.
 Liisberg, Bering, Slotsforvalter 331,
 572.
 Lillerød 595.
 Lind, Jenny 567.
 Lindenov, Hans 368, 381.

Livjægerkorpset 143, 554.
 Lodberg, Birgitte 224.
 Lorent, tysk Rejsende 110.
 Lorentzen, Lorentz, Klædekræmmer 407, 627.
 Lund, A., Stadsfysikus 209—10, 212, 218—22, 225. — Peder Jensen, Accisekontrollør 225.
 Lundtofte 47, 595.
 Lyche, Andreas, Sagfører 599, 610.
 Lüdgers, J., Hattemager 627.
 Lühe, von der, Overpræsident 488.
 Lykke, Kaj 316.
 Lynge, Lieutenant 115. — Madam 539.
 Lytthans, Murmester 542.
 Løbel, Gæstgiver 185.
 Lønborg, Fr. H. 279.
 Løngangen 21.
 Løser, Brandmester 115.

Madsen, Anders 163.
 Magnus, Isac 599—614.
 Magnusson, Arne 518.
 Malerisamling 398.
 Mallings, Ove 82. — P., Stadsbygmester 69.
 Malmø Herberg 173.
 Mandern, Carl von 590.
 Mandixen, Lavrids 305.
 Mangor, Chr. Elovius, Stadsfysikus 205—10, 224. — Chr. Siegfried, Præst 224.
 Mans, Jacob, Bagersyend 94.
 Marcher, H. K., 220
 Mariboe, Carl, Skolemand 255.
 Marienlyst 261.
 Markdanner, Henrik 310. — Kasper 310.
 Marmorkirken 270—73, 289, 625.
 Marselius, Selius 313.
 Martens, Tømmermester 91.
 Martensen, Julius 616.
 Martfelt, Christian 33—34.

Martin, Jaque 312.
 Maskerader 567—68.
 Massmann, Præst 116.
 Matriculgaard 359.
 Mathiesen, Lars, Traktør 540. — Niels, Pottekræmmer 183.
 Melchior, Salomon 611—12.
 Meyn, P., Stadsbygmester 65—66, 86, 144, 185.
 Michelsen, Hans Henrik, Pottekræmmer 183.
 Mikkelsen, Jakob, Borgmester 190—92.
 »Mindet« ved Ladegaardsaaen 264.
 Mini, Konditor 543.
 Mogensen, Haagen, Stadstjener 580.
 Mohr, Kaptejn 115.
 Molesworth, Robert 24.
 Møllerup, Maren 276.
 Morin, Andres 580.
 Mortensen, Lauritz, Theolog 598.
 Mosendal 262, 271.
 Motzfeld, Peter, Stadskaptejn 492. — Peter, Vinhandler 570.
 Munk, Hans 349. — Peder Iversen, Præst 328.
 Museer 398.
 Musikforeningen 567.
 Muth, W. F., Kirurg 95.
 Mühlhausen, G., Læge 203. — Gotschalck, Skarpretter 166, 392.
 Müller, Lieutenant 498.
 Münster, Fr., Biskop 125, 134.
 Mynster, Biskop 558—59.
 Möhl, H. Chr., Havnekontrollør 226. — N. Chr., Læge 220, 226.
 Möinichen, C., Oversekretær 530 31. — Henrik à, Læge 169.
 Møller, Arkitekt 267. — Kæmner 104. — Tømmerspolerer 185. — Blasius, Bartskaersvend 581. — F., Kontorchef 137. — Henrik,

- fra Haderslev 173. — Niels, Bedemand 182. — Søren, Vognmand 595.
- Mørk, A. M., Grosserer 135—36.
- Nakskov** 603.
- Nansen, Sofie 172.
- Natmand (Natmester) 356, 573, 575, 581—89, 592, 595—96.
- Neye, Lieutenant 115.
- Nielsen, Anders, Underfoged 589.
— Anders, Øltapper 183. — Baltzer, Kapellan 584—88. — G., Konferensraad 287. — Hans, Assessor 484. — Jens, Vognmandskarl 494. — Morten, Raadmand 484. — O., Raadstuearkivar 3, 12, 23, 162, 164—65, 293, 327, 420.
- Niemand, Lieutenant 498.
- Nikkels, Frans 580.
- Nikolaj Kirke 6, 10, 12—13, 432—35, 584—86. — Taarn 272.
- Nimb, Jens, Brændevinsbrænder 159.
- Noæ Ark (i Studiestræde) 131.
- Numsen, Michael, General 276.
- Nyboder 18, 502.
- Nyholm 23.
- Ny København 18, 20, 25.
- Nyrop, Martin, Arkitekt 77, 79.
- Nytorv 270, 349—50, 354—61.
- Nørreport 270—71, 349, 586, 588.
- Okse, Torben** 13.
- Olafsson, Jon 518—19.
- Olufsen, C., Professor 35—36. — Hans, Borgmester 429.
- Omnibusser 540.
- Opfostringshuset 225, 449.
- Opløv, Niels Poulsen 611—12.
- Otto, Grosserer 103. — Carl, Læge 221, 559.
- Overformynderiet 115—16.
- Øverskou, Thomas 118, 126, 131, 550, 565, 615.
- Overtro 342, 344, 346, 372, 374, 393, 588.
- Paars, Peder** 571—72.
- Paulli, Simon, Professor 590.
- Peblingesøen 270—71.
- Peckel, M. H., Læge 203.
- Sct. Peders Kirke 25, 26, 433.
- Pedersen, Hans, Køkkenskriver 316. — Ole, Grenader 507—08. — Peder, Borgmester 592. — Peder, Rumormester 582. — Rasmus, Byfoged 427, 429. — Søren, Øltapper 183.
- Pentz, Adam Heinrich, Hofmarskalk 311, 314—15.
- Perlestikker, Frederik, Fattigforstander 327.
- Pest 24, 26, 199.
- Pesthuset 171, 453.
- Pesthusfælleden 154, 158.
- Petersen, Brandmester 115. — N. M. 615. — S. H., Maler 259. — Wilhelm, Maler 162.
- Peyman, General 48—49, 52, 98—149.
- Pflueg, Christian Carl 282.
- Pilegaarden 15.
- Pilloy (Pillov), Daniel, Danscmester 311—12.
- Piper, Bager 539.
- Plade, Peder 14.
- Pleisch, Konditor 543.
- Politiretten 172.
- Popham, Home 143.
- Povlsen, Niels, Underfoged 585.
- Prael, Jørgen 585.
- Prescheur, J. P., Læge 198.
- Price, Flora og Rosa 566.
- Proschowsky, Ebba 272. — Frantz, Sanger 272.

- Raadhuset 270, 304, 333, 336, 338.
 Raadstuesvende 324.
 Rabeshave 560.
 Radecke, Adelheid 254—55.
 Rafn, Justitsraad 107. — Læge 220.
 Rahbek, Knud Lyne 50, 54—55, 544.
 Randløf, Rasmus, til Skærring Munkgaard 172.
 Rantzau, Markvard, Oberst 581.
 Ranøe, A. B., Læge 205.
 Rasmussen, Louise, Modehandlerinde 403—06, 542.
 Ratecken, Politimester 498—500, 506—07.
 Rau, Traktør 130.
 Ravberg, Karl Henrik 481.
 Rawert, Fabrikdirektør 404. — J. H., Stadskonduktør 68, 100, 145, 184.
 Ravn, Anne 251. — Klavs Iversen, Byfoged 321—23, 336, 364, 573—74. — Peter 251.
 Ravnsborg, Lille 624.
 Refshaleøen 40.
 Regnfanggade 13.
 Reimer, Justitsraad 105.
 Reitzenstein, v., Amtmand 83. — Kammerjunker 83—84.
 Resch, Opperhoved 178—79.
 Resen, Hans Hansen 598. — P., Præsident 189—90, 196.
 Restorf, Kaptejn 141.
 Rettersteder 151—65, 299, 348—61.
 Rhodius, Ambrosius, Læge 190.
 Ritter, Claus, Bogbinder 332.
 Rodsten, Jens, Admiral 465—66, 468.
 Rosbjerg, Chr. N., Smed 135—36.
 Rosbæk 11—12.
 Rosenborg 18, 270, 396—97. — Have 562, 565—66.
 Rosengården 13—15, 358, 437.
 Rosenkjær, H. N., Kommunalærer 330—31, 409, 411, 418—20, 423, 425—26, 431—32, 436—37, 440, 443, 446.
 Rosenkrantz, Holger 169—70.
 Rosenlund 539, 565.
 Rosing, Ophelia 47.
 Roskilde Domkirke 271.
 Rostgaard, Frederik 615.
 Rubel, Johan, Bagersvend 94.
 Rubin, Marcus 23—25.
 Rudolphi, G. B., Læge 203.
 Rumormester 328—29.
 Rundetaarn 116, 560, 617.
 Rungstedlund 249.
 Ruse, Generalmajor 491.
 Rysensteen, Oberst 513.
 Rysensteens Badeanstalt 270—71, 273.
 Ryvangen 12, 42.
 Ræder, Kaptejn 187.
 Rømer, Ole 471.
 Rømøe, Jens Olesen 588.
 Sakskøbing 364.
 Saldtzen, Christian v., Fændrik 592.
 Salmonsens, C., Cand. polit. 536.
 Saltboderne 439.
 Sandbjerg 595.
 Sans-souci 538.
 Schalom, Sara Vögelche 619.
 Scharffenberg, Apotheker 199.
 Scheel, Oberstlieutenant 534. — Joakim, Stadsfysikus 190. — Poul, Advokat 224. — Poul, Stadsfysikus 210—13, 219, 224—25.
 Scheibe, Johan Adolf 617.
 Schiøtt, Balthasar, Borgmester 137, 210. — Niels 625.
 Schlage, Lieutenant 115.
 Schmidt, Brandmester 115. —

- Ober-Købmand 178—79. —
 Oberstlieutenant 111.
 Schmiegelow, E., Professor 271.
 Schneider, Lieutenant 115.
 Schouw, Georgia 254—56.
 Schrader, Joh., Præsident 172—
 73, 182—83. — Sara Hedevig
 173.
 Schrødersee, Kammerherre 58, 105.
 Schumacher, David 339.
 Schumann, Mette 225.
 Schwartz, Lejetjener 227, 230. —
 — P., Skolelærer 251.
 Schwermansdal 87.
 Schütt, Johan Vilhelm, Bogbinder
 332.
 Schönheyder, J. H., Læge 137, 205.
 Scott, Thomas 237—39, 243.
 Sechman, Baltzer 168. — Johan
 457, 461. — Margrethe 456.
 Sehested, Jens Sten 454.
 Seielchen, Margrethe 173.
 Sejlhuset 449—54.
 Seliger, Marie 251. — Sophie 251.
 Seligman, Ruben 619—20.
 Serridslev 4, 11—12, 46. Serrids-
 levgaard 11.
 Sibrand, Overkonduktør 278—82,
 286, 291.
 Sihm, Brandmajor 115.
 Simonsen, D., Professor 611.
 Skarnholmen 5, 20.
 Skoboderne 8.
 Skomagerlauget 509.
 Skovgaard, P. C., Maler 255.
 Skydebanen 539. Skydeselskabet
 626—27.
 Slagtervænget 160.
 Slaverne 549.
 Slavehandel 176—79.
 Slotsholmen 4—5, 7, 10, 19, 20—
 21, 46, 446.
 Slotsmøllen i Frederiksborg 272.
 Slotspladsen 349, 486, 585, 593.
 Slurf, Hans, Bøsseskytte 579.
 Slutteriet 85, 334—39, 551.
 Smed, Lauritz Andersen 427. —
 Morten 427.
 Smekkenborg 429.
 Smidstrup 47, 60.
 Smidt, Søren, Øltapper 183.
 Smit, Søren Pedersen, Skipper 173.
 Smith, Kaptejn 64. — Henrik 29.
 Smuckenschiør, Hans 591.
 Snedkerlauget 187—88.
 Solbjerg 4, 46.
 Solitude 514, 517, 532.
 Sorø 576.
 Spaakunst 346.
 Span, Admiral 470.
 Spannefar, Christen Pedersen 595.
 Sperling, Otto 190—92, 201, 572.
 Spille-Benke 502.
 Sponneck, Kommandant i Kbhvn.
 490—535.
 Sprich, Catharina 174—76. — Ma-
 rie Rebekka 175.
 Springforbi 64.
 Stadsfysikatet 189—226, 477.
 Stadsmusikanten 502.
 Stadsret 591.
 Stadstjenere 324—25, 570, 573,
 580—92, 595—96.
 Staffeldt, v., Generalmajor 508.
 Stampe, Elise 254—56. — Hans
 Jensen, Raadmand 484.
 Stampedøs (?) 595.
 Stapelret 28—29.
 Stavnsholt 595.
 Stenaldersfund 416—17.
 Stenvinkel, Hans, Bygmester 463,
 469, 471.
 Stephensen, Christen, Soldat 183.
 Stemann, Amtmand i Sorø 117.
 Stodderfogder (Stodderkonger) 325
 —27, 550.
 Stokhuset 90.
 Storch, H. B., Arkitekt 77—80.

Storp, Raadmand 407.
 Straffe 362—84, 569—98.
 Strandholmen 433, se Slotsholmen.
 Strandmøllen 47—48, 62—63.
 Strandvejen 540, 563.
 Struensee, Greve 151—65, 203,
 390—91, 400.
 Stubkes, Maren 335.
 Studenterforeningsbygning 551.
 Størrestræde 272.
 Sundbyerne 42—43.
 Sunessøn, Peder, Biskop 434.
 Surblas, Oluf Jensen 364.
 Svane, Hans Hansen 598.
 Svanemøllen 48—49, 62.
 Svendsen, Hans, Inventarieskriver
 452. — Ole, Skipper 580.
 Syffuensen, Peder, Raadmand 429.
 »Søbagger« 485.
 Søkvæsthuset 449—87, se Kvæst-
 huset.
 Sønnichsen, Grosserer 407.
 Sørensen, Peder, Øltapper 183. —
 Søren, Toldbetjent 468.

Telegraf 37.
 Terkildsen, Hans 580.
 Thaarup, Thomas 60.
 Thaysen, Direktør 160.
 Theater, det kongelige 396, 488,
 546, 556, 566—68. — Borups
 567. — Prices 539, 566. —
 Vesterbros 539, 565. — i Lille
 Grønnegade 615—18. — i Kan-
 nikestræde 567. — Hofteatret
 568. — Kasino 567. — Folke-
 teatret 567.
 Thorvaldsen, Bertel 266—67, 552.
 — Museum 272.
 Thott, Tage Andersen 167. — Tage
 Ottesen 597.
 Thrane, L. L., Murmester 72—74,
 82, 84.
 Thurah, Bygmester 275.

Tiede, Bagermester 251. (Smagn.
 Bager.)
 Tiktin, Abraham 622.
 Tivoli 539, 563, 565—66.
 Tobaksmonopol 175—76. — To-
 baksrygning 561.
 [Todberg], Jens, Kapellan 586.
 Tode, Læge 93.
 Toldboden 20—21, 37, 465, 551,
 617. Toldbodpavillon 270. Told-
 bodtrappen 552.
 To og tredive Mænd 175, 406—07,
 626—27.
 Torm, Erik, Politimester 276.
 Tormaaneds Øl 356.
 Torstraten, Urtekræmmer 256.
 Trans, Rudolph Christian 623—25.
 Trevasche, Tordache 312.
 Trier, Salomon 619. — Seligman
 619. — S. M., Læge 220.
 Trinitatis Kirke 272.
 Trolddom 592, 594.
 Trondhjem, Hans Nielsen 311.
 Træhest 353—55, 360.
 Trønner, Hans 484.
 Tscherning, Major 129—30, 187.
 Tuborg Vang 44.
 Tugthuset 90—93, 547.
 Tutein, Fr., Grosserer 121, 137, 140.
 Tuxen, S. L., Dr. phil. 270, 273.
 Tvermoesgaarden 330—31.
 Tygesen, Peder, Graver 581.
 Tyskemannegade 8, 442, 448.
 Tømmerpladserne 105, 119—20,
 132—33, 138, 141.

 Udenbys Jorder 519—34.
 Ulfeld, Korfits 190—91.
 Underfogden 322—24.
 Universitetet 270—71, 623. Uni-
 versitetsbibliotheket 116.
 Unsenius, Johannes, Læge 478.
 Uranienborg 453.
 Urtehaven 15.

- Waagepetersens Gaard** 271.
Vajsenhuset 109, 202, 224.
Valby 16, 43, 46.
Valkendorf, Kristoffer 19.
Walsøe, Niels Jensen 146.
Walter, Brigader 510.
Waltersdorff, General 58, 109.
Wandeler, Musikus 224. — P. R.,
 Stadsfysikus 203—04, 207, 224.
Vandkikker, Knud 305.
Vandkunsten 562.
Wardinghausen, Brandmester 115.
Varpelev 364.
Vartov, Ny 364.
Wassard, H. M., Grosserer 135—36.
Weber, Brandmester 133.
Wedel, Greve 510.
Ved Stranden Nr. 14 167—85.
Weile, Murmester 91.
Weisenstein, Henrik 317.
Veitzius, Hieronymus 311.
Vejer, Jakob 326.
Vejerhuset 19.
Vendel, Salomon 313.
Wendorff, Overberider 496—97.
Wendt, J. C. V., Læge 212.
Werfel, Johan 31.
Werlauff, E. C. 561.
Werner, Christian 464.
Vesterfælled 151—65.
Vesterport 270.
Vestindisk Kompagni 466.
Vestre Kirkegaard 164—66.
Vestre Mag 10.
Vibe, Barbara Andersdatter 163.
Vibenshus 553—54.
Wiedewelt, Billedhugger 84. —
 Hans, Arkitekt 21.
Wienecken, Anna Gertrud 224.
Vieregge, v., Staldmester 496—97.
Vigerslev 16.
Wiimh, L. H., Officer 103.
Wilckens, Kammertjener 266—67,
 269.
Wilde, G., Portner 103.
Wildenrath, Kaptejn 102—03.
Wilkens, Lektor 404.
Winchler, Kristian 312.
Vingaarden 7, 15.
Vinhovers, Dina 569, 572.
Winnecke, engelsk Lieutenant 63
 —64.
Winsløw, Professor 108—09.
Winther, Cand. theol. 47. — **Chri-**
 stian 47. — **Chr. Anchor, Præst**
 255.
Wirth, T., Læge 203.
Wisnar, Nikolaj, Thehandler
 184.
Wisnar Kirkegaard 626. — **Vis-**
 mergaarden 15.
Wium, Edvard, Stadsfysikus 201
 —03, 223. — P., **Toldinspektør**
 223.
Wiwet, Justitsraad 627.
Vodroffgaard 538.
Vogt, Christine 223.
Voigt, Slotsforvalter 65, 68, 73—
 74, 84—85.
Wolff, A., Kaptejn 536.
Wollstonecraft, Mary 385—402.
Volmester, Tømmermester 185.
Voltelen, I. H., Raadmand 137.
Vombadstuestræde 413—15, 436,
 439.
Worm, Michael, Borgmester 173,
 183.
Woyer, Frantz 164, 166.
Vrangel, Søren 591.
Wriesberg, Faktor 178.
Wroblewski, Otto B., Boghandler
 272.
Wulff, D. Chr. E., Brygger 135—
 36. — N., **Raadmand** 137.
Wyck, engelsk Fændrik 63—64.
Vægterne 549.
Værdistigningsafgift 41.
Wæver, Johan, Mesterbager 262.

- Zahle, Natalie** 255.
Zesterflet, Herman von 27.
Zeuthen, C., Maler 259.
Zimmer, Tømmermester 133,
185.
Zinck, Otto 615.
Ziritz, Kristoffer 312.
- Ægypten, Gaard paa Vesterbro** 122
Øhlenschläger 540.
Ølstykke 576.
Østerfælle 155—56, 166, 534.
Ørstedsparken 40.
Øsede, Harder von 334.
Østergaard 6, 10, 12.